

ΛΕΞΑ
ΥΚΡΑΪΝΙΚΑ

ΠΛΑΝ 12

ЛЕСЯ УКРАЇНКА

12

ЛИСТИ
(1897-1901)

AV

ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

ЛЕСЯ УКРАЇНКА

**Повне академічне
зібрання творів**

У ЧОТИРНАДЦЯТИ ТОМАХ

Том 12

**Листи
(1897–1901)**

ЛУЦЬК · 2021

УДК 821.161.2'05-6

У45

Редакційна колегія: Віра Агеева, Юрій Громик, Оксана Забужко,
Ірина Констанкевич, Марія Моклиця, Сергій Романов

Редакторка тому: Ольга Полюхович

Упорядкування: Валентина Прокіп (Савчук)

Коментар: Валентина Прокіп (Савчук), Віра Агеева

До повного академічного зібрання творів Лесі Українки в 14 томах увійшли всі знайдені на сьогодні тексти письменниці. Відновлено фрагменти й матеріали, вилучені цензурою в попередніх виданнях. Додано розлогі текстологічні, історико-літературні та реальні коментарі.

У том 12 включено листи Лесі Українки за 1897–1901 роки, збережені в оригіналах, копіях чи першодруках.

Видання присвячене 150-річчю з дня народження Лесі Українки, підготовлене за сприяння Міністерства культури та інформаційної політики України та Українського інституту книги.

Розраховане на широку читацьку аудиторію та призначене для безоплатного розповсюдження.

ISBN 978-966-600-731-8

ISBN 978-966-600-727-1

(Т. 12)

© Волинський національний
університет імені Лесі Українки,
2021

ЗМІСТ

1897

1. До І. Я. Франка
Початок 1897 р. Київ 23 445
2. До Л. М. Драгоманової-Шишманової
13 лютого 1897 р. Київ 23 446
3. До Драгоманових
15 лютого 1897 р. Київ 25 448
4. До Л. М. Драгоманової
26 березня, 3 квітня 1897 р. Київ 27 449
5. До М. В. Кривинюка
[18–24] квітня 1897 р. Київ 28 451
6. До М. В. Кривинюка
Після 24 квітня 1897 р. Київ 29 452
7. До М. В. Кривинюка
Кінець квітня 1897 р. Київ 31 453
8. До М. В. Кривинюка
Кінець квітня 1897 р. Київ 33 454
9. До М. В. Кривинюка
5 травня 1897 р. Київ 34 455
10. До батьків
15 травня 1897 р. Київ 36 456
11. До М. В. Кривинюка
Після 15 травня 1897 р. Київ 37 457
12. До О. А. Тесленко-Приходько
29 травня 1897 р. Київ 40 458
13. До М. В. Кривинюка
Перед 2 червня 1897 р. Київ 42 458
14. До П. А. Косача з додатком листа до сестри Оксани
2 червня 1897 р. Київ 42 461
15. До О. П. Косач (матері)
2 липня 1897 р. Ялта, Чукурлар 44 461

16.	До О. П. Косач (сестри) 2 липня 1897 р. Ялта, Чукурлар	46	462
17.	До П. А. Косача 12 липня 1897 р. Ялта, Чукурлар	47	462
18.	До О. П. Косач (матері) та сестри Ольги 18 липня 1897 р. Ялта, Чукурлар	48	463
19.	До М. В. Кривинюка Перед 2 серпня 1897 р. Ялта, Чукурлар	50	464
20.	До О. П. Косач (матері) 2 серпня 1897 р. Ялта, Чукурлар	51	464
21.	До Л. М. Драгоманові 17 серпня 1897 р. Ялта, Чукурлар	53	465
22.	До О. П. Косач (сестри) Серпень 1897 р. Ялта, Чукурлар	54	466
23.	До О. П. Косач (сестри) 26 серпня 1897 р. Ялта, Чукурлар	55	466
24.	До О. П. Косач (сестри) 11 вересня 1897 р. Ялта, Чукурлар	56	467
25.	До О. П. Косач (матері) 16 вересня 1897 р. Ялта, Чукурлар	59	468
26.	До О. П. Косач (матері) 5 жовтня 1897 р. Ялта, Чукурлар	60	468
27.	До О. П. Косач (матері) 13 жовтня 1897 р. Ялта, Чукурлар	62	469
28.	До О. П. Косач (матері) 4 листопада 1897 р. Ялта	63	470
29.	До О. П. Косач (матері) 7 листопада 1897 р. Ялта	66	471
30.	До О. П. Косач (сестри) 14 листопада 1897 р. Ялта	69	472
31.	До Л. М. Драгоманові 18 листопада 1897 р. Ялта	70	473
32.	До А. М. Драгоманові 19 листопада 1897 р. Ялта	73	473
33.	До Л. М. Драгоманової-Шишманової 20 листопада 1897 р. Ялта	75	473

34.	До О. П. Косач (матері) 22 листопада 1897 р. Ялта	77	474
35.	До О. П. Косач (сестри) 24 листопада 1897 р. Ялта	80	476
36.	До О. П. Косач (сестри) 28 листопада 1897 р. Ялта	82	476
37.	До О. П. Косач (матері) 14 грудня 1897 р. Ялта	88	478
38.	До І. Я. Франка 19 грудня 1897 р. Ялта	90	478
39.	До О. П. Косач (матері) 25–26 грудня 1897 р. Ялта	91	479
40.	До О. П. Косач (сестри) 27 грудня 1897 р. Ялта	97	481

1898

41.	До Л. М. Драгоманові 2 січня 1898 р. Ялта	99	482
42.	До О. П. Косач (сестри) 13 січня 1898 р. Ялта	100	482
43.	До О. П. Косач (сестри) 22 січня 1898 р. Ялта	102	483
44.	До О. П. Косач (матері) 25 січня 1898 р. Ялта	104	484
45.	До О. П. Косач (матері) 2 лютого 1898 р. Ялта	105	485
46.	До О. П. Косач (матері) 8 лютого 1898 р. Ялта	109	486
47.	До О. П. Косач (матері) 17 лютого 1898 р. Ялта	110	486
48.	До О. П. Косач (сестри) 28 лютого 1898 р. Ялта	112	487
49.	До О. П. Косач (матері) 5 березня 1898 р. Ялта	115	488
50.	До О. П. Косач (матері) 12 березня 1898 р. Ялта	118	489

51.	До О. П. Косач (матері) 22 березня 1898 р. Ялта	122	490
52.	До О. П. Косач (матері) 23 березня 1898 р. Ялта	124	491
53.	До О. П. Косач (матері) 3 квітня 1898 р. Ялта	126	491
54.	До Л. М. Драгоманові 7–8 квітня 1898 р. Ялта	128	491
55.	До А. М. Драгоманові 8 квітня 1898 р. Ялта	130	492
56.	До О. П. Косач (матері) 11 квітня 1898 р. Ялта	131	492
57.	До О. П. Косач (матері) 13 квітня 1898 р. Ялта	135	494
58.	До О. П. Косач (матері) 19 квітня 1898 р. Ялта	137	494
59.	До П. А. Косача 19 квітня 1898 р. Ялта	139	495
60.	До О. П. Косач (матері) 22 квітня 1898 р. Ялта	140	495
61.	До О. П. Косач (матері) 1 травня 1898 р. Ялта	141	495
62.	До О. П. Косач (сестри) 4 травня 1898 р. Ялта	144	496
63.	До Миколи та Ізидори Косачів 4 травня 1898 р. Ялта	145	497
64.	До П. А. Косача 4 червня 1898 р. Ялта	146	497
65.	До О. П. Косач (матері) 14 червня 1898 р. Одеса	147	497
66.	До П. А. Косача 17 червня 1898 р. Одеса	148	497
67.	До Л. М. Драгоманові 30 червня 1898 р. Гадяч	149	498
68.	До О. П. Косач (матері) 11 липня 1898 р. Гадяч	151	498

69.	До М. І. Павлика 14 липня 1898 р. Гадач	152	499
70.	До О. П. Косач (сестри) 28 липня 1898 р. Гадач	153	499
71.	До М. І. Павлика 1 серпня 1898 р. Гадач	154	500
72.	До О. П. Косач (сестри) 20, 24 серпня 1898 р. Гадач	156	501
73.	До Л. М. Драгоманові 19 вересня 1898 р. Київ	159	503
74.	До О. П. Косач (сестри) 19 вересня 1898 р. Київ	161	503
75.	До Л. М. Драгоманові 27 вересня 1898 р. Київ	162	503
76.	До Л. М. Драгоманові 4 жовтня 1898 р. Київ	164	503
77.	До І. П. Косач 9 жовтня 1898 р. Київ	166	504
78.	До М. І. Павлика 16 жовтня 1898 р. Київ	166	504
79.	До О. П. Косач (матері) 20 жовтня 1898 р. Київ	168	505
80.	До І. Я. Франка 21 жовтня 1898 р. Київ	170	505
81.	До О. П. Косач (матері) 25 жовтня 1898 р. Київ	171	506
82.	До Л. М. Драгоманові Після 25 жовтня 1898 р. Київ	172	507
83.	До М. І. Павлика 2 листопада 1898 р. Київ	172	507
84.	До О. П. Косач (сестри) 10 листопада 1898 р. Київ	173	508
85.	До М. І. Павлика 26 листопада 1898 р. Київ	174	508
86.	До Л. М. Драгоманові 30 листопада 1898 р. Київ	176	508

87.	До М. І. Павлика 12 грудня 1898 р. Київ	176	509
88.	До Л. М. Драгомановї 18 грудня 1898 р. Київ	177	509
89.	До Л. М. Драгомановї 23 грудня 1898 р. Київ	178	510
90.	До А. М. Драгомановї 23 грудня 1898 р. Київ	179	510
91.	До М. І. Павлика 29 грудня 1898 р. Київ	180	511
92.	До О. П. Косач (матері) 29 грудня 1898 р. Київ	181	511

1899

93.	До Л. М. Драгомановї 4 січня 1899 р. Київ	183	512
94.	До О. П. Косач (сестри) 26 січня 1899 р. Варшава	184	512
95.	До О. П. Косач (сестри) 29 січня, 1 лютого 1899 р. Берлін	184	512
96.	До П. А. Косача 2 лютого 1899 р. Берлін	188	513
97.	До М. І. Павлика 3 лютого 1899 р. Берлін	189	513
98.	До П. А. Косача Після 12 лютого 1899 р. Берлін	192	514
99.	До Л. М. Драгомановї та Л. М. Драгомановї- Шишмановї. 25 лютого 1899 р. Берлін	192	515
100.	До А. М. Драгомановї 25 лютого 1899 р. Берлін	193	515
101.	До М. І. Павлика 2 березня 1899 р. Берлін	194	515
102.	До О. П. Косач (сестри) 11 березня 1899 р. Берлін	197	517
103.	До М. П. Косача 21 березня 1899 р. Берлін	198	517

104. До О. Є. Судовшикової-Косач 21 березня 1899 р. Берлін	200	518
105. До родини Драгоманових 19 квітня 1899 р. Берлін	201	519
106. До М. В. Кривинюка 1 травня 1899 р. Берлін	203	519
107. До М. І. Павлика 9–10 травня 1899 р. Берлін	203	520
108. До В. М. Гнатюка 10 травня 1899 р. Берлін	206	522
109. До П. А. Косача 13 травня 1899 р. Берлін	207	522
110. До І. П. Косач 13 травня 1899 р. Берлін	209	523
111. До О. Ю. Кобилянської 20 травня 1899 р. Берлін	211	523
112. До О. П. Косач (матері) 29 травня 1899 р. Берлін	215	524
113. До В. М. Гнатюка 29 травня 1899 р. Берлін	217	525
114. До О. Ю. Кобилянської 29–30 травня 1899 р. Берлін	218	526
115. До Л. М. Драгоманової 5–6 червня 1899 р. Берлін	223	526
116. До М. І. Павлика 7 червня 1899 р. Берлін	225	527
117. До О. П. Косач (матері) 12 червня 1899 р. Берлін	230	528
118. До М. І. Павлика [18] червня 1899 р. Берлін	232	529
119. До батьків 26 червня 1899 р. Берлін	233	530
120. До М. І. Павлика 1 липня 1899 р. Берлін	235	530
121. До О. Ю. Кобилянської 21 липня, 4 серпня 1899 р. Гадяч, Зелений Гай	235	531

122. До В. М. Гнатюка 10 серпня 1899 р. Гадяч	239	532
123. До В. М. Гнатюка 1 вересня 1899 р. Гадяч	239	532
124. До О. П. Косач (матері) 5 вересня 1899 р. Гадяч	241	533
125. До В. М. Гнатюка 8 вересня 1899 р. Гадяч	243	534
126. До О. П. Косач (сестри) 2 жовтня 1899 р. Київ	244	534
127. До О. Ю. Кобилянської 16–17 жовтня 1899 р. Київ	245	535
128. До О. П. Косач (сестри) 21 жовтня 1899 р. Київ	249	536
129. До О. П. Косач (сестри) 28 листопада 1899 р. Київ	253	538
130. До Л. М. Драгоманової-Шишманової 11–12 грудня 1899 р. Київ	259	540
131. До О. Ю. Кобилянської 13 грудня 1899 р. Київ	263	540
132. До О. П. Косач (сестри) 16 грудня 1899 р. Київ	264	540
133. До О. П. Косач (сестри) 21 грудня 1899 р. Київ	264	541

1900

134. До О. Ю. Кобилянської 30 січня, 3 лютого 1900 р. Київ	266	541
135. До В. М. Гнатюка 11 лютого 1900 р. Київ	270	542
136. До О. П. Косач (матері) 23 лютого 1900 р. Петербург	272	542
137. До О. П. Косач (матері) 4 березня 1900 р. Тарту	274	543
138. До О. П. Косач (сестри) 13 березня 1900 р. Тарту	276	545

139. До В. М. Гнатюка 16 березня 1900 р. Рига	279	546
140. До В. О. Поссе Після 9 квітня 1900 р. Київ	280	547
141. До О. П. Косач (сестри) 10, 13 квітня 1900 р. Київ	282	547
142. До О. П. Косач (сестри) 26–27 квітня 1900 р. Київ	284	548
143. До В. М. Гнатюка 30 травня 1900 р. Гадач	289	549
144. До О. П. Косач (сестри) 6 червня 1900 р. Гадач, Зелений Гай	290	549
145. До О. П. Косач (сестри) 14 вересня 1900 р. Гадач, Зелений Гай	291	549
146. До О. П. Косач (сестри) 30 вересня 1900 р. Мінськ	291	550
147. До М. І. Павлика 17 жовтня 1900 р. Київ	293	550
148. До О. П. Косач (сестри) 17 жовтня 1900 р. Київ	294	551
149. До О. П. Косач (сестри) 31 жовтня 1900 р. Київ	298	552
150. До В. О. Поссе 10 листопада 1900 р. Київ	301	552
151. До О. П. Косач (сестри) 26 листопада 1900 р. Київ	302	553
152. До О. Ю. Кобилянської 26 листопада 1900 р. Київ	304	553
153. До О. П. Косач (сестри) 17 грудня 1900 р. Київ	306	554
154. До В. О. Поссе 21 грудня 1900 р. Київ	307	554

1901

155. До О. Ю. Кобилянської 26 грудня 1900 р., 2 січня 1901 р. Київ	310	555
---	-----	-----

156. До О. Ю. Кобилянської		
22 січня 1901 р. Мінськ	.....	314 557
157. До батьків		
28 січня 1901 р. Мінськ	.....	314 557
158. До О. Ю. Кобилянської		
29 січня 1901 р. Мінськ	.....	317 558
159. До А. Ю. Кримського		
8 лютого 1901 р. Мінськ	.....	319 558
160. До В. Г. Крижанівської-Тучапської		
11 лютого 1901 р. Мінськ	.....	321 559
161. До О. Ю. Кобилянської		
11 лютого 1901 р. Мінськ	.....	323 560
162. До В. О. Поссе		
27 лютого 1901 р. Мінськ	.....	324 560
163. До В. Г. Крижанівської-Тучапської		
4 березня 1901 р. Мінськ	.....	326 560
164. До О. П. Косач (матері)		
7 березня 1901 р. Мінськ	.....	329 561
165. До О. Ю. Кобилянської		
25 березня 1901 р. Київ	.....	329 562
166. До О. П. Косач (сестри)		
8 квітня 1901 р. Київ	.....	330 562
167. До О. П. Косач (сестри)		
11 квітня 1901 р. Київ	.....	332 562
168. До Є. М. Чирикова		
12 квітня 1901 р. Київ	.....	333 563
169. До М. В. Кривинюка		
22 квітня 1901 р. Броди	.....	335 564
170. До О. П. Косач (матері)		
22 квітня 1901 р. Львів	.....	335 564
171. До М. В. Кривинюка		
28 квітня 1901 р. Чернівці	.....	336 565
172. До родини Косачів		
28 квітня 1901 р. Чернівці	.....	336 566
173. До М. В. Кривинюка		
10 травня 1901 р. Чернівці	.....	340 567

174. До М. В. Кривинюка 11 травня 1901 р. Чернівці	340	568
175. До О. П. Косач (сестри) 11 травня 1901 р. Чернівці	343	568
176. До М. М. Коцюбинського 11 травня 1901 р. Чернівці	346	569
177. До М. П. Косача 11 травня 1901 р. Чернівці	347	570
178. До П. А. Косача 21 травня 1901 р. Чернівці	348	570
179. До О. Ю. Кобилянської 6 червня 1901 р. Кимполунг	349	571
180. До А. М. Драгоманові 7–8 червня 1901 р. Кимполунг	350	571
181. До О. П. Косач (сестри) 9 червня 1901 р. Кимполунг	353	572
182. До М. В. Кривинюка 9 червня 1901 р. Кимполунг	358	573
183. До В. Г. Крижанівської-Тучапської 10 червня 1901 р. Кимполунг	358	573
184. До І. Я. Франка 11 червня 1901 р. Кимполунг	362	574
185. До О. Ю. Кобилянської 11 червня 1901 р. Кимполунг	362	575
186. До О. Ю. Кобилянської 17 червня 1901 р. Кимполунг	363	575
187. До О. Ю. Кобилянської 23 червня 1901 р. Кимполунг	364	576
188. До О. П. Косач (сестри) 26 червня 1901 р. Кимполунг	365	576
189. До М. В. Кривинюка 26 червня 1901 р. Кимполунг	366	577
190. До М. І. Павлика 3 липня 1901 р. Чернівці	366	577
191. До Михайла та Ольги Косачів (сестри) 5 липня 1901 р. Чернівці	367	578

192. До М. І. Павлика 6 липня 1901 р. Чернівці	371	578
193. До О. Ю. Кобилянської 14 липня 1901 р. Вижниця	374	579
194. До П. А. Косача 14 липня 1901 р. Вижниця	375	579
195. До О. П. Косач (сестри) 14 липня 1901 р. Вижниця	378	581
196. До І. Я. Франка 20 липня 1901 р. Вижниця	378	581
197. До П. А. Косача 20 липня 1901 р. Вижниця	379	581
198. До А. Москви 22 липня 1901 р. Криворівня	379	581
199. До О. Ю. Кобилянської 23 липня 1901 р. Жаб'є	380	582
200. До П. А. Косача 25 липня 1901 р. Буркут	380	582
201. До О. П. Косач (сестри) Перед 29 липня 1901 р. Буркут	383	582
202. До І. Я. Франка 29 липня 1901 р. Буркут	383	583
203. До О. Ю. Кобилянської 29 липня 1901 р. Буркут	384	584
204. До О. Ю. Кобилянської 1 серпня 1901 р. Буркут	385	584
205. До П. А. Косача 2 серпня 1901 р. Буркут	389	585
206. До І. Я. Франка Не раніше ніж 7 серпня 1901. Буркут	390	585
207. До О. Ю. Кобилянської 15 серпня 1901 р. Буркут	391	587
208. До А. Москви 21 серпня 1901 р. Буркут	394	587
209. До О. Ю. Кобилянської 27 серпня 1901 р. Буркут	395	587

210. До В. М. Гнатюка 27 серпня 1901 р. Буркут	395	588
211. До В. С. Стефаніка 27 серпня 1901 р. Буркут	396	588
212. До О. Ю. Кобилянської 6 вересня 1901 р. Довгопілля	397	588
213. До О. Ю. Кобилянської 11 вересня 1901 р. Вижниця	400	589
214. До І. Я. Франка 14 вересня 1901 р. Чернівці	401	589
215. До М. І. Павлика 15 вересня 1901 р. Чернівці	401	589
216. До М. В. Кривинюка 15 вересня 1901 р. Чернівці	402	590
217. До О. П. Косач (сестри) 15 вересня 1901 р. Чернівці	402	590
218. До І. Я. Франка 16 вересня 1901 р. Чернівці	403	591
219. До М. І. Павлика 16 вересня 1901 р. Чернівці	403	591
220. До М. І. Павлика 18 вересня 1901 р. Чернівці	404	591
221. До І. Я. Франка 20 вересня 1901 р. Чернівці	404	592
222. До О. П. Косач (сестри) 20, 24 вересня 1901 р. Київ	406	592
223. До О. П. Косач (матері) 21 вересня 1901 р. Київ	410	593
224. До І. Я. Франка 28 вересня 1901 р. Київ	410	593
225. До М. І. Павлика 28 вересня 1901 р. Київ	411	594
226. До М. В. Кривинюка 6 жовтня 1901 р. Київ	411	594
227. До О. П. Косач (сестри) 7 жовтня 1901 р. Київ	414	595

228. До О. П. Косач (сестри) Перед 11 жовтня 1901 р. Київ	415	596
229. До О. П. Косач (матері) 14 жовтня 1901 р. Київ	416	596
230. До М. В. Кривинюка 17 жовтня 1901 р. Київ	417	596
231. До М. В. Кривинюка 24 жовтня 1901 р. Київ	419	597
232. До М. В. Кривинюка 24 жовтня 1901 р. Київ	420	598
233. До О. П. Косач (сестри) 28 жовтня 1901 р. Київ	421	598
234. До О. П. Косач (сестри) 3 листопада 1901 р. Київ	425	599
235. До М. В. Кривинюка 12 листопада 1901 р. Київ	426	600
236. До О. Ю. Кобилянської 12, 18 листопада 1901 р. Київ	428	600
237. До О. Ю. Кобилянської 27 листопада 1901 р. Київ	432	601
238. До М. В. Кривинюка 27 листопада 1901 р. Київ	434	601
239. До О. П. Косач (матері) 29 листопада 1901 р. Львів	434	602
240. До О. П. Косач (сестри) 30 листопада 1901 р. Львів	435	602
241. До М. В. Кривинюка 3 грудня 1901 р. Земмерінг	436	602
242. До М. В. Кривинюка 4 грудня 1901 р. Венеція	436	602
243. До М. В. Кривинюка 18 грудня 1901 р. Сан-Ремо	436	603
244. До М. І. Павлика 24 грудня 1901 р. Сан-Ремо	437	603
245. До М. В. Кривинюка 27–28 грудня 1901 р. Сан-Ремо	437	604

246. До А. Москви		
28 грудня 1901 р. Сан-Ремо	440	604
247. До О. П. Косач (матері)		
28 грудня 1901 р. Сан-Ремо	441	605
Коментарі та примітки	445	
Номери сторінок, на яких починаються коментарі до відповідних листів, подано курсивом у стовпці праворуч.		

Листи

(1897–1901)

1897

1. До І. Я. Франка¹

Початок 1897 р. Київ

Шановний добродію!

Мені передано, що Ви хотіли б, аби стаття була взята назад.² Не від мене залежить вимагати її друкування, але по власній волі я її назад не візьму. Всяку полеміку прошу направляти на мене, бо приймаю цілком на себе відповідальність за думки, виражені «по долгу совести и чести».

З правдивим поваженням

Н. С. Ж.³

2. До Л. М. Драгоманової-Шишманової⁴

13 лютого 1897 р. Київ

1. II

Люба Лідочко!

Маєш, як завжди, право ляять мене, але знаю, що не зробиш цього: *ma faiblesse est ma force*.¹ На мене останній місяць напало *taedium litterarum*,^{II} і я як єсть нікому листів не писала, навіть думати про се не хотіла, і про се нічого жалувать, бо коли я пишу в такім стані душі, то все одно толку мало. Мама⁵ недавно писала вам, певне, про мене, але я боюсь, що там картина мого життя вийшла занадто темною. Треба все-таки пам'ятать, що «бывает хуже», а мама про се забуває. Мені буває найгірше кожних перших три дні після вприскування, а потім більш-менш нормальний стан здоров'я (тільки лежання одолює!), тільки самий останній сеанс дався мені взнаки:

---

¹ Моя кваліть є моею силою (франц.).

^{II} Відраза до писання (лат.).

мені вприснули втриє більшу порцію, ніж звичайно, і тут було вже так, що навряд чи «бывает хуже», я думала, що здурію, та і, певне, здуріла б, якби не морфій. Цур йому! Katzenjammer^I після цього експерименту не пройшов ще і досі, хоч се вже нічого, рівняючи до того, що було. Сьогодні мусів прийти знов доктор із своїм шприцем,⁶ та чомусь не прийшов, певне, вже завтра буде.

От і всі мої новини. Література моя ледве дише, «leuchtet kaum und flackert matt».^{II}

Люде приходять, приносять книжки, розказують сплетні. Таким способом я знаю, що на світі не все так тихо, як у моїй хаті. А ргорос,^{III} у нас на Різдво був самий модний чоловік — «устроитель земледельческих артелей» п. Левитський,⁷ чоловік інтересний енергією і отсутствием всякого, нам так рідного, гамлетизма. Його віра в своє діло заражає просто, тим більше, що ся віра оснований на фактах. Я посилаю Вані⁸ «Артельный договор» Левитського (по сьому типу устроено 85 артелей в Катеринославській губ[ернії]) з просьбою показати його всім, хто интересується такими ділами, і прислати мені або просто Лев[итському] (Елисаветград Екатеринославской губ[ернии]) відомості про економічний стан в Болгарії і про кооперативну справу в ній. Впрочем, прислать, певне, трудно, отже, просимо указать бібліографію, хоч би і неповну. Може б, се згодився зробити, напр[иклад], п. Мінцес,⁹ яко спеціаліст. З сього була б користь і для нас, і для вас.

У нас всі здорові, тільки в Оксани¹⁰ трошки болить горло, але то хутко пройде.

Мама недавно устроювала вечер в пам'ять Надсона в Литерат[урном] общ[естве],¹¹ вечер удався, хоч потім було не без «брани» в газетах.

Написала б тобі ще що більше, та якось я остатній талант епістолярний згубила.

---

^I Похмілля (нім.).

^{II} Ледве світить і слабо блимає (нім.).

^{III} До речі (франц.).

Бувай здорова! Велике спасибі за мечката^I за прислані картини, вони мені багато нагадали.

Міццікато^{II} постараюсь написати.

Цілую міцно всіх boules immobiles.^{II}

Ваша Леся

3. ДО ДРАГОМАНОВИХ

15 лютого 1897 р. Київ

3.II

Любі мої дядино^{III} і Радочко!^{IV}

Простіть, що пишу обом разом і що лист буде недовгий, не такий, якого ви заслужуєте за Ваші більш ніж милі листи. За остатній час я запустила кореспонденцію і тепер маю багато листів написати за сьогоднішній вечір і за завтрашній ранок, а завтра вполудні мені, певне, знов зроблять вприскування, і тоді adieu, amis, au plus bel avenir!^{III} Задержка вийшла через те, що остатнє вприскування прийшлося дуже тяжко, я насилу прийшла в себе і вже більш не дам робити експериментів вроді трійних доз йодоформу і т. п. «форсірованих» прийомів. Краще пролежати лишній місяць,^{IV} ніж робити такі «проби», від яких ризикуєш зробитись морфіністкою. Ну, та се вже діло минуле і, сподіваюсь, не вернеться. Тепер моя нога в «нормальному» стані, т. є. болить, але честь знає, спати дає без морфія, дозволяє писати і навіть скучні книжки читати. «Скучні» книжки се економічні, за які я тепер взялась, не вважаючи на те, що моя поетична натура, очевидно, не для сього створена. Але «в наш матерьялистический век, когда и т. д.» інакше не можна.... Наші всі мають ся добре, Оксана була слаба, та вже тепер прошло, певне, завтра в гімназію піде. Мама теж давно оправила ся після інфлуенци. Олеся^{IV} проявляє енергію

---

^I Ведмедеві (болг.).

^{II} Нерухомих колобоків (франц.).

^{III} Прощайте, друзі, до кращого майбутнього! (франц.).

^{IV} Сього не прийдеться, бо я через місяць, т. є. в кінці марта, встану. — Л. У.

у всьому, окрім кореспонденції, так що всі просьби пишуть за себе і за мене зостаються «втуне», тим часом так я була б рада, коли б хто взяв на себе бюлетені про моє здоров'я, а я сама могла б писати про інтересніші для мене речі. Микось¹⁶ і Дора¹⁷ наукою себе не обтяжують і гордість їх тройками («средними отметками») не ображається. Мама дуже журиться мною, і я рада, що Літ[ературне] общ[ество] хоч трохи одбиває її від сумних думок. А в «обществі» життя іде шумно, часом не без принципіальних баталій різних елементів, що придає багато живости йому і заставляє мене жалувати, що я не можу бути активним членом.

Папа¹⁸ в Колодяжному, але, може, хутко приїде сюди.

Ви добре зробили, що написали просто мені сюди, так скоріше. Скажіть, чи отримали Ви мого листа з віршами і грішми? Картину ми отримали, велике спасибі за неї! копія зовсім гарна;¹⁹ простіть, ніхто не хоче вірити, що се Ваша робота! Запрошую Ряду на літо до себе в Крим малювати маріни. Ну, бувайте здорові! Цілую міцно Вас. Прошу кланятись прихильним до мене людям.

Ваша Леся

Прошу, не журиться мною дуже. До мая полежу, а там, може, і мине назавжди ся чортовичина з ногою.

Пришліть, будьте ласкаві, французький переклад з Шевченка, що я бачила у Вас в «Magazine International»,¹ присланий колись Гольшт[ейном].²⁰ Запізнилась з одправкою.

---

¹ «Міжнародному журналі» (франц.).

4. До Л. М. Драгоманової

26 березня, 3 квітня 1897 р. Київ

14.III

Дорога моя дядино!

Тільки що прочитала Вашого листа і от зараз пишу Вам, бо як не напишу зараз, то знов яка-небудь халепа помішає, а тим часом я знаю, що Вам прикро ждати.

Здоров'я моє краще, ніж було перед початком лічення, та не так добре, як тоді, коли я була у вас, окрім того, мої нерви починають виходити з провиненія, так що недавно довели мене до припадка безпам'ятства з бредом, в сьому, впрочем, була виновата не стільки слабість, як лихий настрій, але запевне одно другому помагало. Впрочем, се, може, і наслідок впливу йодоформу. Настрій же був тяжкий внаслідок многих прикростів, що закінчились настоящим ударом грому: несподівано умерла Галя²¹ (дочка Ник[олая] Вас[ильовича]),²² моя товаришка і посестра. Вона весь свій вік слабувала нервами, поки врешті істерія довела її до самогубства, — вона кинулась під поїзд. Інші думають, що се нещасний випадок, але я думаю, що ні, бо вона не раз намірялась стратити себе. Після неї зосталось двоє малих хлопчиків.²³ Се страшна втрата для всіх нас, а про Ник[олая] Вас[ильовича] і говорити нічого, можна тільки дивуватись його енергії, з якою він переносить своє горе.

Я просто злякалась, прочитавши початок Вашого листа, де говориться про Лідін діфтерит, — хто б міг такого сподіватись. Велике щастя, що все добре скінчилось і Міку встерегли. Се дуже недобре, як де в домі багато малих дітей, як тепер у Шишманових,²⁴ завжді дитячі слабости не переводяться.

Наші всі здорові, тільки Олеся трошки горло простудила на Шевченковому вечері, що був недавно в Літературному обществі. Се перші прилюдні роковини в Києві після многих років; удався вечер добре і шумно. Незабаром в Обществі будуть поминки по Кулішеві,²⁵ і мама буде там читать реферат, через те вона тепер ходить і все кулішівські матерьяли збирає. Мама тепер вже трохи заспокоїлась про мене і починає вірить в мое

лічення, тільки мій нервовий припадок налякав її, та він хутко минув і ніяких лихих наслідків не залишив. Листів вона тепер мало пише, бо і часу їй бракує.

Література моя не дуже процвітає, так собі через пень колоду. Чула я, що в «Przedświt'і» написано «довольно возмутительно» про дядька і його adeptів.²⁶ Як би я була публіцистом, то варто б вилаять! Чи Ви читали про те, як з Галичини вигнали руського кореспондента Водовозова²⁷ за телеграму про вибори? От іще звичаї!

Жалко мені про Радині екзамени, та я думаю, що діло не пропало і що кидати школи не варто. Нехай Рада згадає того павука, що я писала про нього в Роберті Брюсі, і бере з нього приклад. Може б, вона тепер, забувшись трохи про свою [пропуск у копії], написала б мені листа,²⁸ а я б їй спасибі сказала. Нехай вона не ображається, що я їй пишу мало і погано, — вона сама бачить, яке моє писання. Уже як встану, то всі долги заплачу. Так само прошу Міку вибачити, що не писала йому «отговор» на його листочок, якби я тепер написала своїм почерком та своєю болгарщиною, то він би все одно не розібрав, дарма що він таки дуже розумний.

Чому не пишете, як мається Зоря?²⁹ Наші діти учаться гарзд, може, Микось і Оксана перейдуть без екзаменів.

22 [березня]. Листа перебили, а тепер вже не пишеться. Я здорова, нічого вже не робиться.

Бувайте здорові! Цілую всіх Вас міцно.

Ваша Леся

5. До М. В. Кривинюка³⁰

[18–24] квітня 1897 р. Київ

Підкладіть щось білого під сей папір.

Шановний і дорогий товаришу!

Давно хочеться мені написати Вам, та не пишу через те, через що і віршів не друкую у нас, у ріднім краю. Може, потім частіше писатиму, коли Вам сей лист сподобається. Може, Ви й не

хтіли, але мені було дозволено прочитати Ваші остатні два листи,³¹ і так мені захотілось — посидіти замість Вас! Далєбі, я, здається, для сього лїпше створена, нїж Ви, та й привикала «постепенно». Мене вже хутко Сапєжко випустить: тижнів через 3, от якраз, може, і Ви вийдете до того часу. Ми ж з Вами сливе разом попали в покуту — разом годилось би й вийти. Так чї инакше, а я не виїду звідсі, не побачивши Вас. Боюсь, що й так утовщаю пакет, а то б послала Вам ті вірші, що вже давно написала Вам.³² Мені нема чого й рівнятись до справжніх «заключенних», та все-таки мені здається, що я можу розуміти Ваш стан, надто при помочі своєї досить буйної фантазії — мене Бог не обідив нею! Ну, і все-таки хотїла б посидіти замість Вас. Пишіть і переказуйте нам про все, що Вам потрібно, ми всі будем раді зробити для Вас, що тїлько можем. Коли ж ми досї ніхто не писали до Вас, то, вірте, не страха ради, — чого мають боятись люде, що добре тямлять, на якій «волі» вони живуть? Ну, «економія місця» вимагає кінчати. Бувайте здорові і — не смію казати, не сумуйте — а будьте самим собою, т. е. одважним і витривалим. До побачення.

Леся Укр[аїнка]

6. До М. В. Кривинюка

Після 24 квітня 1897 р. Київ

Шановний і дорогий товаришу!

Я була вже раз написала до Вас на страсн[ому] тижні, та тоді лист не діставсь до Вас, а потім він залежавсь, другого ж написати хутко не могла через Сап[єжка], що був добрий вприснути мені порцію 12-го «для веселих свят». Остатній же раз я проспала нагоду послати Вам листа.

Прикрі мені звістки Ваші про те, що, по Вашій думці, чекає Вас після турми,³³ та я все надіюсь, що, може, так не буде зле.

Життя за кордоном добре, та для нас мало чим краще від сибірського, се я знаю, бо я близько до нього придивилась. Хоч я сама думаю, що мені раніш чї пізніш прийдеться надовго скуштувати чужого хліба, — часто мені пригадується одна

обіцянка, дана на чужині,³⁴ — та я знаю, що се значитиме «спалити свої кораблі». Не можу зректися думки, що моя робота, чі, мовляв, «призвание», — укр[аїнська] література, і то вільна у всіх значіннях, ну, а таке «призвание» може далеко закликати.

Дурна людська натура, отже, ми, укр[аїнці], родимось, живемо і гинемо в турмі, і все не можемо до неї звикнути, а вирвемося із неї і — сумуємо, немов за добром!.. Ну, та годі, се «несущественно».

Скажіть Ів[анові] М[атвійовичу],³⁵ що звісна йому моя стаття і стаття мого товариша ще не надруковані, що редактор просить мене, щоб я взяла свої слова назад, але я не беру.³⁶ Які з того будуть наслідки, поки що не знаю. Але наше писання викликало таку бурю, що хоч не показуйсь редакторові і С^о на очі! І[ван] М[атвійович] Вам може се все роз'яснити.³⁷

Я ще мушу належні Вам вірші списати, хоч вони вже й пристарілись, та виправляти вже пізно, отже, пишу так, як було написано одразу ще давно (бо торік):

Чі згадали хоч раз Ви про мене в турмі,
Як про Вас я спогадую хвора?
Так ростинам бракує життя в вогкій тьмі,
Як обом нам бракує простора.

От тепера мене при недузї тяжкій
Не один розважа-потішає:
«Не годиться журитись в пригоді такій,
Адже иншим ще гірше буває».

Ох, які сі слова і даремні, й нудні,
Хоч порадники щирі й охочі,
Та не знають ті люде, які то сумні
Дні без сонця, без місяця ночі,

І що гірше, ніж болі й неволя тісна,
Ся единая думка вбиває,
Ся розвага людська і ганебна, й страшна:
«Адже иншим ще гірше буває».

В тім і жаль, що хоч би ми черпати могли
Непомірними чашами горе,
Скільки б ми отих кубків гірких не пили,
Ще зостанеться цілеє море.

В тім і лихо, що скільки б вінців не плели
На робітників діла і слова,
Скільки б тернів на тії вінці не стяли,—
Ще зостанеться ціла діброва.

— . . . —

А по сім слові бувайте здорові! В неділю ще що напишу.

Я думаю, знайдуться люде, що й Вас визволять, як Нет., при першій можливості.³⁸ А все-таки, щоб вигинули Нов[ицький]³⁹ et tutti quanti!¹

Л. Косач

7. До М. В. КРИВИНЮКА

Кінець квітня 1897 р. Київ

Шановний і дорогий товаришу!

Ліля знов береться до науки (чі то до зубріння) і, певне, не матиме часу багато написати. А я вже одійшла від йодоформу і настільки маю «здравый ум и твердую память», як завжді.

Ви пишете, що поїдете в Полтаву або в Житомир. Якби ж так вийшло, що Вам не можна було б ні там, ні там жити, то тоді Ви добре б зробили, якби приїхали до нас у Гадяч, там, може б, і роботу яку могли б знайти при земстві, і все-таки не були б зовсім без людей, та й до Полтави звідти недалеко, день їзди. Запевне, в самій Полтаві для Вас було б приємніше,⁴⁰ і робота, може б, якась ліпша знайшлась, та все ж і в Гадячі літом непогано. Якщо Вас випустять хутко, подумайте про се. Жаль мені тільки, що мої запросини такі «безкористні», бо я ж не буду в Гадячі сього літа, хіба під кінець. Взагалі, коли я звідки

---

¹ І всі подібні (італ.).

виїзжаю, то ніколи не знаю, як надовго. У мене є деякі проекти, і коли вони вдадуться, то я не буду на ту зиму в Києві і на се літо дома. У мене циганська натура, і після 5-ти м[ісяців] лежання⁴¹ я більш ніж коли затужила за бродячим життям.

Про Шоп[енгауе]ра⁴² я сама була такої думки, що Вам обом його не треба, але вже нічого робить, попрошу, коли мене послухають, щоб Вам його принесли. Я легче можу ввійти в Ваше положення «підцензурних» людей.

Скажіть І[ванові] М[атвійовичеві], що сьогодні (вже напевне) рішиться доля наших злополучних творів в журі.⁴³ Цікаво б мені бачити наше журі: три супротивні стіхії!..⁴⁴ Ліля сидить коло мене і «наслаждається» Ломоносовим⁴⁵ etc., надто виразами такими: «в сердитом, как перо, огне», «песчинка, как в морской волне»...

Наші починають роз'їздитись: Дора вже виїхала на село;⁴⁶ як виїздила, то прощалась з усіма дуже радісно — ще не навчилась «приличия»! Оксаночка теж, певне, виїде хутко, а Микось таки мусить тримати екзамени, і ми з ним муситимем зубрити вкупі — се я на старість маю діло з екзаменами, правда, не з своїми, та се все одно. Тим часом я залінувалась до своєї властивої роботи — нічого не пишу, окрім дрібниць.

Як прочитаєте Венг[ерову],⁴⁷ то напишіть, яке вражіння зробили на Вас в її описанні ті різні естети, прерафаеліти etc. Я в них не бачу ніякого признака прогресу, як то бачить автор, а багато признаків божевілля або нещирости. Дивно бачити Гауптмана в такому товаристві.

Мені дуже досадно, що моє життя таке монотонне, навіть нема матерьялу для цікавого листу. Я, врешті, зроду погано пишу листи, се не входить в мої таланти. Лінуюсь переписувати, а то знов би послала Вам вірші, хоч Ви, здається, не дуже любите сю літературу, та все-таки се єдине, до чого я здатна.

Хотіла б я, так як Ви, вїрити в Сапежка, та щось мені здається, що «не pomoже бабі кадило»... Мені чується, що моя нога ще не радикально поправилась і що тут діло без ножа не обійдеться. Звісно, Сап[ежко] в сьому не виноват, а винен мій нікчемний організм та ще те, що моїй хворобі 15 літ. Тим часом я

так чи інакше встану, але ж се тільки «до исполнення приговора», може, те «исполнение» буде восени... А може, вже пождати, поки з Лілі буде хірург, як гадаєте?

Треба кінчати, бо пора віддати листа. Бувайте здорові! [Іванові] М[атвійовичу] мое вітання.

Л. Косач

8. До М. В. Кривинюка

Кінець квітня 1897 р. Київ

«Божественное Откровение» не дає думать про «мирские дела» не тільки учащимся, але й слухаючим «учение». Я, здається, просвіщусь «светом истинным» за сі дні так, як досі не просвіщалась. Сьогодні цілу історію церкви прослухала,⁴⁸ так що врешті не знаю, де ересь, де не ересь... Краще пізно, ніж ніколи: в 26 літ уперше пізнаю, що то катіхізіє!

Ось новина: філеллінство заходить врешті і в Київ,⁴⁹ здається, три адреси еллінам будуть звідси послані. Здається, хочать «кружкову» форму придать сьому; якщо мене спитують, я буду проти такої форми: підписи численні, по-моєму, краще. Що вийде, напишу Вам.

Недивлячись на лінь, думаю до виїзду в Крим дещо понаписувати і послати у Львів, хоч і не знаю, де і хто тепер друкуватиме мої твори, — я ж тепер «оглашенная».⁵⁰ Коли б мені здоров'я і гроші, то я б ніякого чорта не просила і сама дала б собі раду. Тепер стукаюсь в двері рос[ійської] літератури — та, видно, «легче верблюдові» etc... Мала надію оце отримати премію на конкурсі в Літ[ературному] общ[естві], та, поздоров Боже Наум[енка], сей конкурс, певне, відкладений ad calendas Graecas,¹ поки, мовляв, скінчиться «все это», — чудовий вираз, та тільки шкода, що трудно розібрати, що «все это» має до нашої премії. «Страх Іудейський» панує в найширших розмірах. І так мені се все обридло, що я рада геть звідсі і то надовго. Ся зима збридила мені Київ, — цур йому!

¹ До грецьких календ (лат., фразеол.), тобто не відбудеться ніколи.

От, напр[иклад], факт: «все это» справило ще одно мудре рішення в Літ[ературному] общ[естві]: не справляти поминок по недавно вмерлому Кулішеві до осені, а тим часом справити по поетові А. Майкову⁵¹ (он же цензор). Сей поет писав «олімпійські» вірші, і за його труною йшла цензура in corpore (факт!), такого вже ж можна поминати, неважаючи «на все это». Ет, цур їм всім! Я тепер читаю поему на саму сучасну тему: «Don Juan»¹ Байрона,⁵² якраз там, де про греко-турецьке питання річ іде, і стараюсь хорошими віршами заглушити погані думки.

Чи не краще б і Вам, замість Кареева, удатись до яких давніх і все вічно нових творів?⁵³ Невже Ви можете читати Кареева? Я його і на волі не читаю. Слава Богу, Кареев і С^о вибрались із «Нов[ого] Слова»,⁵⁴ а на їх місце став Туг[ан]-Барановськ[ий],⁵⁵ Бельтов⁵⁶ etc., все ж таки се люде не з таким поважним «миросозерцанием», — воно веселіше!

Ну, бувайте здорові! На сей раз досить брехні.

Мій поклон І[ванові] М[атвійовичу].

Л. Косач

9. До М. В. Кривинюка

5 травня 1897 р. Київ

23.IV

Шановний і дорогий товаришу!

«Все добре, що добре кінчиться!» Коли б же так все кінчалось, як наше «непорозуміння». Ви недовольні своїм стілем, та на сей раз мій буде багато гірше Вашого, бо в голові шумить, аж гуде: ранком було вприскування — остатне!!!.. 3-го мая встани, але що то — людська натура чудна! мені вже досадно, чому не завтра. Так тепер гаряче лежати, що цур йому, та й взагалі чогось, чим ближче до кінця, тим більше нетерплячка бере. Не мені б і не до Вас би таке писати, та вже нехай — що ж, коли правда?

---

¹ «Дон Жуан».

З премією І[вана] М[атвійовича] я щось нічого не розберу, а Окс[ана Старицька]⁵⁷ розказувала чутки, у нас же не так хутко діло робиться, як хутко казка кажеться. Так же, може, й з адресою буде: поки всі зійдуться та поки надумуються, то вже турки в Афінах мечеть збудують.⁵⁸ Коли б мене чорт не прибив до ліжка, то, може б, діло було скоріш, а може, то мені так здається.

«Парі» у вас я ще колись виграю, теперешній час в приклад не йде, під нього щось і «присяжні» пііти не дуже-то віршують, а Ви хотіли починати. Я тепер од злості навіть на бот[анічний] сад не дивлюсь, хоч можна б там яку галузку побачити, і солов'їв стараюсь не чути, а вони таки озиваються здалека, аби то дражнити, — прокляті! Куди ж тут писати, коли така злість напала.

Однак нічого путнього нема в сьому листі — сама бачу! Простіть, я сьогодні зовсім дурна, одна надія на Вашу вибачливість.

Ваших товаришів варто бити, та шкода кія....

Новин щось нема. У неділю був вечор Майкова,⁵⁹ кажуть, нудний, страх! Укр[аїнський] театр щось нікого не вабить: п'єси погані. Опера тим менше, бо співці погані. Одним словом: ніс siekawego.¹

Бувайте здорові. Удруге щось ліпше збрешу.

Л. Косач

І[ванові] М[атвійовичу] моє вітання. Спасибі за пам'ять.

---

¹ Нічого цікавого (пол.).

10. ДО БАТЬКІВ

15 травня 1897 р. Київ

3 Мая. Субота

Любі мої папа і мама!

Оце тільки що пішов од нас Микосьовий учитель, і я берусь писати. Пишу іще карандашем, щоб не нахилитись над столом, але вже сидячи в креслі, не лежачи. Ходить я ще, звичайне, зовсім не можу, навіть підвестись без сторонньої помочі нічого й думать, мені здається, що моє плаття сто пудів важить. Так що мене Ліля і Марися⁶⁰ удвох підводять і зараз сажать тут же коло кушетки в кресло. Нога не болить особливе, а тільки в обох ногах прикре почуття, ніби жили мають лопнуть. Але в сей раз все-таки мені ліпше, ніж колись було після пов'язок: перш усього я не почала з обморока, як тоді, і не треба мені згинать ногу руками, навіть, здається, як тільки я привикну стоять, я могтиму добре ходить, і се, певне, буде скоро, так, може, через тижнів два. Ну, але, звичайне, «по ділам ходить» довго не прийдеться, та й діл тепер у мене нема щось ніяких. На костиях теж не буду ходить, се не потрібно буде. Упасти не можу, бо вже ж се в моєму інтересі — стерегтись різних випадків, не дуже пріятно починати знов лежню — цур їй!

Ліля видержала екзамен по геометрії добре, письменний і усний, тільки сьогодні дуже довго держали її в гімназії; як вона каже: «Я тепер знаю, що не завжді добре бути “способною” ученицею, — довше питають». Микось уже помирився з своїм учителем і сьогодні вже не заявляв мені претензій. Ми з Микосем уже прийнялись серйозно за «повторение языков», і Микось береться без ліні — видно, екзамен не жарти. У нас усе гаразд, тільки дуже порожньо і скучновато. Впрочем, хутко могтиму грать на фортепяно, тоді не буде так скучно. Новин особливих нема. В Літ[ературному] общ[естві] «обсуждали вопрос об издании “Ежегодника”» на трьох мовах:⁶¹ укр[аїнській], рос[ійській] і польській, та ще, здається, не зовсім обсудили.

Мамочко, будь ласкава, знайди мої письма, що я просила тебе сховать, як виїздила з Колод[яжного], і сховай їх так, щоб

москалі не доступились⁶² (я боюсь і так, що, може, вони були в шкафу). Се чималий пакунок у газетному папері, зав'язаний шнурком з написом «Лесіні листи». Я безпокоюсь, чи цілі вони.

Спасибі, папа, за цікаві звістки.

Бувайте здорові, мої дорогі, і не бійтесь за нас, нічого не сталося, усе гаразд. Цілую Уксуса і Дроздіка.

Ваша Леся

11. До М. В. КРИВИНЮКА

Після 15 травня 1897 р. Київ

Шановний і дорогий товаришу!

Давно вже я Вам не писала, а Ви мені ще давніше. Зато тепер, бачите, пишу вже по-людськи: чорним на білому!⁶³ Ну, та вже й пора, а то вже ледви собі плечей не одпарила, лежачи в таку спеку, як ото була. Тільки ще з дому не вихожу та й по хаті ледве лізу, і то при енергічній допомозі Ліліній. Думаю все, як би тут і мені достатись до Вас «на свидание» на тім тижні, що я ще не можу довго стояти і гаразд на київських повозах сидіти (се мені завжді було не легко), та вже, певне, трамваями заїду, а там нехай мене люде несуть, аж до Вашого «общезития». Се вже буде щось похуже на появу гоголівського Вія по своїй урочистости.

Ліля так розохотилась на візити до Ком[ишанського],⁶⁴ що аж сердиться, навіщо він їй пообіцяв сам знати дати. «Я б, — каже, — щодня до нього ходила, щоб він мені сім “свиданий” дав». Страх воно пронозувате, мало того, що ходить, та ще й шпильки «предержажим» заганяє. Ну, коли б Ви бачили наших панночок минулого тижня, які вони вернулись додому лихі і засоромлені! Ліля казала: «Я тепер не можу йти до тюрми, не того, що боюсь, а того, що мені сором на очі показуватись». Правда, і сміху було багато при сій комедії, та добре, що минулось без скандалу.

Нарешті Ліля знайшла собі компаньйона для водяного спорту і буде далі переймати Вашу науку, як «ловити шуки» на Дніпрі, та тільки навряд чи багато наловить — екзамени не

дадуть. І[лля] Б[орисович]⁶⁵ мав поїхати з нею на човні і в театр піти, та так і виїхав з обіцянкою. Я ніколи не думала, що І[лля] Б[орисович] такий завзятий чоловік, а він як впаде в азарт, то аж страшно дивиться, раз мало не ззів Оксану за Ваш Witz:¹ «Говорила тебе я, ты не ешь грибов, Илья»... А полонофоб з нього такий, аж горить, каже, що поляків треба б усіх вивішать. «Батюшки, какие страсти!» А все-таки, як ближче придивитись, то не страшно. Ми з ним за сей час ближче познайомились, і він обіцяв бути у нас в гостях літом, та, на жаль, я з ним не побачусь. Всі потрохи роз'їзжаються з Києва, от і М[оргу]н⁶⁶ виїхав, викликаний додому телеграмою. Інших якось не бачу, або рідко коли заходять. Сама я, певне, теж тижнів через 2 виїду, бо, здається, ходити навчуся скоріше, ніж думала.

З літературою тихо, статті моєї у Фр[анка] і досі не чутно. Треба буде восени поїхати, нагадати про себе, а то загубляться зв'язки. В літературні заходи тут у Києві я мало вірю, надто тепер. Ще раз кажу: Київ — се яма, надто після того, як стільки ліпших людей позабірали та порозганяли, то він зовсім мені спротивився.

Ви даремне думаете, що Лілі дадуть «свидание» тоді, як вона виїде; ні, їй мусять конечно дати тепер, а виїде вона не хутко, бо экзамени ще не хутко кінчатся. Я певна, що на тім тижні вона буде у Вас. Коли б не экзамени, вона б частіш приходила, я жалую, що хоч я не можу часом замість неї прийти. Того кажу «хоч я», що, знаю, Ліля краще вміє людям щось цікавого сказати, та й вид у неї веселіший, ніж у мене, такий інвалід, як я, може ще більший сум нагнати.

М[оргу]н та І[лля] Б[орисович] все збирались до мене якогось свого товариша привести, «замечательного человека», якогось великороса, скільки раз урочисто сповіщали мене про його близький візит, але так ся велика подія і не сталась. Тільки я даремне сварилась з І[ллею] Б[орисовичем]. Впрочем, не даремне, бо він спитав мене: «Можно ли к Вам придти с великоросом? я слышал, Вы такая малороска, что, может быть...» Я не

---

¹ Жарт (нім.).

дала йому скінчить і почала лаятись: «За кого Вы меня принимаете?» і т. и. Приходить М[оргун] і починає з такого ж питання; знов прийшлося лаятись. Я не знаю, звідки пішла ся слава, що я така ненавидна націоналістка. Часто люде, познайомившись, дивуються, що я не їм великоросів, поляків і инш[их], начебто я коли признавалась до каннібальського profession de foi!¹ А прогос націоналізма і т. и., сьогодні ми отримали випуск «Іст[орії] літератури» Шерра (в рос[ійському] перекладі),⁶⁷ де замість Шеррової статії уміщена статія Арабажина⁶⁸ про слов[’янські] літератури, здається, нічого собі написана. Се її початок тільки, як надішлють кінець, пришлю Вам, може, Ів[анові] М[атвійовичу] цікаво.

У нас в Літ[ературному] общ[естві] люде так розохотились на літературу, що вже хочять щороку збірник видавати на трьох мовах: рос[ійській], укр[аїнській] і польській. Се вже теля вовка ловить!

Не скучно Вам, що я завжді літературними новинами займаю Вашу увагу? Роблю се через егоїзм, бо се мене інтересує, і згадую тільки post factum, коли вже написано.

Чи приходив до Вас Є[вген Григорович Черняхівський]?⁶⁹ Вони там на весіллі його брата такі історії розвели між собою (брати його всі пересварились), що не знаю, чи й помирились. Взагалі якесь вийшло весілля, наче «скачка с препятствиями».

Щось давно мені ні Ф[ренке]ль,⁷⁰ ні К[рохма]ль⁷¹ не пишуть, одному, може, за екзаменами ніколи, а другий уже не знаю, чого мовчить, у нього чудна натура, сам мовчить по пів року, але ображається, коли йому инші не моментально відповідають на лист. Сьогодні приїхав один хлопець з Петербургу і каже, що там «комедія» скінчилась найбільш трьома днями сидні в участку. Цікава, чого, власне, у Києві лишили 7 козлів «отпущения» досі у турмі? тут уже «неисповедимые пути» якісь винні, що Нов[ицький] один знає.

Пізенько вже, як я бачу, — 12 г. 40 м., забалакалась я, воно то для мене не біда, я рідко раніш другої сплю, та вже мені

---

¹ Виклад переконань (франц.). Тут у значенні «віреспівання».

шкода Ваших очей, що мусять таку дряпанину читати, щось то моя каліграфія не поправилась за сих пів року. Окрім того, що пізно, я собі мислі розбила — цілий вечор говорила по-італьянськи, то тепер все мішані фрази в голову лізуть. У мене тепер зовсім караван-сарай італьянський, здається, всі «вільні музиканти» м[іста] Київа,⁷² підданці di eterna Roma,¹ у мене перебували, ми з ними дуже сімпатізуємо. Я вже отримала запросини в Неаполь від одної такої гості, хоч зараз їдь!

Ну, скажіть? правда ж такий лист — чиста кара Божа? Видно, що не наставлена я в страху Божому, а то б знала, що «во многоглаголании несть спасения».

До побачення! Ів[анові] М[атвійовичу] моє вітання.

Л. Косач

12. До О. А. ТЕСЛЕНКО-ПРИХОДЬКО⁷³

29 травня 1897 р. Київ

(писано 17, а посилається 22-го)

17.V.1897

Дорога тіточко!

Я дуже рада з того, що ми таки з Вами поїдемо в Крим, се именно так буде, як я хотіла. Отже, я сьогодні все думала про свої діла і бачу, що навряд чі могтиму виїхати раніше 1-го іюня. Бачите, треба виучитися ходити, а то я ще по улиці не можу ходити, та і в хаті без посторонньої помочі не можу, хоч з кожним днем все кращає моя похода. Думаю, що тижнів через 1½–2 ходитиму добре. До того ж часу пошиється і моя амуніція, і, значить, ніщо більш не помішає. Коли папа не поїде, то ми з Вами поїдем удвох, а для сього я прошу Вас приїхати в Київ між 25 мая і 1-м іюня, щоб уже не пізніш першого виїхати. Поїдемо ми з Вами на Одесу, там зостановимось днів на 2–3, бо того требають мої справи, а потім морем поїдемо в Ялту і звідти вже направимо дальші походи, щоб знайти яку добру і красиву

---

¹ Вічного Риму (італ.).

дачу на просторіні між Ялтою і Алупкою. В інших містах я не хочу, бо нігде більш нема зелені над морем, а в Криму на голому піску без садів добре жить тільки тарантулам, а не людам. Врешті, я рішила бути капризною сього літа і жить не там, де случиться, а де сподобається. А щодо ціни, то де не живи в Криму, чи в лісі, чи на піску, все одно дешево не вийде. От все, що я можу сказати тепер про наше подоріжжя, деталі можна обсудити тільки на місті.

Се перший раз, що я їду на лічення з охотою, сама не знаю чого, але на мене напала охота поїхати куди-небудь у чужий край. Сплю і бачу усякі мандрівки. Певне, се реакція після «абсолютного покоя». А Київ обрид! Господи Боже, як обрид!.. Тут все кругом екзамени, екзамени безконечні... Ліля держить добре, тільки зморилась дуже, а кончить тільки 31-го мая. Микосеві остався тільки Зак[он] Бож[ий] та ще «поверка» арифметіки, і се вже поздоров Боже дурного учителя, що ні з того ні з сього видумав, ніби Микось списав свою задачу у другого ученика. Оксана екз[аменів] не держала, — без них перейде, — вона і Дора давно вже в Колодяжному, от і Мик[ось] поїхав би скоро, якби не та дурна «поверка». Я вже рада, що Микось по всім трьом «языкам» видержав, а то, признаться, обридло вже мені товкти з ним «склонения» та «спряжения» за зиму і за весну, а найбільш тепер, перед екзаменами. На той рік ще «греческий» буде — «удовольствие»!

Де Ліля буде літом, вона ще не знає, може, трохи в Колод[яжному], а трохи в Гадячі, а може, ще й в Києві, як прийдеться. А всі інші перше поїдуть (в початку іюня) в Кол[одяжне], а потім в Гадяч.

Здоров'я моє краще, та я ще боюсь хвастать.

Бувайте здорові! ні, до свіданія. Всіх Вас міцно цілую.

Ваша Леся

13. До М. В. Кривинюка

Перед 2 червня 1897 р. Київ

[...ходити], спираючись на палку, а не на людину. Мені ще досі попухли внизу ноги і через те за кожним кроком болять, наче цвяхами пробиті. Се пусте, хутко минеться, та зовсім забути про се, ходячи, не можна. Як тільки буду в стані, приїду до Вас, бо мені дуже сумно, що я цілу зиму не могла Вас одвідати, надто ж весною, коли інші раз у раз ходили. Шкода і те, що, як поправлюсь, хутко мусітиму виїхати (хоч, повторяю, Київ мені обрид) і, значить, знов не [...]

Розходяться чутки, ніби Ф[ранко] закрив журнал, ніби він вийшов (чі навіть вигнаний) з Наук[ового] тов[ариства],⁷⁴ ніби поляки всіх напрямів ображені якоюсь його статєю про пам'ятник Міцк[евича]⁷⁵ і напались на нього в пресі і т. и., — щось не віриться, певне, міфологія!⁷⁶

Лис[енко]⁷⁷ хутко збирається зробити *tournée artistique* по Укр[аїні], вже зібрав хор і дав йому репертуар пісень.

Стар[ицький] збирається позивати Алекс[андровськ]ого⁷⁸ «за клевету и диффамацию»⁷⁹ — теж кумедія!

В «Ж[иті] і С[лові]» (2 кн.) єсть гарні вірші пам'яті В[ітрової].⁸⁰

Ну, кінчаю! Пізно, і перо надломилось, ледве скребе, як бачите. Простіть за таку мазню. І[ванові] М[атвійовичу] мое вітання.

14. До П. А. Косача з додатком листа ДО СЕСТРИ ОКСАНИ

2 червня 1897 р. Київ

21.V.1897

Любий папа!

Я було написала тьоті Єлі письмо, та поки його зібрались одправити мені, то й загубили, а тепер ти пишеш, що тьотя Єля буде 23-го у тебе, то вже в Рігу пізно, значить, писать. Я не пойму, яку ти телеграму їй посилав — про що? Досадно, коли вона ради мене які-небудь свої діла покидала, бо я, певне, раніш 1-го юня не виїду. Мама каже, що треба ждати, поки я совершенно

добре ходитиму, а я тепер хожу ще погано, хоч уже з палкою, без людської помочі, до 1-го ж я, певне, буду вже зовсім як слід ходити, та коли б оте шиття не затримало. Ти пишеш, що нічого спішити з виїздом, воно-то правда, що ніхто в шию не жене, але мені тут обридло, бо жарко, а приходится в хаті сидіть, навіть в ботан[ічний] сад ходити не можна, а на вулиці стоять якось чудно. До того йдуть дощі, сад більш того що закритий, та й круті в ньому дороги для мене.

Як же ти думаєш, чи поїдеш зо мною? Положим, удвох з тіткою їхати мені не страшно. Я дуже рада, що вона таки їде справді зо мною і що мама добре до сього відноситься, навіть, видимо, рада такому виходу, що я не сама там житиму. Точно визначить тепер дня виїзду не можу (коло 1-го), як буде все готове, напишу, тут же лист не довго йде. Здоров'я мое все поправляється, скоріш ніж я думала, внизу ноги вже менше болять і не так напухають, та от ще місяця нема, як я встала, а вже хожу просто з палкою, як раніше. Но... «ничего, ничего, молчание», побачимо ще, як там далі буде.

Все мое манаття вже шиється, може, й не дуже забарить мене.

Багато мені різні люде про Крим розкажуть, та иначе не можна, як самій вибрати, де именно жити.

Гроші, «фонд кримський», ніхто не зачіпає, лежать сховані.

Ну, ще напишу скілька слів Оксані. Бувай здоров! Цілую тебе і тьотю Єлю з Юрком,⁸¹ коли вона там.

Твоя Леся

Дорога Оксаночко! Листи твої ми получили — спасибі, пані! Здорово ти хазяйнуєш, як я бачу, і добре, що забула про екзамени, — цур їм! Ліля сьогодні видержала «русскую» історію, а ще треба географію, «ест[ественную]» історію і педагогіку. Од Лілі осталося три фунти м'яса, а решта — кості і мозок.

Скажи Дорі, що Мотя⁸² була в Боярці у Язевих⁸³ і тільки сьогодні вернулась додому. Льоля вже давно виїхала, а Бор[ецьк]ий з Сашею поїхали в Вену.⁸⁴ З Київа вже багато людей пороз'їздилося, і добре їм. Тут щодня йде дощ, і все-таки парно,

що аж дихать не можна. Кароль приїхав і спить цілий день,⁸⁵ як єсть.

Єсть іще багацько що писать, та нехай другим разом, а то я втомилась і треба лягти.

До свидання, панютко. Цілую міцно тебе, а Дору, коли вловиш, то поцілуй од Лесі.

15. До О. П. Косач (МАТЕРІ)

2 липня 1897 р. Ялта, Чукурлар

Ялта, Чукурлар,⁸⁶ 20.VI.1897

Люба мамочко!

Листа твого отримали ми тільки сьогодні, бо нам його принесли тільки сьогодні, а в Ялті він був отриманий ще позавчора, та ми не одразу догадалися дати записку почтальонові, щоб отримав нам листа, от і день лишній минув. Мого листа звідси ти мусіла досі отримати. Сього пишу теж в Колодяжне, думаю ще там застати тебе, а в Гадяч тепер же пишу «открытку», бо «закрыток» не стало, а зараз не можна їх купити, хіба завтра. Тут щодня ходить комісіонер до Ялти, та він іде рано, а вертається увечері; сьогодні я його проспала.

Боюсь, що ти знов недовольна моїми листами, та коли ж, далєбі, я не вмю писати лїпше при всїх стараннях. До того ж моя лїнь ще досі не зовсїм минула, і листа написати — для мене чимала робота. От тільки два остатні дні я вже «прожилася», не хочу спати вдень і лежу меншу половину дня, і то бїльше на березі край моря, нїж у себе в хатї. Тепер тут зовсїм не гаряче (справдї!), повітря олімпійське, перше дощї перепали щодня, але остатніх три дні небо чисте і море синє. Жити тут не так скучно, як в Евпаторїї, може, того, що я тепер не сама, що людей тут бїльше, місце краще і фортепяно єсть. Ну, та все-таки веселїсть не велика буде потїм. Тепер у мене ще всї почуття і думки під сурдиною грають, ледве прокидаютьсє. Жалко менї, що Лїда і Рада без мене прїїдуть, се починає мене гризти. Треба, щоб вони сюди прїїхали, бо менї не слїд

би рано втікати звідси, — я чую, як весь мій організм на іншу гаму стройться під впливом сього повітря і моря, все більш і більш мною опановує *idée fixe*, що коли б я років три прожила в доброму кліматі, то була б як люде, чі хоч коло людей... Впрочем, се знов «мысли далекие»... «Убранне» мое я трошки вже описувала, додам тепер, що тут зовсім нема пороху, якось аж чудно, зато чимало павуків, мокриць якихсь гігантських (наша служанка зве їх «мокрушами» і на потіху нам каже: «Не бойтесь, их здесь много!»), сколопендр, москітів і т. и. Спочатку вони нас лякали, і ми навіть на ніч вуха ватою від них затикали, але тепер відносимось до них філософськи, і все гаразд обходиться. Видно, справедливо казав той філософ: «Ти, сину, нікого не зачіпай, то й тебе ніхто не займатиме»... Сама я тут живу, наче якась «животная травоядная», встаю у 8-й г[одині] рано, 4 рази на день їм, — не лічучи вишень, що споживаються в протягу цілого дня, — в полудні купаюсь (в морі все 18°), варю «турско кафе»,¹ читаю [Нансена],⁸⁷ лежу під деревами, над морем, в хаті, де попаде, трошки гуляю межі виноградом (там гарні дороги) і лягаю спати між 10 і 11 г., тітка часом лягає ще раніше і вкривається — *horribile dictu*^{II} — теплим одіялом! Нога моя ніяких трівожних признаків не обнаружує, на неї, як завжді, море має добрий вплив, тільки хожу я все-таки дуже мало.

Ну, тут кінчаю, щось не пишеться. Лілю прощу вибачити, що й на сей раз не пишу, далєбі, не розумію, що се за настрій у мене. Всіх міцно цілую.

Твоя Леся

---

^I Каву по-турецьки (болг.).

^{II} Страшно сказати (лат.).

16. До О. П. Косач (сестри)

2 липня 1897 р. Ялта, Чукурлар

20.VI.1897

Дорогий Ліціку!

Ні, таки напишу тепер, хоч небагато, бо се крайне свинство з мого боку і, крім того, лихий приклад для тебе. Бачиш ти, коли б листи сами писались, а ми б тільки думали, було б чудово, а то треба сісти в неприємну (саму прикру!) позу і скребти помалу-помалу в той час, коли думка так швидко летить... Шкода, що ти не могла поїхати зо мною, якраз от тепер і не гаряче, сливе так, як в Колодяжному, тільки без вільгости. Чи довго ти думаєш пробути в Києві? Мама пише, що ти їдеш туди. Чи єсть яка переміна в справах,⁸⁸ чи все на тому пункті, як було при мені? Що каже папа?

Я, — така свиня! — досі не писала Оксані С[тарицькій] і через те не маю жадної звістки з Києва,⁸⁹ і досадно се мені, і все-таки нічого не можу з собою зробити, — більш одного листа в день не сила написати. Сьогодні напишу 1½ і ляжу. Зовсім мене Сап[ежко] зопсував. Прийдеться сказати à la Ніцше: «Мама, ich werde dumm!»¹ Та нехай же він з великого ума зійшов, а я ж з якого?.. Недумай, що я тобі не хочу писать, ні, я просто писать не хочу. «Внешнюю среду» я вже, як могла, описала, а «внутреннюю» краще не чіпати поки що, добре, що вона мене не чіпає. Я тепер просто бачу море і дишу, і поки що з мене досить сього. Я все ще втомлена.... Ну, се робиться скучно, сама бачу.

Коли будеш в Києві, кланяйся там à Michael і pour Michael.¹¹ Як то вони там маються?

Через тиждень я буду розумніша (я се вже пречую), тоді напишу більше і краще, а тепер прийми се за добрий замір і бери приклад з доброї волі моєї, а не з її наслідків. «Да благословит Бог твои пуговицы, милая».

Твоя Леся

¹ Мамо, я стаю дурною! (нім.).

¹¹ Михайлові і для Михайла (франц.).

Вера казала, що за щось сердита на тебе⁹⁰ і збиралася ляять. Чи вже вилаяла?

17. До П. А. КОСАЧА

12 липня 1897 р. Ялта, Чукурлар

Ялта, Чукурлар, 30.VI.1897

Любий папа!

Я не писала тобі окрім через те, що все одно ти, напевне, читав мої листи до мами, а трудно було б написати щось нового в двох листах, разом написаних. Тьотя Єля, здається, написала тобі про наші матеріальні обставини. Я скажу, що у мене єсть тепер 70 р. (рівно) і мені мусить стати їх щонайменше ще на місяць. Мені дуже неприємно, що на подоріж і на перше устрійство я стратила так багато, але тепер життя ввійшло «в колею» і «розуму купувати» вже не треба, отже, гроші будуть тратитись з більшою економією. Скоро повинні приїхати Міша⁹¹ і Шура,⁹² а якщо вони не приїдуть, то я найму собі з 14-го юля одну хату з платою 20–25 рр., а коли вийде так, що можна буде зостатись на осінь, то, може, переїду звідси в Алупку (там осінню нема тих вітрів, що бувають тут в той сезон), і хоч там буде дорожче, ніж тут, та все-таки я думаю, так як і тьотя, що за 150 р. я можу і там прожити 1 ½ місяця, т. є. від 15 авг[уста] до 1-го окт[ября]. Я знаю, що осінній сезон прийшлося би поскуцати, бо вже я жила б сама, але я згожуюсь з Сапезком, що се було б добре для мого здоров'я. Ось 2 ½ тижні, як я в Криму, і вже бачу, що поправилась, за остатній час навіть уже не втомляюсь так «невыносимо» (именно невыносимо!), як в перші дні тутешнього пробування і як то було увесь час в Києві. Я не думаю, що я тут вилічусь, — коли б се було можливе при допомозі тільки Крима, то се вже досі случилось би, — але я певна, що я тут наберусь сили і крові на той случай, коли прийдеться їх трохи виточити при допомозі Сапезка чи кого иншого. Врешті, може, і сей 5-й акт драми чи комедії одсунеться на довший час, якщо моя нога підправиться тут настілько, що не буде мені робити таких різких скандалів,

як торік. Тим часом вона все-таки ще нагадує про себе, але вже не пухне і коли їй болить, то сьому єсть завжді виразна причина: спіткнись, натружу абощо. Запевне, стараюсь сього не робить, але ж часом не встережешся.

Рано тепер ще говорить, що я думаю робить зимою, у мене єсть багато планів, та всі вони ще в хаотичному стані. Запевне, ні одного з них я не почну проводити в життя без твоєї згоди і поради, але написати про них ще буде час. Скажу тільки одно, що мені не хотілось би бути сю зиму в Києві, се мені було б «во многих отношениях вредно».⁹³ Згодом напишу більше, тепер занадто жарко — в тіні 25°, на сонці 50°, ну, яке ж тут писання?! Хотіла ще написати Оксаночці, та нехай вже простить — до иншого разу. Цілую міцно тебе, Оксану і Юрка.⁹⁴

Твоя Леся

18. До О. П. КОСАЧ (МАТЕРІ) ТА СЕСТРИ ОЛЬГИ

18 липня 1897 р. Ялта, Чукурлар

Ялта, Чукурлар, 6.VII.1897

Любі мої мамочко і Ліля!

Пишу вам обом разом, думаючи, що ви вже обидві в Гадячі. Мій лист мусить прийти якраз на ваші іменіни,⁹⁵ отже, купі з ним прийміть мої поздоровлення і бажання всього найкращого, а яке воно, власне, оте «найкраще», се вже віддаю на вашу волю.

Либонь, досі вже всі прелімінарії з'їзду скінчилися і життя увійшло «в свою колею», — ви купаетесь, їсте голубів і т. и., як того вимагають гадяцькі традиції. Шкода, що ти, мамочко, так боїшся того Псла, се тобі мусить дуже затроювати спокій, але ж, здається, ті нещасні випадки, про які ти пишеш, були ще весною, коли розлив не ущух, а тепер навряд, щоб так було небезпечно. Я більше думаю про те, як ви там з'їдою та з тіснотою вправитесь, та й то, врешті, річ, при добрій волі, не страшна.

Не вспіла я похвалити вам олімпійське повітря Чукурлара, як тут почалася спекота — евпаторійська! 27° в затінку!

в морі 20°! Для «саламандри»⁹⁶ воно якраз температура, ну, а для сибірсько-ріжських звичайок не дуже-то⁹⁷.... Сьогодні вже трохи вітер, море дуже грає, так що ввійти в нього і не думай, а можна тільки лягти з самого берега і ждати, щоб хвиля лизнула, а підлізь трохи далі, то так тепле, що й не стямишся, як уже повен рот води. Зато не так гаряче, і в тьоті Єлі вже голова перестала боліти. Я її запевняла, що в неї просто від жару болить голова, але вона все сторонніх причин шукала і, за не знаю чії гріхи, напилася касторки і саліцілового натру, тепер приписує сьому своє виздоровлення — *soit!*¹ Я — в своїй стіхії і почуваю себе добре, тільки все-таки ще способна від пустяків втомлятися до плачу, через те за границі нашої «колонії» не вилажу. Але вже тепер я не лежу 20 годин на сутки і сплю нормально, тільки 8 г[один] (а не 16, як перше). Писати довго не можу, але написати листа для мене вже не подвій, а зовсім звичайна річ. Тепер пишу двом одного листа більш для скорочення часу, а не роботи, бо інакше не встигну сьогодні відправити. Була у мене Пашкевичівна з своєю товаришкою, то не випадало при них засісти писати, а тепер мушу спішитись. Пашк[евичівна]⁹⁸ писала тобі, Лілічко, і заходила в Київ на нашу квартиру в надії застати тебе, щоб в компанії з тобою податись у Крим. Теперешня її товаришка якась не вдала, ходити не може багато і від шуму морського у неї робиться «качка сердца», як вона виражається... Мені дивно, як тут у мене не робиться «качка сердца» від сих різних персіків, абрикосів, динь etc. etc. Я думаю, що тільки «турско кафе» підтримує рівновагу в моєму організмі. А *propos*, чи будете ви нашим болгарам «турско кафе» варити? їм його дуже бракувати-ме! Скажіть їм, що вони конче мусять побути тут у мене, аже з Севастополя до Ялти путь невелика, а їхати *via*¹¹ Бахмач — Севастополь — Константинополь — Софія все одно вийде, що *via* Волочиськ — Пешт — Белград — Софія.

---

¹ Хай буде! (франц.).

¹¹ Дорогою (лат.).

Бувайте здорові! Цілую міцно вас обох і «всіх родичів гарбузових». Сподіваюсь, що Ліда і Рада, опинившись серед свого роду, згадають і мене, «отсутствующую», і — хоч напишуть мені. Ще раз бувайте здорові!

Ваша Леся

P. S. Мамочко, не турбуйся за мене, грошей у мене ще 67 р. Я з сим проживу ще з місяць, так я думаю, а 3 тижні вже напевне.

Як там Оксана С[тарицька] з своїм весіллям? невже «все має свій кінець»?⁹⁹

19. До М. В. КРИВИНЮКА

Перед 2 серпня 1897 р. Ялта, Чукурлар

Шановний і дорогий товаришу!

Все-таки я не написала Вам ні разу «через тих чортів», як було обіцяла, і знаю, що се погано, та чогось рука не здіймалась. Може, сей лист застане Вас уже в іншій «обстановці» — боюсь вимовляти бажання, бо ніяк не можу відчепитись від якогось дурного фаталізму, ніби кожне моє бажання (серьозне) коли збувається, то або навпаки, або катзна-як. Вашого листа я отримала дуже не хутко, — видно, нашому посередникові не ми були в голові, а тепер хай би мені хто сказав, куди самий той посередник подівся¹⁰⁰ і де його (чі краще їх) знайде моє повіншування.

Недавно я прочитала заголовок романа «La juive errante»^I («Вічна жидівка») і збираюсь написати свою автобіографію під сею назвою, — бо справді, де мене тільки чорти не носили і куди ще хочать понести?! Маю «прожект»^{II} їхати знов до Болгарії, втікаючи від рідних туманів, дощу та ожеледі, і хотілось би сей раз їхати на Цареград, а не на Белград, бо ще, бачите, там мене не було. Се вже, може, буде моя остатня мандрівка,

^I «Мандрівна жидівка» (франц.).

^{II} Проект (болг.).

бо на той рік восени, хоч би там що, будуть мене різати. В Софії я знов засяду в дядьковій бібліотеці і сподіваюсь, що на сей раз тямитиму скористати з неї далеко більше, ніж тамтой раз. З Болгарії привезу аж дві драми — ото буде!.. Як бачите, все «прожекти» і більш нічого, — ну, бо нічого більш у мене і не може бути тепер, коли я стою «на рубежі». Тим часом я все поправляюсь, а нога все болить...

Бувайте здорові, дорогий товаришу! «Прошу споминати добрими словами».¹⁰¹ І скажіть Вашій долі, що я Вам «нічого не бажаю».

Л. К.

20. До О. П. Косач (МАТЕРІ)

2 серпня 1897 р. Ялта, Чукурлар

Чукурлар, 21.VII.1897

Люба мамочко!

Твого листа я отримала тільки сьогодні, отже, йшов він 5 днів. Я вже передала його Міші, бо Міша приїхав сюди в суботу (19-го) з Шурою і А[нною] Ів[анівною],¹⁰² їхали вони щось дуже довго, дякуючи дніпровським пароходам і катеринославським поїздам, так що подоріжжя велось 5 суток. От, а ви ще все мені радили на Катеринослав їхати!.. Тітка виїхала звідси 9-го юля, так що я 10 днів була сама і щодня ждала приїзду гостей, аж поки покинула ждати, тоді именно вони й приїхали. Помістились ми в двох хатах дуже добре і просторо, так що, здається, ніхто нікому не заважає.

Сії дні море було так розбушувалось від часу виїзду тьоті Єлі, що тільки сьогодні встановилось, а то треба було на бережку лежати і ждати, поки піна од хвилі набіжить і обмие, а в одкрите море не можна було плисти, бо хвиля могла б розбити. Мені, врешті, обридло таке купання, і вже я так була рада плаванню вчора ввечері і сьогодні рано. Папа даремне боїться, щоб я плавала, плавать же куди легче, ніж стоять під натиском води, якщо тільки море не дуже стурбоване.

Тільки що була у мене панна Пашкевичівна, їде вже завтра в Київ, находившись по Чатир-Дагу,¹⁰³ Ай-Петрі¹⁰⁴ і т. д. Запрошувала я було її зараз по її приїзді жити зо мною до приїзда Міші, та її товаришка, теж учителька київська, «зацеремонилась» і не схотіла бути у мене, отож обидві панни гніtilись в Ялті на дуже поганенькій дачі. Я все радію, що я не в Ялті, а за Ялтою, бо от, напр[иклад], мій новий знайомий панич Мержинський¹⁰⁵ (направлений до мене Тучапським)¹⁰⁶ все плаче, що і моря йому не видко, і порохи його засипають, і москити заїдають, і купання брудне і т. и. Дивно, справді, чого-то чахоточних не виганяють з Ялти, а гнітять там «под надзором врачей».

Писала вже мені — нарешті — Окс[ана] Стешенкова, ну, справді, все має свій кінець! Здається, справді Окс[ані] годиться вишити пару туфель чі там що инше Нов[ицьком]у за те, що «соединил сердца».¹⁰⁷ Я хотіла б їй відповісти, та вже щось не розберу, де її ловити з листом.

Теж не розберу, як же се Ваня їде, хіба не вкупі з Лідою, а якось окроме в Казань? Чі вже нарешті Ліда і Рада в Гадячі? Добре було б, якби Рада з Лілею приїхали до мене з авгушта в Крим, а там би й Ліда над'їхала, то Пуцик вернувся б до 1-го сент[ября] в Київ, а Ліда з Радою могли б чі то назад в Київ, чі то далі на болгарські сторони мандрувати. Хіба так не гаразд би було? Я, впрочем, про се напишу ще і кузинам, і Лілі, тільки не сьогодні, а завтра чі позавтраму, бо гаряче два листи разом писати. Ліліного листа я отримала і з відповіддю не загаюю.

Бувай здорова, цілую міцно тебе, і всій родині щире вітання. Чі папа вже в Гадячі?

Твоя Леся

21. До Л. М. Драгоманової

17 серпня 1897 р. Ялта, Чукурлар

Люба моя дядино!

Як то Ви там, моя дорога, zostались сами? Так мені жалко, що Ви не приїхали в Росію. Я ще не бачила Шишманових і Ради і не знаю, чи мені до них їхати звідси в Київ, чи вони сюди до мене заїдуть, вертаючись. І хочеться мені з ними побути, і боюсь я нашої осені до смерті. У мене тепер «ідіосінкразія» до дощу, туману і вільгости. Єсть у мене один замір...¹⁰⁸ та, здається, ще рано говорити про нього. Не кажи гоп, поки не вискочиш. Якщо можна буде, то пробуду тут до октябрю, а там — не знаю. Тепер мені добре, здоров'я значно проти зими поправилось, і не скучно тут на морі: зо мною тепер Міша, Шура і Анна Івановна. Зажили ми з ними дуже добре, і хоч не шумно, та, проте, не скучно. Раніш була зо мною тьотя Єля, потім вона 9-го ію[л]я виїхала знов до своєї Рігі, я тут 10 днів пожила сама, а там над'їхали наші. Не знаю, як привикатиму потім жити сама, так мене розбалували родичі своїм товариством. Жити тут куди краще, ніж було в Евпаторії, і крайовид краще, і не так гаряче, купання трошечки гірше, але далеко не погане. Поправилась я чимало, та ще не радикально, ще там сидить щось у тій нозі, видно, колись прийдеться вирізати його — нічого инакше не буде.

От що я згадала, а Ви, будьте ласкаві, не забудьте: напишіть мені імення і отчество пані Токмакової,¹⁰⁹ про яку Ви колись споминали добрим словом, я хотіла б се знати власне, поки я тут у Криму. Ще напишіть, яка доля спостигла статью про Пірогова, що при мені писалась.¹¹⁰ Та ще одна просьба: як будете писати П[авли]кові, то запевніть його, що я ніколи нічого прикрого про нього не думала і не писала, бачите, мені передавали, що він за щось на мене ображений, а я хоч не почувуюся до вини проти нього, то все ж мені се дуже неприємно. Я написала б йому про се сама, та не знаю його адреси. Знаю, що роль посредника дуже скучна, та, певне ж, Ви по своїй доброті не відмовите взяти на себе сю роль.

Писала б я Вам ще, та спішуся. Міша, Шура і Анна Івановна щиро вітають Вас і цілують. Анна Івановна часто згадує і говорить зо мною про Вас, інтересується Вашим життям і всім, що Вас обходить. Бувайте здорові! Поцілуйте за мене Зорю, хай простить, що я йому тепер не пишу, я хутко втомляюсь і взагалі стала лінива.

Ваша Леся

22. До О. П. Косач (сестри)

Серпень 1897 р. Ялта, Чукурлар

Милая моя Лілія! все я збіралась тобі «основательного» листа написать, та й знов пів листочка пишу. З приїздом наших триб життя розмайтніше став і листів якось ніколи писать. З 15 авг[уста] почнеться у мене сезон писання, бо тоді знов сама буду. Біда, що все-таки я ще не зовсім склеїлась, от папі написала та вже й трохи втомилась. Ну, як же ти, чі приїдеш сюди з Радою? З папіного листа виходить, що в Крим уже ніхто не збирається, а вже я повинна в кінці авг[уста] їхать додому. Се буде дуже до-садно, коли ти і Рада не будете тут, тепер тут дуже добре і гарно, знов олімпійське повітря, після 5 днів вітру море як зеркало, і їздити по ньому — се просто втіха, варта богів. Винограду вже багато і всякої иншої снаді, так що за Гадячем плакати не прийдеться. Врешті, ти, здається, ніколи за Гадячем не плачеш. Добре ще й тим, якби ти приїхала, що, може, инакше нам довго не прийдеться бачитись, якщо буде «утвержден» один з тих проектів, які я оце посилаю папі, — він запевне розкаже тобі їх. Жаль мені, що треба жить на чужині, але ж трудно инакше набрати сили для неминучого кровопускання. В Києві, я знаю, я розтрачу дуже швидко все, що тут здобула.

Тим часом тут далеко не скучно, поки зо мною Міша і Шура, гуляємо, їздимо човном, їздимо в екіпажі, розмовляємо, споримось, дивимось на море, купаємось etc. — ледве часу стає. Коли б іще вас з Радою сюди, то вже було б все гаразд. Мені

цікаво, як ви з Радою зійшлись і взагалі яке враження зробили на тебе новознаємі родичі.

Вибачай, кінчаю. Цілую тебе міцно, не сердись.

Твоя Леся

23. До О. П. Косач (сестри)

26 серпня 1897 р. Ялта, Чукурлар

14.VIII.1897

Дорогий Ліціку!

Пишу перед виїздом наших¹¹¹ і, звичайне, спішуся. Різні «житейские» речі напишу звичайним листом, а тепер маю діло. Будь ласкава, будь посередником при знаомстві Тучапського з Лідою,¹¹² коли він тебе про се попросить, і устрой так, щоб коли він буде говорити з нею про те, як передати мені належні мені річі etc., то щоб сього ніхто не чув, і внуши Ліді, щоб вона теж про се нікому не говорила, аби ніхто собі даремне крові не псував. Може бути, що се все буде не потрібне, а непотрібно буде тоді, якщо я напишу, що буду в Київї восени сама, се ж, як тобі відомо, залежить від такої чи иншої резолюції наших. Резолюції сієї я чекаю зо дня на день, і все «нет козы с орехами»... Я хотіла б заїхати на якийсь час в Київ, щоб побути з тобою і зо всіма Вами, та боюсь, що там я і застряну, бо як почнуться всякі «обсуждения», то се вже довга казка. Бути ж мені знов цілу зиму в Київї страшно, і за ногу страшно, і за нерви, бо вони ще досі не можуть оговтатись після зимових «многообразных» експериментів. Видно, я старіюсь, що так мене зломало за одну невдалу зиму... Ну, та про се потім. Тобі я можу не говорити про те, як обертатись з листами,¹¹³ — ти ліпше мене «усьо знаєш». Прости, коли задаю клопоту, я знаю, що ти не відмовиш допомогти мені. Як побачиш К[ривинюка], то кланяйся і передай листочка, що от зараз напишу. Цілую тебе міцно!

Твоя Леся

24. До О. П. Косач (сестри)

11 вересня 1897 р. Ялта, Чукурлар

Чукурлар, 30.VIII.1897

Любий, дорогий Ліцику!

Я стільки годувала тебе завтраками, що вже мені аж сором перед тобою, але от сьогодні напав на мене писальний настрій, і я найперше напишу тобі. Вчора я отримала мамину телеграму, отже, знаю, що септябрь лишуся тут, а як далі буду, зважу тоді, як отримаю листи. Тепер я живу не сама, найшла собі компанію, слухачку московських фершальських курсів, — так буде дешевше, а невігоди поки що нема, т. е. нема через те, що моя товаришка (розумій се слово в практичному значінні) мало буває дома, от сьогодні поїхала з Горним клубом на Байдари, а то раз у раз ходить в Ялту, часом по двічі на день. Вона нічого собі дівчина, та все-таки зовсім чужа, а я не люблю, як хтось чужий стремить повсякчас у мене перед очима. Житиму так тільки до 17-го сент[ября], щонайдалі до 1-го окт[ября], а там, — коли зостануться на далі, — житиму сама де-небудь в Ялті, бо вже «сезон» скінчиться і ціни будуть людяніші, при тім купатись все одно в окт[ябрі] не можна буде, то я могтиму десь далі від набережної оселитись і не буду бачити ніякої пакости, що розводять в Ялті різні совраси. Тут одна сусідка радить мені в Ялті одну хатку в 15 р., та я ще не бачила хатки, а се діло треба добре розжувати.

Якось не віриться мені самій, що се я хочу «заточить» себе у татарському краю на довший час, а по-настоящему слід би. Стривала я тут багато людей, що прожили рік-два і поправились навіть при туберкульозі в легких, то, може ж, і я, коли не поправлюсь, так хоч крові трохи наберусь. Хотіла я, як ти знаєш, їхати в Болгарію, та папа пише, що проти сього єсть багато «уважительных причин», для мене ж головна причина, що він сам проти сього... Ergo не будь мені за кордоном, і я прошу тебе, передай про се тому, кому се цікаво знати, нехай, мовляв, «статків-маєтків не збуває»..... Сумно се, та мені ж не привикать до сумного.

Кажуть, тут легко знайти уроки тощо, добре було б, якби мені вдалось устроїтись хоч наполовину на свої гроші. Vedremo.^I Тим часом не роблю, як і перше, сливе нічого, от тільки половину «Kapital'a»^{II} «проштудіровала» («читати» його не можна),¹¹⁴ і, знаєш, чим далі читаю, тим більше розчаровуюсь: я не бачу тієї «строгой системи», про яку говорять фанатики сеї книжки, бачу багато фактів, чимало дотепних гіпотез і ще більше просто дотепів, але багато застається для мене темного, невиясненого, недоговореного і в науковій теорії, і в практичних виводах з неї. Ні, видно, се novum evangelium^{III} все-таки потребує більше безпосередньої віри, ніж її у мене єсть. Врешті, се, може, зарані так говорити, прочитавши тільки ½ 1-го тома. Добре бути такою натурою, як моя «товаришка», їй всього 20 л[іт], але вона вже зложила собі певні категоричні мірки і рамки і вірить в них, без критики. Се навіть часом мене дражнить. Напр[иклад], у неї в голові неможливий сумбур щодо «областных вопросов», вона зовсім не в стані розрізнити поняття «шовінізм і нац[іональне] самопізнання», «автономія і сепаратизм», «політична солідарність і централізм», гірше всього, що вона не розуміє сього раз назавжди і що такий незломний «гвіздок» є, здається, в головах більшости росіян з «центральных губерній». Коли сього гвіздка навіть автор «Alliance»^{IV} часто не міг зломити,¹¹⁵ то куди вже мені!.. Ся панночка сама родом з Орла, знає добре Ів[ана] Петр[овича]¹¹⁶ і його сім'ю, каже, що Глаф[іра] Помп[еївна]¹¹⁷ справді неможлива жінка (значить, воно й збоку так здається), а що Ліда¹¹⁸ (старша дочка І[вана] П[етровича]) нічого собі дівчина, тільки страх пуста і зовсім під впливом матері, сини ж обидва абсолютно безпринципні і пустопорожні. Подумати, що се все носить фамілію Драгоманових! Сам же Ів[ан] П[етрович] зробив на неї враження «очень добродушного»... Хитрий він!

---

^I Побачимо (італ.).

^{II} «Капіталу» (нім.).

^{III} Нове Євангеліє (лат.).

^{IV} «Альянсу» (франц.).

Мені було цікаво читати, що мама признала за мною «описательський» талан з поводу наших болгар. Мені хотілось би знати, якими вони здались тобі. Напиши, як прийняли Ліду ті кияне, що знали її дитиною? мені хотілось би глянути, як поводяться ті «забутливі люде» з нащадками того, кого вони так хочуть забути і все-таки не можуть.

Чи привезла мені Ліда «Бай-Ганю» і «Rhapsodie»?^{I,119} коли ні, «так стидно ж їй!»

Чи бачила ти Галю¹²⁰ і Веру?¹²¹ Мама писала, що вони мали бути в Києві в кінці августа. Маргаріта знов забастувала писати мені, застається на потіху тільки приказка: «Pas de nouvelles, bonnes nouvelles». II Взагалі сім'я дуже одбиває людей від їх давніх друзів, т. є. не то щоб вони забували чи переставали любити своїх друзів, але їм якось нема часу і настрою виявляти се так активно, як перше. Може, именно через те люде бояться «зостатись», що справді можна почувати себе якось в квадраті одиноким (с[е]б[то] непотрібним), коли навколо всі давні друзі позамуровуються в своїх родинних твердинях. Я, слава Богу, ще не зовсім у такому стані, але можу його розуміти.

Напиши мені, кого і як ти застала в Києві: Michael, Хом'ячка,¹²² Гамбарова,¹²³ може, Френкеля? Де Оксана Ст[арицька]? Одним словом, як буде час і настрій, пиши про все, що згадаеш і що подумаеш, мені все буде інтєресно. Оксану і Микосю я не укоряю за те, що вони мені не пишуть, а сама їм не пишу, бо думаю, що в таких літах переписка тільки угнітає совість, а приемности завдає мало.

Здоров'я моє нічого собі, а сама я тепер барви terra cotta,^{III} хутко вже буду terra di Sienna.^{IV}

Може бути, що хутко писатиму знову, але не обіцяю нічого, так буде краще. Бувай здорова, «душа звезды моей!» Всіх цілую.

Твоя Леся

I «Рапсодію» (франц.).

II «Відсутність новин—добрі новини» (франц.).

III Коричневої, обпаленої землі (італ.).

IV Жовто-коричневої (італ.).

Чи бачила Мішу, Шуру і Анну Ів[анівну]? що вони про своє пробування тут казали? Чи показували вони тобі фотографії тутешніх видів? Жаль, що вони мало були!!

25. До О. П. КОСАЧ (МАТЕРІ)

16 вересня 1897 р. Ялта, Чукурлар

4.IX.1897

Люба мамочко!

Спасибі тобі за телеграму! Справді се для мене весела звістка,¹²⁴ бо я вже починала думати, чи не пов'яла вже моя «Блакїтна троянда» де-небудь на чужині, але ще, видно, моя доля не зовсім загинула. Може, ся моя безумна дитина і на сцену попаде сього року, тільки я не побачу її... се, може, й краще — не так страшно. А не побачу того, що Ваші листи ще більше зміцнили мій замір зостатись тут надовше, а може, й на всю зиму, попробувати ще, що з того буде. Жаль мені дуже, що не побачу Шишманових (Раду сподіваюсь бачити тут), та що ж коли справді видно ні гора до Магомета, ні Магомет до гори не може прийти; хто з нас в сій справі гора, а хто Магомет, зоставляю на розсуд Ліді. Твоя правда, що їздити «туди та сюди» (с[еб]т[о] вертатись після побачення знов у Крим) не випадає, а їхати на дощ і осінь просто страшно після такого теплого літа. Тепер тут у морі 18°, один день пройшов дощ, один день віяв північний вітер, а сьогодні люде купаються і ходять, як і перше, по-літньому. Сьогодні їхала я човном у Ялту і зовсім не думала, що надворі сентябрь, оце увечері знов трохи вітер, та все-таки всі п'ють чаї надворі і вікна у всіх одчиняні. Чудне з'явисько тільки для непривичної людини, що тут на осінь гори починають зеленіти, бо сонце вже не так їх випалює. Винограду тепер тут видимо-невидимо, бо саме тепер «ріжуть», от і в нас в Чукурларі сьогодні була велика різня.

Добре було б, якби ти справді могла приїхати сюда в октябрі, та боюсь я, що тебе оте будування затримає,¹²⁵ — се страшена річ — «недвижима» власність, вона не тільки сама нерухома,

але й людей позбавляє вільного руху, як тільки вони з нею зв'язуються.

Прости, що зараз тут кінчу, якось не вдалось написати раніше — то се, то те заважало, а тепер уже пізенько і спати пора, одправити ж хочеться конечно завтра рано, бо ти, певне, ждеш мого листа, як я ждала твого. Бувай здорова, люба, дорога мамочко! Міцно цілую тебе і весь наш клан.

Твоя Леся

26. До О. П. Косач (МАТЕРІ)

5 жовтня 1897 р. Ялта, Чукурлар

Ялта, Чукурлар, 23.IX.1897

Люба мамочко!

Не можу згадати, давно чи недавно я тобі писала, але здається, що давно. Та до мого тутешнього життя підходить прислів'я: «*Pas de nouvelles, bonnes nouvelles*». Єдина *nouvelle* се та, що я знов живу сама, — моя товаришка по мешканню виїхала вчора. Я зважила пробути тут в Чукурларі до 1-го октябрю, а там вибратись в Ялту, де іще не знайшла собі домівки, та се завжди є час зробити, бо на кожній вулиці в кожному будинку є багато хаток окромих для «льокаторів», — тут же люде «сезоном» живуть, а сезон першого окт[ябрю] кінчається, і, значить, хатки спорожнюють... (Ах! я чаем листа залила! вибачай за неохайність!) Великий мені жаль, що я не побачила Ліду і її родину, та, видно, сього доля не хотіла. Якщо Ліда ще у вас, то скажи їй, що я прошу вибачення, бо не пишу їй тепер — боюсь розминутись з листом, а напишу згодом в Софію. Як же вийшло з Радою? Біда з тими «ганками»!

Смішно було мені читати про скуток шукання болгар на Волзі.¹²⁶ Звісно, моя думка не авторитетна, — я й не претендую на се, — але мені ся «волгарська» теорія завжди здавалась міфом.... Не менше, ні, ще більше смішна мені звістка про раут-*monstre* літній, остатні часи надходять! або, може, вертаються перші часи, коли лев і ягня та інші їм подібні

антагоністи мирно лежали під одним кущиком; от тільки коли б знов який «древлій^I змій» не попсував справи.

Ми будемо мати *théâtre libre*?^{II, 127} дай Боже! Та коли се буде? Коли б не прийшлося моїй «Троянді» прийняти раду Горация: «*Novem annos prematur*»...^{III} Тільки ж «Троянда» за такий довгий час може зов'янути і засохнути.

Серг[ій] Бердяєв¹²⁸ (не можу відчепитись від спогаду про непевний жарт Стар[ицького] з поводу сього призвиська!) не на жарт починає ратувати рідний край: якось я тут читала в «*Revue Bleue*»^{IV} його *article*,^{V, 129} що починається словами: «*Voulez-vous savoir pourquoi j'aime ma patrie?*»,^{VI} — далі йдуть «сенсації» à la M-me de Курдюкоф.¹³⁰ Все-таки слід прочитати, — се було в юньській чи іюльській книжці «*Revue Bleue*». Якщо він в своєму новому укр[аїнському] журналі ще й гонорар платитиме своїм бідним *confrères-compatriotes*,^{VII} то вже справді він стане якимсь *patriae defensor*^{VIII} (чи пак *salvator*).^{IX}

Думаю, що треба врешті щось написати тобі про себе, — а то знов вийшло «взгляд и нечто» замість листа, — і не знаю що: слава Богу, нічого нового!.. Тут все ще сонце, тепло, хоч море гомонить несамовито, наче хоче послухати мене і затопити Крим, — се було б дуже дотепно именно тепер, поки я тут... Ах, от, щоб не забути, хоч се зовсім виходить тут *ex abrupto*:^X на Бога, пришли в тутешню народню читальню «Кобзаря» — люде просять дуже — на таку адресу: Ялта. Народная библиотека, Почтовая ул.,¹³¹ Сергею Васильевичу Стаханову.¹³² Се справді слід зробити.

---

^I Древній (заст.).

^{II} Безкоштовний театр (франц.).

^{III} «На дев'ять років хай буде відкладено» (лат.).

^{IV} «Синьому журналі» (франц.).

^V Статтю (франц.).

^{VI} «Чи хочете знати, чому я люблю свою батьківщину?» (франц.).

^{VII} Побратимам-землякам (франц.).

^{VIII} Захисником, рятівником батьківщини (лат.).

^{IX} Визволителем (лат.).

^X Раптово (лат.).

Пиши мені тим часом *poste restante*,^I а 1-го або 2-го я подам нову адресу.

Бувай здорова. Дуже міцно цілую тебе і всіх, «хто в тому дому, у веселому».

Твоя Леся

27. До О. П. КОСАЧ (МАТЕРІ)

13 жовтня 1897 р. Ялта, Чукурлар

Чукурлар, 1.X.1897

Люба мамочко!

Починаю одразу з діла,^{II} щоб не забути: будь ласка, пришли мені мою «гусеніцу»,^{III} сіре плаття і синю шерстяну блузку, з тих, в яких я лежала зимою, я в ній перероблю рукава, і буде мені зовсім хороша блуза, сіру блузу не варт присилати, бо вона вицвіла. Не знаю теж, чи варт посилати тепле пальто і смушевий «гарнітур», люде кажуть, що тут рідко буває 8° морозу, а то не більше 5°, і не довгий час триває холод, я думаю, що, купивши тут осінню куртку, могтиму ходити в ній цілу зиму, як ходила в Софії, де теж бувало по 5° морозу, а часом і більше. В Софії тепле пальто висіло у мене даремне і тільки порошу набіралось. Ще думаю справити собі сукняню сукню (плеоназм!), так зв. «taylor dress»,^{III} з кавказького сукна (воно страх дешеве і тепле, а притім гарне, походить на англійські матерії) і шапку теж кавказьку справлю, таку, як у Лілі і Оксани, тут їх масу продають. Крім того, маю вже фланелеву блузу і легку шерстяну сукню («в хмарах»), отже, матиму що надіти на всі *demi-saison* і *quatre-saison*,^{IV} з яких складається тутешня осінь і зима.

Писала мені Оксана Ст[арицька], що ти збіраєшся до мене, якщо ти справді хутко думаєш приїхати, то не варт посилати

^I До запитання (франц.).

^{II} Не писала про се досі, бо хотіла вже подати новий адрес. Вчора знайшла я собі хату, завтра вибіраюсь в Ялту.—Л.У.

^{III} Жіночий костюм англійського фасону (анг.).

^{IV} На всі пори року (франц.).

моїх річей почтою, але коли ще не зараз їдеш, ти таки приходи, бо в октябрі «гусеніца» потрібна людині навіть і в Криму, — вночі тепер не гаряче, і коли б мені не плахта, то було б мені й холодно. Вдень тут тепло, часто громові бурі набігають, море таке чудово-гарне, як ніколи літом не бувало, дощ тут ніколи не йде цілий день, а більше вночі або ранком. Нема що казати, сторона ся хоч людьми зневажена, та Богом не забута, коли б тільки не була така чужа... Тут в Чукурларі все Москва зібралась, кого не спитай: звідки ви? — зараз відповідь: «Из Масквы». Я досі не стріла нікого земляків. Що воно за знак?

Писала мені Окс[ана] Ст[арицька], що Маня має грати головну роль в моїй драмі...¹³⁴ Я боюся, що вона придушить Ореста,¹³⁵ сівши біля нього на поручі крісла. Як ти думаєш? Подаю свій авторський голос за участь Лілі і Оксани Ст[арицької] в моїй драмі. «Пиш мені»,¹³⁶ як стоїть діло з сею постановкою, все ж таки la vanité d'auteur¹ і мені не чужа..... Міцно цілую тебе! до побачення.

Твоя Леся

Мій новий адрес: Ялта, Катерининская ул., дача Лищинского¹³⁷ (выше переулка).

28. До О. П. КОСАЧ (МАТЕРІ)

4 листопада 1897р. Ялта

Ялта, Катерининск. ул., д. Лищинского, кв. №9
23.X.1897

Люба мамочко!

От уже, здається, два тижні, як я не писала тобі, і сама не знаю, як се так вийшло, се все той нещасний замір написати «основательного» листа! та от і знов пишу неосновательного. Твої листи, посланий через Пашку¹³⁸ і писаний вкупі з Радою, і откритку з Гадяча я отримала, посилку теж отримала, — велике спасибі за неї, вона послужила до великих реформ в моему

---

¹ Авторське самолюбство (франц.).

туалеті. При допомозі срібного гапту вийшла дуже елегантна блуза з *ne plus ultra* неелегантної «лежальної» блузи, таки справді! мої ученики¹³⁹ аж жажнулись, як я її вчора наділа. Запевне, рукава в ній тепер модні — вузькі, і локті цілі. Чорну кофточку ношу дома з чорною спідницею. *Sira suknya n'a pas de chance*^I — я доглядалась, що в ній міль рукава поїла... якось треба се направити. За флан[елевий] ліф теж спасибі, я забула про нього написати, а мені він потрібний. Дроздіка міцно подякуй за брошку, справді, дуже цікава брошка, варта кримської відплати. Шкода все-таки, що ти не послала гусеніци, вони тут, як оказується, досить дорогі, р[ублів] 8 коштує зовсім поганенька, я ще не купила жадної, не зібралась, і свята заважали, оце їх було справжніх та імпровізованих 4 дні наряд, аж обридло. Сьогодні кінчаю одно «предприємство», довгу блузу, *une robe de chambre*,^{II} давню свою мрію. Ти побачиш, яка се хороша річ вийшла, я в ній маю просто величний вигляд; бачиш ти, інакше як *négligée*^{III} я не можу тепер довго писати, а вечорі тепер безконечні, отже, треба щось робити, ти ж знаєш, що я й на самоті не люблю бути занадто *négligée*. До того ж мені треба одягу, варту мого письменського стану. Ся фраза єсть безпосередний skutok тієї телеграми, яку я вчора отримала з Літ[ературного] товар[иства]¹⁴⁰ після прочитання моїх «Струн», — «у кумушки с похвал вскружилась голова!»^{IV} Подякуй від мене Лисенків, Старицьких і товариство за сей милий мені вираз уваги далекому, в горах загубленому авторові.

A part: si c'est comme ça,^V то чому ж мені жетона не дають?¹⁴¹

Тепер дозволь тобі дати раду: якщо будеш їхати сюди до Нового року, то бери таки добре теплу одягу, бо на морі тепер «різно буває», взагалі тепер сезон для подорожі в Крим поганий, тепер ще як-небудь, а в декабрі, кажуть, гірше буває.

^I Не має успіху (франц.).

^{II} Халат (франц.).

^{III} Недбало одягнена (франц.).

^{IV} Перефразування слів з байки І. А. Крилова «Ворона і Лисиця»: «Вещу-ньина с похвал вскружилась голова».

^V Окрім того: коли це так (франц.).

Я б радила тобі їхати не на Одесу, а на Севаст[ополь], та звідти все-таки не кіньми, а морем, бо по горах їздити зимою теж не випадає, на пароході все ж можна схватись од вітру в каюту, а в горах, як повіє з «ущелья», то вже нічого не порадиш. Жити тут непогано, бо увечері можна сидіти дома, а вдень, поки сонце гріє, то дуже тепло, я от учора без пальто гуляла опівдня, а ввечері і пальто не було занадто. Море часом досить тихе (та все-таки не Still[e]),¹ а часом усю набережну вулицю як дощем заливає до самих магазинів, а само таке темне тоді, лихе... таке, як ти боїшся. Я ж його щось ніколи не боюсь, і, далєбі, я певна, що воно куди добріше від людей, як втопить, то вже втопить, а довго не мучить, принаймі, хто сам до його не лізе, воно того не зачіпає. Я могтиму сказати про нього, як Гейне¹⁴² казав: «Wir waren einander gut».¹¹ От що, не забудь привезти мені Гейне і Байрона, як будеш їхати. Чи стребувала ти з Ідзїк[овського]¹⁴³ ті томи Байрона, що він мав виписати весною? Я б дуже хотіла, щоб ти привезла мені мого кинжала,¹⁴⁴ та, певне, ти сього не схочеш, то мені не випадає намагатись.

Дуже сумно мені те, що ти пишеш про Гамбарова¹⁴⁵... Привітай його від мене, як побачиш, конечно, скажи, що я часто згадую його, а що я йому не пишу, то се, певне, його не дивує. Чхенкелі¹⁴⁶ (чі як се пишеться?) справді бачив мене на пароході, — я проважала ту курсістку, що жила зо мною, — мені було приємно бачити коли не київську, то хоч quasi-київську людину.

Я все-таки тут не абсолютно самотна, єсть дві-три людини, з якими я часом бачусь, і вони відносяться до мене сімпатично, тільки, звісно, у кожно[го] з нас свій окромий шлях. Писала мені якось Маргаріта¹⁴⁷ і заклинала їхати до неї жити на зиму, але сей лист прийшов тоді, коли я вже так-сяк в Ялті врядилась, а крім того, єсть причини різні, по яким я не могла прийняти її запрошення, розписувати про них нема чого,

---

¹ Штиль, тиша (нім.).

¹¹ «Ми були добрі один до одного» (нім.).

бо головно те, що я в Одесу на зиму не поїхала. Все-таки лист її був мені більш ніж прийнятний.

Пора кінчать сей лист (не знаю, чи основательний) і йти гуляти, поки сонце гріє. Посилаю тут свою фотографію. Приймаючи на увагу, що се робота одної «любительниці», можна сказати, що робота дуже гарна.

Здоров'я моє краще, таки справді, і ходить я стала ліпше, щоб не наврочити.

Цілую тебе міцно! пиши про все.

Твоя Леся

P. S. Чом Ліля не пише мені, я скучаю за її листами!

29. До О. П. КОСАЧ (МАТЕРІ)

7 листопада 1897 р. Ялта

Ялта. Екат[ерининская] ул.,
д[ача] Лищинск[ого], кв. №9
26.X.1897

Люба мамочко!

Недавно писала тобі і знов пишу, се вже *revanche*¹ за довге мовчання. Прости, на сей раз лист буде «діловий». Напиши, в якому «положении или состоянии» постановка моєї драми, хто, де і коли має ставить її. Папа писав мені якось, що «ролі розписані для акторів», ти писала, що Стар[ицький] хоче врядити постановку в Літ[ературному] тов[аристві]. Що з сього всього вийшло? Якщо будуть ставить, то я думаю внести одну поправку: чи не краще випустити зовсім сцену Люби з Крицьким в 1-му акті? Бо так, як вона написана «про людське око», вона не має смисла або, ще гірше, — має глупий смисл, вертати ж їй первісну редакцію, може, «для початку» поки що не слід. До того ж дехто з моїх критиків був тої думки, що сцена ся взагалі зайва. Коли ж ти думаєш инакше, то я пришлю тобі первісний

¹ Відплата (франц.).

текст. Запевне, ти будеш на репетиціях, отже, прошу тебе, вмов головну актрісу, хто б вона не була, щоб вона не передавала куті меду, с[еб]т[о] щоб не впадала занадто в істеріку, сього елемента і так не мало там у мене, а коли його підкреслити, то вийде вже зовсім несамовитий характер, до яких моя героїня все-таки не належить. В остатніх двох діях як можна менше сліз, надто в п'ятій, мені здається, що в такому стані люде вже не плачуть, хоч би й хотіли.

Знаю я, що всі такі ради на просторіні не багато значать, та все ж, може, до чогось придадуться.

Тепер ще про драму. Один мій новий знайомий, що був тут літом у Криму, — я писала тобі про нього в свій час — Сергій Констант[инович] Мержинський, дуже заінтересований моєю «Трояндою», яку я йому читала, написав мені на сих днях з Мінська, де він постійно живе, що туди має приїхати Кропивницький¹⁴⁸ з трупою¹⁴⁹ і що я добре б зробила, коли б послала йому, Мерж[инському], свою драму, а він би дав Кроп[ивницькому] для постанови і наглянув, щоб мої умови, які я поставлю, були достотно виконані. На се я ще нічого не відповідала, бо одно, що у мене тут єсть тільки черновка, сама переписувать я не можу, укр[аїнського] переписувача знайти тут не легко, друге ж те, що я не знаю, яка тепер трупа у Кроп[ивницького], чи не партацька часом, третє, що я не знаю, які умови матеріяльні треба ставити і в якій формі. Я дуже прошу тебе, наведи справки про Кроп[ивницького], зваж сама, чи варто розпочинати се діло, а коли варто, то напиши мені, які умови звичайне бувають між автором і антрепренером, а «Троянду» (переписану чи цензуровану?) пошли на адресу Серг[ія] Констант[иновича] Мержинського,¹ в Мінськ, в Контроль Либаво-Роменск[ой] жел[езной] дор[оги], умови ж моральні і матеріяльні я пошлю від себе. Кроп[ивницький] буде в М[інську] в початку ноября.

Ну, от і всі діла. Ні, ще одна увага: мені все-таки хотілось би, для слави козацької, дебютіровать в Київі, але ж я не знаю,

---

¹ Я не хочу давати її просто в актьорячі руки. — Л. У.

наскільки серйозний там замір ставити «Троянду», а коли серйозно, то все-таки, коли, власне, се має бути.

Все се має такий вид, наче я набиваюся з своїм «детищем», — правда ж, так? А факт тим часом той, що я страшенно боюсь сеї постановки, і в Київі більш ніж де, *malgrés tout!*^I...

Все-таки зверни увагу на мій «діловий» лист і відпиши мені скоріше, бо слід же мені щось відповісти людині, що так дбає про розповсюдження (от іще слово!) моєї слави — а врешті, може, й неслави, хто знає...

Жаль мені, що я не можу ще раз умити свою дитину перед тим, як пускати її на позорище, боюсь, що в ній виявиться багато промахів при репетиціях. Ет, що вже про се говорити, все одно не допоможе! Часами у мене з'являється якесь дуже скептичне і суворе відношення до сеї драми, і мені здається тоді, що в ній більше промахів, ніж чого доброго. Дуже се гірка думка, а приходять вона мені все частіше й частіше...

Врешті, годі! се погана авторська звичайка — отак безконечно базікати все про одно.

А *propos*^{II} драм, читала я сьогодні в «Русск[ой] Мысли»¹⁵⁰ рецензію на «Ваву» і «Пашеньку»,¹⁵¹ панійські драми, — щось-то вони мені не кінечне... «Пашенька» могла б бути доброю драмою, та коли рецензент правду каже, то пані наколотила там всього чимало, а докупи не звела, і виходить, що діло не в тім, що Пашенька — міщанка, а її чоловік — князь, а в тім, що вони обоє дурні або принаймі, і то безперечно, Пашенька дурна і скажена, а від сього, звісно, княжеський титул не ратує: «*Quand on est bête c'est pour toujours*»,^{III} — давно відома правда.

Позавтрому тут в театрі Гарін і Станюкович мають читати прилюдно свої «уліти»,¹⁵² піду, послухаю, які то літературні вечорі «у здешнего государя» бувають, воно ж, до речі, й розривка буде. Не знаю тільки, де вони публіки наберуть, бо «сезон» скінчився, саврасна Москва роз'їхалась, а лишилися

^I Незважаючи ні на що! (франц.).

^{II} Щодо, відносно (франц.).

^{III} «Коли хто дурний, це вже назавжди» (франц.).

тільки пропрієтери ялтинські (з них «взятки гладки») та де-не-де такий «залітний гість на чужині», як я. Мені добре ходить, бо я живу напроти театра, а хто забрався, напр[иклад], так, як Надсон, у гори або яри,¹⁵³ то вже сидітиме увечері тихо і не рипатиметься. Тут-бо тепер так: ранком всі, от і я теж, ходять по-літньому, в пелеринках і часом під зонтиками, а ввечері напинають тепле, хто що має. Ранок сьогодні був чудовий і море розкішне: сине, рожеве, зелене, опалове, яке хочеш, а тепер чудова, місячна, тільки дуже холодна ніч, і я не одважуюсь піти подивитись на море, хоч воно, певне, цікаве, таке, як учора.

Ну, се все зайва мова, вибачай, тут якось ще більш привикаеш писати безтолкові листи. Добраніч! Міцно цілую тебе і людоньків наших. Кому варто, тому кланяйся від мене, т. є. тому, хто мене добрим словом згадає.

Твоя Леся

30. До О. П. Косач (сестри)

14 листопада 1897 р. Ялта

2.XI.1897

Люба Лілічко!

Написала я тобі вчора листа, але пощажу тебе від нього.

Вчора я отримала звістку про Миколу Васильевича,¹⁵⁴ тоді знайшла в «Киевлянині» коротке оповіщення від 3-го октябрю... Напиши, як се сталось, я сього не знаю. Тепер вже можна не мовчати.

Хутко отримаю гроші за урок, тоді пришлю на твоє ймення вінок Мик[олі] Вас[ильовичу]. Коли тобі самій ніколи або тяжко буде віднести його, то попроси П[авла] Лук[ича] зробити се,¹⁵⁵ він, певне, не відмовить, по-товариськи.

Якби був який-небудь толк з мого приїзду в Київ, я приїхала б зараз, але з мене тепер нікому і нічому користи не буде.

Напиши, як діло п. Михайла.¹⁵⁶ Та на Бога, не мовчи! Веселих тем все одно трудно діждатись.

Хай вибачить мама, що не відповідаю на її остатній лист, нехай трохи згодом. Тепер голова дуже болить і морочиться.
Бувай здорова. Цілую тебе міцно і руку стискаю.

Твоя Леся

P. S. Що сталося з моїм торішнім перекладом? Фатальна робота!

31. До Л. М. Драгоманової

18 листопада 1897 р. Ялта

6.XI

Ялта. Екатерининская ул.,
д[ача] Л[и]щинского, кв.12

Люба моя дядино!

Не буду вже і вибачення просить, бо все одно я його не варта. Я вже раз починала писати Вам листа, але початок порвала і стала ждять слухного часу, себто коли здоров'я і настрої поправляться трохи, а то противно було писать ереміяди. Тут було раптом упала зима, було до -3° , се вже для Крима багато, нога мені почала боліти, а тут ще прилучились моральні злидні, що довели було мене до справжнього «умопомрачения», отже, писать, правду кажучи, не ставало одваги. Тепер принаймі зима зникла, а се вже дає можливість жити. На горах сніг розтав, море знов засиніло, дами знов понадівали *demi-saison*, у хаті в мене вітер не гуляє (між іншим, ще і через те, що я перебралась в кращу хату), я примусила себе взятись за роботу вечорами — се у мене *remède suprême*,¹ а вдень стараюсь як можна більше бути на вулиці, ну, от воно якось і живеться.

З поворотом «весни» нога моя знов поправила і бігає досить швидко, тільки я не можу нічого важкого надівати, і на гору, хоч би і невеличку, йти мені дуже трудно, зараз задихаюсь — се все наслідок довгого лежання. За сей тиждень зими я

---

¹ Найдієвіші ліки (франц.).

зовсім допевнилась, що київська зима була б мені дуже трудна, бо там уже тепер – 8°, отже, в легкій одежі і не думай гуляти, а серед ноября весни там не сподівайся! Отож в Київ мені нема воріття, аж поки справжня весна не прийде. Страшенно жалую, що не можу приїхати до Вас, — Софія мені була б далеко меншою чужиною, ніж Ялта, чужіше від неї трудно собі здумати місце. З усіх причин, через які я не могла приїхати до Вас, я сама признаю тільки одну, а власне, ту, що мені було б нелегко відбути тепер таку далеку подоріж, бо сила у мене тепер не та, що була два роки тому назад, і, певне, ще прийдеться довго ждати, поки вона вернеться. Що ж, почекаємо! Досадно тільки, що мушу тратити на чекання той час і ті літа, які люде звичайне вживають на роботу...

От ще одна, правда неважна, причина мого мовчання: я хотіла, раніш ніж писать Вам, побачить Токмакову. Довго я не могла зібратись, нарешті зібралась до неї в Олеїз (се верст 12 від Ялти) і — не застала її дома, застала тільки її чоловіка, але сей російський *landlord*^I зробив на мене не саме краще вражіння.¹⁵⁷ П[ані] Т[окмако]ва обіцяла в листі бути у мене «на днях», я навіть по її просьбі визначила їй години, коли вона може застати мене, сиділа в ті години дома, але «дні» минули, а п. Т[окмако]вої мені не прийшлося бачити. Чому? не знаю. Може, *landlady*^{II} просто забула про мене...

Тепер маю Вам написати про одне діло, наперед думаючи, що з сього нічого не вийде. Одна панна, курсистка-фельдшерця, просила мене спитати кого з живших в Женеві або Паріжі, чи не можна б їй устороїтись за очі (*à rgioé*, ще не приїжаючи) в якій сім'ї руській чи французькій, себто, щоб вона (панна) могла просто з Росії приїхати на готову квартиру і в відому їй по листах обстановку, щоб тільки та обстановка була сімейна, а не пансіонна і не отельна. Панна ся — молода дівчина (20 л.), великороска, на курси попала, здається, більше згяряча, ніж «по призыванію», виховання досить дворянського

---

^I Поміщик (англ.).

^{II} Поміщиця (англ.).

і має в натурі певну дозу російської «безалаберности», впро-
чем, добродушна, з добрими замірами; хоче — походити за гра-
ницею в універс[итет] і «присмотреться к жизни»... Не бідна,
але далеко не щедра. Ми з нею місяць жили тут в одній хаті,
і вищесказане єсть результат моїх безпосередніх спостере-
жень над нею. Я їй казала одразу, що мені трохи ніяково мо-
рочити Вам голову такою невиразною просьбою: помістити
в сім'ю Ваших «друзей» зовсім невідому Вам особу (окрім Вас,
мені нікого просити). Вона відповіла: «Ваша тьотя, певне, не
відмовить Вам, коли Ви її просите, бо сказано “Les amis de
nos amis sont nos amis”».^I Я поставила три objections:^{II} 1) ми
з нею не друзі, а тільки знайомі, 2) Ви можете не признавати
сеї приказки, 3) Вашим знайомим прийшлося би уважати сю
панну яко l'amie de l'amie de notre amie...^{III} Але все-таки я оби-
цяла написати Вам. Я думаю, практичний виход такий: спи-
тайте, будьте ласкаві, кого з Ваших паріжськ[их] чі жен[ев-
ських] знайомих, чі хтіли б вони взагалі прийняти до себе en
pension молоду росіянку, якщо вони в принципі нічого не ма-
ють против, то дати їх адресу сій панні і нехай вона списуєть-
ся з ними сама про всякі матеріяльні і моральні умови жит-
тя. Я просила б Вас все-таки, коли Ви берете на себе спитати
яких Ваших знайомих, спитати їх скоріше і, не гаючись, від-
повісти мені про такий чі інший скуток Вашого запитання.
Я знаю, що я не заслужила скорої відповіді від Вас, але я споді-
ваюсь, що Ви мені готові простити «не тільки сім раз, а і 77», —
по-евангельськи.

Ся панна, певне, і так мене лає там у Москві, що я затягла її
справу так довго!

А тепер бувайте здорові, іду спати, пізно вернулась з урока
і порядком втомилась. Завтра пишу Раді, а може, і Ліді, коли
буде час і голова служитиме.

---

^I Друзі наших друзів — наші друзі (франц.).

^{II} Заперечення (франц.).

^{III} Подруга подруги нашої подруги (франц.).

Як Ваші діла? Як наші шанси побачитись з Вами на Україні?
Цілую Вас міцно-міцно і прошу... ні, я знаю, що Ви вже і так пересердилися.

Ваша Леся

32. До А. М. ДРАГОМАНОВОЇ

19 листопада 1897 р. Ялта

7.XI

Cher petit Radis!^I

Ми з тобою на рівних правах, і мені не так соромно перед тобою, як перед твоєю мамою, за моє мовчання. Та знаєш, мені досі так досадно за нашу літню розлуку («а счастье было так близко, так возможно!»),¹⁵⁸ що аж пишуть противно...

Ну, з чого починать? За той час, як я в Криму, я переїхала 4 квартири: перше жила трошки далше від моря, в двох кімнатах з тьотею, а потім з Мішею, Шурою і Ан[ною] Ів[анівною], далі перебралась ближче до моря, жила сама, а потім з одною курсісткою, тільки се було не дуже приємно, бо ми з нею були мало знакомі, а гірше всього, що вона вночі спала неспокійно і лякала мене. 3-го октябрю я вибралась із Чукурлара в Ялту і поселилась сама, без компанії, недалеко од моря, в оригінальному дворі, оригінальний він тим, що в ньому єсть toute une ménagerie:^{II} баран, журавлі, пава, попугаї, коти, собаки et une ménagerie qui fait la part de sa ménagerie.^{III} Перший місяць я жила au rez de chaussée,^{IV} за стіною у мене була сусідка, що співала по вечорам циганські романси з акомпаніментом гітари, а ранком сварилась з своєю служанкою так, що врешті я мусіла її «сократити». З ноябрю стало холодно au rez de chaussé, і я перейшла au premier,^V тут маю хатку кращу і вид з вікна ширше, до того двері одчиняються в коридор, а не просто в сад, як

^I Дорогий Радочку! (франц.).

^{II} Цілий звіринець (франц.).

^{III} І звіринець, який становить частину звіринця (франц.).

^{IV} На нижньому поверсі (франц.).

^V На другий поверх (франц.).

внизу. Дома тут строяться по-софійському, т. є. не рошитуючи на холод. Слава Богу, тепер знов потепліло, а то я вже була захопила ліхорадку, чого терпіть не можу.

Щоб перебить скуку і поправить фінанси, я знайшла собі урок: учу двох «Мікосів»¹⁵⁹ філологічним наукам в розмірі I-го і 2-го класа гімназії і шукаю ще занятій, та щось вони не знаходяться. Положим, може, се і краще, бо часом я і з одним уроком з трудом справляюсь, як інший день поганий вийде. Минула зима дуже втомила мене і розвила наклонность до нервної ліхорадки і головокруженій. Тепер я багато поправилась, а в початку літа мені самій на себе було противно дивиться.

Стараюсь не утомлятися, їм багацько, сплю довго, гуляю часа 2–3 в день, одним словом, всіма силами стараюсь поправитись, бо мені обридло моє інвалідство. Через своє дурне здоров'я мені мало прийшлося робить екскурсій в се літо, а се тут дуже інтересно, бо єсть багато міст, які стоїть побачити. Правда, я багато їздила по морю і на веслах, і під парусом, а се краще всяких екскурсій на конях. Тепер приходиться сидіти в Ялті і нікуди не рипатись, бо і на морі, і на горах холод і вітри. Єсть у мене план поїхати на Різдво на скілька днів в Одесу до своєї товаришки Маргаріти, та, здається, прийдеться від нього відказатись, бо сезон тепер поганий для морських promenades. Розказують, що торік перед Різдвом один пароход їхав 4 дні з Ялти в Севастополь (се 5 ч. їзди), ніяк не міг знайти дорогу в тумані... *C'est pas gai!.. Quoique, d'autre part, une sensation forte.*^I Провести «святий вечор», а може, і стрінути Новий рік *en pleine mer, dans la brume...*^{II} Може, се все-таки веселіше, ніж провести святки тут...

Замічаєш, як погано написаний сей лист (*des vraies pattes de mouche*),^{III} я не знаю, що сталось з моїм почерком, тільки він часами зовсім мене не слухається.

---

^I Це не весело!... Хоч, з іншого боку, справляє велике враження (франц.).

^{II} У відкритому морі, в густому тумані (франц.).

^{III} Справжні закарлючки (франц.).

Вчора ввечері я писала *convenablement*,^I а сьогодні просто аж самій стидно. Не знаю, чи і розбереш таку мазню.

Папа мені писав, що, може, ви всі на той рік приїдете до нас. Чи правда?! От буде славно! Я до літа поправлюсь і вже не поїду в Крим, а буду з вами жить де-небудь в Гадячі або на Волині — *j'ai bien mérité cela*.^{II}

Бувай здорова, треба іти гулять, по дорозі кину листа в ящик. Цілую тебе міцно. Пиши мені.

Я скучаю.

Твоя Леся

Як твоє рисовання? Чи ходиш в школу?

Кланяйся всім, хто мене не забув.

33. До Л. М. Драгоманової-Шишманової

20 листопада 1897 р. Ялта

8.XI

Ялта. Екатерининская ул.,
д[ача] Лищинского, кв. 12

Бедненькая моя толстенькая Лидочка!

Не думай, що я хотіла *prendre ma revanche*^{III} і через те мовчала, «это случилось по случаю, случившемуся совершенно случайно», — *joli pléonasme, quoi!*^{IV} — просто так, не писалось. За се ти не маеш права сердитись, бо... ти знаеш.

Папа жалувався мені в листі, що з Вас ніхто не писав по виїзді з Росії, — що се значить?

Писали мені наші, ніби Л[юдмила] Мих[айлівна] хотіла прислати Зорю в Росію,¹⁶⁰ — як і коли се мало статись і через що? Напиши мені про сі діла, бо, може, твоїй мамі неприємно говорити про се, — вона чогось не любить сеї теми. Напиши теж, чи

^I Пристойно (франц.).

^{II} Я це цілком заслужила (франц.).

^{III} Узяти реванш (франц.).

^{IV} Гарний плеоназм, чи не так! (франц.).

Л[юдмила] М[ихайлівна] знає про смерть Н. В. Ковалевського, певне, знає, коли не через Росію, то через Галичину, де ся звістка мусіла голосно обізватись. Я нічого не писала Л[юдмилі] М[ихайлівні] з поводу сього, бо для мене се дуже тяжка тема, і я не хотіла бути такою *messagère de la mort*^I для других, якою була для мене мимоволі тьотя Єля. Вона мені написала про се *ex abrupto*,^{II} як про річ мені відому, і се мене просто мало з ума не звело. Се може служити міркою, наскільки у мене менше тепер сили відпору, ніж було в Софії. Мені здавалось, що там я не тратила фізичної і моральної енергії навіть в найтяжчі часи, а тут я дійшла до такого стану, що лягала в городських скверах, сливе на вулиці, від нападів морочення голови... чистий скандал! Впрочем, так чи инакше я все-таки і тут справилась з собою і думаю, що надалі буду поводитись *tout à fait comme il faut*,^{III} а то стоїть тільки дати волю своїм нервам, то так і не оглянешся, як попадеш в неврастеніки чи істерички, — цур йому!

Changeons de thème.^{IV}

Чому Ваша милость не була ласкава привезти мені «Бай-Ганню»? Здається, я виразно об тім просила? А *propos*, що за скандали там у вас були з поводу похорон Конст[антино]ва?¹⁶¹ По нашим газетам якось не можна було толку добратись. Здається, діло про се убійство стало в Софії такою ж *cause célèbre*,^V як діла Бельчева¹⁶² і Стамбулова,¹⁶³ — сторонка все-таки у вас! бухнуть в людину з-за кутка, положить на місці, самому дременуть в гори, і слід простиг, — *l'affaire d'un instant!*..^{VI}

Що там Ваня в Києві «наворожив» — наші всі очаровані ним, просто без ума від нього! Міка теж *a fait une forte impression*^{VII} своїми очима і своєю серйозністю. Про тебе і Раду не буду нічого писати, щоб не портить вас.

---

^I Віщункою смерті (франц.).

^{II} Зразу, раптово (лат.).

^{III} Зовсім, як годиться (франц.).

^{IV} Змінимо тему (франц.).

^V Відомою справою (франц.).

^{VI} Справа однієї миті (франц.).

^{VII} Справив велике враження (франц.).

10.XI. Мені перебила писання одна неприємність. У мене були тут одні знайомі, що здавались мені милими і навіть інтересними людьми, позавчора сі «милі, інтересні люде» m'ont fait avaler une fameuse grenouille!^I

[Ле]ся

34. До О. П. КОСАЧ (МАТЕРІ)

22 листопада 1897 р. Ялта

Ялта. Екатер[ининская ул.], д. Лищинск[ого], кв. №12
10.XI.1897

Люба мамочко!

Остатні листи наші розминулись, а після них ми з тобою ще не писали одна одній, отже, відповідаю на твій остатній лист. Давно б відповіла, та з листа до Лілі ти, може, знаєш, що я справді не в стані була писати. Оксана Ст[арицька] писала мені про деякі сумні звістки з-за кордону¹⁶⁴ — я сього сподівалась... Тепер наші «брати» побачать, що значили для них ті «дрібнесенькі датки», яких вони не вміли шанувати.¹⁶⁵ Врешті, я сьому не радуюсь, далеко від того... Але се все виходить зовсім не «відповідь», вибачай.

Théâtre libre мене радує, може, з нього будуть люде. За драму свою все-таки боюсь.^{II} Виберіть там Ореста в pendant^{III} Мані,¹⁶⁶ такого, щоб міг, як Атлас,¹⁶⁷ «цілий світ» стримати.

Ціклопа я не жалую, так йому й треба, «прийшла і на тура бура».

«Літ[ературна] громадка» — річ добра, та я скажу, як Летиція Бонапарте про імператорство свого сина: «Pouiqui que ça dure»,^{IV} проте бажаю щастя і енергії. Я б радила перекласти Maurice Vernes: «Précis d'histoire du peuple d'Israel»^V (статї

^I Підклали мені велику жабу (франц.).

^{II} Чом ти не відповідаєш на мій «діловий» лист? — Л. У.

^{III} Відповідного (франц.).

^{IV} «Аби так тривало» (франц.).

^V Моріса Верна, «Короткий виклад історії євреїв» (франц.).

з енциклоп[едичного] словаря, що я колись перекладала, *est extraits*^I з цього твору),¹⁶⁸ ця книжка може служити оберігуючим ліком проти толстовщини¹⁶⁹ і подібного сумбурізму, до того ж стиль у ній не трудний, не вимагає від перекладача белетристичного талану, як, напр[иклад], переклади з Тена¹⁷⁰ або Ренана,¹⁷¹ через те ця книжка може бути перекладена колективно. Хороша теж книжка *Seignobos*:¹⁷² «Histoire de la civilisation d'Europe en XIX siècle»^{II} (нове видання, недавно перекладене на рос[ійську] мову), але її переклад, здається, вийшов у Галичині (зроблений, правда, по давнішому, гіршому виданні). Обидві книжки не дуже великі, по одному томі, не монографічні, а скоріш мають характер компендіума, мені здається, що для нашої убогої наукової літератури такі книжки, може, навіть потрібніші, ніж талановиті, але повні *partis pris*^{III} монографії Тена. Спинюся поки що з дальшими радами, бо — *entre nous soit dit!*^{IV} — хоч би «уліта» ці книжки вивезла, то й то була б доброю робітницею.¹⁷³ Подякуй від мене сих нових (може, й незнайомих?) товаришів за честь, яку вони мені зробили, запрошуючи мене до гурту і не цураючись моєї мало компетентної ради; вернувшись на «тихі води», сподіваюсь застати молодий гурт в розцвіті сили й енергії, тоді й сама з охотою поможу їм і словом, і ділом, а тепер, поки що, не робітниця з мене...

Тепер вернімось «з форуму додому».¹⁷⁴ Писати про себе? про ногу?! ох-х-х!.. Дещо я вже писала папі і тобі. Сьогодні я писала папі про свою нову домівку: тут же, тільки на другому етажі. Зимою тут люде *au rez de chaussée* не живуть і мають рацію, бо тут садки зелені всю зиму і через те в нижніх етажах завжді затінок, що влітку дуже добре, але зимою розпроважує вільгость. При помочі невеличкої «воєнної хитрости» з мого боку моя господиня віддала мені і сю хату за 15 р.,

---

^I Уривки (франц.).

^{II} Сеньобос, «Історія європейської цивілізації в XIX ст.» (франц.).

^{III} Упередженості (франц.).

^{IV} Між нами кажучи (франц.).

хоч я сама бачу, що згідно з тутешніми звичаями вона варта 20 р. В ній два вікна (одно на схід, друге на захід) з подвійними, але не заклеєними рамами («когда кто хочет», то запакується й тут, але, по-моєму, се без потреби), ліжко на пружинах, канапка, велике крісло (і не продерте!), два столи, шафа, комода, умивальник, «такий, як на вокзалі», і ширма. Двері виходять на великий шкляний ганок, якого половина належить мені, а половина моїй сусідці, регельській пані з двома дітьми, Ларісою (15 л[іт]) і Вітею (10 л[іт]). Мої сусіди — люде досить спокійні, і хоч мають дуже погане фортепяно і жадної музикальної кебети, та зате грають мало і лягають спати у 9-ій г[одині], спасибі їм!

Їм я от що: рано п'ю каву (чай скасувала), навіть з сметанкою, а не з молоком; між першою і другою г[одиною] обідаю, години в 4-й або 5-й п'ю молоко або какао (коли не лінуюсь варити), увечері п'ю чай і вечеряю шинкою, яйцями або тим, що принесу з обіда, до кави і чаю завжді маю масло; молоконосять мені по бутілці (3½ шклянки) щодня. Як бачиш, я тут не постую. Дуже рада, що врешті не бачу перед собою осоружних судків, а обідаю по-людськи, за порядно накритим столом, де мені подають не quasi-домашню, а справді домашню страву.

Нога моя ходить ліпше, — у себе в хаті я знов починаю часто губити палку, — тільки часом щось на неї находити, але рідко і не надовго. На гору мені не приходитьсья ходити, хожу все більше берегом моря, се добре, бо чомусь я тепер не можу злізти навіть на невелику пригору без задишки. В легкому убранні хожу добре (наскільки взагалі сей вираз до моєї походи стоується), але важкого нічого не можу носити, знаю се з того, що раз, ідучи на ванну — се три шаги звідси! — наділа лишню спідницю і хустку під пальто (пальто — коротка кофта без вати) — і ледве долізла додому!¹ Се дивно, бо взагалі почуваюся нічого собі і не втомляюсь так, як літом. На мое щастя, тепер тепло, — я навіть позавчора ходила в одній сукні, і не я одна.

---

¹ А що ж би я робила в Києві, ходячи на гору та ще й в ватованому пальто і глибоких калошах!!.. — Л. У.

Вітри тільки тут бувають неприємні, не дуже холодні, але такі сильні, що я таки справді часом од них валюся. Зате нема ні снігу, ні ожеледі, ні «мраки» — коли дощ, то вже дощ (як з відра!), а коли сонце, то сонце!

От і весь мій бюлетень, та вже й спати пора.

Папа писав, що Зоря їде в Київ, певне, досі вже там. Напиши мені про нього, та, може, й він, буде добрий, напише. Що то Микосеві не ведеться? Ну, нехай арифметика, але З[акон] Б[ожий]! а фе!

Як здоров'я Оксаночки і Дроздіка? Як взагалі поживають «людкове»?

Не гаразд Ліля робить, що мені не пише, я дуже чекаю на її лист. Врешті, може, їй через що ніколи або не до листів, то беру свої слова назад. Завтра, найпізніш позавтроду, вишлю посилку.

Бувай здорова і не кори мене за листи, їй-богу, краще писати не вмію!

Цілую тебе міцно-міцно!

Твоя Леся

35. До О. П. КОСАЧ (СЕСТРИ)

24 листопада 1897 р. Ялта

Екатер[ининская ул.],
д[ача] Лищинск[ого], кв. №12. Ялта
12.XI.1897

Люба Лілічко!

Сьогодні я вислала вінок на твоє ймення¹⁷⁵ через транспортну контору «Наdejда»,¹⁷⁶ оце посилаю квітанцію. Тобі посилку принесуть в хату, нікуди не треба йти получать, ти тільки покажи квітанцію агентові і кажи при собі розкрити ящик, чи не поломили чого. Коли б часом довго не доставляли посилки, тоді справся в конторі «Наdejда», вона єсть десь на Крещатіку (де власне, не знаю), але се, певне, не буде потрібно, бо, напр[иклад], я отримала від Міші посилку через сю контору

у свій час і як слід. Причепи до вінка ленти^{1,177} — я їх поклала особне, щоб не дуже помнялись, — збери теж і зелень, лаври etc., і зроби з неї букет або що тобі здається ліпше, і віднеси вкупі з вінком.¹¹ Прости, коли я тобі завдаю клопіт, і коли сей клопіт занадто великий, то зроби так, як я писала в минулому листі, попроси П[авла] Л[укича] або кого иншого з товаришів, хто має час.

Хотіла я раніш посилку сю справити, але перше ждала грошей, а потім два дні пішло на роботу. Се, як бачиш, перша річ, на яку пішли мої перші зароблені гроші... не сподівалась я сього!

Великий жаль, що ти мені не пишеш, — але що маю робити? На таких просторах дорікати не годиться, треба а priori думати, що, певне ж, єсть поважні причини, коли ти не могла обізватись навіть на такий лист, який був мій остатній. «Нема вчинків без причин». Може, причина та, що ти на мене сердишся, — але за що? здається, нічого такого між нами не було, а якщо воно, по-твойому, було, то вилай мене добре, та все-таки не мовчи. Може, тобі не до писання просто, тоді вже — що ж, тоді вже не пиши, Бог з тобою. Коли боїшся, що веселих тем нема, то не бійся, я їх і не жду, а мені здається, що ми з тобою не тільки не чужі, а навіть більш ніж рідні, і слід би нам знати одна про другу і веселе, і сумне, що кому трапляється. Мені за сей час нічого веселого не трапилось, коли не лічити веселого сонця і моря, а була, окрім туги, ще одна колосальна пакость з боку одних «інтелігентних», та ще й «історических» людей; така пакость, яку можна «простити, но не забыть», я так їм і сказала. Врешті, се вже, слава Богу, «одійшло в історію». Я знов згадала, що приїхала сюди, аби поправитись *à tout pris*,¹¹¹ і почала знов їсти за двох, — невважаючи — хочеться чи не хочеться, — гуляти над морем і заставляють себе лягати

---

¹ Друкарі мені їх трохи зопсували, та що вже робить! — Л. У.

¹¹ На лентах я написала фразу, що одбивалась мені у думці раз по раз, увесь день першого ноября. Нехай нікому з товаришів не буде се вразливо: таких людей справді, здається, більш немає... — Л. У.

¹¹¹ За всяку ціну (франц.).

спати не пізніше 11½ (а не в 2, в 3 і пізніше, як було в сі дні після 1-го листопада). Не можна, гріх бути інвалідом, коли так багато роботи і так мало людей, треба перестати ним бути, коли не можеш зараз, то через рік, через два, через три, а все-таки треба вийти в люде! і я вийду або під ножем пропаду, а так не зостанусь.

Ну, бувай здорова! Коли писатимеш, то й я писатиму більше, а тим часом міцно тебе цілую.

Твоя Леся

Розпишись на квітанції «Косич», а не «Косач», хай вже буде так, як вони перебрехали, а то ще причепляться!

36. До О. П. КОСАЧ (СЕСТРИ)

28 листопада 1897р. Ялта

Екатер[ининская ул.],
д[ача] Лищинск[ого], кв. №12. Ялта
16.XI.1897

Милая моя Лілія!

Спасибі тобі, велике спасибі за твого великого листа. Мало в ньому веселого, та все ж він розважив мене, він був живим голосом серед пустки... Значить, як я думала, так і було, Микола Васильевич не міг далі жити без Галі, а склероз і т. и. тільки вираз сього в видимій формі. Мені здається, що його трудне життя привело його до тієї границі, коли умерти, навіть самовільно, вже не егоїзм, а право, і зректись сього права міг тільки такий герой, як він. Мені не трудно дати тобі слово помагати тобі осягти тої мети, яку ти собі положила, бо я давно дала велике слово за себе і за товаришів (отже, й за тебе) в іншій стороні, на іншій могилі.¹⁷⁸ Для того, щоб дотримати слова і помогти його тримати иншим, я пропадала цілу зиму в Києві і тепер пропадатиму в Ялті в надії, що, може, з сього «пропадання» вийде життя. Не скрию від тебе, що бувають у мене хвилини розпачі, коли мені здається, що все даремне, що я от-от упаду на дорозі і важкий хрест задавить мене, але се

хвилини тільки, взагалі ж я думаю, що хоч сама не житиму, та завжді буду в силі помагати жити іншим, хто тільки схоче моєї помочі. З твого листа глянула на мене така жива, молода, гаряча душа, що, далєбі, яснїшим здався світ навколо і не такою страшною прийдешнїсть. Я думаю, що ми ніколи не розїдемоь рїзно, завжді будемо рїдними не тільки по крові, але й по духу, — а чї кожна людина має таких рїдних? Коли б ми тепер були вкупі, багато з того, що я тепер кажу, не треба було б казати, воно було б видно так, само. Я помогла б тобі плакати, як торїк, не допитуючись, не вимовляючи зайвих слів.¹⁷⁹ Не дарма я часом порівнюю себе з плющем, єсть в мені щось смуткове, через те, може, люде в журбі горнутья до мене, через те, може, й чуже горе ніколи не здаєтья мені пустим, не вартим уваги.

У нас з тобою є спільна риса: почуття товариства і братерства не тільки до своїх, але й до чужих, не знаю, що заложило його в нас, виховання чї природа, тільки в нас воно дуже розвите, у Комарових, як видно, його нема, коли вони його так грубо не розуміють в інших. Признаться, я навіть не сподївалась від них сього, надто в такїй формі і розмірі.

Здаєтья, Маргарїта розвїтіше своїх сестер в сьому напрямку, але у неї якось все инше грає тепер під глухою сурдіною, дуже вже захопила її сім'я, чисто хатні інтереси. Якось я писала мамі, що Марг[арита] запрошувала мене до себе на зиму. Я не могла прийняти сього запрошення, найперше через те, що Одеса все-таки не Крим, а друге, признаюь, я боялась, що, живучи довго вкупі, ми могли б дійти до якого конфлікту не так з самою Марг[аритою], як з її чоловіком,¹⁸⁰ а се мені було б неприємно, бо Марг[ариту] я дуже люблю «раз назавжді». Чоловік її при мені (літом) якось виразився дуже скептично про Миколу Васильевича, і тільки якась чисто механїчна причина не дала йому вислухати до кінця моєї рїзкої відповіді. Якби ми довго жили вкупі, то, певне, такі причини не завжді б ратували нас від рїзких розмов, надто коли б розмова пішла на вищезгадану тему. Ще при житті Мик[оли] Вас[ильовича] кожний посміх, кожне легковажне слово по його адресу дуже

вражали мене, гірше, ніж коли б вони були направлені просто проти мене, тепер же, я думаю, се було б мені просто нестерпимо. Спогад про дядька зливається у мене в одно з спогадом про його найкращого, найвірнішого, найблагороднішого друга, отже, нехай ніхто не важиться при мені зачіпати їх пам'ять зневажливим словом!

Добре се, що дячина з Радою і Зорею врешті вибереться з Софії. Шкода, що Зорі прийдеться ще одно переучування витримати, але він хлопець дотепний, дасть Біг, справиться і акліматизується. Рада писала мені просто проймаючі листи про свої українські вражіння, їй просто конечно слід переселитись до нас, тим більше, що і дядько сього хотів, не раз казав: «Візьміть мою Раду до себе, як мене не буде, не дайте їй пропасти в сій дичині»... Їй в Софії жити зовсім погано, я се знаю, — в сьому, нігде правди діти, не мало винна Ліда. Впрочем, Ліду мені тепер шкода, тепер вона справді буде там, як Маруся Богуславка, одірвана од роду-племені, невесело се! Мені здається, що Рада ще й через те здалась тобі «меншою», що їй трудно виражати свої думки на слав'янських мовах і приходиться вдаватись до простіших, немов дитячих виразів, хоч, безперечно, в ній таки єсть трохи сього. Вона нагадує мені молоде деревце, що розцвіло на невластивому ґрунті, в невластиву пору, — *elle se sent partout dépaycée*,¹ се її власний вираз. Коли Рада і Зоря житимуть при нас, ми з тобою мусимо їм помагати всім, чим можемо, я певна, що ти думаєш про се так, як і я.

Що се з нашим Микосем? Чі се «молодий шум», чі що таке? Не подобається мені той «гандель», сі «продажі» та «лотереї» властиве завжді зводяться на експлуатацію менших і дурніших товаришів; Микось міг би розуміти, що подібний *traffique*^{II} зовсім не в традиціях нашої сім'ї. Написала б я йому свою думку про його «триб життя», та він прийме се за звичайну, банальну «нотацію» і не зверне уваги, зостається сподіватись, що хутко сам до розуму прийде. Попроси тільки його від

¹ Вона почуває себе всюди на чужині (франц.).

^{II} Гендляр (франц.).

мене, щоб він віднісся по-товариськи до Зорі і не показував би йому (одразу принаймні) найгірших сторін життя і розвитку рос[ійських] гімназистів, бо се може злякати або збити з пантелику бідного collégien de Genève.¹ Треба, щоб дядина не жалкувалась на товариство Зоріного кузена. Микось уже досить великий, щоб розуміти такі речі і відноситись до них серйозно. Не вадить теж подумати про те, що Зоря (ровесник Микосевий) був далеко не з остатніх учеників і в Паріжі, і в Женеві, а там не думаю, щоб було легше вчитись, ніж в Києві.

Оксаночці, слава Богу, ніяких «внушеній» не треба, от тільки нащо-то бути зеленою? може, для того, що се барва французької академії? Так до академії ще не зараз вступати, можна ще не зеленіти! Але без жартів, що се з нею? Чі й досі не вдавались ні до якого лікаря чі лікарки? Коли так буде далі, то, пом'яни мое слово, я не пущу Оксану в гімназію на той рік, так і скажи їй, а як я се зроблю, то вже мое діло.

Од т[ьоті] Єлі остатніми часами я часто отримую листи. Не тішить мене, що в неї права рука «мліє», — що се таке? Чі не дідівська спадщина? П[етро] Вас[ильович] збирається ніби одвідати мене тут¹⁸¹ — от би славно було! Т[ьотя] Саша і мені не пише.

Мих[айла] Вас[ильовича] мені безконечно шкода,¹⁸² а товаришам його коли б хто плюнув межи очі, то заробив би спасеніє душі, бо не можна ж так надуживати «правом кожної людини бути свинею». Жаль, що я не побачу його перед висилкою і не поможу тобі в виражанні. На днях маю надію знов трохи розжитись на гроші, тоді пошлю їх тобі в щот торішнього довгу, ти маєш добрість не нагадувати, а тобі, либонь, тепер потрібні гроші.

Я дуже рада за Хом'ячка. От уже хто заслужив свою удачу, так се вона. Елементарна справедливість вимагала, щоб її прийняли в інститут. Як будеш їй писати, то привітай від мене і подякуй за пам'ять, своїми ж бажаннями я не хочу псувати їй кар'єри, тим-то й мовчу, «щоб не підслухали заздрі боги».

---

¹ Учня женеvського коледжу (франц.).

Скажи Нестору Георгієвичу, як побачиш, що, й не бачивши, мені легко його простить,¹⁸³ бо я, властиве, ніколи й не сердилась на нього. Якщо він справді хоче написати до мене та не зважається, то нехай зважиться і конечне напише, інакше я ображусь, — я не привикла, щоб мене боялись, і не хочу привикати. Взагалі я чим була, тим зосталась, не змінилась ні в гірший, ні в кращий бік, отже, хто не боявся мене перше, той може й тепер не боятись.

Трагічна річ сі «молоді подружжя»: *les deux forçats unis par la même cha[î]ne...*^I Холод проймає, як подумаю про те... Краще вже бути вічно самотньою, та тішитись хоч тією думкою, що нікому світ не зав'язаний моїми руками. Тільки я скажу тобі, що каяття не *est fatalité*^{II} кожного подружжя. Попроси коли-небудь у Ради той лист, що дядько писав їй з Паріжа в 30-літні роковини його шлюбу з Л[юдмилою] М[ихайлівною]; спитай теж коли-небудь Л[юдмилу] М[ихайлівну], як би вона розпорядилась своїм життям, коли б їй його вернули назад, вона, певне, скаже тобі те, що казала мені, і ти побачиш, що можна носити спільні кайдани, і важкі кайдани, і все-таки бути не двома каторжниками, а двома друзями.

Буде славно, якщо Лев[ицький] буде в Гадячі, я була б рада бачити його там!

Граф Паскевич *ne fera jamais sa carrière avec ses scrupules arriérés.*^{III}

Кланяйся Полонському і подякуй від мене за його приписку до листа Стешенків. Я б йому самому написала, та він тепер носить «върху бездны»,^{IV} де його й ловити з листом? Скажи йому на потіху, що я «подаю надєжды» колись зайнятись юриспруденцією і, може, як той Солон¹⁸⁴ (чі то Лікурґ?),¹⁸⁵ писати му віршовані закони.

^I Це два каторжники, скуті одним ланцюгом (франц.).

^{II} Фатальність, рок (франц.).

^{III} Ніколи не зробить кар'єри з його старомодною совістю (франц.).

^{IV} Над прірвою (болг.).

Поклонись і подякуй за пам'ять пані Борецькій.¹⁸⁶ Я дуже рада за Сашу — має щастя хлопець!¹⁸⁷ Приемно теж, що Сікорському «косвенним образом» носа втерли віденські лікарі.¹⁸⁸ Льоня Бор[ецький],¹⁸⁹ далєбі, мені подобається, з нього вийде якийсь реформатор!

Чи вчиться Афєньєва¹⁹⁰ малювання? конечно слід би, скажи їй се від мене.

Щодо того, де ти будеш на той рік, то ще побачимо; може, я тебе ще й не пущу в Колодажне, як дам волю своєму егоїзму, а може, й сама проживу в якій-небудь норці. Vedremo. Одно безперечно, що тобі поправитись треба, і поправитись не аби-як, а щоб на весь курс стало заряду. Медицина тебе не ззість, скоріш подавиться, занадто жирно для неї буде, коли така страва лізтиме їй в рот сама. Не знаю, звідки ти взяла, ніби в тебе нерви «канатячі», — се для мене новина!

У мене до тебе просьба: певне, Афанасьєв видасть свій курс публ[ічних] лекцій, тоді, будь ласка, пришли мені їх сюди.¹⁹¹

Чи записують у вас в VIII класі уроки історії? вони згодились би для Оксаночки, коли справді дотепно зложені, — вона могла б прочитати їх і раніше VIII-го класу, а то засохне на «Іловайці».¹⁹²

Чи ти читала нове видання Сеньобо[с] «Іст[орія] цивілізації Евр[опи] XIX в.»? Конечно прочитай. Чи бачиш ти «Новое Слово»? Я його тут раз у раз читаю: партійне воно, та все-таки цікаве. Взагалі на періодичну літературу я тут не голодна, тут городська читальня нічого собі і (що дуже важно) дуже близько ходити до неї.

Що се бреше Бердяєв? кого се я з його знайомих бачила і кому читала вірші? се або qui pro quo,¹ або містіфікація. Пишу я тепер взагалі мало, так деякі дрібниці, хотіла тобі дещо прислати тепер, та нехай вже иншим разом, а то вже починає шия і голова болить від власної «графії». Чудовий вираз — «графія»! Не знаю, чи хвалилась я вам, який столик мені Міша прислав, дякуючи йому, я можу тепер писати з комфортом, одкинувшись

---

¹ Плутанина, одне замість іншого (лат.).

на креслі, інакше подібні колосальні листи були б не можливі. Аже ж се справжня «статья». Я почала писати в 6-й год[ині], а тепер вже, слава Богу, 10-та, пора і честь знать. Я, здається, нічого не написала про мое «zdrowie i powodzenie»,^I та з листів до мами і папи ти се знаєш. Zdrowie остатніми часами «неважно», впрочем, нога тримається в нормі, і то добре, а так щодо нервів, то не можу похвалитись. Powodzenie jak przy obowiazku...^{II} Погода тут добра, спасибі їй, я щодня швендяю над морем, «словно овца безпредельная», і се немало розважає мене. Врешті, нічого цікавого зокола, приходиться, отже, більше: «себя собою наполняя и из себя собой сияя»¹⁹³....

Ти, певне, зостанешся незадоволена моїм листом, хоч він і довгий, але така вже доля моїх листів, що ними ніколи ніхто незадоволений, а менше всього сам автор.

Забула одну річ: напиши Шурі, чи можна брати участь стороннім людям, не членам, в конкурсі Київськ[ого] літерат[урного] общ[ества]. Вона мене про се питала, а я не знаю. Відповідай просто їй, скоріш буде. І срок конкурса напиши, коли знаєш.

Бувай здорова, моя Лілія, моя люба, дорога сестро і товаришко! Цілую тебе міцно і щиро багато раз.

Твоя Леся

37. До О. П. Косач (МАТЕРІ)

14 грудня 1897 р. Ялта

Ялта, Екатер[ининская] ул.,
д[ача] Лищинск[ого], кв. №12
2.XII.1897

Люба мамочко!

Що то за знак, що ти так страшенно давно мені не писала, навіть не відповідала на мого остатнього листа, посланого ще десь 12-го ноября? Чи не розсердилась ти за що на мене? Так,

^I Здоров'я і як мені ведеться (пол.).

^{II} Ведеться мені, як і годиться (пол.); у розумінні: нічого нового.

далебі, я не знаю, чим могла я вразити тебе, здається, в листах моїх нічого такого не було. Та хоч би й так, то все-таки недобре мовчати, краще вже вилаяти. На таких просторах трудно догадуватись, отже, краще вже виразно домовляти, що на серці лежить. Може бути, що тобі який клопіт заважав, тоді вже прости за моє допоминання, але ж ти мене так розбалувала листами за літо, що тепер таке довге мовчання мені тяжко терпіти. Ти, може, скажеш: «Тяжко-тяжко, а не бійсь сама теж мовчала від 12-го». Я скажу тобі по правді, що в мене не було одваги писати, бо так погано жилося в той час, що й описувати було б сумно, а брехати сором. Прости, що пишу *post factum*, але інакше я не могла б. Коли я писала остатнього листа Лілі я вже була слаба, та думала, що все хутко скінчиться, і вважала, що не варт про нього й писати; скінчилось, правда, але не дуже хутко. В початку ноября напала було на мене екзема, тижнів через два вона вже розпросторилась по всьому тілі, окрім лица, грудей і пальців на руках. Слабість се дуже бридка і дошкульна, поки вона не минула, я не могла спати по ночах години до 4-ї-5-ї, вибивало се мене з сили страшенно і розстроювало нерви не можна сказати як. Запевне, я вдалась до лікаря, спочатку ліки не помагали нічого, але потім він знайшов такі, яких було треба, і загоєння пішло так шпарко, що тепер нема вже ні одної мокрої виразки, висипка згинула, і тільки ледве червонясті сліди лишилися. Лікар сам дивується, що се так хутко скінчилось, бо відомо, що екзема річ уперта і затяжна і триває часом цілі роки, а при моєму хорошому організмі сього можна було боятись. Правда, корувалась я дуже завзято і навіть не забувала пити лікарство!! «All's well, that ends well» (все добре, що добре кінчиться),¹⁹⁴ — каже Шекспір, і я за ним. Ся минула халепа навчила мене цінити мій звичайний стан здоров'я, а раніш я думала, що він нічого не вартий. Тепер я «плачу недоимки», т. е. сплю не менше 9-ти годин на добу *au grand scandale*¹ моїх сусідів, що схвачуються в 7½ рано. Взагалі я розширила свої права на сон, на їду і на валяння без всякого

---

¹ На великий сором (франц.).

діла або швендяння без жадної мети, *si bon me semble*.^I Швендяти часто приходиться охота, бо навіть в туманні дні у нас буває не менше 7° тепла, а то й 14° і більше, дякуючи такій температурі, я могла часто брати ванни, що, певне, багато прискорило мою поправку. *Grâce à Dieu c'est fini et n'en parlons plus!*^{II}

38. До І. Я. ФРАНКА

19 грудня 1897 р. Ялта

Ялта, Екатерининская ул., д[ача] Лищинского, кв. №12
(така моя адреса на всю зиму і весну)
7.XII.1897

Високоповажаний добродію!

Вибачайте, що не хутко відповідаю на Вашого ласкавого листа, але ж я його одібрала тільки сьогодні (7 дек[абря] ст. ст.), — кружну путь він мав: через Київ на Ялту!

Даремне гадаєте, що наш публіцистичний контроверс¹⁹⁵ мав такий фатальний вплив на мої відносини до Вас. Я завжді вміла відрізнати публіцистику від приватних справ. Отже, редакція «Літ[ературного] Вістн[ика]» не зробила помилки, попросивши Вас сповістити мене про засновання сього журналу, бо навряд чи хто інший з її членів був би мені симпатичніший від Вас.

В нашому контроверсі (*roug en finir!*)^{III} вразило мене особисто тільки слово «недобросовісно»,¹⁹⁶ я навіть хтіла у свій час проти нього протестувати, але той час пройшов мені в таких тяжких фізичних обставинах, що було якось не до протестів навіть. Тепер я думаю, що се й краще, бо слово по слові ми могли б ще й справді посваритись, — ми обоє поети, *gens irritabile*,^{IV} як відомо, я дуже рада, що сього не сталось.

^I Якщо мені заманеться (франц.).

^{II} Слава Богу, з цим покінчено, і не будемо про це більше говорити! (франц.).

^{III} Щоб з ним скінчити! (франц.).

^{IV} Вразливе (дратівливе) плем'я (лат.).

Я сама хотіла було написати до Вас з поводу чутки про скасування «Житя і Слова»,¹⁹⁷ але не знала Вашої адреси, тільки що збиралась допитуватись її по людях, як прийшов Ваш лист.

Невважаючи на радісну звістку про засновання нового «Вістника», мені все-таки жаль «Ж[итя] і Сл[ова]», було в ньому дещо таке і дехто такий, якого вже в «Вістнику» не буде...¹⁹⁸

Звістка про скасування «Ж[итя] і Сл[ова]» була мені сумна не тільки з загальних, але й з особистих причин: зникало поле для моєї праці! Правда, ще раніше тієї звістки я якось не знала, чі одкрите се поле для мене після того, як... etc. До «Зорі», якою вона була останні роки, я не мала симпатії, отже, «так зостала я ошукана, немов птах над моря водами»... Тепер же я маю тільки подякувати за честь, яку зробили мені Ви і Ваша, чі то пак наша, редакція, запрошуючи мене до роботи, та й взятись до тієї роботи так завзято, як тільки дозволить мені моє зрадливе здоров'я.

Для початку посилаю вірші:¹⁹⁹ не здивуйте з їх монотонності, — адже я тут «на засланні», а вкупі зо мною і моя муза!

Щиро вітаю Вас і Ольгу Федоровну.²⁰⁰

Завжди прихильна до Вас Леся Українка

39. До О. П. Косач (МАТЕРІ)

25–26 грудня 1897 р. Ялта

Ялта. Екат[ерининская ул.],
д[ача] Лищинск[ого], кв. №12
13.XII.1897

Люба мамочко!

Як се часто буває, листи наші розминулись. Нема що й казати, як я рада була своєму «довжелезному» листові, але ж на такий лист теж «коли відписувать, то відписувать», от я і прозбиралась мало не тиждень. «Ділові справи» здаю тепер цілком на твої руки,²⁰¹ бо щось я ніяк не можу тепер орієнтуватись у тих «трупах», «перелетах» etc., хоч мій сусід Руденко²⁰² і просвіщає мене щодо сього в самих широких розмірах, бо він завзятий

укр[аїнський] театрал. З його слів тільки здається мені, що у Кроп[ивницького] нема ані прімадонни, ані «прімодона», а єсть тільки «чесні, коректні робітники»... Та й то ще, може, справді, їм моя п'еса не сподобається, яко написана «не в тому характері», що «Вій», «Проп[ала] Гр[амота]» et toute la boutique du diable.^I От, значиться, і пиши драми «нового напрямку». Де тепер Зарницька?²⁰³ Ти писала якось, що посилаєш їй «Троянду», — чи се все одно, що послати Мирославському?²⁰⁴ Боюсь, Москва занадто привикла до «хохлацких коленцев», то їй, може, без «коленцев» і «не вразумительно» буде. Здається, я щодо моєї драматургії можу сказати: «Śpiéwa k jestem, niestety! śpiéwac nie mam komu!»...^{II, 205} Щодо поезії було б невдячно казати се після недавнього вибуху de ma petite gloriole.^{III} Господи Боже мій! про мене читають люде «реферати»...²⁰⁶ Подякуй Людю за те, що вона так щиро і некористолюбно старається для засновання моєї слави, впрочем, я думаю написать їй сама.

«Прімадонда!» дотепний, але мало потішаючий Witz... І чого іменно я маю дебютувати в офіцерському клубі? якось се трохи несподівано. Боюсь, що мені буде спорчений виход в Києві, та вже нічого не поробиш. А може, врешті, воно і нічого собі вийде, щоб дуже добре, то не сподіваюсь.

Справді великий курьоз, що ти читала про — Кольцова!²⁰⁷ А прогос, його укр[аїнські] вірші, здається, дуже погані? як ти там їх читала? Скажи, як ти читала мій переклад з Ади Негрі?²⁰⁸ — аже то був не віршований, а підстрочний переклад. Чи ти його сама звіршувала? Якби я завчасу знала, я прислала б якийсь настоящий переклад.

Тепер про закордонну літературу. Дуже приємні були мені прислані новини, бо сумно якось було zostаватись без журналу. Проте, читаючи лист Ф[ранка], я не могла не подумати: «Прийшла коза до воза». Тим часом я відповіла йому в дуже

---

^I І вся чортівщина (франц.).

^{II} «Я співець, на жаль! Співати не маю кому!...» (пол.).

^{III} Моєї дрібної амбіції (франц.).

гречному тоні, без жадних натяків на козу, і послала два вірша. Властиве, я рада такому закінченню нашого «конфлікту», бо толку з нього не було жадного, а Ф[ранка] яко писателя і діяча я ніколи не переставала поважати. Хоч в його листі до мене нема ніякого формального перепрошування, але я його вважаю за перший крок до згоди.

Трохи «неприродний» склад нової редакції,²⁰⁹ і навряд чи він довго протримається в згоді, але дай йому Боже!

Ти добре зробила, що дала мого «Співця» в юбілейний збірник,²¹⁰ якби я була дома, то й сама б його дала. Тільки, здається, я його колись посилала самому Ф[ранкові]. Ворон[ий] казав, що Ф[ранко] загубив той транспорт матерьялів, — але якщо Ф[ранко] тепер се знайде і помістить у «Вістнику», то може вийти ніяково. Але навряд, щоб знайшов.

Мені здається, що на Зорин розвиток мало фатальний вплив життя в «безалаберній» і безтолковій сім'ї Гольшт[ейнів], що невідомо чим привабили до себе дядька, кажу: невідомо чим, бо з розповідів самого дядька ця родина, а надто сама пані Г[ольштейн], здавалась мені зовсім не вартою уваги і симпатії. Але ідея тримання Зорі там належала, нігде правди діти, власне, дядькові, а не Л[юдмилі] М[ихайлівні]. Взагалі в вихованню їх дітей було багато такого, до чого вони відносились без симпатії і навіть з жалем, але якось вкупі з тим пасивно, вважаючи се неминучим прокляттям свого ненормального вигнанського життя. Я думаю, що у Зорі се все може ще вивітриться і забутись, а оте бришкання проти книжок і науки здається мені більше гаменячим шиком, ніж справжньою вдачею. «C'est rien que pour embêter les collégiens!»^I — ходяче mot de chic^{II} парижських і женецьких школярів, вони його вживають при всякій вірній і невірній okazji, чі річ іде про verbes irréguliers,^{III} чі про «Антигону»²¹¹ Софокла — все одно! Есть одна дуже негарна квітка парижської культури, зветься

^I «Це не що інше, як обдурювання школярів!» (франц.).

^{II} Модне слово (франц.).

^{III} Неправильні дієслова (франц.).

вона *la blague parisienne*,¹ отож Зоря, по жвавості своєї натури, перейняв її хутко і в широкім розмірі, але, я думаю, він має час забути про неї. Починати йому з 43-х помилок на сторінку не першина — може, се й зноровило його до «літер» взагалі — було йому так, коли він перейшов з болг[арської] школи до французької... Якось-то наломиться. Треба буде літом допомогти йому, я все-таки знаю і рос[ійську], і франц[узську] викладову мову, то зроблю се, може, краще, ніж людина, знаюча тільки одну з сих мов.

Про мій проект подорожі до Одеси я не писала через те, що він стояв і досі стоїть дуже невиразно передо мною. Поїхати, скажу правду, я хотіла б, — перспектіва страшенної нудоти в Ялті на свята лякає не тільки мене, але навіть моїх небагатьох знайомих за мене, їм, бачиш ти, «въ чуже» сумно. Та все це залежить від погоди, від стану здоров'я і т. п. причин. Я не придаю великого значіння «святам», але давно помітила, що під час них буває ще скучніше, ніж в будні (себто коли взагалі де нудно), бо роботи стає менше, а вид людей в празниковому настрої наводить не то сум, не то заздрощі. Врешті, неважачучи на се, може, й тут прийдеться просвяткувати. Якщо поїду, то виїду звідси 21-го дек[абря], а сюди вернусь 4-го янв[аря], не пізніше. Мій погляд на теперешню Маргаріту не такий різкий, як твій, але є в ньому подібні елементи, тебе вони можуть тільки сердити, мене ж скоріше смутить. Але все-таки М[аргарита] — людина до мене дуже прихильна — інакше, щό, властиве, могло б заставити її, при її лінощах до писання, запрошувати мене до себе трьома листами і всіма можливими аргументами? Після дуже, виключно тяжко проведеного часу за сі остатні півтора місяця (коли не лічити остатніх уже порядніших півтора тижні) мене, може, не так буде шокіровать і буржуазна хатність, — занадто вже пролетаріатськи-одинокі провела я сей час, для якого відповідний термін буде хіба — *Hundesleben*^{II} (і термін, як навмисне, пролетаріатський!)...

^I Паризькою брехнею (франц.).

^{II} Собаче життя (нім.).

Врешті, годі, се тема не для листів, а скоріш для усних розмов, бо дуже вона складна.

Пакость, яку зробили мені «історичні» люде, справді велика пакость, тільки нема в ній нічого «історичного» (люде сі «відов» на мене не мали), а вся вона з початку до кінця чисто бабська, — от не люблю сього терміну, але тут ніякий инший не підходить. Позволь мені не писати про неї більше — бридко!

Мені здається, ти несправедлива до Туч[апського], я певна, що я для нього не «паршива вівця», инакше, вірь мені, не бачив би він від мене ні шерстини, впрочем, і так не багато він від мене мав. Не знаю, нащо був потрібний йому мій адрес, бо листа від нього я не мала.

Мушу сказати, що «свої люде» часом поступають мало чим краще від «історичних». Напр[иклад], мої сусіди, свідомі українці, дуже гречно приймали мене у себе, пан господарь навіть все на путь істини наставляв, до мене ж все «ніяк не могли зібратись», хоч живем ми буквально в п'яти шагах. Ну, та се буває, що й близько, та зібратись трудно, але ось коли добродієві треба було моєї помочі для надписування заграничного листа (подумаеш — грамота!), то миттю зібрався, знов же, коли я якось чотирі дні не виходила з хати через інфлуенцу (і мої сусіди се добре знали), то «свої люде» не поінтересувались навіть через служанку — коли сами вже боялись зарази, — чі не пропала там часом «молода українська сила». Ратували ж сю «молоду українську силу» тільки німці, кацапи та ляхи, і, спасибі їм, добре ратували. Все оце дурниця і дрібниця, але пишу тобі про неї ради ілюстрації моєї думки, що, мовляв, «не знаєш, де знайдеш, де загубиш», і що між людьми всякої категорії є свині і навіть «посвині», виражаючись *à la bulgare*.¹ Та, слава Богу, мені тепер нічиєї помочі не треба, — здоров'я до мене вернулось, і я сама собі дам раду.

У нас оці два дні — зима. Дуже чудно і навіть якось смішно дивитись, як на лаврах та кіпарісах лежать білі платочки снігу, так і здається, що се хтось понакладав на них вати, граючи

---

¹ По-болгарськи (франц.).

«в зиму». Не менше смішно і те, що над морем, незамерзлим і ясним, люде їздять по набережній на санках та ще й нащось-то з дзвінками, певне, для більшого сміху. Їздити, властиве, зовсім нема по чому, бо снігу того ледве притрушено, але тут, так само як в Софії, люде чепляються до кожної прикючки, щоб показати санки і хоч хвостик якого-небудь поганенького хутра, — «man zeigt am wenigsten was man ist».^I Надворі не холодно, так, може, 2° морозу, або й того не буде, але ялтинські хати «дачного» тіпа показалися перед нами всіма дуже зрадливо, — ніхто не може здійняти в себе в хаті температури вище 13° (pas trop, n'est-ce pas?),^{II} у мене і в моєї найближчої сусідки зраня буває 10°, у одної пані на сусідній дачі всього 7°, кажуть, буває у людей і гірше. Крайові люде потішають нас, що се буде недовго, що з половини января знов вернеться весна, — справді, вона б зробила добре, якби вернулась! Ми тут до неї вже привикли за цілий ноябрь.

Однак мій лист!.. Пора його й скінчити. До свят ще напишу. Цілую міцно тебе і всіх Geschwister.^{III} Та не дуже мною жури-ся: по правді кажу (інакше мовчала б), що я тепер вже здорова і нога мені не болить, а все инше колись, може, «приложиться». Кланяйся моїм «цінителям і ревнителям».

Твоя Леся

14-го [грудня]. Сьогодні рано отримала другий твій лист, де ти пишеш, що будеш у мене до свят, чи се напевне? Бо коли я і в Одесу не поїду (се само собою тепер розуміється), і тебе на свята не діждусь, то буде кепський інтерес...

---

^I Щонайменше показують, хто є хто (нім.).

^{II} Чи це ж не надто? (франц.).

^{III} Брати і сестри (нім.).

40. До О. П. Косач (сестри)

27 грудня 1897 р. Ялта

Ялта. Екатер[ининская ул.],
д[ача] Лищинск[ого], кв. №12
15.XII.1897

Люба Лілічко!

Написала я вчора мамі довгий лист, а сьогодні, роздумавши, хотіла б написати вже другий, та не знаю, де її шукати з листом. Будь ласка, передай їй, коли вона в Умані, щоб вона, їдучи до мене на свята, боронь Боже, не їхала кіньми з Севастополя до Ялти, тепер там на шляху завали, заноси і всяке нещастя. Краще вже переждати який день в Севастополі, та потім за 5 г[один] доїхати в Ялту в теплій каюті, ніж їхати не менше цілого дня (а певніше, днів два) мальпостом через усяке лихо. Впрочем, взагалі тепер сезон самий поганий і для подорожів, і, коли хочеш, для пробування в Криму.¹ Я, властиве, жалую, що задумала було той план подорожі в Одесу: очевидно, нічого з того не буде, і мені прийдеться одурити Маргарітине сподівання. Я боюсь, що мама через те хоче спішити з виїздом до мене, щоб утримати мене від сеї прикрої для неї подорожі, але скажи їй, що втримувать мене не треба, я сама не поїду. Звичайно, я була б несказанно рада побачити маму на свята, але ж я не хочу і не маю права вимагати жертв, отже, не ражу їй їхать через ті самі причини, через які сама не поїду в Одесу. У нас почалась якась чортяча зима, з вітром, снігом, морозом і вкупі туманами на морі «непрозорими». Вночі завірюха часто переходить в шторм, і хоч я живу не над самим морем, але добре чую, як стріляє буря, як гуде сірена в пристані і пароходи перекликаються крізь туман якимись сумними свистками. Запевне завтра се все може перемінитись до кращого, але може й до гіршого, бо декабрь має тут лиху славу. Коли б діло було тільки в штормах, то ще дарма, але туман — то значить рїск

¹ У мене в хаті сього ранку було +8°, а тепер аж +9°!! «Благословенный юг»... — Л. У.

проплутати хто зна скільки днів по морю, поки попадеш, — та ще й чи попадеш? — в Одесу. Додати до цього «цілковитий брак» теплого пальто і ту обставину, що я тільки вчора вперше вийшла з хати після інфлуенци, — то, здається, і по французькому Code pénal¹ можна мене оправдати за недотримання слова.

Щодо тої «перспективи страшеної нудоти на свята і пролетаріатської самотині», про яку я писала мамі в остатньому листі, то все це я, «по здоровому розмышленню» на дозвіллі, вважаю за малодушіє, про яке і згадувати сором, і прошу дивитись на нього, як на хвильовий настрій, не вартий серйозної уваги. Скучати чи не скучати се в великій мірі залежить від волі самої людини, і коли вона дуже дає собі в сьому волю, то, значить, сама й винна, коли їй погано.

Чи правда, що ти будеш на свята в Одесі? Марг[арита] пише про се, як про щось певне, а ти, пам'ятаю, писала зовсім щось иншого. Коли обставини не перемінились, то я б, на твоїм місці, не поїхала б нікуди.

Сподіваюсь, що мій лист застане тебе ще в Києві? Вибачай, що я так запізнилася з грішми, — то все клята інфлуенца винна: вхопила мене якраз в той день, як я отримала свої гроші, так що другого дня я вже не могла піти на пошту, а посилати тут не дуже-то єсть кого...

Прошу писати мені на свята і других до того заохочувать, бо хоч я і не дуже буду скучати, «тем не менее, однако же, все-таки»...

Цілую тебе міцно.

Твоя Леся

---

¹ Карний кодекс (франц.).

1898

41. До Л. М. Драгоманової

2 січня 1898 р. Ялта

21.XII

Ялта. Екатер[ининская] ул.,
д[ача] Лищинского, кв. №12

Дорога моя дядино!

Прошу Вас передати панні Фес[н]евій²¹² мого листа. Досадно, що я не зуміла написати їй по-болгарськи, ну, та, може, яось розбере по-російськи.

От уже три тижні, як я отримала од Вас листа, і тільки сьогодні зібралась відповісти. Діло в тім, що я весь сей час прожила поганенько: спершу слабувала, а потім набралось багато роботи, бо хоч я тут живу сама і сливе нікуди не хожу, та все-таки обідраною ходить не випадає, до того ж і холодно стало, то прийшлось дещо пошити. Не люблю я страх сеї роботи, та дуже тут дорого беруть за шиття, — не по моїх фінансах, — ото ж і взялась я за голку, а не маючи власної машини, мусіла ходити до матері мого ученика шити, робота ж у чужій хаті чогось не іде так хутко, як у своїй. Обридла мені ся процедура так, що я, користуючись неділею, дала собі спокій на один день і взялась до листів, — їх-бо і не мало треба написати.

Що зробилось з Болгарією, що там такі морози? У нас тут було дуже вітряно і холодно минулого тижня, так що ми всі було запищали, але все-таки морозу нижче 3° не було, і слава Богу, бо тут хати ще гірше софійських і прийшлось би хіба загинути, якби було -16°. У мене хатка по температурі така, як була у Вас у Софії, як тільки холодно надворі, то вже в мене вище 12° не можна нагріти, але до сього хутко привикла і не журюсь. Ет, якби тільки і журби, що кримська зима! Тут ось учора був зовсім весняний день, і море, і небо такі веселі — напрочуд!

Тільки вже мені трохи обридло це самотнє життя, надто се погано під час слабости: лежиш собі, дивишся в стелю, слушаеш вистріли бурі на морі та свист вітру межі кіпарісами, а в хаті так тихо, а ніч така довга... Хотіла втекти на свята до Одеси, та сей проект не вигорів: поганий тепер сезон для їзди. Обіцяла мама приїхати до мене на святаки, та не знаю, чи можна їй буде: світ не близький і дома клопоту багато. Пищать мені все-таки не приходитьсь, бо ся зима кращ[а], ніж минула, а якось же і тоді жилось. Не журітьсь, що я собі збавлю здоров'я заняттями, щось же треба робить, щоб був час зайнятий, ну, і лишні гроші тут не вадять.

Я рада, що Зоря тепер у нас: тепер є певна надія, що і Ви хутко приїдете. І славно ми з Вами літом заживемо в Гадячі! Жаль, що я тепер не в Києві, а то могла б зайнятись з Зорею, може, краще, ніж київські студенти, що погано знають французьку мову. Коли буде треба і Зоря матиме охоту, то будемо літом з ним учитись.

Т[окмакову] я ще не бачила, вона писала мені якось, що була слаба, а після того було холодно для роз'їздів. Може, святами побачу її. Святами ще напишу Вам, а тепер поки що бувайте здорові. Міцно цілую Вас, моя дорога дядино. Добре було б тепер бути з Вами, а не тут у сій чужій-чужій Ялті...

Ваша Леся

Поцілуйте за мене Радугу і Ліду і насваріть там на їх, чом вони мені не пишуть!!

42. До О. П. Косач (сестри)

13 січня 1898 р. Ялта

Villa Iphigenia,²¹³ Виноградная ул., Ялта
1.1.1898

З Новим роком, з новим щастям!

Люба Лілічко і панове громадо, бажаю вам усім щастя і вдачі на кожній дорозі. Твій лист, дорога Лілічко, і Укусовий лист ми отримали тільки вчора, 31-го, мама вже почала було трохи

сердитись і непокоїтись, а я, признатись, і не думала, щоб ви могли раніш третього дня свят зібратись написати. Од папи я отримала перевод на 50 р. і при ньому записочку ще з Колодяжного, а того, що ти писала, ніби він послав з Київва, ще нема.

Коли сей лист застане папу ще в Київві, то передай йому мое поздоровлення з Новим роком і нехай вибачить, що не пишу тепер, бо не знаю, чи застану його з листом, скоро писатиму в Ковель.

Мама, певне, пописувала вам все, як і що, то я вже боюсь впасти в «повторение». Скажу тільки, що домівка мені дуже подобається, а тільки дорого се страх — 30 р., і коли б мені потім ся античність не прийшлася «з соком».²¹⁴ Хоч мама страх намагається, щоб я покинула свій урок і всі платні занятія, але я того не хочу, бо инакше буду страх зв'язана фінансами в щоденному навіть бюджеті, а про екстрені видатки нічого й думати. Кинуть урок і обідать тут у господарів — то значить приплатити до хати ще 25 р. на обід, ergo¹ 55 р. мені коштуватиме тільки самий ґрунт. Мама ніколи якось не лічить таких обставин, а я думаю, що і то вже багато, що папа мені мусить 50 р. щомісяця посилати. Я була б дуже рада, якби мені вдалось іще де знайти урок, але оказалось, що се не так-то легко, отже, треба триматися хоч того, що маю.

Мама, певне, понаписувала вам «niestworzone rzeczy»^{II} про мою першу хату, — хата була неважна, але і не паскудна, як на 15 р., то навіть добра. Я сама думала звідти вибратись кудись у теплішу хату, та все ж би в такі хороби, як тепер, не попала. Врешті, якщо мої фінанси мені вдасться поставити на потрібну високость, то я буду зовсім задоволена з своєї оселі, бо таки правда, що тут дуже гарно, головно, приємно, що широкий дуже вид, як єсть, на всі чотирі сторони, і навіть моря чимало видко, а се в тутешніх квартірах чомусь-то дуже рідко буває, треба для того жити або десь високо на горах, або на якому третьому поверху.

^I Отже (лат.).

^{II} Неймовірні речі (пол.).

В Одесу я після свят вже не поїду, а хіба або на Великдень, або як вертатиму додому в апрілі чи в маї, ergo вистава не про мене писана.

Мама як приїхала сюди, то їй все здавалось, що тепер Вербна неділя, а не Різдво, так було тепло, але сьогодні щось завіяло знов, коли б не вдарив холод, бо тоді у мене тут буде так холодно, як, певне, бувало у самої Іфігенії, в той час як вона була в Тавріді жрицею холодної богині Діани,²¹⁵ — аже в ті часи навіть залізних грубок не було! Хата моя взагалі великого тепла не обіцяє, видно, доля судила мені мерзнути в хаті «на благословенном юге». Впрочем, мені чогось сі дні, як тому беранжеровському petit homme tout habillé de gris,^{1, 216} все смішним здається, навіть те, що в моїй хаті дихання парує, мов фіміам «на алтарі величної богині», — може, сьому винен кримський портвейн — не знаю!

Через маму писатиму ще, а тепер годі. Кланийся всім, хто мене згадає, Хом'яковій, п[ану] Михайлові і Гамбарову зособна. Тебе міцно-міцно цілую, а серйозно бажати чого-небудь боюсь.

Твоя Леся

43. До О. П. Косач (сестри)

22 січня 1898 р. Ялта

Villa Iphigenia, 10.I.1898

Люба Лілічко!

Обіцяла я тобі і гусям²¹⁷ «багацько» написати через маму, та, як то часто буває, обіцянку не прийдеться справдити: вже тепер досить пізно (ми з мамою часто пишемо листи in der zwölften Stunde),^{II} і я чогось дуже утомилась сьогодні біганням та переписуванням. Врешті, мама вам більше і ліпше розкаже про мене, ніж би я могла написати. Ти інтересувалась моїми новими віршами, то от їх ціла пачка їде з мамою в Київ,²¹⁸ — як

^I Маленькому чоловікові в сірому одязі (франц.).

^{II} О дванадцятій годині (нім.), тобто пізно, вночі.

бачиш, нічого такого «надзвичайного», мовляв Бердяєв, у них нема, «уліти»²¹⁹ як уліти. Єсть у мене і деякі інші писання, та то все «не до громадської відомости».²²⁰

Хотіла я написати тепер листа до п[ана] Михайла,²²¹ та вже не напишу, бо щось голова дурна, а дурних речей він і так, певне, чує немало. Скажи йому тільки, як побачиш, що я його дуже вітаю і жалую, що, певне, не хутко прийдеться нам з ним зобачитись. І взагалі шкода, що якимось менше, ніж всі, мала нагоду бачити його,²²² через те, певне, я для нього здаватимусь найчужішою з усіх київських людей, яких він знав, а тим часом ся думка для мене сумна, бо я звикла відноситись до нього не по-чужому, а по-товариськи.

Коли тільки матиму можливість, то пришлю тобі ще грошей, тоді ти половину їх оберни, куди там тобі здасться потрібніше, а половину віддай М. Д. Т., — посилаючи, я про се не писатиму, то ти вже так і знай. Я вважаю, що я їй винна 18 р., була б рада віддати всі до літа, але навряд, бо провижу, що мої фінанси будуть куди не блискучі сього семестра: хату маю дорожчу, а відповідно їй доходи не збільшаться, бо нової роботи не маю, долги ж свої я, як ти знаєш, виплачувать стараюсь «власним» коштом.

Писав папа про те, яке свинство тобі зробили з екзаменами, — от чорти! Що ж було їм хоч раніш так сказати, то ти б не гибіла цілі свята чорт зна над чим!

Тепер, може, матимеш більше часу, то пиши мені частіше: я боюсь, що тепер мені ще сумніш буде, бо мамин приїзд був для мене як та блискавка, що контрастом світла ще зміцняє темряву дощової ночі... Ну, впрочем, се вже я щось пусте завела, видно, спати таки именно пора.

Бувай мені здорова! Вже хочеться сказати «до побачення»! Цілую тебе міцно, дуже міцно.

Твоя Леся

44. До О. П. КОСАЧ (МАТЕРІ)

25 січня 1898 р. Ялта

Villa Iphigenia, 13.I.1898

Люба мамочко!

Я дуже зраділа, коли оце сьогодні рано радо-усміхнутее чорненьке хлоп'я²²³ подало мені твого листа. Добре, що я не знала про запізнення парохода на 4 години проти норми, а то б я дуже боялася за тебе, — у нас тут увечері в неділю щось таке було, немов чорти зірвалися з ланцюгів: вітер, снігодощ! Мені часами здавалось, ніби моя хата тремтіла, немов маяк, мимохіть згадувалось оповідання Daudet «Le phare des Sanguinaires»...¹ Коли так було й під Севастополем, то могла бути не то колисанка, а й справжній шторм. З твоїм виїздом виїхала від нас і погода: другий день безперестанку йде сніг, не снігодощ, а такий сніг, як слід, аж кіпаріси погнулись під важким «навісом», наче поліські сосни. Мені шкода, що ти не бачиш сього видовиська, — се дуже оригінально. Невважаючи на сніг, надворі не холодно, бо вітру й морозу нема, якесь біле і м'ягке повітря, «неначе хто розпровадив у молоці пух і, заохолодивши його трохи на льоду, полив ним небо і землю», — так сказав би Нечуй.²²⁴

Живу я так собі, запевне не так весело, як з тобою. Вчора була «на старому попільці»,²²⁵ — відносила бензінку п. Банг і «Нове Слово» Руденкам.²²⁶ Пан Руденко збирався прийти сьогодні до п[ана] Дерижанова розмовитись та, може, й найняти велику хату: хоче кидати Ліщинську,²²⁷ обридла йому темрява і різні папуги. Вже коли Руденки виберуться, то Ліщ[инська] мене прокляне, її ніхто не зможе впевнити, що я в переселенні її квартирантів ні сном ні духом не винувата. Врешті, мені се, звісно, дарма. Казав мені Руденко, ніби він напевне знає, що Горева²²⁸ то не справжня Горева-артістка, а сестра справжньої, і що збирає вона трупу скоріш кафешантанну, ніж серйозну

---

¹ Доде, «Маяк Кровожерів» (франц.).

драматичну. Das ändert die Sache,¹ коли так, — чи не краще розпитатись перше як слід, що воно таке єсть ота Горева, та тоді вже посилати п'єсу. Радить Руд[енко] послати «Троянду» Ліницькій²²⁹ в Одесу, та я щось після твоїх і Ліліних розповідів не вірю в талан Ліницької. Про артисток Кроп[ивницького] Руд[енко] одзивається скептично,²³⁰ але він їх давно не бачив. Та вже побачим, як там буде, а п'єсу і листа я послала Вороному вчора.

Ну, от лист вийшов якийсь «авторський»... Коли ж так щось нічого не вспіло ще й трапитись нового з неділі. На мене ніхто не нападав. Настя²³¹ спала одну ніч таки у мене, але се вийшло для нас обох не вигодно, я їй не давала спати ввечері, а вона мені рано, то другу ніч вона спала у великій хаті.

П[ан] Дер[ижанов] одпечатав нашу фотографію, але вона чогось вийшла така біла, що ледве-ледве можна розгледіти і нас, і діскоболоса²³² (Афродіта не вийшла зовсім).²³³ Се вже боги розсердилися та й напустили якогось білого туману.

Сьогодні отримаю другу пробну карточку у Орлова²³⁴ і пришлю тобі вкупі з «Іфігенією».²³⁵

Міцно-міцно цілую тебе.

Твоя Леся

45. До О. П. Косач (МАТЕРІ)

2 лютого 1898 р. Ялта

Villa Iphigenia, 21.I.1898

Люба мамочко!

«Пишу до тебе», сидячи на балконі, чи то пак на самому Парнасі, під захистом самої Афродіти. З сього ти бачиш, що у нас не холодно, — і справді тепер 11° тепла, стільки, скільки при тобі бувало в хаті. Але ся благодать почалась тільки з вчорашнього дня, а то було таке, що нехай йому цур, бодай не верталось. Правда, вдень морозу не було, навіть було по 2°, по 3° тепла,

---

¹ Це міняє справу (нім.).

вночі тільки 3°–4° морозу, але вітри такі, що — в буквальному значінні сього виразу — стріхи зривало. На Єкатерининській вулиці зірвало і розметало виставку фотографа («придворного») і стріху одної дачі — я сама бачила, як на другий день ціле дворище тієї дачі було встелене залізними листами; у мене на балконі перекинуло геть залізну лавку; в одному місці розбило огорожу садову; у пані Разумової²³⁶ геть вирвало двері з одвірків і в хату так навіяло, що Льоня²³⁷ зовсім простудився; кіпаріс, що росте з боку мого вікна, нахилився так, що закривав середні шибки вікна, і стукотів так по шклі, що я ждала її хвилини, коли вікно з гуком упаде на мої мармори, — але сього не сталось, не допустили олімпійці! В хаті у мене температура стояла між 8° і 9°, і навіть самовар, лампа, машинка та піч не могли зійняти її вище. Тепер у мене ще не топлено, а вже 12°!!.. Велике щастя, що не було морозу, бо, певне, прийшлося би пропасти. Катюша²³⁸ — добра дитинка! — не пустила мене з хати в день урагану і запросила обідати; тепер вона часто навідується до мене і приходиться часом сидіти на балконі. Вчора прийшла з чоловіком читати газети і «В мире отверженных»²³⁹ (зовсім не дитяча книжка!), вигрілася так, що хотіла було скинути пальто, але чоловік сказав, «щоб не видумувала», і воно ускромилось.

Під час вітру падали у нас сніги, так що геть скрізь було біло і на балкон не можна було вийти, бо двері примерзли і приперлись снігом; на вулицях було слизько — по-київському! В горах, на Сімферопольському тракті, почта два дні стояла в снігу, поки її відкопали, пароходи опізнювались на 12 годин; розказували мені, що ніби на якомусь пароході кругового рейсу умерло двоє людей від морської хвороби, а третій приїхав у Ялту і ліг у больницю в зовсім безнадійному стані. Правда, море було страшне. Мені трапилось бачити початок снігової бурі на морі, се була така грандіозна картина хаосу, що я, певне, ніколи її не забуду. Добре, що тебе не застав на морі ціклон оцей, а то я й не знаю, що б се було. Ти казала, що в Криму вітри пусті, але якби ти була тут між 12-м і 17-м, то взяла б свої слова назад.

З твоїм парохом «Константіном» трапився ще один скандал: дурень капітан таки повів його з Севастополя до Одеси, але з Тарханкута повернув назад у Севаст[ополь], бо далі було годі, до того ж нахопилась буря; черпаючи бортом воду, ледве-ледве доліз він до Севастополя, і то на буксірі під кінець. В трюмі втопився один матрос, та кажуть, що якби ще годину пароход побув у дорозі, то вже б його ніякі буксіри не вратували.

Всю хвилину море сине, аж фіолетове, небо зовсім весняне, хмарки білі, пушисті, а сніг видно тільки на верхівлях Яйли.²⁴⁰ Вчора ввечері по улицах так бриніли потоки, що мені зовсім згадався Київ у марті, і наш quartier Latin,^{1,241} і багато-багато aus Vorzeit...^{II}

Добре все-таки, що тут зима буває тільки нападами, я не знаю, як я терпітиму наші «безпросвітні» (від слова «прóсвіт-ток») зими: мы к этому не привыкли! Ось воно, напр[иклад], був тиждень ураганів, зате знов, може, буде тиждень сонця.

Дивлюсь оце поперед себе і бачу, як іде татарин з великим букетом пролісків і свище якийсь air printanier...^{III} Кіпаріси стоять тихо-тихо, так, мов вони ніколи й не можуть навіть хилитись, а не то що метатись, як божевільні, і розтріпуватись гірше всякої верби.

У нас в хаті нового тільки те, що до «корічневого» пристав у сусіди ще якийсь його товариш, — сей уже «чорний». Живуть вони обое в корічневій хаті, а радо-усміхнуте хлоп'я спить в залі. «Корічневий пан» так розмотався, відколи їх стало двое, що говорить по-вірменськи дуже багато (правда, в своїй хаті), співає і свище, аж навіть Катюша сердиться, бо вона не любить свисту, а церемониться сказати, щоб не свистали.

Велика хата стоїть порожня, і щось ніхто не приходить питати. П[ан] Дерижанов має прикрість часто зострівати «проклятую немку», що справді оселилась десь дуже близько від нас.

---

^I Латинський квартал (франц.).

^{II} З минулого (нім.).

^{III} Весняну арію, пісеньку, мотив (франц.).

Я маюся на здоров'я зовсім добре, хоч як був вітер, то нога моя почала була таки добре боліти, і я не ходила по слизьких вулицях, а їздила: ся нога зовсім не признає зими, ожеледі, важкої одежі, глибоких калош і т. д. А *propos*^I глибоких калош, — може, їх треба було вислати тобі услід? Я [не] знаю, чи варто вже тепер посилати, — може, ти вже нові купила. Ти щось нічого не пишеш про посилення.

Вчора я заходила у фотографію — раніше ніяк не могла — нашої другої карточки вони не робили, бо в тій позі погано вийшло, негатів поганий і поза негарна, то я замовила всі б таких, як та, що у тебе єсть; обіцяли, що до неділі буде готово. «Іфігенію», бачиш, посилаю, вона вже днів три, як написана, та я все не могла зібратись переписати, тим і листа запізнила, — не хотіла посилати без «Іфігенії». Монолог, я сама бачу, страх довгий, колись потім для сцени (!) можна буде скоротити, а для читання се, я думаю, нічого. Коли б се була побитова драма, то такий монолог був би злочинством, але для драматичної поеми, *en style classique*,^{II} я се допускаю. Се пишу для того, щоб ти і Мих[айло] Петр[ович] не думали, ніби я зреклась свого принципа виключення монологів з новітньої драми.²⁴² «Іфігенія» именно не буде новітньою: в ній буде хор, репліка *à parte*^{III} і, може, навіть *deus ex machina*!^{IV}

Ну, годі, час скінчити, — їсти хочеться, і сонце напекло в потилицю.

Поздорови од мене Оксаночку з іменінами. Дроздікові спасибі за лист, — справді, се дуже негарний звичай у нас, старших родичів, забувати посилати такі листи. Бувай здорова і не задавнюй листів, бо... врешті, я ж не дарма написала «класичний» монолог... Цілую тебе!

Твоя Леся

Мої господарі кланяються тобі, вони про тебе часто згадують.

---

^I Щодо (франц.).

^{II} У класичному стилі (франц.).

^{III} Про себе, набік (італ.).

^{IV} Бог з машини (несподівана розв'язка) (лат.).

46. До О. П. Косач (МАТЕРІ)

8 лютого 1898 р. Ялта

27.I.1898

Люба мамочко!

Затрималася з листом через фотографії, хотіла, щоб послати їх разом. Оце ж і посилаю. А ті «білі» фотографії п. Дерижанов усе надіється «просвітлити» і внаслідок того бажання вчора вже зопсував один негатів жавелевою водою, другого ще не чіпав. «Білі» одпечатки єсть готові, і якщо не буде кращих, то візьму їх і пришлю тобі.

З новин тільки та, що Ляоня захорував на кір, і через те я не ходитиму на обід до пані Разумової, поки не минеться кір і небезпечність зарази, — боюся нанести чорному хлоп'яти кору, бо тепер я вчу його по-французьки, то воно легко може набратись від мене баціл. Крім того, я знаю, що п. Разумова не схоче взяти з мене грошей за обід, як не взяла на свята, хоч займатись тижнів зо два не можна буде, а їсти її страву даремне мені якось неприємно. Обідатиму тим часом у Катюші, звичайне, за плату, — я вже так і вмовилась.

Шкода Ляоні, хоч хвороба і пуста, але стягнеться на нитку, бо й так воно бліде та зелене, тільки й вигоди, що трохи ся з учення «отрясе». Пані Разумова знайшла собі місце управляючої дачею і з першого фебруля вибереться туди жити з меншим хлопцем, а додому ходитиме тільки на обід, бо квартира у неї нанята до мая.

У нас приходили деякі істоти питати про велику хату, проте жадна не найняла: для того завелика, для другого зависока. Руденки були вчора у мене, дивились теж і хату, сподобалась, але їх смущає спільна прихожа (подумаєш, люде гуляють раз у раз!) і високі сходи, а головне те, що їх п. Ліщинська «закон-тр[ак]тувала» до марта.

Зо мною добре ся діє щодо ноги і здоров'я взагалі. «Іфігенія» чогось спинилась тим часом,²⁴³ певне, того, що в мене читання прибуло: маю «Вістник Літератури»²⁴⁴ і ще купила собі вірші Елізабети Браунінг²⁴⁵ (по-англійськи), — давно інтересуюсь

сею поетесою, та тільки «случая подходящего» не було купити її твори.

Погода у нас добра — знов пишу надворі. Татаре все приносять «подарки», т. є. проліски на продаж. Оце днів два йшов дощ при 8° тепла. П[ан] Дерижанов розкашлявся і розхорувався за сі два дні дуже, — плохі все-таки його діла!

Ну, спішуся кінчати, бо спізнюся на пошту: треба сього листа одправити і гроші собі получити. Тобі посилаю дві фотогр[афії], а дві собі лишаю, одну випросила п[ані] Разумова, я їй дала. Чому не посилаєш «Крейц[ерової] сонати»?²⁴⁶ Чи роз'яснилася справа з Байроном?²⁴⁷

Бувай здорова! Цілую міцно тебе і всіх гусів!

Твоя Леся

47. До О. П. Косач (МАТЕРІ)

17 лютого 1898 р. Ялта

Ялта, Виногр[адная] ул., Villa Iphigenia
5.II.1898

Люба мамочко!

Гоголь то правду каже, та тільки не завжди можливо відповідати «ментально», напр[иклад], я отримала твого листа в момент занятій з Капрелом, то де ж тут було ментально писати?

Листи твої я всі отримала (за нумерами), №5 (про Міцкевича)²⁴⁸ одіслала Міші, відповідаю тепер на №№5 і 6. «Крейцерову Сонату» я отримала, Катюша грала її частинами, вона їй подобається, але заграти цілу, з початку до кінця, без перериву, їй не під силу.

Байрона третій том теж отримала, сього тома у мене ще не було, були тільки 1 і 2, а тепер мені належаться ще 4-й і 5-й і буде вже все. Отримала теж і різдвяне «Ж[изнь] и Иск[усство]»,²⁴⁹ цікаві все-таки там речі, хоч оповідання Сари Бернар²⁵⁰ само по собі не конечне цікаве, — таких багато єсть.

За посилку спасибі, вона мені дуже до речі. Між иншим, у Байрона єсть переклад Евріпідового «Прометея»,²⁵¹ а я

именно думала, де б мені взяти тут сю трагедію: хотілось мені передивитись в ній хори і т. и.

До Разум[ової] ще не хожу, але не знаю, чи відмовлюсь, бо якось не випадає кидати заняття в самий критичний для хлопця час, коли йому прийшлося стільки пропустити і трудно буде доганяти інших без всякої сторонньої помочі. Зроблю се, може, пізніше, вибравши кращий час.

Ну, комедія у вас з тим вечором Міцкевича!²⁵² Ти мені напиши, що там воно врешті вийшло? дуже цікаво. Тепер за тобою установиться спеціальність писати біографічні реферати; ну, що ж, се куди веселіше, ніж, напр[иклад], Науменкова спеціальність.²⁵³ Що Соловця з його ребятами поляки вижили, то я дуже рада,²⁵⁴ — баба з воза, кобилі легше. А от що конкурс такий скупий виходить, то шкода, якось не хороше для літературної renommée¹ Київа!

Чекаю од Лілі описання маскараду, того розбору веселощів, на який ми з тобою «чуть-чуть» не попали.

По-моєму, не гаразд відкладати твою «Світову Річ»²⁵⁵ на Великдень, — тепер кращий сезон, а тоді дехто роз'їдеться, дехто з любителів замотається, то ще й знов промажуть справу. Що ж до моєї «Троянди», то, здається, вона «в нещасную годину вродилася, в нещасную й помірати буде». З Москви, од «підпірників», ні слуху, ні вісти...²⁵⁶ справді, Вороному рука не зломилась би, коли б черкнув хоч слово, чи хоч получена та нещасна п'еса!

Посилаю фотографії дві, і білу, і чорну, так просить п. Деріжанов, каже: «Это будет занимательно». Нехай буде по-його.

Маюся я, як і при тобі, в доброму здоров'ї, в такому, від якого для мене не може бути кращого. Сими днями не писала нічого з улїт, а завтра думаю знов почати, бо оце вправилася з листами нарешті.

Тобі хутко знов писатиму, а тепер бувай здорова! Міцно цілую тебе і «мерлушек, крошечек, подростков».

Твоя Леся

---

¹ Слави (франц.).

48. До О. П. Косач (сестри)

28 лютого 1898 р. Ялта

16.II.1898

Люба Лілічко, дорога моя сестричко!

Хоч не можна мені сьогодні багато писати, та все-таки хочеться хоч слово подати під гарячим вражінням твого листа. Не можна ж багато писати через те, що я було на сих днях утяла такий нервовий припадок, як бувало торік в Києві; дрож до судорог і до розтяження правої руки, але до безпам'ятства і бреду діло не дійшло. Повторилось се три вечорі зряду, так що врешті мій господарь, Др. Дерижанов (і він, і його жінка надзвичайно добре до мене відносяться), узяв мене під ферулу, поклав у ліжку і холодними витираннями, бромом, ваннами etc.¹ вернув мене до нормального (більш чи менш) стану; зосталась тільки чимала втома і незначний наклін до дрожі, — врешті, се мій хронічний, ergo нормальний стан.

Які причини сього скандала — справді не знаю, бо перед сим я почувала себе гаразд і нічим не слабувала, а потім ні з того ні з сього напали головокруження, безсонниці і, врешті, — цілковитий скандал.

Ну, та се пусте, бо 1° — воно минуло, 2° — не першина! Пишу тобі про се більш в виді «предостереження», щоб ти не запускала своїх нервів, бо так і я колись думала, що пограють та й перестануть, а тепер уже виходить, що я «інтересний об'єкт», як каже д[окто]р Дерижанов... Я знаю, що твій нервовий стан залежить на більшу половину від моральних причин, але ж психіка психікою, а фізика фізікою, і вірь мені, більш ніж кому, що холодні обтирання щоранку (не ввечері) помагають часами і з душею своєю справитись краще. Не сердись за таку, може, трохи грубу, раду, згадай, що ти будучий медік. Коли ти хочеш стримувати себе, «не розпускать себе», як ти виражаєшся, то треба ж і помагати собі, а то инакше вийде занадто жестоко і несправедливо. Не налягай дуже на те стримування;

¹ Тощо (лат.).

розпускатись, запевне, не гаразд, але занадто велике стримування доводить часом людей до істерії! j'en suis l'éloquent exemple!^I Краще ти роби так: як прийдеться дуже погано, то кидай печене й варене, себто латинь etc., та йди куди на Дніпро, на Байкові гори, куди хочеш, тільки на простор і, по можливості, без компанії. Нема гіршого товариства для смутно настроєних людей, як чотири стіни, а в Києві нема ліпшого товариства, як Дніпро, сади, гори і гарні перспективи улиць. У вас теж хутко буде весна, отже, спробуй мій рецепт і напиши мені, що з того вийде. Подумай теж і про свою анемію. Коли тебе вважають упертою (про репутацію злої не варт серйозно говорити), то нехай же не даром, докажи, що ти, неважаючи ні на що, можеш, коли захочеш, поправитись і набратись сили до вступлення на медицину. А щодо подорожі по Волзі,²⁵⁷ то я давно сю «мысль в уме держу», навіть коли не думала ні про які надзвичайні причини для сього. Ну, а коли я не поїду, то ти поїдеш за моє здоров'я. Я бачу, що все-таки і я можу часом осягти мету, яку собі визначу, деякі приклади, між иншим, і сей рік, проведений (сливе) тут, упевнили мене в сьому. Знай тільки одно, що тебе можуть не допустити до сеї подорожі які хочеш причини, але не брак грошей, бо вже хоч би навіть істерія чи який там инший дьявол скрутила б мені навіть праву руку (не при нас згадуючи), то все-таки я маю вже тепер деякі «зацепки» для збирання грошей, ergo... Деталі сеї справи ще маємо час вяснити.

Ти просиш «вилаять» тебе... ні! се не мое emploi!^{II} згадай мої невдалі виступи на публіцистичному полі²⁵⁸ і згодься зо мною. Прости, за одно тільки хоч не вилаю, то «виражу неодобрение». Невже ти серйозно допускаєш, що п. Мих[айло] може думати, що ти тільки «з упертости, та й годі» можеш робити щось доброго? Ні, він сього не може думати, коли він такий, яким мені здається. Та й взагалі не знаю, хто се має такі дикі ідеї про тебе? Коли ти здаєшся йому мала, то він сам, певне, дуже

^I Я яскравий приклад! (франц.).

^{II} Амплуа (франц.).

великий... Ти права, що не хочеш плакати при таких великих людях: сльози — річ дорога, дорожка від бісеру, отже, їх тим паче шкода «метати» перед ким попало, не говорячи вже про свиней; такої дорогої речі варті тільки дорогі люде і дороги справи, і не всякий вартий того, щоб дивитись на се дороге намисто.

Однак моє «слово» щось виходить довге, треба кінчать, а то щоб не було кепсько.

Як тільки матимеш адресу п. Мих[айла], то пришли її мені, коли він не збереться одночасне дати її мені, врешті, я згодом напишу тобі листа для нього, то ти перешлеш, коли знатимеш куди.^I

А знаєш, яка мені ідея з'явилась? Добре було б, якби ти могла на Великдень приїхати сюди до мене, трохи б ся з Києва отрясла, Крима настоящего побачила, мене б одвідала (бо, між нами будь сказано, я раніше другої половини мая не думаю бути в Києві, а то, може, й прямо в Ковель чи в Гадяч поїду — es hat seine Gründe),^{II} собі здоров'я поправила б. На Різдво ти сиділа тихо, цілу зиму приємностей мала менш ніж небагато, отже, коли тобі ся подоріж приємна, то ти маєш право на неї. Екзаменни 8-го кл[асу], здається, неважні, можеш і тут попрочитувать, що там треба. Подумай про се — їй-богу, варто! Подорожніх видатків половину беру на себе, а другу половину вже ж таки можуть тобі дати. Ми тут з тобою гідропатією займемся, екскурсіями, водяним спортом. Справді, мама тут за два зимові тижні поправилась, а то ж буде вже весна, la belle saison!^{III} І здумать не можу, як би було хороше! Ялта стала б для мене новою, справді.

Бувай здорова! Завтра напишу мамі фактичного листа, а сьогодні щось я не так настроена. Якщо можна, то не смущай нікого звісткою про мій нервний скандал, найкраще, якби не

---

^I А все-таки краще жити в Астрахані, ніж на Лук'яновці! Принаймі перше моє почуття після сеї звістки було скоріш радість, ніж смуток. — Л.У.

^{II} На те є свої підстави (нім.).

^{III} Прекрасна пора (франц.).

давала нікому читать про се. Цілую тебе міцно і обіймаю, мое ти мале та велике.

Твоя Леся

Од т[ьоті] Єлі отримала сьогодні листа, вона вже не слаба і в них усе гаразд. Міша теж писав, учора був лист, — все добре.

49. До О. П. Косач (МАТЕРІ)

5 березня 1898 р. Ялта

21.II.1898

Люба мамочко!

Мені самій неприємно, що я тобі давно не писала (здається, тижнів зо два), але так я все чогось кисла, що не хотілось і писать під такий час. Нічого особливого не було, вдень я навіть була зовсім здорова, хіба що голова морочилась трохи, але ввечері якась дроз нападала (як було торік у Києві) і настрій був або занадто підвищений, як у добре п'яної людини, або занадто пригнічений, так що у всякім разі писати я нічого як слід не могла. Написала ото тільки Лілі листа, та й то жалую, бо, як собі пригадую, лист якийсь безтолковий вийшов. Тепер я вже знов вернулась до нормального стану і за се мушу дякувати п. Дерижанову, бо сама я навряд чі збулася б так хутко клопоту. Він же, в skutку всього, сказав мені, що дивується, чому досі лікарі всі вважали тільки на мою ногу, а зовсім лишали без уваги мої нерви, тоді як, на його думку, моя нервність може стати ще більш на перешкоді операції, ніж анемія. «С вами до сих пор поступали так, как будто у вас, кроме ноги, нет ничего живого в организме...» Се ж і правда! Тепер на мене мають прекрасний вплив холодні обтирання щоранку і ванни, що беру двічі на тиждень. Я сподіваюсь, що як не буду по ночах писати і взагалі напружувати дуже нервну енергію, то все гаразд буде і восени таки осягну свого — операції! Врешті, се все «мысли далекие», звернуся до ближчих. Мені була дуже приємна звістка, що Заньковецька береться за роль Люби; якщо у неї, може, й не все гарно вийде, то все-таки темперамент, настрій, голос,

фігура, обличчя будуть відповідні ролі. Кращої за неї укр[аїнської] артистки я не знаю, і коли у Заньк[овецької]²⁵⁹ Люба не вийде добре, то, значить, їй (Любі,²⁶⁰ а не Заньк[овецькій]) треба ждати слухного часу або й зовсім загинути для укр[аїнської] сцени. Ото тільки якби Заньк[овецька] знала, хто такий Лесбос!..²⁶¹ ви вже там як-небудь розкажіть їй, хто чі що таке Мойра,²⁶² фатум, блакитна троянда і т. и. Не знаю, чі краще, чі гірше, що «Троянду» хочуть ставити у піст, воно то, може, й краще, бо люди в піст на спектаклі голодніші, але знов оцей термін «чтение монологов» якийсь маркітний, не говорячи про те, що мошенницький! бо, як навмисне, у мене именно монологів і нема, то хіба вже назвать, як у Леопарді, «Діалоги»!²⁶³ Та се все річ не так важна. Головно добре те, що Люба вратувалась від Мані,²⁶⁴ перший раз принаймі Люба не повинна бути гладкою — *le ridicule tue le tragique*.^I

Що собі думає Вороний? Чому не відсилає назад п'єси і не озивається? Аже їх трупа, як чую, зіходить на пси, принаймі, крім «Віїв», «Пропащих Грамот» і т. п. «феєрій» з козами, чортами та відьмами, вони нічого не ставлять.²⁶⁵

Був тут на масницю Садовський,²⁶⁶ та велось йому погано, інакше і бути не могло, бо в трупі, окрім його самого, артистів нема, а єсть партачі. Ставили вони все ветош²⁶⁷ («Сват[ання] на Гонч[арівці]», «Наталку» і т. и.), надіючись, що Ялта все одно «новини не видала». Найбільшим *clou*^{II} репертуару був «Никандр Безщасний»²⁶⁸ («роль Ник[андра] исп[олнял] автор»), хтіла я піти подивитись на сю безщасну п'єсу, та не могла, бо на той час була слаба, врешті, тим не багато втратила. Без Заньк[овецької] Садовський мусить провалитись, бо та Базилевська,²⁶⁹ — всі признають, — *zéro personnifié*.^{III}

Ну, як же тая польська *soirée de gala*^{IV} обійшлась?²⁷⁰ Чі була ти на їй? А піти слід було, безперечно слід. Еге, ото була

^I Смішне вбиває трагічне (франц.).

^{II} Цвяхом, окрасою (франц.).

^{III} Цілковитий нуль (франц.).

^{IV} Велика вечірка, гала-вечір (франц.).

історія! Наш пан господарь ходили на масницю — у маскарад! Хто б сподівався? Каже, ніби зроду не був, то хотів побачити, що там воно таке, ну, і запевне, вернувшись, сказав, як і наш Пуц, що ходить не варт, а так хіба раз піти, аби в тому впевнитись.

Що ж би ще нового написати? Почалась ще настоящіша весна: у саду у нас цвітуть фіялки, тепло було так, що можна було сидіти в садку з роботою, як у хаті, без пальто; ото тільки вчора звечора насунув з моря туман, та такий густий, «непрозорий», що від нас Виноградної улиці зовсім не було видно, та й сьогодні, хоч трохи проясніло, але гір нігде не видно, так, наче Ялта на степу! Такий туманний час тепер для Ялти невигодний, бо якраз оце згорів газовий завод і світла на вулицях нема, а як скінчатся місячні ночі, то вже буде зовсім тьма египетська! Сю ніч, цілісіньку, якийсь пароход простояв коло Ореанди, не зважаючись посунутись ні сюди ні туди в тумані, — ото ще таке жприємність!

У нас в хаті, «слава Богу, нічого нового», — велика хата все не зайнята, і там спить Настя. Катюша журиться, що вже не в стані багато грати, та все-таки грає щодня, хоч небагато. П[ан] Дериж[анов] з весною щось було дуже розкашлявся і змарнів, аж було жаль на нього дивитись; тепер знов наче поправляється. Чисте нещастя, коли лікарь заслабне на сухоти, — нема, здається, нещаснішої людини! ще дивно, що п. Дер[ижанов] не тратить гумору чи принаймі не виявляє сього. Мені його дуже шкода! Хоч він сам часто любить говорити, що лікарь мусить професіонально, «безчужуственно» відноситись до своїх слабих, але у нього самого се тільки теорія, а на практиці, коли б всі лікарі так відносились до своїх слабих, як він до мене в той час, як я була слаба, то епітет «друзья человечества» ніколи не бринів би іронічно... Коли я рівняю той час, як я лежала слаба у Ліщинської, і те, як зо мною обійшлись тут і пан, і пані Дерижанові, то я бачу, що я не вдвоє, а в сто раз краще устроена тут!

Ну, до побачення. Тепер писатиму часто! Цілую тебе міцно!

Твоя Леся

50. До О. П. КОСАЧ (МАТЕРІ)

12 березня 1898 р. Ялта

Вілла Іфігенія, 28.II.1898

Люба мамочко!

Тільки що отримала твого листа і, по-гоголевськи, відповідаю зараз. Сподіваюсь, що досі вже отримались мої листи до Лілі і до тебе і ви вже знаєте, чому я мовчала. Раніш ніж писати далі на сю тему, я попрошу, щоб ти мені частіше писала про Укуска, — мене дуже вразила звістка, що воно слабе. Маю надію, що, може, все-таки простуда не дуже серйозна. Але так чи инакше Оксана С[тарицька] поступила з дівчатками дуже по-свинськи, і се їй слід сказати.

Мое здоров'я вже значно урівноважилось, настільки, що завтра п. Дерижанов сам згожується «взяти» мене на публічні відчити тутешніх його колег по громадській гігієні («народное здравие»). Твої слова про безскутечність «блаженної лжи» зробили на мене таке вражіння, що я вже буду в сьому листі все писати по правді, не змінюючи ні титли, ніже тії коми.²⁷¹ Була я справді слаба досить неприємно, хоч і не тяжко. Такі випадки дрожі і головокруження, які були у мене торік під кінець вприскуванні і давно, перед виїздом до Відня і ще давніш, як у мене було щось вроді хорей (літ в 14–15, коли пам'ятаеш), — повторились тут у мене раз в кінці осені, коли було доволі причин для розстройства нервів, а вдруге оце тижнів три чи 2½ тому назад, без всяких серйозних причин, окрім хіба довгого писання вечорами і ще одної не так-то важної, але невчасної речі. П[ан] Дерижанов, що дуже наглядав за мною увесь сей час, прийшов до переконання, що се у мене істерія, не *grande hystérie*,¹ звичайне, але все-таки така, що слід звернуть увагу, бо вона може стати на перешкоді операції. І справді, коли отаке трусне на другий день після операції, то навряд чи буде то гаразд для розрізаного сугава. Проте він каже, що се річ не така-то страшна, хоч і загайна, бо корувати її треба гігієною

---

¹ Велика істерія (франц.).

та водою, а ся курація, між иншим, і для ноги корисна. Тепер оце я щоранку витираюсь холодною водою (kalte Einwick[e]lungen,¹ про які ще Більрот²⁷² говорив!) і двічі на тиждень беру теплу ванну; окрім мишьяку та заліза і бромистого препарату, Катюша пхає у мене, скільки я можу витримати, молока, яєць, м'яса etc. Годують мене з докторською тиранією: що на тарілці, те мусиш ззісти! Ходить мені багато не дають, бо зауважено, що втома найбільше шкодить. Дивно тільки, що сі припадки втрапили на мене, власне, в той час, коли я, здавалось мені, мало втомлялась, напр[иклад], не ходила на урок і сливе нікуди. На урок не хожу і тепер, і не ходитиму, бо нема потреби: я Льоні помогла догнати товаришів у пропущеному за час слабости, а тепер він іде настільки добре, що може і без репетиторвання учитись. Отож я тепер під захистом богів і Катюші. Припадки, що були у мене перше щовечора, потім через день, остатніх три-чотирі дні вже не повторяються, отже, може, сьому й кінець. Тільки все-таки тепер, знаючи, що се таке, я вже буду з ними осторожніше. П[ан] Дерижанов дуже дивується, що всі мої лікарі не звертали жадної уваги на мої нерви, хоч би вже ради хірургії, т. є. через те, що такі вияви істерії безпосередно мусять одбиватись на нозі. «Впрочем, хирурги вообще во всех остальных областях медицины — сапожники!» — так заключив п. Дерижанов і, я думаю, по правді. Він радить мені їхати звідси (літом) не в Київ, а просто в Полтавщину, щоб там зайнятись гідропатією, їдою і навіть літературною роботою, аби не біганням, кружковщиною, дебатами та иншими «гражданскими добродетелями». Хоч літ[ературна] робота, каже він, і псує нерви, та не настільки, як шарваркове життя в великому місті, а крім того, позбавити людину її професії чі навіть призначення — се значить вибити з колеї, а вкупі з тим і з нервів.

Тим часом от усе, що можна сказати на сю тему. У всьому иншому маюся, як і досі, т. є. нога не болить і загальний стан, якби не сі нерви, то був би добрий.

---

¹ Холодні загортання (нім.).

Тепер маю до тебе прохання відносно паньства Дерижанових. Треба б справді, — жарти, мовляв, жартами, — пустити якусь «рекламу» про п. Дерижанова на случай, якби хто з київських чи інших знайомих їхав у Крим, бо яко лікарь і господарь хати п. Д[ерижанов] заслугує справді більшої реклами, ніж яку я можу йому зробити. Шкода, що нема у нас знайомих межі лікарями київськими, що «посилають» людей у Крим. Звичайне, тут приїзні люде вдаються до тих лікарів, до яких їх посилають краєві «світачі», а п. Дер[ижанов], не маючи, яко молодий лікарь, між своїми знайомими столичних і губерньських «світачів», сидить без роботи — ergo і без гонорару. Ся річ, впрочем, більш залежить від Мойри, ніж від людей... А ось уже дві просьби, не так піддані сій богині: будь ласкава, купи і пришли сюди XII шумку²⁷³ Завадського²⁷⁴ (ту, що Уксус грає), я б хотіла подарувати її пані Дер[ижановій], а крім того, може, трапиться той чоловік, що продає срібні подольські вишиванки, то купи їх (самим сріблом шитих, без шовку і золота) на одну мужеську сорочку і пришли її, коли можна, пошити, бо тут, не маючи машини, пошити трудно. П. Дер[ижанов] побачив якомь мою блузку з срібною вставкою і прийшов від неї в нестям великий, все повторяв: «Ото якби мені таку сорочку на літо!» Мені ще тоді прийшла ідея, що слід би подарувать йому таку сорочку, тепер же воно й зовсім годиться, — буде дарунком пацієнтки.

Тепер ad res litteras!^I Трупа Кропивницького тепер в Мінську, мені про се писав п. Мержинський (т. е. що трупа вже там тепер), і я просила його піти запитати у Вороного, чи отримав він п'єсу і листа; сподіваюсь, що відповідь буде хутко, бо п. Мерж[инський] чогось дуже інтересується долею моєї «Троянди». На посилці, я добре пам'ятаю, я написала, звідки і від кого послано. Се просто земляцька недбалість, alias^{II} свинство з боку В[ороного], що він досі ні тобі, ні мені нічого не пише. Чого ж було лізти: давайте п'єсу?! Згоріти п'єса не могла, бо то

---

^I До літературних справ (лат.).

^{II} Інакше (лат.).

було багато пізніше моєї посилки. Розписка у мене єсть — ховаю «як зіницю ока».

Про Заньковецьку в ролі моєї Люби я писала в минулому листі. Тепер повторю, що я дуже рада Заньковецькій. Прошу тільки не називать спектакля «чтением монологов», не до смаку мені сей термін!

Над лисячими виразами я справді дуже сміялась.²⁷⁵ Положим, що од «солодкого» пера може справді бути «п'ятно» — теж солодке, напр[иклад], від шербету, але ж такі речі не до громадської відомости! Вірші мої і «Іфігенію» пошли у «Вістник», тільки не посилай «Східню» і «Єврейську» мелодії, «Мрії» і «Зимову ніч на чужині», бо се я звідси послала. У 2-й книжці, власне, надруковані «Сх[ідна] мелодія» і «Мрії».

Про твою поему я давно була тієї думки, що її гріх «маринувати»,²⁷⁶ — посилай лисам, не гаючись! Я певна, що Ста[риць]-кі своїм «Мазепою» не переважають твого «Орлового Гнізда»,²⁷⁷ бо, на мою думку, се найкращий з твоїх поетичних творів, а роман, певне, буде щось à la «Богд[ан] Хмельн[ицький]»,²⁷⁸ отже, тим більше не слід, щоб за ними зоставалось jus primae occupationis¹ сеї, ще ніким поважно не зачепленої, теми про Дорошенка!²⁷⁹

Щодо моєї драми, то у мене просив її Стешенко для якогось полтавського видавництва (чі се збірка в пам'ять Котл[ярєвського], чі що инше, не знаю), але я відповіла, що перше треба випробувать на сцені, а тоді вже друкувать, — ми, значить, стрілися думками з тобою. Як буде йти «Троянда», то ти візьми рукопись і відзнач ті місця, які вийдуть невдало, і по можливости зваж, через що именно невдало, тоді я постараюсь поправити.

Ну, однак ти, і лиси, і кияни, всі хочете розвити в мені *Mania grandiosa*!^{II} Йй-богу, розхвастаюсь!!..

Що правда, мамо, то правда, — «олімпійство» не лежить в моїй натурі і трудно часом буває витримувать олімпійський

---

^I Право першого володіння (лат.).

^{II} Манію величі (лат.).

спокій, але, по правді кажу, тепер у мене скоріш завзятий, ніж кислий настрій, — се вже, може, й не зовсім нормально, але мені здається, що я маю перед собою якусь велику битву, з якої вийду переможцем або зовсім не вийду. Коли у мене справді є талант, то він не загине, — то не талант, що помирає від туберкульозу чи істерії! Нехай і заважають мені сі лиха, але зате, хто знає, чи не кують вони мені такої зброї, якої нема в інших, здорових людей. «Nennt man die grössten Schmerzen, so wird auch das meine genannt»,^{1,280} — сказав Гейне, і я скажу за ним, але Гейне сказав, і по праву сказав, ще й другі слова, яких я не важуся сказати, тільки в години якогось безум'я вони все бринять мені в думці, і трудно буває заставити їх замовкнути.

Годі писати! не слід мені ще писати таких довгих листів, сама почуваю, та трудно втриматись.

Пиши ж мені скоріш, як мається Уксусок! дуже ждатиму звістки! Цілую тебе дуже-дуже міцно.

Твоя Леся

51. До О. П. Косач (МАТЕРІ)

22 березня 1898 р. Ялта

Ялта, Villa Iphigenia, 10.III.1898

Люба мамочко!

Думала було ще день-два зачекати з писанням, але треба написати таки сьогодні, а то ти як отримаєш раніше листа п. Деріжанова, то ще злякаєшся. Лист його не визваний нічим надзвичайним, але він просив у мене дозволу написати тобі, щоб в'яснити щось там, чого нібито я сама не можу йому в'яснити. Про мене, нехай собі пише! Здоров'я моє було поправилося, але оце днів три тому назад знов трапився напад, остатні три дні хоч маюся добре, та вже не дуже вірю собі. Нема нічого страшного в моїх нападах, але все-таки і неприємно се, і скучно. Я думаю, що в сьому винна трохи і погода, що остатні

---

¹ «Коли назвуть найтяжчі страждання, тоді назвуть і моє» (нім.).

два-три тижні зовсім капосна стала: що роз'ясниться, то знов дощ і «гадость».

Поговорю і я трохи на лікарські теми. Не знаю, як мені відноситись до ради п. Дер[ижанова] не їхати звідси в Київ, а просто кудись чі в Гадяч, чі деінде. І досадно мені не бути зовсім у Києві, і навіть якось немов малодушно виходить, а разом з тим правда, що Київ, надто весною, якось натружує нерви людині. Що сказати про зоставання тут до іюня, та ще й з гідропатією? Дорого се буде, я думаю, дуже, та й давно вже я дома не була... Знов же досадно вертатись, не зовсім поправившись, т. є. не настільки, наскільки можливо. Я думаю, що коли б на твоєму хуторі (прийшла коза до воза! скажеш ти) я могла зробити собі сама «водолечебницю» і «санаторію», то могла б я і в початку мая звідси рушити. До мая, мусить бути, над Пслom²⁸¹ ще холодно і, може, щодо ліхорадки небезпечно. В Колодяжне їхати просто з Криму я боюся, бо там мені завжді був страх від малярійного баціла. Нарешті скажу, що я не панькалась би з своїми нервами так, коли б не зважила (і ти ж зо мною згодилась!), що сього року треба зробить операцію. Отже, для операції треба сили відпору не менш, ніж для вприскуваннів, може, й більше. Коли йти на війну, то треба узброїтись. Ти бачила і знаєш добре, який вид і розміри мають оці мої нервові напади, і, певне, згодишся з п. Дериж[ановим], що з ними слід боротись. Тільки все-таки я ніколи не ставила себе ні центром світа, ні центром нашої сім'ї, а через те прощу обсуджати програму мого лічення, беручи на увагу загальний бюджет і загальні потреби та порядок життя нашої родини. Не приносячи сама жертв, я не хочу приймать їх від інших. Програму ж моїх ліків, певне, напише п. Дерижанов, і йому, я думаю, можна в сьому вірити більше, ніж навіть якому «світлу», бо «світло» може мене бачити тільки під час «візита», а п. Дер[ижанов] бачить мене раз у раз і в здоровому, і в слабкому стані, до того ж він дивиться за мною дуже уважно, чого звичайне «світла» не роблять. Коли він чує, що зо мною не гаразд, то кидає печене і варене і йде мене ратувати, а від «світла» сього не дочекаєшся... Смущає мене тільки те, що якось

се виходить лічення gratis,¹ але не знаю, чи не образиться мій господарь, коли я надумаюсь йому платити. Може б, ти спитала у Антоновички²⁸² («она усє знає!»), як тут у Ялті звичайне платять лікарям, коли живуть у них на квартирі і в них же коруються? Тут у мене таких знайомих нема, щоб се знали.

Однак годі, а то як розпишусь... Рада я дуже, що Укусок одужав! Оце тільки що прийшов твій коротенький лист. Коли папи вже нема в Києві, то перешли йому мого листа і листа п. Держанова.

Цілую тебе дуже міцно!

Твоя Леся

52. До О. П. КОСАЧ (МАТЕРІ)

23 березня 1898 р. Ялта

Villa Iphigenia, 11.III.1898

Люба мамочко!

Послала я тобі вчора листа, а сьогодні знов пишу. П[ан] Держанов чогось-то не рішився писати тобі сам, що, може, тобі се здається чудно або, може, навіть налякає, і просить мене передати тобі «своїми словами» те, що він збирався писати.

1° Він вважає, що досі занадто багато звертали лікарі увагу на мою ногу і занадто мало, до крайности мало, на мої нерви.

2° Нерви мої конечно треба корувати, поки не пізно, бо істерія, як відомо, може приймати і гірші форми, коли її запустити.

3° Операцію при такому стані нервів дуже трудно вдатно зробити, т. е. вона може страх як розхитати організм.

4° Найперші ліки при істерії—се гідропатія. Воду, звичайне, кожний має дома, але, не випробувавши під наглядом спеціаліста, яка именно форма водяної курації підходить до певного слабого, рісковано починати її при домашніх обставинах. Отож рада така, щоб ходити тут в «водолечебницу»

---

¹ Безкоштовно (лат.).

місяць — півтора або й два (коли треба буде), скоріш, що всього місяць, а потім завести дома те, що треба буде, та й їхати додому. Але позаяк гідропатія річ досить дорога, — тут в лікарниці беруть р[ублів] 30 на місяць, — то треба зважити, чи витримають фонди наші такий налог.

5° П[ан] Дер[ижанов] вмовляє мене, «коли я хоч трохи вірю в його авторитет», не навертатись в Київ до осені, бо географічні і громадські умови Києва мусять, на його думку, вибити мене ще гірше з рівноваги.

6° Мені потрібний «санаторський» режим, а його чомусь дуже трудно запровадити дома, а часом і зовсім неможливо, бо се все-таки зв'язано з певним насильством над привичним життям родини. Коли ж мені може бути забезпечений дома водяний прилад, регулярність в їді і нагляд (як бачиш, і тут не вірять в мою основательність!), то я не маю потреби zostаватись тут на літо, а можу їхати хоч і в Полтавщину, як тільки там стане тепло і можна буде врядити літне пристановище.

Се все п. Держанов просить тебе прочитати, зважити і відповісти, що ти про се думаєш, в такій формі, щоб і він міг прочитати, аби потім, — знаючи наші фінансові обставини, час, який я можу провести тут, і перспективи на літо (де і як именно я житиму), — проводити так чи инакше моє лічення, що потребує, на його думку, ще енергічніших, ніж досі, способів. Я думаю, що краще буде, коли ти напишеш просто йому.

Дещо на сю тему я вже раніш писала, але так, для обстоятельности, нехай вже будуть і повторення.

Здоров'я моє то ліпше, то знов поганенько. Вчора ввечері знов був напад, здається, найближча причина та, що я вимила ранком голову, а потім не досить багато лежала, отже, втомилась (sic!).¹ Дивно мені, що се не одбивається на нозі, принаймі вона не болить, спасибі їй. Правда, я тепер сливе не вихожу з двора (балкон добре служить!), то нога має добрий спокій. На урок не хожу і не ходитиму.

---

¹ Так! (лат.).

Тепер, слава Богу, можна звернутись до інших тем. Ти писала в передостатньому листі («а № которий?»...), що посилала мені ще один том Байрона, — чи ти не послала, чи він не дійшов? Краще, коли не посилала, то пришли одразу два томи, 4-й і 5-й, вкупі з іншими річами.

В листі до Лілі запрошувала її приїхати до мене на Великдень. Тепер звертаюсь до вищої інстанції, до тебе і до папи, чи не можна б справді устроїти її приїзд до мене, — запевне, якщо вона сама сього хоче, — я думаю, що і їй, і мені се було б не тільки приємно, але й корисно. Хто зна, як хутко я з нею побачусь, бо вона, здається, буде пів літа в Колодяжному, а я вже напевне буду не там, — тільки де?

Бувай здорова! Цілую тебе дуже міцно!

Твоя Леся

P. S. Цікаво знати поступ справ театральних.

53. До О. П. КОСАЧ (МАТЕРІ)

3 квітня 1898 р. Ялта

22.III.1898

Люба мамочко!

Листа твого (№1) я отримала, він трохи невиразний, але, чекаючи виразнішого, відповідаю на сей. Що сказати тобі про мій «ратунок»? Запевне, і тут річ може бути тим часом про паліативи, та хто знає, чи не прийдеться мені все життя мати діло з паліативами. Тим часом і лагідні паліативи, як бром, витирання дома водою і ванни, принесли мені користь видимо, але стан моїх нервів все-таки ненадійний: одна безсонна ніч, невелика втома — і все йде шкереберть, — очевидно, треба якоїсь міцнішої поправки, щоб могли витримати згубу крові, і багато безсонних ночей, і всякі інші наслідки операції.

П[ан] Дерижанов раз у раз повторяє мені, що в Київ їхать не слід, бо там я не можтиму (морально) не ходити, не пізно лягати, не провадити дебатів і т. и., а ми вже тут наочно бачили, наскільки се все має зв'язок з моїми нападами. В Києві буде

la saison morte¹ в саму весну, час, коли люде або тримають екзамени, або марнобродять, мене чогось завжді лютить Київ весною (т. є. не Київ, а кияне), якось нема тоді ні діла, ні навіть проєктів, інертність, безділля... я розумію Галю,²⁸³ що вона було завжді металась і виходила з себе в такі часи. Моє нещастя, як і Галине, в тому, що я не завжді хочу спати тоді, коли всі інші сплять... Ну, се, врешті, все філософія, той «взгляд и нечто», за який ти часто не хвалиш мої листи. Вернімось до реальних справ. Скучаю я не за Києвом, а за своєю родиною, за вами, і за доброю, нормальною роботою, і, може, багато за чим, чого в Києві нема. Вас я побачу у Гадячі, робота вернеться мені (більш-менш) з фізичною рівновагою, а все инше... чи не краще не думати про нього? Так, справді, якби думка слухала наказу! Властивий, найрідніший рідний край для мене — Волинь, туди мені не можна, а Київ і Полтавщина для мене однакова Україна. У Києві були у мене товариші, тепер їх один, два, найбільше три, а решта — «иных уж нет, а те далече»...²⁸⁴ треба нових набірать, але се весною не робиться, се робота нешвидка, треба з осени починать. З того всього виходить, що не багато втрачу, коли звідси просто в Полтавщину поїду. А от коли б мені Ліцічок сюди приїхав на Великдень, то вже се було б мені над всі подарунки! Я вже так настроїлась, що в кінці сього тижня ждатиму з цікавістю прибування севастопольських пароходів.

Сьогодні отримала Байрона, спасибі! «Жизнь и Искусство» давно получаю.

Ну, сумно мені, коли панове артисти не чували навіть слова «альтруїст»! І взагалі я не знаю, як вона поставиться, тая «Троянда», аже зостався один тиждень до початку страсного, коли нігде нічого не грають. А на Великдень Заньков[ецька] нібито має приїхать сюди, значить, у Києві їй грати «Троянду» не трапиться. Хіба, може, тут зиграє, — се буде хіба для мене особисто, бо ялтинській публіці будуть зовсім незрозумілі не то «спадщина» і т. и., а навіть «что такое мов»...

---

¹ Мертвий сезон, міжсезоння (франц.).

Хутко буду знов писать, а тепер скінчу. Міцно цілую тебе і папу, коли він в Києві, і все наше громадянство.

Твоя Леся

Пані Борецька²⁸⁵ добре б зробила, коли б приїхала тепер: чудова погода! Така, як у нас в кінці апріля.

54. До Л. М. ДРАГОМАНОВОЇ

7–8 квітня 1898 р. Ялта

Ялта, Виноградная ул.,
Вилла Ифигения, кв. д[окто]ра Дерижанова
26.III

Дорога моя дядино!

Оце тільки що отримала Вашого листа і зараз одписую, щоб не задавнилось. Я Вам відповідала на Ваш різдвяний лист, та, видно, мій лист пропав — се таки часом буває... Шкода все-таки, бо що Ви думали про мене?! Потім я скільки раз збиралась писать Вам і Раді, ба навіть раз написала, та не схотілось посилать такого листа, під дурним настроєм він був написаний. Ся зима була для мене трохи краще минулої (97 р.), та все-таки поганенька: багато сили вимотали з мене вприскування, і ніяк я не можу вернутись «в свої береги». Нога, правда, поправилась трохи, та зате були всякі ліхорадки, інфлуенці, екземи, аж бридко згадувать, а коли те все нарешті минуло, то прийшлось трохи повозитись з нервами, та і досі ще мушу про них не забувать. Впрочем, тепер я здорова так, наскільки взагалі я буваю здорова; у нас тепер настояща весна, тепло зовсім, ясно і гарно, а се вже багато значить і для здоров'я, і для настрою. В сей вечер я надто в доброму настрою, бо завтра жду в гості Олесю, Лілію свою, оце вона, певне, тепер їде через Азовське море або північно-кримський степ, а завтра в 9-й год[ині] увечері буде тут! Мені, може, не прийдеться виїхать звідси до іюня, то такі одвідини мені тепер більш ніж до речі.

27.III. Листа В[арварі] І[ванівні] я передала,²⁸⁶ і вона нарешті зібралась до мене. Справді, вона робить вражіння симпатичної людини. Багато розпитувала про Вас і казала, що напише Вам сама, але просила мене привітати Вас від неї, коли я буду раниш писати. Казала, що не могла довго зібратись до мене перше через слабість, а потім через виїзд у Москву.

Що ж Вам написати про своє життя? воно похоче на піскові часи, сиплеться та й сиплеться собі, досить монотонно. Живу тепер, як по-заведеному, роботи у мене мало: всього один урок, займає він ранком години дві; маю ще одну роботу для писання, але пишу мало, коли-не-коли. Більше місяця прийшлося повозитись з нервами, що були зовсім здуріли, ну, тепер вже можна б і за нормальну роботу взятись, та доктор ще не радить, а каже, що замість роботи треба краще гідропатією зайнятись. Нехай і так! Все-таки, помімо всіх лих, я тут поправились, так принаймі казала мама, як приїздила зимою, от побачу, що Олеся скаже. Се ж ми з нею хутко рік, як не бачились!

Що таке нападає на Раду? якісь наживи? Бог зна що! Як приїдете до нас, то я їм не дам боліти,²⁸⁷ прийму се за обіду собі.

Напишіть, як справа з бібліотекою,²⁸⁸ де Ви її помістите, коли будете виїздити. Я тут пробуду у всякім разі до мая (коли не юня), то Ваш лист мене застане тут.

Ну, прийшов мій ученик — треба кінчать. Цілую Вас дуже-дуже міцно!

Ваша Леся

Спасибі M-me і M-lle¹ К[ойчу],²⁸⁹ що мене не забувають, кланяйтесь їм від мене.

---

¹ Пані та панночці (франц.).

55. До А. М. Драгоманової

8 квітня 1898 р. Ялта

27.III

Cher petit Radis!^I

Давно-давно пора вже мені написати тобі! «Скільки я ни собирався, а доселе не собрався». ²⁹⁰ *Mais considérant que etc.*, ^{II} ти мене простиш. Твій лист був для мене дуже інтересний, багато в ньому нових фактів, та ще й таких, яких я од Софії і не сподівалась. Тепер тобі, може, і в Росію не захочеться їхати од своїх *sociétés*^{III} — гляди! Сього літа ми вже, певне, побачимось з тобою, бо я думаю літо прожити в Гадячі і так уже наладилась проводити його з вами. Вже 10 місяців, як я у Криму, з них 7 міс[яців] прожила я зовсім сама — не мало! Пора б уже і додому, та ще «гріхи не пускають».

От коли зібралась писати, і то якось без толку виходить. Діло в тім, що відколи я получила телеграму, що Олеся їде до мене, то втратила спокій і вже другу ніч не можу як слід спати, отож і в голові шум та дур від того. Знаю я добре, що раніше 10 ч[асов] вечора вона не може приїхати, і все-таки всякий стук смущає мене і заставляє бігти на балкон. Добре, що мій балкон такий, що з нього всю Ялту видно, — буду цілий вечер сидіти і дивитись на улицю. Коли хто приїзжає до мене (як, напр[иклад], зимою мама приїжджала), то мені все кругом починає здаватись новим і свіжим. Я тепер все думаю, що треба показати Олесі, і бачу, що в Криму єсть-таки що показувати. На тому тижні ми збираємось великою компанією в гори дивитись на водопад, потім треба в два міста поїхати з Олесею морем, потім послати її саму туди, куди я сама доступиться не можу. А яка досада, що я не всюди можу доступиться! Мені страх як хотілось би вилізти на гору Чатир-Даг,²⁹¹ але там треба 8 верст іти пішки і, значить, — сиди і не рипайся! Ну, впрочем, нема чого пищати, се поганий звичай. Знаєш, оце я недавно, коли була

^I Дорога маленька Редиско! (франц.).

^{II} Але якщо врахувати, що і т. д. (франц.).

^{III} Товариств (франц.).

больна, то все було, як тільки розкисну, зараз згадую: «Quatre canards... disaient à leurs canardes fidèles: quand finiront nos tourmentes!»^I І зараз робилось смішно самій з себе. А propos de quatre canards^{II} я про demoiselles Ammann.^{III.292} Як се Jeanne^{IV} поспішила замуж? Мені все здавалось, що вона ще зовсім Backfisch!..^V

Мама казала мені, що ти хочеш остатись в Софії ще і на той рік, хоч би твоя мама і поїхала в Росію, — чи правда? Все ж таки ти приїдеш літом, сподіваюсь? Що тобі пише Зоря з Києва,²⁹³ як йому там подобається? Може, там йому скучно або погано здається? Як то йому покажеться ще, коли старша кузіна приїде! Така маса кузін!

Скажи Ліді, що їй вже пора написати до мене, я хоть не часто, та все-таки пишу, а вона, здається, рішила зовсім не писати, «стыдно так поступать единственной старшей кузине».

Non, c'est inutile!^{VI} далі не пишу, — нема толку! Прости і вір, що, їй же ти Господи, скоро буду знов писати! Міцно цілую тебе et toute la famille.^{VII} Кланяйся од мене М-me Белчевій і М-lle Домні.²⁹⁴

Твоя Леся

56. До О. П. КОСАЧ (МАТЕРІ)

11 квітня 1898 р. Ялта

30.III.1898

Люба мамочко!

Хотіла я тобі вчора писати зараз же після Лілі і Оксани, але п. Дер[ижанов] мені не дозволив, бо в вечер приїзду наших і на другий день ввечері мене знов трясло, отож вчора я большею

---

^I Чотири качури... сказали своїм вірним качкам: коли ж закінчатся наші муки! (франц.).

^{II} Щодо чотирьох качурів (франц.).

^{III} Панночок Амманн (франц.).

^{IV} Жанна (франц.).

^V Дівчинка-підліток (нім.).

^{VI} Ні, це марно! (франц.).

^{VII} І всю родину (франц.).

частію лежала на кроваті і займалась читанням та приємними розмовами — вчорашній вечор минув без жадних інцидентів, тож сьогодні вже можна писать. Приїзд Уксуса був мені дуже милою несподіванкою, мені чогось і на думку не спадало, що й Оксаночка може приїхать! Ліля не здалась мені ні худою, ні блідою, якою я чогось-то думала її бачити, а от Уксус, — не знаю, може, се я од нього одвикла, — вразив мене своїм витягненим, чисто «імпресіоністським» видом. Правда, було воно тоді дуже здорожене, а тепер мовби трошки цвітніше стало.

Стидно мені тепер, правду кажучи, що я визвала сюди Лілю, а тим самим і Оксану, бо тепер тобі і папі на свята мусить бути скучно і досадно. Справді, не знаю, звідки встановилась за мною слава альтруїстки! Може, се через те, що інші до кінця не завважають, що поступають безуважно і своєкорисно, а я хоч пізно, та побачу, але від сього ні мені, ні другим користи нема. Признаючи се все, я, проте, мушу сказати, що дуже рада гусям і що з їх приїздом мені знов усе здається новим і цікавим у Ялті. Я думаю, що і для дівчат наших буде корисно пробути тут тижнів два, шкода тільки, що шлях сюди такий довгий і втомний.

Спасибі тобі, мамочко, за всі справунки, що ти зробила для мене, — як подумаю, скільки я тобі за сю зиму клопоту завдала з своєю драмою та з іншими літературно-життєвими справами, то, далєбі, робиться сором, хоч і знаю, що робила ти се все без прикрости. А за драму то справді досадно, що вся ота заметня з репетіціями, збиранням акторів і т. и. була даремна, а що даремна, то напевне, бо як виїде Заньк[овецька], то де ж знов тую прімадонну шукать?²⁹⁵ Ні, видно, судилось мені бути «безкорисною» писателькою. Боже мій, що мені Ліля нарозказувала про зчитку моєї драми! Та й ти ж писала... Ліля правду казала: «Публіці бракує таких драм, як «Троянда», але таким драмам бракує акторів», — от і cercle vicieux!¹ Ну, врешті, і я скажу, як п. Калмикова, «нехай вони скажуться» — і драми, і актори!

---

¹ Зачароване коло (франц.).

Вчора отримала «повідку» на гроші і папіного листа. Піду оце на пошту, а на листа папі відповім так днів через два, коли все виявиться з моїм ліченням. На жаль, оце з тиждень не можтиму возитись з водою, а там буде Великдень, то, певне, «водолечебница» буде закрита, отже, певне, почну туди ходити тижнів через півтора. П[ана] Дер[ижанова] я ще не питала про гонорар, як просив папа, та думаю, впрочем, що він мені і не скаже нічого виразного (він взагалі, яко молодий лікар, ще зовсім не вміє відноситись спокійно до сього питання), але я тепер маю дві нагоди довідатись про ялтинські звичаї в сьому напрямі, отож днів через два-три знатиму.

Гусі мої оце тепер сплять, хоч всього 12 година дня, ото ніяк не виспляться з дороги! Вчора вони були, вкупі з усією компанією, «увековечены» на фотографії п. Дерижановим, тільки фотографія ще не одпечатана, то не знаю, як вийшла. Про подоріж в Алупку і всякі інші речі і спостереження вони вже тобі, певне, просторо писали, бо вчора щось там пів дня скромадили, — мені, звісно, не показували. На сих днях все наше панство збирається їхати в Гурзуф, але я не поїду, бо я там раз була, то не варто ради бачених речей втомлятись. Якщо куди поїду, то хіба на водопад Учан-Су,²⁹⁶ бо там я не була, а, кажуть, е що подивитись. Товариство збиралось в Гурзуф сьогодні, але з самого рання здійнявся великий вітер, стало хмарно, і морем їхати не можна, прийдесться трохи пождати.

Оце з початком весни я все частіше звертаю свої думки на різні уліти, і коли б не боялась заулітитись, то писала б, певне. Якось я переклала першу сцену з «Макбета»²⁹⁷ — пришлю тобі через наших. Може бути, перекладу шматок «Манфреда»²⁹⁸ або «Каїна», то теж пришлю. Переклади не так все-таки томлять, як свої уліти, надто коли вірш білий. Якось трапилось, що я досі ні в якому перекладі «Каїна»²⁹⁹ не читала, і, певне, се ліпше, бо він зробив на мене найсвіжіше і найповніше враження, ніж всі інші поеми Байрона, що були мені раніш відомі з перекладів. І якими тепер мені мізерними здаються усі «москвичи в Гарольдовом плаще»!³⁰⁰ Ні, з Байрона красти не можна, ним треба бути, а хто ним бути не може, то має право

тільки перекладати, і то без «отсебятини». Якось я читала переклад «Гамлета» Полевого³⁰¹ — отже, люде грають на сцені, і ніхто не лає і жадних «закавик» не прикладає, а переклад преракосний: злизано багато чудових виразів, сливе цілі сцени. Характер Полонія спотворений, — вийшов не царедворець, а неотесаний грубіян (в сценах з дочкою); пісні Офелії зовсім якісь салдацькі: «Он был бравый молодец!»... Мені весь час було жаль Мих[айла] Петр[овича], що його чудовий переклад «Гамлета» марнується,³⁰² загночений дикими умовами нашого театру і ще дичішим глузуванням чужих і своїх невігласів.

Однак я пишу, пишу, та, дивись, і на почту спізнюся. Треба кінчати, чи то пак написати, як пишуть лиси: «Далі буде», бо властиве і половини ще не написано.

Не знаю, чи будеш ти писати нам на сім тижні, може, часу не буде, а все-таки я сподіваюсь, що напишеш. Ніхто ніколи не писав мені так часто і так любо, як ти, і, запевне, ніхто й не писатиме. Коли думаю про се, то згадується мені сонет Гейне до його матері³⁰³.... Шкода тільки, що всі ми, і поети, і не поети, по більшій часті буваем не варті своїх «матерей».

Міцно-міцно цілую тебе. Спасибі і тобі, і папі, що ради мене пустили з дому на свята моїх гусів.

Твоя Леся

P. S. Поздоровляю з Великоднем тебе, папу, Микосю, Зорю і Дору. Чи не було б ласкаве молоді панство написати до мене по слову хоч для рокового дня — Великодня?

Моє вітання теж всім, хто мене згадає.

Ще раз міцно цілую тебе.

Пан і пані Дерижанові вітають тебе дуже гречно. П[ан] Дерижанов уже раз сварився зо мною, що я (як по правді, призналась йому) забула передати тобі його привіт, і грозив за се штрафом, а я от знов мало не забула.

57. До О. П. Косач (МАТЕРІ)

13 квітня 1898 р. Ялта

Ялта. Вілла Іфігенія. 1.IV.1898

Люба мамочко!

Тільки що отримали ми твого листа, і я, прочитавши, безпосередно сідаю відповідати на нього, чі то пак писати продовження свого минулого листа.

Укус таки, видно, справді дуже радий з своєї подорожі,^I бо якось увечері, лягаючи спати, промовив, зітхаючи з полегкістю: «Яка б я тепер була нещасна людина, якби не поїхала!» Тепер ся людина знаходить тільки єдиний привод для свого Weltschmerz,^{II} а именно, що учебники Ліля не дала взяти з Київ-ва, хоч я готова не знаю за що заложитись, що ті учебники ні разу не були б навіть розкриті.

Сплять обидві гусі на каналі, хоч п. Дерижанов з першого ж вечора призволяв їх взяти ще меншу софку з великої хати, але вони запевняють, що їм так зовсім добре. Украсти тепер кого б то не було з Іфігенії трудно, бо людей у нас тепер дуже багато, а в великій хаті спить сам пан господарь і його тесть.

Щодо моїх нервів, то біда їх знає, чого їм треба. Ну, нехай тепер ти думаєш, що я заслабла з нудоти, а торік? ще перед вприскуваннями у Києві разів 3–4 були зо мною такі напади, раз Ліля бачила, а тричі ніхто не бачив, та факт той, що все-таки було. Нарешті, тут у Ялті сливе всі нудяться, але не у всіх же бувають такі штуки з нервами, як у мене. Врешті, сі дні маюся добре, окрім перших двох вечорів зараз по приїзді наших. Може, то через те знов я не втрималась на висоті свого положення, що відколи отримала телеграму, що Ліля їде, то мало спала, а потім в той вечер, коли мали прибути наші з мальпостом,³⁰⁴ я послала назустріч Настю, і вона вернулася сама, — тоді я пережила досить прикрі хвилини від 8-ї до 11 г[одини]

^I Ліля не лає Оксану ні за подоріж, ні за що взагалі, принаймі я не чую того. — Л. У.

^{II} Світового болю (нім.).

вечора. Але то все минуло і скінчилося як не може бути, то нема що й говорить про се.

Ти, мамочко, не зовсім мене зрозуміла. Пишучи про найближчі причини свого нервного стану, я натякала не на моральну прикрість, а на одну чисто фізичну обставину, про яку просто не хотілось писати в листі. Ліля тобі розкаже про се і, коли хочеш, про ту зимову пригоду, про яку я просто вважала невартим говорити, бо тепер воно здається мені скоріш комічним, ніж прикрим. Тепер же я попрошу Лілю тобі розказати, аби тебе се не мучило і аби ти побачила, що нічого особеного не було.

Про театральні справи Ліля мені розказувала чимало, і з її слів та з твоїх виходить, що було б добре, якби п. Яворський³⁰⁵ з товариством поставив «Троянду», але тепер я вже нічого не збагну, наскільки се можливо. «Найда» бачилася зо мною позавчора і старалась виманити у мене абсолютну згоду на постановку моєї драми тут, але я сказала, що, не знаючи учасників, не можу нічого з певністю сказати, а при тім сказала, що якби був той *jeune premier*,¹ про якого мені писали — добрі звістки з Київа (т. є. п. Яворськ[ий]), та Заньковецька, та порядна артистка на роль матері, то тоді я готова згодитись, хоч знов не знаю, наскільки ся п'єса має смисл в Ялті. Про свою антрепрізу Найда не признавалась, либонь, для якоїсь політики тонкої. Репертуар тут у них досить дикий, каже Ліля, бо вона бачила той репертуар.

Учора приходив актьор Мороз³⁰⁶ і з ним якийсь галичанин³⁰⁷ наймати хату у п. Дер[ижанова], і вже було от-от згодились, та якось потім роздумались, що дорого, і відкинулись.

Катюша з своєю сестрою і квартиранткою (теж вірменкою) сьогодні все печуть якісь свої вірменські пундики, а паски (таки настоящі) замовлять десь у пекарні, бо в нашій кухні нема печі, а тільки духовка.

Богам про Микося я казала, і вони в той час освітилися сонцем, а се ж запевне добрий знак.

---

¹ Жен-прем'єр, актор, який виконує роль любовників (франц.).

Бувай здорова! Будемо часто писати, як не одна, то друга. Цілую тебе дуже міцно і папу. Не думай про мене нічого лихого, а то плакатиму.

Твоя Леся

Поздоровляю тебе, і папу, і все товариство з роковим днем Великоднем!

58. До О. П. КОСАЧ (МАТЕРІ)

19 квітня 1898 р. Ялта

7.IV.1898

Люба мамочко!

Я думаю, що мої обидва листи вже досі до тебе дійшли, і ти, певне, не дивуєшся, що моє «завтра» все виходить «післязавтра» — *l'homme propose, Dieu oppose!*^I або скоріш *le diable oppose.*^{II}

Шкода, що ти так сердишся на море, властиве, скоріш ти могла б сердитись на тих дурних людей, що везли тебе на пробитому пароході та ще й далі потяглись, не залатавши дірки. З того, що якийсь хворий панич умер, проїхавши морем з Батума до Ялти (3 суток!), ще не значить, що така доля може загрожувати Оксаночці. Врешті, певне, наші на Одесу не поїдуть, бо після ваших листів Ліля боїться везти Оксану морем.

Актьори — народ зрадливий *par excellence*,^{III} і я їм теж не вірю. Вони тут до мене під'їжджають з п'есою, але я, певне, їм «Троянди» не дам, бо думаю, що в Ялті вона не має значіння. На Великдень були ми у Руденків, там все перелітали актьори, між іншими і Науменко, отож він приговорювався до мене щодо п'еси, а Руденко Лілю «зондірував» щодо Балевича.³⁰⁸ Група їх звичайна, без жадних «нових начал», так принаймі мені здається. Оце в неділю ставитимуть «Лимерівну»,³⁰⁹ хотілось би мені піти, та не знаю, як випаде; коли статкуватиму

^I Людина планує, а Бог визначає! (франц.).

^{II} Диявол проти (франц.).

^{III} Переважно (франц.).

сей тиждень, то, може, й могтиму піти. Часто у всякім разі не ходитиму, бо театр мене взагалі дуже втомляє. З сього погляду краще мені не ставити тут «Троянди», бо сі заходи навряд чі корисні були б для моїх нервів.

Мої «гусі» поживають добре і, здається, навіть поправились за сей час, Укус навить не такий блідий став. Завтра збираються йти з бувшим своїм учителем Ніколаенком на Надсонову дачу, нехай підуть, воно ж таки слід. Певне, вони тобі описували, як ми тут розговлялись у страсну суботу. Розговини сі були найбільш похожі на шабаш, — якось тиї свічки перед кожною тарілкою, тая риба... щось досить восточне. Ми з Укусом писали писанки і тим справили певний ефект серед товариства. Сорочка, видимо, сподобалась п. Дерижанову,³¹⁰ — ми її тут сполученими силами пошили без машини, бо у Катюші машини нема, а до пані Разумової тепер далеко ходить, бо вона вибралась уже зо всею родиною на кінець Садової улици. Вчора до мене приходив Льоня «з візитом», так хвилин на п'ять, спішився, бач, на дальші візити... Людей у нас сьогодні поменшало: виїхав «корічневий пан» і батько пані Дериж[анової], а сестра її зосталась. Велика хата як не зайнята, так не зайнята. Врешті, про всякі сі Zustände¹ Ліля і Оксана тобі розкажуть хутко, то нема що й писать.

Вчора я почала перекладать «Каїна» Байрона, дуже мені хочеться послати шматок його в Київ. Як перечитаеш його, то пошли Стешенкові, бо тож ми з ним наважилися в спілку вступити для перекладів з Байрона, нехай же він бачить, що мій замір серйозний.

Оце Катюша почала грать шумку (мою), треба слухать.

Міцно цілую тебе, Микося, Зорю і Дору. Хутко знов писатиму.

Твоя Леся

---

¹ Умови, обставини (нім.).

59. До П. А. Косача

19 квітня 1898 р. Ялта

Ялта. Villa Iphigenia. 7.IV.1898

Любий папа!

Тільки що я поклала папір і написала дату, як мені принесли твого листа. Спасибі, дуже спасибі за карточку! Досі так якось було, що у мене не було твоєї фотографії. Як завжди на фотографії, так і тут, вираз трошки не той, але ж на се у кожної людини єсть фантазія.

Я збиралась писать тобі на страсному тижні, та якось не прийшлося за деякою роботою. Про гонорар д. Дерижанову я надумалася так: його питай не питай, він нічого виразно не скаже, я се знаю з деяких прецедентів, а єсть у мене инша комбінація. Я з 1-го февраля стала заніматись з його братом часа по 1½–по 2 щодня, і за се Дер[ижано]ви беруть з мене на 15 р. менше за пансіон, тепер же я думаю заплатити їм всі гроші, нарівні з иншими пансіонерами, а моя учительська робота нехай іде за медіцинську роботу п. Дерижанова коло мене. Здається, так буде по правді.

Завтра думаю почати ходити в «водолечебницу»,³¹¹ коли погода дозволить і коли пані докторша, хазяйка лечебниці, не потребує всіх грошей (30 р.) вперед. З тих 75 р., що ти прислав, я 1-го апр[іля] заплатила господарям 50 р. (30 за хату, 15 за пансіон і 5 за те, що з минулого місяця зоставалось), після всяких святкових і буденних видатків зосталось мені коло 20 р. (бо «до нових» у мене ще дещо було). Мій новий бюджет, як собі хочеш, мене лякає: 60 р. хата і пансіон, 30 р. вода... Одна потіха, що се не довго триватиме, найдовше до 1-го іюня. Доктор каже, що 1 або 1½ місяця лічення водою тут буде доволі для того, щоб бачить, які форми і прийоми його мені потрібні. Тільки що я вилічила, що коли я проживу тут до 1-го іюня, то за сей час (місяць і три тижні) мені треба буде 175 р. — не мало! а се вже найменше. І все це йде на «паліативи»!.. Але, врешті, скільки не пиши, нічого не поможе, то краще мовчати.

Про своє здоров'я не маю що нового писати, воно все-таки краще, ніж було місяць тому назад. З того часу, як Ліля і Оксана тут (хутко два тижні), дроз у мене була всього двічі, можна думати, що далі їй зовсім буде добре, хоч я, впрочем, мало в себе вірю, як ти знаєш.

Ліля і Оксана, здається, довольні своєю подорожжю, шкода тільки, що з мене їм погана компанія для гуляння та й погода не щодня кримська: то вітер, то хмуρο, то холоднуvато. Сьогодні вони ходили сами пішки в Чукурлар, до моєї літньої домівки, — там їм дуже сподобалось. Якщо збереться компанія, то поїдуть ще в Гурзуф, а в суботу думають додому рушати. Не знаю, чого ти і мама так против вертання на Одесу, се напевне менше втомило б Оксану, ніж трое суток такої дороги, яку вони проїхали сюди. Їдучи на Одесу, вони на цілі сутки менше будуть в дорозі. Врешті, се не мое діло, нехай сами думають, як їм вертатись.

Бувай здоров! Другого листа вже напишу в Колодяжне.
Цілую тебе дуже міцно.

Твоя Леся

60. До О. П. Косач (МАТЕРІ)

22 квітня 1898 р. Ялта

Люба мамочко!

Пишу просто так, щоб привітати тебе. Ліля і Оксана розкажуть тобі про все живими словами, то щó ж описувати? Ще раз дякую тобі і папі, що пустили гусів до мене, а то не було б мені свято святом. Тепер хоч і прикро, що вони хутко так мусять їхати, але дуже піддаватись тій прикрості нема чого: хутко вже всі побачимось, чекали більше, почекаємо й менше.

Найда мене розсердила своїм лукавим під'їзжанням, і я їй п'еси не дам, хіба вже як Мих[айло] Петр[ович] приїде та нападеться на мене, то, може, у мене не стане сили відпору, ну, та й справа тоді певніша буде. Про сюю «зграю» Ліля теж може розказати, більш навіть, ніж я. Яворський, здається, тепер

зовсім «птахом над моря водами». ³¹² Маня теж засумувала трохи. А всі оці трупи «plus ça change plus c'est la même chose». ^I

Вже пізнавато, треба вкладатися спати, а то нашим треба рано вставать.

Міцно цілую тебе і кланяюсь киянам. Сподіваюсь, що Дора, Микось і Зоря ще таки мені сюди напишуть.

Твоя Леся

61. До О. П. КОСАЧ (МАТЕРІ)

1 травня 1898 р. Ялта

19.IV.1898

Люба мамочко!

Которий вже день збираюсь тобі писати і все якось не зберусь, а ти вже досі й сердишся на мене. Сьогодні я оце вперше пішла в гідропатичний заклад, — побачимо, що ще з того буде. Досі ніяк не можна було почати з різних причин, то погоди не було, то я сама була не в такому стані, щоб починати Wasserkur. ^{II} Страшного не робили мені нічого: спочатку закутали в одіяло, потім почали розтирати, перше через рушник по сухому, далі по мокрому, далі знов по сухому, врешті, знов закутали в одіяло і казали якийсь час лежати тихо, а там я встала і пішла додому. Спочатку я була втомлена, але от тепер (4-та г[одина] по обіді) маюся добре і маю енергію писати листи, якої мені, напр[иклад], вчора і сьогодні рано цілком бракувало. Боялась я, коли б мене ще так, як Софію Віт[аліївну], ³¹³ «тройчаткою» не почали бить, але ні, кажуть, не будуть. Чогось я на ту воду чималу надію маю, може, того, що мені завжді холодне купання було ліпше, ніж гарячі ванни і всякі інші способи.

Детально тепер про своє здоров'я писати не буду, бо Ліля мала тобі про нього розказати, яко наочний свідок. Скажу

---

^I Чим більше все змінюється, тим більше все лишається те ж саме (франц.).

^{II} Водолікування, гідротерапія (нім.).

тільки, що після її виїзда я була в тім же стані, що й при ній, тільки що нога зовсім не боліла, як було якось при Лілі днів зо два. Нога взагалі тут мені не завдає лиха, вже скільки літ як вона не була в такому мирному стані, коли не лічити року, проведеного в Болгарії. А нерви не мали досі причин поправлятися, а скоріш могли розстроїтись за остатні роки, і коли я досі на них зовсім не звертала уваги, то не дивно, що й вони на мене не звертають уваги, а танцюють собі, коли хочеться. Цур йому всьому, врешті! Властиве, коли я которий день повожуся як слід, то не можу скаржитись на здоров'я, і всякий, хто бачить мене *dans mes belles journées*,¹ видимо відноситься скептично до моєї репутації хворої людини. Так, напр[иклад], вчора ввечері Балевиц, тільки що прийшовши, здивувався, чого я лежала перед його приходом, а потім сам утік, порадивши мені знов лягти, і добре зробив, бо мені справді було не до гостей.

Чудний якийсь сей Балевиц: щось середне між «земледельцем» і актьором. Розчарування від найдячої трупи у нього тепер саме гірке,³¹⁴ але хто ж велів надіятись? Говорили ми з ним чимало якось про мою драму, і погляд у нього на неї такий, що мені трохи дивно, як він брався за яку б там не було роль у драмі, що, по його думці, кидає тінь на сучасну українську громаду, виставляючи її (громаду) людьми безпринципними, рабами тільки нижших інстинктів і навіть людьми неінтелігентними і т. и. Заспокоївся тільки на тому, що се драма не побитова, а психологічна (вперше сього від мене довідався!), і порадив мені написати передмову, пояснюючу, що мої діячі говорять по-українськи тільки через те, що автор з України родом, але не через те, щоб вони були сами українцями. Щирість такої рецензії мені сподобалась, хоч, запевне, я не могла у всьому згодитись з нею. Заньковецька страшенно напалась на Бал[евича] за його «присуд» і спорилась з ним мало не до істеріки.

Ставити сеї злощасної драми, видимо, не прийдеться, бо щось уже всі примовкли про неї, — і овшем,¹¹ скажу я. Грали

---

¹ У мої найкращі дні (франц.).

¹¹ Овшем (від пол. *owszem*) — то й усе.

досі «Наталку», «Чорноморці», «За Німан іду», «Не ходи, Грицю», «Наймичку», а сьогодні гратимуть «Жидівку-вихристку», «Слава Богу, нічого нового».... Бал[евич] дуже хотів грати Голуба³¹⁵ в твоїй п'єсі, але, запевне, він не має жадного впливу на вибір репертуару. Він у великому захваті від «Світової Речі» і все мені її в приклад ставить. Найда тут їх всіх запрягла добре, будуть вони знати. Маня оселилася вкупі з Заньк[овецькою] близько від мене, але бачимось ми не дуже часто, навіть не щодня, бо щоденні репетиції і спектаклі таки справді часом не дають їм і вгору глянути. Чогось мені дуже шкода Заньк[овецьку], все вірші Беранже згадуються:³¹⁶ *encore une étoile qui file, File, file et dispara[it]t...*¹ вона зробила на мене сімпатичне, хороше вражіння, і жаль мені її.

Отримала я ноти Левицького³¹⁷ і карточку Френкеля, рада була і тому, й другому. Ноти справді гарні, і, здається, Старицький справді дуже дотепно говорить про Лисенка і Бетховена. Принаймі Лев[ицький] не тим винен, що він не Бетх[овен], а тим, що написав музику на слова Шевченка... Я, врешті, завжді вірила в переказ про Моцарта і Сальєрі.³¹⁸

Френкель якось не дуже добре вийшов на сій фотографії, занадто *en face*,¹¹ і вираз не властивий йому. Та все-таки мені приемний був сей знак товариської уваги.

На листи Микося і Дори відповідатиму тоді, як писатиму Лілі, себто хутко, а сьогодні нехай вибачать, годі вже мені писати. Взагалі прошу не сердитись і не турбуватись, якщо часом трохи забарюся з листом, се може трапитись часом «так якось», без жадних поважних причин, а скоріше з лінощів.

Цілую тебе міцно, дуже міцно.

Твоя Леся

---

¹ Ще одна зірка, яка падає, падає-падає і зникає... (франц.).

¹¹ Анфас (франц.).

62. До О. П. Косач (сестри)

4 травня 1898 р. Ялта

22.IV.1898

Люба Лілічко!

Прости, що запізнилася з пересилкою тобі Мішіного листа, ото все збиралася писати сама і ніяк не могла зібратись. Окрім моїх лінощів, тут ще винно й те, що в мене до 5-ї години дня так зайнятий час гідропатією і педагогією, що ніколи писати, а ввечері я часто буваю розклеена. Після вашого виїзду у мене ще раз був напад і п. Дериж[анов] мені голову тримав, значить — по всій формі. На другий день після того я почала «гідропатствовать», і тим часом нападів не було різких, а тільки втома велика або п'яний настрій, все-таки далеко не врівноважений. І доки се я буду юродствовать?.. Піду завтра в театр, що то ще з того вийде. Се йду вперше, бо досі були все п'єси занадто нецікаві для того, щоб варто було жертвувати собою. Заньковецьку, Маню і Балеви́ча бачу, хоч не щодня, та все ж часто. В суботу вони виїзжають, — всі в досить маркітному настрою, а найгірше Балеви́ч, зовсім зав'яз і знов стратив усю свою бравуру.

Після вашого виїзду отримала я листа від Мих[айла] Вас[ильовича],³¹⁹ де він просить мене написати, як ти доїхала до мене, чи не сталося чого і т. и. Я йому відповіла запевне, що все гаразд, хоч в той час сама трошки боялась за ваш переїзд до Одеси, бо в ту ніч у нас було щось похуже на бурю. Твоя картка з Одеси дійшла сюди аж 17-го! ото порядки!

Шкода, що мало ти тут була і що ми аж надто мало були tête-à-tête,¹ не все я тобі сказала, що хотілось і що слід було, та вже надія на літо і на твою умілість чути межі словами і читати межі шілками. Деяких тем я, правда, боялась чіпати ґрунтовно, вважаючи на свій «невменяемый» стан, — ти ж бачила, що й не всякі листи мені даром даються. Так-так, за все

---

¹ Наодинці (франц.).

треба платить, а з яких фондів? Ну, врешті, нічого розкисать — якось-то буде!

Однак треба лягати спати.

Міцно тебе цілую і руку стискаю, знаю, що не писатимеш мені тепер, то й не питаю ні про що.

Твоя Леся

P. S. Мамі напишу хутко, на сьому тижні.

63. До Миколи та Ізидори Косачів

4 травня 1898 р. Ялта

22.IV.1898

Любі мої Микось і Дора!

Вибачайте, що пишу Вам обом разом, — Ліля і Оксана розкажуть вам, як я тепер розлінувалась, то Ви, не беручи з мене прикладу, вибачте мені. Спасибі Вам за листи, я була дуже рада їм, шкода, що ви не можете писати частіше. Я не сподівалась, що тобі, Микосю, найлегша буде грецька мова, — об неї багато гімназистів зуби ламають. Таки видно, що ми з тобою еллінського роду.³²⁰ Ти, Дорочко, певне, хутко в Колодяжне поїдеш, то напиши мені звідти непременно, я вже давно нічого про Колодяжне не чула. У вас тепер, певне, всі, як і тут, говорять про екзамени. У нас у домі єсть хлопчик,³²¹ що збирається держати екзамен 15 мая (Ліля і Оксана знають сього хлопчика), тепер він розривається між учебниками і Жюль Верном, аж мені жаль його. Один мій бувший ученик³²² приніс мені недавно «в знак уважения и благодарности» черепашку рожеву, таку, що шумить завжді, і шишку з кедра ливанського, се, може, Вам здається пустяком, але тут гімназисти дуже дорожать черепашками і збирають з них колекції. Сьогодні я ходила дивитись на море у великий вітер, воно було гарне і зелене зовсім, як трава.

Сьогодні в пристані стояли дві міноноски, я згадала, як тебе, Микосю, якісь гімназисти колись так назвали, але вони брехали, бо ти зовсім не похожий на міноноску.

Бувайте здорові! Іншим разом ще напишу. Цілую міцно вас обох, і маму, і Зорю.

Ваша Леся

64. До П. А. КОСАЧА

4 червня 1898 р. Ялта

Ялта, 22.V.1898

Любий папа!

Я вже писала мамі і Лілі про свій виїзд, тепер коротко напишу тобі, як діло стоїть. Виїду я звідси 28-го мая (в четверг) парохом в Одесу. Там пробуду до 5-го юня, раніш рушити далі не можу. Було б добре, коли б хто приїхав за мною в Одесу, д-р Дерижанов каже, що се неперемінно треба. Пароходом можу їхати сама, бо там нема ні пересадок, ні тряски, ні заважаня вночі; пароход і відходить, і приходить ранком, т. е. в час, для мене не опасний. А вже з Одеси в Гадяч путь не така проста. В Колодяжне я все-таки не одважуюсь їхати, хоч, може, се і «неосновательно», на твою думку. Скажу тільки, що всі мої хірурги не хвалили Полісся для життя людей з туберкульозом,³²³ хоч би й такої форми, як у мене. До того ж і Дериж[анов] каже, що зовсім без купання (не в смислі ванн, а в смислі плавання) літо проводити мені не годиться. Він мені казав, що добре було б покупатись ще літо в морі, але в самій Ялті купання погане і літом порох та задуха, а загородні митарства мені обридли, не хочеться знов іти на циганське життя, розбалували мене Дерижанови. Поїду-таки в Гадяч, а якби там справді було жити не вигодно, то ніколи не пізно і в Колодяжне приїхати. Тобі зо мною не трудно, я думаю, побачитись у Гадячі: їздив же ти туди торік. Я думала, що мама їде в Гадяч не тільки ради мене, инакше не трівожила б її листами про свій виїзд. Прости за лаконізм, — спішуся. Цілую міцно тебе, маму і гусів.

Твоя Леся

Гроші на виїзд у мене єсть, а якби ти прислав в Одесу мені рублів з 10, то вже було б з головою доволі.

65. До О. П. КОСАЧ (МАТЕРІ)

14 червня 1898 р. Одеса

Одеса, 2.VI.1898

Люба мамочко!

Вибачай, що я досі тобі не написала; так щось не було ніякої енергії. Сама не знаю, чого я втомилась, бо на пароході було їхати добре і спати можна було. З Держановими розстались ми по-приятельські, тільки неприємно було, що вони не схотіли взяти з мене нічого, окрім раніш условленої плати за квартиру і половинної плати за пансіон. Я дещо послала панові в подарунок звідси, та не знаю все-таки, чи «вирівняється тим залеглість». Про се, врешті, ми з тобою порадимось.

Тут мене зостріла Маргарита на пристані і завезла до себе. Вона перед моїм приїздом збиралась було перебіратись на лиман,³²⁴ та, отримавши мого листа, зосталась, бо я писала, що мені на лимані не хочеться бути сей час. Тепер я оце пишу в її квартирі на Кузнечній вулиці (д. Сушкевича, між Спірідоновською і Гулевою).

Хотіла б я знати, чи виїде хто до мене сюди, чи ні. Коли ні, то я б сама виїхала. Хотілось би знати се до 5-го числа, бо довше я не роцитувала тут бути. Я думала, що ти мені напишеш сюди на ймення Комарова, а тепер, не отримуючи ніякої звістки, починаю непокоїтись, чи не розсердилась ти на мене за те, що я поїхала на Одесу. Але справді инакше було б якось чудно. Окрім того, мені здається, що в твоєму новому погляді на Маргаріту винне просто якесь непорозуміння чисто випадкове, бо я в ній проти себе ніякої зміни не бачу. Що було позитивного чи негативного, те і зосталось. Врешті, на сі теми ліпше говорити, ніж писати.

Дуже мені вже хочеться додому, до тебе, «на тихі води, на ясні зорі», все здається, що там скоріш минеться моя втома і сей змінливий стан то кипіння, то замерзання, в якому я тепер постійно пробуваю. Шкода, що не можна мені поїхати в Колодяжне і побачити усіх в зборі, але я таки думаю, що не можна, коли навіть се і «самовнушение», як думає папа, то

і се ж річ для здоров'я небезпечна. Я сподіваюсь-таки бачити наших в Гадячі, бо раз, що і їм слід літом купатись, а друге, я буду без Лілі скучать, ми з нею мало бачились сього року.

Ну, годі писати. Ще, може, сей лист і не застане тебе в Колодяжному.

Цілую міцно тебе, і папу, і всіх малих. Маргарита і Комарови кланяються тобі. До побачення!

Твоя Леся

66. До П. А. КОСАЧА

17 червня 1898 р. Одеса

Одеса, 5.VI.1898

Любий папа!

Сьогодні оце приїхала Ліля. Доїхала, звичайне, добре, впрочем, вона вже тобі телеграфірувала. Днів через три виїдемо звідсі, — раніше Ліля каже, що не може.

Шкода, що в Гадячі довго не буде нікого, окрім нас двох, — і що се ви там всі засіли в тому Колодяжному? Поїдемо звідсі так, як ти казав: на Єлисаветград. Я перше було думала, що треба їхать на Ніколаєв, але коли на Єлисаветград скоріше, то й добре. Чого ти казав, що не скоро побачишся зо мною? Хіба ти не думаєш хутко бути в Гадячі? Тобі вже, певне, і так Колодяжне за зиму наскучило, приїздив би ти краще у Пслі купатись!

Не думаю я, щоб мені було у Гадячі недобре. Як я уже писала, складної гідропатії мені не треба: не прийшлась вона по моїй натурі, а звичайні ванни та витирання вже ж таки можна скрізь врядити. Дерижанов казав мені, що треба спробувать купатись в річці, і коли не буде такого возбужденія, безсонниці і болі в руках, як було після холодних обливаннів, то можна і все літо купатись, а як буде погано, то триматись обтирання і ванн. Головно треба налягти на «санаторський режим», щоб до осені поправитись, а там уже вдаватись до хірургів та невропатологів (ще нова халепа!), щоб установити дальший

modus vivendi¹ з моєю ногою та з нервами. Ти писав: «коли твоя істерія не пройшла»... пройти вона так хутко не може, бо я нею слаба не від сьогодні, а далеко давніше, ніж се було признано офіційно, стоїть тільки дещо пригадати. Добре й те, що вона трохи ускромилась і випадки хоч і бувають, та вже не так часто, як було в марті та апрілі.

Тільки що дали мені твій лист. Сумно було його читати. Чого се так, що ти в Гадяч не приїдеш? І що такого лихого у нас? Ти вже краще пиши по правді, я ж не в такому стані, щоб мені не можна було говорити про наші спільні справи. Боюсь, що і я, може, причиною твоему настроєві, прямою чи непрямою, се вже однаково. Коли ти не можеш приїхати в Гадяч, то я, може, згодом таки поїду в Колодяжне, хоч ненадовго, от тільки з дороги відпочину. Сама не знаю, чого я тепер так втомляюсь, от і тут, приїхавши, днів три навіть рука до листів не здіймалась.

Ну, та якось-то буде, ще, може, й добре буде.

До побачення. Цілую міцно тебе, і маму, і всіх наших.

Твоя Леся

P. S. З Гадяча ще писатиму. Чому мама не пише? Коли мама буде в Гадячі? Ліля казала, в іюлі. Чі так се? Чого так пізно? Ліля вже на лимані у Комар[ових], а я тут, в Одесі, у Маргаріти.

67. До Л. М. Драгоманової

30 червня 1898 р. Гадяч

Гадяч, 18.VI

Дорога дядино!

Давно вже Ви мені не писали. Як там з Вами і що? А Ліда то вже, певне, і ймення мое забула! Рада ніколи не балувала мене листами, а тепер уже, певне, зарок положила. Правда, і я давно

---

¹ Спосіб життя (лат.).

не нагадувала Вам про себе, та щось я була трохи розклеїлась весною в Криму, то й писати не хотілось. Нічого особенного не було, тільки нерви були розпустились, а се гірше слабости писати заважає. Потім поправились, як літо встановилось, та й поїхала оце сюди.¹ Радив там мені доктор ще одно літо в морі купатись, та вже мені досадно було, що я більше року дома не була, то я пожертвовала морським купанням і подалась на Псьол, і хоч купання гірше, зате жити ліпше. В Ялті мені від Нового року було жити добре, якось випало устроїтись в дуже добрій сім'ї, але купання в ялтинській гавані поганеньке, прийшло би вибратись куди-небудь на літню домівку, а там уже комфорту не жди, прийшло би знов «общество самопомощи с единственным и непременно членом» засновувати. Ще якби хто з наших міг бути зо мною літом, а так, самій, обридло. Тут мені тільки моря бракує, а що сонця і спеки, то тут, може, не менш, ніж у Криму. Вся весна і тут, і в Криму була досить холодна, зато тепер уже припекло!

В Колодяжне кликав мене папа, та я туди побоялась їхати, щоб знов малярія не вхопила, — було б се не дуже до речі.

Чи писала Вам Т[окмакова]? Вона була у мене всього раз, ранньою весною. Казала, що буде у мене на Великдень, та щось я її більше не бачила, може, вона знов заболіла абощо.

Коли ж Ви приїдете до нас? Я вже Вас на осінь сподіваюсь. Чи правда, що Рада думає зоставатись в Софії, щоб кінчать школу?³²⁵ Чи варто се? Аже в Росії школи не згірші, н[а]пр[иклад], одеська дуже добре поставлена. А то киснуть там у тій Софії! На чому стоїть діло з бібліотекою? Недавно один добродій розігнався: «Чому Ваша дядин[м]а не подарує бібліотеки львівському університетові?» — «Даруйте, кажу, Ви, коли багаті!» — так він мене розізлив! Які-то ми всі патріоти на чужий кошт!

Ох, коли б Ви вже скоріш приїздили, то якось би лучче було. Коли не для Вас, то для Ради і Зорі було б ліпше. Ми з Лілею були б дуже раді, коли б Ви зібрались на осінь до нас. Пишіть

---

¹ Тут зо мною тим часом тільки Ліля, а мама з Дорою хутко приїдуть, всі інші будуть літо в Колодяжному. — Л. У.

мені сюди, які Ваші плани. Аж сумно, що так давно нема жадних звісток. Цілую міцно Вас, і Радугу, і Шишманових. Софійським знайомим моє вітання.

Ваша Леся

68. До О. П. КОСАЧ (МАТЕРІ)

11 липня 1898 р. Гадач

29.VI.1898

Люба мамочко!

Не знаю, чи застане тебе сей лист, та все-таки напишу на всякий случай. Діло в тім, що тут приїхав дядя Саша³²⁶ (днів три тому назад) і думає пробуть тут до 20-го іюля (сам приїхав). Він тут стрівається з компанією гадацьких «любителей» і хоче подати їм ідею, щоб поставили твою «Світову Річ», отож дуже просить мене, щоб я написала тобі і попросила, аби ти привезла з собою п'єсу, — хочеться йому поставити її, навіть сам збирається грати. Тепер тут маються засновать пріют и для того збирають фонди, отож між иншим дають спектаклі— вже два було. Справді, привези п'єсу, їй би слід бути поставленою в Гадачі. Привези теж которий там примірник моєї драми,³²⁷ хочу дядькові показать, а то він уже обіжається, що я «ховаю» од нього драму, написану при його сприянні, а я зовсім не ховаю, тільки не хочу вголос по чернівці читать, бо взагалі не люблю її читать і навіть вважаю, що то мені «вредно», сам же дядько нехай прочитає, мені цікаво, як вона йому здається. Одному псіхіатрові, п. Чернях[івському],³²⁸ вона сподобалась, побачимо, що другий скаже.

Ну, не буду більш писать, бо що ж так, на бѣзвѣсть. Та й побачимось хутко. Бувай здорова! Міцно цілую тебе і молодую гусю.

Твоя Леся

P. S. Лист твій сьогодні отримали. Дуже раді, а то вже було дуже прикро, коли Каролеві лист прийшов, а нам ні,³²⁹ ми вже думали, що се неспроста, ну, а тепер уже все гаразд.

Кароль, власне, тепер на ярмарку, коня купує, одного приводив сюди, та не купив, щось там у ньому зганив. Думає купить рублів за 30, хоч вибір тепер малий, ярмарок уже кінчається, шкода, що твій лист пізенько прийшов.

69. До М. І. Павлика³³⁰

14 липня 1898 р. Гадяч

2.VII.1898

Шановний друже!

От і знов я пишу до Вас — через три роки.... Не раз хотіла раніше писати, та одно, що не знала куди, а друге, що обставини не сприяли відновленню перерваного листування. Чула я через люде, що Ви на мене за щось (хоч мені й казали, за що власне, та я все-таки скажу «за щось») ображені, згадую про се не для того, щоб просити вибачення: просить той, хто винен, а я не винна перед Вами, бо ніколи нічого проти Вас не писала, не говорила і не думала. Я думаю, підкреслених слів досить, щоб зважити, що жадній образі між нами нема місця. Коли ж що у моїх літературних виступах могло Вам не подобатись, то се не повинно кидати тіні на наші відносини, бо ні я, ні мої писання ніколи не були ідеальними — сподіваюсь, і в Ваших очах, — а проте се не заважало Вам звати мене своїм другом. Може, не все те, що я писала і друкувала торік, написала б я тепер,³³¹ або, може, було б воно виражене в іншому тоні і трохи іншому змісті, але тоді я інакше не могла, скажу знов, не могла «по долгу совести и чести», — такі довги, повірте, не завжді приємно платити, але вже натура моя така, що кожний довг я мушу виплатити, інакше не буду в згоді з собою.

От і все про сю справу, що я хотіла сказати Вам; я сподіваюсь, що Ви розумієте мене і що більш ніяких запевнень і роз'яснень Вам не треба.

Тепер друга справа. Мені казали, що Ви хочете видавати збірник в пам'ять Миколи Васильевича³³² і що закликаєте до участі всіх, хто має які спогади і відомости про нього. Прийняти участь в сьому збірнику я хотіла б конечно³³³ — се теж довг,

хоч і сумний, та не тяжкий. Тільки не знаю я, чи мої спогади мали бувіти, яко матерьял, поруч з иншими, в біографію, написану Вами чи ким иншим, чи вони могли б прийняти форму самостійної статті; се мені треба б конечно знати, бо від сього залежить форма і розмір роботи. Теж хотіла б я знати, коли має видаватись збірник і чи єсть які фонди для нього? На яку адресу посилати матерьяли? Було б добре, якби Ви зараз одповіли мені, бо, власне, тепер обставини сприяють для збирання таких матерьялів, пізніше вже буде не так вигодно. Власне, сього літа єсть мені можливість бачити родичів М[иколи] В[асильовича] і мати стосунки з деякими сучасниками і приятелями його і його жінки.

Пишіть же скоріш!

Вчора була я на хуторі М[иколи] В[асильовича], бачила дітей Галиних,³³⁴ багато портретів М[иколи] В[асильовича] і Галі... тепер пишу Вам під свіжим вражінням, при збужених спогадах... «Нема його, і мов людей не стало», — писала я на вінку, що посилала з Ялти в Київ на могилу М[иколи] В[асильовича], сі слова не раз бриніли мені в думці вчора ввечері.

Багато могла б я Вам сказати тепер, але писати було б довго.

Бувайте здорові! Як будете писать про справу, то напишіть і про себе, я давно нічого не знаю про Вас.

Завжди однаково прихильна до Вас

Леся Українка

P. S. Пишіть мені в г. Гадяч, Полтавск[ой] губ., просто мені.

70. До О. П. Косач (сестри)

28 липня 1898 р. Гадяч

16.VII.1898

Милая Лілія!

Пересилаю тобі листа.³³⁵ Вибачай, що розпечатала, для легкості пакета, але ж ти знаєш, що я його не читала.

Сьогодні ми отримали одкритку од Міші з Київа: питає, коли там буде папа, щоб їхати з ним далі до Гадяча. Ми

телеграфірували, що папа не відомо, коли буде, і що ждати його в Києві не радимо. Думаю, що Міша прийме се на увагу і виїде сюди, може, завтра. Од тьоті Єлі нема ще ні слуху, ні вісті.

Серг[ій] Конст[антинович] вчора ввечері поїхав,³³⁶ ми з ним ранком були на хуторі, чимало ходили, так що я таки добре втомилась, але, проте, ніяких припадків не було, навіть не починалось, — добрий знак! Наша група (в другій позі) вийшла дуже добре,³³⁷ а в першій позі погано зовсім. Серг[ій] Конст[антинович] ще раз тобі кланявся і просив нагадати, щоб ти не забула про нього, як їхатимеш у Дерпт.

Напиши, як ти застала наших в Умані,³³⁸ коли ви з Тосею вмовилися їхати і які плани Костецького?³³⁹ Листа Кат[юші] я одправила³⁴⁰ — слава Богу! Дядько сьогодні ввечері має виїздити і таки зважив заїхати на Орел.³⁴¹ Вчора він з Кузьміними на човні катався, — на щастя, я була на хуторі, коли вони збирались, і доля вратувала мене від сеї *partie d'ennui!*¹

Шкода, що ти виїхала, тепер, як Міша приїде, було б ліпше, якби ми обидві були тут, та що вже — «долг выше всего!».³⁴²

Бувай здорова! Цілую тебе міцно, моя Лілія, Джілія, Ліліточка! Папу і все товариство теж міцно цілую.

Твоя Леся

P. S. Ділова справа: ніяк не можу знайти чулок, що ти значила, де ти їх сховала?

71. До М. І. Павлика

1 серпня 1898 р. Гадяч

20.VII.1898

Шановний друже!

Спасибі за швидку відповідь. Скажіть ще одно: чия має бути укінчена редакція роботи, Ваша чи моя?³⁴³

Збираю матерьяли, дещо вже маю, але ще треба вдатися до скількох людей, що живуть в різних містах, не знаю, скільки

---

¹ Нудного товариства (франц.).

часу займе се листування, і через те не можу визначити певного терміну своїй роботі. Хотілось би до роковин (до октября) скінчити, але обіцяти не можу. Тільки що отримала велику пачку рукописних лекцій учительських М[иколи] В[асильовича], як знайду де підпис, то Вам пришлю, а як ні, то випрошу у кого з кореспондентів. Я тільки сьогодні знайшла Вашу приписку про се, і то зовсім несподівано — така вона маленька і незначна.

Я чула, що в Петербурзі збирались матерьяли, не знаю, чи то для Вас, чи то щось зовсім незалежне?

Тим часом обставини складаються мені до роботи добре: люди і матерьяли сприяють, а навіть здоров'я мало заважає, бо значно поправилось проти минулого року; до зими, я знаю, здоров'я мусить витримати, бо літом я завжди маюся краще, а там вже все одно робота буде скінчена, так що за мене не бійтесь, буду «держатись». Енергія тим часом служить, сподіваюсь, так буде до кінця сеї роботи, бо ніхто ж її на мене не накидав — сама я обізвалась.

Щодо коштів, то я не допущу, аби Ви брали їх на себе, то було б не по правді. Обрахуйте, скільки треба буде на видання, а решта мое діло.

Спішитись дуже з виданням, на мою думку, не треба, себто спішитись в ущерб ґрунтовности, але, звичайне, «монятись» не треба, я се тямлю.

Скажіть, як справа стоїть з друкуванням дядькової кореспонденції, що почалось у «Ж[иті] і С[лові]»?³⁴⁴ Мені крайня досада, що я сі дві остатні зими зовсім не могла збирати по бібліотеках тих дрібних статей, про які Вам колись казала. Я була таки почала ту роботу, але сидіння правцем в публічн[ій] бібліотеці показалося вище моїх сил, а помічників не було. Не думаю, щоб і сеї зими вийшло краще, бо, може, таки будуть мене різати, тоді знов полежу трохи, а там побачимо — загадувати ще рано. *Qui vivra verra!*¹

---

¹ Поживем — побачим! (франц.).

Дрепера хотілось би мати.³⁴⁵ Попробуйте прислать, а кош-
ти я зверну у всякім разі.
Бувайте здорові!

Л. У.

72. До О. П. КОСАЧ (СЕСТРИ)

20, 24 серпня 1898 р. Гадяч

8.VIII.1898

Моя милая Лілія!

Що се ми одна одній не пишемо? аж чудно! Положим, ти пи-
сала «до громадської відомости», але ж, може, знайшлось би
що-небудь і до особистої моєї? Я тепер взагалі мало листів
пишу, втравилася в переклад рос[ійський] «Блакитної троян-
ди».³⁴⁶ Мама і Серг[ій] Конст[антинович] «весьма очень искус-
но» заставили мене дати слово, що я її перекладу ще до виїзда
в Київ, і тепер я караюсь за власний *sentiment d'honneur*.¹ Пере-
клала оце дві перші дії і просто мало не згинула од нудоти: цур
йому, перекладати власні твори! Треба скоріш прославитись
чі що, аби вже знайшлись такі злощасні люде, що прийняли б
на себе сю невдячну роботу. Сьогодні напало на мене завзя-
ття лінощів і я перекладала не тільки вдень до обіда (що роблю
кожен день), але й увечері — ну, та вже досить. Більш нічого
особливого не роблю, перечитую лекції М[иколи] В[асильови-
ча], прочитала «Паріж»,³⁴⁷ «Об искусстве» Толстого,³⁴⁸ скіль-
ка драм Ібсена,³⁴⁹ все то читалося, висячи в гамаку або лежачи
увечері в ліжку, мої очі колись скажуть за се «спасибі»!

12.VIII. Три дні провалявся мій лист, поки я знов зібралась
взятись за нього. Діло в тім, що почала я його увечері, витра-
тивши енергію на перекладі, другого дня зраня ми з Мішею
і Фотею³⁵⁰ (що тижнів півтора як у нас) поїхали в Броварки³⁵¹
дивитись на могили і здіяти з них фотографії. Я вилізла
тільки на одну, але зате на саму найвищу,³⁵² — вид з неї дуже
широкий і хороший. Міша, а надто Фотя вилазили мало не

---

¹ Почуття честі (франц.).

на всі могили. Вітер був у той день навісний, і могили дуже слизькі від сухої трави, отже, вилазити, а надто злазити було не дуже-то легко.

Після сеї подорожі я вже другу половину дня нічого не писала і навіть здавалось мені, що я не зовсім здорова. Проте другого дня, коли наші вибрались в Цяцьчин хутір,³⁵³ то і я поїхала з ними. Не знаю, чи була ти на тому хуторі? От хороше місце! Якби там була вода, то було б там ліпше жити, ніж у Гадячі (abgesehen,^I що там нема в чому жити — ні хати, ні хижки не лишилось з давніх часів). Садок там гарний, тільки, звичайне, запущений до стану справжніх сельвасів (sauvagerie,^{II} мовляла Ліда), є там хороші дуби, берести і сливок видимо-невидимо. Вид на хутірську балку і на близькі ліси чудовий. Фотя з Мішею і там дещо здіймали, але я ще їх знімків не бачила. Фотя тепер став завзятим колекціонером, накупив на ярмарку з півдюжини різних плахот, чим і заслужив від Лисавети³⁵⁴ прозвище «плахтёр». Він якось виріс неначе і вилюднів за сей рік, хоч все-таки, певне, нового пороху не видумає... В сю хвилину він сидить надворі і малює Аню Немирову³⁵⁵ на фоні плахти. Має він тепер три «натури»: Аню, Лену³⁵⁶ і Мішу нашого^{III,357} Аня і Лена малюються просто, як «головки», а Міша — в гамаку межи шовковицями, в позі «спящого». Я, слава Богу, не підхожу під Фотин смак і через те «увековечена» не буду.

Вернувши з Цяцьчиного хут[ора] (по дорозі ми ще заїздили в Ковалевщину),³⁵⁸ я вже добре розломилась і ввечері, а надто вночі, була слаба, нічого особливого, тільки жар і нога боліла. Вчора цілий день валялась в такому стані, а сьогодні вже маюся ліпше, хоч іще не зовсім добре. Та вже коли пишу, то живу (scribo ergo sum).^{IV} Літо минає, і треба зарані миритись з думкою, що такі напади жару і болі ноги будуть від часу до часу

---

^I Незважаючи на те, що (нім.).

^{II} Здичавіння (франц.).

^{III} А ще надвечор почав малювать Женю Кучинську, малює він тепер багато краще. — Л. У.

^{IV} Я пишу, отже, я існую (лат.).

прокидатись, бо навіть у Криму вони були. *Ceterum censeo gambam meam resectam*^I (чі, може, *resecendam?*)^{II} *esse*^{III}....

Отримала я через тьотю Єлю запросини їхати з Садовськими³⁵⁹ в Крим, але запросин прийняти не могла. Бо, *primo*,^{IV} не думаю проводити взагалі зиму в Криму, а думаю скоріш вда-тись до хірургії, коли буде можна; *secundo*,^V я Садовських сама не знаю і їхати з ними учителькою їх дочки рішитись не могла б без великої крайности, бо коли б ми потім не зішлись у чому, то і їм було б ніяково відмовити мені (все ж там ніби якась «родичка»), та й мені не по натурі кидати людей, виїхавши раз вкупі з ними. Умови життя, правда, були б дешеві: 10 р. я мала б платити за хату, а їду мала б від Сад[овських] за те, що вчила б їх малу дівчину; жили б ми у Сімеїзі — верстов 5 від Алупки. Я не чула, щоб у Сім[еїзі] хто жив зимою, і, певне, се місце яко зимове помешкання не дуже вигідне, бо з Алупкою і Ялтою зносини, здається, не щоденні і їздити треба на лінейці. Все-таки їхати людині самотній в незнайому сім'ю і в доволі глухе місце трохи страшно. Досить того, я вже відмовила. Дай Боже, щоб не прийшлося жалувати.

Що ти на се скажеш?

Оце через тиждень маємо їхати в Київ. Там, певне, прийдеться попасти мені між актьорщину — страшить мене се, та що ж робить, може, хоч яку-небудь мою раду приймуть на увагу.

Взагалі не з легкою душею їду в Київ, але врешті, може, буде ліпше, ніж я думаю. Приємно, що досі у нас з мамою добрий лад, правда, що тут нема і не може бути київських причин до нарушення ладу, впрочем, їх тепер і в Києві мало — се, як з якого боку, і добре, і недобре (фраза безтолкова, але ти її, сподіваюсь, зрозумієш толково). Міші теж в сей раз ліпше тут живеться, ніж давніше, нема тієї гостроти на кожному слові, хоч

---

^I Зрештою, думаю, що на моїй нозі порізу (лат.).

^{II} Відрізу (лат.).

^{III} Бути (лат.).

^{IV} По-перше (лат.).

^V По-друге (лат.).

все-таки для досвідченого вуха дісонанси часом прориваються, але вони для «непосвящених» незамітні, і то вже добре. Все-таки не знаю, журитись чи радіти тому, що Міші не вдається потрапити в київськ[ий] політехнікум... Ну, та ти вже се знаєш, то нащо й писать на сі теми. Та й взагалі приходитьсья кінчать, бо треба лягати, а «продолжение в след[ующем] №».

Цілую міцно тебе, Уксуса і товариство.

Твоя Леся

Р. S. Єдина гадяцька новина: у Немирових був bal costumé,¹ після нього знята група з усього товариства в костюмах, а потім усе товариство, теж у костюмах, попровадилось гулять берегом аж до Стоянового хутора.³⁶⁰ Вид досить надзвичайний.

Вчора нарешті отримала листа від Кр[ивинюка], коротенький і, як завжди, трохи невиразного змісту, але вже в ньому нічого «до пояснення» нема. Пише, що вмерла якась його знайома в Астр[ахані], не знаю, чи се та сама, що мала їхати в Крим? приходитьсья догадуватись. Ну, та не мені вгризатись до людей за невиразність: «Поки інших учить, себе перше треба вмить».

Ще раз бувай здорова!

От іще що: чого ти хочеш тримать екзамен в сент[ябрі], де ти візьмеш час на підготовку? Їй-Богу, не заморюйся даремне!!

Фотя тобі кланяється.

73. До Л. М. Драгоманової

19 вересня 1898 р. Київ

7.IX

Дорога дядино!

Почала я Вам вчора писати, але потім роздумалась і відложила на сьогодні, коли будуть відомі skutki Зориних екзаменів. Як бачите, він прийнятий. Поки почнуться занятія, я буду заніматись з ним, щоб часом не забув чого. Надто треба налягти на дiктовку, бо все-таки він пише по-руськи неважно. Потім,

---

¹ Маскарад, костюмований бал (франц.).

коли він ходитиме в гімназію, теж буду репетіровать його по всім предметам, окрім гречеського і математики, бо в сіх двох я і сама не міцна. Тепер я буду начальником учебної команди, бо Ліля думає провести зіму з папою в Колодяжному. Правда, буду я тут до января, а там хочу поїхати в Берлін і там, коли згодяться хірурги, різати свою ногу, бо хоч вона і не болить особливо тепер, та все-таки невилічилась ін'єкціями радикально і по скількох маленьких рецїдівах я заключаю, що не сьогодні-завтра знов може наступить великий рецїдів, якого краще не ждати.

Ми тепер живемо en petit comité,¹ мама, я, Оксана, Зоря і Микось. Мама на днях думає їхати в Колодяжне, де, певне, пробуде досить довго, а тим часом все ходить по справах, от і тепер нема її дома. Не знаю, чи хутко вона збереться Вам написать, бо таки їй тепер клопоту чимало з початком учебного сезону.

Чому Ви нічого не пишете, чи думаете приїхати в Росію? Дуже б я хотіла знати, які Ваші плани. Що зробите з бібліотекою? Знаю, що трудно і тяжко Вам вибраться з Софії, але ж для Ради, а надто для Зорі було б краще, якби Ви були тут. Пишу се не для того, щоб накидатись Вам з своїми порадами, а просто виражаю своє щире бажання бачити Вас і Зорю не поділеними горами та границями.

Після довгого мовчання варто б і довший лист написати, але спішуся, щоб не затримувати Зорину звістку.

Сподіваюсь, що за минуле мовчання Ви мене вже простили, тому не було моєї злої волі!

Цілую міцно Вас і всіх, хто з Вами.

Ваша Леся

---

¹ Малою громадкою (франц.).

74. До О. П. Косач (сестри)

19 вересня 1898 р. Київ

7.IX.1898

Милая Лілія!

Зоря видержав екзамени! *Grâce à Dieu c'est fini!*¹ Тільки що я заставила його написати про се Л[юдмили] Мих[айлівні] і сама написала. Екзаменували його дуже легко і не тільки ніяких умисних причіпок не робили, а ще немов щадили його. Впрочем, не його одного, а взагалі всіх щадили, бо з переминою місця гімназії в ній поменшало учеників і, видно, начальству не вигодно провалювати новопоступаючих. Возня ще тільки предстоїть з документами Зорі, з тим дворянским достоїнством і паспортом «на жительство». Мама оце мусить іти в «старокиевский участок» для всяких «выяснений» та «заявлений». Детально не можу тобі роз'яснити, в чім именно діло, бо все то якось плутається в моїй голові: мама сама, певне, про се писатиме. До того ж мама збирається їхати в Колодяжне, правда, «на сіх днях», а се, як ти знаєш, термін невиразний, тепер же більш ніж коли, бо справді тепер клопоту чимало, надто з Зориними справами і його обмундрівкою. Вчора мама і Зоря весь Крещатік і Васильковскую сходили і все-таки не знайшли для нього плаття готового, отже, треба заказувати. Заніматься з Зорею хотіла б я сама, от тільки з математикою та грецьким не знаю як буде, впрочем, греч[еським] на перших порах я теж могла б, а для матем[атики] то вже треба когось иншого. Налякала ти мене тільки тією «феноменальною» ліністю, а я сама знаю, що з мене ніякий педагог. Тим часом Зоря мене слухається, от і листа своїй мамі по моїй раді написав, і пальто мусить носити «по моему усмотрению», і так взагалі мої бажання «увзглядняе», але я боюсь, що то все тільки так, поки він мене не розібрав, а як побачить, що я великою твердістю вдачі не владаю, то, може, й перестане слухатись. Ну, що буде, те побачимо!

---

¹ Слава Богу, все скінчено! (франц.).

Оксана, видимо, скучає без тебе і, може, через те, а може, й так, якимось більше признається до мене: часто закликає мене з собою гулять в бот[анічний] сад або на бульвар, приходять в мою хату просто на розмову, раз прийшла слухать, коли я мамі щось із уліт читала, сама заявила бажання вчитись знов зо мною по-англійськи. Се мене дуже радує, бо ти знаєш, як мені прикро було, що Оксана і Микось так якимось «чужо» відносились до мене. Микось, правда, і тепер досить неприступний, та все-таки мовби трошки приступніше. Який він великий і важний став!

А ргоров важности, прислали мені вчора Дериж[анови] портрет Капрела в гімназичеській формі, так от де важность!.. Прислали і портрет пані Дер[ижанової] з сином,³⁶¹ вона дуже похожа, а сина якимось трудно розібрать, на кого він похож, малий ще дуже. Пан Д[ерижанов] знов зовсім розхорувався, от іще нещасний чоловік!

Ну, й звичай же у мене! не вмю зовсім коротких листів писати! Сьогодні от і часу не маю, а все-таки лист вийшов куди довший, ніж я думала. Робота моя тепер: писання і перешивання.

Бувай здорова! пиши частіше. Цілую міцно тебе, папу і Дору.

Твоя Леся

Р. С. Хом'якова приходила, тобі кланялась.

75. До Л. М. Драгоманової

27 вересня 1898 р. Київ

15.IX

Люба дядино!

Дуже мені прикро, що Ви стілько турбувались, чекаючи від нас телеграми, але ж, далєбі, трудно було зважити, куди тую телеграму посилати і що у ній писати. Екзамени Зоря, як уже досі знаєте, витримав, але з документами справа не скінчена. Ходила мама по участках різних з сього powodu (у нас же без сих милих «учреждений» ніщо не обходиться!), і їй там

сказали, щоб вона подавала прошеніє губернатору, чи не видасть він паспорта Зорі на проживання тут (він може се зробити), а тим часом Зоря може місяць так прожити. Мама того дня, 10-го сент[ября], поїхала в Колод[яжне] і казала мені, що як тільки приїде туди, то зараз пошле прошеніє губ[ернатору], порадившись з папою, в якій формі його треба писати. Можна думати, що до 22-го сент[ября], т. є. до того часу, як почнуться заняття, се діло буде улажене. Мама на днях вернеться сюди, бо вона поїхала ненадовго з powodu кінця аренди в Колод[яжному]. Потім вона збирається в Гадяч, а там, може, ще куди. Але Ви не турбуйтеся за Зорю, він не буде без догляду, бо я буду увесь час тут, до января, поки не поїду в Берлін, а може, ще і поїхати не вдасться. Хотіла я зараз по экзаменах взятись до занять з Зорею, але мама випросила для нього канікули по 16-те, та і справді треба було дати йому спочинок. Завтра ми з ним рішили все-таки почати заніматись, щоб не так було трудно одразу в гімназії. Я думаю, що заніматись зо мною він буде не гірше, ніж з іншими, не знаю тільки, який Ваш погляд на се. Взагалі напишіть мені все, що Ви хочете, аби було зроблено для Зорі, і будьте певні, що я постараюся зробити все так, як би робила для свого рідного брата, коли ж мене тут не буде, то мою обіцянку перейме Ліля, хоч я її про се не питала, але я в сьому певна, бо знаю її і знаю, як вона відноси-лась до Зорі увесь час. Недавно Ліда написала сюди листа до Лілі, але нехай простить, я перешлю його в Колодяжне тоді, як мама звідти виїде, — думаю, що так буде краще. Лілю не вразить те несправедливе, що відноситься до неї, але мама навіть до справедливого може віднести пристрастно, бо взагалі вона тепер якась роздражнена, дякуючи справам з арендою, гадяцькій постройці, що завела її в справжній грошовий кризис і т. и. Не моє діло відповідати на чужі листи, інакше я б сказала, що Ліля заслужила собі не на такі слова. Про Зорині экзамени вона сама тоді ж довідалась, як і Ви в Софії, отже, не могла б, хоч би хотіла, дати Вам у свій час звістку. Прошу Вас, не кажіть Ліді нічого про се, що пишу з powodu її листа, бо справді вона може сказати, що се не моє діло.

Сподіваюсь, що Ви вже перестали сердитись на мене за моє мовчання (повторяю, втім не було моєї злої волі) і напишете мені пару слів, як будете писати вдруге до Зорі. Не мені запевняти Вас у своїй приязні, — Ви знаєте мене і знаєте, як я відносилась до Вас, будучи в Софії, з того часу я взагалі мало змінилась, а в стосунку до Вас не змінилось нічого. Коли часом в переписці була задержка, то се походило або з поганих обставин, або з лінощів, теж чисто патологічних: часом, Ви, може, і сами се знаєте, нападає якась така апатія, що і перо в руки взяти противно, і власні думки дурними здаються. З сим, запевне, слід боротись, та не завжді людина се вміє. Тепер, я думаю, така апатія не повинна б чеплятись до мене: здоров'я мое краще, робота єсть, а коли не все іде так, як мені хочеться, то я вже до того звикла...

Пишіть же мені, моя дорога, люба дядино, нехай я знаю, що Ви не думаєте про мене нічого прикрого. Раду поцілуйте і привітайте від мене. Я тим часом ще не маю права нападатись на інших за недбалість в кореспонденції, але згодом нападуся, то краще упередити сю страшну погрозу.

Бувайте здорові! Мушу кінчати, бо дуже втомлена, зовсім не виспалась сеї ночі — воно і по стілю видно?

Цілую міцно Вас і всіх Ваших.

Ваша Леся

76. До Л. М. Драгоманової

4 жовтня 1898 р. Київ

22.IX

Люба дядино!

Нарешті можу Вам написати просто і ясно: Зоря в гімназії. Сьогодні я ходила сама в гімназію платити за обох хлопців, і мені дана «расписка в получении 25 р. за Светозара Драгоманова, уч. III класса, Киевск[ой] IV гимназии». Зоря дуже радий своєму новому званію, купив собі нову шапку, причепив герб IV гімн[азії], потім побіг (оце тільки що) самолічно на Крещатік

і купив нову бляшку до пояса з тим же написом (К. 4. Г.), дуже все се його займає, звичайне, як новинка. Він тепер буде в одному класі з хлопчиком Лисенковим,³⁶² певне, будуть товаришувати. Завтра ще пришиємо блискучі гудзики, а післязавтра почнуться заняття. Тим часом зацікавлюємось дома: я навіть свою давню «греку-латину» пригадала, себто латину мені часто трапляється пригадувати, та й в Ялті я мала з нею діло, але грецької книжки щонайменше літ 10 в руки не брала, проте, — як се не дивно, — далеко не все забула, принаймні на перші набой порохи стане, а там побачимо! Задавала я Зорі сьогодні «переложение басни» писати: два-три зворота не російські, а то нічого собі вийшло. Говоримо ми з ним по-французьки, і з того користь нам обом, а то я вже почала було одвикать від сеї мови та й Зоря теж. Наші, Оксана і Ліля, чомусь не можуть одважитись говорити чужою мовою, а то, може б, і потрапили. До Зорі я з першого дня стала говорити по-франц[узьки], то він так і звук, встановилась традиція.

Однак се чудно, аж трудно повірити: третій раз пишу я Вам, і все «в невменяемом состоянии», або, попросту, не виспавшись! Певне, в Ялті я одвикла від товариства, бо тепер, як тільки піду увечері в гості, де буде більше ніж дві людини, то вже, вернувшись, не можу спати до 3 год[ини] ночі, а другого дня тиняюсь, як мокра курка, аж самій із себе смішно. От і сьогодні так. Та ще вдень трошки побігала по справах (гімназія, Крещатік etc.), а по обіді теж «поважні» обов'язки не дали мені просвітку, от видався день! Воно-то у других — порядних людей — всі дні такі, але ж на мою лінтяйську натуру то занадто героїчно. А се я кажу не для сміху, тільки таки серйозно, що я тепер лінтяйкою стала, бо часом не то що якої даної роботи не хочеться робити, а так просто ніякої, і хто його знає через що, не завжди через слабкість. Се, може, або лікарі спортили, або добрі люде збалували, або вороги наврочили. Як думаєте?.. Ну, але що се я пишу?! далєбі, самій сором. Простіть!

Наша невеличка компанія мається добре, всі здорові, на дворі ходять багато, бо хоч дощі перепадають, та все ще так тепло, що можна без пальто ходити.

Мама ще не вернулася з Колодяжного, так що ми досі en petit comité, і я la présidente du petit comité,¹ і влада моя не більша, ніж влада швейцарського президента над кантонами.³⁶³

Попросіть Раду, щоб мені написала, які в неї враження від Царєграда. Та й взагалі пора б моїм кузінам згадати, «что в городе NN живет Петр Иванович Добчинский».³⁶⁴

А тепер до побачення! Цілую Вас міцно, моя дорога!

Ваша Леся

77. До І. П. КОСАЧ

9 жовтня 1898 р. Київ

Люба, мила Гусінько!

Пишу коротенько, бо нема часу та ще й голова болить чогось.

Лілю я мало бачила, бо вона зараз до учителя поїхала, так що навіть про тебе добре не розпиталась. Все-таки знаю, що ти добре учишся, і дуже я тому рада. Мусю³⁶⁵ я бачила разів два, як була у Лисенків, а Муся до нас не ходить з того часу, як ти виїхала. Мусі, здається, дуже трудно учитись в гімназії. Приходила раз Соня Борецька³⁶⁶ з своїм батьком, вона дуже виросла, і схудла, і вже не така кучерява, як перше.

Другий раз ще напишу, а тепер будь здорова, гусенятко моє, ой гусь-гусю-гусю! Міцно цілую тебе і папу.

Твоя Леся

78. До М. І. ПАВЛИКА

16 жовтня 1898 р. Київ

4-16/X.1898

Шановний друже!

Користуюсь нагодою написати Вам, але вибачайте, що пишу так погано, — може, Ви й не відчитаете того. Сама не знаю, чого воно так, може, того, що холод такий надворі і в хаті, що аж руки закостеніли! От вона — «русская зима!» бодай її...

---

¹ Голова цієї невеликої громадки (франц.).

Найперше про біографію: привезу Вам її сама в січні,³⁶⁷ і будемо разом редагувати. Одразу я сподівалась, і так писала Вам, що матиму багато матерьялів, а тим часом вийшло, що дістала я тільки пачку його³⁶⁸ лекцій по літературі, почувла кілька оповіданнів про те, що я і сама більш-менше знала, і — більш нічого. До брата його мені не радили вдаватись, бо, кажуть, вони були посварені здавна і сливе не зналися. Більше близьких родичів нема, а, напр[иклад], Дегени³⁶⁹ знають його з тих часів, коли і я вже була з ним знайома. Просила я ще літом одного його університетського товариша прислати мені які спомини, але досі не маю «ні одвіту, ні привіту». Навіть того не можу довідатись: коли вродився, коли де учився etc. Отже, мушу змінити план роботи і замість біографії (власнине, нариса біографії) напишу хіба свої власні спомини та й годі. Ражу Вам ще вдатись до Людмили Мих[айлівни],³⁷⁰ чи не написала б вона споминів, бо вона його добре знала ще студентом і вони були великими приятелями. Я думаю, вона не відмовить. Я б їй сама написала, але од Вас то вигідніше і скоріше буде.

Я чую, що те все має друкуватись перше в «Вістнику», а потім вийде окремою відбиткою, отже, коштуватиме недорого, каже п. Ф[ранко], рублів з 25. Ті гроші я зберу запевне. Може, Ви досі лаєте мене, що я не виготувала тії роботи на роковини смерти М[иколи] В[асильовича], але ж, далєбі, то не від мене залежало, все я надіялась, що зберу повніші відомости, а тим часом тільки збаламутилась тим.

Тепер от що: Вам розкажуть, що сталося з «фондом Драгоманова»³⁷¹ і чому він тепер недосяжний для нас. Дуже се шкода. Книжки такі, як «Рай і Поступ»³⁷² etc., конче потрібні тепер уже й на Україні. Там до Вас мали приїхати люде від Н. С. Ж. (Вам, може, й противні тепер сі ініціали?) по сі книжки, не знаючи того, що наклад уже весь розійшовся. Коли б можна було їм хоч по одному примірнику тих книжок дістати, а вже по новому році, може, що-небудь врадимо з виданням.

Матиму на той час дещо і свого до друку, оце тепер почала писати одну брошурку на політ[ичну] тему,³⁷³ а крім того, час би вже мені видати другий збірник віршів³⁷⁴ (хоч, певне, там

і перший досить обрид книгарським полицям!), тільки вже се трудніше, бо ненавижу такої роботи, як збирання, переписування і т. и., я занадто лінива для того. Однак годі про плани, бо ще ніхто не знає, як вони справдяться.

У вас в Галичині, як мені казали, розійшлися було чутки, що ніби я от-от віраю. Не журіться, *ich habe zähes Leben*,¹ і так хутко світ мене не позбудеться, дарма що надо мною медицина експериментується, мов над морською свинкою чи кроликом. Тепер я досить здорова, так що, може, й операцію вдасться зробити, — на сьому тим часом кінчаються мої «мрії про особисте щастя».

Я чула, ніби Ви оце були дуже слабі, але сподіваюся, що то вже запізнена звістка і що досі Ви вже знов поправились.

Не пропускайте нагоди писати до мене, від вас там тепер люде часто їздять сюди, а я рада б частіше знати, як Вам ведеться. Будьте здорові!

Щиро прихильна до Вас

Леся Українка

79. До О. П. Косач (МАТЕРІ)

20 жовтня 1898 р. Київ

8.X.1898

Люба мамочко!

Листа твого ми отримали вчора, але відписую тільки сьогодні, бо перше хотіла довідатись адреси п. Френкеля, думаючи, що він, може, через свою слабість не ходить тепер в гімназію і лист міг би пролежати аж до твого виїзду.

Справи, про які ти писала, всі залагожені. Хлопці вже й сами давно покинули тее олово, се їх недовго бавило, хутко обридло. Пальто тепле я не можу раз у раз надівати, бо все-таки тяжко, я часом і в короткому пальто задихаюсь. Але от ітиму сьогодні з гусями в театр, то надіну, бо вечорами холодно. У нас теж було впала біла зима, але тепер уже дощ і одлига, так

---

¹ Я витривала (нім.).

що вдень нехолодно. А ти таки дуже налегко вибралась в дорогу, якби так хто з нас вибрався, то ти б сказала «неосновательно». Коли б ти ще там не простудилась.

У нас все гаразд, Ліля екзамену витримала дуже добре, про що ти мусіла отримати звістку в Гадячі. Тепер ходить по Києву і візити робить.

Хлопці учаться. Зоря зацікавлена нічого собі, навіть сам сідає за уроки. Сьогодні приніс «отметки», має 4+ з грецького і 5 з франц[узької], все-таки початок «приличний». Ліля теж знаходить, що тепер він ліпше зацікавлена, ніж раніше, може, йому шкільна наука більше подобається, ніж домашня. Мундір і пальто З[орі] взято, він запевняє, що в пальто йому не холодно, хоч, по-моєму, воно трохи тонке.

Була я сьогодні у Стар[ицького], він сам і Маня вже дома і, на диво всім його родичам, приїхав зовсім здоровий і в дуже веселому настрої. Тільки вже знов закрутився він в вихрі акторщини, все різні плани строїть, між иншим, збирається в Галичину на великопостний сезон. До нього пристроївся Паньківський і ото вже буде посередничати між ним і галичанами.

Листів тобі не було ніяких. Міша писав мені, що, може, цього року не поїде вже в хутор, бо землемір і досі не озивається, а тим часом зима настала — час для поземельних справ невідгодний.

Ми вже перейшли на зимовий стрій: позаклеювали вікна, позапалювали в грубках. Мое здоров'я нічого собі, т. е. я нічим не слаба, а тільки часом нога трохи болить, як то завжді буває зимою.

Знаємі все навідуються до нас: був знов Борецький, Лисенки були. Всі питають: коли ж мама приїде? а Лисенко то щось ніяк не може розібрати, куди ти їздила, звідки приїхала, куди поїхала, аж мені вже обридло говорити з ним про се.

Ліля ходила на лекцію Лучицького³⁷⁵ (в курсі одкритих недавно публ[ічних] лекцій) і вернулась дуже сердита: нічого не можна розібрати, так погано читає! Більше Ліля на лекції не ходила.

Ну, бувай здорова! нема що писати довго, бо хутко ж побачимось.

Кланяйся п. Френкелю. Що се там з ним робилося? Казав Моргун, що він дуже слабий був? от ще біда!

Цілую тебе міцно.

Твоя Леся

80. До І. Я. ФРАНКА

21 жовтня 1898 р. Київ

9–21/X.1898

Високоповажаний добродію!

Оце посилаю Вам дві книжечки «Наші люде на селі»³⁷⁶ і прошу Вас, коли Вам се здасться вартим праці, о рецензію в «Вістнику» чі де уважаєте за краще. Хутко вийде третій випуск подібних оповідань, тоді я теж пришлю його Вам, якщо Вам сі два здадуться цікавими. Автор сієї книжки, мій товариш, молодий ще, і се перша його праця, що з'явилася в друку. В Києві сі оповідання справили вражіння, їх ставлено поруч з «Мужиками»³⁷⁷ Чехова, та й скуток їх був подібний до тих же «Мужиків»: одні не в міру хвалили, другі не в міру ганили. Мені було б дуже цікаво, яка буде Ваша думка про них.

Чі не були б Ви ласкаві прислати мені Ваше «Зів'яле листе»,³⁷⁸ бо мені якось аж сором, що я його досі не маю, тимчасом як воно мені дуже подобалось по тих уривках, які трапилось читати по журналах.

Спасибі за Вашу аж надто ласкаву відозву про мої вірші.³⁷⁹ Боюсь, далєбі, що в мені тепер розів'ється *Mania grandiosa*! Одно тільки, мушу признатись, трохи неприємно вразило мене— се, власне, паралелі між моїми а маминими віршами,³⁸⁰ се поставило мене в фальшиве положення... Ну, та не мені говорити про критику про мене ж таки.

Хоч трошки завчасне, але вже при сій «оказії» повиншую Вас з юбілеем,³⁸¹ шкода тільки, що не можу тепер відповідного стілю добрати, бо дуже спішуся. Була б я рада, коли б могла сама прибути на Ваше свято, може, тоді щире стискання руки

замінило б слова. Та що там стіль! Ви знаєте, що я щиро поважаю Вас і Ваш талан, а знаючи тяжку долю українського поета, «рада б неба прихилити», аби та доля поліпшала. Щастя Вам Боже на кожній дорозі!

Щиро поважаюча Вас

Леся Українка

81. До О. П. Косач (МАТЕРІ)

25 жовтня 1898 р. Київ

13.X.1898

Люба мамочко!

Пишу тобі в Гадяч, як ти просила, хоч не знаю, чи ти вже там. В нас нічого нового, «слава Богу», нема, всі в доброму здоров'ї і przy obowiązkach.¹ Приїхав Фотя з свого села, каже, що батько його вмер, так що він уже його, приїхавши, не застав. Але Фотя все-таки не стратив гумору, може, врешті, він його ніколи не тратить. Фотю зараз тут припосудили до роботи — малювати віньєтку для Франка.

Лілія наша все бігає: приїхала до неї Афеньєва³⁸² і вони вдвох одвідують своїх товаришок та учителів, от вчора були у Щербин,³⁸³ а то якось у Тарле.³⁸⁴ Воно ж приємно прийти до бувшого начальства вільними горожанками! Ходили теж в гімназію на велику переміну без всякого виразного діла, хоч і старались впевнити себе і мене, що їм чогось-то «треба» було туди... комедія з ними! Ходять теж часами на публ[ічні] лекції, навіть Укус і Лисенята³⁸⁵ ходили раз на відчит Афанасьєва. Я не хожу, бо се увечері од 8 до 10, та й взагалі я не кохаюся в публічних лекціях, надто читаних такими чудовими лекторами, як Лучицький! Людя ходить щодня — да благо їй буде! Хлопці учаться нічого собі, тільки по математиці Зоря поганенько, ніяк не може взяти в толк початкової алгебри.

Листів щось ніяких тобі не надбігало, один тільки городський — не знаю від кого, та я не пересилаю, бо, може, сей лист

---

¹ При обов'язках (пол.).

розминеться з тобою. Через те ж саме і сама довгого листу не пишу. Бувай здорова! Цілую міцно тебе і жду, що ти таки на довгий час приїдеш у Київ.

Твоя Леся

82. До Л. М. ДРАГОМАНОВОЇ

Після 25 жовтня 1898 р. Київ

Тільки що, люба дядино, збиралась я питати, що з Вами робиться, як прийшов Ваш лист. Дуже я рада, що наші звістки роблять на Вас таке добре вражіння.³⁸⁶ Оце посилаю Вам Зорін лист — тут зауважу, що лист був написаний по власній ініціативі його автора, без мого нагадування, — сама напишу Вам згодом більше, а тепер не хочу затримувать Зорю.

У нас все гаразд, мама вже вернулась до нас у Київ з Полтавщини, а Ліля поїхала до папи в Колодяжне, я перешлю їй Вашого листа.

Тим часом будьте здорові. Цілую Вас і всіх рідних.

Ваша Леся

83. До М. І. ПАВЛИКА

2 листопада 1898 р. Київ

В[и]с[око]п[оважаний] друже!

Ваша цитата зовсім невірна для статті у «В[естнике] Е[вропы]»,³⁸⁷ я заледві по змісту знайшла її (як бачите, під иншим заголовком і не в [18]70, а в [18]77 р.!), другий раз цитуйте докладніше.³⁸⁸ «Р[усскую] М[ысль]»³⁸⁹ ніяка сила людська не може мені знайти у Києві, бо вона «изъята», навіть у публічн[ий] бібліот[еці] нема. Може, згодом де знайдеться. Тим часом посилаю те, що вдалося здобути. Простіть, що писано олівцем і з деякими скороченнями слів, у публ[ічний] бібл[іотеці] (де я переписувала) інакше, як олівцем, писати невільно, а скорочення і викидання ъ — для швидкості, бо і так 5 днів пішло на переписку (два дні прийшлося святечних, коли бібл[іотека] була закрита), швидче я ніяк не могла.

Яку именно розправу треба Вам з «Р[усской] М[ысли]»? Я боюсь, що Ваша цитата знов непевна.

Коли Вам треба ще яких статей, пишіть мені тепер, до січня буду тут. Маю тепер список всіх статей, помічених у «В[естнике] Евр[опы]», коли треба, можна всі списати.

До побачення!

Пишіть мені за ініціалом Л., а не О.,³⁹⁰ я звикла все отримувати на своє власне ймення.

84. До О. П. КОСАЧ (СЕСТРИ)

10 листопада 1898 р. Київ

29.X.1898

Моя милая Лілія!

Твої листи всі получені, тільки я не мала часу відповісти, от і тепер спішуся, треба ще вірші одні переписати і до Людї йти через годину, але вже хочу хоч слова два написати, щоб Оксаниного листа не затримувати.

Мама до доктора не ходила, хоч я і дуже просила її се зробити. Тепер вона, здається, здорова, ліхорадки нема і так нічого не об'являється, а все ж би краще, якби з ким порадилась, так що ж, коли не хоче!

Тьоті Саші листа ми не знайшли, а я забула, коли Тося був у клініці, — здається, в [18]95 р.?

Вещі твої забуті єсть, передамо через папу. Та тільки чі думає папа хутко приїхати, щось він про те мовчить. Ось хіба, може, завтра вкупі з грошима і звістку отримаєм.

Був учора Пашкевич:³⁹¹ записався він в отряд, щоб їхати на чуму «по первому требованию». А з «женщин врачей» ніхто не записавсь, тільки сестра милосердія, Пашк[евич] з powodu сього каже, що не варто і грошей збавлять на мед[ичний] інст[итут], коли так.

Хоч мама каже, щоб Дору уже не приганяють до листів, але вона б добре зробила, якби написала, все-таки мамі прикро, що Дора так-таки не може себе заставити обізнатись до неї. Я Дорі в слідуєчому листі напишу, а тепер, далєбі, ніколи.

Здоров'я мое нічого собі, випадків більше не було.

Писатиму хутко більше, а тепер бувай здорова. Міцно цілую тебе, папу і Дору.

Твоя Леся

P. S. Нагадай Аф[енєвій] про долг, мені ніяково, хоч і дуже треба. «Bis dat qui cito dat»¹ — ти знаєш.

85. До М. І. ПАВЛИКА

26 листопада 1898 р. Київ

14.XI.1898

Шановний друже!

Не писала Вам досі, бо все ще надіялась дістати і переписати потрібну Вам статтю, але, неважаючи на всі просьби і старання, сього не вдалося зробити. Тепер, може, нехай буде так: друкуйте поки що те, що зібрано, а цю статтю, якби я дістала, можна буде видрукувати додатком або в другому якому томі при історичних працях.

У «В[істнику] Є[вропи]» фольклор[них] праць я більше не знайшла.

Скажіть, чи підпис просто Д. теж значить Драгом[анов]?

Про фінанси я тут людей питала, та вони казали, що гроші (200 р. або трохи більше) будуть послані в Тов[ариство] Им[ені] Ш[евченка] не раніше марця і то не виключно для Вашого видання, а взагалі на розпорядок Тов[ариства], а воно вже від себе може з того дати на видання, скільки схоче.

Після такого заявлення я вже не стала тим людям говорити про дальше видавання на їх кошт, бо, очевидно, вони умивають від того руки і передають його на ласку-неласку Тов[ариства] Им[ені] Ш[евченка].

Все-таки Ви напишіть мені, скільки зможемо коштувати кожний том видання, то я ще тут, може, з іншого боку буду шукати фондів.

---

¹ Двічі дає той, хто швидко дає (лат.).

Спомини про М[икола] В[асильовича] я тепер пишу. Могла би Вам послати початок, але, думаю, не варт, — краще в січні привезу все скінчене, та тоді разом прочитаємо і зредагуємо, бо в листах довго про се переписуватись, отже, діло не вийшло б швидче, коли б я тепер послала початок.

Мушу сказати правду, трохи досадно було мені, що мое переписування (експедиції) дарма пропало,³⁹² я тоді — признаюсь по правді — заплатила за інтенсивну роботу добрим конвульсивним нападом. Ну, та де наше не пропадало! Хоч се і дурна філософія, та кращої тим часом не пригадаю. Між иншим, сей напад не перший і не остатній, бо я тепер взагалі трохи біснுவата.

Тільки що була в магазині «К[иевской] Стар[ини]»,³⁹³ там мені казали, що «Р[усская] М[ысль]» Вам послана. То й гаразд, коли так. Тільки чи отримали Ви її?

Як Ви маєте видавати II т., чи Вам хто помагає перекладати статті? Коли б так мені в Берліні не прийшлося дуже круто, — а може ж, і не прийдеться, — то я б Вам помогла, хоч Ви, здається, про мої переклади не дуже високої думки, та все-таки за мене хоч те, що я незгірше знаю чужі мови. Напр[иклад], праці на італ'янській мові я могла б взяти на себе (от як «Movimento litterario»^I та статті в «Antologia»^{II} і т. и.). «Movimento litterario» можу і тут знайти, а статті, може, з Болгарії можна спровадити.

Вам, може, чудно, що я після мови про конвульсивні напади від роботи знов про тую ж роботу завожу річ, але ж писати дома, при комфорті, то зовсім инша річ, ніж писати в бібліотеці при таких столах, при яких пишуть звичайні люде, а не інваліди.

Бувайте здорові! Пишіть мені й далі,³⁹⁴ — листи доходять добре.

Л. Косач

---

^I «Літературний рух» (італ.).

^{II} «Антології» (італ.).

86. До Л. М. ДРАГОМАНОВОЇ

30 листопада 1898 р. Київ

18.XI

Люба дядино!

Спішуся не менше, ніж Зоря. Пишу третій день «без просвіт-ку». Завтра мають читати моє оповідання в Літерат[урному] обществі,³⁹⁵ а тим часом воно (оповідання) ще далеко не скінчене! буду писати, певне, і вночі. А там ще маю роботу для вечера юбілейного (юб[ілей] Котляревського і століття укр[аїнської] літератури).³⁹⁶ Коли не зроблю того, що обіщала, то мене зздять приятелі.

З неділі буду вільна і тоді нарешті напишу Вам толком.

У нас все гаразд.

Бувайте здорові! цілую Вас і всю родину.

Ваша Леся

87. До М. І. ПАВЛИКА

12 грудня 1898 р. Київ

30.XI.1898

Шановний друже!

Шукаємо ми тії злощасної статті і ніяк не знайдемо. Либонь, її нема в [18]80 р. Але ще є надія знайти, отже, як тільки дістанемо, то вишлемо Вам. Вертати Drucksachen¹ маєте просто в магазин «Киевск[ой] Старини», кажуть, можна й не рекомендувати.

Н. [С.] Ж. каже, що грошей він Вам не посилав ніяких, а тільки просив одкрити йому кредит в 20 р. до січня, бо раніш не міг би заплатити.

Досі не подякувала я Вам за Дрепера,³⁹⁷ хоч і була дуже втішена книжкою. Простіть за таку нечемність, вона більш на папері, ніж в думці. При сьому маю передати Вам запитання: скільки прим[ірників] Дрепера видано і скільки авторських примірників маєте Ви?

---

¹ Друкований матеріал (нім.).

Як мое здоров'я? Було б нічого собі, якби не та дурна істерія, хорея, слабість серця чи біс'ї зна, як вона зветься. Хожу собі по світі, як людина, пишу — часом навіть багато, приймаю участь в товариському житті, а тільки за все це плачу́ регулярно нападами, про які може Вам розказати О[льга] Ф[едорівна]. Я, здається, хутко до них звикну, як вельможні пані звикають до балів, rowt'iv,^I soirées^{II} і т. и. — тоді буде all right!^{III}

Відсвяткували ми тут роковини століття досить бучно.³⁹⁸ Телеграма зі Львова зірвала грім плескання. Певне, звістки про се свято будуть послані в Галичину, тим-то й не пишу більш про нього. І взагалі кінчаю — багато роботи.

Бувайте здорові!

Л. У.

88. До Л. М. Драгомановї

18 грудня 1898 р. Київ

6.XII

Люба дядино!

Оце знов писатиму без толку, бо знов спішуся. Сеї ночі виїзжаю екстрено з Києва в Умань, щоб піймати там проф[есора] Бергмана,³⁹⁹ до якого я збіралась в Берлін. Се щасливий випадок, що Б[ергман] визваний в Ум[ань] на операцію, і треба сей випадок ловить. Таким способом завтра буде рішено, чи можна мені робить операцію, чи ні. Коли ні, то я і не рипатимусь в Берлін, а коли можна і слід, то вже вибратимусь як треба, знаючи, на який кінець. Дуже я рада, що се так виходить, — може, воно економізує багато грошей, часу і нервної втрати.

Про Зорю не турбуйтеся. Вчора щось було трошки мов ліхорадка, я дала йому хіни, і він вже сьогодні здоров, жару зовсім нема, ходить, просився гулять, та я не пустила, наказую, щоб і завтра ще не ішов у гімназію, хоч, окрім насморку, справді нічого нема. Купила йому сьогодні калосі глибокі і теплі

^I Раутів (англ.).

^{II} Вечірок (франц.).

^{III} Усе добре! (англ.).

рукавиці. В Умані не засижусь, думаю післязавтра вернутись, бо мама тепер в Колод[яжному], а вернеться тільки перед Різдвом. Отже, Вашого поручення я не могла їй ще передати, при побаченні скажу і напишу Вам відповідь.

Будьте певні, що коли б Зоря був скільки-небудь серйозно слабий, я б не поїхала з дому навіть ради Бергмана, отже, будьте спокійні. Я zostавляю Зорі написаний конверт і прошу писати Вам без мене.

Вернувшись, напишу Вам і Раді, а тепер спішуся. Бувайте здорові. Цілую Вас міцно!

Ваша Леся

89. До Л. М. Драгоманової

23 грудня 1898 р. Київ

11.XII

Моя люба дядино!

Перше всього скажу, що Зоря здоровий. Противне хлоп'я не написало Вам, поки мене не було дома! Тепер оце він в гімназії, прийде, то, може, напише, а ні, то і не буду його ждати, бо і так мене вчора даремне затримав, збирався писати листа, а тимчасом як сів за якусь задачу, так і просидів, аж поки спати було пора.

Зо мною справа так: Бергман сказав, що операцію треба зробити і щоб я приїздила в Берлін після 7-го января ст. ст. Так я і зроблю. Він казав, що боятись нема чого і що навіть нога подовшає після операції. Значить all right! я дуже рада, може, справді скінчиться оцей «безконечник». Мама раніш казала, що хоче теж їхати зо мною в Берлін, певне, і тепер вона рішить так, тільки я ще про се нічого не знаю, її ще нема в Києві, і на листи мої ще нема відповіді. Коли ми обидві виїдемо, то Ліля буде жити в Києві з дітьми, так що вони не будуть без нагляду, ба навіть Ліля краще начальство, ніж я.

Ваша правда, що не слід би писати багато, та що ж, коли я не вмю вдержатись в границях, от і тепер маю багато роботи, а коли скінчу її?.. Драма моя не надрукована,⁴⁰⁰ може, вона

увійде в збірник, що тут хочуть видати в пам'ять Котляревського. Оце я переклала її «по-руски», завтра пошлю в цензуру.⁴⁰¹ Про переклад «До світла»⁴⁰² я тим часом ще не могла розпитати, бо сі дні не вихожу з хати, трохи простудилась дорогою та й охрипла, отже, хоч се і пусте, а хочеться скоріш вернути голос, то вже пересижу в хаті, бо надворі здорово холодно — воно і пора! Досі було все тепло або мокро, а оце тижнів півтора взявся мороз.

Обіцяла я Вам «основательного» листа написати, та хто знає, чи вдасться це зробити до самого виїзду в Берлін, аже до нього зосталось тільки місяць, а тут стільки літературної роботи набралось, що я, здається, об'явлю себе банкрутом! От і зараз треба братись до писання на строк. А завтра вечер занятий, хочеться в сімфонічний концерт піти. Діла!

Ще обізвусь до Ради, та й засяду. Цілую міцно Вас і всю родину.

Ваша Леся

90. До А. М. Драгоманової

23 грудня 1898 р. Київ

[11.XII]

Cher petit Radis!

Ти не думай, що я на злість не пишу тобі. З листів моїх до твоєї мами ти бачиш, як шло моє життя за весь сей час. Були такі дні, коли ніколи було їсти, не то що листи писати, а коли і був час, то приходилось платити письменні довги, котрі давніші. От уже як заляжу в Берліні, тоді буду довгі листи писати, а тепер мала надія! Тим часом ти мені пиши, коли матимеш час.

Я рада, що ти находиш інтерес у школі, а то життя в Софії взагалі не бог зна як розмаїте... Тут не то що весело, а так якось нема часу, та й годі, — може, се і єсть веселість?

Здоров'я моє так собі, але не погано, впрочем, тепер я щось не думаю про нього.

Бувай здорова. Міцно цілую тебе. Кланяйся від мене тим, що мене не забули.

Твоя Леся

91. До М. І. Павлика

29 грудня 1898 р. Київ

17.XII.1898

Шановний друже!

Статті нема ні в «Р[усской] М[ысли]» за [18]80 рр., ні в «К[иевской] С[тарине]» за [18]80–[18]90 рр. (15 річників переглянуто). Що тепер далі? Мені спадає на думку, що, може, автор хтів умістити свою статтю, але вона уміщена не була.

Ви, запевне, маєте право на свої 50 прим[ірників],⁴⁰³ ніхто проти сього не сперечається, цікаво тільки знати, скільки прим[ірників] належиться Вашому спільникові з того, що лишиться від Ваших 50 і Ф[ранкових] 200? Не знаю, через що, але остатня цифра (200) здалась декому несподіваною. Все оце говорю на основі приказки: «Posieł jak osieł».¹ Щодо обіцяної кимсь бібліотеки,⁴⁰⁴ то про се нічогосінько не знаю. Здається, то все «теплі слова», та й годі.

Я тепер маюся краще. Оце трапилось бачити свого берлінського оператора, він згожується мене різати, так що тижнів через три я вже буду лежати на операційному столі. Така перспектива мене зовсім не лякає, бо за нею є ще кращі перспективи: не буде туберкул в організмі, значить, одною бідою менше буде. Що ж до самого процесу різання, лежання etc., то се мені не першина і я вмію дати собі раду з тим усим. Quod medicamenta non sanant, ferrum sanat!^{II} сподіваюсь, що до третього лікарства — ignis^{III} — не прийдеться вдаватись. Нова перспектива злякала не мене, а мою істерію — вона притихла і не мучить мене от уже тижнів зо два. Користуюсь сим і займаюсь ліквідацією літературних справ.⁴⁰⁵

Бувайте здорові!

Л. У.

Р. S. Просить швагер О[льги] Ф[едорівни]⁴⁰⁶ написати негайно, чі можна продати білети менше як за 300 р.?

^I Посол наче осел (пол.).

^{II} Чого не загоять ліки, зцілить залізо! (лат.).

^{III} Вогню (лат.).

92. До О. П. КОСАЧ (МАТЕРІ)

29 грудня 1898 р. Київ

17.XII.1898

Люба мамочко!

Нарешті лист від тебе! Справді, ми з Уксусом уже не знали, «чому приписать», що ні ти, ні папа тижнів зо два не озивались. Я думала, і таки не помилилась, що ти була слаба! Приїхавши з Уманя, я не писала почасти через те, що не було нічого нового до писання, а почасти через те, що ти обіцяла до 15-го приїхати, то я сподівалась хутко побачитись. Отже, листи мої не пропадали. Мій остатній лист і одкритку ти мала вже досі отримати. Сьогодні, 17-го, я ні до якого «следователя» за тебе не ходила, бо д-ра Левицького брат (судовик) був так гречний,⁴⁰⁷ що сказав і потвердив своїм фемідам, що тебе таки именно нема дома.

Сьогодні я отримала гроші (75 р.), з них оце дала 60 Оксані для гімназії, а модістці вже не могтиму тепер заплатити, бо нам нічого не зосталось би.

Я не хожу і так багато, хоч тут зовсім не слизько, а навпаки, знов дуже тепло і сухо, тільки просто нема куди і нема чого багато ходити, проте стараюсь гулять щодня, бо шкода не користуватись такою погодою.

Починаю збирати відомости про Берлін. Кажуть, що там можна устроїтись не дуже дорого. П[ані] Гіберман⁴⁰⁸ казала, що операція мусить обійтись рублів у 100 (або й 50), що про ціни лічебніц і клінік вона не знає, а на приватній домівці можна устроїтись з усім утриманням, їдою і пр. рублів на 50 у місяць. Оріся,⁴⁰⁹ — я оце була сьогодні у неї в гімназії,¹ — каже, що її тітка Кістяківська живе в Берліні зовсім не дорожче, ніж жила в Києві. Впрочем, Оріся обіщала написати тітці скоро і розпитатись детально, що скільки коштує. Так що можна буде зложити якийсь бюджет.

---

¹ Звідти заходила в клініку, де лежить д-р Левицький, йому вже різали око, але ще не відомо, який skutok. — Л. У.

П'єсу мою Пол[онський] давно приніс,⁴¹⁰ тільки я її ще не послала, правду кажучи, головно через гроші, бо й так ми досі на позичені жили, а другою позичкою ризиквати не хотілось. Тепер пошлю.

Плаття мені вже готово, я вже його й надівала разів зо два, дуже добре вийшло. Оксаніне ще не готово, але до свят пошиється. Казала модістка, що на гроші зачекає до свят. Я вже рада, що хоч Оксана з своєю гімназією одчепиться, та й взагалі оце ж їх усіх «розпускають» післязавтра, то менше того сіпання буде з конками, сніданнями etc.

Здоров'я моє добре, т. е. я було трохи простудилась після Уманя (тоді капосно було надворі!), захрипла сильно, але то вже минулось, та й взагалі то було пусте; головно, що випадків не було, може, через те, що настрої у мене «повышенный» після розмови з Бергманом. Аж мені самій дивно, що я так уже зовсім не боюсь операції, аже ж у людей якось принято боятись таких речей. Може, се я так через те, що сам Бергман не страшний, нема у нього і сотої долі тієї важности, що у наших «світил».

Однак чого се я розписуюсь? 1) Ти заборонила писать довгі листи, 2) ми хутко побачимось. Отже, до побачення. Цілую тебе міцно і гуся меншого теж цілую, а разом з тим прошу його «смикнути за перину, щоб гегнув».

Твоя Леся

1899

93. До Л. М. Драгоманової

4 січня 1899 р. Київ

23.XII

Люба дядино!

Оце насилу Зоря зібрався написати Вам, — їх же «розпустили»! Ну, от і бігають вони тепер так, мов тренірують себе до якогось спортсменського матчу. Надворі зовсім весна, так, як було в Софії на Різдво при мені, оце тепер дощ іде, аж плющить, а Микось і Зоря в гості одпросились і потягли. Трудно не пустить...

Зоря, як бачите, учиться нічого собі, двойки ні одної, значить, all right. В гімназії він вже привик, і взагалі йому, видно, під шкільним режимом легше вчитись, ніж під домашнім.

Спасибі Вам і всім за добрі бажання для мене. Я рада, що Ви не в опозиції проти моїх хірургічних замірів, а то дехто з родичів і приятелів ніяк не хоче миритись з тим, що мене треба різати. Міша, напр[иклад], страшенно сього боїться, я вже навіть не знаю, чого він так. Сама я зовсім не боюсь, та й, думаю, всякий після 16 літ «паліатівів» уже б нічого в світі не боявся.

Роботу свою я трохи спинила,⁴¹¹ бо вона почала втомляти мене і так щось було лінь напала, тільки святами знов візьмусь, бо таки треба.

Сім'я наша, як завжди, врозброді. Ліля в Дерпті,⁴¹² а мама і Дора завтра тільки приїдуть сюди, папа, може, теж завтра приїде, а може, і пізніше, бо пише, що якісь діла задержують. Коло Нового року і Ліля буде вже тут, хоче приїхати мене вряжати.

Святками ще напишу, а тепер бажаю Вам усім доброго здоров'я і щасливих свят. Міцно цілую всіх. Святий вечор!

Ваша Леся

94. До О. П. КОСАЧ (СЕСТРИ)

26 січня 1899 р. Варшава

14.І.1899

Милая Лілія!

От ми ще тільки в Варшаві. В Колодяжному просиділи більше, бо перший день папи ще не було дома, а на другий день мама було захорувала, вчора ж о 8-й увечері ми виїхали, а сьогодні о 7-й рано прибули в Варшаву. Міша тут з ночі, так що ранком ми вже допиталися і зострілися і будемо далі їхати вкупі. Папа нас провів до Варшави і тепер сидить з нами. Коли завтра не забаримось у Творках,⁴¹³ то рушимо в Берлін о 5-й по обіді. Дядя Саша був у нас в отелі, кликав на ніч у Творки, але ми зважили їхати завтра рано, бо раз, що мама не любить там бути уночі, а друге, що нас аж 4, то де ж нас класти. У д[яді] Саші єсть друга дочка — Ніна.⁴¹⁴

Ну, місця бракує. З Берліна писатиму.

Бувай здорова! Цілую тебе і гусів.

Твоя Леся

95. До О. П. КОСАЧ (СЕСТРИ)

29 січня, 1 лютого 1899 р. Берлін

Berlin, N[ord] W[est], den 17–29.І.1899

Милая моя Лілія!

От нарешті добрались ми до Берліна, тільки сьогодні. Були у Бергмана, не застали його дома, виїхав кудись, але завтра має вернутись, отже, завтра знов буду у нього і, може, виясниться вже все. Тим часом, здавалось би, нема чого й писать, але от сижу сама в отелі, то все одно нічого кращого не видумаєш, як писати листи. Мама з Мішею пішли бродить по Берліну (іменно — бродить, бо на вулицях ляпотнява страшена!), а я бродить не могу: проклята нога наостанку робить мені скандал, так чогось розболілась, аж не можна самій і через вулицю перейти, сливе так, як було позаторік перед вприскуванням, — чі її дорогою розтрясло, чі лихо її знає!

20.I (1.II).[18]99. Перебили мені писання на півслові, а потім я вже не могла зібратись докінчити його. Спустилась елеватором вниз, в читальний зал отеля, і, поки наші ходили по Берліну, читала газети і писала, тільки сього початого листа не взяла вниз і через те не докінчила, бо згодом пішли обідати, а там поїхали до Бергмана, котрого перший раз дома не застали, потім, посидівши знов у читальні, подались в Deutsches Theater^I дивитись на «Fuhrmann Henschel»^{II} Гауптмана.⁴¹⁵ Німці грають чудово, дуже тіпічно і вже так «народно», що нехай наші українські актьори сховаються! Але сама драма мені не дуже сподобалась: логіки бракує в розвитку драматичних моментів.

Це все було позавчора, а вчора ми з мамою вже перебрались у Бергманову Privat-Klinik.^{III} Мама, здається, забула тобі написати адрес, так ось він який: Johannesstrasse, 11, bei Fr. Blohm.^{IV} Ся Fr. Blohm (стара німка, властиве, дві німки-сестри) содержує пансіон для Бергманових пацієнтів, і через те пансіон сей есть zarazom і заклад Fr. Blohm, і Bergmann's Privat-Klinik. Деруть тут сильно дорого, але зате специфічно-больничний елемент зведений до minimum: хата окрома (без інших сусідів — слабих), обстановка просто хатня, а не больнична, навіть над ліжком нема таблиці з назвою слабости, а ся таблиця так удручала мене в київській клініці! Перев'язки тут роблять в окромій ізольованій хаті, і через те йодоформ не так-то глушить. Прислуги багато, і все дуже хутко робиться. Їсти дають 5 раз на день і досить розмаїто. Ми тепер живемо удвох з мамою, і тут скілька пацієнтів живуть так, тільки за здорових приплачується по 6 марок в день. Наскільки може бути добре в больниці, то вже так тут есть.

Як бачиш по почерку, я вже лежу, але мене ще не різали, ждуть, щоб нога трохи заспокоїлась, а вона, як на злість, болить. Оце ж і положили мене днів на 2–3, думають, що

---

^I Німецький театр (нім.).

^{II} «Візника Геншеля» (нім.).

^{III} Приватну клініку (нім.).

^{IV} Йоганнесштрассе, 11, панна Блом (нім.).

перестане боліти, як побуде в спокою, а я щось-то не сподіваюсь. Дуже досадно се, бо час минає даремне, і я вже бачу, що весна, значить, пропала. Жалую тепер, що не виїхала до Різдва, властиве — що заважало?

Ну, на медико-хірургічні теми ще буде час наговоритись потім, коли почнеться справжня Кур,¹ а тепер мені хочеться поговорити про що інше. Тут так багато нового, чудного, починаючи від дрібниць комфорту до грандіозних спорудженів. Навіть я, мало виходячи поза стіни отеля і бачивши місто тільки в одному неширокому районі, і то більше крізь вікна фіакрів, усе-таки побачила цілий світ. Вена проти Берліна зовсім не здалась би великою, про Київ і говорить нічого. Тут, властиве, три міста: підземне, наземне і надземне. Берлін стоїть немов на кротовинні: ціла сітка підземних труб каналізаційних, поштових, електричних проводів і т. и. Доми тут сливе всі в 5–6 поверхів. Понад вулицями і нижчими будинками побудовані естокади, по яких мчать раз у раз поїзди. Ми обідали перших два дні в такому ресторані, де по стрісі пробігає залізниця. Просто по вулиці машина не ходить, а все по тих естокадах. В перших етажках домів усе магазини, чогось аж страшно, як подумаєш, скільки людської праці кристалізовано у сих виробках, часом зовсім зайвих. Найбільше мене вражає не так той рух, що видно вдень, як той, що чутно вночі, надто було його чутно в тому отелі, де ми жили перших два дні. Як тільки жильці отеля полягають спати, починається поправка і промивка водопроводів, елеваторів і т. и., наче якісь карлики, духи підземні провадять таємну роботу. Тільки дуже ненадовго, перед світом затихає Берлін, а ранком карлики переносять свою роботу з підземеллів у корідори, далі в кімнати, разом з тим і вулиця прокидається, все біжить, летить, стугонить...

Сьогодні рано, лежачи, я придивлялась до роботи карликів Frl. Blohm: принесла дівчина 5 щіток (їй-богу, 5!) і 3 стірки, пустила в діло всі 8 знарядів, і в ½ години хата була як шклянка;

---

¹ Тільки що мені казали, що не будуть безконечно чекати, а днів через 2–3 різатимуть, неважаючи на те, чи буде нога боліть, чи ні. — Л. У.

таким способом вона мала б хат за ранок прибрати. Розкажи се Фені «в назидание». При такій звинності якось уживається фундаментальність у всьому — в роботі, в стілі хат і убрання і навіть в поході, надто в поході. Тут всі страшенно стопоходні, навіть жінки ходять так, що 6-етажні солідні будови двигтять. Сьогодні, як приїздив Бергман, знялася страшенна біганина, хазяйки, служанки метались, як божевільні, я сього не бачила, але зараз же почула, що пульс нашого дома забився 140 в секунду, коли се біжить щось по коридору, як підкований кінь, найшвидчим галопом і просто аж креше підлогу: цок, гуп, цок, гуп! Лишенько — хата розвалиться! Питаю: хто се біг? — Herr Assistent.^I

Ну-ну... Взагалі, хоч тут і не дуже широке поле спостережень, але я ще не скучаю, бо щодня щось нового довідуюсь. Тут і пацієнти єсть надзвичайні, напр[иклад], дівчинка 10 літ приїхала з Африки, з Трансвааля! у неї та ж слабість, що і в мене, але її не різали, зробили витяженіє, а тепер вона ходить в апараті і каже, що поправляється. Значить, Бергман зовсім не «різун» необачний, а ріже тоді, коли именно треба.

Розказували німки, що багато таких слабих, як я, поправились у них на очах після операції так, що стали ходять ohne Stock, ohne irgend was.^{II} Speriamo bene^{III} і не біймося!

А тепер бувай здорова, бо треба ж колись листа скінчити.

Цілую міцно тебе, mein braves Mädchen,^{IV} і всіх Geschwister.^V

Знайомим кланяйся, сама пиши.

Твоя Леся

---

^I Пан асистент (нім.).

^{II} Без палиці, без чогось іншого (нім.).

^{III} Сподіваймося на краще (італ.).

^{IV} Моя славна дівчинко (нім.).

^V Братів і сестер (нім.).

96. До П. А. КОСАЧА

2 лютого 1899 р. Берлін

Johann[e]sstrasse, 11, bei Frl. Blohm
21/I-2/I[1].1898

Любий папа!

В перший день приїзду я написала тобі одкрытку, але по случаю неділі не можна було купити марок і вона зосталась не пошаною, а потім уже й не стоїло посылать. Зо мною досі ще нічого певного нема. Я лежу, нога болить, а німці сподіваються, що вона од лежання заспокоїться, впрочем, коли днів за два не заспокоїться, то, може, й так будуть різать. Тим часом нога болить все різче, побачим, що завтра буде.

Устроїлись ми з мамою в приватній клініці Бергмана, куди він сам послав нас. Дорого се страх (20 марок в день!), тільки правда, що содержания і догляд добрі. Хата має вид не клінічеський, а просто хатній. Все-таки, якби можна було вільно вибіраць, то слід би устроїтись дешевше, але спорити з Бергм[аном] не приходилось.

Попрошу Мішу написати тобі подробніше про наше тутешне життя, а то ти, може, і нелегко розбереш таке моє писання.

Мама здорова, і, наскільки можна судить по виду, нерви її заспокоїлись.

Телеграму твою ми получили, пиши, коли вибіраєшся в Київ,⁴¹⁶ коли не хутко, то нехай Ліля перешле тобі мій лист.

Міцно-міцно цілую тебе!

Твоя Леся

97. До М. І. Павлика

3 лютого 1899 р. Берлін

Berlin, Johann[e]sstr[asse], 11,
bei Frä. Blohm (Privat-Klinik), 3.II.1899

Шановний друже!

Привіт Вам з Німеччини! Готуйтеся читати препогану базгранину, бо на кращу не спроможусь. Хутко тиждень, як я в Берліні, а досі не написала Вам, бо настрої листам не сприяв. Тільки сьогодні даний мені вирок від Бергмана, і то не абсолютний. В неділю (5.II) мене захлороформують і спробують силоміць виправити мені хронічне звихнення в нозі, а як того не дасться зробити, то зараз же в ту мить будуть оперувати, виріжуть, що там уже слід. Так чи інакше, а хлороформа не мину, се ж і є найприкріший момент у цілій справі, як на мій смак.

Отже, як бачите, я ще не різана, а проте лежу. Причина сьому така: запізнилась я з виїздом через околичні справи на тиждень проти того, як визначила було раніше, а тим часом дорогою нога, що вже боліла трохи в Києві, почала боліти дужче, а в Берліні вже й ступати не можна було без сторонньої помочі. Отож Бергман поклав мене в ліжку, надіючись, що біль втихне, а він і не думає втихати ні вдень, ні вночі, вкупі з тим повищала температура значно—се ознака, що рецідів почався по всій формі. Отак я ні з доброго дива пролежу 5 днів не різана. Весело...

Однак біда бідою, а діло ділом. З Вашого остатнього листа я переказала киянам те, що до них належало про книжні рахунки, вони врешті годяться з Вами у всьому. Про пожертвування (in spe)¹ бібліотеки я не говорила, бо ніяк не могла догадатись, про кого, власне, Ви пишете. Коли про Тарновського, що нібито мав купити дядькову бібліотеку і подарувати її у Львів, то се даремна надія, він нічогісінько не думає ні купувати, ні дарувати, так він сам сказав моїй мамі зовсім виразно. Коли річ

---

¹ У надії (лат.).

про кого іншого, то Ви напишіть про се виразно, а я, коли не сама, то через маму^I чи брата (вони тепер тут обоє), спишуся з ким треба, щоб діло було залагожене. Коли Ви натякаєте на кого з старих киян, то я можу тільки сказати, що, власне, я ні на кого з них надії в сьому напрямі не покладаю, бо вони взагалі не охочі дарувати.

Напишіть, чи приходив до Вас хто від мого ймення за популярними виданнями, а коли дістав їх від Вас, то на яку суму? Якщо мені вже не прийдеться платити сього довгу, то я попрошу брата перейняти се на себе. Слід би було зав'язати міцніші стосунки з тими людьми, що оце вдавались до Вас, може, вони справді здатні до позитивної роботи, у всякім разі не слід цуратись à priori,^{II} бо се у всякім разі люде доброї волі. Вони казали, що будуть присилати мені сюди гроші і матерьяли для друкування в Галичині. Відповідно тому, що вони мені пришлють, я буду радитися з Вами, де і яким способом видавати. Тільки се буде тоді, коли я хоч трохи на ноги стану, отже, буде час тоді поговорити про се. На случай, що я і зовсім можу не встати, я вказала їм дорогу до Вас, отже, поручаю Вашій ласкавій допомочі й увазі своїх недавніх приятелів. Хотять вони видавати популярні книжечки і різні *Schriften*^{III} на політично-економічні теми. Можливо, що се так заміром і зостанеться, — «Добрими замірами вимощене пекло», — кажуть італьянці, — але не хочеться зарані песімісткою бути.

Ах, тепер ще справа... хто зна, як і починати. Біографія Ковалевського — я її не скінчила! Почасти винні тут інші, на кого я даремне надіялась, що постачать мені матерьялів; почасти, і то головно, винна я сама: стілько раз міняла план роботи, що, врешті, взялась до писання тоді, коли часу до виїзду зоставалось мало, а тут почалися збори, прощальні візити, та ще нагодився реферат, що треба було на термін написати, от так моя робота й спинилась. Але все-таки я Вам пришлю

---

^I Мама в одній хаті зо мною мешкає. — Л. У.

^{II} Наперед (лат.).

^{III} Писання (нім).

або скажу прислати початок моїх спогадів і ті ескізи, які належать до сеї теми. Маю надію, що таки сама скінчу свою роботу, а коли ні, то оправданням мені почасти може те служити, що я і других не менше цікавих для мене работ не покінчала, напр[иклад], одної популярної брошюри, двох драм⁴¹⁷ etc., не звела до купи своїх віршів. Ну, що ж, як заставлять у пеклі поміст мостити, то хоч буде чим!

Не заїхала я тепер у Львів через те, що треба вже було поспішати в Берлін, і до того ж у такому стані здоров'я з мене нікому і нічому користи не було б, однаково сиділа б де-небудь в отелі або ще й залягла. Нехай уже навесні, — хто живий діжде, — вертаючи додому або, може, їдучи кудись далі на море, заїду до Львова на довший час.

Як скінчиться або, краще сказати, як виясниться моя хірургічна справа, то треба буде спровадити собі галицькі часописи, а то я вже трохи стратила провідну нитку серед лабіренту різних «консолідацій» і не знаю, що мені про них думати. Чого не розберу з газет, те попрошу Вас роз'яснити; тільки все оце згодом, бо тепер я занадто дурна для таких заплутаних справ.

Згодом подумаю і про одно видання своїх віршів і багато про що, тепер же, здається, краще ні про що не думати, а так собі ждати слушного часу, бо за день-два все одно ні до чого не додумаюсь.

Одно прохання: не кажіть там нікому знайомим, що зо мною зле діється, бо, primo, ще не можна сказати, наскільки именно зле, а secundo, у Вас там люблять зарані некрологи писати. Мені то, — кажу щиро, — од таких некрологів ні зле, ні добре, але на близьких до мене людей вони роблять погане вражіння. Вам я писала про свій теперешній стан і перспективи не для жалісного стілю, а для порядку в ділових речах, ну, і таки ж недаремне я називаю Вас моїм шановним другом. Щиро стискаю Вашу руку, до побачення чи на прощання, се вже як трапиться!

Л. Косач

98. До П. А. КОСАЧА

Після 12 лютого 1899 р. Берлін

Любий папа!

Перешли¹ мою п'єсу в Київ Лілі,⁴¹⁸ нехай Ліля дасть її там переписати.

Мені трохи лучче, рана не болить, а тільки кругом болить. Сплю погано, больно якось вночі. Пишати трудно. Міша в Кельні, скоро вернеться.⁴¹⁹

Бувай здоров. Цілую тебе.

Леся

99. До Л. М. ДРАГОМАНОВОЇ ТА Л. М. ДРАГОМАНОВОЇ-ШИШМАНОВОЇ

25 лютого 1899 р. Берлін

13–25.II

Berlin, Johan[ne]sstr[asse], 11

Любі мої дядино і Лідочко!

Пишу обом разом, бо я тепер на писання не бистра, та й листи Ваші прийшли мало не в один час. Спасибі за поздоровлення і всі любі слова, може бути, факти покажуть, що вони не даремні. Оце через два дні буде 3 тижні після операції, але я лежу цілий місяць, бо прийшлося нерізаною пролежати з тиждень, так гостро боліла нога, розструсившись дорогою. Тепер я ще в гіпсі, може, днів через 10 його знімуть і наложать якусь легшу перев'язку, і з нею ще з місяць пролежу, а тогді не знаю, може, позволят помалу вставати. Тепер нога мало болить, куди не так, як перед операцією, часом хіба, як натягну її або занадто різко повернусь, та от ще при перев'язках, і то остатні перев'язки вже нічого, можна витримати, а перші то були такі, що можна було з ума зійти. Остатніх три ночі можу спати при допомозі броду і сулфуналу, а перше без морфію і не думай. Бред і всякі інші штуки не давали спокою ні мені, ні мамі.

---

¹ Теперь можно—отвезть.—Л.У.

Ви не дивуйтесь і не гнівайтесь, що я Вам досі не писала: перед виїздом з Києва клопоту було багато, потім тут до остатнього дня я не знала, коли именно буде операція, а непевних звісток подавати не хотілось. Потім нерви були такі розтріпані, що я просто боялась писати листа, щоб не лякати своїм настроєм людей. Тепер я теж не зовсім ще в порядку, та все-таки вже розумію, що се тільки нерви і більше нічого.

Спасибі за Ваші запитання в Софію. Запевне, я була б дуже рада побачити Вас усіх, та доля моя залежить від Бергмана, а він ще свого остатнього слова не казав. Може, куди купатись пошле, а може, і просто додому пустить, тоді вже поїду додому, бо і так масу грошей тут у Берліні розсіяла.

Мама тепер нема дома, пішла з Мішею щось купувати, бо Міша сьогодні вже виїздить в Росію. Бувайте здорові! Міцно цілую Вас, Раду і мечките.¹

Ваша Леся

100. До А. М. ДРАГОМАНОВОЇ

25 лютого 1899 р. Берлін

13–25.II

Berlin, Johan[ne]sstr[asse], 11

Mon cher petit Radis!

Тільки що отримала твого листа і в той же момент пишу, а то потім розкисну і вже не захочеться. Мама і Ліді я вже писала про своє здоров'я, тобі напишу про що інше. Знаєш, мені здається, що я не стою того, як до мене відносяться мої родичі і друзя. Стільки поздравлень і добрих слів сказано і написано мені, а я навіть не вмю толком відповісти на їх. Подумай, Міша нарешті приїхав із Дерпта сюди, щоб бути при мені під час операції! Правда, се було добре не тільки для мене, але і для мами, а то я дуже боялась, що вона буде робить сама, поки мене будуть різать. Ти кажеш que j'avais supporté l'opération avec

---

¹ Ведмедів (болг.).

beaucoup de courage. Pas autant que ça, ma ch[é]rie!¹ Часом так розкисаю, що і ложками не збереш... Мене сердить сей гіпс: він постійно кришиться, — і те, що спать хочеться, а не можна заснуть, і те, чом мені не зробили операції 10 літ тому назад, і etc., etc., etc. Врешті, се пусте і не варт про се думать, правда?

Берлін дуже інтересний город, тільки я його мало бачила, бо не могла ходити, як приїхала.

У мене в хаті на больницю не похоже, і се дуже добре, бо я терпіть не можу больниці.

Я тепер багато читаю, бо тут можна доставать всякі книжки на чужих мовах, що в Росії доволі трудно.⁴²⁰

Подякуй за пам'ять про мене M-me і M-lle K[ойчу], а также M-lle Домні передай мій найкращий привіт. Кланяйся усім, хто мене пам'ятає. Де тепер M-me Бельчева?

Ну, знаєш, я кінчаю, бо.... спать хочеться, хоч тепер день. Міцно цілую тебе, ma petite Radinette! Ta cousine pour l'éternité.¹¹

Коли Ви їдете в Росію і чи іменно їдете? пиши точно.

Леся

101. До М. І. Павлика

2 березня 1899 р. Берлін

Berlin, Johann[e]sstr[asse], 11, Privat-Klinik
2.III.1899

Шановний друже!

Не прошу вибачення за те, що досі не писала Вам, бо я все-таки ще «невменяема» і вільна від всяких інших, крім пацієнтських, обов'язків. Хоч маюся далеко краще і живу на світі вже без помочі морфію, бром, сульфону etc., та все-таки ще лежу в гіпсових оковах, отже, так горизонтально, що як тільки

---

¹ Я перенесла операцію з великою мужністю. Це не зовсім так, моя дорога! (франц.).

¹¹ Моя маленька Радочко! Твоя кузина навіки (франц.).

напишу щось довше, то руки мліють, а потім три дні болять. Се так доля жартує над моїм «писательським» званієм! Як здіймуть гіпс — а коли се буде, не знаю, — тоді вже писатиму, треба надіятись, ліпше, бо, може, дозволять хоч трохи підвестись. Тим часом я більше читаю, ніж пишу, до речі, се для писателів корисно.

Спасибі Вам за «Гром[адський] Голос»⁴²¹ і за клопіт про «Вістник». ⁴²² Прочитавши по три чч. того і другого, а до того Ваших два листи, я трохи зорієнтувалась в гал[ицьких] справах. Прошу і дальших інформаций. Ви боїтесь, що, може, мене вражають сі справи неприємно. Справді, не все в них приємно, але ж се життя, се дійсність, а від неї не замажешся — навіть гіпсом.

Шкода, що в Галичині соц[іал]-дем[ократи] такі,⁴²³ — як би сказати? — *podlejszego gatunku*,^I а то б ще, може, якось прийшло до згоди. Наскільки я читала польські соц[іал]-дем[ократичні] видання (ще вдома), то бачила таке: поки діло йде про загальні принципи, то все йде «по-чеськи», а як дійде до місцевих відносин і до відбудування Польщі, то знов заводиться «по-песьки». В двох остатніх пунктах поляки (навіть соц[іал]-дем[ократи]) не багато посунулись наперед з того часу, як писалась «Ист[орическая] Польша».⁴²⁴ Скільки я бачила поляків з-під усіх «трьох заборів», то, здається, ваші найгірші. Се, м[іж] инш[им], видно із крит[ичної] статі Фр[анка] про молодих п[ольських] поетів.⁴²⁵ Дивно тільки, як русинам (до яких же належить і Ярославич)⁴²⁶ ще не до кінця набило оскому польське «*kochałmu się*»,^{II} після якого через 5 хвилин (коли вже русин до послуг не потрібний) наступає: «*Idź do dyabła!*».^{III} Бажаю, щоб сі 5 хвилин були якнайкоротші.

Що з радикалів певна частина виділиться в чисто соц[іал]-дем[ократичну] фракцію, сього я давно ждала,⁴²⁷ яко речі натуральної і навіть, на мою думку, зовсім не сумної; тільки я не

---

^I Гіршого гатунку (пол.).

^{II} «Любімося» (пол.).

^{III} «Іди до біса!» (пол.).

думала чи скоріш не хтіла думати, що се буде з такими скандалами, з соромним прибіганням під польську егіду (бідний русин без егіди не може, бо вже звик до «громовержців») і обкиданням болотом своїх недавніх товаришів, як годиться тільки «непомнящим родства». ⁴²⁸

Ох, я нещасна! душа моя чує, що прийдеться мені про сее все на Україні реферати писати і читати, а ти, Господи, вѣси, ¹ що я з охотою залишила б сю роботу кому іншому!

Однак мені вже руки болять, треба кінчати.

Пишіть мені, як мається сами і як здоров'я Вашої матері, привітайте її від мене, коли не забула мене.

Будьте здорові!

Л. Косач

Р. S. Прикро вразило мене оголошення «Хлопської Бібліотеки». ⁴²⁹ Доки ми ще будемо інших, а то й самих себе лаяти холопами? Єсть же слова «селяне», «хлібороби» etc. Може, се й дрібниця, та все ж характерна... Ніхто в Росії з серйозних і вільнодумних людей не назвав би свого видання «Мужицькая бібліотека».

Р. P. S. Мама просить, щоб Ви були ласкаві прислати нам: 3 прим[ірники] моїх перекладів з Гейне; 3 наших перекл[ади] з Гоголя («Пропаща Грамота»); 1 прим[ірник] «Першого Вінка»; 1 прим[ірник] збірника «Привіт Фран[кові]». ⁴³⁰ На пересилку і на «Привіт» мама посилає 3 марки, як се буде мало, то потім вернемо надвишку коштів.

Напишіть мені, б[удь] л[аска], чи є у спродажі дядькові остатні женеvські брошюрки, такі, як напр[иклад], «A la veille d'un nouveau trouble» ^{II, 431} і т. и.

Ще раз бажаю Вам здоров'я.

Л. К.

Ще Р. S.!! Чи нема видання хоч одного оповід[ання] Бордуляка? ⁴³² Ми б дуже хтіли мати сього автора.

^I Знаєш (старосл.).

^{II} «Напередодні нових смут» (франц.).

102. До О. П. Косач (сестри)

11 березня 1899 р. Берлін

Berlin, Johann[e]sstr[asse], 11

11.III.1899

Люба Лілічко!

І я вже хочу запитати, чому ти нам не пишеш? Мама дуже тим турбується, та і я не можу бути спокійною, хоч мені й не рекомендується тепер непокоїтись. Певніш усього, що ти «так якось» не пишеш або збираєшся «настоящого» листа писати, але ж ми за перших два тижні після операції звикли до частих листів від тебе і тепер одвикать тяжко. Сьогодні мама почала тобі писати, рука затремтіла так, що перо не вдержалось, отже, здумай, в якому вона стані тепер. Про себе не кажу нічого, бо я вам пишу рідко, то й не одважуюсь вимагати, хоч коли будеш часто писати мамі, то, вір, з того буде велика користь і для мене. Твоє мовчання і гадяцькі справи розстроїли маму так, що часами вона зовсім тратить над собою владу, а коли і вдержує її, то я бачу, що се їй дорого коштує. Якби не се, то було б ще все нічого, — я поправляюся, рана гоїться, от, може, днів через два остатні дренажі виймуть, а тижнів через півтора і гіпса знімуть. Бред пройшов, жар невеличкий, тільки остатніх три дні збільшився, та то вже, певне, не від хірургії. Нога вдень не болить, вночі не завжді і не дуже. Коли встану — не знаю, бо тут нічого пацієнтам і родичам толком не кажуть, хто коли встане, коли могтимо виїхать і т. и.

Читати я можу багато, а писати дуже трудно, бо лежу дуже горизонтально. Після листа до тебе три дні руки боліли, через те вже боюся довгі листи писати.

Папі напишу хутко. Тепер бувай здорова і пиши нам. Оксачці і Дорі спасибі за листи, хай вибачать, що не пишу, — я ще інвалід.

Твоя Леся

103. До М. П. КОСАЧА

21 березня 1899 р. Берлін

21-9/III.1899

Любий Міша!

Оце тільки що подерла початого листа, бо, справді, «ще нема нігде нічого», а я вже було таке завела — цур йому!⁴³³ Властиве, я думаю, що Колод[яжне] не продане, твоя і маміна телегр[ами] мусіли мати якийсь вплив. Нарешті, плакати завжди буде час.¹ Се, бачиш, я така розумна зробилась, подержи листа. Я часом навмисне пишу листа з тим, щоб потім подерти, — се «одкриває клапан» і лихий настрої вилітає в повітря, як чад. Коли б не сі різні Nachrichten^{II} або знов Briefmangel^{III} і зв'язане з сим напруження нервів, що передається, як по дротах, від мами до мене (а часом, може, й навпаки), то було б зовсім не зле, бо мої справи йдуть нормально. Сьогодні Geheimrat^{IV, 434} казав, що завтра чи позавтра зніме з мене гіпс, потім наложити Verband^V якийсь такий, що можна буде вставати (з гіпсом чи без гіпсу — ніхто не знає), а ще потім зроблять мені апарат, певне, такий, як у Polly.^{VI, 435} Все оце, кажуть лютри,⁴³⁶ займе 6 тижнів, значить, клади більше. Ввиду сього єсть комбінація, щоб Ліля приїхала на зміну мамі, та ще не знаю, чи се так вийде, бо, може, фінанси стануть на заваді. Я, запевне, могла б і сама зостатись, але мама про се і слухати не хоче, надто надивившись на Mania solitudinis^{VII} п. Мікушевського.⁴³⁷ А пропос, я вже знайома з сим паном; правду ти кажеш, що він з м'якого тіста (хоч то не мені б і говорить після мого постоперативного малодушія!). Жінка його так собі, як більшість польок, — із тіпа

^I 22-10.III. Плакати зовсім не треба. Сьогодні отримала листа, що Колод[яжне] не продане, дякуючи телеграмам!!! — Л. У.

^{II} Новини (нім.).

^{III} Брак листів (нім.).

^{IV} Таємний радник (нім.).

^V Кріплення, пов'язка (нім.).

^{VI} Поллі (нім.).

^{VII} Манію самотності (лат.).

«госпось», а дівча славне, смішненьке, бо все просторікує і резоньорствує, як наша Дора. Воно все присусіжується до мами і вкупі з нею ходить то в музей, то по магазинах, а з своєю матір'ю своїм порядком — хитре!

Люде тут все нові прибувають, Geheimrat їх ріже, фабрика так іде, що ні одної хати вільної нема, а на деякі зайняті вже кандидати є.

Ти питаєш, які я «зайці» читаю?⁴³⁸ Ах, різні і багато і на різних мовах, — в Києві таких зайців нема й на лікарство! Газет читаю мало — чогось «спротивились». Про Russische Zustände,^I зрештою, в нім[ецьких] газетах нема аніжé, в «Vorw[ärts]»^{II, 439} була коротенька звістка, і годі, очевидно, тут сьому значіння не придають. Отже, твої листи мали значення кореспонденції з Росії. А ргороs коресп[онденції] з Росії, чи пам'ятаєш третє «Письмо к Тетеньке»⁴⁴⁰ Щедріна? Коли забув, перечитай конечно, се дуже на часі.

Ах, ніколи ще не було мені так трудно писать, як тепер, власне, того, що ідей багато, а писати мушу коротко, се дуже врізує крила всякій ліріці! Ну, вже ж таки я встану колись, тоді вже — всі Hahn, und [Sch]wan, und Pferdekopf!^{III} — писатиму не так! А тепер, коли б можна було мені простягти до тебе свою лапку, з якої ти і сміявся, і все-таки гладив, як людську...

Бувай здоров.

Твоя Леся

Зараз починаю писать Річчі,⁴⁴¹ але, може, пошлю завтра.

---

^I Стан у Росії (нім.).

^{II} «Вперед» (нім.).

^{III} Півень, і лебідь, і кінська голова! (нім.).

104. До О. Є. Судовщикової-Косач

21 березня 1899 р. Берлін

21-9.III.1899

Моя любя Річчі!

Ти вже другого листа мені пишеш, а я все мовчу, ти, сподіваюсь, не сердишся, бо мені тепер «закон не писан», вживаючи не дуже ввічливого виразу. Все я думала, от визволюся з гіпсових кайданів, тоді вже писатиму, але сього ще довго ждати, як я бачу. Лежать на спині, зовсім рівно і низько, в гіпсовій нерухомості, се поза не поетична і не літератська, через те я нічого не пишу, окрім листів, та й тих дуже мало й короткі. Знаєш, як діти переводять малюнки на інший папір, накладаючи їх на шибку в вікні? при сій роботі дуже руки мліють, — отак мені тепер. Через такі чисто механічні причини я забула, що я літератор, і коли читала твій лист про мої вірші, то здавалось мені, що річ іде не про мене, а про якусь іншу людину, отже, значить, я тепер об'єктивна. Тим-то кажу об'єктивно, що «Казка» краще, ніж «Сон»,⁴⁴² бо вона і по формі літературніша, і по змісту цікавіша, а «Сон» написаний ще дуже невмілою рукою. Щодо Chef d'œuvre,¹ то його, певне, і зовсім ще нема у нашого автора, або, коли й єсть, то недруковане, бо його найкраща лірика (він все-таки лірик par excellence)^{II} не видана в світ, та, може, і не буде видана. Через що? через брак одваги, бо инакше слід би видати, коли вже видавались далеко гірші речі. Тільки, замість, брак одваги не горожанської, а — як би се сказати? — одваги стати «на торжищі» і виложити все, що маєш. По-моєму, сей автор по-дурному робить: або зовсім сховай свою лірику, або май одвагу стати з нею вище «суда глупця»⁴⁴³ і будь вільний в своїй пісні, як музикант, що вважає тільки на серйозну критику. Наш автор повинен ще добре подумати над сим.

---

^I Шедевра (франц.).

^{II} Переважно (франц.).

Недавно читала я один глуповатий роман Bourget,^{1,444} але там поставлено цікаве питання про те, наскільки справжня моральна особа артиста може і повинна одбиватись у його творах. Bourget рішає, що у справжнього таланта його твір мусить бути антитезою його біографії, бо, творячи, він завжди вільний від свого щоденного «я».

Ех! Трудно писать, треба скінчити!

Щось ви обоє не пишете нічого про Євцю, які її прогреси?

Ну, Adieu-hhh!^{II} Цілую тебе міцно, і маму твою,⁴⁴⁵ і Євцю.

Твоя Леся

105. До родини Драгоманових

19 квітня 1899 р. Берлін

Berlin, Johan[ne]sstr[asse], 11

19.IV

Любі мої дядино, Радо і Лідочко!

Ви вже простіть, що я так всім разом пишу, але я боюсь, що як почну збиратись писати всім окроме, то знов довгий час мине. Я тепер пишу тільки недовгі листи, і се, може, сердить, але нічого не поробиш, бо инакше приходиться три дні писати (от і тепер один початий лист лежить третій день!). Властиве, у мене тепер великий прогрес: я вже встала з ліжка і можу трошки ходити по хаті без особливої болі, тільки хожу я з гіпсом на носі (т. е. він доходить у мене вище талії і робить мені пресмішну фігуру), се мене дуже утомляє, так що увечері я дуже рано мушу лягати спати і вже не можу рукою порушити від втоми. Пишу все лежачи, бо сидіти довго не можу, заважає гіпс, та й голова ще не звикла по-людськи держатись, я всього три дні як встала. Мені багато краще в остатні дні з тої пори, як знято Streckverband («вытяжение» — дуже прикра ортопедична перев'язка): нога по ночах не болить і спати можна.

^I Бурже (франц.).

^{II} Прощай! (франц.).

Морфій, бром, сульфонал et toute la boutique de diable^I зоставлені в спокої. Бергман знаходить мій стан добрим і нормальним, тільки, звісно, поправка моя має йти все nach und nach,^{II} т. є. слимаковим ходом. Мені ще згодом мають робити апарат, в якому я, певне, ще довго ходитиму, поки дійду до справжньої самостійності. Думаю, що, може, ще з місяць пробуду тут, поки одважуся їхати додому, а може, й більше.

Спасибі тобі, Лідочко, за «Légendes»,^{III, 446} я давно їх отримала і прочитала, але була такою свинею («выражаясь литературным слогом»), що навіть досі не подякувала тобі за їх і за Ваніну брошюру. Одно оправдання, що мені тепер «закон не писан»...

Впрочем, «литературные выражения» сами по собі, а то таки й трудно було писать: поза була дуже невідгідна, а настрій і ще гірший, — не хотілось показувать малодушіє, отже, оставалось тільки мовчать. Тепер я вже бачу, що моя видумка їхати сюди і робить операцію не була дурною, я нарешті в сьому певна, а поки я не ступила додолу, я все ще с[у]мнівалась, чи не вбита часом моя остатня карта, бо справді се була остатня!

Лілія моя приїхала зовсім не слаба, так тільки трохи заморена — багато занімалась дома — та й то вже тепер оджилося. Папа завжді спосібний трошки перебільшувати наші напасті. Врешті Лілія про себе і свої вражіння напише сама, а я вже скінчу, бо треба ще декому написати, поки є енергія.

Цілую міцно Вас всіх, мої дорогі. Як би я хотіла заїхати звідси до вас, та, видно, вже не прийдеться — не стане сил й фінансів. Ще раз цілую вас.

Ваша Леся

P. S. Мінцес більш не приходив, видно, поїхав у Норвегію, чи куди там він ще збирався. Шкода, що він так спішився, не вспів навіть толком нічого розказать.

---

^I І все це чортовиння (франц.).

^{II} Поступово (нім.).

^{III} «Легенди» (франц.).

Що се так обідили Болгарію, не запросили на мирну конференцію?⁴⁴⁷ Я за неї ображена.

У нас в Росії таке робиться, що аж читать неприємно.⁴⁴⁸ Як начитаюсь про Фінляндію та про студентські справи, то аж додому нема охоти їхати, аж соромно німцям в очі дивитись, як згадаю, що то ж я «русская подданная», — навряд чи і Мікіна лояльність устояла б, якби він був тепер «гражданином нашего обширного отечества»... Міша з Дерпта пише jammervolle Briefe^I з поводу тамошніх справ, і всі росіяне знакомі якісь пригнічені. Цікавий контраст з «жизнерадостными» німцями, з їх енергічним життям, ще більш розбуженим, відколи соц[іал]-демократи виступили вільно на арену. Ах, краще мовчати про се...

106. До М. В. Кривинюка

1 травня 1899 р. Берлін

Berlin, 1.V.1899

У нас Великдень, тут 1-го мая, подвійна рація для повіншування знайомих. Посилаю Вам «остатнє слово» малярської моди:⁴⁴⁹ impressio[n]niste, excentrique, moderne, décadent^{II} etc. etc. Бачите, чим тут годується моя фантазія. Врешті маюся добре, то й декаденти не сердять. Бажаю і Вам всього доброго.

Л. К.

107. До М. І. Павлика

9–10 травня 1899 р. Берлін

Berlin, Johann[e]sstr[asse,] 11

9.V.1899

Шановний друже!

Не писала Вам досі, бо прийшлося залагодити так багато листовних залеглостей, а сили на се так небагато було, що ніяк я не могла вибрати часу, щоб написати скілько-небудь порядного

^I Жалібні листи (нім.).

^{II} Імпресіонізм, ексцентрика, модерн, декаданс (франц.).

листа, а прихапцем писати не хотілось. Винна я перед Вами, що не відповіла на Ваше питання про дату заслання М[иколи] В[асильовича] К[овалевського], але я її не знала тоді,⁴⁵⁰ власне, в Києві я була певна, що ся дата подана в його власних споминах, коли ж ні, то справді не знаю, в кого б про се докладно допитатись. Я знаю тільки, що він був засланий в кінці [18]70-х років, не раніше [18]77 р., а не пізніше [18]80-го, і пробув на засланні три роки. Взагалі мушу сказати, що про життя його мені сливе нічого не вдалось довідатись тепер такого, чого б я раніш не знала з розповідів М[иколи] В[асильовича] або з моїх власних спостережень, щодо всяких дат і докладних біографічних даних, то нема де їх і збирати, як се виявилось, бо родичі, ті, які єсть, стояли від нього далеко, а приятелі, по б[ільшій] ч[асті], не більше знають, ніж, напр[иклад], я. Врешті, мені здається, що М[икола] В[асильович] цікавий не стільки через такі чи інші обставини його життя, скільки через свій характер, надзвичайну енергію, витривалість і силу переконання, якими він так одрізнявся від маси своїх земляків, — то ж, власне, на сю характеристику звертаю я головну увагу в своїх споминах. Жаль мені, що я досі їх не скінчила, але ж досі я абсолютно не була в стані писати. Ви розумієте, що коли людина може писати листи, то се ще не значить, щоб вона могла писати щось до громадського вжитку. Тепер тільки я настільки маю сили й енергії, що можу в один день два не дуже довгі листи написати, але ніяк не більше, бо перш усього довше сидіти не можу, а крім того, за довге писання плачу безсонням і різними напастями, на які мені ще не пора одважуватись, бо я ще «не заняла свого места в среде честных граждан». Проте все ж прогрес чималий: 1° не лежу в ліжку, 2° можу ходити, спіраючись на кий, а другою рукою тримаючись сестри, таким способом можу перейти тричі по наших довгих сінях, 3° можу виїздити на вулицю і бачити, що все-таки є ще на світі весна. Перспективи ставлять мені многонадійні, тільки що маю ще з пів року носити кайдани, с[еб]т[о] ортопедічний апарат, — дарма! Як скинуть з мене сей довгий бандаж, що тепер маю, а наложать апарат, тоді буду вважати себе à реу

grès^I здоровою і візьмусь до писання, бо нема часу хорувати, хоч знаю, що за се буде мені від сестри літанія щодня з рана до вечора. Не пам'ятаю, чи писала я Вам, що тепер зо мною сидить моя сестра Олеся (по-моєму Лілія), а мама поїхала вже додому. Сестриця моя хоч багато молодша від мене, але я мушу тепер признавати її авторитет, з чого не мало сміємось ми обидві. Досі я старалась забути, що я поет «von Gottes Gnade»^{II} (як казав Франко),⁴⁵¹ але тепер мені про се нагадала «Видавнича Спілка»⁴⁵² і — що буде з авторитетами?

А рgoros «Вид[авничої] Спілки» порадьте, шановний друже, що мені робити? «Вид[авнича] Спілка» прислала мені три книжки свого видання на показ.⁴⁵³ Тепер я не знаю, чи посилати мені за них гроші, чи се не випадає? Ви краще знаєте сі звичаї, то порадьте мене.

Ю.В. От бачите, таке писання — два дні один лист пишу! А це зараз придуть мене забірати, щоб здімати з мене гіпсову модель для апарата! ненавижу я ті процедури! Їх уже цілих 7 було — чиста кабалістика.

Тепер ще просьби до Вас: будьте ласкаві, пришліть нам «Основи біблійної критики»,⁴⁵⁴ хочу щоб сестра їх прочитала. Дві прислані Вами брош[ури] отримала — спасибі!

Дуже прошу, перешліть мого листа п. Кобилянській,⁴⁵⁵ Ви, певне, знаєте її адресу. Коли вона не має поняття, що я за одна, то не відмовте рекомендувати мене їй. Я вже давно слідкую за її літературним поступом, і вона мене дуже інтересує яко талан і яко людина. Її писання не ділетанство, а справжня література: як прочитала я збірник її після творів «собственных Невтонов и быстрых разумом Платонов»⁴⁵⁶ (vid. Гр. Коваленко⁴⁵⁷ e tutti quanti), то здалось мені, що я от з сеї клініки зійшла на гірську верховину — контраст виразний! Я не пишу їй сього в таких виразах — хоч з охотою написала б — через те, що не хтіла б здатися їй *faiseuse de compliments*,^{III} а вірити в мою

^I Майже, приблизно (франц.).

^{II} «З Божої ласки» (нім.).

^{III} Такою, що говорить компліменти (франц.).

щирість вона тим часом нічим не зобов'язана — в нашій шановній професії цнота лицемірства таки процвітає.

Тепер маленьке прохання від моєї сестри:⁴⁵⁸ вона просить пояснити, що то воно за дерево смерека, чи то сосна, чи ялина, чи щось інше, і як воно зветься на інших мовах, напр[иклад] по-німецьки чи по-латині. Їй треба се для перекладу опов[ідання] Кобилянської.

Ой, ой, чую, ходять, бігають, зараз прийдуть мене забірати!

Ще одно: не можу знайти Вашого листа з адресою Кузьми,⁴⁵⁹ б[удь] л[аска], пришліть сю адресу знов, мені вона конче потрібна.

Хотіла послати Вам одно виданнячко [«]1-го мая[»] соц[іал-]дем[ократів], та не знаю, чи в Гал[ичину] такі речі йдуть? Здається, йдуть. Там дещо і про гал[ицьку] емігр[ацію] спогадується. Боже Господи! і страх, і сором читати про ту еміграцію, далі не говорю, бо слова — ні до чого...

Ще одно: чи можу я надіятись, напр[иклад], на «Хлопську Бібліотеку» для видання якої роботи в стилі дядькових брошюр?⁴⁶⁰

Простіть — більше питань, ніж листа! Будьте здорові, друже!

Л. К.

108. До В. М. ГНАТЮКА

10 травня 1899 р. Берлін

Berlin, Johann[e]sstr[asse,] 11

10.V.1899

Високоповажаний добродію!

Дуже дякую за книжки,⁴⁶¹ що булисте ласкаві прислати мені. Видання гарненькі, я нічого не маю проти того, щоб мої вірші були так видані.⁴⁶² Брошюровка тільки трохи погана, аркуші страх розлітаються, як тільки книжка розрізана, але, певне, сього вимагає економія, то вже, либонь, так і буде.

Я весь час мала на меті другу, т[о] є[сть] остатню коректу, інакше справді видання зтяглось би ad infinitum.¹

Будьте ласкаві, скажіть тому, хто переписує мої вірші, аби переписав оглав моїх віршів у зб. «На крилах пісень», бо я добре не пам'ятаю, які, власне, з моїх поезій увійшли туди, отже, боюся, щоб не умістити до нової збірки щось давнього.

Ще питання: чи повинна збірка складатись тільки з оригінальних річей, чи можуть увійти деякі переклади?

В Берліні пробуду я щонайменше три тижні, а певне, й більше, бо ще процедура зо мною далеко не скінчена.

Ще одно прохання: при переписуванні віршів кажіть зазначувати дату, яка стоїть під ними, а коли її бракує, то хоч дату того числа часописі, де уміщена п'еса.

Дозвольте мені дати одну пораду щодо книжок «Видавничої Спілки»: може, цензура рос[ійська] скоріш допустила б їх на Україну, якби автори кожний від себе просив би за свою книжку, бо цензура головно спілок не любить, індивідуум її не так лякає. Шкода, коли книжки не підуть на Україну, бо варто, щоб ширша громада прочитала їх. Надто оповідання п. Кобилянської, се просто окраса нашої літератури.

Хтіла далі писати на сю тему, але так раптово заболіла голова, що годі. От і літератка з мене!

Зостаю з правдивим поважанням

Леся Українка

109. До П. А. Косача

13 травня 1899 р. Берлін

13-1/V.1899

Любий папа!

Тільки що збиралась тобі писати, як прийшов твій лист. Спасибі, що ти мені пишеш, хоч, далєбі, я не заслужую, по правді сказавши. Я так мало тобі писала за увесь сей час! Ти, я знаю,

---

¹ До безконечності (лат.).

не сердишся, але все-таки се погано з мого боку. Одно оправдання, що я взагалі мало пишу, хоч остатніми часами вже куди краще «владію пером», бо вже можна сидячи писати, а се багато значить, тільки все-таки часто одно письмо по три дні пишу — трохи трудно, а трохи лінуюся, а часом втомлюсь, то й робить нічого не хочеться.

Вчора зробили мені пов'язку не гіпсову, а просто з крохмального бінта, се вже, певне, буде остатня, бо апарат мені вже заказаний в середу (три дні тому назад) і тижнів через півтора, кажуть, буде готовий. Дуже чудно, як здіймають мірку для апарата, роблять гіпсову модель ноги, так що апарат буде вже именно «як улитий». Казав бандажист, що апарат буде стоїти 70 марок. Бергман казав, що апарат треба буде носити місяців 6. Як буде готов апарат, то я ще мушу тут пробути тиждень чи півтора, щоб добре випробувати і щоб, в потребі, могли тут поправити все, що буде недобре. Так що приїхати додому ми не можемо в перших числах мая, а хіба що в середніх, десь так перед Лілініми роковинами,⁴⁶³ коли, певне, вже всі наші збиратимуться в Гадач.

Рахунків тепер не посилаю, бо ще хазяйки їх не попустили (остатній, який вони дали, ми тобі послали), а Бергман тепер виїхав на скільки днів з Берліна, так що прийдеться ще трохи з рахунками пождати. Я думаю, що для залагоження всіх рахунків, певне, треба буде зо 2000 марок.

Тепер тут досить добра погода, і я часто виїзжаю гулять. Сьогодні просто олімпійська погода, Ліля оце поїхала в Потсдам⁴⁶⁴ (се час їзди звідси) з одною сусідкою-землячкою подивитись на резиденцію, там має бути дуже гарно, вернеться, певне, по обіді. А я збираюся їхати гулять з служанкою, не ждучи, поки вернеться Ліля, хочеться побути в городському саду, поки сонце так гарно світить, подивитись на розмаїту німоту, як вона «добродетельно», по-фамільному гуляє і життям утішається; сей вид завжді наводить на оптимістичні думки.

Хожу я тепер все ще дуже помалу, але вже можу ходити тільки з палкою, ні за кого не держачись, положим, як держусь, то йду лучче, але можу і сама, тільки не багацько. Тут

у нас такий довгий коридор, як буває в гостинніцах, то я можу по ньому тричі пройти, і се мое звичайне гуляння щодня, навіть в ті дні, коли виїзжаю. Нога від ходьби не болить, а часом від сидіння, тільки Бергман каже, що се нічого і що я повинна старатись менше лежати, а більше ходити і сидіти, а що боль, певне, ще з пів року буде озиватись, бо такі операції, зв'язані з ортопедичною виправкою, надовго зоставляють боль. Та нехай там собі, як знаєш, що се тільки тим часом, то якось і не досадно, тим більше, що і боль невелика. Приятно, що Бергман нікуди не посилає на літо, обридло-таки мені волочитись по курортах, а так поїду собі в Гадяч голубів їсти, і благо мені буде. Досадно, що ти мусиш все літо в Києві сидіти!⁴⁶⁵ Хіба б не можна хоч на місяць вирватись? А то так ми з тобою знов мало що будемо бачитись?

Шкода, що, як ти кажеш, дом в хуторі⁴⁶⁶ не буде до кінця іюня скінчений. Але ж я думаю все-таки, що, властиве, я могтиму там одразу поселитись з ким-небудь, признатись, мені сього більше хочеться, ніж сидіти в самому Гадячі, дуже я тут, серед камінного Берліна, заскучала за лісом, таки лісова натура обзивається.

Чи не занадто ви собі клопоту задаєте з кіньми і т. и.? коли се, власне, для мене, то справді не варт було, бо я думаю літо сидіти «безвиїзно», а коли й їздити, то на човні, а не кіньми.

Ну, я ще хочу Дорі приписати, а Ліля тобі, то треба кінчать, а то лист тяжкий буде. Міцно цілую тебе, маму і людоньків. Знакомим привіт.

Твоя Леся

110. До І. П. Косач

13 травня 1899 р. Берлін

Berlin, 13-1/V.1899

Милая Гусінько!

Спасибі за листок, я дуже з нього рада. А напротив чого срібная свинка — га? Ай, Гусю, Гусю!.. Я тепер буду писати не довго, бо треба збиратись їхати гулять: я надіну свою нову, вчора

куплену, чорну накідку і червону (!) шляпу з чорною лентою, сяду в «одкидную карету» і поїду «во всю прыть тихими шагами», на тих конях, що так чудово копитами клапають. Тут, знаєш, усі коні клапають, навіть тиї, що возять пиво у таких величезних возах, як цілий вагон. Поїду дивиться, як маленькі німчинятка у зелених, червоних і ярко-розових шляпках з обручами бігають і лебедів кормлять.

От якби ти бачила, Гусю, як тут смішно дітей возять в тачках, по двоє в одній тачці! сміхота! Смішно теж, як багато людей на велосіпедах їздять, зовсім як ті павуки, що скачуть по болоті. Панове в коротеньких штанчиках, а пані в коротеньких спідничках, дуже чудно.

Ще скажу тобі чудну штуку, як з мене гіпсову мірку зіймали: намазали ногу жиром, а потім наложили гіпс так товсто, як тісто на бужанину, а як трохи підсохло, розрізали вздовж і зняли обережно, щоб не розломилось. Потім доктор тую порожню форму з ноги забінтував так, як живу, щоб не скривилась, і її понесли до майстра, щоб робив на неї апарат! Той апарат теж буде такий, як ціла нога. Тепер я буду настоящий божок на трьох ніжках, — зобачиш.

Ти, Гусю, повинна мене літом глядіти так, як Ліля тут, — ти будеш мене водить гулять на Макітру і гойдати в гамаку, бо інакше я не хочу, я тепер дуже капризна.

Я хотіла тобі знов послати картинку, тільки ми вже всі порозсилали, а нову сьогодні не можна купити, бо неділя.

Кланяйся од мене Мусі і Олі.⁴⁶⁷ А тобі я сама кланяюсь, і міцно цілую, і за крильце твоє гусяче потрясаю.

Твоя Лєся

111. До О. Ю. Кобилянської

20 травня 1899 р. Берлін

Berlin, Johann[e]sstr[asse,] 11

20.V.1899

Дорога і шановна товаришко!

Багато приємности справила мені Ваша швидка і прихильна відповідь, приємна, між иншим, була вона мені ще й тим, що в ній я пізнала Вас таку, якою бачила Вас досі в Ваших творах, — отже, на сей раз *Dichtung und Wahrheit*¹ не стали в сперечність. Хотіла б я, щоб Ви могли так само сказати і про мене, коли побачите мене, та боюсь, що я не відповім тому високому ідеалові, який Ви зложили собі про мене. Ви порівнюєте мене навіть з ангелом, але, дорога пані, щоб Ви знали, тому ангелові приступна часом така ненависть, яка запевне скинула б його з неба, коли б навіть він туди дістався якимсь чудом. Не така сторона наша російська (ба й австрійська!) Україна, щоб виховувати ангелів... Однак я, властиве, не про се хотіла говорити. З Вашого листа, запевне без Вашої волі, забринів мені немов докір, що я раніше, тоді, коли Вам се найбільш було потрібно, не обізвалась до Вас, не подала братньої руки помочі. Се сталось тільки через те, що маю надто українську, а навіть спеціально волинську вдачу і часто, боячись показати себе не в пору експансивною, попадаю в инший гріх — здаюсь індіферентною. Врешті, може, так вийшло краще: Ви тепер маєте ту гордість, яку не кожний має, Ви сами створили собі свою долю і нікому не завдячуєте її. Крім того, вірте мені, чужа поміч, властиве, не поміч: мені легко було вийти на літературний шлях, бо я з літератської родини похожу, але від того не менше кололи мене поетичні терни, а власне, невіра в свій талан, трудне шукання правого шляху і тисячі инших, про які не буду Вам говорити, бо Ви їх, певне, знаєте. Що значить признання цілого світа, коли автор сам не вірить в свою силу? Чі пам'ятаєте трагічний діалог майстра з жінкою в «*Versunkene*

---

¹ Поезія і дійсність (нім.).

Glocke» Hauptmann'a,^I де жінка вмовляє його, що він великий майстер, бо всі люде, всі авторітети сказали, що його твір — вінець всіх творів, але майстер з розпачливою одвагою відповідає: «Nein, mein Werk war schlecht — ich weis[s], ich fühl'es!»^{II} Справді, нам тільки здається, що хтось інший може визволити нас від сумніву в нас самих, ні, сього ніхто інший не може зробити, тільки ми сами — і то не завжді. Врешті, ся ідея краще виражена в Вашому нарисі «Мати Божа».⁴⁶⁸ Запевне, нам мило, коли нас розуміють, коли нас люблять, але се не поміч, се часом велика надгорода, часом невеличка приемність, але се завжді приходиться post factum,^{III} коли діло так чі инакше скінчене. Тим-то і я тепер, збираючись знов говорити про Ваші твори, не думаю, що се дуже придасться Вам практично, просто мені самій се приемно, а Вам, може, буде цікаво, яко «голос з публіки». Властиве, критіка більш потрібна публіці і — самим критікам, ніж авторам. Однак моя Einleitung^{IV} виходить довга, простіть — се вже берлінський вплив! Я, власне, хтіла зазначити ріжницю між поглядами галицької критіки а моїми: гал[ицька] критіка докоряє Вам німеччиною,⁴⁶⁹ а я думаю, що в тій німеччині був Ваш ратунок, вона дала Вам пізнати світову літературу, вона вивела Вас в широкий світ ідей і штуки, — се просто б'є в очі, коли порівняти Ваші писання з більшостю галицьких (я тут не маю на меті, напр[иклад], Франка, бо він не належить до більшости); там (у гал[ицьких] писаннях) чути закуток, запічок, — у Вас гірську верховину, широкий горизонт.

Се, власне, добре, що Ви прийшли в нашу літературу через німецьку школу, а не через галицько-польську, як більшість галичан, бо та школа гал[ицько-]польська, властиве, не школа. Якби почали з того, чим скінчили, певне, користь була б менша. Що Ви пізно навчилися нашої літ[ературної] мови, дарма,

---

^I «Затонулому дзвоні» Гауптмана (нім.).

^{II} Ні, мій твір був невдалий — я це знаю, я це відчуваю! (нім.).

^{III} Після зробленого (лат.).

^{IV} Вступ (нім.).

зате Ви навчилися її, тоді коли інші одразу думали, що знають. Та ще й те, — *entre nous soit dit*,^I — хто знає укр[аїнську] мову? себто так знає, як можна знати франц[узську], нім[ецьку], англ[ійську] etc. Коли Ви з німецької школи прийшли на Україну, то прийшли свідомо, знаючи, куди і навіщо, отже, тепер нема страху, що Ви покинете її. Може, й правда, що Ви часто залітаєте *ins Blaui*,^{II} але — не мені корити Вас за се! лишаю се людям практичнішим. Не у всьому я можу цілком співчувати Вам, так, напр[иклад], я не поділяю Вашого нітчанства, бо сей філософ ніколи не імпував мені яко філософ: його ідеал *Uebermensch*'а,^{III} тієї «Blonde Bestie»,^{IV} якось не чарує мене. Його афорізми справді часом блискучі і гарні, але я не кохаюсь в афорізмах. Таке антінітчанство не повинно становить між нами стіни, у мене є один дуже близький друг нітчанець⁴⁷⁰ або щось коло того, і він мириться якось з моїми виступами против «blonde Bestien», хоч я виражаюсь перед ним далеко гостріше, ніж тепер перед Вами. Я сподіваюсь, що в сьому Ви будете до мене толерантні? Сподіваюсь теж, що ми з Вами поговоримо ще не раз на сю і на інші теми і в листах, і живим словом. Дуже мене тішить, що Ви збираєтесь влітку на Україну. Прошу Вас, напишіть мені конечно перед виїздом, коли маєте прибути до Київа, бо я хоч і не буду на той час там, то, певне, могтиму приїхати вмисне, а якби вже абсолютно не могла, то чей же Ви, дорога товаришко, не відмовите мені завітати до мене на хутір в Полтавщині. Літом я маю пробувати близенько біля міста Гадяча, в Полтавській губернії,^V на хуторі моєї матері. Гадяч — се рідне місто родини Драгоманових, отже, і матері моєї. До нього з Київа їхати не дуже далеко, годин з 10 (на російські простори то се зовсім близько!), і коштує недорого, а поїхати туди варто, бо там побачили б Ви справжні

^I Між нами (франц.).

^{II} У блакить, синю далечінь (нім.).

^{III} Надлюдини (нім.).

^{IV} Білявої бестії, звіра (нім.).

^V Адреса моя буде: г. Гадяч, Полтавской губ., Лариссе Петровне Косач. — Л. У.

центральноукраїнські села і типи, та й околиця, хоч, певне, не така гарна, як Ваша зелена Буковина, та все ж є в ній багато лагідної краси. Так чи інакше, але якщо Ви в серпню приїдете на Україну, то я конечно привітаю Вас в нашій хаті, чи в Києві, чи в Гадячі, або і там, і там. Добре так? Сама я тепер, відай, поїду найпростішою дорогою додому, бо з мене такий інвалід, що аж не бере охота в товаристві показуватись. Врешті, я б рада заїхати і до Відня, і до Львова, але, говорячи без жартів, у мене ще замало сили: хожу ледве-ледве, їздити можу з великою бідою, а навіть сидіти дуже тяжко, бо ся поза найгірша для такого пацієнта, що має не всі кості в кульші. Приїхати ж до Львова і лежати в готелю не весело, та я й не влєжала б при моїй натурі — у мене натура не по організмові! — а се могло б скінчитись дуже сумно для мене, бо зруйнувало б з такою тяжкою бідою заложені підвалини. Я була хора 16 років, нарешті знайшовся хірург, що схотів мене різати, операція і вся процедура після неї були такі, що вдруге я собі й за царство небесне такого не хочу, та ще й не все скінчено, все буде скінчене хіба через пів року. Бачите, які терміни? Так, немов я збираюся жити стільки, як прамати Єва... Поїду, може, тижнів через 1½ додому, а знов через пів року, може, треба буде ще раз в'явитися до хірурга, чи дозволить зовсім увільнитись від ортопедії. Тоді-то, може, матиму волю в Галичину і на Буковину «залетіти», а тепер мені не літати, хіба що на крилах мрії, бо навіть пісні мої щось примовкли серед хірургічних вражінь. Оце з тяжкою бідою берусь переписувати свої «пісні» для нового видання, та й робота ся йде, як з каміня...

Якби Ваш знайомий літерат⁴⁷¹ був цікавий бачити мене, то я була б дуже рада його пізнати, я дуже високо ціную *la confraternité littéraire*.¹ Все ж я не настільки інвалід, щоб не могли бачити людей. Щодо приймання незнайомих, але відомих людей взагалі, то ми, українки, в сьому досить ліберальні. Та й взагалі, наперед прошу Вас, простіть, коли я часом в чому не дотримаю прийнятих у русинів австрійських звичаїв, се,

---

¹ Літературне побратимство, дружбу (франц.).

запевне, буде не з браку поваги до Вас, а тільки через те, що я — українка. Широ, сердечне вітаю Вас від себе і від сестри.

Ваша товаришка Леся Українка

112. До О. П. КОСАЧ (МАТЕРІ)

29 травня 1899 р. Берлін

29–17.V.1899

Люба мамочко!

Сьогодні я вже хотіла писати тобі листа з «жалкими словами», та ось якраз, ще ми не вставали з ліжка, як отримали твого листа. Спасибі, дуже спасибі за нього, багато в ньому цікавого і, наперекір Якимовій поговоріці, багато нового і доброго вкупі. Сьогодні ж получилась од Міші одкритка із Пскова. Оце ж він вчора вже мав бути в Києві. Як же там вам усім Євця показала-ся? Шкода, що я її не бачила.

Приємно, що вже кінець тій канітелі з Ярчевським.⁴⁷² Але все ж «иноплеменники» деякі будуть в Колодяжному — чи се тобі нічого? Положим, се навіть добре, бо инакше могло б уже за сей рік «воцариться запустение».

Літер[атурне] общ[ество] щось завело ризиковану гру, ще потім почнуть літераторів та поетів за довг продавати! А з святом Пушкіна,⁴⁷³ то мені, при всій моїй націон[альній] толерантності, робиться нарешті досадно, що хахла хоч «в церковь» і не пуцають, а проте як до чого запрягти треба, то і він годиться. Я розумію «принять благосклонное участие», але всяку чорну роботу повинні б взяти на себе Соловцов і С°, а то се вже справді занадто благодійно. Ще ж потім того ж Стар[ицького] й лятимуть, що, мовляв, своєї хахлаччини напустив до юбілею.

Яворська,⁴⁷⁴ справді, «женщина руча», як я бачу... Ото, якби...

За дом у гаю⁴⁷⁵ я дуже радуюся, тільки чи не дуже ти вже собі клопоту завдаєш з такою нагальною роботою. Впрочім, і для тебе ж краще, як те будівання скінчиться. Коня нового я, признаться, трохи боюсь. От до чого дійшло — я вже коней

боюся!.. Але то все нічого, я таки довольна, що житиму «в земному раю», — адже ж сього від часу прабабуні Єви ні одна жінка не зазнала! Надто звідси, з кам'яного і тепер дуже, занадто шумного Берліна, то наші українські зелені простори здаються навіть краще раю.

Ходить я, певне, могтиму і пішки до річки, бо вже ж коли хожу на 3-й етаж по сходах, то воно, може, по землі й легче. А може, в апараті й зовсім хороше ходитиму. Апарат ще не готовий, німецькі зелені свята, певне, перебили роботу бандажістові, але завтра обіцяв принести міряти, після примірки, кажуть, уже хутенько докінчить. Проте Емма, у котрої скоріш можна «правдоньки» допитатись, ніж у лютр, каже, що я ще пробуду тут *zwei Wochen ganz bestimmt*.^I Та нехай уже й *zwei Wochen*, сиділа більше!

Може бути, що з апаратом я і Мішіного коханого Bote^{II} побачу,⁴⁷⁶ а тепер ще боюсь ходити по галереям. Єсть можливість побачити й мені Rochegrosse'a,^{III, 477} бо він тепер виставлений на великій берлінській *Jahrausstellung*^{IV} (відповідає парижському Salon), там же єсть і та картина, що розказувала лютеранка: *Abschiedsgedanken*,^V постаті, що привижують ся в клубках диму з локомотива. Вистава ся уряжена в саду *Lehrter [B]a[h]nhof*,^{VI} в окромій будові, *au rez de chaus[s]ée*.^{VII} Може, й побачу. Ліля була на сій виставі і каже, що хоч дуже надзвичайних картин нема, але гарних багато. Була Ліля і на виставі «Secession»^{VIII} («Modernisten»,^{IX} отих, що «Jugend»^{X, 478} видають), вона їй страшно не сподобалась. Купила мені на показ ілюстрований каталог, то справді якийсь страхіття. Емма

---

^I Гарантовано два тижні (нім.).

^{II} Бота (нім.).

^{III} Рошегросса (франц.).

^{IV} Щорічна виставка (нім.).

^V «Думки на прощання» (нім.).

^{VI} Залізнична станція Лерте (нім.).

^{VII} На цокольному поверсі (франц.).

^{VIII} Сецесіоністів (франц.).

^{IX} Модерністів (нім.).

^X «Молодь» (нім.).

і Mari, роздивляючись той каталог, раз у раз скрикували: «Hässlich, grässlich sche[u]sslich, gre[u]elhaft! Na! ist es möglich? ich bin sprachlos!»^I Я на сюю «Secession» не хочу дивитись, хоч би й могла!

Еге, признаться сказать, я ледве «скрыла свое изумление», коли лютра сказала мені, що Geheimrat бажає собі тільки drei Hundert Mark,^{II} бо ніхто б йому не заперечив, якби він двічі стілько сказав. Я думаю, що й наші добродії людськості, оті, що пінцети в животах «забувають», беруть навряд чи менш 150 р. за свої добродійства.

Я вже дещо купила собі: дві спідниці нижні, накидку, літню довгу блузу, одну блузку, а то ще куплю скілька блузок і, може, ціле літнє плаття. Шляпу тим часом маю простішу, а гарну куплю тоді, як буду вільніша в руках, бо шляпу завжди треба купувати в присутности того, хто має її носити.

Твоя сенсаційна новина про Мумму справді сенсаційна. Хто ж би се? Чи не Пашкевич? Вони ж давно «друг к другу возвышенные чувства питали».

Ну, буду хутко ще писати, після отримання апарата, то напишу ще дещо, а тепер не хочу дуже утовщати листа, бо ще пропаде.

Міцно цілую тебе і всіх! До побачення, дорога мамочко.

Твоя Леся

113. До В. М. ГНАТЮКА

29 травня 1899 р. Берлін

Berlin, Johann[e]sstr[asse,] 11.

29/V 1899

Високоповажаний добродію!

Посилку (вірші) отримала, дуже красно дякую. Вибачайте, я чогось ніяк не сподівалась, що то Ви самі маєте переписувати, і через те якимсь надто категоричним тоном давала свої

---

^I Потворно, дуже огидно, жакливо! Ось! Чи так можливо? Не вистачає слів! (нім.).

^{II} Триста марок (нім.).

розпорядки в сій справі, не беріть мені сього за зле. Проте все ж мушу Вам знову докучати: будьте ласкаві, пришліть мені ще три мої поезії: «Східну мелодію» і «Мрії», обидві друковані у «Вістнику» за минулий рік⁴⁷⁹ (не пам'ятаю тільки, в яких числах), крім того, «Поет під час облоги» з «Привіта Франку».⁴⁸⁰ Тоді вже буде все. Я вже своє все переписала, тепер ще гаразд перегляну, дам порядок — і буде готове. Одно тільки, я згадала, що деякі з недрукованих річей маю в Росії, а вислати їх мені ніхто не може, бо не знайде без мене, отже, не знаю, чи мені їх прийдеться друкувати просто в кінці книжки як Anhang,¹ чи можна буде завести в хронологічний порядок, чи краще пождати з друкуванням, поки не пришлю все. Се, що маю тут, пришлю Вам, звичайне, тепер, з Берліна. Переклади справді краще полишити до слушного часу. Між иншим, як гадаєте, чи не взялася б «Спілка» згодом видати мій переклад «Атта Троля» Гейне⁴⁸¹ і переклад його балад та драми «Раткліф»⁴⁸² (пер[еклад] Стависького)? Сі переклади давно готові навіть до друку. Я маю навіть тут з собою сі речі (окрім «Раткліфа») і могла б їх, в разі потреби, послати до Львова.

Забавлю тута довше, ніж думала, може, ще тижнів зо два — хірурги ще не пускають додому.

Про видання «Спілки» напишу в другому листі, а тепер мушу кінчати.

З правдивим поважанням

Леся Українка

114. До О. Ю. Кобилянської

29–30 травня 1899 р. Берлін

Berlin, Johann[e]sstr[asse], 11
29.V.1899

Шановна і дорога товаришко!

Зачинаю писати дрібно — знак, що лист буде довгий, і погано — знак, що пишу його лежачи: мала сьогодні зрана трохи роботи, то се вже втомилась та й лежу. Диво, що і Ви говорите про

---

¹ Додаток (нім.).

мою енергію, хіба прийдеться мені й самій колись повірити в неї, а досі я думала (до остатніх 3–4 років), що, власне, енергії нема в мене ні крихти і що найменше енергії в моїх віршах. Правда, що й та енергія, яка є, часто пасивна, — я таки лінюх, кажучи по правді! Сього допевнитесь, листуючись зо мною; часом на мене нападає, що місяцями не пишу ні до кого, а що роблю? Хто його знає!

Не робіть собі такої великої ілюзії з моєї «широкої освіти». Запевне менше знаю, ніж Ви, бо навіть жадних шкіл не покінчила і взагалі систематично вчилась тільки до 14 років, а потім пішла «на власний хліб», себто вчилась тільки того, що мені подобалось, а читала все, що запорву, без жадної заборони. Правда, коректив був в особі моєї матері та в листах дядька Драгоманова, якого вважаю своїм учителем, бо дуже багато завдячую йому в моїх поглядах на науку, релігію, громадське життя і т. и. Коли б він був жив довше, то, може б, з мене вийшло що ліпше, ніж є тепер, а так — буде, що буде! Пишу Вам про се для того, що взагалі маю звичай рекомендувати себе новим знайомим не тільки з найкращого, але й з найгіршого боку, щоб, коли хто має розчаруватись в мені, то міг би зробити се скоріше, а коли хто має стати моїм товаришем, то щоб знав, з ким має діло, і приймав мене *telle que je suis*.¹

Не обіцяю Вам, любя пані, «гримати» на Вас, бо раз, що не буде за що (так я думаю), а друге, — гримання не в моїм характері, та коли мене побачите, то сами скажете, що воно мені не до лица. Се не значить, щоб я була дуже добра, ні, але просто злість у мене приймає інші форми. Врешті, думаю, що злість моя ніколи не покажеться Вам, бо чим можете Ви її викликати? За теоретичні незгоди я ніколи не дохожу до злости, за риси характера було б чудно нападатись на людину, бо характера свого ніхто не може самохіть змінити, та й скільки я догадуюсь про Ваш характер, то він може мені тільки подобатись, а не викликати на гримання. Я не раз кажу, що в мене натура «хронічна», бо справді у мене все хронічне: і хвороби,

---

¹ Такою, якою я є (франц.).

і почування. Як анемія, туберкульоз, істерія, так і приязнь, любов і ненависть. Через те і наше товаришування, сподіваюсь, буде хронічним. Вибачайте за такий непоетичний стиль — адже я мешкаю в шпиталі: Wer den Dichter will verstehen, mus[s] in Dichters—Klinik gehen!^{1,483}...

От і гаразд, що про клініку згадала: я ще з неї не зараз виїзжаю, бо німці трохи одурили, не зробили мені на термін ортопедичного апарату, а без нього їхати не можу, отже, знов тижнів на 1½–2 відтягається мій виїзд. Шкода, що я тоді так Вам написала, через те, може, і Ваш знайомий не прийшов до мене,⁴⁸⁴ думаючи, що вже пізно.

30.V. Оце отримала від нього карту — прийде.

Тепер нова комбінація про Вашу гостину до мене: чи не було б для Вас вигідніше приїхати багато раніше вистави⁴⁸⁵ просто в Гадяч? Там би Ви побули з нами на хуторі, а потім ми б рушили вкупі до Київа, бо раніш в Київі нецікаво: всі роз'їдуться по літніх мешканнях. А під час вистави, певне, однаково моїй родині час буде вертати до Київа, бо дітям до шкіл пора буде. Для мене, властиве, однаково, я тільки гадаю, що Вам краще так, бо в липню на селі ціла вигода, а в місті краще пізніше. Напишіть заздалегідь, як зважите.

Київська адреса моя: Киев, Назарьевская ул., №21. Я в Київі довго не затримаюсь, так хіба пару день, але якби Ваш лист розминувся зо мною, то все ж мені його перешлють до Гадяча. Хутір мамин зараз же під Гадячем, та тим не маєте чого сушити собі голови, бо якби тільки написали, то сестра моя виїхала б до Вас назустріч до двірця, а в Київі теж я попрошу татка, щоб Вам поміг. То все не журба, ось тільки приїздіть. Далєбі, Вам треба приїхати на Україну, так як українкам треба їздити в австрійську Русь і взагалі за границю.

Коли б Вам було цікаво познайомитись, напр[иклад], з російською літературою, то я з великою охотою, в чім можу, послужу Вам. Ой Боже! якби-то, напр[иклад], д[обродій] Павлик

---

¹ Хто хоче зрозуміти поета, мусить піти в поетову клініку! (нім.).

знав, що я хвалю Вас за німеччину і запрошую до російщини, — то б то сварився! а я таки йому про се скажу — часом люблю скандалізувати компатріотів. Я не дивуюсь, що галицькі уми не мають на Вас впливу, бо, мені здається, Ви сами виростили понад їх. І, — я не знаю, — розумних людей я в Галичині стрівала, тільки всі вони якось не чарують, чогось їм бракує, темпераменту, чуття, серця чи хто його знає чого, — не можна з ними почувати себе вільно. Говорю про мушин, жінок мало знаю. У галичан мене ще вражало якесь чудне, непросте відношення до жінок, все вони дивляться на нас або згори вниз, або знизу вгору, а щоб так просто, нарівні — зроду! Хіба ж могла б яка жінка чи дівчина сказати або написати якому галичанинові «дорогий товаришу» або й «дорогий друже» без того, щоб йому не привиділось не знати що? Я думаю, ні. А поки справа так стоїть, то всі фрази галицьких поступовців про сприяння «жіночому питанню» лишаться фразами. Наскільки я чула про становище галичанок в товаристві, то се якась така неволя, що, може б, я скоріш на каторгу пішла, ніж на таке життя. Подібне життя, напр[иклад], в Болгарії, я його бачила... Не подумайте, що се в мені говорить «гординя» українки. Пишу так, бо думаю, що можу говорити з Вами щиро про сі речі. Мені здається якимсь лицемірством, коли галичане (мущини) плачуть над духовним убожеством своїх жінок і вихваляють українок: від кого залежить, щоб справа змінилась? Нехай університети, права, патенти etc. залежать від уряду, але товариські звичаї не декретуються. Було колись і в Росії так, що жінці «з доброго товариства» не вільно було й кроку ступити по-людськи. Ще в часи Пушкіна написати листа до панича значило скомпромітуватись навіки («Я Вам пишу, чого же боле? чт́о я могу еще сказать?») — пише Татьяна до Онегіна, а тепер якби хто таке сказав, то люде б сміялися. Пам'ятаю, якось один січовик⁴⁸⁶ признався мені, що хтів «украсти» мою фотографію, бо ніяк не думав, що може просто її попросити, не будучи ні свояком моїм, ні нареченим. Дрібний факт, але він здався мені характеристичним. Тоді ще, пам'ятаю (се було літ 8 назад), аж лютила мене та мішанина понять: жіноча

рівноправність, вільна любов, з якою січовики ніяк не могли дати собі ради. Так мов гвіздох якийсь сидить у них в мізку! Вже нащо д[обродій] Павлик, найбільш «українізований», але й той заплутується в сьому. Ей, та вже недаремне ті галичане, що приїздили «шукати жінки собі» на Україні, стали з тим своїм сватанням «притчею во языцех»! У нас хіба капелюхи так вибірають, а не жінок. І то ж приїздили не які-небудь, а поступовці...⁴⁸⁷ Цур їм, аж говорити не хочеться! Мені здається чомусь, що на Буковині люде інакші, сердечніші, хоч справді я про Буковину нічого не читала, окрім Федьковичевих⁴⁸⁸ та Ваших оповідань.

От несподівано і показала я свою злість, напалась на бідних галичан мокрим рядном, хоч вони мені особисто нічого лихого не вчинили. Такий-то з мене ангел!

Тільки, дорога пані, не лякайтесь, не думайте, що я і до товаришів така. Ні, мені здається, я завжді розумію, коли людину болить, надто якщо та людина мені симпатична. Завдати прикрість Вам я б не хотіла ніколи ні словом, ні вчинком. І Ви не бійтесь мені завдати болю, я звикла приймати чужі болі і жалі, у мене були і суть і тепер близькі товариші, друзі, що звертаються до мене в хвилини смутку і тим, власне, найбільше притягають мене до себе. Я сама не дуже експансивна, — се, здається, вдача всеї нашої родини, — се не добре, але я нічого не можу проти сього, і Ви не беріть мені за зле, коли часом я здамся Вам не досить одвертою. Ніколи найближчі друзі не знали мене всеї, та я думаю, що се так і буде завжді. Друзі мої звикли до сього і дали мені волю говорити тільки про те, про що я хочу. Але я думаю, що їм ніколи не трапилось жалувати про те, що коли говорили мені.

Однак, лист мій виходить страх довгий! А я ще забула спитати Вас про те, що просила сестра моя. Будьте ласкаві, напишіть, яке то, власне, дерево смерека? у нас на Україні його, здається, нема. Адже се не сосна і не ялина? А також, як треба розуміти вираз: «Що й залежить на мені, коли лиш музику чую». Чі то значить: «сама себе забуваю», чі, може, «чую в собі незвичайну силу», чі що иншого? На Україні так не говорять,

то ми якось не можемо як слід зрозуміти. При цьому сестра моя просить передати Вам її вітання, подяку за дозвіл перекладати і запросини в гостину до нас. Я сама теж, нарешті, вітаю Вас і — кінчаю.

Ваша товаришка Л. Косач

115. До Л. М. Драгоманової

5–6 червня 1899 р. Берлін

5.VI

Дорога моя, люба дядино!

От спасибі, що написали. Я вже збиралась робить Вам «інтерпеляцію», не маючи відповіді на наші листи. Сподіваюсь, що Ви вже досі маєте звістку від Зорі про экзамени, але я все-таки «выразила ему свое порицание» за те, що він лінується Вам писати. Біда з такими хлопцями-підлітками! От хоч би і наш Микось, він як напише за пів року два листи, то і то вже «подвиг силы беспримерной»!⁴⁸⁹ Нам писала Оксана, що хлопці витримали всі экзамени, а осталося до кінця всіх ще два якихсь, як вона каже, неважних, за які вже нема чого боятись.

Врешті, Ліля за Зорю не боїться, бо він увесь час добре вчився і учителі не мають чого чеплятись до нього. Скоріш Микось міг би схибити, бо в нього за рік не все було гаразд, але і то тим часом якось іде. Сьогодні писав папа, що має певну звістку, ніби Вас мають пустити в Росію. На Бога, як отримаєте оте формальне «разрешение», то не гайтесь дуже з приїздом. Нам так хочеться, щоб Ви вже скоріш були з нами! Не говорячи вже про те, як то добре для Зорі, але і для Ради, я думаю, се буде куди краще, не даром же і дядько завжди казав, щоб я взяла Раду «в Новоград-Волынск», — яка б не була погана Росія, але для жінки і дівчини в ній легше жити, ніж в Болгарії, яка, признаться, в моїй пам'яті зосталась стороною жіночої неволі par excellence (N'en déplaie à Ваня,¹ достойнейшему из болгар!)

---

¹ Переважно (не в образі Вані) (франц.).

б. VI. Через день перериву відхотілося кінчати перебіту фразу, тим більше, що Ви і сами все це знаєте. А перебили мені писання апаратом — нова перепетія мого Heilkursus.^I Сей апарат неприємна машина, на половину шкуратяна, на половину сталюва, доволі важка і незграбна, а вже що гаряче в ній, то цур йому, наче в кожусі! Не скажу, щоб се було багато краще, ніж гіпс, тим хіба краще, що на ніч здіймається, отже, людина має хоч вночі святий спокій. Вчора, на перший раз походивши в ній пів дня, я так втомилась, що, розпрігшись увечері, писати вже була не в стані, а сьогодні оце знов надвечер розпрятлась і пишу лежачи, в надії, що Ви розберете і таке писання. Врешті, я тепер і сидючи пишу погано, бо ніяк мені справжня писательська поза не дається, — певне, Бог карає за якісь давні літературні гріхи, нових-бо гріхів не може бути, я от швидко пів року, як нічого, крім листів, не «творю», — хірургія заїдає мою музу. Нічого — *révanche*^{II} за нею! (за музою, а не за хірургією, хай Бог милує!). Лілія моя оце тепер в театрі, пішла дивитись на драму Гауптмана «Einsame Menschen»,^{III} 490 завидую їй, бо я тут гауптманісткою стала. Вдень Лілія шукала Вам голок «Germania»^{IV} і не знайшла. Завтра ще пошукає. Врешті, вона сама Вам про се напише.

Мінцес уже поїхав раніш, ніж прийшов Ваш лист. Багато цікавого розказував про Фінл[яндію] і т. п., я передават' не буду, бо він же і Вам розкаже. Перед виїздом звідси не вспів до мене зайти, прислав листа з обіцянкою своєї брошури про Фінл[яндію], але я бро[шуру] не отримала. Політика заважала йому розказати мені про вас всіх стільки, скільки б я хотіла, але зате, власне, ці «політичні» розмови так живо нагадали мені софійські часи... Славний він чоловік, сей Мінцес! і я справді була *extrêmement touchée*^V тим, що він, маючи весь час так занятий, уділяв його все-таки на розмови зо мною, хоч,

---

^I Курсу одужання (нім.).

^{II} Помста (франц.).

^{III} «Самотні люди» (нім.).

^{IV} «Германія» (нім.).

^V Надзвичайно зворушена (франц.).

власне, для нього, Мінц[еса], жадної користі літературної чи громадської від inter[v]iеw^I зо мною не було.

Тепер про мої перспективи: через тиждень, може, німці пустять додому, але се так тільки à peu près,^{II} бо от завтра має бути зроблена одна реформа в апараті, а скільки таких реформ потребується — невідомо, бо се виясниться в міру того, як ходитиму, щодня потрошку. Треба випробувать добре, бо в Росії нема кому робити реформ, навіть в хірург[ічних] апаратах, а недобре прилажений апарат все одно, що погана конституція, — не стілько помагає жити, скілько заважає. Так чи инакше, але тут уже бути недовго!

Щодо мого здоров'я, то «прогресс идет вперед», ходить можу (правда, з усякими «поддерживающими основами») навіть на другий етаж («по-русски» — третій), болить мало, більше заважає, ніж болить. Врешті, як знаєш, що все це тільки до часу, а там за яких пів року воля настане, то всі хірургічні вар'яції здаються пустяками! Коли б тільки се вже було остатнє митарство в сьому роді, — на інші я згожусь, але хірургічних вже справді доволі, j'en ai par dessus les oreilles...^{III}

Бувайте здорові! ні, до побачення, моя люба, мила, дорога дядино! Міцно-міцно обіймаю і цілую Вас, і Ліду, і Раду, і Міку — та й Ваню, не во гнів його ученій милості.

Ваша Леся

116. До М. І. ПАВЛИКА

7 червня 1899 р. Берлін

Berlin, Johann[e]sst[rasse,] 11

7.VI.1899

Шановний друже!

Знов я замовкла, се найбільш через те, що коли подумаю про Вас, то згадую про ту роботу, яку мушу, а не можу тепер

^I Інтерв'ю (франц.).

^{II} Приблизно (франц.).

^{III} У мене їх по вуха (франц.).

зробити,⁴⁹¹ і зараз такий візьме жаль, що аж світ темним здається. Ви кажете диктувати: на жаль, не можу, не вмію сього абсолютно, куди й думки всі діваються! Я навіть не люблю, щоб хтось сидів коло мене, як пишу, а вголос думати можу тільки в гарячці. Тут всі обставини настільки не сприяють писанню, що, поки я тут, я не літератор і навіть не людина, а хірургічно-ортопедичний манекін. Ви бачили, який вид мають мої листи, переривані усякими медичними експериментами, — хіба ж то було писання, скажіть сами? Я, живучи остатні роки на більшу половину зовсім самотно, присвоїла собі непрактичну звичайку, а власне, що можу займатись літературою тільки тоді, коли сама в хаті, і то головно ввечері і вночі. А тут день і ніч я вдвох, в 10-й, 11-й іду спати (такий режим), потім щовечора оті масажі, здійснення і (ранком) накладання апарату вибивають мене з настрою, бо занадто нагадують, що я «матерьял», а не людина. Писати «як-небудь», аби не гаяти, я могла б, але не хочу, бо занадто люблю пам'ять М[иколи] В[асильовича] і говорити про нього прилюдно, не узброївшись тим хистом і таланом, на який тільки можу здобутись в нормальніших, ніж тепер, обставинах, не вважаю згідним ні з моєю любов'ю, ні з моєю літературною гордістю (признаюсь, що вона таки в мене є). Се робота більше белетристична, ніж компліятивно-біографічна, а белетристика мій фах, darum soll ich das beste leisten...¹

З поводу німецької фрази згадала Кобилянську. Щодня хвалю сама себе, що познайомилася з нею, — вона, видно, розумна і хороша дівчина, по листах дуже мені подобається; я вже взяла з неї обітницю, що прибуде до мене в гості в серпні. Щодо німеччини, то я іншої гадки про се, ніж Ви і всі галичане. Не згубила, а виратувала К[обилянськ]у німеччина, показала їй ширший європейський світ, навчила ідей, навчила стилю (не в значінні слів, лексіки, але в значінні фрази, багатства форми), а розвивши їй розум, тим самим виховала для свідомої і розумної служби рідному краю. К[обилянськ]а вже не

---

¹ Тому я повинна показати найкращий результат (нім.).

кинеться в вузький шовінізм, бо звикла до широкого лету думки, — гадаю, що й збочення до клерикальства для неї неможливі. Найкращий спосіб втримати К[обилянськ]у при нашій літературі назавжди се не дорікати їй щодня німеччиною, не називати чужою, екзотичною квіткою, а признати за нею те почесне місце в нашій літ[ературі], на яке вона цілком заслугує. Порівняйте писання (прости Боже!) Коваленка, Катренка,⁴⁹² Коваліва,⁴⁹³ — і як там ще вони зветься ті патріоти-бетристи, що пишуть для патріотів-читачів, — з яким навіть найменше вдатним оповіданням К[обилянсько]ї, то зважите сами, хто більш екзотичний, чи вона з своєю «німеччиною», чи вони з своїм «українством». У К[обилянсько]ї, напр[иклад], в 1-й частині «Царівни» та й у всіх оповіданнях в збірці, скрізь живі буковинські люде, нехай хоч і в профіль, сілуетами змальовані (напр[иклад], в опов[іданні] «Жебрачка», «Час», «У св. Івана» і т. и. — між иншим, яка «німеччина» в сих оповіданнях?), а в Коваленка і С° маріонетки з написами «писарь», «становий» і т. и., і ті маріонетки говорять таке, якого ні на Україні, ані деінде в світі ніхто не говорить. Найменш мені подобається її оповідання «Мужик», хоч воно найменш німецьке, і коли вона піде на сей шлях, то не далеко зайде. Тепер лайте мене.

Я не тільки не відучу К[обилянсько]ї від нім[ецької] мови, але попрошу її зредагувати один мій нім[ецький] переклад мого оповідання⁴⁹⁴ для нім[ецького] берлінського видання укр[аїнських] оповідань, куди мене люде, дякуючи тій же К[обилянськ]ій, запрошують. К[обилянськ]у збираюь «втравить» ще й в рос[ійську] літературу, бо, видно, вона її з третіх рук знає, а по-мойому, таки, напр[иклад], Тургенева і С° варто з перших рук приймати.

Лайте ще раз або похвалить.

Можу Вас повиншувати, друже? Остатне ч[исло] «Гром[адського] Гол[осу]» сповіщає про перемогу радикалів.⁴⁹⁵ Мені шкода молодих соц[іал]-дем[ократів] русинів, коли їх ззість Польща, але зовсім ззісти соц[іал]-демократію руську вона не може, сей напрямок таки прокинеться, згодом вільний від

решток національно-духової неволі, від якої ще не визволився Яросевич і тов[ариші], се занадто універсальний рух для того, щоб могла українська нація обійтись без нього. Коли б я була публіцистом (тепер, більш ніж коли, жалую, що нема в мене публ[іцистичного] талану), то звернула б якнайсерйознішу увагу на соц[іал]-дем[ократичний] рух і на те, яке місце має займати в ньому елемент національний, т. є. як мають, напр[иклад], укр[аїнські], польськ[і] і велик[оруські] соц[іал]-демократи відноситись межи собою. Се була б нова «Історична Польща».⁴⁹⁶ Але писати про такі речі без публіцистичного талану — пожалься Боже! маю досить досвіду для того, аби знати, що публ[іцистика] не мої ризи. Хотілось би знайти якого талановитого публ[іциста] на Україні і «втрутити» його в се. Я думаю... але знов-таки — не кажи гоп! поки не вискочиш.

Мені здається трохи чудним, що на з'їзді постановлено «ніколи більше не здійсмати питання» про соц[іал]-дем[ократію]. Як можна постановляти щось за інших людей? адже, може, через скільки років більшість в партії буде зовсім інша, тоді що? Тоді ся «постанова» буде мертвою буквою, запевне.

Познайомилась недавно (листами) з Кузьмою. Треба постаратись щось порадити йому, тільки для сього мого власного бажання трохи мало, — я сама подібна до героя моєї «Давньої казки», що то тільки й мав талан до віршів не позичений, а власний. Бувають часи, коли мені хотілось би стати капіталісткою, такий час, між инш[им], тепер. Що ж, коли належу до народа, у якого літератори мусять бути безсеребренниками або шукати іншої роботи чи — іншого народа!

Простіть, пишу знов нерозбірно і погано, се я знов лежу. Зробили мені на ногу машину, та от все роблять в ній реформи, а я тим часом мушу лежати, бо вільною ногою не можна на землю ступати. Через тиждень, кажуть, пустять додому, але се залежить від реформ, а скільки їх ще треба буде, покаже практика. Бачите, яка практична політика, чи пак медицина.

Пишіть, що і кому маю від Вас сказати на Укр[аїні],⁴⁹⁷ може, маєте діло, я вивчу напам'ять і скажу. Ви давно щось писали, та тоді я ще була дуже запоморочена наркозом, то й забула.

Тепер я «в здоровом уме и твердой памяти». Заїхати у Львов ніяк не можу, бо ледве соваюсь по світі, не знаю, як ще й додому дістанусь. Приїду, а не заїду в Галичину і на Буковину, як буду вільніше розпоряджувати собою.

Шановний друже, присилайте мені в Гадяч (як торік) «Гром[адський] Голос» і що буде цікавого з виступів рус[ької] соц[іал]-дем[ократії], хоч би й на польськ[ій] мові (коли не важитиме багато в пакеті), — все оце, звичайне, на мій кошт. Я думаю, що туди буде доходити, коли буде доходити, то шліть і потім во-сени і взимі, у мене тепер завжді зв'язки з Гад[ячем] є. Туди ж пошліть і поп[улярні] вид[ання] дядька. Може, згодом дам і ще яку адресу, а се тепер даю на всякий випадок, щоб не переписуватись про такі речі з Укр[аїни].

Досада, що тепер не можу везти нічоґісінько,⁴⁹⁸ тож мушу тепер читати так, як индики глитають, не пережувавши, аби швидче. «Спілка», спасибі їй, прислала ще книжечку Мопассана⁴⁹⁹ — вибір і переклад порядні. Далєбі, такий лінивий робітник, як я, не вартий стілько дарунків.

Писатиму Вам ще звідси, а потім з Гадяча. В Росії тепер якийсь хаос, незгірше австрійського,⁵⁰⁰ цікаво, як він зблизька видасться. Тим часом рубріку Russland¹ в берл[інських] газетах читати не дуже весело: голод, арешти, страйки, бійка... Все-таки добре, що я помалу, все життя, привикала до «заключення» и «стестнення свободы» через хірургію, — се капітал на будуче, — як гадаєте? «Все это было бы смешно, когда бы не было так грустно».⁵⁰¹ Бувайте здорові.

Л. К.

---

¹ Росія (нім.).

117. До О. П. КОСАЧ (МАТЕРІ)

12 червня 1899 р. Берлін

31.V.1899

Люба мамочко!

Листа твого ми ждали, як бога, уже й Briefkrankheit^I починалась, я сьогодні збиралась писати «укорительного» листа, ну, та гаразд, що не написала, бо з таких листів нема нікому приємности. Перше питання у тебе і всіх наших запевне: коли ми приїдемо? Отже, і досі нема жадної певности! Апарат я ношу, і при тому ношенні щодня виявляється потреба такої чи іншої поправки, а коли він дійде до «совершенства», хто його знає. Оце й сьогодні в 6 г[один] має знов прийти бандажіст, забрати апарата і переробити до ґрунту всю верхню частину його, через те завтра лежатиму цілий день, се, впрочем, не дуже досадно, бо погода щось-то зопсувалась, то й не жаль в хаті сидіти. Вчора коник⁵⁰² «для проби» приказав мені більше ходити, ніж звичайне, отож я пішла для тої проби в Altes Museum^{II, 503} і там в нижньому етажі подивилась ассіро-египетський відділ, я ж, властиве, ціх річей ніколи в оригіналах не бачила. Найцікавіші здались мені сфінкси, таки справді «таємні істоти», і я не вірю, щоб то були образи раннього сонця, вони всі злорадні, таємні і страшні — чого ж би сонце мало бути таким?

Сьогодні вже проби не треба було, тож не ходила нікуди, тільки поїхала в магазин і купила собі дві блузи, довгу і коротку (блузку). Всякі «проби» показали, що для щоденного убрання мені можуть служити тільки довгі блузи (Morgengöcke),^{III} бо всякі спідниці, ліфи і навіть блузки при апараті невідгодні, бо при ньому ні станіка, ні корсета не можна толком надіть (пояс у ньому дуже широкий, т. е. високо підходить), так на годину-дві для гуляння можна вратись, але сидіть, а надто лежать

^I Листова хвороба (нім.).

^{II} Старий музей (нім.).

^{III} Халати, ранкові блузи (нім.).

дома таки найвигодніше im Morgenkleid.^I Через те я купила два Morgenkl[eider] таких, що до прання, одно за 8, друге за 5½ марок, а одно шерстяне за 11, се остатне дуже гарненьке. Блузок коротких купила дві, дуже трудно знайти добрі для мене, бо тут все або англійські (з стоячими комірами крохм[альними]), або на підшевні і рошитані на дуже великих німок, а не на таких Wesen,^{II} як я. От і та, що я сьогодні купила, по матерьялу і фасону гарненька, але широка скрізь. Шляпи я ще не купила, все не виберусь ніяк до того Вертгейма.⁵⁰⁴

З ваших порученнів Ліля вже сливе все купила, тільки морковок ніяк не може знайти, чі вони з моди вийшли, чі що, тільки нема нігде!

Хтіла я вчора піти на «Versunkene Glocke» (вдень), та побоялась і не пішла.⁵⁰⁵ Може, апарат врешті дійде до ідеала, тоді, може, (і то тільки може) в суботу піду. Ліля бачила «Einsame Menschen» на сцені, — каже, що дуже хороше виходить, так, як і сподіватись трудно було. Драму сюю я тобі купила.

Ти, мамочко, не бійся, що я нагрюжу ногу, — тут сього не дадуть, скільки прикажуть, стілько людина й ходить. Тут есть один пан, що рад би і міг би, як той Spanier,^{III} в 2 г[одини] ночі додому вертатись, та от коник заборонив йому «без надобности» ходить, і сидить пан, правда, лається страшенно, але все ж сидить. Я, по думці коника і Geheimrat'a, належу до тих пацієнтів, що ходять менше ніж слід, і через те мені все приказується ordentlich spazieren.^{IV} Все-таки в апараті ходить тяжкувато, та й сама нога ще не прийшла в нормальний стан, але прогрес чималий, напр[иклад], мене вже можна було «легко и без труда» посадити в ванну і витягти з неї; вночі я сплю без ніяких «оков» (już dawno nie doznawałam takiej rozkoszy!),^V ну, і т. д. Врешті, може ж, таки я скоро і сама тобі покажуся, не можу ж я безконечно тут стриміти!

---

^I У ранковій сукні (нім.).

^{II} Створінь (нім.).

^{III} Іспанець (нім.).

^{IV} Регулярно прогулюватися (нім.).

^V Уже давно не отримувала такого задоволення! (пол.).

Ну, бувай здорова, я ще Уксусові приписку зроблю.⁵⁰⁶ Ці-
лую міцно тебе, папу і всіх. Куди ж тепер тобі писать?

Твоя Леся

P. S. Пакети досі в Гадячі вже.

118. ДО М. І. ПАВЛИКА

[18] червня 1899 р. Берлін

Berlin, Johann[e]sstr[asse], 11
[...].VI.1899

Шановний друже!

Напишу оце короткий лист, а більше згодом, не хочу затри-
мувати посилки. Я написала своїй ще молодшій сестрі в Київ,
щоб вона знайшла в публ[ічній] бібл[іотеці] те, що Ви проси-
те.⁵⁰⁷ Вона зрозуміла так, що треба тільки дядькових статей,
і через те прислала випуску з «Киевлянина», «Письмо в ред[ак-
цію]», а я оце посилаю її Вам. Сказати правду, і я якось не зро-
зуміла Вас: сестра пише, що в ч. 265 «Пет[ербургских] Вед[о-
мостей]» за [18]74 р. є тільки стаття самого О. Міллера, а не
суперечка дядька проти нього. Чи Вам потрібен текст сеї статті
Міллера? Більш в «Пет[ербургских] Вед[омостях]»,⁵⁰⁸ як пише
сестра, нічого нема на сю тему.

Тим часом напишу їй, щоб виписувала замітки «Киевл[я-
нина]», належні до сього питання, а про статтю Міллера на-
пишіть точніше. Може тільки статись, що сестри досі нема
в Києві, бо родина наша має бути вже досі на селі. Не знаю теж,
кого б із знайомих могли б тепер застати мої листи в Києві, —
на літо звідти всі втікають. Тоді вже мусите пождати, поки я
і сестра Ольга повернемось в Київ, там О[льга] піде в бібліоте-
ку і випише Вам все, що треба, — «Пет[ербургские] Вед[омос-
ти]», «Известия»,⁵⁰⁹ «Русск[ие] Вед[омости]»⁵¹⁰ і «Киевл[янин]»,
і всі головні рос[ійські] газети можна знайти в Києві, і в Петер-
б[ург] про се писати не варт, а до того ж я не знаю адреси Ара-
б[ажина], а з моїх знайомих ніхто там літом не сидить.

Я досі ще не знаю, коли виїду звідси, — властиве, я повинна б уже досі виїхати, але ортопедист мене підвів, робить апарата неможливо довго, а до того й погано, так що на поправки йде страх багато часу і я, невідомо за чиї гріхи, сижу досі в шпиталі, коли далеко краще було б сидіти на селі. Як тільки апарат буде зовсім добре — виїду. Все-таки Ви ще пишіть мені сюди, тільки не гаючись, то ще отримаю. Друкованих річей сюди більш не посилайте, а в Гадяч, як я просила, бо я й так вже голову сушу над тим, що мені робити з сею всею літературою: покинути жаль, брати з собою неможливо, — родичі пишуть, щоб нічогосінько не везти, бо — не довеземо. Не знаю, наскільки вони мають основи думати так, але, певне б, не писали про такі речі без причини. Мені ж тепер ріскувати не випадає, тим більше, що сим загородилась би сестрі дорога в медичн[ий] інститут.

Про питання, зачеплені в Вашому листі, напишу згодом, хутко. Тим часом прошу вірити, що про жадну «закостенілість» Вашу і т. и. я не думала, лишаю се д. Ярос[евичеві].

В серйозність замірів Міхн[овського],⁵¹¹ скажу правду, не вірю, але, звісно, Ваше поручення справляю.

Будьте ласкаві, добудьте мені адресу П[авла] Граба.⁵¹²

Стискаю Вам руку.

Л. Косач

119. ДО БАТЬКІВ

26 червня 1899 р. Берлін

26–14/VI.1899

Любі мої папа і мама!

Пишу так тільки, щоб звістка була, а властиве нічого нового і певного написати не можу. Сьогодні були поправки в апараті, завтра знов будуть, — може, остатні, а може, ще й ні: кожний раз думається, що остатні, а там через день знов де-небудь починає гнітись і знов робота. Обридло се до остатньої крайности, просто аж говорить про се противно! Проте сьогодні, здається, прогрес більший: давить тільки в одному

місці, а нога вже при ходьбі не болить, може, я, врешті, просто привикла до апарата, як надіявся Бергман. Зовсім вигодно в сій машині, я певна, ніколи не буде, але все ж треба досягти мінімум невиконання. Коли завтра се буде нарешті досягнуто, то на сім тижні виїдемо, може, в четверг, але з певністю, як бачите, нічого не можна сказати.

Бергман заходить часто і все повторяє з своїм «жизнерадостным» видом: «Побольше ходить». Отож я і хожу по Thiergarten^{1, 513} та по галереї. Вчора вдень одважилась навіть на «Ver-sunkene Glocke» піти,⁵¹⁴ сама втомилась, а нога нічого, правда, місце було дуже добре, по-нашому лежати в бенуарі (за 3 марки!). Грають німці добре, але в головній ролі актор занадто спішивсь⁵¹⁵ і через те часто «злизував» і фрази, і вираз. Впрочем, про сі вражіння розкажу краще. Бачила я на виставці знаменитого Бекліна,⁵¹⁶ нехай мене повісять його поклонники, але я, далєбі, не розумію, на чім держиться його слава. Що тут нового? дерев'яні центаври, бридкі сатири, голі жінки... Колись поговорю з Б. на сю тему.

Ліля просить написати, чи ще в Києві Оріся, бо, може, вона сама вже за границею, тоді нащо Ліля має їй купувати хустки — тоді вона сама собі вибере до вподоби. Теж питає Ліля ще раз, чи взяті її літні речі з Колодяжного? Коли ні, то вона мусять собі купити ще тут блузки.

На сьому кінчаю в надії хутко побачитись. А ви все-таки напишіть нам, головню, мамочко, про твое здоров'я, чи ти вже зовсім поправила. Цілую вас міцно-міцно.

Ваша Леся

---

¹ Зоопарк (букв. нім.).

120. До М. І. Павлика

1 липня 1899 р. Берлін

1.VII.1899

Шановний добродію!

Виїзжаю сьогодні, спішуся, отже, пишу коротко. Ваші листи всі отримала і все зроблю. Дуже рада, що Ви збираєтесь в Київ, їдьте сміло і гордо тримайте голову, і благо Вам будеть. Сподіваюсь, дасте мені знати, коли будете в Києві, то я або приїду, або, може, ви до мене на село зберетесь. Про теоретичні справи багато б писати, та ніколи, втомлена я, — нехай поговоримо. Хтось прислав «Будучність»⁵¹⁷ — чудне воно! і як відноситься Беклін до укр[аїнського] ідеалу?..

Сестра вітає Вас. До побачення! коли дорогою костей не розтрушу. Будьте ж здорові.

Л. У.

Ст[ефаника]⁵¹⁸ привітайте від мене, як побачите.

121. До О. Ю. Кобилянської

21 липня, 4 серпня 1899 р. Гадяч, Зелений Гай

Гадяч, хутір Зелений Гай

9–21/VII.1899

Дорога товаришко!

Признаюся по правді, що не писала Вам, відколи з Берліну, бо того ж таки вечора, як писала Вам картку, виїхала, а потім — рідний край привітав мене так неласкаво, що не хотілось і писати. Їхала я в Київ на день, а пролежала там три дні, бо так тяжко впала, що, думала, і костей не зберу. Зібравшись на силі, поїхала сюди, полежала ще й тута, а ледве встала, штурхнули мені ногу, та й знов боліла. Стан був настільки критичний, що я вже думала з журбою про морфій або, ще й гірше, про нову хірургічну битву... однак обійшлося без нічого. З ногою скінчилось, нахопилась ангіна, пуста, правда, та все ж три дні пролежать довелось, бо в початку можна було думати, що то

дифтерія. Нарешті все те скінчилось, і я здорова, тож вчора викінчила я свій переклад,⁵¹⁹ оце перепису і пошлю Вам, а Ви, з ласки Вашої, зредагуйте його. Певне, моя німеччина здасться Вам дикою, але в наш вік шабльонів часом цікаво щось оригінального побачити, — певне ж, Ви ще такої німеччини не бачили. До всього я ще не маю тут ні словника і нічогісінько. Я все-таки переклала сама, бо, як бачите, воно все-таки писання чимало, а я знаю, що Ви дуже зайняті. Може, таки з поправкою менше буде клопоту, ніж було б з перекладом.

Оповідання се (скоріш на́рис) не було ще нігде друковане, було тільки подаване на конкурс Київського літературного товариства і отримало премію, товариство збиралось видати його, та якось досі не зібралось. Врешті, я й радніша, що воно вийде по-німецьки, чому се так, розкажу Вам при побаченні, — es hat seine Gründe.^I Я знаю, що для п. Якобовського були б більше пожадані повісти з народнього життя, у мене хоч і є одна така повість,⁵²⁰ та одно, що її ще треба причепурить, а друге — вона задовга, а третє (і головне) — я зовсім не в стані віддати нашого волинського народнього стилю по-німецьки, виходить якось смішно, певне, для сього треба знати німецькі діалекти, тоді б можна вибрати якийсь відповідний, а літературний не вистачає. Врешті, се (перекладене) оповіданнячко тіпичніше для мене, бо воно наскрізь ліричне, його б можна поемою в прозі назвати, а я ж, власне, лірик par excellence. Я б радніша навіть послати вірші, але мені віршувать по-німецьки — «Du lächelst, o mein ewiger Vater Apollo!»^{II}

Як будете пересилати переклад п. Якобовському, то, майте велику ласку, перепросіть його від мене за припізнення, справді, причини сьому поважні. Я зате досі не послала решти віршів «Видавничій Спілці» до мого збірника. Що ж робити, коли Dame Nature^{III} не дала мені нічого, окрім пера в руки, а рукам не дала навіть стілько сили, щоб завжді твердо тримали

---

^I На це є свої причини (нім.).

^{II} «Ти посміхаєшся, о, мій вічний батьку Аполлоне!» (нім.).

^{III} Пані-природа (франц.).

перо, та й сказала: «Пиши»... Люде теж кажуть мені: «Пиши», але ж се тільки слово, а в діло переводити його маю таки я, ну, яка я, таке й моє діло.

Тепер від літератури до життя. Се справжнє щастя, люба товаришко, що ми хутко побачимось! Тільки я в Києві не буду, бо все одно по з'їздах та виставах мені не ходити, а сидіти дома тут ліпше, ніж в Києві. З нашої родини буде там тільки мій батько, бо мама, здається, не зможе бути там на той час. Я могла б попросити татка, щоб прийняв Вас, та не знаю, чи то Вам приємно буде, бо, звісно, без господині в хаті ладу нема. Тим-то, прошу Вас, швиденько огляньте виставу, подивіться на людей, рефератів слухайте не дуже багато, бо, *entre nous soit dit*,¹ археологічні реферати — річ нудна, принаймі як на мою профанську думку, — та й рушайте до мене сюди якомога раніше. Поки я по шпиталях лежала, мама збудувала тут хорошу хату, де могли б мої приятелі з усього світа зміститися. Околиця тут гарна, горизонт широкий (після кам'яного Берліна я вмю се шанувати), людей не занадто багато, може, Вам здасться й замало. Будемо човном плавати і просто руками, коли вмієте; будемо читати, розмовляти, я буду Вам грати Шумана⁵²¹ і Шопена,⁵²² яких Ви, здається, дуже любите, окрім того, українських пісень масу у власній транскрипції, вільній від контрапункту і всякої теорії. Мої сестри (їх у мене три) покажуть Вам всю околицю, побачите вже таку Україну, що «українійшої» й нема. Гойдаючись в гамаках попід дубами, прочитаємо Ваші нові твори, а мої хіба старі, бо нових тим часом дасть Біг. Ви, може, що нового тут напишете, лісовий го-мін, може, навіє на Вас нові мрії та думки. Наша хата оточена лісом, а нижче по річці ліс ще більший, не смерековий, правда, а мішаний, але темний і гарний.

Я не буду наганяти на Вас сум, бо я в житті більша оптимістка, ніж в своїй літературі. Се залежить від того, що я пишу найбільш тоді, коли в мене в душі йде дощ, а він же таки не щодня йде, при Вас, гадаю, він не йтиме зовсім.

---

¹ Між нами кажучи (франц.).

Запевне, напишете ще мені до виїзду, а з Київа теж пишiть, коли тут будете, щоб наші могли Вас зостріти. Якби на двірці не було нікого (може, вночі приїдете або лист спізниться), то кажіть візникові везти себе на Драгоманівську гору, в дiм Драгоманових (таки в Гадячі), а там уже, певне, хтось з наших буде, бо ми все так — одні на хуторі, другі в місті.

Жаль мені, що не буду в Київі та не побачу всіх закордонних гостей, але мені тепер їздити так погано, що й думать не хочеться про вагони і т. и., та ще знов катастрофа, яка спіткала б у тому Київі, ні, вже краще мені не рипатись, поки не вилюднію.

До побачення, дорога товаришко, та швидче прибувайте. Жду Вас. Сестра вітає Вас сердечне.

Ваша Леся Українка

P. S. Мама просить переказати Вам її записки до її нової хати. Буде дуже рада пізнати Вас.

P. P. S. (Через два тижні після самого Scriptum,¹ бо аж 23 липня ст. ст.!) Залежався лист так неможливо довго через те, що я хотіла його відправити вкупі з перекладом, а переклад затримався, бо дуже було багато гостей, то якоесь писання не йшло.

Написала я і п. Яков[овському] листа, дала відправити, і мені його загубили, може, напишу другого, але все ж прошу Вашої ласки, перепросить його від мене за зволікання, Ви краще німецьким стилем владаєте. Хотіла б я ще мамине одно оповідання перекласти і ще одно, та вже не знаю, чи не опізнилась. Коли, власне, має вийти збірник?

Ой, спішуся, бо як і сьогодні не одправляю, то вже й не знаю, що про себе думати.

До побачення! стискаю Вашу руку.

Л. У.

---

¹ Написаного (лат.).

122. До В. М. ГНАТЮКА

10 серпня 1899 р. Гадяч

Гадяч, 29.VII.1899

Високоповажаний добродію!

Посилаю коректу,⁵²³ як лиш можу хутко, тим спішусь і пишу коротко.

Зробіть велику ласку, нагляньте особисто, щоб на 24 ст[орінці] було надруковано як слід (там з двох куплетів зроблено один і тим затерто навіть значіння віршів, бо діалог збився). Я б навіть хотіла побачити сей листок раніш, ніж вийде книжка, боюсь я таких річей.

Сподіваюсь, можна признати рацію моєму бажанню корегувати самій, бо таки автор завжді має гостріше око, хоч би навіть він був такий короткозорий, як я. Зрештою помилок мало, і я вдоволена друком. Не пам'ятаю, чи надісланий був листок з заголовком «Поєми»? Чи се я згубила, чи його не було? Коли не було, то, будьте ласкаві, кажіть надрукувати.

Дуже спішуся одіслати, тому простіть за недбалість листа. Сердечне дякую за клопіт коло моєї книжки!

Щиро поважаюча Вас

Леся Українка

P. S. Мої сестри просять передати Вам їх вітання, мама також.

P. P. S. Посилаю коректу в двох посилках.

123. До В. М. ГНАТЮКА

1 вересня 1899 р. Гадяч

22/VIII-1/IX.1899

Високоповажаний добродію!

Відсилаю Вам остатню форму коректи. Далі віршів додавати не буду—справді, книжка і так чимала—отже, се вже кінець. Либонь, знула я Вас тими коректами? Вибачайте ласкаво!

Я ще попрошу Вас зробити оглав (спис річей), бо я можу зробити його тільки половину. Дві остатні поезії прошу

перестановити, чогось не хочеться мені, аби книжка скінчилася тим сумним «Поворотом»,⁵²⁴

Щодо «Атта Троля», то я передам його через п. Кобринську⁵²⁵ або п. Кобилянську до «Вістника». ⁵²⁶ Про мене, нехай його видасть чи «Спілка», чи «Вістник», тільки аби вкупі з іншими перекладами (д. Слав[инського]), бо так було спочатку рішено і я хтіла б слова дотримати. ⁵²⁷ Байрон ще не готовий. ⁵²⁸ «Атта Троля» хтіла б я таки сама корегувати, зрештою, як він буде у «Вістнику», то я можу там справити, якби де помилки були, а вже відбитка буде чиста. З моєю прозою однаково треба пару місяців почекати, поки її виготовлю до друку. Будуть то не поезії в прозі, а таки щира проза — оповідання, одно з них посилаю тепер хутко до «Вістника», ⁵²⁹ одно ще нігде не друкувалось, а решта були де-не-де друковані або ще тільки будуть дописані. Як бачите, се ще in spe.

Здоровлю Вас щиро з найбільшим поважанем

Леся Українка

P. S. Чи не можна б скілька примірників видрукувати на тоншому папері? Се має практичне значіння, справді.

Оглав:	ст.
Поєми:	
Давня казка	3
Роберт Брюс	30
Мелодії:	
Нічка тиха і темна була	47
Не співайте мені сеї пісні	
Горить моє серце	48
Знов весна і знов надії	
Дивлюсь я на ясні зо[рі]	49
Стояла я і слухала весну	
Хотіла б я піснею стати	
Перемога	50
До музи	51
То була тиха ніч чарівниці	

Давня весна	52
У чорную хмару зібралася туга моя	53
Невільничі пісні:	
Мати-невільниця	57
І все-таки до тебе думка лине	59
Ворогам	
Північні думи	60
До товаришів	61
Поет під час облоги	62

124. До О. П. Косач (МАТЕРІ)

5 вересня 1899 р. Гадач

24.VIII.1899

Люба мамочко!

Оце пишу тобі про деякі комбінації, що прийшли мені в голову за ці дні. Здається, краще буде, як я виберусь в Київ раніше, ніж було думала. Зуби не дають мені жити по ночах, і за них слід би взятись серйозно. До того ж роздошилось, здається, на добре, і я знов не вихожу з хати, я ніяк не думала про таку ранню осінь, коли збиралась провести тут сентябрь. Ліля і Оксана все одно хочуть бути до 1 сент[ября] в Києві, чи не краще б і нам з Дорою забратись з ними? Коли ти не хочеш, щоб ми з Дорою їхали, то привези їй учебні книжки, які їй треба по програмі, бо вже пора їй кінчати канікули, я б хотіла зайнятися з нею, а то вона може розлінуватись. Коли не збираєшся хутко їхати сюди (може, театральні та інші справи затримують тебе), то напиши, як ти про це все думаєш, чи виїздити нам до тебе в Київ, чи ти не довіряєш, щоб ми вибирались без тебе звідси. Головна причина, через яку я хтіла б виїхати, — зуби, а друге, що хтілось би й з Лілею лишніх днів 10 пробути вкупі перед її виїздом.⁵³⁰

Як же там наші п'єси?⁵³¹ Хто грав у твоїй і як вона проїшла? Цікаво, чи послухались актьори хоч трохи твого і мого

протесту проти халату і т. и. От іще коadlo! Передай Людї, що я тепер єднаюся з нею в спільній ненависти до сеї почесної корпорації.

Мені пришло в голову, що, може, буде тісно, як ми тепер всі разом приїдемо, то вже, може, краще посидить який час тут. Все це ви з папою зважте і напишіть нам.

У нас, слава Богу, нічого нового, нічого не наслучалось за сей час, а про наше powodzenie¹ взагалі розкаже тьотя Саша.

Сергей Константинович кланяється тобі;⁵³² він таки послушав моєї ради і їде в Крим, боїться, що знудиться в Німеччині без нім[ецької] мови.

Як там наші гості— дами?⁵³³ Коли ще не поїхали, то кланяйся їм від мене. Будь ласкава, передивись мій переклад передмови до «Атта Троля» і віддай його п. Кобринській, хай передасть Гнатюкові вкупі з «Атта Тролем», а коли п. Кобринська вже поїхала, то пошли передмову просто Гнатюкові (ул. Чарнецького, 26), а я вже йому раніш писала, що переклад «А[тта] Т[роля]» йому привезуть.

Я забула попросити тебе внести за мене в Літературне товариство, вони потребували з мене, ще як я була в Києві проїздом з Берліна, та я тоді ніяк не могла того зробити, а тепер боюсь, ще виключать із членів, сором буде. Слід би не гаятись і з Общ[еством] драм[атических] писателей,⁵³⁴ та то ще є час. Се все «на улїтний конт», як ти часом говориш. Вибачай, що завдаю тобі клопіт, нарешті, як се загайно, то не возись.

Міцно цілую тебе, папу, Микося і дядину з кузенством.⁵³⁵

Твоя Леся

P. S. Коли приїде Ліда?

Міша з родиною вже, певне, поїхав. Шкода, що я не бачила, от і Євця знов проїхала без мене.

---

¹ Про те, як нам ведеться (пол.).

125. До В. М. ГНАТЮКА

8 вересня 1899 р. Гадяч

27.VIII.1899

Високоповажаний добродію!

Я дістала 6 аркушів чистих (96 стор.), а Вам відослала всю коректуру, яка належалась, — досі, сподіваюсь, Ви її отримали. Книжоч «Спілки» не отримала жадної, велика шкода, коли Ви послали їх три; якби одна, то все б менша втрата. Очевидно, я вже не отримаю їх.

З друку я вдоволена,⁵³⁶ хіба ото тільки трохи негаразд, що епіграф до «Нев[ільничих] пісень» уміщений на тому місці, де в нас звичайне друкується тільки «дозволено цензурою», тимчасом як йому слід би бути або на тій же сторінці, що й заголовок, або зовсім на окремій картці (як я і думала). Та се вже наврояд чи можна тепер справити.⁵³⁷ В сьому недогляді, запевне, винна я сама. Одна помилка зосталась несправленою: на ст[орінці] 81, стр[офа] 7, — замість летить треба лежить.⁵³⁸ Треба вже хоч у «помилках» зазначити, хоч се, властиве, авторська самопотіха...

Папір, на мою думку, загрубий, але такий, здається, тип видань «Спілки». Чи можна хоч скільки примірників видрукувати на тоньшому? Мені б на тім залежало. Чи маю я право хоч на десять примірників сеї книжки? Якщо маю, то нехай би вони були на тоньшому папері, а ріжницю коштів я готова навіть приплатити.

Будьте ласкаві, сповістити мене, як отримаєте «Атта Троля».

З правдивим поважанем

Леся Українка

126. До О. П. Косач (сестри)

2 жовтня 1899 р. Київ

20.IX.1899

Люба моя Лілея!

Отримали ми твою одкритку, телеграму і діаріуш і дуже були з того всього раді. З усеї родини, як бачиш, найакуратніша я, бо пишу в день (навіть в вечер) отримання твого листа. Хотіла писать в день отримання одкритки, та не змогла, бо дуже час був зайнятий чі, краще, розбитий, до того ж писать мені все ще трудно, бо кресла мені досі нема, сьогодні ми ходили знов його шукать і все-таки не знайшли відповідного, або дорого, або не підходить. Се дуже погано, бо роботи літературної все прибавляється, а робити її ніяк. Робота ось яка: два переклади, реферат і оповідання,⁵³⁹ крім того, переписування давнішого. Найближче реферат (про Аду Негрі і д'Аннунціо,⁵⁴⁰ їх громадські ідеї), бо його треба читать в Літ[ературному] общ[естві] через 1½ тижні. Се Агне устроює вечер і прийшло самолічно запрошувать мене. З сеї нагоди мушу я собі чорну блузку шить, бо ліф до чорного плаття тепер я ще не можу носить, а инакше, як в чорному, читать, по-моему, не випадає. Оце ж я тільки що скроїла і сфастригувала блузку, та вже й втомилась, тим і лист сей буде не довгий. До завтра листа відкладать не хочу, бо ніколи буде: зраня полізу до Горощенка⁵⁴¹ (все з тою дурною пломбою!), хто зна, скільки стримітиму в нього, потім буду заніматись з Дорою — ми тепер щодня «неукоснительно» занімемось — далі з Манею Ст[арицькою], що вчить мене виразного читання, а я її франц[узської] і нім[ецької] мови, потім, може, прийде Рада читать по-укр[аїнськи], а далі треба буде читать італьянщину і дещо ладити з віршованих цїтат, ну, та й блузу шитиму межи читанням та дїктовками. Потроху стараюсь входити в роль *de la fille de la maison*,¹ так, напр[иклад], сьогодні зайнялась білізною і деяким порядкуванням, але се для мене найтрудніша робота, і через те моя хата досі не вбрана як

¹ Молодої господині (франц.).

слід. Взагалі маю досить моментів для порівнювання себе з тобою: наскільки у тебе всяка робота йшла швидко, настільки вона у мене йде мляво, і все-таки увечері не раз в спині тягне від втоми. Впрочем, тут винні ще «хождєния» до Горощ[єнка] і так деякі візити, хоч би в найближчому районі. Оце було трое іменін зряду: Людм[или] Мих[айлівни Драгоманової], Софї Віт[аліївни Лисенко] і Ради, — до всіх трьох не можна було не піти. Сьогодні знов те кресло, нехай йому цур! Ну, та коли б тільки всеї біди на світі, що втома!..

Новини в нас такі: мама з папою їздили в Чигирин і привезли звідти цікаві враження, гарні килими укр[аїнського] стілю і всякі археологічні рарітети. Про сю подоріж мама, певне, напише тобі сама. Дора собі трохи порізала бороду, впавши, але се вже гоїться і взагалі нічого особенного нема, хоч одразу налякало воно нас обох, мене і Дору (більш тоді нікого дома не було). Маємо нову служанку, гарненьку і симпатичну дівчину, що дуже старається, може, впрочем, новини раді; між иншим, вона одразу навчилась надівать мені апарат, і се мені дуже до речі, бо я собі тепер щорана, вставши, хожу 5 мін[ут] без апарата, далі звоню, служанка приходить, запрягає мене, і я не потребую чекати, поки хто встане або прийде до мене. Хожу я без апарата добре, однак все з палкою, инакше кульгаю дуже, от, може, як справлю відповідні черевики, то похода поправиться. Оксана живе тепер фактично сама в хаті, бо мама чомусь там не спить. Дора зо мною, Микось...

127. До О. Ю. Кобилянської

16–17 жовтня 1899 р. Київ

Київ, Маріїнсько-Благов[іщенська], 97
4–16/X.1899

Дорога панно Ольго!

Не хутко Ви зібралися мені написати, та й я Вам не зараз, а все через ту саму причину: не було часу (от і як же нам стати «слов'янськими Шекспірами»?!). Було часом так, що ледве чи

могла шматок хліба ззісти. Спочатку треба було хоч якось трохи куток собі вибрати і прибрати,⁵⁴² далі виїздила Ліля до Петербургу,¹ то знов було не до писання, а ледве трохи втихомирилося, то втягли мене до літератури. Минулого тижня мала я відчит про нові напрями італьянської літератури⁵⁴³ (Ада Негрі і д'Аннунціо), а що до сеї теми прийшлося чимало різних сонетів etc. перекласти та й саму розправу написати, то зайняло се кілька днів шаленої роботи. До того ж мусіла ще собі і вбрання якесь приладити, бо то з мою машиною (кайданами!) не кожну сукню можна убрати, отже, пошила собі власноручно чорну blouse-fantaisie,^{II} — се знов зайняло кілька днів марудної роботи. Читала я в тутешньому Літературному товаристві, в присутности 120 осіб, — не багато людей, але для мене досить. Відчит мій сподобався, і тепер маю його десь надрукувати. Се був мій перший прилюдний відчит, і мені самій дивно, що я не боялась, читаючи, бо взагалі вважаю естраду якимсь Blutgerüst.^{III} Маю в замірі ще два або й три відчити, але то ще згодом, тепер є багато иншої роботи. Тільки сьогодні і завтра нехай робота пожде: я взялася до листів, бо инакше страчу всякі зв'язки з людьми, вже «найвисший час» відповідати на давно отримані листи. Вираз «найвисший час» я вчитала в одному галицькому письмі, отже, галичане не мають чого дорікати Вам німеччиною, бо сами перекладають до слова з німецького!

Так от бачите, взялась я до роботи. Купила собі крісло, приставила свого столика-impromptu^{IV} і пишу, а як не пишу, то шию, а як не шию, то вчу Дору або ще кого «началам премудрости». Дору я прийняла до себе в хату,⁵⁴⁴ отже, вона тепер під моїм безпосереднім «згубливим» (як казав один патріот) впливом. Правду кажучи, воліла б я жити сама в хаті, але се було б не по правді, бо тоді инші мусіли б жити втрюх

---

^I Пише звідти довгі листи, дуже вдоволена зі свого життя там, і робота, пише, цікава. Я дуже рада за неї, хоч без неї мені багато бракує! — Л. У.

^{II} Блузку особливого фасону, блузку-фантазію (франц.).

^{III} Ешафотом (нім.).

^{IV} Імпровізованого, експромтом (франц.).

(мама, Оксана і Дора), а я ще не так погрязла в егоїзмі, щоб на таке пристати. Врешті, Дора мало мені заважає, бо лягає спати рано, а встає пізно, а я, як Вам відомо, *Nachtvogel*,^I і відколи в Києві, то рідко можу заснути раніше 2 г[одини] ночі, дарма що зуби вже не болять (я вже їх поправила).

Здумайте, до чого мало було часу — я тільки вчора вперше могла заграти як годиться! хоч фортеп'яно вже з тиждень як привезене. Правда, раз серед найгарячішої роботи вирвалася і заграла Вашу наймилішу «*Roème Erotique*»^{II, 545} (якби Ви могли її чути там на своєму Новому Світі!).⁵⁴⁶ А *propos*, я не забула про бретонську легенду⁵⁴⁷ і просила її у п. Лисенкової, але вона ще не знайшла її для мене серед хаосу нот, — піду завтра правити. Треба завтра і до Людї піти, випросити Вашу «Некультурну» на прочитання,⁵⁴⁸ Людя хвалилась, що має її. Будьте ласкаві, подякуйте п. Стефаникові від мене за його «Синю книжечку»⁵⁴⁹ (нащо її видали в зеленій обложці — *es ist etwas komisch*),^{III} я зробила б це сама, та не знаю його адреси. Гарні його нариси, тільки сумні невимовно... врешті, вся наша література веселістю не відзначається, часом як начитаюсь її (не виключаючи і власних творів), то так і хочеться сказати з розпачем Гамлета: «Най дьявол носить смуткове убрання, а я надіну ясні кармазини!», і, певне, я се зроблю, тільки ще не зараз, потрохи звикатиму, оце ж почала червоні капелюхи носити...

Рада я, що Київ лишив по собі у Вас такі добрі спомини, а то панове галичане дуже його нам знищили, так лають та дорікають, що нам лишається тільки в груди битися та «*Mea culpa*»^{IV} повторяти. Однак я сього не роблю, бо маю взагалі нерозкаяну натуру, а волосся мое і так попільяте, то пощо маю його попілом покори посипати? Тим-то я і з паном професором (антипатія п. Кобр[инської]) преломила копіє⁵⁵⁰ за українську молодь, що справді не така вже нікчемна, як він гадає. Між иншим,

---

^I Нічний птах (нім.).

^{II} «Любовну поему» (франц.).

^{III} Це трохи кумедно (нім.).

^{IV} Моя провина (лат.).

сей професор знищив страшно мою «Блакїтну троянду», казав, що я собі нею попсувала репутацію і тепер мушу поправити свою славу іншою драмою. Тут уже я не ламала копія, а як щира правовірна спустила очі додолу і мовила: «Постарайсь, шановний добродію»... Запевне, моя драматична репутація тепер не високо стоїть в Галичині. О, je mer'sch, je mer'sch! du, juter Gott!^I а нарешті — schadet nichts,^{II} як казали в нашій клініці.

5—17/X. От і на другий день лишився лист! Се я так листи пишу.

Щоб не забутись, зараз адреси напишу: 1) моєї братової: г. Юрьев, Лифляндской губ., Пеплерская ул., №5, Александре Евгениевне Косач; 2) моєї дядини: Київ, Паньковская ул., №14, Людмиле Михайловне Драгомановой. Тепер пишть листи, коли хочете. Вчора отримала лист від братової, згадує і про Вас, зробилисьте на неї добре вражіння.

Не знаю, що такого, чогось мені буква за букву засакає, так бридко сьогодні пишу, що страх, відай, пора кінчати листа. От ляжу і буду читати.

Була сьогодні у Людї, просила Ваше оповідання, та вона не дала, десь заложила далеко між папірами, обіцяла завтра знайти.

Ей, приїздіть, панно Ольго, знов до мене, та будемо собі знов szare godziny^{III} справляти! і чай будемо пити «не отвратительный», і Гріга гратимем, і я Вам страшні драми та дикі фантазії розповідатиму, та й залетимо обидві ins Blaue hinein!^{IV} А тим часом бувайте здорові, liebe, ferne Freundin.^V Мама, і Лисенки, і Стар[ицькі] Вас вітають, і дядина теж.

Ваша Л. Косач

---

^I О горе, горе! ти добрий Боже! (нім.).

^{II} Не має значення (нім.).

^{III} Надвечір'я, сутінки (пол.).

^{IV} У блакить, у голубу далечинь (нім.).

^V Люба, далека приятелько (нім.).

128. До О. П. Косач (сестри)

21 жовтня 1899 р. Київ

9.X.1899

Милая моя Лілія!

Оце поки там Дора п'є чай, почну тобі листа, а коли скінчу, Бог відає, бо якось той час дуже розірваний у мене, проте постарайся скінчити за дня, а то увечері ніколи буде через «асамблею Петра Великого». ⁵⁵¹ Ніяк я не сподівалась, що Оксана буде так рідко і так довго тобі писати, вона, видимо, подібна до наших кузенів, що цинять свої писані слова на вагу золота! Про Дору і Микосю нічого й казати. Впрочем, Дора, здається, щось там передавала через Катрю. ⁵⁵² Шкода, що ти не написала виразно, які ти хочеш ноти, може, ми мало тобі послали? Врешті, оце ж місяців через 2½ будеш сама тут, то вибереш більше нот. Фоті щось нігде нема ні слуху, ні вісти, ⁵⁵³ отже, й варення ні з ким передать, а з Катрею мама постіснялась.

Мама не знаю коли збереться тобі написать, бо тепер оце Маня Ст[арицька] втягла її в народні спектаклі, що Маня сама уряжує в чайній, то все репетіції та різна театральна справа... ти сама знаєш. Здається, і лист Міші, либонь, ще при тобі початий, досі не посланий лежить. Твої переклади теж не переписані, але я от, врешті, перепису їх сама та вкупі з своєю статєю про італьянців пришлю тобі. То ти своїми перекладами розпорядиш, звичайне, як сама знаєш, а мою статейку папа радить понести до Пипіна, ⁵⁵⁴ може, він прийме до «Вестн[ика] Европы», було б то не зле, бо там найліпші гроші платять; ну, і журнал «почтенный». А якщо Пипін зверне статтю назад, то дай її до «Жизни», а коли й там не приймуть, то й цур їй зовсім. Тільки попроси Пип[іна], щоб таки прочитав і не дуже довго відтягав свій вирок, бо мені цікаво, щоб ся справа рішилась скоріш. Папа казав, що ти з Пип[іним] знайома і що він тебе навіть дуже запрошував до себе, оце буде тобі приключка увійти в його салон, а то, може, хутко не зібралась би. Врешті,

якщо, може, тобі через що-небудь неприємно сим зайнятись, то дай мій реферат просто до «Жизні» і fiat voluntas Dei.^I

Просила п. Гіб[ерман] сказати тобі, що не треба вже передавати її поручення Воронц[овим],⁵⁵⁵ бо вона сама про нього їм написала, а тільки, звичайне, коли ти хочеш до їх так піти, то се інше діло, але раді неї не треба.

Пані Романова⁵⁵⁶ рекомендує тобі свою знайому, Анну Семеновну Федорченко, студентку першого курсу, що живе в інтернаті, — може, ви там з нею й так зострілись.

Отже, тепер у тебе там знайомих немало, аби був час в гості ходити.

Які ж новини у нас?

Шишманови вже поїхали, переслабувавши перед виїздом якоюсь інфлуенцою чи ангіною з розряду *imaginaris*.^{II} Зоря й тепер нібито слабій, а властиве, здоровий, принаймі Черняхівський каже, що Зоря здоровісінкий, проте сей пацієнт не хоче вставати з ліжка, співає лежачи, аж хата розлягається, їсть конфети і грається з котом. Збираюсь оце йти з спеціальною місією — лаяти Зорю. Бо подле хлоп'я замітило, що мати і сестра відносяться до його здоров'я якось релігійно, і видумує не дай Боже: сьогодні його нудить, завтра голова болить, позавтраму насморк, а там просто «так как-то», тим часом уроки пропускаються та й просто не учаться. Досадно те, що Людм[ила] Мих[айлівна] справді страшенно трівожиться сими *maladies imaginaires*,^{III} аж сама занепадає, а Зорі ні гадки про се. Виросте, такий, як Ліда, буде. Нещастя бути довго одиначкою, як Ліда, або єдиним сином, як Зоря. Впрочем, воно часом і не з одинаками буває.

Людм[ила] Мих[айлівна], певне, скоро переїде на другу квартиру, бо в сій прокинулась вільгость, але знайти другу трудно, хоч віддається їх багато, та все в нових домах, а на їх дядина не впевняється. Рада все бігає по квартирах, забігає

---

^I Хай буде Божа воля (лат.).

^{II} Уявних, вигаданих (лат.).

^{III} Вигаданими захворюваннями (франц.).

часто до нас; почала вже читать зо мною по-українськи, спочатку йде труденько, але все ж нічого. Домна ходить у свою школу і ліпить зуби з гіпсу. Наташа поступила в гімназію, але туди не ходить, а ходить на репетіції до Мані і замість уроків учить ролі. Ото саме їй занятіє!

У нас учіння йде: Оксаніне добре, Доріне нічого собі, а Микосеве «ни шатко, ни валко», і то при помочі репетітора, — остатніми часами трохи мов поправився по древніх мовах, але й то не Бог зна як, на тройках їде. З Дорою ми займаємось-таки щодня і вже кінчили повторять та до нового беремось. Шкода, що її арифметика стоїть на мертвій точці, але ж я на се не маю ради, прийдеться їй потім форсірованим маршем бігти.

Папа їздив на тиждень по ділам, вчора вернувся. Збирається тобі писать. Папа живе тепер з Микосем в тій хаті, де ти з Оксаною жила. Дора все зо мною, а Оксана з мамою. Найбільший лад в моїй хаті (представ собі!), а в інших ще й досі якийсь відтінок хаотичности замічається; але я ніяк не можу привчити Дору до прибирання за собою, і се мене часом злить.

З околичного світа новин мало. Водовозов читав реферат в Літ[ературному] общ[естві] про Зудермана⁵⁵⁷ (в той вечер, як і я), але щось невдало і дуже довго. Анічков⁵⁵⁸ читав лекцію публічну про Ібсена⁵⁵⁹ і теж невдало. Соловцов розпочав сезон рівно ж невдало, публіка чомусь не конечне ходить, хоч їй на приманку запрошена Пасхалова.⁵⁶⁰ L'int[ér]êt du scandale¹ зібрав трохи більше публіки,⁵⁶¹ але скандала ніякого не вийшло і — публіка знов перестала ходити. Щось-то «искусства» не цвітуть сеї осени в Києві. Хутко має бути в Літ[ературному] общ[естві] юбілейний вечер Словацького,⁵⁶² і там має Антонович читать реферат — цікаво!

Приїхав Dr. Левицький і вже сидить в клініці з своїм оком, жінка його і Вітя теж тут.⁵⁶³

Приїздив Рудченко⁵⁶⁴ (старий) і об'явив себе «трупом» для українофільства, але для всього прочого зовсім живим — давно б так!

---

¹ Скандальний інтерес (франц.).

Тиховський⁵⁶⁵ отримав прозвище «Потонувший колокол» — от курйоз! — за те, що багато обіцяв і не справдив надій, здається, він не мало ображений за таке ймення.

Був у мене Петров,⁵⁶⁶ переводиться в Дерпт на медицину, чистий «вечный» студент; казав, що вони з Прот[асьевим] збирались до нас літом, та, як відомо, не зібрались.

Од Мих[айла] Вас[ильовича Кривинюка] увесь час не маю листів, хоч сама йому писала.

Серг[і́й] Конст[антинович Мержинський] пише, що дуже помалу поправляється, ну й то добре.

Міша і Шура писали, що Євця вже нарешті добре ходить. Міша собі учителює.⁵⁶⁷ Врешті, ти там, може, більше про їх знаєш.

Здається, більш нічого, уваги достойного, і, нарешті, ти знаєш, що з мене поганий хронікер, кажуть, ніби се шанс, що може зато вийти добрий поет, я себе тим і потішаю.

Ти мені нагадуєш, що я обіцяла нічого не робить цілий сей рік, але ж 1) «нічого» не слід в сьому випадку розуміти абсолютно, 2) се не завжди від себе залежить і 3) «добрими замірами вимощене пекло», се трошки цинічно, але зате правда. Не забувай, що я ж тепер, так сказати, на твоєму місці, а могла б ти нічого не робить, живучи дома? Врешті, я й так дуже мало роблю (коли одкинути той час, коли писався реферат, — *das war etwas!*),¹ minimum того, що слід би. Однак все кожний день хоч що-небудь та зроблено, і то добре. Попала я тепер в компанію перекладання наукових творів і незчулася, як нав'язала собі на шию обузу в 280 печатн[их] стор[інок], — ну, чей же вмірати не зараз. Тепер писати можна, бо вже кресло куплене. Коли б тільки мені робочої дисципліни більше, а то зовсім я не вихована в сьому напрямку. На твої питання (які, я забула) відповім иншим часом. Тепер папа заніс твого листа, а напам'ять не пригадаю, що треба.

Однак годі, пора скінчити «книгу».

---

¹ Це було щось! (нім.).

Май в виду, що коли я часом затримаюся з листом, то се не з лінощів — я від певного часу втратила сю цноту, — а просто часу нема, бо інших листів багато на черзі.

Бувай здорова, моя Лілея, і *Gaudeamus igitur*^{1,568} etc., etc.

Міцно тебе цілую, ти, моє мале-велике.

Твоя Леся

Був недавно Агапов, казав, що наші уманці всі здорові⁵⁶⁹ і що —
Тося покинув курить!!!

129. До О. П. Косач (сестри)

28 листопада 1899 р. Київ

16.XI.1899

Люба моя Лілія!

Мені просто аж самій неприємно, що я тобі так довго не пишу. Се, звісно, не через те, щоб я рахувалась листами, я знаю, що тобі ніколи писати а *parte*,^{II} добре, що пишеш «універсали», так воно і не обідно нікому, і все ж кожний знайде собі в них те, що йому треба.

Не писала я тобі через те, що не могла вибрати часу. Але не лайся знов, бо я, власне, нічогосінько не писала за сей час, відколи твій репріманд отримала, але ж се мало «вратувало ситуацію», бо факт той, на перший погляд парадоксальний, що чим менше робиш, тим менше часу, — для мене факт непреложний. *Primo* — маю два уроки: з Дорою до обіда, а з Радою по обіді. Робота се зовсім не тяжка, а час, признаться, досить-таки розбиває, бо Дора встає не раніше 11 (як ти знаєш), за урок сяде коло 12, занімаємось так до 2; перед уроком писать трудно, бо через Дору в хаті не прибрано, та й ранком я не людина. Після уроку до обіда теж рідко вдається писати, а по обіді, так між 4 і 5, приходить Рада, часом пізніше (в 7), в ті дні, коли вона сама дає урок дітям Лічкова⁵⁷⁰ (тричі на тиждень, по дві години, за 15 р.

^I «Веселімося» (лат.).

^{II} Окремо (італ.).

в місяць). Занімаємось години 1½–2, коли ніхто не переб'є, а се таки частенько буває — ти знаєш київський триб життя. Остатніх три дні в такому калейдоскопі людей проминули, що вчора по обіді я вже могла тільки лежать на кушетці і півсонними очима переглядять (власнине, не читатъ) французькі журнали. Такі речі, як гості і раути («асамблеї»), — се така force majeure,¹ проти якої я не можу нічим оборонитись, і ти мене не повинна докоряти за втому через них, бо всякі forces majeures признає навіть суворий code Napoléon.^{II, 571} Я навіть думаю, що єдиний паліатів проти цієї force majeure — се почати якусь серйозну роботу на строк, се, далєбі, далєко менше втомляє, ніж вештання людей і сидіння правцем при гостях, а до того ж заставляє інших, навіть домашніх, хоч трохи поважати мій час: вона, мовляв, пише роботу на строк, їй таки справді ніколи. Ти знаєш, либонь, як неприємно буває, лягаючи спати, подумати собі: от і знов день минув даремнісінько, ні собі, ні людам. Невже ти хотіла б засудити мене на цілих 365 таких днів? Положим, ти тепер тільки в далєких спогадах можеш в'явити собі таке життя «вничью», а до того знов скажеш, що мені нічого рівнятися з тобою, бо ти, бач, здорова, а я слаба і т. и. Але ж виходу иншого нема: або калейдоскоп, або робота. Я справді втомлялась, як писала реферат і пр., але то була, далєбі, здоровіша втома, здоровіша і морально, і навіть фізично. А нарешті, я можу не братъ пера в руки, та хіба краще, коли ненаписані думки не даватимуть спати по ночах? Через те зробимо такий компроміс: я писати буду тільки по вечорах, а не по ночах (вдень ніколи, і не в стані я). Я не пам'ятаю, коли я обіцяла зовсім нічого цілий рік не робити, се була б занадто чудна і навіть непотрібна обіцянка, аже пригадай, що я навіть в Берліні трохи писала і мої хірурги нітрохи за те не обіжались, навпаки, вважали, що воно навіть до певної міри корисно.

Зрештою, ти почасти маєш рацію, — не в принципі, а на практиці, — себто коли прикласти твій протест до способу

---

^I Непереборна сила (франц.).

^{II} Кодекс Наполеона (франц.).

роботи, а не до самого принципу її. Скажу тобі ще одно (се вже зовсім *a parte*), що мені робота, як і музика, служить часом замість — горчишника (морального, звісно). Так, напр[иклад], з місяць тому назад, якби не мое невсипуще, справді нелюдське писання, перериване часом сонатами та ноктюрнами, то, може б, я була знов дійшла до випадків, такі були обставини (які, власне, розписувать не варт, се дуже хронічне, і ти (як і всі ми) його добре знаєш). Отже, обійшлося без випадків — *laud[e]ntur Apollo et Musae!*^I Я знаю, що дуже «невозвышено» вживати літературу замість морфію, але все ж се краще, аніж морфій вживати замість літератури. Сей «морфій» не дає мені погрязнати, скиснути і заснидіти — за те спасибі йому. Було б найкраще, якби я могла, поки зовсім поправлюсь, жити спокійно, врівноважено і щоб ніщо мені не натягало нервів, та де ж його взяти таких умов?

Боюсь, що ти всю оцю довгу хрію приймеш просто за «віляння». Але ні, я все ж слухаю твого прийдешнього авторітету (послушание в кредит!). Так, напр[иклад], я сьогодні дуже зручно викрутила свого чуба з рук Стар[ицького], котрий хотів мене залучити до писання драматичного етюда *en collaboration*^{II} з ним, «но — не тут-то было». Мушу признатись, впрочім, що і перспектива писати на задану тему (у Ст[арицького] вже уложений план) і в спілці з людиною зовсім иншого літературного покоління і не схожих з моїми літературних прийомів — мені не дуже була мила. Дай Боже мені з власними темами справитись. А найкраща спілка і товариство при писанні оригінальних белетристичних річей — се робоча лампа (коли не коптить) і чотири стіни, такий принаймі мій смак. Ст[арицький], здається, розсердився на мене; ну, та пересердиться.

Однак ти маєш право сказать мені, як Раутенделейн Нікельманові:⁵⁷² «*Erzä[h]le Dinge dass man wissen will!*»^{III} А я все про своє, забувши, що воно, може, й не цікаве. Про домашні

---

^I Хвала Аполлонові та музам! (лат.).

^{II} У співпраці (франц.).

^{III} Скажіть те, про що хочеться знати! (нім.).

справи, певне, папа, Оксана, Дора і тепер оце мама написали і напишуть тобі краще, ніж я, бо вони мають на се *le talent du détail*,¹ якого я не маю. Зрештою, нового мало: Микось був дні три послабував, але тепер здоровий, Оксана все якось в'яла, як то вона завжді в київській обстановці, у мами нерви часто грають, папа скаржитися на одышку, на Дору якісь чиряки нападають, я здорова, і всі кажуть, що у мене дуже добрий вигляд. Та воно ніхто не слабій так, щоб серъозно, а так собі часом поскрипують, як належить городянам. Поскрипування не заважає всім членам нашої родини провадити досить товариське життя: у мене і в Микося воно йде центростремительно, а в інших центробежно, бо я більше бачу людей в себе вдома, а другі сами ходять до людей. Я буваю частіше тільки у дядини та ще у Стар[ицьких] (там тепер Зіна — скульпторка, дуже вона мені подобалась), а в інших так «про свято». Асамблеї всякі сього року живіші і якось більше в них толку, ніж перше. Літерат[урне] общ[ество] процвітає, як бувають вечорі з укр[аїнською] програмою, а як з іншою, то ледь бринить, так воно й чередується: один четверг — людей багато, «треск и блеск», другий четверг — до 30 не дотягає, і «тишь да гладь». Стар[ицький] намігся, щоб там устроїть сцену, і вже заміряється щось ставить. Маня Ст[арицька] влаштовує щотижня народні спектаклі, в одному з них грала мама, а Рада з Оксаною були «лицами без речей», грали теж Маня, Людя і Наталочка⁵⁷³ (Галя Л.⁵⁷⁴ теж була без речей). Спектакль сей (ішло «За двома зайцями») я бачила, він пройшов і живо, і гарненько.

Тепер Маня клопочеться страх, бо поки получится розрішення на дальші укр[аїнські] спектаклі, то треба ставить російські (бо треба конечно щотижня щось грать), а на них і актьорів, і зрителів небагато знаходиться. Окрім сього спектакля, я була в театрі двічі: ходила дивитись на Муне-Сюллі⁵⁷⁵ в «Отелло» і на Багрова⁵⁷⁶ в ролі царя Феодора. Ні той, ні другий на сей раз не очарували мене, бо їм не личили якось їх ролі. Муне-Сюллі деклямував Отелло в той час, як сьому маврові

---

¹ Хист на деталі (франц.).

було зовсім не до деклямації, і коли виключити скільки дуже вдатних жестів, оригінальних сценічних tours¹ і проникаючих в душу інтонацій, то можна сказати, що гра його в сій трагедії світить, та не гріє. Багров зробив з Феодора такого вже слабоумного, що йому одна дорога — в Творки, а не в драму. Врешті, й сама п'єса мені не сподобалась, старомодня і важка (9 одмін! і монологи, монологи...), і якось нічим не вражає.

Була ще я на двох концертах: Сливинського⁵⁷⁷ і Єсипової,⁵⁷⁸ обоє чудово грають, але Єсипова краще: тонка, інтелігентна, розмаїта і повна чуття гра. Як де почуєш, що Єсипова дає концерт, — конечно йди слухать, бо таки варто. Ходила теж на деякі четверги в Літер[атурне] общ[ество], на одному, як тобі вже відомо, сама читала. Один четверг уряжувала мама і читала там про свою чигиринську подоріж;⁵⁷⁹ кажуть, вечер був дуже удачний, та я на ньому не була, бо саме пішла на Муне-Сюллі. Був недавно Людін вечер, з досить случайною і для самої ініціаторки несподіваною програмою, однак все ж пройшов нічого собі. На тому вечері Стар[ицький] читав «Дякову помсту» М[одеста] Ф[илиповича] Левицького,⁵⁸⁰ і публіка не заспокоїлась, поки не визвали самого «автора» на естраду; мусів вийти, хоч мало не вмер од смущенія (не даром він Модест та ще й син Модести Модестовни).

Тепер в Київі і другий Левицький (Левитський, М. В.),⁵⁸¹ але я його ще дуже мало бачила, на вулиці на одну хвилину, казав, що прийде до нас. Др. Лев[ицький] хутко виїздить (по-завтрому), око його вже починає приходити в норму, а намутився він, бідний, з ним не мало. Сестра пані Лев[ицької] Вера поїхала у Умань телеграфісткою, я її рекомендовала нашим. А рgoros, тетенька Саша недавно об'явилась в Одесі у гостях в Мал[аньї] Фом[иничні],⁵⁸² про се сказала нам панна Клименко,⁵⁸³ що верталася звідти і була проїздом у нас. Се т[ьотя] Саша так собі «подхватила» и зашумела» зовсім несподівано (може, й для самої себе), бо недавно писала і нічого не згадувала про збори в дорогу. Та се вона добре робить, я сей її звичай

---

¹ Прийомів (франц.).

люблю. Паша і Тося все міняють свої плани;⁵⁸⁴ оце хочу запитати Тосю, на чому вони стали врешті. Хотять продати Луци — жаль, по-моєму, та хто його зна, може, інакше не можна.

Кінчаю вже «книгу», бо спать пора, та й довга вона, тобі, може, й ніколи читать таких книг. В один час із нею посилаю тобі завтра свою статтю «Два направлення в нов[ейшей] итальянской литературе» і три твоїх переклади з К[обилянської]. Переклади затримала мама, бо нікому, навіть мені, не хтіла дати переписувать, а сама вона завжді не хутко збирається. Мій же реферат запізнився через те Літерат[урне] общ[ество], бодай його! Довго розказувать, як именно було, і не варт, а тільки факт той, що давно скінчена робота валялась бездаремне по всяких конторках, а я думала, що вона друкується.

Тепер я роздумала давати статтю до «Вестн[ика] Евр[опы]», там вона навряд чі «ко двору», дай її через Славинського в «Жизнь».⁵⁸⁵ Мама запевняє, що Сл[авинський] дуже запрошував, бувши тут, мене і маму писать в «Жизни», коли так, то нехай зважить, чі ся робота годиться туди; коли годиться, то я б хотіла якнайшвидче знати рішенець редакції (мені багато залежить, щоб се було швидче). Якщо робота буде прийнята, то скажи Слав[инському], що я не хотіла б друкувати її gratis,¹ але ціну їй, прошу його, нехай він сам визначить, бо я їх звиचाїв не знаю. Нарешті, якби ти побачила, що він не має охоти зайнятись моєю роботою, то не нав'язуй йому її, а вже, будь ласка, однеси чі й одішли сама в «Жизнь» чі там куди инде, порадившись з добрими людьми або з власним розмислом. Спитай тільки Слав[инського], як умовляти про гонорар. Я, врешті, не думаю, щоб він так-таки рішуче не мав охоти помогти мені в сім ділі, бо я і тепер, як було перше і як буде завжді, рада йому помагати, в чім тільки можу (се можеш йому навіть сказать, коли прийдеться до слова). Чому ти не спитала його, як думає він з коректурою перекладів з Гейне? Чі маю я тримати її, чі він доручає лисам? «Атта Троля» я у всякім разі

---

¹ Безкоштовно (лат.).

корегуватиму сама. Слід би зважити так чи інакше сю справу, бо видання, либонь, хутко почнеться.

Вибачай, що завдаю тобі клопоту. Та в редакцію посилати з провінції від невідомого автора — марний клопіт, а Слав[инського] адреси я не знаю. Ти можеш списатись з ним, коли ходить ніколи.

Бувай здорова, Лілея моя! А скоріш до побачення, бо, либонь, через місяць побачимось. Ти там не сумуй, час хутко пробіжить. Не сердься, що рідко пишу, далєбі, тут злої волі нема, се навіть не лінощі. Одкриток я взагалі не пишу, а на «книги» не завжді є час і сила. Однак писатиму ще за сей місяць. Ти ж, моя Лілея лілейная, не хили головки на чужині, а держи її стрімко і гордо, як годиться лілеям огнистим.

Цілую тебе дуже міцно.

Хом'яковій поклон і знайомим.

Твоя Леся

130. До Л. М. Драгоманової-Шишманової

11–12 грудня 1899 р. Київ

29.XI

Бідненька моя товстенька Лідочко!

Отже, я таки зібралась писати тобі, неважаючи на те, що хочу спать (я тепер завжди хочу спать цілий день, і тільки ввечері вертається мені енергія), і що перебивають кожну мить, і що з Дорою от-от заніматься треба, але я таки хоч почну тепер, та, може, дасть біг увечері скінчити. Рада, певне, писала тобі, що я була увесь цей час дуже занята, і се правда, остатній тиждень я була так занята, що наближалась до Ваніного ідеала («человек, который работает»), хоч, звичайно, його не досягла, бо я все-таки вмивалась, чесалась, не сиділа в пальто, а надівала плаття, говорила часом з людьми і їла не з книжкою, а з хлібом. Але все ж роботи було чимало, треба було зложити одну *conférence privée*,¹ і не стільки прийшлося писать, скільки читать

¹ Приватну доповідь (франц.).

всяких прескучних речей. Та ще у мене звичай серйозно братись до роботи in der zwölften Stunde,^I т. е. коли вже не можна далі ждати. На сей раз хочу змінити свій звичай, через півтора тижні (9 дек[абря]) маю знов conférence,⁵⁸⁶ тільки не privée, а publique,^{II} в Літерат[урному] общ[естві], про буковинських белетристів, так-от почну писать завтра, щоб писать не «форсірованим маршем», а «с прохладцей». Впрочем, навряд чі завтра візьмусь, бо листів багато писати треба, цілих п'ять, та ще й довгих. Очевидно, «человек, который работает», не повинен зовсім писать листів сам, а держать два секретаря, одного для ділових, другого для «дружеских» і «родственных» листів, от Ваня має такого секретаря в твоїй особі, а я надіюсь, що, може, колись, як вийду заміж, то мій чоловік буде секретарствовать у мене, ну, а тим часом «не надеюсь ни на князи, ни на сыны человеческие» і пишу все, що треба, сама або мовчу і з серцем «сокрушенным» читаю філіппіки розгніваних приятелів і родичів, повторюючи кожний раз «mea culpa!».

Життя у нас більш-менш таке, як і при тобі. Всі здорові. Мама була трохи слаба, та то вже давно, тепер вона здорова. Мама теж читала дві conférences, одну publique (про свою подоріж до Чигирину), другу privée — про укр[аїнську] етнографію. Першу conférence читала на своєму ж таки вечері, що устроювала в Літерат[урному] общ[естві]. Кажуть, вечер вдався добре, але ми (я, Рада і Оксана) на ньому не були, бо пішли на «единственный» спектакль Муне-Сюллі, де нас, по заслuzі, спіткало розчарування. Грав Муне-Сюллі Отелло, а ся роль не підходить ні до його темперамента, ні до французької grande déclamation,^{III} при тім французи мають манію причісувать і навіть гофрїрувать Шекспіра à la française,^{IV} що для нас, вихованих в інших літературних традиціях, здається дуже

---

^I В останній момент (нім.).

^{II} Публічну (франц.).

^{III} Підкресленої декламації (франц.).

^{IV} На французький лад (франц.).

дивним. Коли М[уне-]Сюллі (давно колись) грав тут Гамлета і Oedipe Roi,^I то се було зовсім що иншого!

На нас трьох було найшов таких стіх, що ми по театрах та концертах ходили, зато тепер як засіли, то нікуди. Врешті, Рада, певне, тобі описала свій *train de vie*^{II} (вона вчора щось дуже довге писала тобі отут в моїй хаті). А от, до речі, вона забула тебе спитать і просила, щоб я спитала, чи ти передала їй дарунки Богдани? напиши їй про се.

30.XI. От не прийшлося кінчати листа вчора. До обіда займалась, а потім гості були, а потім та гостя, що жила у нас скілька днів, виїздила на вокзал, то вже ніяково було остатній вечер сидіти, замкнувшись у своїй хаті. Виїхала вона мало не опівночі, то вже потім не до писання було — спать хотілось.

Читала я всі твої «жалосні листи» про софійські злидні економічні. Справді — положення серйозне. Що ж до журфіксів, то єдиний спосіб — видрукувати в газетах таке запрошення: «M-me Chichmanof a l'honneur d'inviter ses amis pour une tasse de l'eau fraiche».^{III} Воду можна подати гарячу або холодну, *ad libitum*,^{IV} натурально, без варення і без сахару, можна б ще подати *des glaces naturelles*,^V але се вже небезпечно, бо може піти чутка, що у вас їдять «ледяно», а не просто льод. Багато *ésprit*^{VI} показувати на журфіксах не слід, бо скажуть: «M-me Chich[manof] a beaucoup de l'ésprit»,^{VII} а спирт, як відомо, річ дорога, надто коли чистий. У вас тепер мусять бути в моді товариства тверезости і т. п. Нехай Ваня не сердиться на мої дурні Witz'i і не думає, що се я сміюсь над болгарським лихоліттям, мене змішить ваша *Haute Bourgeoisie*,^{VIII} що рахує шматки в чужому

---

^I Едіпа-царя (франц.).

^{II} Спосіб життя (франц.).

^{III} Пані Шишманова має честь запросити своїх друзів на чашку свіжої води (франц.).

^{IV} За бажанням (лат.).

^V Природний лід (франц.).

^{VI} Розуму (франц.).

^{VII} У пані Шишманової багато розуму (франц.).

^{VIII} Велика буржуазія (нім.).

роті, так мовби сама від того ситіша стане, як одіб'є другим смак до їди. До того ж я думаю, що ця bourgeoisie не така вже й голодна і коли всіх обзиває злодіями, то, певне, через те, що має великий досвід в цьому напрямі.

У Людм[или] Мих[айлівни] я часто бувала, тільки останній тиждень не була, бо абсолютно не було часу в гості ходити. Сьогодні піду. Ти, запевне, знаєш, що Зоря був слабкий, але тепер він вже настільки поправився, що його думають хутко в гімназію пустити. І що се за кара Божа з тим хлопцем! Як був тут сам, то не слабував, а це як приїхала мама до нього, то він їй щомісяця «бенефіси» виправляє! Сказати би, кутають більше чи що там, ну, то була б простуда, а то ж кір або жовтяниця може напасти завжди на всякого, чому ж торік нічого сього не було, а тепер одно за другим? Ні, я роблюсь дедалі все більшою фаталісткою: «есть что-то в природе»... Погано те, що Зоря був худий, а тепер ще худіше стане.

Рада, навпаки, дуже поправилась і тепер зовсім не має малокровного виду. Вона тут якось багато живіше стала, ніж була при мені в Софії; може, вона просто постаршала і перестала боятись говорити з людьми, а може, тут їй більше молодого товариства та й причин до розмов більше. Окрім того, треба признатись, що в Софії таки прийнято, щоб молоді дівчата були безсловесними, ну, а тут сього звичаю нема. І те, що Рада має тут уроки і якусь спеціальну мету (вона готується до екзамени в гімназію), все це робить її більш певною в собі і додає оптимізму.

От що: я говорила з N. про Gaston Paris^{I, 587} і видання фольклористичних праць по-французьки (що ти мені казала перед виїздом) і мушу признатись, що одібрала від нього fiasco,^{II} як, впрочем, і сподівалась. Вони так широко дивитись на справу не звикли, коли б хоч того не упустили, що перед самим носом мають, і то ще було б добре...

---

^I Гастона Парі (франц.).

^{II} Невдачу (італ.).

Питаєш про папу. Він здоров, зайнятий всякими «сервіту-тами», що вище мого розуміння. З Л[юдмилою] М[ихайлівною] все клопочуться про документи і ніяк не дійдуть краю, бо там різноплеменні чиновники такого наплутали, що й сам чорт ногу зломить.

Ну, кінчаю, а то не кінчу, душа моя чує. Писати тобі все-таки буду, хоч би там всі forces majeure[e]s були против. Цілую тебе, Ваню і Міццікато.

Твоя єдина старша (між всіма іншими) кузіна Леся

131. До О. Ю. Кобилянської

13 грудня 1899 р. Київ

Київ, Мариинско-Благовещенская, 97
1.XII.1899

Товаришко любя!

Пишу Вам нашвидку, бо дуже ніколи, роботи багато. Будьте ласкаві, напишіть мені, які знаєте, біографічні відомости про д[обродія] Стефаника, а то якнайшвидче, бо на тім тижні я маю тут в Літературному товаристві відчит про буковинських письменників: Федьковича, Вас і Стефаника. Про п. Стефаника не знаю, окрім його творів, нічого, а воно годилось би хоч елементарні біографічні звістки подати. 9-го ст. ст. (21 н. ст.) маю читати, отже, чим швидче напишете мені, тим більшу ласку мені вчините. Дуже лаю себе, що так пізно надумалась вдатись до Вас, але раніш мені то якось на думку не спало, що, власне, ніхто, як не Ви, не допоможе мені в сій справі. Коли се клопіт, то вибачайте, але ж то клопіт во славу Вашої зеленої Буковини, то вже не погордуйте моїм проханням.

По відчиті напишу Вам, як воно «тото всьо» випаде.

Тим часом бувайте здорові. Беруся до аналізу «Царівни». ⁵⁸⁸

Отже, і я буду «критиком»! А що!

Коли ж Ви до Києва?

Міцно стискаю Вашу руку. Мама вітає Вас.

Ваша Леся

Р. С. Хотіла б особисте подякувати д[обродія] Стефаніка за його книжечку, та не маю адреси. Тим часом, при нагоді, будьте ласкаві передати йому мій товариський привіт, хоч ми і незнайомі ще.

132. До О. П. Косач (сестри)

16 грудня 1899 р. Київ

4.XII.1899

Люба Лілічко!

Сьогодні случайно знайшовся у мами лист мій, що мусів був одіслатися тобі ще хтозна-коли! Напиши, будь ласка, чи отримала ти рукопись⁵⁸⁹ (бо я непевна, чи вона справді тобі послана), а коли отримала, то напиши, що ти з нею зробила; коли нічого, то зроби так, як я тут у листі пишу.

Мама таким посиланням дуже поплутала мої плани і взагалі так розсердила, що я ледве можу писати тепер. Ти бачиш, яка може бути акуратність в листуванні при таких умовах?!

У нас все гаразд. Папа і Дора писали тобі вчора.

Бувай здорова, до побачення.

Твоя Леся

133. До О. П. Косач (сестри)

21 грудня 1899 р. Київ

9.XII.1899

Миляя Лілеєнька!

Пересилаю тобі листа панни Рафаелі,⁵⁹⁰ побачила, що се від неї, розпечатавши для пересилки, і, вибачай, прочитала. Дуже вже мені цікаво було знати, що там з нею. Я сподіваюсь, що ти не розсердишся за се, — якби се було від кого з твоїх близьких приятелів, то я б, звісно, не зробила так, а тут я думала, та так воно і єсть, що нічого *privatissime*¹ нема. Зрештою, коли сердишся, то вилай, а я вже буду надалі знати.

---

¹ Найособистішого (лат.).

Оце спішуся писать, бо ніколи, не стільки роботи, скільки стан душі, «як у чорта перед утренею», — сього вечора читаю в Літерат[урному] тов[аристві] реферат про буковинських белетристів. Не лайся (я знаю, що тобі вже прийшло се бажання), я на нього зовсім мало роботи положила, бо знаю сю тему надто добре, і по ночах не писала, бігме! У тебе знайшовся завзятий союзник в лиці Серг[ія] Конст[антиновича] — в кожному листі нагадує мені, щоб слухала твоїх докторських рад і не писала принаймі по ночах, коли вже зовсім залишити не можу. От вороги літератури!

У нас всі здорові, тільки у Дори зуб болить, так що ми з нею мало що спали сеї ночі (се мені дуже до ладу сьогодня!).

У Драгом[анових] ніяк не виведеться біда — тільки що очунав Зоря від кору, тепер заслабла Рада, бо заразилась від нього. У Ради сильніша форма, ніж у Зорі, і вона, бідняжка, лежить в великій гарячці. Вчора ввечері, правда, їй стало краще, а сьогодня я ще не чула про неї.

Бувай здорова, міцно цілую тебе! До побачення! Стискаю твою лапку. Коли ж приїдеш?

Твоя Леся

1900

134. До О. Ю. Ковилянської

30 січня, 3 лютого 1900 р. Київ

18–30.I.1900

З Новим роком, з новим щастям! Запізнений привіт, але ж від того він не менше щирий.

Скажіть, дорога товаришко, що Ви думаєте про мене, чекаючи так довго мого відчита⁵⁹¹ і — листа? Коли думаєте щось неприємне для мене — напр[иклад]: «Ну, та й дурисвітка ота Леся!» — то залишіть такі думки, бо я на них не заслужила. Я була від самого того відчиту мого (від 9-го грудня) в нескінченній «тарапаті». Спочатку мусіла готувати до друку давніший відчит свій (про Аду Негрі і д'Аннунціо) для збірника тутешнього Літерат[урного] товариства, далі складати один приватний відчит на тему з української літератури, далі за сіла до листів і тільки що забралась переписувати відчит про буковинське «тризілля» (Kleeblatt),¹ як тут нахопилася справжня халепа: Оксана і Дора захорували на скарлятину (отже, було не до писання). Лежали вони цілі свята і встали тільки 12–24 с[ього] м[ісяця]. Я і Ліля дуже пильно мусіли глядіти їх, бо ся страшна хвороба погана своїми наслідками, коли не доглянути всього як слід. Бідна Ліля зовсім погано провела свої різдвяні вакації, бо навіть нікуди в гості не можна було піти через страх занести кому в хату заразу. Оце вона вже поїхала знов до Петербургу та верне додому вже аж літом. Однак я побачу її скоріше, бо заміряюся тижнів через три їхати на північ до брата⁵⁹² і до Лілі одбігти, а ще по дорозі маю одвідати того свого приятеля, що має сухоти.⁵⁹³ Можливо, що тьотя Саша буде зо мною їхати до Риги, де мешкає старша тітка,⁵⁹⁴ якій

---

¹ Конюшина, трилісник (нім.).

теж маю «зложити візиту». Таким способом, сподіваюсь, по-доріж буде приємна дуже. Се не вадить після прикростів, які я терпіла остатніми часами. Перелечу такі простори, що кожна Mitteleuropäische Seele^I вжахнулась би на одну думку про них! але що мені тепер простори, відколи вже не ношу «кайданів»? Я дарма що біла, а маю циганську натуру і вештатись по світі мені мило. Північної Росії я ще не бачила, варто подивитись, побачу й той «жіночий університет»⁵⁹⁵ — цікаво.

А на літо, аби дав мені Бог заробити гроші за недавно послані до рос[ійських] журналів праці (між иншим, і за Вас, liebe Morgenseele),^{II} то вибираємось удвох з Лілею до Вас, на зелену Буковину. Вірте чи ні, а ми зеленої Буковини більше прагнемо, ніж парижської вистави, надто як начиталися Вашої «Некультурної». Що то за пишне оповідання, ота «Некультурна»! Я не вмю розказати Вам, яке чудове вражіння справила вона на мене. Які типи, які пейзажі! В нашій літературі нема пейзажиста над Вас, і я не знаю, як готова цінити Вас за се, бо дуже люблю пейзаж в літературі і завжди мені його бракувало в нашому письменстві. Щодо самого характеру Параски, то, даруйте, я не сподівалась від австрійської русинки такої щирости і одваги, з якою змальований і самий тіп, і ситуації; читаючи, я раз у раз покликувала в думці: «Браво, панно Ольго! es lebe die Kunst! es lebe die Freiheit!»^{III}

Вас мусіли добре лаяти Ваші «dobrze wychowani»^{IV} краєне, бо вони не звикли, щоб жінка — хоч і письменка — могла на «щось такого» одважитись. Не думайте однак, що і я бачу в Вашій «Некультурній» «щось такого»; на мою думку, в ній нема нічого надто різкого, найсильніші місця подібні до fortissimo^{V, 596} доброго піаніста, що ніколи не буває різке. Такий реалізм я признаю, бо він не виключає поривів ins Blau. Скажіть,

---

^I Середньо-європейська душа (нім.).

^{II} Люба ранкова душе (нім.).

^{III} Хай живе мистецтво! Хай живе свобода! (нім.).

^{IV} Добре виховані (пол.).

^V Фортисимо (італ.).

чі д[обродій] П[авли]к читав «Некультурну»? се мене дуже ін-тересує.

Ліля так само, як і я, в нестямі од «Некультурної».

«Valse mélancolique»,^I і «Некультурна», і «Битва» найбільше подобаються мені з Ваших праць, як, врешті, побачите і з мого відчиту. Щодо сього відчиту, то, певне, Ви сподівалися від нього чогось більшого, ніж тепер побачите. Я подаю його Вам скороченим трошки ([не] in extenso)^{II} і виключаю цитати, бо вони, запевне, звісні буковинським читачам, а тим способом мій відчит тратить свою головну покрасу. Боюся, що взагалі він буде мало цікавий для буковинців (порадьтеся там з редакцією, може, не варт і друкувати),⁵⁹⁷ бо, як бачите, він зложений для людей, що нічогісінько не знають про австро-руську літературу, і через те повен банальностей. Моя мета була презентувати письменників, а не критікувати їх, бо хіба ж я критік (борони мене Боже!)?

22. I–3. II. От і пождав мій лист ще кілька днів, а все через той відчит! Ненавижу переписувати, а се прийшлося аж двічі переписати ту саму річ. Я сей відчит розширила трохи, написала по-російськи, переклала цитати і послала через Лілю до «Вестника Европы», може, видрукує, бо він тепер дуже чесно обстає за нашу справу проти усяких сіпак aus ordentlichen und unordentlichen Professoren.^{III} В тій версії я трохи розширила біографічну частину, зробила детальнішу оцінку творів, а в початку підійшла до справи з тоньшого кінця, ніж тут, бо то має бути «розправа», а се просто «реферат».

Ви бачите, що я д[обродія] Стефаніка раз назавжди записала до Вашої буковинської парафії, і нехай він при ній зостається. Адже добре так?

Цитати, що я умістила до свого відчита, справили на слухачів якнайкраще вражіння, надто заінтересувала навіть сторонніх людей (не українців) «Синя книжечка», бо вона зачіпає

^I «Меланхолійний вальс» (франц.).

^{II} Докладно, розширено (лат.).

^{III} Ординарних і екстраординарних професорів (офіційні звання, нім.).

тему, що тепер найживіше займає російську публіку, а власне, справу пролетаризації селян. Взагалі «мої буковинці» заїмпонували киянам. А я ж то вже не рада, ні! (так, здається, по-вашому кажуть?)

Тепер—о справах приватних. Фотографії берлінської тепер, на жаль, не маю і ніяк не можу зібратись написати до Берліну, аби замовити ще. Як матиму, то конче Вам пришло. А Ви на мене не чекайте та присилайте свою.

Людя Вас дуже щиро вітає і часто згадує, але що не відписала Вам хутко і багато часу минуло, то тепер їй сором озиватись до Вас (воно так часами буває!), от вона і далі мовчить, хоч я і кажу їй, що се «отвратительно» так робити! З усіх київських знайомих я тільки і бачу, що Старицьких та Черняхівських, бо вони не бояться нашої «прокаженної» хати—однаково ж п. Черняхівський одвідував наших слабих яко лікар,—а решта всі бояться, отже, ми тепер наче «отлученн[ые] от церкви», тільки не можемо витримати, аби часом десь до театру або до концерту не піти, бо таки ж годі витримати, коли такі боги музики приїздять, як, напр[иклад], піаніст Райзенауер,⁵⁹⁸ котрого я перед тижнем чула. Чи Ви його чули коли? Як ні, то можете жалувати. Досі я цілком не розуміла і не любила Моцарта⁵⁹⁹ (окрім «Requiem»),^I а тепер пізнала його в новому світі і вже люблю. Навіть з Лістом⁶⁰⁰ погодилася, хоч не цілком ще, є в нього речі мені неприємні, і тут навіть Reisenauer^{II} нічого не порадить. Шопена, на мою думку, піаністка Єсіпова не гірше, а може, й краще грає, але щодо класиків, то Reis[enauer]—справжня сила!

Чи хто Вам пише такі листи, як я? Певне, ні, бо я вже прославилась далеко своїми листами, що в них ніколи нема того, що треба. Мама не раз сміється, що я пишу їх, певне, з високости неба чи зо дна моря, але не з сього світа. Часами вони подібні до рецензій, як-от і сей: спочатку література, потім музика, а щоб докінчити рубріку, уміщу і драму. Бачила я недавно Ібсенову

---

^I «Реквієму» (лат.).

^{II} Райзенауер (нім.).

«Нору»⁶⁰¹ тут на сцені, і — страх подумати! — вона мені не сподобалась. Ся Нора таке наївне звірятко, що я надивуватись не можу, як могла вона вкінці обернутись у Frau Ibsen.^I Але ж таки обернулась, при Божій та авторовій помочи, бо остатню сцену була такою проповідницею, що аж злість на неї брала — es klang gar zu erbaulich und es roch nach Oel.^{II}

А що треба, те забула! «Легенду», мушу признатись, ніяк не можу прислати,⁶⁰² бо її хтось у Лис[енка] украв, а я грати вмію, та нот записати не тямлю, напишу своїй кузіні в Софію, може, вона пришле, бо в неї є.

А тепер, бувайте здорові! Як бачите, і мої листи мають кінець. Напишіть мені хутко, то ще отримаю. Пишіть, що думаєте, так найцікавіше, тому не ставлю жадних запитань. Щире стискання!

Ваша Леся К.

135. До В. М. ГНАТЮКА

11 лютого 1900 р. Київ

Київ, Мариинско-Благовещ[енская], 97
30-11/I-II.1900

Високоповажаний добродію!

Вчора я зовсім несподівано, через люде, довідалась, що мій «Атта Троль» вже друкується у «Вістнику», але ж ні «Вістника», ні мого перекладу не бачила. Редакція сього шан[овного] журналу, де я маю честь вважатися постійною співробітницею, певне, чекає, аж я пошлю передплату, і через те мені книжок не посилає. Через великі клопоти, що були остатніми часами в нашій родині, нам не було часу подумати про посилку грошей на журнали, але тепер в[исоко]пов[ажана] редакція може бути певна, що ми не забаримось вислати передплату, отже, чи не буде ласкава прислати мені негайно хоч

^I Пані Ібсен (нім.).

^{II} Це звучало надто повчально і мало запах оливи (нім.).

ті книжки, де уміщений мій переклад, бо якщо він має вийти потім окромою відбиткою, то я конечно хтіла би переглянути перший друк, чи нема там чого до поправки. Я вже мала нагоду писати Вам, ласкавий добродію, що право остатньої коректи я хотіла би мати завжді за собою, що се *conditio sine qua non*^I видавання моїх праць (надто віршованих) чи по сей, чи по той бік кордону. Не знаю, чи відома ся моя умова шан[овній] редакції, коли ні, то прошу сповістити її про се тепер і передати моє прохання, щоб книжку (перекл[ад] «Атта Троля») не випускали в світ, поки я не побачу першого друку (в журналі). Може, сей мій принцип дуже невігідний, але ж я не сперечаюся з принципами шан[овної] редакції, що теж, може, не завжді вигідні для її співробітників, і приймаю їх такими, як вони є, без критики.

Жалую дуже, що не бачила нігде сими часами «Вістника», але се було неможливо, бо я тільки вчора вперше могла вийти межі люде (ми мусіли 1½ місяці тримати карантін після заразливої хвороби) і почути щось з околичного світа. Ну, що робити, прийдеться моїм шановним видавцям помиритися з невеликою стратою часу, що сталася не з моєї вини.

Будьте ласкаві відповісти мені на мое ще зовсім давне запитання, як же буде з перекладами д. Стависького, що мали видаватися вкупі з моїм «Атта Тролем»? Чи маю послати Вам його переклад драми Гейне «Раткліф», що маю у себе? Де і як будуть друкуватися його балади^{II} (з Гейне теж), що він лишив у Львові, будвши там навесні? Ми з д. Ставиським здавна в літературній спілці по перекладах з Гейне («Атта Троля», «Раткліфа» etc. ми редагували спільно), і спілки сеї я не мала на меті розривати, зібравшись видавати далі свої переклади. Зробіте мені велику приемність, коли відпишете негайно на сі мої питання, бо 4 (16) лютого я виїзжаю до Петербургу, де буду бачити д. Ст[ависького], то могла б йому дати якесь пояснення, як стоїть справа з видаванням його праці.

---

^I Неодмінна умова (лат.).

^{II} Я хотіла, щоб вони були видані вкупі з «Атта Тролем». — Л. У.

Завтра спробую, може, де дістану «Вістника», то перегляну свій переклад і пошлю Вам з своїми увагами, коли вони здадуться мені конечними. Коли ж не дістану, то вже чекатиму, поки мені надішлють. Будьте ласкаві, пишiть мені краще не на київську адресу (так я собі надумала в сю хвилину), бо лист може розминутися зо мною, а вже на петербурзьку, на ймення моєї сестри: С.-Петербург, Петербургская сторона, Архирейская ул., общежитие Женского медицинского института, кв. №40, слушат[ельнице] 1-го курса Ольге Петровне Косач. Краще, якби на сю адресу були послані і перші дві книжки «Вістника» за сей рік, не відмовте переказати се мое прохання шан[овній] адміністрації.

Ще майте ласку послати в г. Юрьев, в университетскую библиотеку, 1 прим. «Думи і мрії» (ще, бо давніший отримали, спасибі Вам), 1 пр. «На крилах пісень» і 1 пр. «Книга пісень Гейне». Напишіть, скільки Вас коштувала пересилка тих книжок, що досі Ви на мое жадання посилали, то я з охотою верну кошти. А за клопіт прошу вибачити і прийняти щирю дяку від поважаючої Вас

Л. Косач

136. До О. П. Косач (МАТЕРІ)

23 лютого 1900 р. Петербург

11.II.1900

Люба мамочко!

Вчора не писала я сама, а попросила Лілю написати одкритку, бо так утомилась тряскою в вагоні і приглушилась безконечною їздою в санках з вокзала на Петерб[урзьку] сторону, що зовсім не в стані була писати. Ще й тепер голова трохи шумить, та то вже пусте. Сама не знаю, чого я так утомилась, бо їхала всього сутки з Мінська сюди і весь час то спала, то лежала, бо дуже просторо було. В Мінську я пробула три дні, бо раз, що перший, а почасті і другий день ще була дуже втомлена і не хотілось їхати далі, поки зовсім не відпочину, а по-друге, С[ергій] К[остянтинович] дуже просив лишитись ще на день, і мені

не хотілось робити йому прикрості, бо він тепер зовсім не при-
способлений до переносіння навіть таких невеличких непри-
ємностей. Зрештою, я нічим не жертвувала, бо мій білет давав
мені право бути в дорозі до 10-го числа до півночі, а я приїхала
в Петерб[ург] 10-го в 6-ій годині по обіді. В Мінську я познайо-
милась-таки з Чириковим⁶⁰³ і чималою компанією людей. Чи-
риков показав велику *solidarité littéraire*¹ до мене і другого дня
написав рекомендаційного листа до ред[акції] «Жизни» про
мене; хоча я його, запевне, об тім не просила, але се мені дуже
до речі, і я дуже вдячна своєму рекомендателю.

С[ергій] К[остянтинович] передавав багато привітів і по-
клонів тобі і всім нашим. Він запевняє, що дуже поправив-
сь після санаторії, але вид у нього страшно чахоточний, сли-
ве не може ходити пішки і втомляється од всього страшенно.
Передавав він мені сумну новину, що доктор Держанов умер
(звичайне, від чахотки), що були про нього некрологи в «Рус-
[ских] Ведомостях» і ще десь з дуже прихильною оцінкою його
медично-філантропічної діяльності в Ялті. Шкода його! не
думала я, що так хутко ззість його ся проклята чахотка, він
не здався таким безнадійно хворим. Шкода і жінки його; я
хотіла написати до неї, та не знаю, де вона, навряд щоб вона
зоставалася в Ялті, певне, до батька виїхала... Ах, і ще люде го-
ворять про якусь там «целесообразность»!

Тут я ще мало що бачила, хоч і проїхала цілий Петербург.
На вид він мені не сподобався, і сам він, і околиця його негар-
ні. Тут, в інтернаті, вже бачила чимало панночок (Попову, між
іншим), товариство доволі сімпатичне. Сама ще не виходила
сьогодні нікуди, оце йдемо обідать, тут же, в інтернаті. У Лілі
хатка гарненька і досить вигідна. Лілея приймає мене дуже
гречно.

Ну, бувай здорова! Ліля підганяє, щоб уже йти обідать. Тебе,
папу і всіх міцно цілую.

Твоя Леся

---

¹ Літературну солідарність (франц.).

137. До О. П. Косач (МАТЕРІ)

4 березня 1900 р. Тарту

Дерпт, 21.ІІ.1900

Люба мамочко!

От я вже пересунулась з Петербургу до Дерпта. В Петербурзі було мені добре і цікаво, тільки трошки втомно: простори там величезні, а в хаті не сидиться, і те, і се хочеться бачити, і з людьми побачитись. Познаходила давніх знайомих, придбала й нових. Дала раду своїм рукописям: одну (про Аду Негрі і д'Анн[унціо]) зовсім напевне надрукують в «Жизні» в марті або в апрілі, сам редактор мені казав,⁶⁰⁴ а друга, про буковинців, здається, теж буде прийнята, тільки не знаю, коли именно надрукують. Знаєш, що я тебе попрошу, чи не можна б умовити Ігнат'єва,⁶⁰⁵ щоб він віддав назад сей італ'янський реферат, якось чудно, що він у двох місяцях друкується, а при тім, якщо у збірнику з'явиться раніше, то в «Жизні» моя справа пропаде, і навіть се може мене скомпромітувати в очах редакції. Ігнат'єв знає, — я ж йому одразу казала, — що я статтю сю готовлю до журналу, може, й йому нецікаво подавати у себе щось тільки що друковане, т. е. не нове і не *page oubliée*,^I а щоб у нього з'явилось раніше, того я просто не хочу, і се йому відомо. Предложи йому, щоб він узяв на замінін що иншого, напр[иклад], «Над морем»,^{II} воно ж, до речі, було читане теж в товаристві, або хай почекає реферата про Гейне,⁶⁰⁶ а коли ні того, ні другого не хоче, то хай обмежиться віршами і «Струнами», нащо йому більше.⁶⁰⁷ Так чи инакше, нехай не перебиває мені стежки до «Жизні», що так тепер добре проложена. Редактор «Жизні» сам предложив мені писати до його журналу огляди української літератури (отож я й дала йому буковинців) і взагалі віднісся до мене дуже добре, запросив мене на вечірнє редакційне зібрання і взагалі трактував *en confrère*,^{III} як далеко не завжди трактують «пришельців».

^I Забута сторінка (франц.).

^{II} Можу його дати і по-руськи. — Л. У.

^{III} По-товариськи (франц.).

Зроби ласку, переговори з Ігнат'євим і сповісти мене, що з тих переговорів вийде. Якщо збірник вийде, напр[иклад], в марті, то я, хоч се буде мені дуже прикро, мусітиму взяти статтю з «Жизні» назад, видумавши якусь excuse¹ перед редактором «Ж[изни]» в своєму чудному поводитінню.

От зайнялась сею справою, а про все инше й забула, ти ж наказала не писать довгих листів.

Бачила я в Петерб[урзі] подружжя Славинських,⁶⁰⁸ подружжя Кістяківських,⁶⁰⁹ Карташевських,⁶¹⁰ Френкелів,⁶¹¹ Цвітковського⁶¹² з синами та онуками, Пипіна, Сластіона⁶¹³ і його компанію (Фотю там же, звичайне), цілий кружок літераторів і Струве⁶¹⁴ «во главе», безліч медічок і всяку «учащуюся молодежь».

Була на балу Академії художеств, де бачила і велике панство петербурзьке. Бачила музеї, з'їздила Петербург вздовж і впоперек, на звощиках, на конках і на «вейках» (селяни-ести, що приїздять на масницю возити гуляючих петербуржців). Тільки в театрі не була, бо репертуар мало цікавий, а білети надзвичайно трудно дістати. Була на одній лекції з Лілею, а в анатомічн[ий] театр не пішла, — цур йому! Ліля все угризається совістю, що дорого коштує платити за інтернат,⁶¹⁵ але слід, щоб вона жила там і надалі, бо инакше буде провадити Hundesleben,^{II} як всі не інтернатки-студентки, тимчасом як тепер Ліля живе гігієнічно і взагалі порядно.

Виїхала я з Петерб[урга] того, що вже почала втомлятися дуже, а сидіть там і нігде не ходить і не можна, і не варт. Зрештою, пора вже було, бо й часу не багато. Тут я думаю пробути так до 29, а потім ще трохи (скільки днів) у тьоті Єлі прогостювати, так що у Києві буду в початку марта, ніяк не пізніше 10-го, а може, й раніше, бо я ж таки думаю про вечер⁶¹⁶ (реферата постараюсь навіть написати тут).

Застала тут все гаразд. Євця дуже хутко до мене привикла, сьогодні ранком прийшла до мене, як я ще лежала, і ми з нею

---

^I Виправдання (франц.).

^{II} Собаче життя (нім.).

довго балувались. Вона, по-моєму, на свої літа зовсім не мала і не худа, так собі мірненька, тільки вона зовсім не така, як на портретах, пора б уже її наосяще знять, а то вона якимсь чучелком на всіх тих домашніх фотографіях вийшла.

Водив мене Міша вже на Домберг,⁶¹⁷ в бібліотеку,⁶¹⁸ дуже вона у них гарненька, в середньовіковому стилі. Впрочем, я ще не зовсім розглянулася у Дерпті, бо всього ж тільки вчора приїхала. Хата у Міші не дуже велика (4 кімнати) і трохи занизька, але тепла і гарненька.

Однак я таки довгого листа пишу, пора скінчить. Прошу Дорочку вибачить, що не пишу їй тепер, хутко напишу їй окреме, і Євця напише, вона любить писать.

Бувай здорова, любя мамочко! Міцно цілую тебе, а ти за мене поцілуй всіх наших. Знайомим моє вітання. До побачення!

Твоя Леся

138. До О. П. Косач (сестри)

13 березня 1900 р. Тарту

1.III.1900

Милая Лілія!

Що я «безсовісна», то правда, але ще [не] до кінця, тим-то все ж напишу тобі ще з Дерпта, як обіцяла. Мені тут якось зовсім не пишуться листи: ранком бавлюся з Імочкою, що приходиться до мене, коли я ще в ліжку, потім балакаю з Шурою, а разом з тим шию що-небудь, потім ми гуляємо, сами або з Імочкою, — се залежить від погоди, — далі обідаємо, потім читаємо, над вечор часом хтось приходиться чужий або ми куди йдемо, а пізно увечері філософствуємо втрюх безконечно, так що, розійшовшись спать, з нас ніхто не має сили ні писать, ні читать. Крім того, я тепер набрала 12 томів Гейне і в вільні від філософії хвилини переглядаю його, бо таки ж треба.

Спасибі за пересилку коректури,⁶¹⁹ я вже виправила її і бачу знову, як то конечне потрібно корегувати самій. Пише Гнатюк,

що в томік увійде «Атта Троль», балади і «Раткліф», може, побачиш Слав[инського], то скажи йому се.

Тут твій лист чимало завдав роботи Міші, він цілий день бігав та гроші збірив,⁶²⁰ а в одній пані на сходах так простягся, що не одразу встав, медічки мусять його за се колись даром корувати, як покінчують. Запевне, ти вже досі гроші получила.

Був у мене Петров двічі, він сам так смущається, що аж других смущає своїм видом, Шура все думає, що він чи розсердився, чи образився, а він просто так, від дикості, вовком поглядає, тільки як зостався зо мною сам, то міг по-людськи говорити. Діла його плохі, либонь, таки треба йти в москалі, а тоді, вважає він, всі його екзамени пропадуть. Послав він телеграму міністру, просячи одстрочки, та не сподівається з того великої користи. Шкода хлопця, бо якось гупо се все виходить.

Ні за що не хтів Петров прийняти від мене твого довгу, каже, що ти винна не йому, а його товаришеві, і що сей товариш конечне таки зайде до тебе.

Ну, тут перерив, бо Імочка пише тобі листа.⁶²¹

Сьогодні вже виїжаю звідси, думала було вчора, та Шура вмовила мене зостатись на сьогоднішній день, сьогодні велике лютеранське свято Bussetag¹ і в церкві лютер[анській] буде великий релігійний концерт на органі з акомпаніментом оркестра, гратимуть Баха,⁶²² Генделя⁶²³ і т. и., я такого не чула ще і взагалі дуже люблю орган, отже, хочеться послухати. Осталась би з охотою і довше, та треба їхати, бо инакше мало прийдеться у тьоті Єлі пробути, та й у С[єрґія] К[остянтиновича] тільки «жару позичити» буде час, бо 10-го, не пізніше, треба в Києві бути.

Несподівано попала я тут на роковини Шевченка⁶²⁴ в чисто студентську компанію і в таку ж обстановку. Було три реферати, один з них доволі цікавий, а два так собі, нічого нового, читались вірші, співались пісні; ув'язались до мене, щоб я вірші свої читала (принесли мою книжку), я прочитала зо три, а мені наговорили компліментів немов за тридцять, признатись,

---

¹ День покути (нім.).

дьявольськи ніяково бути в ролі «знаменитой иностранки»... В тій компанії все більше бувші семінаристи, хлопці нічого собі, тільки таки трошки загнічені спеціальним вихованням. Я завважила, що з семінарїста рідко виходить новітній *libre-penseur*¹ на європейський лад, а частіш або старосвітський «вольтерьянець», або «ум с препятствиями», дуже придатний для защеПЛення толстовщини; врешті, було б скоріш дивно, якби се було инакше.

Бачила «Орестища»,⁶²⁵ він трошки схуд, по-мойому, а в иншому якось мало змінився. Бачила декого з професорів, одного (Срезневського)⁶²⁶ чула на публічній лекції (про Трансвааль),⁶²⁷ тільки лекція була дуже марудна. За бурами та англічанами тут просто поступити не можна, тільки й розмови. Хоч би вже та війна кінчалась,⁶²⁸ то для всіх було б краще (окрім рос[ійських] газет)!

Ну, що ж тобі про наших написати? Всі вони здорові, маються добре. Міша тільки вже занадто у свої лекції та уроки затопився, так що я його навіть мало бачу, тільки увечері, та й то він часто засідає в кабінеті, складає лекцію для другого дня. Шура возиться з Імочкою, каже, що пише мало, і навіть поговорює, що, мовляв, писати їй взагалі не варт, до чого воно і т. и., але я думаю, що то так тільки на якийсь час така «меланхолія чі мінор» напали, а вже як хто втягнеться в писання так, як вона, то навряд щоб міг покинути. Не хоче мені ні за що своєї драми ні прочитати, ні показати, я було домагалась, але тепер залишила, всякому своя воля! Анна Івановна, як завжді, угощає і вітає, аж мені ніяково, бо думаю, що, може, се її томить. Імочка така славна дитинка, що з нею не можна не во зиться, і тільки дивно, що вона досі зовсім не розбалувалась.

Ну, будь здорова, і вибачай за «безсовісність», і преложи гнів на милість. Міцно цілую тебе. Поклон всім твоїм добрим товаришкам.

Твоя Леся

---

¹ Вільнодумець (франц.).

139. До В. М. ГНАТЮКА

16 березня 1900 р. Рига

4–16.III.1900

Високоповажаний добродію!

Лист Ваш гнався за мною наздогін, бо вже не застав мене в Петербургу. Нагнав мене вже недовго перед виїздом у Дорпату, у брата, і хоч я там коректу переглянула, та якось не випав час написати листа і відправити посилку. Вибачте мені на сей раз, бо я тепер людина подорожня і не завжді мій час від мене залежить. «Раткліфа» вишлю Вам вже з Київа, бо тут його не маю при собі, може, тим часом можна друкувати балади, щоб не гаятись. Будьте ласкаві, напишіть, чому при «Атта Тролі» нема Гейнової передмови, що я переклала для сього видання?⁶²⁹ чи ви її не отримали, чи вона Вам нецікавою здалась? Мені здається, що ся передмова, як і всі передмови Гейнові, має значіння як самостійний літературний твір, а крім того, вона справді багато поясняє і доповняє саму поему, тому варто було б її видрукувати. Якщо ви її не отримали, то я можу Вам її вдруге послати. Д[обродій] Славинський (до речі — він просить на виданню підписати його так, власним прізвиськом) згодився, щоб і його переклади корегувала я, аби не розсилати по усіх усядах і мати діло з кимсь одним з авторів. Отже, прошу все посилати на мою київську адресу, бо через тиждень я вже буду в Київі. Ми з д. Слав[инським] уложили план ще третьої книжки перекладів з Гейне, маємо надію виготувати її на осінь: він бере на себе Norderney-Cyclus,^I а я решту балад і, може, «Hebräische Melodien».^{II} Казав він мені, що Ви обіцяли зробити се видання таким типом, як наша «Книга пісень Гейне», се мені приємно, бо, може, ми й скілька випусків зможемо зложити, то краще їм всім одну уніформу носити.

Тепер дещо про саму коректу. Прошу Вашої ласки нагнути особисто, аби спростовано помилку на 74 ст., де у мене

^I Нордернейський цикл (нім.).

^{II} «Єврейські мелодії» (нім.).

стоїть NB, там побачите, що 1½ куплета на сій сторінці бракує і що вони перенесені почасти на 75 ст., а почасти на 76. Отже, повинно бути так:

Мумми чорної ревіння
Удала так натурально,
Що привабила із ями
Затишної Атта Троля.

Він летів, немов на крилах
По долині, часом ніжно
Він обнюхував каміння,
Думав, там сховалась Мумма.

Ох, сховався там Ласкаро і т. и.

А кінчається гл. XXIV на словах: «Недотепний, але щирий». Щодо правопису слова «Троль» чи «Троль», то знаю, що я сама винна в плутанині, бо тільки тепер завважила, що в мене не-однаково, раз так, а раз инакше, отже, тепер хочу, аби скрізь було «Троль», так, як у Гейне. Хай вибачать складачі! Ще прошу, хай буде Діана, бо Дяна дуже негарно, аж вуха ріже. Не розумію теж, чому комедия, а не комедія, як говорять скрізь на Україні. Врешті, ви побачите, що я ще не дуже додивляюсь до тих відтінків, через те сподіваюсь, що й мені дещо відступите.

Напишу з Київа більше, а тут не пишеться. Бувайте здорові. За книжки спасибі, всі отримані і в Київі, і в Юрєві.

Щиро вдячна Вам Л. Кос[ач]

140. До В. О. Поссе

Після 9 квітня 1900 р. Київ

...или же яркие и в каком-нибудь отношении оригинальные, хотя и спорадические, явления. Я буду стремиться, по мере сил, чтобы в каждой моей статье была определенная руководящая нить и в то же время чтобы не было шаблонного втискивания каждого писателя в рамки «школы» во что бы то ни стало. Я беру на себя только обзор поэзии, беллетристики

и литературной критики, да, кажется, Вы именно это и имеете в виду. Две мои, уже известные Вам, статьи⁶³⁰ могут служить до значительной степени типом моих работ в этой области. Ближайшая моя статья будет о немецких поэтах-модернистах, затем я могу написать о немецких же модернистах-прозаиках, т[ак] к[ак] втиснуть всю нем[ецкую] Moderne в одну статью едва ли возможно. Но если Вы находите, что две статьи сряду о немцах — монотонно, то я соединю часть той и другой темы в одну статью, а часть отложу на более отдаленное время.⁶³¹ Вообще, мне кажется, лучше останавливаться каждый раз главным образом на литературе одного какого-нибудь народа, касаясь других только для сравнения, чем летать с легкостью мотылька по всевозможным и разноязычным изданиям, рискуя запутать и себя, и читателя в лабиринте.

Кроме немецкой, я могу в ближайшем будущем дать статью по французской литературе, затем по итальянской и позже всего по английской. За славянские литературы, кроме малорусской и, пожалуй, изредка польской, я не берусь, т[ак] к[ак] не люблю переводить цитат, особенно стихотворных, с одного родственного языка на другой. Сделаю из этого исключение только для галицко-малорусской литературы, издающейся в Австрии, если Вы согласны включить ее в иностранный отдел.

Будьте любезны выяснить мне детали: за сколько времени до выхода книжки должна я представлять свои статьи и могу ли я посылать вполне отчетливые, но не совсем беловые (с поправками) рукописи? А также прошу Вас прибавить два слова о том, какая судьба постигла переводы из О. Кобылянской, приложенные к моей статье о буковинских писателях?⁶³²

В заключение позвольте мне выразить Вам благодарность за Ваше, глубоко тронувшее меня, доверие ко мне и к моим силам. Ваш товарищеский тон, впрочем, не удивил меня, т[ак] к[ак] я видела такое же отношение ко мне еще в Петербурге в Вашем кружке, в который я пришла случайным гостем, а ушла собратом. Воспоминанье о вечере, проведенном у Вас,

до сих пор живо у мене. Прошу передати при случае мой привіт Вашим товарищам.

Искренно уважающая Вас

Л. Косач

141. До О. П. Косач (сестри)

10, 13 квітня 1900 р. Київ

29.III.1900

Милая Лілея!

Спасибі за поздоровлення. Я сього року свої іменіни дуже тихо справляла, краще сказати, ніяк. Всі про них забули, окрім дядини і Ради; вони мені подарували портрет Гейне, се було *très à propos*.¹ Тож 23-го ми з дядиною обидві виступали на естраді, я читала реферат і ще акомпаніувала одній співачці, а дядина теж акомпаніувала дуету. Вечер той одібрав у мене масу часу і енергії,⁶³³ а все ж вийшов не так, як мені хотілось: мало співців було, хоч біганини за ними було без кінця, всього тільки троє знайшлося, і ті співали небагато, бо в їх репертуарі з Гейне нічого не було, а багато нового лінувались розучувать. Мій реферат теж вийшов неважно, принаймі я ним недовольна: дещо вийшло розволочене, дещо недоговорене, бо написати його як слід я не встигла, отже, прийшлося не читати, а говорити, і се мене зв'язувало з неприлички. Хоч люде кажуть, що воно непогано вийшло, тільки що паузи часом були довгенькі, а все ж у мене якийсь неприємний одслід в душі зостався. Тільки я не жалую, що врядила вечер, бо инакше зовсім не було б поминок по Гейне в Києві, а се не випадало. Старицький дуже добре читав на вечері Людїни, Слав[инського] і мої переклади, Бердяев теж читав порядно. Читав дехто і по-німецьки. Декламація взагалі була незла. Другий реферат (Гольденвейзера),⁶³⁴ біографічний нарис про Г[ейне], мені не дуже подобався, багато там місця одводилось літературній сплетні, не люблю я сього, і, здається мені,

---

¹ Дуже доречно (франц.).

користи мало з такого перевертання і перемивання кісточок померших поетів.

Я після сього вечера ще більше впала в свій суб'єктивний фаталізм, думаю, що не слід мені брати ініціативи таких річей, бо завжді траплю на «феральний день», страх як не ладилось все на сей раз; тепер не варто розказувати всіх тих більших і менших злочлуконій, що причепились до мого вечора, але крові вони попсували мені чимало і на другий день після вечора я було аж голос втратила. Тут ще раз показалося, як трудно робити щось на певний строк серед нашої київської обстановки: безконечні гості, зібрання і т. и., в переривах репетиції з співцями (все мусіла розучувати з ними сама, бо ніхто в цьому не помагав), а значить, на літературну роботу лишались хвилини. Ти повіриш мені, що за той час мені листи не писались. Оце тільки вчора я взялась до них і се вже четвертий лист починаю. Кривинюку я написала, але вже тут, в Києві, бо в Дерпті і в Ризи (окрім одного листа тобі, не знаю, чи отриманого тобою) якось зовсім не писалось — не вмію я писати на людях, а там ні хвилини (окрім ночі) не випадало бути самій. Ти, певне, розсердишся за се, і маєш рацію, бо поступок мій свинський, і признаюся в ньому не для того, щоб получить прощення, а просто з почуття правди.

1-го апр[еля]. От скільки пролежав лист! Се все оте Общество та всякі «искусства». Малює тепер з мене один галичанин портрета,⁶³⁵ а сидить він аж у новому музею на Александровській вулиці,⁶³⁶ то поки туди та назад, то 1½ год[ини], а там години дві пройде, дивись, і пів дня пропало. А ввечері прийшлося бути раз на драмі, що ставили Старицьк[ий] і Маня, драма — «Борьба за жизнь»⁶³⁷ — погана, але грали добре, я через те пішла, що ся компанія має грати «Раткліфа», то хотілось подивитись, які в ній сили. Другого ж вечора (з 30-го на 31) пішли ми на «общее собрание», де обсуждались різні «сметы» та вибірались нові «члены правления». Дообсуждались до 3½ г[один] ночі, а прийшли додому у чотирі; приходимо, а тут Оксана слаба. Вона ще од самої неділі (26-го) кисне, простудилась, гуляючи цілий день з поводу першого весняного дня, а крім

того, чимсь застромила живіт, а в неї й так з тим животом ніколи ладу нема. Отже, позавчора їй стало значно ліпше, вона встала, не лягала цілий день, чистила з Дорою міндали та й наїлась їх, а вночі її схопило знов. Отож я, прийшовши у 4, провозилася з годину з Оксаною, а в 8 уже встала, таки до Оксани, бо вона плакати почала. Зміряла їй температуру, а в неї 40,2, ну, тут, звісно, по лікарів мама побігла, а я тим часом дала деяку раду Оксані сама, температ[ура] упала на градус (39,1), Оксана заснула, а як прокинулась, то вже було їй значно ліпше. Лікарь каже, що нічого серйозного нема, а просто «желудочное страдание», посадив на діету, казав лежати і приписав деякі «животкові» средства. Сьогодні їй нічого собі, жар середній (38°), і вже видно, що нічого страшного нема, а вчора то не раз насувалася думка, чи не тіф часом. Вчора я цілий день то коло Оксани сиділа, то куняла, а ввечері, як все заспокоїлось, заснула, вночі вставала до Оксани, потім думала навіть листа сього скінчити, але сон переміг.

Тепер скінчу, бо пора йти малюватися. Буду писати тобі часто, хоч одкритки, таки справді, бо вже не буде більш ні рефератів, ні зібрань, а все інше і не так томить, і не стільки часу забірає. Увесь сей час, відколи приїхала, се було щось страшенне!

Міцно цілую тебе, Лілеєнько моя.

Твоя Леся

142. До О. П. Косач (сестри)

26–27 квітня 1900 р. Київ

14.IV.1900

Христос воскрес! Лілея моя лілейная!

Аж тепер можу тобі написати, а то при найліпшому бажанні не могла. Діло в тім, що передсвятковий час пройшов дуже сутожно і втомно для мене: спочатку ото слабувала Оксана, як ти знаєш, і я навіть боялась для неї якогось тіфу, бо здіймалось багато вище 40°, однак пролежала вона тиждень і встала здорова, хоч і тепер живіт часто болить, але то вже так собі, звичайним способом. Ледве тільки встала Оксана, злягла Дора,

була у неї пропасниця, але дуже сильна, так що цілий страсний тиждень був з нею клопіт. Обидві пацієнтки, в міру того, як слабли, переходили в мою хату, і я їх уночі гляділа. Наші старші тим часом виїздили: спочатку їздив у Колодяжне папа, а далі, на страсному тижні, мама, отже, мені прийшлося і передсвятковий клопіт взяти на себе, правда, остатніх два дні мені трохи помагала Оксана, але я не хотіла багато її помочі, бо вона ще тоді не оправилась як слід по своїй слабости. Ходила я і на базар, пекла мазурки, шила, прибирала, гляділа Дори, приймала навіть гостей при всьому тому: приїздив Френкель і Серг[ій] Конст[антинович],⁶³⁸ а крім того, заходили різні чоловіки, вигнані жінками з дому на страсному тижні «за ненадобністю». Межи всім тим їзда на Крещатік, вставання вночі до Дори і т. и. не лишали й хвилини вільного часу. Думала вже на свята взятись до писання листів і уліт, «но не тут-то было»; вже в першу великодну ніч мусіла я сама себе одливати водою, бо Оксана і Дора спали, а більш нікого дома не було (мама ще не приїхала була, а папа і Микось по церквах ходили). На перший день, як завжді, цілий хаос візитів і всякого вештання, а ввечері був уже в мене такий грандіозний припадок, які тільки після вприскувань та в Ялті бували, та так він мене розтрусив і приголомшив, що я вже більш нікуди не вилазила в дальші чотири дні, боролась між тремтінням і апатією і зовсім жити не хотіла. Оце тільки сьогодні, здається, прийшла в норму і вже беруся до листів.

15.IV. Вчора не прийшлося скінчити листа. Заходила мама вибиратися в Гадяч, ну, і не вибралась, а виїхала сьогодні рано, але вже ти знаєш, що як мама вибирається в дорогу, то вже тоді комусь листи писати трудно. Писала я тобі, що вже візьмусь до роботи спокійно, але, здається, знов того спокою не буде. Щось Оксана знов на живіт скаржиться, і жар, і голова болить, коли б знов так не було, як перед святами. Послали ми по лікаря, почуємо, що скаже. Їй, певне, прийдеться довго і серйозно той живіт лічити, бо щось він у неї взагалі часто дає про себе знати. Правда, що тут ще й свята не в пору

прийшлись: не встигла як слід одужати, а тут почалися різні гулянки і їда без розбору, усяке холодне м'ясо та солодке тісто, а тепер маємо знов роботу. Я вже чогось аж лиха, сказати по правді.

Папа сього вечора виїздить, посилає губернатора кудись на ревізію, отже, знов останусь сама з слабою Оксаною. Сподіваюсь, що, може, їй доктор чим-небудь спинить ту животову ліхорадку (воно найбільш на ліхорадку походить). У всякім разі сподіваюсь собі з того всього нового припадку, бо й так ще не зовсім прийшла в себе, то не можу об'єктивно відноситись ні до слабости Оксаниної, ні до її звичайного при слабости тону (ти пам'ятаєш, як то нас діймало часом при скарлатині?). Се дуже гупо і навіть неальтруїстично звертати увагу на якийсь там «тон» слабій людини, але часом таки прикро буває... Ну, та се все дурниці, аби тільки вона врешті здорова була. Властиве, боятись нічого, бо, очевидно, се якась гастрічна ліхорадка, і коли я неспокійно відношусь, то сьому винні тільки мої нерви. Шкода, правда, що замориться вона дуже, надто ввиду екзамнів се погано. У них з Дорою після скарлатини таки дуже неврівноважені організми стали, і слід би їм взагалі стерегтись, та вони сього не вміють.

Однак годі вже про слабості, давай ще про щось инше.

Великодні гості вже роз'їхались. Френкеля ми мало бачили: перед святами був раз і поїхав до батька, потім по святах знов з'являвся раз на нашому горизонті і знов зник, певне, поїхав у Полтаву. Він все такий, як був, не змінився. Казав, що поїде літом за границю, головно в Берлін, але буде і в Паріжі на виставі. Він тепер, окрім жіночої гімназії, має уроки ще й в корпусі, так що капітали його значно збільшились.

От, щоб не забути. Папа казав, що наводив справки для Кривинюка про поступлення в політехнікум, то казали, що тепер ніякої відповіді дати не можуть, а тільки після канікул, коли виясниться, чи зостанеться щось із 30 вакансій, що тепер єсть. Якщо не всі будуть зайняті повноправними, то будуть шанси для поступлення тих, у кого не все гаразд, і тоді вже можна починати переговори. Напишу про се Кривинюку

сьогодня; оце тільки що отримала від нього Postkarte¹ з фотографією «внутренности калмыцкого храма». Поздоровляє всіх з Великоднем, пише, що дуже зайнятий, аби писати довгі листи, що хутко напише мені «детальну відповідь», що сніг і льод заставили його провести свята в Астрахані.

Серг[ій] Конст[антинович] поїхав позавчора. Дуже він тут багато бігав, бо якраз на свята зібрались в Київ різні його приятелі, що давно з ним не бачились і, певне, довго знов не будуть бачитись. Аж притомився він врешті. Однак взагалі мається далеко ліпше (на вид принаймі), ніж тоді, як я його в Мінську бачила, та все-таки я не можу на нього так оптимістично дивитись, як його приятелі і він сам, бо знаю, що тут багато значив чисто нервний підйом енергії, і навіть боюся після сього реакції. З Кримом справа стоїть ще непевно. У Серг[ія] Конст[антиновича] переміна начальства, і, може, трудно буде одпуск получить. Мені, після мого припадку, Пол[іна] Ізр[аїлівна], що якраз попала случайно до мене за лікаря, дуже радить поїхати сього року в Крим,⁶³⁹ але не літом, а восени, не стільки для когось иншого, як для самої себе, а тим часом виїхати, як тільки добре потепліє, на село. Мені самій дуже хочеться геть з Київа, він мене вже втомив і починає обридять. Остатніми часами в Літерат[урному] общ[естві] почались різні зводи і скандали, касації виборів і т. и.; люде вештаються, по сто раз перемолочують різні «інциденти», кричать до самооглушення, розбивають один одному слух і нерви і все-таки ні до чого путнього не договорюються. Тепер не хочеться детально писати про се, напишу або вже розкажу тоді, коли все скінчиться або принаймі виясниться. Обридає се все, нарешті, страшенно! цур йому!

Хочеться виїхати ще й через те, щоб пожити на самоті. Не в моїй натурі жити довго удвох в такій хаті, куди по сто раз на день хтось може вриватись. Відколи приїхала з Петербургу, то, крім реферата про Гейне та деяких листів, нічого не написала і навряд чі напишу багато. Вночі писати не можу,

---

¹ Листівку (нім.).

бо заважатиму Оксані спати, а вдень нема можливості. Ще, може, якщо Оксана хутко видужає, то ходитиму до дядини, в неї тепер є окрома хата (Наташина) до мого розпорядку, та, може, й дома, як скінчиться святечний період, буде менше вештання. А все-таки ще ліпше було б утікати на хутір і побути там зовсім самій, се часом так добре буває! Ось приїде мама з хутора, довідаюсь, чи можна там тепер жити, та, може, «подхвачусь і зашумлю», аби тільки погода поліпшала, а то цими днями у нас знов заходило, наче восени. Ото тільки наші почнуть казати: «Та як же ти сама будеш, та з твоїми припадками» і т. и., а тим часом мені именно краще бути вже самій, ніж у товаристві, ніж навіть у сім'ї. Скитання по курортам привчило мене до періодичної самотини, і примусове сталося потім привичним.

Як то ти в інтернаті? Чи не обридло ще дивитись на таку масу люду, як там у вас?

Вибачай, що не прислали ми тобі святечної «снеди», але ж, далєбі, трудно було, я не в стані була піти на пошту, а більше нікому було. Погано се, та вже прости. Зрештою, поки б воно приїхало до тебе, то й засохло б. Шкода, що ти не могла поїхати в Дерпт, слід було хоч днів на два, все ж веселіше було б, а то таки, певне, сумно було, я трохи знаю, що то таке свята на чужині або між чужими людьми. Ще й писали ми тобі мало святами. Мені ти, запевне, сього за зле не візьмеш, бо се навіть краще було, що я не писала, може, й тепер ще слід би помовчати, бо, либонь, з листа неврастенія скаче — правда?

Поки дописала листа, Оксані поліпшало і жар пройшов, видно, пароксизм минув. Завтра припишу, як з нею буде, а позавтраму пришлю «открытку». Тепер пише тобі Дора — совість таки зазрила. Папа просить пробачення, що за зборами в до-рогу, а раніш за святечним шарварком не написав тобі, може, напише десь із Черкас. Мама, либонь, з Гадяча напише. Тут таки устроять спектакль на вашу користь,⁶⁴⁰ хотіли ставити «Одинокие люди»,⁶⁴¹ але вже поставлять «Борьбу за жизнь», бо п'єса відома компанії (Старицького і Мані гурт), п'єса погана, але грають її добре.

Ну, доволі вже надряпано, пора кінчать. Не споминай в листі до Оксани, що я писала про її «тон», бо се не допоможе, а погіршить.

Цілую тебе дуже міцно, ти ж моя Лілея. Всім знайомим поклон.

Твоя Леся

143. До В. М. ГНАТЮКА

30 травня 1900 р. Гадяч

Гадяч, Полтавск[ая] губ.
18–30.V.1900

Високоповажаний добродію!

Коли я виїздила з Київа, оце вже два тижні тому, то лишила там приготовлену для вас посилку «Раткліфа» і просила послати Вам того ж таки дня. Не маю жадної відомости, чи послана вона Вам і чи отримали Ви її. Отже, будьте ласкаві повідомити мене про се. Мені передавав д. Труш, ніби Ви в листі до нього допитувались, чому я не шлю Вам рукописів до друку. Дуже шкода, щосьте не написали просто до мене, бо мені цікаво було б довідатись, чи дійшла до Вас та коректа, що я посилала Вам, вертавши з Петербургу. Власне, не мавши відомости про те, затрималась я і з дальшою посилкою, бо я на наші почти маю причину не дуже-то впевнитись. Крім того, рукопись «Раткліфа» була якийсь час потрібна в Київі для певних сценічних проектів — з неї розписувались ролі. Досі, гадаю, коли вже Ви отримали манускрипт, то, запевне, дали його до друку, сподіваюсь, отже, хутко отримати коректу, бо, як я вже мала нагоду писати Вам, межі мною і д. Славинським є така «угода», що наші переклади з Гейне мають виходити під моєю коректою.

Ще раз прошу Вас, шановний добродію, відповісти мені на два не раз задавані питання: чи маєте у себе манускрипт «Баллад» Гейне (в перекл[аді] Слав[инського]) і що сталося з моїм перекладом Гейнової передмови до «Атта Троля»?

Посилаю оце для «Вістника» два свої віршики,⁶⁴² написані ще зимою та чомусь досі затримані дома. Згодом пришлю свій переклад одноактової драми Метерлінка⁶⁴³ «L'intruse». ^{1.}⁶⁴⁴ Хотілось би мені дуже, щоб наша публіка русько-українська познайомилась би з сим новітнім драматургом в його найкращих творах, а до того ж в укр[аїнськiм] перекладі. Нехай Ваша хв[альна] редакція поборе відому мені свою нехить до «модерністів» і прочитає мій переклад, я певна, що ся оригінальна і тонко написана річ не може не звернути на себе уваги навіть «пристороннього читача». Я не абсолютна (далеко ні!) поклонниця Метерлінка і взагалі «модерни», але в трьох драмах сього автора я справді бачу нові елементи штуки, скомбіновані з великим таланом. Одну з таких драм оце, власне, маю подати.

Щиро вітаю Вас і всю шановну редакцію «Вістника».

З правдивим поважанням

Леся Українка

144. До О. П. Косач (сестри)

6 червня 1900 р. Гадяч, Зелений Гай

25.V.1900

Милая Лілея!

Поздоровляю тебе з твоїми роковинами,⁶⁴⁵ а бажання ти вже сама собі придумаш, бо я «зздрих» боюся.

Жду я наших, та щось не можна дождатись, а папа писав, що 25-го приїдуть!

Якщо наші не виїхали ще, то скажи, нехай не беруть Біблії для мене, я вже тут дістала. Ну, бувай здорова! Не пишу справжнього листа, бо щось не пишеться сьогодні... До побачення. Цілую всіх.

Твоя Леся

---

¹ «Непрохана» (франц.).

145. До О. П. Косач (сестри)

14 вересня 1900 р. Гадач, Зелений Гай

2.IX.1900

Милая моя Лілея!

Пересилаю тобі листа Еліасберга,⁶⁴⁶ з нього ти побачиш стан річей. Тепер уже нема й розмови про те, чи їду я, чи ні. Звичайне, їду. Здається, мені прийдеться сей рік чимало енергії вжити, але се нічого, коли мета ясно стоїть, то й енергію знайти не трудно. Як би там не віднеслись до мене всі інші, але я певна, що ти і Міша будете мене завжді розуміти і підтримувати, і се мені багато значить. Врешті, треба кінчати, ще на словах поговоримо. 5-го я буду в Києві, найпізніше 6-го.

Бувай здорова. Цілую тебе і всіх наших. Я сама зовсім здорова сьогодні.

Твоя Леся

146. До О. П. Косач (сестри)

30 вересня 1900 р. Мінськ

Минск, 18.IX.1900

Милая моя Лілія!

Перше всього просьба: пришли мені, Бога для, 7 рублів, тільки по телеграфу, бо треба хутко, щоб не пізніше п'ятниці рано отримала, розпитайся там на телеграфі, і якщо до п'ятниці се не може поспіти, то не посилає. Думала я, думала, хотіла тьоті Єлі попросити, та раз я не їду до неї, то не хочеться грошей позичати, у папи теж не випадає, в Дерпт довго листи йдуть, тут якось неловко позичати у малознайомих людей, а С[єргія] К[остянтиновича] не хочу тим клопотати, він тепер не самостійно живе. Отже, звертаюсь до тебе. Може, тобі се й трудно, та вже нічого, я зараз же верну, як тільки в Київ приїду.

Я тільки що вернула від Еліасберга, розсуждали ми про долю С[єргія] К[остянтиновича] і строїли плани. Отже, діло стоїть так: тепер в санаторію, хоч би й петербурзьку, а там треба старатись переселитись на південь, хоч би в Ялту. Не

дуже легке завдання, та, може, якось воно вийде. Для мене ж особисто, далеко більш ніж для Ел[іасберга], ясно, що треба С[ергію] К[остянтиновичу] перш усього звідси втекти, навіть куди б то н[е] було, хоч би й не на юг, бо тут жити неможливо при тих умовах, при яких він змушений жити. Його родичі — страшенний народ, вони можуть просто на той світ загнати. Сьогодні розстроїли його до того, що не спав цілу ніч і вдень був мов з хреста знятий. Сами, лихо їх знає чого, по ночах не сплять і не вміють навіть сього скрити! Од них поли вріж та тікай, а не то щоб лежати у них в хаті. Ну, та цур їм...

Ел[іасберг] каже, що був би тепер дозволив С[ергію] К[остянтиновичу] встати, але боїться, що він тоді утомить себе і приведе в такий стан, що не зможе в санаторію їхати. Коли б уже скоріше рішилось те питання, куди їхати! С[ергій] К[остянтинович] сьогодні вже поговорював, що він би хотів, поки там до санаторії, поїхати в якусь лічебницю, просто больницю, хоч би в Київ, — видно, добре йому тут!.. Ел[іасберг] запевняє, що справа С[ергія] К[остянтиновича] далеко не безнадійна, я думаю, він говорить щиро, тільки при слові «наслідственність» хитає головою. Справді, здається, окрім філософії Купер'яна,⁶⁴⁷ нічого не видумаш.

Досить монотонний сей лист. Що ж, такі вражіння! Зо мною нічого нового, здорова, як і при тобі, видержка мене не покидає, тільки вечорами якийсь непреоборимий смуток опановує, але, врешті, випадків жадних, і то добре. У п'ятницю виїду, пора вже. Може, зберусь сеї осени ще й в Петербург, хто знає...

Телеграфуй: Минск, Захарьевская [улиця], Новомосковская [гостинница], Косач, — я думаю, так доволі.

Міцно-міцно цілую тебе, ти ж моя Лілія! Бувай здорова.

Твоя Леся

147. ДО М. І. ПАВЛИКА

17 жовтня 1900 р. Київ

5.X.1900

Шановний друже!

Давненько не озивались ми один до одного, але то з нами часто буває... Тепер, на жаль, певне, нічого цікавого не напишу, бо досить таки втомлена, а час не жде, треба писати зараз, щоб не прийшлося пождати знов. Зайнята я дуже, бо, крім звичайної своєї белетр[истичної] роботи, маю иншу обов'язкову: відколи стала здоровшою, схотілося на свої ноги стати (воно ж і пора!), от і впряглась до роботи. Та нічого, се добре. Маюся тепер на здоров'я зовсім не зле, головно, що нога вже спокій дала після хірургії; нерви часом не дають спокою, але то вже їм так годиться, либонь, чи не професія того вимагає. Взагалі — all right!¹

Хочеться мені у Вашу сторону навідатись. Можливо, що як управляюся з роботою (себто заведу їй постійний лад) та зберуся з грошима, то й зроблю Вам візиту, ще таки, може, сеї зими, а ні, то навесні. Я перестаю розуміти галицькі обставини, а се мені прикро, я ніяк не вважаю гал[ицьких] справ для себе чужими.

Єсть у мене до Вас прохання (як завжді — визискую!): будьте ласкаві, збирайте під час виборів усякі газети, відозви, брошюрки, памфлети і т. и., що будуть видані всіма гал[ицько]-руськими партіями чи то приватними людьми, і складайте в себе ту колекцію. Чим повніша буде та колекція, тим краще. Згодом один добродій, рос[ійський] кореспондент, напише Вам з Берліна,⁶⁴⁸ куди треба ту колекцію вислати, а Ви йому пошлете рахунок, скільки Вас той збір коштуватиме, то добродій Вам зараз же той рахунок залагодить. Ви не відмовляйтесь від заплати за колекцію, бо то не для мене, а для того добродія, то за що маєте йому даремно послуги такі робити? Коли Вам самим тяжко тим зайнятись, то попросіть когось із мені

---

¹ Усе добре (англ.).

знайомих молодих галичан від мого імені зробити те і передайте ті умови, про які пишу Вам. Мені було б дуже неприємно, коли б з цього мого прохання ніякого skutku не вийшло, бо раз, що я обіцяла кореспондентові залагодити сю річ, а друге, що слід, аби про гал[ицькі] справи були безсторонні і добре освідомлені дописі в рос[ійських] газетах, а сим, власне, і має займатись мій знайомий кореспондент. Отже, се слід для нас же самих.

Колись Ви писали мені про організування молодіжі. Організатор з мене лихий (краще сказати, ніякий), але молодь починає сама організуватись; тут уже, сподіваюсь, і я щось можу допомогти, бо на помічницю все ж більше вдалась, ніж на «війтову палицю».

E[р]pur si muove!^{1, 649}

Ще прохання: пришліть мені, таки вже мені самій, оповідання Мартовича, якщо вони вже вийшли,⁶⁵⁰ та, може, й Бордуляка вже можна набути, на адресу: Фастов, Киевской губ., Елене Григорьевне Бердяевой.⁶⁵¹

Коли побачите Ф[ранка], передайте йому моє вітання і мій великий жаль з поводу лиха в його родині,⁶⁵² справді, серце крається на саму думку про те!

Вам щиро стискаю руку. Як маєтесь?

Л.

148. До О. П. Косач (сестри)

17 жовтня 1900 р. Київ

5.X.1900

Милая моя Лілея!

Тільки що отримала твого листа і зараз же відповідаю, хоч теж страшенно занята, «до умопомрачення», аж от букви пропуская.⁶⁵³ За переклади береться Оксана, я абсолютно не маю часу сей місяць; книжки Федьк[овича] і Нечуя вишле тобі маг[азин] «Киевск[ой] Стар[ини]», а Коб[илянську] і Стеф[аника]

¹ «І все-таки вона крутиться!» (італ.).

я попрошу Гнатюка вислати тобі, на яку скажеш адресу (може, баронесі?). Твої переклади уміщені вже при моїй статті в «Жизні», і т[ак] як гроші мені прислали без детального рахунку за все, і за статті, і за твої переклади (котрі заняли 10 сторінок), то я тим часом посилаю тобі 10 р. (мама від себе посилає 10 разом з моїми), а ти розпитайся в Слав[инського], скільки «Жизнь» звичайне платить за переклади, то я тобі зараз надішлю, скільки ще за мною зостається. 7 р. я тобі послала через Кр[ивинюка], але він, певне, забув чи не міг віддати їх. Сама я не питаю з Поссе рахунка за переклади, бо чогось ніяково, наче я не вірю, що мені всі гроші належні заплачено.

Я тепер не пойму, як стоїть справа з Кр[ивинюком]. Чи могли б ще й тепер ті 150 р. ділу допомогти?⁶⁵⁴ Коли діло стало тільки за тим, то я сама тепер могла б йому дати 100, ну, а 50, може б, позичила десь. Діло в тім, що я отримала за статті 180, з них 10 посилаю тобі тепер, 25 у мене позичено до кінця сього місяця, 5 сама мушу віддати за довг, отже, лишається 140; 40, щонайменше, мушу потратити на книжки і журнали, без чого неможлива дальша робота для «Жизни». Але я можу в когось позичити 50 р. з тим, щоб віддавати потім щомісяця рублів по 10–15 з своїх гонорарів («Ж[изнь]» обіцяє 75 р. на місяць за кожний огляд в 16 сторінок). Моя перша обов'язкова стаття появиться в декабрі, отже, може, мені до нового 40 р. стане, а як не стане, то нічого, жила ж я досі без власних грошей.

Так що скажи Кр[ивинюкові]: коли тепер діло стало за 150 р., то вони його в Києві ждуть. А мені тільки зараз же напиши, чи треба мої гроші, то я їх не буду розпускати. Коли треба, можна і в Петерб[ургу] гроші послати. Я тільки не хочу, щоб наші знали, що я Кр[ивинюкові] позичила гроші, через те видумаю щось, аби не дивно було, що я кудись поділа раптом всі гроші. Коли ти думаєш, що Кр[ивинюкові] буде неприємно позичати у мене, то я можу послати тобі чи взагалі зробити так, як ти порадитиєш, щоб було краще. Було б несправедливо губити всю прийдешність людини через яких там 150 р. Я ніколи не об'яснялась Кр[ивинюкові] ні прямо, ні косвенно, як мама, в своїх чувствах до нього, бо се якось не приходилось до слова, але ж

він знає, що я вважаю його за свого товариша, і, по-настоящому, не повинен би церемонитись прийняти від мене якусь поміч, але я знаю, що психологія людей, придушених злиднями, дуже вразлива, отже, не хочу звертатись просто до нього, а прошу твого делікатного посередництва. Ти краще знаєш натуру Кр[ивинюка] і як з ним треба обійтись. Він стільки раз за се літо проявив делікатність до мене самої, що я б не хотіла навіть ненароком чимсь вразити його. Коли гроші треба зараз, ще в Петерб[урзі], то телеграфіруй: «Высылай книги», і я вишлю якнайшвидче 150 р. на твоє ймення.

Чи ти писала Серг[ію] Конст[антиновичу] справки про санаторії? Він мені все ще не пише, куди має їхати. І боюсь я тих «северных» санаторій, і знов же думаю, коли б справді з Кримом не вийшло ще гірше, якщо серед зими прийдеться вертатись із Ялти та просто в білоруську зиму. До того ж в Петерб[урзі] хтось міг би його хоч одвідувати, а в Криму аж страшно, така там самотиня. Я хотіла поїхати з ним у Крим, навіть обіцяла йому те, але, здається, хоч і як се тяжко, прийдеться не дотримати обітниць. Він не розсердиться за таке «зламання слова», бо він завжді мене розуміє і вірить мені, як своєму найближчому другові, але ж від того не легше буде ні йому, ні мені... Я тепер ламаю собі голову, як би устроїти, до кого б удались, щоб допомгти йому дістати якусь посаду в Криму, тоді він міг би після санаторії оселитись там, і, може б, се його вратувало хоч трохи. Чи не знаєш ти кого в Петерб[урзі], хто міг би мати на се якийсь вплив? С[ергій] К[остянтинович] казав, що ніби, при деякій протекції, не дуже трудно знайти якусь посаду в «удельному» відомстві при «удельных» виноградниках біля Ялти. Але де ж та протекція? Ні він, ні я нікого не знаємо там. Оце напишу до одної кримської меценатки,⁶⁵⁵ хоч сливе напевне думаю, що то буде без skutku.

Се страшна біда. І знов ті гроші!.. Тільки тут уже 150 р. мало. І діло йде не про таку чи иншу перспективу життя, а просто про само життя... Коли я думаю про се, такий мене смуток огортає, що й робота, й життя, і все стає неміло... Ну, та годі, досить з тебе й так злиднів.

Я з нашими говорила (звісно, не від твого лица, а від свого) про те, що як се ніхто в Києві не поміг Кр[ивинюкові] в обставинах. Папа каже: «Вольно́ ж ему быть неоткровенным, — попросил бы и дали бы! а впрочем, эта заграница — фантазия, ему в России лучше оставаться». Мама каже: «Ліля одібрала нам всяку можливість помагати К[ривинюкові] матерьяльно, бо неловко предлагать йому гроші, коли він щуитається в особих відносинах до нашої сім'ї. А впрочем...» тут далі те саме, чим і папа кончив. Всі знайомі К[ривинюка] рішають за нього, що йому в Росії буде «лучче». Вічна історія «приятельських рад».

Перечитала я ще раз твого листа уважніше і бачу, що гроші не пізно для К[ривинюка] і тепер. Так скажи йому, що вони есть, і напиши, чі посилають їх, чі К[ривинюк] сюди приїде. Та прости, що я так багато насорочила, не розібравши одразу діла, але я взагалі безтолкова, а тепер ще й надто. Роботи для «Жизни» сила, бо треба страшну масу книжок і газет перчитувать, а до того бігать за ними по бібліотеках і де тільки можна випрошувать, бо іностр[анна] література стоїть в Києві чортзна-як, а не можна ж писать «обзори» нашармака. Поки устроїться нормальний «*état des choses*»,^I клопоту сила. Все-таки я дуже рада сій роботі (спасибі за повіншування), бо вже от перший її приемний скуток, що можу помогти товаришеві. Да, я помагаю йому для нього, а не для тебе, ну, може, ще для себе, для власної приемности, як, властиве, завжді все на світі робиться, *n'en déplaie aux altruistes*.^{II}

Не думай, що я через те можу не поїхати з С[ергієм] К[остянтиновичем], що грошей не буде, коли тільки буде можна з інших причин, то будуть і гроші, я маю свою комбінацію. Можливо, що мене, власне, робота не пустить, а відказатись від неї сам С[ергій] К[остянтинович] не порадив би мені, бо се, значить, знов пустить на вітер свою матерьяльну незалежність. Я думаю, що таки поїду, хоч би мені прийшлося для сього більше енергії потратити, ніж я потратила її за все своє життя.

---

^I Стан справ (франц.).

^{II} Без образ альтруїстам (франц.).

Нехай навіть се все буде «жертва непотрібна», але я найбільш люблю приносити именно такі жертви на алтарь дружби, — в сьому логіки мало, признаю, але що робить, се факт. *C'est triste, mais c'est scientifique...*¹

«Нема часу, нема часу», а сама просторікую безконечно, дарма що весь стіл завалений, нігде курці клюнути, ще не переглянутими (!!!) книжками і що на цілковите написання статї маю тільки три тижні перед собою!⁶⁵⁶

Бувай здорова і пиши або телеграфіруй скоріше про діло. Ти знаєш, що я завжді хочу допомогти своїм товаришам, коли тільки можу, і через те мою поміч не сором приймати. Я певна, що К[ривинюк] поміг би мені теж, якби міг, при всякій пригоді. Кланяйся йому від мене. Тебе цілую міцно. Як матимеш час, то пиши. Я не обіцяю часто писать, бо вже сього місяця більш не виберу часу. Ще раз цілую.

Твоя Леся

Новина. Приїхала Маня з уссурійського краю.⁶⁵⁷ Масу розповідає, та ніколи вже про се писать. Вона тебе цілує.

149. До О. П. Косач (сестри)

31 жовтня 1900 р. Київ

19.X.1900

Люба Лілія! нарешті від тебе лист! Признатися, мені таки було неприємно, що ти мені не відповідала на той мій лист, якое навіть аж трохи вразливо, але вже тепер нічого, розумію, що тобі було не до писання. З тими злополучними 7 р. було діло так, що в остатню хвилину, коли я мала дати їх К[ривинюкові] для передачі тобі, то мама взяла їх у мене, кажучи, що вона їх дасть йому сама вкупі з якимись іншими, ще належними тобі від неї, ну, і, значить, не дала, забула, може, захватавшись (вона писала листи, як завжді, до остатньої хвилини), а потім, як то звичайне, не призналась мені в тому. Посилаючи тобі

---

¹ Це сумно, але це наука... (франц.).

гроші за переклади (я потім зважила, що тобі належить 15 р., а не 10, і так послала), додала від себе 10 і сказала мені, що то вона так собі «на всякий випадок» посилає їх тобі, а про мій невідданий довг — ні слова. Отже, як бачиш, мама вже не може зробити з цього ніякої історії і ніхто з К[ривинюком] про це не говорив і не говоритиме.

Я, не дождавшись відповіді від тебе, пропонувала М[ихайлові] В[асильовичу] сама поміч від себе. Він віднісся дуже просто і по-товариськи, сказав, що він ще нічого не рішив, а як рішить їхати за границю, то вдасться до мене, бо Євг. увесь цей академічний рік (а не тільки до календарного нов[ого] року) не буде в стані помагати йому.⁶⁵⁸ Ти кажеш, щоб я добре роздумалась раніше, ніж предлагать свою поміч. Звісно, я це зробила ще тоді, як тобі писала. Ти боїшся, коли б я «не пожалувала» про свій поступок. Ти коли-небудь чула, щоб я жалувала про яку-небудь послугу, зроблену комусь із товаришів? Будь певна, що з моєї помочі ніколи не вийде образи для М[ихайла] В[асильовича]. Можливо, що і мені будуть потрібні гроші цього року, але можеш бути певна, що я їх не буду стягати з М[ихайла] В[асильовича], знайду якусь іншу комбінацію, і він ніколи не буде знати, чи трудно мені було, чи легко помагати йому. Він у мене ніколи нічого не просив, я визвдалась сама, і, значить, моє діло виконати своє бажання так чи інакше, яка ж і де тут може бути образа для М[ихайла] В[асильовича]?

Хоч би мені навіть було трудно допомогти йому, я все-таки могла б. У мене єсть якась аномалія: коли я почуваюся нещасною, я не можу бачити спокійно нещастя інших людей, ну, а я тепер досить нещасна... Впрочем, з подорожжю М[ихайла] В[асильовича] ще не рішено, товариші збивають його з толку, запевняють, що з таким малим знаттям мови не варто їхати, що дарма потратить час і гроші, радять шукать роботи, вчитись по-німецьки, а тоді вже на осінь їхати. Я одна ражу йому їхати тепер.

У ректора він був, і ректор признався, що зробить такий «отзыв»: «Ни в чем не замеч[ателен], кроме лабор[аторных работ]», а після цього навряд щоб кудись прийняли. Оце пішов

М[ихайло] В[асильович] опять по всяких товаришах (по-моему, даремне!). Жде інформацій про Мюнхенський політехнікум і про умови життя в Мюнхені. Одним словом, ще ніщо не рішено.

Про наші домашні справи тобі мали написати папа і Дора, зрештою, нічого особливого: всі здорові, мама ще не приїхала. Я дуже занята, що далі, то більше, і через те не пишу листів, окрім конечно потрібних. Міша хай не обіжається, бо именно він мені не відповів на мого остатнього листа, а я навіть сподівалась неабиякої відповіді.

Часто пишу я тепер тільки С[ергію] К[остянтиновичу] і буду писати, хоч би мені ніколи було вгору глянути, бо сі листи, здається мені, «конечно потрібні». Йому з початком глибокої осени знов погіршало, кашель ще гірше, жар вище 38,5°; про виїзд в санаторію щось уже мовчить, та й куди їхати в таку погоду і з таким жаром? О, якби він міг поїхати за границю! Он Льоня Б[орецький] поїхав в санаторію на Рейні і вже в два тижні значно поправився. Як би я хотіла вирвати мого нещасного друга від тих його quasi¹-родичів, з тієї проклятої ями, що витягає з нього остатне здоров'я!

Однак ти, може, маєш рацію, що ніколи не слід писати листів увечері. Я занадто в ліріку вдаюся і забуваю, що в мене на неї нема часу, ще маса роботи лежить на совісти! Ну, та що вже там, я тепер і так не дуже часто маю нагоду до ліричних розмов, бо — нема з ким їх провадити. То, може, не гріх, як десь там якась нотка прорветься в листі, людина не камінь.

Бувай здорова! Міцно цілую тебе. Не став мені в строку, як я що забуду, наплутаю, не до речі скажу, — я тепер дуже заморочена.

Твоя Леся

---

¹ Майже (франц.).

150. До В. О. Поссе

10 листопада 1900 р. Київ

Київ, Благовещенская, 97

29.X.1900

Многоуважаемый Владимир Александрович!

Прежде всего позвольте поблагодарить Вас за любезную распорядительность относительно высылки мне гонорара и журнала, и то, и другое я в свое время получила, не написала Вам тогда потому, что страшно была занята все это время. Ваши желания относительно моей ближайшей работы я, насколько могла, приняла к сведению, но все же радикально изменить плана этой статьи не могла, так как уже были собраны и расположены известным образом матерьялы, а другие подыскивать не хватило бы времени.

Тема статьи: «новая женщина» во французской литературе с параллелями из других литератур (немецкой, английской и скандинавской).⁶⁵⁹ Мне кажется, что эту тему все равно надо было бы рано или поздно затронуть, так отчего же не теперь? «Главнейшие литературные явления» за этот год и без того были уже разобраны в «Жизни» в очерках г-жи Гуревич⁶⁶⁰ (которые я, конечно, просмотрела), а монографически только и сто́ит писать, что о таких вещах, как, напр[имер], драма Ибсена,⁶⁶¹ другие же, более низкого достоинства, необходимо объединить какой-нибудь определенной мыслью или, по крайней мере, подвести под какую-нибудь категорию, чего никак нельзя было бы сделать при обзоре всего, что вышло за последнее время из-под пера хотя бы второстепенных европейских знаменитостей.

Статья моя уже окончена, завтра или послезавтра я ее посылаю Вам, так что 3 или 4.XI она будет в редакции — это ведь еще не поздно?

Следующая моя статья будет о польской литературе,⁶⁶² сообразно Вашему желанию. За другие литературы, кроме малорусской, польской и, пожалуй, болгарской, я не берусь потому, что не знаю других славянских языков настолько, чтобы

судить о стиле и т. д. Скандинавскую літературу я пока ре-
ферирую по немецким переводам, но вскорі буду в состоя-
нні читати її в оригіналах. У мене намечено декількох тем:
французська соціальна драма, німецька модерна і її від-
ношення до французької *décadance*,¹ трансваальська війна
в англійській поезії і прозі, *self-made man*^{II} в американському
романі, італійський політичний роман і метаморфоза
д'Аннунціо, протестантизм і загальна етика в скандинавській
літературі. Я б хотіла Вас повідомити мені, в якій поряд-
ку зручніше було б Вам, щоб я розмістила ці теми; це
мені потрібно для систематизування матеріалів, т[ак] к[ак]
при виписці книг із-за кордону необхідно враховувати все
дуже заздалегідь, інакше книги, а разом з ними і моя ра-
бота, будуть опаздівати.

Товарищески жму Вашу руку.

151. До О. П. Косач (СЕСТРИ)

26 листопада 1900 р. Київ

14.XI.1900

Лілея моя!

Позавчора мама дала мені цього листа, що прийшов у Гадяч,
щоб переслати тобі, але не зробила того до сьогодні через
клопіт, який зараз розкажу.

Мама просить вибачення, що розпечатала листа (він не був
виразно адресований тобі — там стояло просто О[льге] П[ет-
ровне] К[осач], без «панни» чи М-lle, чи як там ще), просить ві-
рити їй, що вона його не читала і що їй дуже прикро за таку
помилку. Сама вона не пише, бо ще не зовсім здорова, поза-
вчора ослабла на інфлуенцу, одразу так раптово, що ми ду-
мали, буде щось гірше, але сьогодні вже зовсім ясно, що
нічого серйозного нема, темп[ература] сливе нормальна, «са-
мочувствие» теж, і мама вже поривається вставати. Оксана

^I Декадентство (франц.).

^{II} Людина, яка досягла всього сама (англ.).

так само хвора, але сьогодні вже встала і грає на фортеп'яно, се була теж інфлуенца. Як бачиш, діло пусте, але того не можна було зважити одразу, і я сих два дні зовсім розривалась між клопотом коло хворих і своєю роботою, бо її цілком покинути я теж ніяк не могла. Тепер зосталась тільки робота, клопіт менший, але вже краще, якби вона мене зовсім захопила і не дала б ні про що думать, бо все одно ясних думок нема. Од С[ергія] К[остянтиновича] дуже погані звістки, він ослаб до крайности (певне, через се він не пише тобі), мало не щодня мліє від упадку сил, кашель ще збільшився. Се він сам пише, а от що пише про нього Dr. Еліасберг в відповідь на мої питання: «С. К. опять стал лихорадить (у нього жар 39° і вище), потерял аппетит и значительно ослабел. Бронхит не случайный, а находится в связи с болезнью. Хотя в легких еще нет угрожающих изменений, но при этой проклятой болезни нельзя полагаться на объек[тивные] данные: бывает скоротечная чахотка, при кот[орой] объективно (клинически) в легких ничего не находишь, а больной между тем тает, как свеча... Говорю я С[ергею] К[онстантиновичу] о временном ухудшении главн[ым] обр[азом] для утешения, но, м[ожет] б[ыть], и действит[ельно] ему станет лучше, когда установится зима. Но пока солнце взойдет, роса может глаза выесть. Словом, я очень и очень опасуюсь за него. Вдобавок, он еще охрип. Он приписывает силу кашлю, дай Бог, чтобы он был прав»...

Ти бачиш, що се таке?

Потім Ел[іасберг] пише про санаторію, що С[ергій] К[остянтинович] хоче через Пол[іну] Изр[аїлівну] все-таки добиватись в Фінляндію, «но если не удастся устроиться в упомян[утой] санат[ории] и если лихорадка будет упорно держаться, тогда придется отправить его в Крым». Остатньої фрази гаразд не розумію: ну, а коли ліхорадка мине, то тоді що? оставатись в Мінську? Врешті, то неважно, бо в Мінську я йому оставатись просто не дам, як тільки він в стані буде звідти виїхать. Його звідти у всякім разі ратувати треба! А, коли б же тільки виратувать! В остатньому листі С[ергій] К[остянтинович] говорить про свій новий проект їхати замість рос[ійських]

санаторій в Швейцарію, в сан[аторію] Давос,⁶⁶³ і питає, чи могла б я з ним поїхати. Я гаряче підтримую сей проект і пишу, що поїхати можу, і се правда, я поїду, хоч би там що. Коли не стане на се моїх грошей, я позичу, достану ще яку роботу і все-таки поїду. Як тільки з початком зими С[ергій] К[остянтинович] поправиться (я таки маю на се надію), ми з ним рушимо! Я рада б з ним бути тепер, але се ніяк не можливо, мій раптовий приїзд його злякає, та ще й його родичі стали між нами, будь вони...

М[ихайло] В[асильович] Кривинюк] вже не їде у Львів, але, звісно, не через мій проект швейц[арської] подорожі (се проект пізніший його рішення), а через те, що йому не дали паспорта. От проклята доля!

Ну, бувай здорова! Спішуся, та й все одно, що я тепер доброго можу сказати? Цілую тебе міцно.

Твоя Леся

152. До О. Ю. Кобилянської

26 листопада 1900 р. Київ

Antescriptum:^I На цітрі⁶⁶⁴ конечне треба добре навчитись грати і привезти її до мене літом, я відтягну з Вас музикальний довг за мою торішню музику. Пам'ятайте!

14.XI.1900

Дорога моя товаришко!

Дуже я втішилась, що Ви таки нарешті обізвались до мене. Се ж і правда, що ми одна від одної чекали листів: я писала Вам літом, а там між иншим і свою подоріж на північ описувала, але, очевидно, той лист Вас не дійшов. Се шкода через те, що може б, наша розмова не перервалась би так надовго, якби Ви того листа отримали. Тепер, *liebe Ferne*,^{II} пишу Вам зараз же по отриманні Вашого листу, щоб «не задавнилось», але мушу писати коротко, бо дуже не маю часу. Маю тепер обов'язкову

^I Перед листом (лат.).

^{II} Люба далека (нім.).

роботу: пишу щомісяця літературні огляди до «Жизні», що платить мені за се по 75 р[ублів] за аркуш; гроші се не так і великі, коли зважити, скільки роботи сі огляди вимагають, але я вже взялася за них, бо тепер мені було б трудно жити без власних незалежних фондів, а белетристикою своєю, сами знаєте, я не зароблю нічого. Інша праця, не літературна, дала б мені менший зарібок, втомила б мене далеко більше і, може, навіть затамувала б мій розвиток, відбиваючи мене від читання, а що найгірше, прив'язала б мене до якогось сталого місця, одбіраючи можливість раптових подорожів, без яких я не можу собі здумати «нормального» життя. Певна річ, що я белетристики і не думаю покидати, бо то вже моя натура того б не дозволила, тільки ж я багато, раз у раз писати белетристики ніколи не могла, бо вона занадто палить мене, і коли б я, напр[иклад], з рік щодня писала вірші чи прозу красну, то мій Brennmateral¹ вичерпався б так, що з мене б тільки облудка лишилась. «Жизнь» дає мені хоч не дуже великий зарібок (в Росії взагалі гонорари досить високі), але зате постійний, і се для мене тепер багато значить. Правда, що робити треба регулярно, на термін, пам'ятаючи, що час не жде і навіть що «час—то гроші».

Розсердив мене «Вістник», поробивши з моєї статті цитати тільки про Стефаніка⁶⁶⁵ і зовсім поминувши мою характеристику Ваших творів. Що се—навмисне?

Ваше «Під голим небом»⁶⁶⁶ дуже мені подобалось, і не тільки мені, а всім нам. Се високо поетична річ і до того ж оригінальна. Ви артистка, — в нашій публиці не дуже теє ціниться, але я се люблю над усе. Es lebe die Kunst!¹¹

Можуть знайтись деякі дрібні уваги щодо стилю тощо, але тепер про се не буду писати, — коли хочете, то згодом. Надсилайте скоріш Ваше оповідання до «Киевск[ой] Стар[ины]» і майте на увазі, щоб не давати його gratis, сей журнал має тепер звідки платити, а поети, на жаль, не тільки святим духом

¹ Пальне, паливо (нім.).

¹¹ Хай живе мистецтво! (нім.).

жити мусять. Чи бачите, якою я утілітаристкою стала? може, навіть скажете: а фе! Ach, liebe Freundin, es hat seine Gründe...¹

Напишу до «Жизні», щоб мені прислала відбитки моїх «Буковинців»,⁶⁶⁷ як зробить се, то пришлю й Вам, а тепер ще й сама не маю нічого, окрім одного примірника, що мені на часі потрібний.

В нашій родині нема нічого дуже лихого, але й нічого надто доброго: мама, Оксана і Дора були хворі остатніми днями, мама ще й сьогодні в ліжку, хоч уже видужує, то була інфлуенца, що тепер лютує в Києві.

Ст[арицьк]і та Др[агоманов]і маються гаразд, я їм передам Ваше вітання.

Я маюся на здоров'я добре, але все-таки «чорний світ навколо мене», а чому, власне, — напишу через два тижні, коли писатиму Вам довгий-предовгий лист. Тепер мушу скінчити. Сердечне цілую Вас. Наші всі Вас вітають.

Не мовчіть же довго!

Ваша Л. Косач

P. S. Труш уже в Галичині і мав до Вас написати. Ми з ним дуже добрі товариші.

NB. Мама просить, чи не могли б Ви їй назад прислати оригінал її «Соловьонной песни», що Ви перекладали для нім[ецького] збірника?⁶⁶⁸ Коли не згубився, то, б[удь] л[аска], пришліть.

153. До О. П. Косач (сестри)

17 грудня 1900 р. Київ

5.XII.1900

Лілічко, серце мое! прошу тебе, коли тільки можеш, заїдь у Мінськ до Серг[ія] Конст[антиновича]. Від нього все такі страшні звістки, все гірше й гірше, хоч би ти побачила, який він тепер. Якщо будеш у нього, то наведи як-небудь розмову,

---

¹ О любя приятелько, се мае свої підстави (нім.).

чі не вважав би він можливим, щоб я приїхала тепер до нього. Він мені все пише про те, як ми поїдемо вкупі в санаторію, але де ж та санаторія, як же до неї вибратись? коли от уже й зима, а в нього кров горлом іде і жар все більше й більше! Знов пише часом, що коли прийдеться застрянути на зиму в Мінську, то він устроїться якось незалежно і попросить приїхати мене, але як же, власне, може він устроїтись? Пише теж і про те, що при мені йому навіть гинути буде легше, але ж не можу я своїм раптовим, непрошеним приїздом дати зрозуміти: ось ти вже гинеш...

Я знаю, моя Лілеє, що се тяжка місія, яку я прошу тебе взяти на себе, але се неначе була б якась потіха мені з того, якби ти заїхала, я б, може, чогось довідалась, що вивело б мене з сеї примушеної пасивности.

Як тепер часто всі говорять про те, що ось я тепер здорова і що се мусить мені бути дуже ново і приємно. Якби вони знали, що бути здоровою тільки самій для мене нічого не варт. Не радує, зовсім не радує мене моє здоров'я!.. Ну, годі, до побачення, цілую тебе міцно, моя Лілеє.

Твоя Леся

154. До В. О. Поссе

21 грудня 1900 р. Київ

Київ, Мариинско-Благовещ[енская], 97
9.XII.1900

Многоуважаемый Владимир Александрович, мне очень было неприятно, что я, кажется, несколько запоздала со своей статьей о польской литературе, но при всем желании и старании ее невозможно было написать скорее, — оказалось, что эта тема потребовала гораздо более работы, чем я раньше предполагала. Дело в том, что в русской литературе, сколько мне известно, кроме работы Спасовича,⁶⁶⁹ совсем нет ничего о польской литературе, выходящего за пределы простой рецензии. Я хотела дать все-таки критическую статью, а не рецензию, да боюсь, что мне это не удалось: страшно трудно

стиснуть такой огромный материал в рамки короткой статьи, да еще при этом не упускать из виду, что это все-таки обзор, а не историко-литературное исследование. Утешаю себя тем, что это только введение, которое облегчит мне дальнейшие обзоры польских новинок.

Ввиду того, что в «Жизни», по-видимому, охотно помещаются переводы из новейших польских авторов, я решила послать Вам теперь один перевод небольшой, но очень типичной вещи Ст. Пшибышевского,⁶⁷⁰ шефа краковской модерна, — быть может, она Вам покажется интересной. Перевод сделан не мной, но под моей редакцией и, как видите, с моим примечанием. Если эта поэма Вам годится, то, может быть, Вы найдете удобным поместить ее при моей статье, в которой, между прочим, трактуется и о Пшибышевском? Жалею, что не могла послать этого перевода вместе со статьей, да не хотелось мне еще больше опаздывать с ней ради этого.

Статья моя, несмотря на все сокращения, какие только я могла в ней сделать, вышла все-таки несколько длинной, но я бы просила все же не урезать ее — она и так стиснута, — зато следующая уж будет короче, т[ак] к[ак] возьму не такую сложную тему.

У меня к Вам маленькая просьба, к сожалению, настолько запоздалая, что я даже мало надеюсь на ее исполнение. Кобылянская и Стефаник (мои «буковинцы») недавно просили меня прислать им ту мою статью, где говорится о них, но я не могу это сделать, т[ак] к[ак] у меня есть только один ее экземпляр в тексте книжки «Жизни», которую я совсем не хотела бы им отсылать. Если бы можно было получить два оттиска с этой статьи («Малорусские писатели в Буковине»), то я была бы Вам очень благодарна, но я очень хорошо сознаю, что теперь едва ли можно это сделать. А жаль мне отказывать своим буковинцам!

Я, конечно, не только ничего не имею против того, что Вы поставили мой автограф на юбилейном подарке Михайловскому,⁶⁷¹ но, напротив, очень благодарна Вам, что вспомнили обо мне при этом случае. Само собой разумеется, что

я не уклоняюсь и от материального участия в этом подарке,
прошу иметь это ввиду при будущем расчете со мной.

Простите за длинное письмо, не умею писать коротко!

Жму Вашу руку.

Уважающая Вас Л. Косач

1901

155. До О. Ю. Ковилянської

26 грудня 1900 р., 2 січня 1901 р. Київ

14.XII.1900

Люба моя товаришко!

Дуже оце Ви мені смутну новину написали про Якобовського!⁶⁷² і чого так людині раптом умерти?! Чі не маєте яких там матерьялів про нього, щоб могли мені прислати, треба буде щось написати про нього до «Жизни»,⁶⁷³ однаково я мала писати про його стосунок до нім[ецької] модерни, але тепер слід би до того приступити gründlicher.¹ Шкода чоловіка, бо талановитий був і симпатичний і не час би ще йому вмирати.

Як довідаєтесь що про долю того нещасливого збірника укр[аїнських] новель у Дрездні,⁶⁷⁴ то, будьте ласкаві, напишіть мені — чі він коли вийде? Господи!

Щодо «К[иевской] Стар[ини]», то там платять не дуже багато, так, може, 25 рублів від друк[ованого] аркуша, часом 30, виїмково навіть 40. Думаю, що оповідання Ваше буде прийняте, бо оце навіть редакція через мого татка запитує вже мене, чі не знаю я Ваших замірів щодо сповнення обітницї писати. Звісно, редакторських фантазій ніхто не годен вгадати, та все ж не думаю, щоб могли звернути Вам працю назад. Чом Ви їм не послали на зразок початку повісти, то були би вже знали напевне, чі воно в них піде.

21.XII. Бачите, як у мене часом з листами діється! пролежав початий лист цілий тиждень, поки судилося йому знов під мої руки попасти. Але вже тепер не випущу його з рук, поки не скінчу.

---

¹ Грунтовніше (нім.).

Даремне просите вибачення за те, що питаєтесь у мене практичної ради, — я готова служити Вам у всякій пригоді, великій і дрібній, аби тільки Ви хтіли вдатися до мене. Надто коли Ви заміряєтесь при допомозі гонорарів вибратись до нас, то я не то що радою готова допомогти Вам до сього, а навіть якби Ви дозволили, то сама б заробила, та й привезла б Вас сюди, та й довго б тримала, аж поки б не стали проситись: «Ой, пустіть мене на Буковину!»

Захтіли Ви, щоб наші люде щось говорили про Вашу новелу! вони хіба тоді щось заговорять, коли їм цілий том таких річей напишете, та й то ще невідомо. У нас писатель, коли хоче, аби про нього більше говорили, то мусить вмерти, тоді його з великим гуком поховають і почнуть писати по всіх усядах, що «вся Україна плаче» за своєю славною дитиною і т. и.

Чекаю обіцяної фотографії від Вас, а своєї берлінської зараз не маю, навіть колись писала до Берліна, замовляла другий наклад, та якось з того нічого не вийшло, не отримала я нічого. Та не знаю, чим вона Вам сподобалась: ще Ліля там не так зле вийшла, а я то, далекі, там більше до мокрої курки подібна, ніж до «лебедя». Я б, може, тепер фотографувалась, та боюся, щоб знов не пригадати собою ті ж таки мокрої курки, а се образ якось малопоетичний, нехай як настануть трохи ліпші часи, то вже тоді пришлю Вам свою Konterfei.^I

Відбитки моєї статті з «Жизни» я Вам вчора вислала, а Ви вже будьте ласкаві переслати одну з них д[обродію] Стефаникові, а при тім передайте йому моє товариське вітання. Хотіла я щось написати на тих брошурках, аби відомо було, кому й від кого, та по наших почтових приписах не вільно нічого писати на друкованих речах, що посилаються під опаскою. Зрештою, колись на чімсь поважнішим сподіваюсь написати, не на такій критичній дрібниці. Взагалі критика для мене eine Nebensache,^{II} бо Hauptsache^{III} есть, була й буде — таки поезія!

^I Зображення, портрет (нім.).

^{II} Другорядна справа (нім.).

^{III} Основною (нім.).

Оце хочу зладити видання своїх віршів таки тут, на Україні,⁶⁷⁵ витягну дещо з попередніх своїх збірників, що може перейти через сито, а то ще додам дещо нового, що назбиралось уже по виданні «Дум і мрій». Се вже слід зробити, а то якось чудно виходить, що я поет тільки за кордоном, а на Україні — російський журналіст.⁶⁷⁶

Чи там вже вийшло мое «Над морем»?⁶⁷⁷ Мало з'явиться у 1 ч. «Вістника», писав Труш. Може, довідаєтесь, як воно там сподобалось кому з людей, то напишіть мені, воно все ж цікаво знати, треба признатись. Та й як Вам тепер воно здалось, коли його сами прочитали, а не з мого голосу почули.

Дуже шкода, що справи д[обродія] Стефаніка так зле стоять,⁶⁷⁸ але, може, вони ще якось поправляться, — він людина з таланом, то чей же не загине.

Питаєте, чи буваю часто в театрі, отже, ні, дуже рідко. Трупа «консолідована» дуже порядна, але репертуар мало мене загоджує. Якось була на новій драмі Кропивницького «Зайди-голова»⁶⁷⁹ та й дуже лиха вернулася з того. Шкода було мені Заньковецької, що марнує свій талан на таких річах. Не хочу описувати сеї штуки, бо справді не варт. Жаль мене гризе за український театр.⁶⁸⁰ Був у неділю оце вечер Старицького в Літер[атурно]-арт[истичному] товаристві,⁶⁸¹ досить добре удався. Оце всі українські артистичні події, які я бачила, а то сиджу дома і не рипаюсь, нема якось ні часу, ні настрою до жадних розривок. Правдиву естетичну втіху мала тільки раз сього сезону: приїздила італьянська драм[атична] артистка Tina di Lorenzo,^{I, 682} і хоч грала дуже обридлу всім річ «La dame aux camélias»,^{II, 683} однак зробила величезне вражіння, — я більш натуральної, простої і разом з тим тонкої, артистичної гри ще не бачила.

Питаєте про Лілю? Я сама тепер про неї мало знаю: виїхала вона, вже більш як два тижні буде, з Петербургу та й досі їде, мала бути у брата і в тіток в гостині по дорозі, та отож гостює

---

^I Тіна ді Лоренцо (італ.).

^{II} «Даму з камеліями» (франц.).

й досі. Ми вже всі гніваємось на неї, бо могла ж би хоч написати з дороги, де вона і що з нею. В Петербурзі їй поводилось не зле і в науці, і в житті; за границю тим часом ще не збирається.

Вертаю до літератури... і не знаю, чи до речі тут згадувати про «декадентську» повість Лев[ицького],⁶⁸⁴ бо то, властиве, не література. Дивно, як-то тепер дехто думає, що тільки треба написати «по-декадентському», то вже се дає право, які хочеш дурниці писати. Ліпше б дав собі спокій Лев[ицький] з «новими напрямми» чи там з сатирами на них, бо то зовсім не його діло, досить на нього глянути, щоб зважити, що йому вже до «модерни» ліпше ні с'як, ні так не братися... Я тільки дивуюся редакції «В[істника]», що таке надрукувала, могла б пожалувати коли не своїх читачів, то хоч слави ветерана-автора і не робити йому такої кепської послуги.

Тепер маю Вам накинути деякі «орудки», коли позволите. Перш усього моя дядина Драгом[анова] просила нагадати Вам про обіцяні їй від Вас Ваші новели.

Потім я вже від себе прошу (хоч і не для себе, бо се не посміла б) прислати мені «Некультурну». Ще, будьте ласкаві, коли можна, вишліть мені нову книжечку Стефаніка і ту брошуру Франка,⁶⁸⁵ що вийшла недавно в Чернівцях. Все те прошу прислати на таку адресу: г. Фастов, Киевской губ., Елене Григорьевне Бердяевой (теж саме по-німецьки, а до призвиська теї пані додайте ще Schriftstellerin).¹ От і вся орудка, простіть, коли завдаю Вам клопоту нею, але мушу се зробити.

А тепер вже треба спинити «поток красномовства», бо в мене тепер робочий час, остатня третина місяця, значить, пора на добре взятись до статті (се вже третя зряду), маю тему «Нова соціальна драма».⁶⁸⁶ Ще треба два ділові листи от зараз написати та ще бігти по деякі орудки на місто... Ой, ой, нема часу!

Будьте мені здорові, meine liebe Wunderblume!^{II} Наші всі Вас вітають.

---

^I Письменниця (нім.).

^{II} Моя люба чудесна квітко! (нім.).

Мені здається, що цвіт папороті, якби він був, то був би до Вас подібний.

Ваша щира товаришка Леся

156. До О. Ю. Ковилянської

22 січня 1901 р. Мінськ

Дорога товаришко!

Спішуся Вам скоріше відповісти на Ваше питання:⁶⁸⁷ на жаль, нічого доброго, — «К[иевская] Ст[арина]» великих оповідань, що тяглись би цілий рік, не приймає, хоч коротше від Вас прийняла би радо. Може, маєте щось готового меншого?

Пишіть мені на адресу таку: Минск, уг[ол] Михайловской и Широкой, д[ом] Нарейко, г-ну Мержинському (для Л. П. К.). Чого я тут, про се напишу згодом.⁶⁸⁸ Beste Grüsse, liebste Ferne.¹

Ваша Л. Косач

157. До БАТЬКІВ

28 січня 1901 р. Мінськ

15.1.1901

Любі мої мама і папа! спасибі Вам, що обізвались до мене, а то я вже починала боятись, чі не сталось там чого вдома, що всі мовчать. Я й так боюсь, мамочко, що мое лихо⁶⁸⁹ відіб'ється на твоїх і без того німецьких нервах. Не буду, звісно, запевняти тебе, ніби мені тепер легко жити, бо се ж би вже могло бути тільки брехнею, але тільки нагадаю тобі, що я дуже витримлива, отже, ти можеш бути певна, що мені особисто ніяка небезпечність не загрожує. Мені часом аж досадно, що я така вже аж занадто витримлива, — се таки, певне, якась нечутвєнність, чі що!

Сьогодні поговорю про твої поради з лікарем, коли він приїде оглядати горло С[ергія] К[остянтиновича]. Боюсь я того оглядання, бо як залізе він з зеркалом в горло (Ліля знає, як то

---

¹ З найкращими побажаннями, найдорожча далека (нім.).

робиться), то коли б ще Blutsturz¹ не трапився; але С[ергій] К[остянтинович] сам настоює на тому огляданні, бо горло дуже обридає йому остатніми часами, а тепер ще й зверху стала шия боліти і до ключиці біль іде. Певне, то все до одного належить.

З їдою справа трудна, бо їсти С[ергій] К[остянтинович] не все і не завжді може, ще восени міг все їсти, а тепер і сей апарат розстроєний. Дякуючи колосальним дозам хіни (24 гр[а-ни]⁶⁹⁰ в день), при тому ж антифібрину та іншим понижаючим, жар на 2–3 десятих зменшився (тільки (!) 39°), але упадок сили зате збільшився, так що навіть часом підвестися немає енергії. Єдине, чим ся слабість ще лагідна, се той дивний оптимізм, що сливе не покидає хворого. Вчора просив мене написати в Швейцарію, навести справки про тамошні санаторії, і до Лоні Б[орецького] на Рейн, — ото все думає про подоріж! Я, звісно, написала... С[ергій] К[остянтинович] думає тільки про те, коли б настільки поправитись, щоб їхати — «в такому стані, як тепер, я вже ж не можу їхати, бо се було б занадто багато клопоту для того, хто мав би мене везти», — він не думає про те, що його в жадну санаторію не приймуть таким.

Надто думати про бережіння себе мені нема нагоди, бо я й так нічим не втомляюсь, хіба що морально. У С[ергія] К[остянтиновича] я провожу час тільки від 12½ дня до 10½ вечера, — він пізно переходить на денний стрій, бо вночі сливе не спить через кашель і жар, а ввечері починає рано усякі витирання та інші відправи, хоч я підозріваю, що то вже він видумує, аби заставити мене раніш іти спати. Він не дає мені нічого втомного робити для нього, рідко коли попросить щось принести з другої хати, я тільки примочую йому голову одеколоном (се він завжді просить іменно мене), знахожу потрібні листи абощо в його столику, часом напишу якийсь діловий лист, читаю йому часто, — от і всі мої «обов'язки». Відноситься він до мене так, наче я з тонкого шкла, що можу впасти і зараз же розбитись, — не дозволяє ніколи йти ввечері додому (се тільки

---

¹ Кровотеча (нім.).

через малий дворик перейти!) без провожатого, бо, мовляв, я можу послизнутись або спіткнутись; взяв з мене слово, що я казатиму всі віконниці собі на ніч зачиняти, ото щоб часом хто не вбрався; допитується, коли я лягаю спати, не вірить, що я стільки їм, скільки треба, — можна подумати, що се я хвора, а він мене глядить. Все повторяє: «Я сознаю, что это страшный эгоизм с моей стороны, но я не в состоянии был бы отпустить вас теперь, нет, безусловно, не в состоянии». Коли бачив, що я спішилась кінчати свою статью⁶⁹¹ (я її послала 12-го), то представлявся, що не хоче ні розмовляти, ні слухати читання вголос, і то так, що я навіть повірила, просив тільки, щоб я писала за тим столом, що біля його ліжка: «Я люблю, когда около меня люди работают».

Погода тут, як на злість, бридка, — іде сніг і зараз розтає, вітер противний, мокрий, просто не віриться, що се январь, так наче марець!

Тьотя Єля була і вже поїхала, бо раз, що якісь там справи дома чекали, а друге, що мені однаково нічого помагати. Що ж поможеш тому, для кого «чудо» потрібне? тут треба бути хіба Месією!.. Все-таки спасибі їй, що приїздила, я дуже ціню таку прихильність.

Будь ласкав, папа, напиши, чи не озивався там «Брокгауз»?⁶⁹² Робота моя все-таки не жде, і, правду кажучи, я без неї не могла б витримати. Белетристики я щось не можу писати, бо і в ній беруть участь нерви, а статті сі добрі тим, що се робота зовсім об'єктивна і вимагає тільки думки, що досі в мене ще доволі незалежна від настрою. Якщо «Брокгауз» прислав книжки, то, будь ласкав, не гайся мені їх переслати сюди.

Я дуже прошу Лілю піти до Бердяєва (його адрес можна довідатись у його батьків на Ново-Єлисавет[инській], №10) і попросити у нього роман Lene⁶⁹³ і нові числа журналів «Gesellschaft»,^I «Literarisches Echo»,^{II} «Revue bleue», і, може, він сам

---

^I «Суспільство» (нім.).

^{II} «Літературне відлуння» (нім.).

там знайде щось до теми «Народничество в Германии». Се теж прошу прислати поштою, не ждучи, поки Ліля їхатиме сама.

Треба жити так, як живуть люде в осаді, — поставити варту і провадити всю роботу так, мов у нормальні часи. Хто знає, справді, чудо не чудо, але й лікарь не Бог і може помиляться. Я бачила в Криму людей, «приговоренных» в молодості, що жили собі під тим приговором до старості. Врешті, нічого я не знаю і краще б ні про що не думати...

Пишіть мені, що там в Києві робиться, ми дещо начитували в газетах, але в листах воно живіше виходить. Взагалі пишіть, що там всі наші роблять.

С[ергій] К[остянтинович] дякує за привіт і просить кланятись вам обом і всій родині нашій і Драгомановим.

Я писатиму часто, хоч не завжді так просторо, як тепер.

Цілую вас дуже-дуже міцно. Мною, власне, не журіться: «Она усьо может» — перифраза мого речення, відповідна обставинам.

Ваша Леся

158. До О. Ю. Кобилянської

29 січня 1901 р. Мінськ

16.I.1901

Liebe ferne Lotosblume!¹

Певне, отримали мою картку і подумали собі: чого се їй біда загнала у якісь невідомі простори? Отже, щоб Ви знали, то, власне, біда: тут у Мінську живе той мій приятель, що я Вам ще давно колись про його казала. Він все остатній рік був хворий, і я навідувала його, їдучи на північ і з півночі, потім їздила спеціально до нього восени (минулого вересня) днів на 10, а тепер от приїхала та й сижу, жду, що далі буде. А далі, здається, нічого доброго не буде. Він уже близько пів року зовсім не встає з ліжка, кашель, кров, голос втратив зовсім, гарячка безперестанку, сили менш, ніж у дитини, — каже лікарь, що

¹ Любий далекий лотосовий квіте! (нім.).

се вже раптові сухоти, а при сьому надія мала на поліпшення. Тим часом я тут уже тиждень і ліпшого нічого не бачу, хіба навпаки. Тепер от пишу Вам за тим столом, що стоїть перед ліжком хворого (я цілий день не відступаю від нього), — мій друг спить не спить, лежить тихо, а я пишу листи і думаю собі: «Нащо, властиве, їх писати? тільки людям жалю собою завдавати!» Вам пишу головно для того, щоб Ви не думали, ніби я з лінивства послала Вам картку та й замовкла. Я писала її серед клопоту, шукала собі домівку тут, ганяла по місті за різними справами (ще й міста сього не знаю гаразд), а головно була так приголомшена свіжим вражінням страшного стану мого друга, що ледве могла думки свої зібрати. Що Ви не нагнівались на мене за коротку і немов недбалу записку, я в тому певна, Sie werden gewiss Ihrem armen Schwan nicht böse,¹ а якби й нагнівались, то тепер перестанете — правда ж?

Життя мое тут досить трагічне. Я мушу бути найспокійнішою від всіх, хоч я, власне, найменше маю ілюзій, а через те й надії (зо мною лікарь був найщирішим). Щодня мій друг розмовляє (отим своїм безгучним голосом, немов шелестом) про те, як ми вкупі за границю поїдемо, в Швейцарію, як то гарно зостріти там весну... А я весни так боюся, так боюся, як... того, чого не можу назвати. І я кажу йому, що поїду з ним, що буду з ним, аж поки він поправиться... В сьому правда те, що я не покину його так, як його покинули інші його друзі. Я з ним останусь, поки буде треба. Ви розумієте мене?

Тим часом я живу тут зо дня на день без планів, без перспектив. Роботу свою веду далі. Оце днів два як відослала до «Жизни» свою розправу про новітню соціальну драму, докінчену вже тут з лихою бідною. Тепер писатиму другу розвідку: про народовський напрям в німецькій літературі. Набрала матерьялів до того ще в Київі і повезла з собою сюди: лихо лихом, а робота роботою. Що ж, коли не впиватися, не вприскувати морфію, не курити опіуму, то треба хоч роботою задурити себе. Белетристика, однак, щось не йде мені тепер, навіть

---

¹ Ви, звичайно, не сердитесь на Вашого бідного лебедя (нім.).

боюся до неї братись, певне, якесь божевілля вийшло б, маю занадто натягнені нерви. А до критики нерви не належать або менше належать, отже, саме для мене робота. Тільки не можу так хутко робити, як в Києві. Хто зна, чого я втомляюсь (роботи більш нема ніякої, і вночі мені ніщо не заважає спати), але я, напр[иклад], увечері ледве в стані один-два листи написати.

Ну, годі, мій друг прокинувся, треба буде йому щось прочитати, а може, й заграти (тут єсть на чому, хоч і поганенько), то вже скінчу листа, щоб на завтра не зоставалось.

Бувайте здорові, Sie, liebe, liebste!¹ Міцно стискаю Вашу руку.

Ваша Л. Косач

Моя адреса тут: Минск, угол Михайловской и Широкой, дом Нарейко.

159. До А. Ю. Кримського⁶⁹⁴

8 лютого 1901 р. Мінськ

Минск, угол Михайловской и Широкой, д. Нарейко
26.I.1901

Дорогий товаришу!

Випало так, що не я мамі, а вона мені передала Вашого листа, бо він мене в Києві не застав. Я вже третій тиждень, як тут пробуваю, і, скільки ще пробуду, не відомо. Чого я сюди забрала, не буду Вам розповідати, бо то справа ні для кого, окрім мене самої, не цікава, скажу тільки, що переживаю тепер надзвичайно (навіть для мене надзвичайно) сумний час, і, може, власне, через те Ваш лист, — повний такої прихильности, на яку я і не заслужила зовсім, — дуже втрапив мені до серця. Шкода мені дуже, але не можу вволити зараз Вашого бажання щодо фотографії, бо в мене її навіть в Києві готової нема, а вже тут і поготів; здійматись тут навряд чи варт, бо, либонь, і фотографії поганенькі, та й сама я в настрою, для портрета

---

¹ Люба, найлюбіша (нім.).

не властивому. Прийдеться Вам, товаришу, либонь, який час почекати ще. Тов[аришка] Черняхівська мені нічого не казала, вернувши з Москви, про Ваше бажання,⁶⁹⁵ а тоді його легше було б загодити, певне, вона забула, хоч передавала мені Ваше вітання і все те добре, що Ви їй говорили про мене. Згадуючи те все і Ваш теперешній лист, думаю я собі: чим справді могла я з'єднати собі таку прихильність? Невже Вам могли так припасти до серця мої вірші, коли Вам одкрите ціле море світової поезії, — адже в ньому всі мої друковані і недруковані думи і мрії мусять зникнути, мов крапля води дощової! Я, з моїм виключно безбарвним життям, з моєю отруєною душею, маю бути «сонцем»? Ідеалізуєте, дорогий товаришу!.. А врешті, коли моя муза справді дає Вам і другим людям, не тільки мені, якусь ілюзію світла, — нехай то буде навіть оптична облуда, — не мені нарікати на неї, се було б невдячно, бо все ж найясніше в моєму житті походило від неї, а коли те життя було все-таки темним, то вона з того не винна.

Тов[аришка] Черн[яхівська] казала мені, що Ви збирались на Різдво до Київа, — чому не зібрались? Я була б дуже рада бачити Вас. Жалую взагалі, що ми так рідко стріваємось, а на сей раз знайшлись би навіть деякі справи до спільної обряди. Може, згодом напишу Вам дещо про них, але тепер вже ні, бо се тема досить довга і про неї треба говорити з більшою притомністю, ніж я тепер маю.

Спасибі, товаришу, за Ваше добре слово, се вже не вперше воно мені приходить zur rechten Zeit.¹ Дивно мені і все ж мило думати, що й така життям зламана (або, краще, без життя змарнована) людина, як я, може комусь дати хвилину втіхи.

Моїм невідомим прихильникам моє вітання, а Вам, дорогий товаришу, щире стискання руки.

Завжди прихильна до Вас Л. Косач

---

¹ Своєчасно (нім.).

160. До В. Г. Крижанівської-Тучапської⁶⁹⁶

11 лютого 1901 р. Мінськ

29.І.1901

А тепер, Вера Григорьевна, я позволю себе прибавить еще от себя самой приписку, на которую меня уполномочил наш друг. Его письмо вышло по необходимости очень коротко (С[ергей] К[онстантинович], кроме того, очень опечален, что оно вышло «сухо» от непривычки диктовать), хотя писали мы целый день, с 1 ч[аса] дня до 10 ч[асов] вечера, с большими перерывами среди фраз... С[ергей] К[онстантинович] не преувеличивает своего положения, скорее смягчает его: он приговорен, и хотя не слышал этого приговора, но сам его чувствует. Он уже сделал мне распоряжения, кому и когда должна я буду послать телеграммы... С трудом нахожу слова утешающего противоречия, когда он говорит мне своим едва слышным шепотом о своем близком конце, говорит так просто и спокойно, как, бывало, не говорил даже о каком-нибудь простом выезде. Мне кажется, ему жизнь действительно не очень дорога.

Когда я приехала сюда (7-го января), то у меня уже не было надежды, т[ак] к[ак] доктор писал мне, что болезнь приняла скоротечную форму и что о проектированной нами совместной поездке куда-нибудь в санаторию нечего и думать. Но сам С[ергей] К[онстантинович] еще был настроен более оптимистически: поручил мне разослать письма в разные концы за справками о санаториях и с большим нетерпением ждал ответов, теперь же, когда эти ответы получены, он уже не смотрит на них. Да и как верить в лучшее будущее, когда жар выше 40° доходит (даже по утрам часто не ниже), голос без звука, не только встать, но даже подняться без посторонней помощи нельзя, кашель положительно изводит, пресловутое «питание» по необходимости сведено на minimum, а ко всему еще эти ужасные бессонницы. С каждым днем падают силы, и нет средств восстановить их. Жизнь проявляется только в сознании страдания да в чувстве бесконечной усталости. Не только читать и писать самому, но даже слушать чтение ему теперь

не по силам; раньше часто просил меня играть, последние два дня уже не просит. Мы даже редко теперь с ним разговариваем, он только просит, чтобы его не оставляли одного, ну да, конечно, об этом и просить не надо. Днем с ним я, а ночью его отец.⁶⁹⁷ Я живу в том же доме, взяла с собой все необходимое для ближайших работ и делаю вид, что я живу и работаю вполне нормально, т[ак] к[ак] при малейшем моем видимом отклонении от нормы С[ергей] К[онстантинович] начинает упрекать себя в эгоизме и беспокоиться о том, что я расстрою свое здоровье, опоздаю с срочной работой в журнал и т. д. С ним приходится быть очень осторожной, чтобы не потревожить его чувства альтруизма, которое у него как будто все возрастает по мере того, как падают силы.

О Вас он вспоминает часто и с особенной теплотой. Как жаль, что Ваши письма до него не дошли! Это доставило ему много горьких минут. Не знаю, писали ли ему его остальные друзья, но он от них почти полгода ни слова не получал и чувствует себя забытым ими. Страшно тяжело слышать, когда он вспоминает об их молчании без всяких упреков, а чаще всего в такой форме: «Как вы думаете, м[ожет] б[ыть], они разсердились, что я им ничего не пишу? Но ведь я не могу писать. Даже диктовать долго не могу, а после такого перерыва коротко писать нельзя». Ваше письмо и карточка обрадовали его почти до обморока (вот как иногда выражается радость!), не хватило сил прочесть его первый раз с начала до конца без перерыва, зато потом перечитывал много раз. Теперь с нетерпением и беспокойством ждет обещанного Вами «большого письма» и все обсуждает причины, отчего этого письма нет. Неужели он так и не дождетя его?

Однако довольно уже этих грустных вещей. Если захотите что-нибудь узнать, пишите мне на имя С[ергея] К[онстантиновича]. В случае чего — Вы получите от меня телеграмму, тогда, если пожелаете, пишите в Киев, М[ариинско]-Благов[ещенская], 97. Жму крепко руку Вам и Павлу Лукичу.

Л. Косач

161. До О. Ю. Кобилянської

11 лютого 1901 р. Мінськ

29.І.1901

Дорога моя товаришко!

Сердечне дякую за Ваш лист і фотографію, хоч вона і не дуже вдатна, та все ж нагадує трошки Вас. Моему товаришеві дуже подобались Ви на фотографії (він знає Вас з творів і з моїх слів). Не знаю, коли відплачуся Вам, бо, відай, не хутко схочеться мені здійматись, хіба замовлю якийсь з давніших портретів.

Мала Вам довгого листа послати, та, може, короткий буде ліпше, бо нащо та туга має бути, ще й довга? Окрім туги, тепер нічого не маю.

Одваги в тім нема, за що Ви мене хвалите, так зробила б кожна — нефілістерка, а може, навіть і філістерка одважилась би, при тім же в нас се мало кого може скандалізувати. Наскільки я *starker Geist*,¹ покаже час, — може, ще і я зломлюся. А коли витримаю, то в тім заслуги нема, як не було заслуги в тім, що я витримала операцію, — не моя в тім заслуга, *dass ich habe ein zähes Leben*.² А коли вже приходиться жити, то треба, щоб якась робота була в руках. Впрочім, роблю остатніми часами дуже мало, бо якась втома вечорами нападає і часто голова болить.

З моїм другом дуже зле, і він вже сам не вірить, щоб міг видужати. Стан зовсім розпачливий, і на поправку нема надії. Вже не може підвестися сам. Листи замість нього пишу я, навіть його найближчим приятелям. Не може слухати читання, сливе не говорить і музики вже не в силі чути, тільки ще казав сьогодні: «Може, мені трошки поліпшає на час, тоді Ви мені заграєте». Каже, що любить в мені спокій і силу волі, через те я при ньому спокійна і сильна і навіть ніколи не зітхаю, інакше він би за мене боявся, а тепер він вірить, що я все витримати можу. Я не зруйную йому сеї віри в його остатнього друга.

---

¹ Сильна духом (нім.).

² Що я витривала (нім.).

Може, через те і він такий спокійний, дивно спокійний, коли говорить про свій кінець, хоч взагалі він дуже нервовий. Часом говорить про те, як багато для нього значить, що я з ним, і жалує, що я раніш не могла приїхати. Коли подумаю тільки, що я такого друга маю втратити!..

Не давайте свого товариша на поталу недузі!⁶⁹⁸ Ратуйте його, чим тільки можете, і не тратьте часу, — в зароді сю хворобу можна викорувати. Боріться на життя, а не на смерть, бо інакше се такий розпач!..

Бувайте здорові, міцно стискаю Вашу руку і щиро дякую за ті прихильні слова, що Ви мені подарували. Ви не вважайте, що мої вирази такі холодні, се я вже тримаюсь тепер увесь час такого тону, боюсь давати собі волю.

Я здорова, сплю не завжді добре, та се пусте.

Листа від п. Стефаника я не отримала, може, лежить в Києві. Про книжки теж не маю звістки.

Можливо, що хутко знов буду в Києві, хоч я не хочу про се думати, бо я не вернуся з добра.

Бувайте здорові, моя добра, ніжна і люба товаришко. Ще раз стискаю Вашу руку.

Ваша Леся

162. До В. О. Поссе

27 лютого 1901 р. Мінськ

Минск, уг[ол] Широкой и Михайловской, д. Нарейко
14.II.1901

Многоуважаемый Владимир Александрович, сердечно благодарна Вам за скорую высылку мне гонорара и прошу извинения, что я обратилась к Вам чрез посредничество Е. Н. Чирикова, — это вышло просто потому, что обстоятельства не позволяли мне, в буквальном смысле слова, ни строки написать, да и теперь я с трудом урываю время для этого письма. Письмо, которое я Вам писала отсюда 17-го янв[аря], очевидно, пропало, что мне очень жаль, т[ак] к[ак] в нем я объясняла

причины своего опоздания с обзором. Кстати, получили ли Вы этот обзор («Современная общественная драма»)?

С крайним сожалением я должна сообщить Вам, что на мартовскую книжку я решительно не в состоянии выслать вовремя работу. Дело в том, что я теперь совсем не принадлежу себе; меня вызвали сюда из Киева экстренно к тяжело и безнадежно больному человеку, я должна пробыть при нем до конца, т[о] е[сть] неопределенное время, — по всей вероятности, до весны, — и, надеюсь, Вы мне поверите, что работать мне при таком положении вещей невыносимо трудно. Я уж оставляю в стороне нравственные условия трудности работы, т[ак] к[ак] работала же я первый месяц здесь при том же настроении, что и теперь, д[умаю рабо]тать и дальше во [всякую] минуту, какую мне удастся урвать, но именно минут-то этих немного, т[ак] к[ак] раньше я работала по ночам и по утрам, а теперь у меня ночью только 5–6 часов для сна, а в остальное время я исполняю обязанности сестры милосердия, при которых, увы! быть литератором почти невозможно. Простите, Вам, м[ожет] б[ыть], совсем неинтересно все это, но я считала долгом объяснить Вам свои иначе необъяснимые опоздания в работе. Конечно, если эти опоздания будут еще дольше продолжаться и если они будут отражаться [на работе в] журнале, то [не считаю] себя вправе жаловаться, если Вы замените меня другим, более аккуратным обозревателем; хотя я не по небрежности, а по несчастью принуждена быть неаккуратной, но ведь в отношении интересов журнала это все равно.

Матерьялов я набрала с собою сюда на две статьи вперед,⁶⁹⁹ да и выписка из-за границы продолжается, так что с этой стороны дело обстоит не хуже, чем в Киеве, и лишь бы было время, а тем и матерьялов довольно.

Во всяком случае, если Вы найдете, что при настоящих моих условиях я для Вас неудобный сотрудник, то, надеюсь, сообщите мне об этом откровенно и заблаговременно. Не правда ли?

Жму крепко Вашу руку.

Л. Косач

163. До В. Г. Крижанівської-Тучапської

4 березня 1901 р. Мінськ

Минск, уг[ол] Широк[ой] и Михайловск[ой], д. Нарейко
19.II.1901

Сегодня получили мы, Вера Григорьевна, Ваши письма, читали мы их оба, но отвечать я буду одна, потому что С[ергей] К[онстантинович] не в состоянии уже и диктовать, у него мысль работает с трудом. По ночам и по утрам он бывает то в бреду, то в странном и тяжелом полубредовом, полусознательном состоянии. Сознания достаточно для того, чтобы понимать безнадежность своего положения. Во вторую половину дня мысль его яснее, но все же он очень слаб и нервы в таком ужасном состоянии, что я даже не хочу предлагать ему заняться перепиской, боюсь припадков, кошмаров и пр. на всю ночь. Да и что может он написать теперь!? Разве то, что говорит мне теперь, но лучше Вам этого не читать, это слишком тяжело. Я очень бы хотела написать Вам что-нибудь более утешительное, но ведь это значило бы лгать, а Вы этого, конечно, не желали бы.

Вашим письмам С[ергей] К[онстантинович] был очень рад, и первому (с карточкой),¹ и второму (большому), и третьему, которое получил сегодня. Он теперь ничьих писем не читает — три письма лежат нераспечатанными — но Ваше прочел сам, даже утром, когда ему особенно трудно делать умственные усилия. О, Вы очень хорошо сделали, что написали ему! Не думайте, что в Ваших письмах было что-нибудь некстати, — я их не читала, но говорю это на основании впечатления, которое я наблюдала у С[ергея] К[онстантиновича] после чтения их. Из всех его старых друзей только Вы одна относитесь к нему так, как следует другу, иные же... но лучше я не буду говорить о них, иначе много может вылиться горьких и бесполезных слов. Не только друзья, но шапочно знакомые люди

---

¹ Его карточку я постараюсь Вам найти или же пересниму ту, которая у меня есть, из последних. — Л. У.

могли бы выказать больше человечности и внимания к такому бесконечно несчастному человеку, как С[ергей] К[онстантинович]. Сколько камней было брошено! сколько проповедей произнесено! и как немного сделано для помощи и нравственной поддержки... Нет, в самом деле довольно.

Я теперь совсем переселилась к С[ергею] К[онстантиновичу] в дом его родных (теток), где он лежит, так он просил, да это действительно было необходимо. Тетки его вообще больные женщины, притом у них с ним нет ничего общего, кроме родства; отец, с которым отношения в последнее время наладились, заболел от ухода за сыном и рисковал кончить ударом от бессонных ночей. Взяли, правда, на ночь сиделку, но, во-первых, она не может сидеть непрерывно всю ночь (а оставить больного нельзя ни на минуту одного, потому что он нуждается в помощи, как грудной ребенок), а во-вторых, я не могу сдать его на всю ночь на чужие руки, это было бы и для него, и для меня тяжело. Я прихожу к нему в комнату несколько раз ночью, а около 6 ч[асов] утра совсем сменяю сиделку, т[ак] к[ак] все равно не могу спать, слыша из другой комнаты его беспокойный шепот, в котором я угадываю бред. Когда с ним бывают особенно тяжелые припадки, то я остаюсь с ним одна, иногда бывает при этом его отец, если это случится на то время, но большей частью я одна, т[ак] к[ак] тетки его всегда в таких случаях или бегут вон из дому, или прячутся в дальнюю комнату. Я очень рада, что привыкла не бояться больных, а то было бы совсем плохое положение. С[ергей] К[онстантинович] не может теперь сам даже головы поднять сколько-нибудь высоко, кормить его надо, как ребенка, а кроме того, он не может теперь выносить одиночества (должно быть, реакция против одиночества всей жизни!). Я никогда не видала такого упадка сил, — теперь это еще хуже, чем в то время, когда я Вам писала, вообще все состояние хуже, но я не знаю, как долго это может продержаться. Доктор не дает мне ни малейшей надежды на поправление С[ергея] К[онстантиновича], да и зачем была бы мне эта ложь, которой я все равно не могла бы поверить, т[ак] к[ак] есть же у меня глаза и вижу я, что это

медленная агония, а не жизнь. Сегодня лучше в том отношении, что вместо беспокойного состояния наступило апатичное, сонливое, меньше тяжелых разговоров, больше сна. Но это начало конца, говорит доктор.

Я часто не узнаю теперь своего друга, так он бывает странным, как будто даже отчужденность какая-то чувствуется. Я искала этому причин в его, откуда-то теперь явившейся (конечно, от болезни), религиозности, проявляющейся и в бреде, и наяву, но он сказал мне вчера в одну минуту просветления: «Это отчужденность смерти, других причин не ищите». Да, конечно, он прав. Он теперь уже совсем «не от мира сего». Две недели тому назад он простился со мной, в первую ночь, что я провела при нем, и мне все кажется, что только тень его со мной осталась, а сам он только изредка, на короткие моменты является и снова исчезает... Слишком все это тяжело, Вера Григорьевна, больше, чем я могу сказать и чем следует говорить. Право, есть вещи, которых даже не следует стараться высказывать, потому что слова выдуманы не для них.

Я не изменяю решения остаться здесь до конца, — во-первых, сама не могу иначе, во-вторых, надо будет сделать все, что поручил мне С[ергей] К[онстантинович], а для этого надо человека, способного придавать серьезное значение даже бредням своих друзей, т[о] е[сть] фантаста, т[о] е[сть] меня. Я потом Вам напишу, если хотите, все, что будет, а теперь уже больше не надо. Я забываю, что Вы все же в более нормальной обстановке и сами более нормальный человек, чем я, и пишу Вам вот уже пятую страницу невыносимых вещей, упуская из виду, что ведь это нравственная пытка. Я не хотела бы Вас мучить, т[ак] к[ак] уважаю Вас и высоко ценю и вообще, и за Ваше отношение к друзьям в частности. Мой поклон Павлу Лукичу.

Жму крепко Вашу руку.

Л. Косач

164. До О. П. Косач (МАТЕРІ)

7 березня 1901 р. Мінськ

Люба мамочко!

З телеграми і з листа знаєш, що я здорова, і се щира правда. Благаю тебе, не приїзди, ти тільки даремне надірвеш себе,⁷⁰⁰ а мені не допоможеш, бо мені ніхто в світі тепер не може допомогти, і до того ж ми можемо розминутись. Ти не повинна дивитись на сю агонію (вона все ще триває), се не по твоїх нервах, я навіть писати тобі про се не хочу. Коли не писатиму, не бійся, се я через те, що слів не знахожу. Як буде треба, пришлю телеграму. Цілую тебе тисячу раз.

Твоя Леся

165. До О. Ю. Ковилянської

25 березня 1901 р. Київ

Київ, Мариинско-Благовещенская, 97
12–24.III.1901

Ви бачите, люба товаришко, що я вже тут, отже, нещастя вже впало на мою голову.⁷⁰¹ Сьогодні якраз дев'ятий день по смерті мого друга, вже тиждень, як він лежить в землі. А я, бачите, жива, хоч не знаю, як сказати, — здорова чи ні? Хвороби жадної не маю, та голова на плечах наче не моя, не слухають мене руки і дуже неохочо беруться до роботи. Нічого мені не хочеться, нічого мені не треба, я примушую себе хотіти і вмовляю, ніби те чи інше потрібне мені. Я страшно втомлена фізично і морально і, здається, спала б без кінця, однак спати багато не можу, тільки лежу часами по цілих днях. Але єсть у мене ще одно бажання, таки справжнє, виразне бажання, се поїхати до Вас на зелену Буковину. Мені хочеться Ваших тихих речей, Ваших лагідних поглядів, Вашої ще не чуваної для мене музики, мене ваблять Ваші незнані, а вже милі гори і вся Ваша країна, що здавна мрією моєю стала.

Напишіть мені, дорога товаришко, чи можу я приїхати до Вас так, щоб не стати Вам на заваді. Будьте одверті і щирі, коли

Вам досить туги й без мене, то так і скажіть, я не ображусь і не здивуюсь, бо я ж сама знаю, що я невеселий гість. Коли Вам не-вигідно прийняти мене до своєї хати, то не турбуйтеся тим, я можу собі й в отелю жити, бо досить звикла жити сама і жадні обставини мене не лякають. Матерьяльних втрат тепер не боюся, бо матиму власні фонди на сю подоріж.

Коли збіраєтесь на весну в гори, то, може б, зачекали на мене. Я хочу виїхати звідси по Великодні (так близько 7-го апр[іля] ст. стиля), маю пробути скільки днів у Львові, бо маю там справу до Труша,⁷⁰² а дець так між 10-тим і 15-тим апр[іля] (все рахую по старому стилю) могла б бути у Вас. Як бачите, ще не дуже хутко, але я просила б Вас відповісти мені завчасу, щоб я знала, куди і як мені зібратись. Так чі инакше, я по Великодні вдома не лишуся, я не всиджу на місці. Се дивно: я втомлена і розбита, а проте щось мене жене в світ, кудись так, де я ще не була ніколи, далі, далі, все далі... Я, може, й на Буковині не забарюсь, а ще куди-небудь повіюсь, не знаю ще... Побачимо.

А тим часом напишіть мені, тільки швидче, на Бога, швидче, дорога товаришко! Я так буду ждати! Цілую Вас і руку стискаю. Наші всі вітають Вас.

Ваша Л. Косач

166. До О. П. Косач (сестри)

8 квітня 1901 р. Київ

Київ, 26.III.1901

Люба моя Лілеєнко!

Не знаю я, чі отримала ти мою телеграму (то було, власне, від мене) і чому ти зважила не їхати сюди? Я була певна, що ти приїдеш, і не я одна була певна. Я і тепер вважаю, що не такий уже важкий се переїзд, аби так-таки не варто було на яких два тижні приїхати. Хом'якова казала, що ти ждеш тільки від нас телеграми, щоб рушити в Київ. Нащо було її ждати? Хіба не можна було просто приїхати? Чі то вже й ти, як мама, ждеш формальних «приглашений»? Може, у тебе грошей не було, то

й про се можна було просто написати. А то все приїздить твої товаришки і кожна інші звістки подає, так що, врешті, вже вийшов якийсь хаос і ніхто з нас нічого не розуміє. Минулого тижня п. Крив[инюк] щодня ходив тебе стрічати (по устним даним), і, треба сказати, се видимо розстроювало йому нерви. І без того він тепер дуже нещасний, настільки розстроєний, що при всьому старанні не може того сховати, і публічні, і приватні справи, правда, йдуть так, що не можуть настроїти на веселий лад. Мені не дивно, що ти до мене не писала, бо, може, тобі страшно було «зачіпати» мене (хоч се даремне), але і дивно, і, прости, досадно, що ти не знаходиш часу і настрою написати п. Крив[инюку],¹— йому тепер моральна поміч дуже потрібна. Я, на жаль, дуже мало можу йому допомогти, бо хоч відношусь до нього тепер ще приязніше, ніж раніш, та все-таки самих тільки моїх слів йому мало. У нього тепер проєкт поїхати до батька на невизначений час і ждати у моря погоди, або потім їхати назад в Астрахань, або хоч в Америку, аби порвати всі зв'язки з рідним краєм і т. и. Звичайне, тут багато роздражненої фантазії, але ж се зовсім не краще... Я ще маю надію, що старий Мержинський достане йому місце, як обіцяв,⁷⁰³ хоч уже матерьяльно буде се краще.

Я могла б багато чого сказати, та боюсь влізти не в своє діло, тим більше, що мене ніхто не просив і того писати, що вже є. Тільки я, коли згадую своє життя, то завжді боюсь, коли б хто з вас не повторив моїх помилок. А помилка головна в тім, що багато сили йшло на даремну видержку, на непотрібну терпливість, а серцю давалася воля тоді тільки, як уже було пізно...

Я боюсь багато писати тепер і впадати в ліричний тон, бо в тебе і так нерви розхитані, а сама я знов формально хвора, як і минулої весни. Ох, коли б швидче виїхать, бо мене сеє місто давить.

---

¹ Він оце посилає тобі різні речі, що давно збірився послати, але писати рішучо не в стані. Лист з Одеси ми з ним [не] розпечатали, отже, не читали.—Л.У.

Правда, я виїду хутко, 7-го апріля, а коли вернусь, не знаю ще, і де буду літом, теж не знаю.

Спитай Мішу, чом він мамі не пише? вона дуже тим рветься.

Тіток і Мішу з родиною поцілуй від мене, писатиму їм з Буковини, а тепер мені трудно. Міцно цілую тебе, моя Лілія.

Твоя Леся

167. До О. П. КОСАЧ (СЕСТРИ)

11 квітня 1901 р. Київ

29.III.1901

Люба Лілічко!

Напиши мені, будь ласка, зараз же, через що ти просиш мене зостатись ждати від тебе звісток про те, коли ти приїдеш. Чі то треба для чого виразного, чі так, щоб побачитись і побути вкупі? Діло в тім, що я вже понаписувала листи і мене ждуть і в Чернівцях, і у Львові на певний термін, але се ще б нічого, я могла б і другі листи написати. Головно, мені по умовах здоров'я не слід зоставатись тут довше, я й так занадто відтягаю свій виїзд; нервова обстановка нашої сім'ї мені тепер, більш ніж коли, не до речі, у мене й так душа не на місці. Велике місто, як Київ, теж мені не годиться, каже лікарь, бо мені треба бути більше надворі, але вже ж не на вулиці. «Режим» нашого дому тільки загострює мою і без того досить гостру істерію. Передвиїзний настрій до того ж не дає наладитись ні на яку роботу, і чим довше він протягнеться, тим гірше, та й боюсь, щоб потім моя подоріж «не задавнилась» і не розійшлась. Потім, життя тут веде за собою різні потреби, а потреби збавляють гроші, так що мені може дедалі не стати коштів на подоріж.

Якщо справа твоя рішиться 9-го, то ти будеш тут, певне, не пізніше 11-12, значить, хтівши пробути з тобою хоч три дні, я не можу рушити раніш 15-го, себто рівно на тиждень пізніше, ніж я збиралась. Зваж сама, чі слід зоставатись? Коли тобі треба або ти дуже хочеш, то я зостанусь.

Я їду за границю не так надовго, бо фінанси мої в неблизькому стані і далі як на місяць-півтора їх за границею навряд чи стане. Отже, в кінці мая, певне, буду дома, і тоді можемо бути вкупі довший час.

У всякім разі, напиши мені зараз, щоб я завчасу знала, як мені рішать.

Поздорови від мене тіток і кузенів з Великоднем.

Да: телеграма була від мене особисто, отже, «пудільда» тут ні до чого, бо я, здається, тебе ніколи не біла, принаймі свідомо. Жалую, що не підписалась.

Дуже спішуся і через те, може, що й без толку. Вибачай!

Цілую тебе дуже міцно, бувай мені здорова і не шарпай собі нервів, якщо можна того хоч трохи уминутти.

Твоя Леся

168. До Є. М. Чирикова

12 квітня 1901 р. Київ

Київ, Мариинско-Благовещ[енская], 97
30.III.1901

Христос воскрес!

Я таки хочу отозваться к Вам, Евгений Николаевич, хоть ради праздника... Передайте мои поздравления милой Валентине Георгиевне,⁷⁰⁴ а малышей, с будущим собратом Нолличкой во главе, поцелуйте.⁷⁰⁵

Благодарю за пожелания мне сил и здоровья, хотя пока ни того, ни другого нет: работать почти не могу, письма писать тоже нелегко, да и больна я теперь, совсем истерия одолевает. Впрочем, в этом ничего неожиданного нет, это естественная «реакция» (вот еще утешительное слово!). Через неделю (7 апреля) уеду за границу, на Буковину, авось там немного поправлюсь, а то боюсь, что не слишком ли я «реагировать» начала...

Жаль, что не пришлось увидеться с Вами перед выездом, но, пожалуй, для Вас-то оно лучше было, что Вы в то ужасное время отсутствовали,⁷⁰⁶ — все эти обряды так невыносимы!

Вот прошу Конст[антина] Вас[ильевича]⁷⁰⁷ передать Вам снимок с нашей группы,⁷⁰⁸ хотя я снимком недовольна — грубая работа и не так переснято, как я хотела, да что поделаете с фотографиями? — ничего они не понимают, как там ни объясняй.

На этот раз, как всегда, у меня к Вам просьба. Я писала Поссе (заказным), не может ли он возвратить мне рукопись забракованной статьи,⁷⁰⁹ буде¹ она где-либо сохранилась (иногда ведь в цензуру подают в наборе?), но он молчит. Напомните ему об этом словесно, когда увидите в Петербурге. Я бы хотела все-таки напечатать эту работу по-малорусски или по-немецки, она мне очень дорога в силу условий, при каких создавалась. Но боюсь, что она пропала без следа.

Адресс мой с 7 апр[еля] по конец мая будет: Oesterreich, Czernowitz, str. Nowyj Swit 61, bei Frl. Olga Kobylanska.¹¹

Хорошо, что редакция «Жизни» относится ко мне с терпением, иначе было бы мне плохо, т[ак] к[ак] работать мне теперь страшно трудно по условиям здоровья. На вид я та же, что и при Вас, но чувствую себя совсем больной. Впрочем, конечно, выдержу и это, как выдержала в свое время многое другое, — я из тех скрипучих деревьев, которые «два века живут», неизвестно, для какого благополучия...

Я была бы рада иметь время от времени известия о Вас и Вашей семье, ведь мы уже успели несколько сжиться — не правда ли?

Дружески жму Вашу руку.

Л. Косач

Р. С. Крив[инюк] кланяется Вам всем,⁷¹⁰ особенно же своей невесте,⁷¹¹ и просит ее не забывать его. А Вас лично просит елико возможно изменить внешние подробности известной Вам «темы»⁷¹² для того, чтобы уж не слишком бросилось в глаза сходство тех, кто, пожалуй, и так будет «на зеркало пенять».

---

¹ Якщо (рос., заст.).

¹¹ Австрія, м. Чернівці, вул. Новий Світ, 61, у п. Ольги Кобилянської (нім.).

У нас тишь да гладь и нет ничего, имеющего общий интерес. А может быть, это я только ничего не вижу, т[ак] к[ак] на людей не особенно смотрю да и себя почти не показываю.

Жму Вашу руку еще раз.

Л. Косач

169. До М. В. Кривинюка

22 квітня 1901 р. Броди

Броди, 9.IV.1901

Переїхала без інцидентів,⁷¹³ тільки в вагонах палять в грубках шалено, так що все-таки раз мусила класти компреси, але на тім ся скінчило.

Вітаю всіх.

Л. К.

Сьогодні напишу зі Львова.

170. До О. П. Косач (МАТЕРІ)

22 квітня 1901 р. Львів

Львів, Hôtel Central[ny]¹

9.IV.1901

Люба мамочко!

Хоч воно вже й спати хочеться, а таки напишу сьогодні, бо завтра можу не зібратись. Доїхала я, як вже з границі писала, добре, ото тільки, що який час було трохи паморочно від не-світської спекоти в вагоні, але то хутко минуло без жадних наслідків. П[ан] Труш стрічав мене вчора аж тричі, думав, що я так можу, як він, за трьома наворотами одного дня виїздити. І сьогодні таки зострів у свій час, запровадив до свого отеля (кімнату маю сливе поруч з його студією) і водиться зо мною скрізь, де мені треба йти. Сьогодні, хоч дуже мало ми ходили, тільки раз пройшли, а вже чимало людей бачили, — як видно, тут можна з економією ужити час. Зостанусь тут ще завтра

---

¹ Готель Центральний (пол.).

і позавтрому, бо ще не все бачила, що хтіла, та й таки втомлена чогось чимало, а там (12-го) поїду в Чернівці. Звідти вже докладніше напишу, а тепер оце вже кінчу, бо не сидиться. «Урядження» п. Труша мені подобається,⁷¹⁴ і чічероне¹ з нього дуже добрий, не з тих, що «виволочують» своїх гостей аж «до бесчувствія», і не з тих, що не хочять зовсім рушитись. Про інших і про инше напишу потім.

Бувай здорова, цілую міцно тебе і всіх наших.

Твоя Леся

171. До М. В. КРИВИНЮКА

28 квітня 1901 р. Чернівці

Чернівці, ул. Нов[ий] Світ, 61
15–28/IV.1901

Не писала зі Львова, бо ніколи було і втомлена була. Хутко напишу gründlich,^{II} а тепер тільки обізвусь, бо ще нема енергії, хоч я не хвора і втома проходить. Мої вірші всі прийняті, і хутко, певне, побачите їх в друку,⁷¹⁵ хоча мені ще не визначили числа, та, думаю, небагато чекати моїм прихильникам на мою славу. Волинська фантазія мала найбільший успіх (хай радується Ваша остріжська душа!).⁷¹⁶ Бувайте здорові!

Л. К.

Сьогодні ввечері допишу листа мамі, завтра пошлю.

172. До родини КОСАЧІВ

28 квітня 1901 р. Чернівці

Чернівці, ул. Новий Світ, 61
15.IV.1901

Мої любії!

Пишу до всіх, бо поки зберусь писати кожному окремому, то довго буде, — я тепер досить лінива.

---

^I Гід, екскурсовод (італ.).

^{II} Ретельно, детально (нім.).

У Львові я пробула не три, як думала, а чотири дні, бо раз запізнилася на поїзд, отже, мусіла пробути лишній день. Знайомі всі (а надто Труш) просили зостатись довше, але я не хотіла, бо вже таки почала втомлятися від отельово-ресторанного життя, від маси людей, розмов і вражінь, якимось «розіритувалась», вийшла з берегів, почала себе почувати якимось дуже ненормально, через те, неважаючи на всякі принади, у п'ятницю (13-го) сіла в Schellzug¹ і за 6 годин була вже в Чернівцях.

Напишу ще дещо про Львів, «а відтак» перейду до Черновець. Жила я у Льв[ові] весь час в отелі («Hôtel Central[ny]»), хоч мене знайомі закликали до себе, — мені було краще в отелі, бо незалежніше. Тр[уш] мені дуже вірно помагав у всіх походах і поїздках і навіть, наскільки міг, сам їх замість мене робив, щоб мені даремне не ходити. Бачила я О[льгу] Ф[ранкову], вона мені здалась більш-менш такою, як завжди, нічого такого надзвичайного не говорила, т[о] е[сть] говорила в такому стилі, як і А[нтоніна] Ф[едорівна]⁷¹⁷ потрапить при всій своїй «нормальності»; чоловікові її⁷¹⁸ казала я про Жит[ецького],⁷¹⁹ — «що ж, — каже, — нехай полемізує, то буде користь для літератури», — дивується, чому Ж[итецький] так пізно оглядівся (статья проти нього була надрукована торік чи позаторік);⁷²⁰ зо мною і пан, і пані були дуже гречні і милі, кланялись вам усім. Груш[евський], а надто його жінка⁷²¹ віднесли до мене з симпатією, віддали мені візит і закликали на обід; Груш[евському] пробування в Галичині принесло чималу користь — багато видлюднів проти київських часів.

Про свої переклади з Гейне довідалась⁷²² я, що вони таки не загублені, але мають перше бути видрукувані у «Вістн[ику]», а потім уже відбиватися окремим виданням, — отже, ще який час пождуть.

Була я в редакції «Вістн[ика]», де мала приємність бачити свій портрет, мальований в Києві,⁷²³ — не знаю чому, але воно чогось таки смішнувало на се дивитись.

---

¹ Експрес (нім.).

П[ана] Шух[евича]⁷²⁴ не бачила, — не було його вдома, — тільки жінку його і дочок (красиві дівчата); згадували про Київ з масою компліментів знайомим українцям. Казали, що «Дзвінка» за давні роки послати не можуть, бо мають тільки в одному екземплярі і то не весь, а ніби треба вдаватись по нього до ради шкільної, то, може, дасть із своєї бібліотеки. Та се вже, я думаю, довга справа.

Бачила я досить молодих галичан, приятелів Тр[уша], досить мені сподобались, більше, ніж старі, трохи вже не такі хитрі, хоч і більше завзяті.

Увесь час у Львові було дуже погано надворі: холодно, вогко, дощ, навіть щось так ніби сніг. Тр[уш] навіть у грубці палив і «чайом» мене відогрівав. Розумна я була б, якби вибралась у самій пелерині...

Зате тут і тепло і гарно. Темп життя багато тихший, ніж у Львові. Властиве, якби хто хотів широкого товариського чи громадського життя, то здалось би йому тут скучно (галичане все казали: «Чого вам туди їхати?»), але я, як відомо, не мала шукати його. Добре мені тут «в санаторії на Новім Світі», як каже п[анна] Ольга.⁷²⁵ П[анна] Ольга і її родичі (батько, мати і два брати) дуже сердечно мене приймають, але без тої галицько-польської гречности, що вже й дихнуть гостеві не дає. Живу я в хаті з п. Ольгою, тим часом ми одна одній не заважаєм, — з нею легко жити, не знаю тільки, як то їй зо мною. Легаєм спати дуже рано, раніш 11, бо тут уже такий триб, часом я читаю собі ще, і то вчора не читала, бо дуже багато була надворі і сп'яніла від повітря так, що хутко заснула. Тут взагалі багато буваю надворі, бо при хаті є садок з альтанкою, де можна навіть писати, і гуляти ми ходимо, тут є великі сади в місті, та й за місто недалеко. Місто не дуже велике, багато менше, ніж Львів, і провінціальніше, але сімпатичне і чистеньке, ціле на горі, околиця дуже гарна, якась іділічна: гори ще не дуже високі, не вищі від волинських (в дубенській околиці) або й від київських (може, правда, трохи вищі), Прут під самими Чернівцями тихий, в зелених берегах, в'ється собі поміж гаями по широких «зарінках». Вид дуже широкий, як вийти за місто

(а се звідси не трудно), видно всю буковинську весну. От уже правда, що «зелена» Буковина, а надто тепер. Тут уже весна справжня, все зелене, сади зацвітають і колорит скрізь такий ясний-ясний, здається, у нас і навесні так ясно не буває. Гарна країна. А ще ж то кажуть, що далі вона ще краща. Може, тижнів через два побачу її, яка вона далі, а тепер тут посижу, треба дати собі спокій з тим вештанням.

Бачила вчора й сьогодні Стефаніка, приїздив на два дні до Черновець. На вид дуже здоровий («розбійницький вигляд», — каже Маковей), а в дійсності хворий, се навіть видно по його настрою, сумний якийсь, так наче що згубив і думає, де б його шукати. Написав оце драму,⁷²⁶ хтів щоб поставити тут на сцені (тут тепер трупа Гриневецького),⁷²⁷ та щось не вийшло з того нічого. Йому тепер погано поводитьсь, — мусів покинути університет через недостачу грошей, тиняється якось без виразної роботи, а до того хворий, має якісь нервові напади. Шкода, що так якось марнується. Я ще мало до нього придивилась і через те виразного чогось про нього сказати не можу.

Маковей живе тепер тут. Сьогодні з нами ходив гулять, багато розказував з своєї редакторської практики⁷²⁸ і взагалі про галицько-буковинські справи, досить дотепно, та се вже довго було б списувати.

Ще з давніших знайомих є тут, окрім Грин[евецького], Білінський⁷²⁹ (той, що «партію Смока» мав співати) і маляр Івасюк,⁷³⁰ та сих я ще не бачила. В люде мені ще не дуже хочеться показуватись, бачила їх досить у Львові, сижу вдома або хожу десь *ins Grüne*,¹ до роботи беруся, але мало, п. Ольга не дає ні шити, ні писати багато, зараз нагадує, що треба вже або лежати, або гуляти. В сю хвилину вона в театрі, а то, може б, і проти такого довгого листа запротестувала.

Ага, от що, папа, ти скажи ред[акції] «Киевск[ой] Стар[ины]», що повість п. Ольги зовсім вже не така довга,⁷³¹ може, 12 друк[ованих] аркушів (коло 250 друк[ованих] стор[інок]), — може б, її таки взяли на перегляд?

---

¹ На природу (нім.).

Ну, нехай ще згодом напишу, якось утомилась. Бувайте здорові, всі мої любі. Пишіть мені. Цілую вас міцно. Як там Лілія?

Ваша Леся

173. До М. В. КРИВИНЮКА

10 травня 1901 р. Чернівці

10.V (27.IV).1901

Бігме, напишу Вам завтра або найпізніше позавтраму, а сьогодні вже й так 4 листи і 3 картки написала, — годі більше! Відповім точнісінько на всі питання. О[ксані] С[тешенко] вже написала.

Статью отримала⁷³² — спасибі. Бувайте здорові.

Л. Косач

174. До М. В. КРИВИНЮКА

11 травня 1901 р. Чернівці

Чернівці, Новий Світ, 61

11.V (28.IV).1901

Мені дуже приємно, дорогий брате, що не тільки я не винна перед Вами, а ще Ви вважаєте, ніби я маю право чогось вимагати від Вас. Властиве, завжді той, хто виїздить, повинен написати першого листа до тих, що застаються, тимчасом як я тільки на «кореспондентки» здобувалась. Діло в тім, що в мене було цілих 20 кореспондентів, що вже давно чекали на мої листи, отже, я мусіла перше писати таким, що менше спосібні вибачити людській слабості (і лінощам, скажу à part),¹ ніж Ви, мій брате, — на сім світі добрим людям завжді така надгорода!

Однак почну з поважних справ: у Львівський університет можна жінкам вступати на основі їх свідоцтв матури⁷³³ (до яких залічуються і діPLOми жіночих рос[ійських] гімназій), ті курси, з яких вони мають свідоцтва від медичного інстит[иту] в Петерб[урзі], приймаються на увагу яко слухані, отже,

---

¹ Окремо, до слова (франц.).

семестрових екзаменів з тих курсів не треба і кінцеве слухати ті науки у львівськ[их] професорів теж не треба, але пізніше при докторському екзамені з їх таки треба буде складати іспит. Тільки от загвоздка: не всі професорі приймають на свої лекції жінок, а примусити професора пускати в аудиторію того, кого він не хоче, не може ні ректор, ні міністерія, бо се нарушає «волю викладів». Отже, напр[иклад], професор хірургії не хоче за жадну ціну мати в своїй аудиторії та в операц[ійній] хаті жінок, і їм приходиться вдаватись до якогось доцента, що й сам небагато тямить. Так само поступають і ще декотрі професорі, але я забула, яких, власне, фахів. Взагалі справа приймання жінок у Львівськ[ому] унів[ерситеті] ще далеко не впорядкована і міняється відповідно тому, звідки вітер віє та з котрої ноги встане п. ректор і пп. професорі. Всі, в кого я питала інформацій, розказавши все повисше сказане, закінчували: надзвичайною слухачкою у всякім разі можна вступити, а там вже якось-то унормується. Однак я думаю, що на «якось-то» навряд чі варто їхати, хоч се і було б згідно з духом найбільшого волинського філософа Купер'яна...

Оксані С[тешенко] я вже написала сама, а тепер звертаюсь до Ваших справ, хоч Ви вже, здається, про них не хочете говорити, та вже зробіть мені уступку, послухайте ще сей раз. Їдучи до Львова, я спіткалася з двома студентами тамошньої політехніки, і вони розповідали мені про умови поступлення туди теоретично і практично. Власне, казали, що такі люде, як Ви, мають всі шанси бути прийнятими яко звичайні слухачі, бо ректорат на жадні історії, окрім справді скандальних (в тому значінні, яке се слово має скрізь в Європі), не зважає, а міністерії зовсім не треба посилати всього Вашого curriculum vitae,¹ тільки досить гімназичного діплогу; раніш, ніж вдаватись до міністерії, слід поговорити по щирости з ректором, то він сам порадить, які карти треба відкривати міністерії, а які ні. Найкраще, казали студенти, приїхати і вступити надзвичайним слухачем, а через пів року можете бути певні, що будете

---

¹ Резюме (лат.).

й звичайним. «Рисунки геометричні» на вступному екзамені одна формальність, хоч коли Ви маєте йти на механічний відділ, то Вам слід з них дещо знати, бо там сей курс провадиться досить поспішно, а вимагається немало. Щодо матеріяльн[их] умов життя у Львові, то воно в середньому коштує 35–40 гульд[енів] на місяць, але казали студенти, що коли вдатись до студентського товариства «Bratnia Pomoc» (Lwów, Politechnika),^I то воно з охотою і швидко pomoже врядитись дешевше і може навіть який заробіток знайти. Один з тих студентів дав мені свою карточку (котру оце посилаю Вам), записав Ваше імення і просив, щоб Ви, коли схочете яких інформацій чи просто зберетесь до Львова, написали б до нього у «Bratniu pomoc», то він Вам перше privatim^{II} «уготоває путь» у ректора і т. и. Він належить до віділу того товариства і запевняє, що там принцип рівності національностей проведений щиро і стисло і що там чимало русинів як між членами, так і між protégés.^{III} Подумайте про це все і згадайте все, що я Вам ще тоді казала, як Ви вперше збирались за границю: мое відношення до сеї справи не змінилось ні в чому. Енергія мені вертається, і я знов можу рахувати на свою силу, коли діло йде про «братню поміч»,⁷³⁴ коли не в товаристві, то privatim і навіть privatissime.^{IV} Коли я приймала Вашу поміч, то Ви можете і, мені навіть здається, повинні прийняти мою, вже хоч би ради принципів рівності.

То се Ви хочете «щадити» мене від Вашої «неврастенічності»? Гай, гай! і не сором Вам? Адже я могла б прийняти се за натяк (якби не знала, що Ви не маєте такої жорстокости), бо я не дуже-то щадила Вас свого часу...⁷³⁵ Так чи инакше, я не люблю, коли мене «щадять», хай буде Вам се відомо.

Починаю вже братись до роботи: приймаюсь за статтю до «Жизни» (нову),⁷³⁶ попереписувала дещо з своєї белетристики

---

^I Братня допомога (Львів, Політехніка) (пол.).

^{II} У приватному порядку (лат.).

^{III} Підопічними (франц.).

^{IV} Приватно... найприватніше (лат.).

до друку, написала масу листів (туди ж рахую і кор[еспон-ден]тки, бо все ж і то робота). Бачите, коли вже я не «спускаюсь на дно», то Вам і тим більше годиться не подаватись, бо против мене, властиво, більше темних сил стоїть, ніж проти Вас: Вам приходится втримувати надії, а мені... більш-менш зовсім без них обходитись. *E sempre bene!*¹

Спасибі за новини, бо тут хоч і не мало пишуть про наші сторони, але все чогось дуже запізнене, все ще про марцьові пригоди трактують, що й без того мені вже відомо.

Тепер скінчу сього листа, бо хочу написати ще Лілі, а маю ще 4 листи перед собою та іншої роботи без кінця.

Пишіть мені, я дуже рада Вашим листам.

Ваша сестра Леся

175. До О. П. КОСАЧ (СЕСТРИ)

11 травня 1901 р. Чернівці

Чернівці, Новий Світ, 61

11.V (28.IV).1901

Лілея моя лілейная!

Трудно вже тепер зважити, котра з нас котрій була винна листа, та нащо там «важити» — хто міг, той писав, а може, навіть той, хто більше писав (я), краще був би того не робив, бо шарпав нерви і собі, і другим. Врешті, не знаю, як другим, а собі то безперечне: есть і тепер листи, котрих ще не можу писати безкарно. Однак погано і так задовжуватись, як я тепер, бо — згадай, як ми колись у Гадячі по 8 листів у день писали і що потім в нашій голові було. Так само і з роботою. Оце 2½ місяця я за перо не бралась для якоїсь поважнішої праці, зате тепер вона наступила на мене цілою хмарою, що аж проглянути крізь неї трудно. Дещо я вже поробила, що стояло на першій плані, але та робота йде, як хвилі в морі: завжді на першій плані найсильніша хвиля здається. Вже бачу, як ти хмуришся там здалека на мене: ну-ну, вже робота!.. Але не бійся за мене, тут

---

¹ І завжди добре!.. (італ.).

у мене є корективи. Одно, що моя природа тепер досить швидко каже «годі!», і то досить енергично: заболить шия та й лягай, а друге, що по тутешній конституції в 11 вже треба лягати спати (властиве, вже спати, а лягати в 10½). Можна писати тільки до обіда, себто до 12½, по обіді треба лежати (дозволяється не спати, як хто вже рішучо не хоче) щонайменше годину, потім можна що-небудь робити (от, як тепер, писати листи) до 4–5 г[один], тоді йти після чаю гуляти, коли дощ не йде і нікого в гостях нема, з гуляння приходимо аж на вечерю (в 7–8), а по вечері вже не часто пишеться, бо за балачкою та слуханням гри на цитрі (п. Ольга вже досить далеко пішла за рік в тому хисті) не дуже-то пишеться. Забула ще одну увагу: ранком пишу не в хаті, а надворі, як тільки нема «хляпавки» (чудовий буковинський термін для дощу). В цілому припадає на роботу щонайбільше 4–5 (а частіше 3) годин на день, — се ж небагато? Правда, для мене і се немало, я вже більше не потягла б, певне. Тут я було почала приходити трохи в норму, та сталася пригода: заболів зуб (той самий, що болів мене шалено в Мінську), прийшлося його вирвати, та як нагнався опух з боєм і якимсь *status febrilis*,¹ то не давало се мені спокою ні вдень, ні вночі і знов розкрутило мене, — тяглося то більше тижня. Тепер опуху вже нема і не болить, тільки дірка з зуба все ще не зовсім заросла, але вже значно менша. Лікарь (дантист) дивується, з чого такі довгі наслідки, і поясняє те загальним станом організму. Може! хоч той організм і не такі операції витримував... видно, «час от часу неравен». Все-таки фізично я ліпше маюсь тепер (навіть після історії з зубом), ніж тоді, як була в Києві: шия й потилиця рідко болить і ніколи не болить так дуже, як раніш було, голова не тріщить так шалено, кашель перестав сливе зовсім, тільки на серці частенько млоїть (щовечора щось там колупає і таки досить доткливо), напад був тільки один, і то головно через зуб. Сьогодні, правда, горло болить, головно, коли дишу, але то пусте, може, маленька простуда, хутко мусить минути. От тобі й весь бюлетень ясної пані.

---

¹ Станом лихоманки (лат.).

В іншому всьому живеться мені тут так, як можна було сподіватись: п. Ольга — ідеальна товаришка, з тих, що не лізуть силоміць у душу і що не відпихають холодом. Мати її нагадує св[яту] Анну⁷³⁷ на малюнках Леонардо да Вінчі, батько, 75-літній патріарх,⁷³⁸ трохи консервативного «староруського» напрямку (остатні події в Росії зовсім збивають його з староруського тропу,⁷³⁹ і він вже, очевидно, сам не знає, що робити з своїми «твердими» сімпатіями). Старший брат,⁷⁴⁰ учитель (чі, як тут кажуть, професор), ein Gelehrter^I в німецькому значінні сього слова; молодший брат,⁷⁴¹ недавно укінчений студент, недавно ще бувший головою «Союза»,⁷⁴² студентського товариства, далеко живіший від старшого по характеру, а по напрямку теж живіший. Живуть ще в домі два німчики-гімназисти, підлітки, ganz wohlerzogen und nett,^{II} нагадують зверхнім виглядом і костюмом Зорю, як він тільки що з-за границі приїхав. З чужих приходять найчастіше п. Маковей, відомий, либонь, тобі з літератури (товариш і приятель п. Ольги, до котрої відноситься à l'Oukra[i]nienne, не à la Galicienne),^{III} та ще одна молоденька учителька, дуже гарненька буквиночка, панна Євгенія Пігуляківна, «татарська дитина»,⁷⁴³ як її зве п. Ольга за її чорнявість і трохи «необузданну» вдачу. Часом бачу більше людей, але дуже рідко, бо стараюсь у велике товариство не попадати, бо воно мені неприємно і навіть вадить, — у Львові я від того була зовсім розкисла.

Збіраємось ми з п. Ольгою до Кімполюгну,⁷⁴⁴ в ті околиці, що вона описувала в своїх новелах; там я, може, й довше зостанусь, бо є можливість устроїтись там матерьяльно добре, а згодом слід буде виїхати звідси на село, бо дедалі, може, тут і душно буде, як взагалі в місті літом. Ти маєш рацію, що не слід мені спішитись додому, я сама те знаю, але одна справа може мене заставити приїхати раніше, се, власне, портрет С[єргія] К[остянтиновича], що Труш обіцяв малювати з фотографії,

---

^I Учений (нім.).

^{II} Дуже виховані й чемні (нім.).

^{III} По-українськи, не по-галицьки (франц.).

але конечне при мені, бо так, здається йому, він зможе ліпше намалювати. Отже, приїзд мій значно залежить від того, коли і скільки часу Труш буде в Києві. (Про се останнє можеш нашим не казати, щоб не було зайвої розмови.)

Твої мрії мені подобаються, але справдити їх не так і легко, а чому се так, поговоримо потім, бо я вже тепер втомилась писати.

Піди, будь ласка, до Трегуб[ова] і скажи йому, що я застала О[льгу] Ф[едорівну] здоровішою, ніж сподівалась, і вона зробила на мене вражіння таке, як завжди. При тій спосібности попроси його запитати в ред[акції] «Києвск[ой] Стар[ини]», чи прийняли б там повість п. Ольги,⁷⁴⁵ якби вона зайняла 12 друк[ованих] аркушів (звісно, при відповідному змісті), п. Ольга хотіла б знати се скоріш.

Цілую міцно тебе і всіх наших. Будь мені здорова та енергічна, моя ти Лілея!

Твоя Леся

П[анна] Ольга тобі кланяється і всім нашим.

176. До М. М. Коцюбинського⁷⁴⁶

11 травня 1901 р. Чернівці

Чернівці, ул. Новий Світ, 61
11.V (28.IV).1901

Високоповажаний добродію!

Ще перед Великоднем отримала я від п. Чернявського⁷⁴⁷ запросини до участі в Вашому чернігівському збірнику,⁷⁴⁸ та через дуже прикрий стан свого здоров'я не могла тоді ні віршів переписати, ні навіть на листа, як годиться, відповісти. Дуже прошу, нехай п. Чернявський вибачить мені сю негречність, що й тепер не пишу до нього просто, а се тим, що я згубила його адресу чи, може, лишила її ненароком вдома.

Тепер я оце від двох тижнів пробуваю в гостині у п. Ольги Кобилянської, отже, ми зважили послати наші вкладки

літературні вкупі, та ще взяли три вірша від п. Маковея, що теж тут в Чернівцях мешкає. Сподіваємось, що наша посилка прийде ще не занадто пізно.

Якби до Вашого збірника мої «Єгипетські фантазії» не придалися, то дуже прошу прислати мені їх назад, бо переписування мені тяжче йде, ніж складання віршів, а тим часом треба вже помалу братись до переписування для того видання віршів моїх, що має таки вийти⁷⁴⁹ (може, я зберу на те енергію!) на Україні російській.

Мій щирий привіт Вам з дружиною,⁷⁵⁰ п. Чернявському і всім, хто мене собі пригадує у Чернігові. Панна Ольга Кобилянська теж просить привітати Вас і просить вибачити, що не пише Вам сама через надмір літературної і всякої іншої праці.

З найбільшою пошаною Л. Косач

177. До М. П. КОСАЧА

11 травня 1901 р. Чернівці

[Gruss aus Czernowitz]¹

(ул. Новий Світ, 61,

у п. О. Кобилянської)

11.V (28.IV).1901

Любий Міша!

Напишу тобі через тиждень справжнього листа, а тепер страх занята: роботи багато, а сили ще не дуже багато, хоч я вже й міцніша тепер, ніж була в Києві. Апатія трохи минає, а напади біснуватости теж зникають, хоч все-таки ще не можу зовсім в норму прийти. Мені тут у п. Ольги дуже добре, і не чужо, і дуже спокійно. Думаю, що верну додому настільки нормально, наскільки се взагалі для мене можливо. Де і коли ми побачимось? Рада б знати твої плани. Бувай здоров. Цілую тебе. П[анна] Ольга просить тебе привітати.

Твоя сестра Леся

---

¹ Привітання з Чернівців (нім.).

178. До П. А. Косача

21 травня 1901 р. Чернівці

Чернівці, Новий Світ, 61

8–21/V.1901

Любий папа!

Не дуже се добра звістка, що ти пишеш про мою редакцію,⁷⁵¹ та, врешті, сподівана після того, що я читала в тутешніх газетах, — скоріш всього, що справді моя редакція (отже, й моя робота в ній) лопне. Ну, що ж, пошукаю тоді деінде роботи, я думаю, що тепер буде легше знайти, коли вже мене трошки знають в журналістиці. Поки справа виясниться, то я не посилаю ще нової статті⁷⁵² в «Жизнь», бо шкода, як вона там пропаде, краще я вже, в случаї чого, приміщу її деінде, може, в «Вестн[ике] Евр[опы]», що, власне, тепер (як кажуть газети) втратив свою рецензентку З[інаїду] Венгерову, а вона, власне, писала на подібні теми, що і я. Ну, побачим, як там буде. Щодо грошей, то я тим часом їх маю і, сподіваюсь, на пробування тут і на поворот додому мені їх стане, якби ж не стало, то попрошу в тебе і зарані дякую, що ти так готовий виручать мене (в сьому я, звісно, ніколи не сомнівалась!). «Брокгаузіві», з ласки своєї, заплати, а я віддам, як розживусь.

Я вже писала мамі в Колодяжне, що хутко їду в Кімполунг і там буде мій адрес: Oesterreich, Bukowina, Kimpolung, bei Frau Johanna Niesner.^{1, 753} Я там, може, тиждень-півтора пробу-ду сама, а то п. Ольга буде зо мною, — вона так поладнала свої справи, щоб могли виїхати зо мною на довший час, а поки що листами замовила мені квартиру і пр., щоб мені вже приїхати на готове. Сама вона одвезе мене туди, вернеться додому, а потім знов приїде. Се справді дуже важно, що мені не треба буде шукати квартири і т. и., бо се могло б замість відпочинку завдати такий клопіт, що вся моя поправка пропала б.

З Черновець вибіраюсь через те, що літом все-таки краще бути на зовсім вільному повітрі, і через те, що відколи настав

---

¹ Австрія, Буковина, Кімполунг, у пані Йоганни Нізнер (нім.).

май, то в Чернівцях якось багато шумніше стало, більше торгу і більше війська, і в нас раз у раз під вікнами брязкіт навантажених возів, овечі та коров'ячі голоси, труби і барабани, так що вже занадто весело! Але у всьому іншому то мені тут однаково добре, як і раніше. Додому думаю вернути в кінці юня. Вертаючи, буду в Києві на скільки днів, а там подамся в Гадяч. Точно строка повороту ще не знаю, а якби мала що в своєму плані змінити, то ще маю час написати.

Пиши мені, любий папочка, як матимеш час, частіше. Коли я тобі звичайно рідко пишу, то се зовсім «не преднамеренно» і не від злої волі, — я всім рідко пишу, — а часом я сама не знаю від чого, просто від інертності.

Жаль мені вас трьох, що мусите гнітитись в Києві, там, певне, гаряче і неприємно тепер!

Ну, ти в принципі проти довгих листів — правда ж? То я вже скінчу. Цілую міцно тебе і Оксаночку з Дроздіком. П[анна] Ольга тобі і їм кланяється.

Твоя Леся

179. До О. Ю. Кобилянської

6 червня 1901 р. Кимполунг

6.VI.1901

Нехай хтось буде добрий⁷⁵⁴ і вибачить, що лист не на картці писаний, а таки так, «як Бог приказав» бути листам. Надворі страшна хляпавка, а хтось не має картки і не важитья витикатись на вулицю, бо буде «міау». Відколи хтось виїхав звідси,⁷⁵⁵ то з погодою нема ладу, як не зраня, то по обіді («am Vorabend»)¹ а все мусить хляпати! — міа-а-а-ау! А тут ще нема з ким в позу втомлених коней стати, то вже й зовсім біда...

Однак хтось ловить кожду суху хвилину, аби побігти в гори. Вчора від раня до полудня дощ дав спокій, отже, хтось бродив по Магурі⁷⁵⁶ цілих три години і було йому дуже добре, а сьогодні нема чистої години від самої ночі (вночі теж хляпало

¹ Надвечір (нім.).

розпачливо!), Рунг зовсім сховався, Магура в жалобі, гори проти мого вікна не всі видко і — з нашої проектованої екскурсії до Vale Sak[á]^{I, 757} нічого не буде! Хтось сидить надутий (скажіть се, коли хочете, п. М[аковою]) і не хоче навіть до роботи братись, а, властиве, треба, і погода саме літературі сприяє. Оце чийсь лист розбудив трохи чиюсь сердито-заспану енергію, то, може, воно якось піде з роботою.

Тут прийшла картка комусь від «вуйка Міроші», але хтось її собі присвоїв і, як схоче, то покаже комусь аж в Чернівцях, а тепер посилати не хоче, бо він взагалі лихий і надутий і до гречности не розположений.

Хтось із кимсь мусить конечно бути ще раз в Ревній,⁷⁵⁸ ganz bestimmt.^{II}

Тут когось дуже часто згадують, встаючи й лягаючи, на самоті, і вдвох, і втрох. Нехай хтось частенько пише картки, то буде чіча-ляля. Як татарчатко не напише комусь, то хтось його ззість, не соливши, як приїде.

Хтось посилає свій привіт всій милій родині Кобилянських і дякує за пам'ять та уважність, а комусь робить гіпнотизуючі паси в найбільш несподіваний спосіб. Па!

Хтось

180. До А. М. Драгоманової

7–8 червня 1901 р. Кимполунг

Kimpolung (bei Fr[au] Niesner)

7.VI.1901

O Rarissima rara!^{III}

Вже два листочки ти мені написала, а я тобі тільки самі «кореспондентки» посылаю — tu vois que je ne manque à suivre les bons exemples!^{IV} А тепер я вже навіть не знаю, де мій Парік пробуває,

^I Суха Долина (рум.).

^{II} Цілком певно (нім.).

^{III} О най-найрідкісніша! (італ.).

^{IV} Ти бачиш, я не пропускаю можливості наслідувати добрі приклади (франц.).

куди і як йому писати... І ще не знаю, чи напишу що путнього, бо якась мене *molle*^I нападає, сама не знаю, від чого, — певне, просто розлінувалась, а може, дощ наводить такий настрій. Се робиться смішно, що я вже в третьому, а може, й в четвертому листі споминаю про дощ, але ж недаром кажуть: *triste comme une journée de pluie dans les montagnes...*^{II} а подумай же, що я оце маю четвертий такий день зряду... *gnau, gnau, que misère!*^{III}

Се мене може навіть посварити з Буковиною, а ми ж були з нею в такій приязні: вона мене приймала сонцем і погодою, мамалигою і бриндзею, прекрасними пейзажами і добрими людьми, а тепер заманила мене в гори, що так страшно називаються — Рунґ, Магура, Рарев⁷⁵⁹ — і сами страшні, як насупляться хмарами, — та й поливає дощем... Ні, я не хочу про се говорити, зміню тему!

П[анна] Ольга вже три дні як поїхала від мене додому і навряд чи знов приїде, поки я тут, бо я не думаю дуже довго бути. Я по ній дуже скучаю, та, певне, й вона по мені, бо ми дуже звикли одна до одної і так нам добре було разом. Тільки ж я не могла далі в Чернівцях зоставатися, бо там почало робитись дуже гаряче, і курно, і душно.

8.VI. «Der Barometer steigt»,^{IV} — сказала мені сьогодні рано Frä. Niesner, моя господиня, однак дощ уже йде і Рунґ стоїть у смушевій шапці. *Speriamo bene...*^V Ми власне сьогодні мали проект великої променади, — найліпший спосіб накликати дощ!

Ну, що там у вас чутно? Чи світить сонце? Чи не маєте яких гостей з-за границі?⁷⁶⁰ Врешті, се, певне, ні, бо я досі отримала б «кореспондентку», а тим часом її щось нема. А *propos* галичан, Рарік, — добре було б, якби їм хто добре чуба намняв, бо

---

^I Млявість (лат.).

^{II} Сумно в дощовий день у горах (франц.).

^{III} Невтомно, невтомно, і з тріском!. (лат.).

^{IV} «Барометр піднімається» (нім.).

^V Будемо сподіватися, що так... (італ.).

вони вже починають переходити границі. Так, напр[иклад], в Чернівці якось приїхав один галичанин, коломийський діяч, *soi-disant*^I великий почитатель твого тата, і повів зо мною таку розмову, що я не знала, чи мені сміятись, чи викинути його за двері. Він став мене розпитуватись, чи ти, Парік, маєш взагалі замір вийти заміж і чи ти не заручена, бо там десь в Паріжі єсть якийсь галичанин з дуже заплутаною та авантурною історією життя, що, власне, хотів би оженись — з дочкою твого тата, *ni plus, ni moins*.^{II} Ні коломийський, ні паріжський добродій тебе ніколи не бачив, але, очевидно, вони обоє думають... *que c'est la moindre obstacle*.^{III} «Я чув, — сказав коломийський «філософ», — що п. Драгоманова має бути восени в Паріжі, отже, познакомитись було б недовго»... Коли я взяла сердито-саркастичний тон в відповідь на таке «попівське сватання», то коломиєць трохи ускромився і почав запевняти, що він, властиве, тут ні при чому, що він тільки «об'єктивно реферує» мені справу і так само «об'єктивно збирає відомости» для свого приятеля, котрий, впрочім, єсть дуже достойний і «приятний во всех отношениях» чоловік. Я сказала йому так само «об'єктивно», що не ражу сьому достойному паріжському галичанинові починати з тобою таких «суб'єктивних» розмов, бо я певна, що ти його висмієш. Коломиєць задумався і рішив, що, може, й справді з того нічого не буде: «Я от питав і артиста Т., чи не знає він чого про заміри п. Др[агомано]вої, то він відповів, що п. Др[агомано]ва про свої заміри ні з ким не говорить, але, певне, якби схотіла піти заміж, то не потребувала б їхати аж до Паріжа по молодого, бо знайшлись би, може, ближче люде, що сами до неї приїхали»... *Là dessus la conférence était clôse*.^{IV}

Се тобі один приклад галицької *arrogance*,^V а я їх бачила не один і в такому і в іншому роді.

---

^I Ймовірно (франц.).

^{II} Не більше, не менше (франц.).

^{III} Це найменша перешкода (франц.).

^{IV} На цьому розмову було закінчено (франц.).

^V Зухвалостві (франц.).

Знаєш, rarissima,^I щоб купити тобі хвартуха, то треба хіба їхати до Коломиї, бо ні у Львові, ні в Чернівцях я таких хвартухів не знайшла, вони там тільки часом случайно бувають, а взагалі то коломийський вироб, так само, як і різьблені дерев'яні річі. Може, на поворот затримаюся на день в Коломиї, то куплю. Чи не маєш, а пророс, чоґо переказати «коломийському сватові»?

Rarissima mia,^{II} кінчаю листа à la diable,^{III} бо отримала такі листи, що треба зараз же одписати, не відкладаючи. Зрештою, може, я тепер писатиму частіше.

Із наших boules vagabondes^{IV} обізвалась Лілея і Дора — enfin.^{V, 761}

Бувай здорова, цілую тебе міцно, і дядину, і Зорю.

Ta cousine pour toutes les éternités.^{VI}

Леся

181. До О. П. Косач (сестри)

9 червня 1901 р. Кимполунґ

Kimpolung (bei Fr[au] Susanna Niessner)

9.VI (27.V).1901

Лілея моя лілейная!

Я не можу тобі взяти за зле, що ти мені не писала, бо я сама теж дуже неенерґічно бралась до листів увесь сей час і, признаться по правді, писала їх з чималим примусом, хоч теж, властиве, нічим не занята настілько, щоб не мати часу писати. Тепер мені досадно, що треба писати до тебе, коли, власне, треба б говорити і то ще не виключно словами. Я знаю, Лілея моя, як багато у тебе думок тепер, мені здається, що я їх вкупі з тобою

^I Найрідкісніша (італ.).

^{II} Моя найрідкісніша (італ.).

^{III} До чорта (франц.).

^{IV} Мандрівних колобків (франц.).

^V Нарешті (франц.).

^{VI} Твоя кузина навіки (франц.).

думаю і, мені здається, на твоєму місці я б зважила вчинити так, як ти.⁷⁶² Коли ти можеш, то се вже досить для жінки з Косачівського роду (згадай, що нам часом на сю тему тітки говорили), і, нарешті, життя кожної людини складається з моментів, часто суперечних між собою, треба тільки, щоб твоя дружина розуміла і поважала усі ті моменти. Ти розумієш, що я хочу сказати? Єсть речі, що якимось не кладуться schwarz auf weiss...¹

Я думаю, відкладати було б гірше не тільки для М[ихайла] В[асильовича], але і для тебе, — невиразне становисько завжди мучить, коли воно надто довго триває, і ти добре зробиш, коли покладеш йому край. Порвати ви б не могли безкарно для обох, та й нема рації поривати: повної ідентичности в думках і почуттях двох дорослих і під різними впливами вихованих людей, я пересвідчена, не може бути, її навіть не треба вимагати, бо гармонія не в ідентичности... Ні, виходить сухо, педантично, книжно... Лілея моя, здається, я на сей раз втратила всякий дар слова (принаймі писаного)!

Врешті, так буде, бо так мусить бути, — і знаєш, коли я вперше зовсім уже виразно побачила, що так мусить бути? Тоді у Мінську, як ми з тобою одного ранку розмовляли. Я тільки нічого порадити тобі не могла, бо я не вмю радити, а тільки розуміти і співчувати, ні, навіть предчувати, — тільки мої пречуття ніколи мені нічого не помагають. Є речі такі, що людина мусить на них одважуватись сама, не питаючи ради нічиєї, і я рада, що моя Лілея має сю одвагу. Не порадою, а спільною розмовою, щирою, одважною, хотіла б я допомогти тобі вияснити ті питання, що тільки я одна у тебе розумію. Так, я одна, бо я багато в чому думаю і почуваю інакше, ніж решта нашої родини і твої приятелі, але ж нормальним людям багато чого недоступно такого, що зовсім ясно стоїть для таких ненормальних, як я.

Виключаючи спорні моменти (про них будем говорити, коли хочеш), я безмірно рада за тебе (се видно й по неладі мого

---

¹ Чорним по білому (нім.).

стіля і почерка), що ти матимеш таку справді вірну і щиру дружину. Не міряй і не важ, хто більше, а хто менше любить, бо на сі речі не досить відомих «измерений», а треба іншого, не математичного. Не міряй і не важ, не збирайся жити, а живи, люби, скільки можеш і як можеш, то менше буде жалю, вірь мені, ніж коли б ти все розмірила, розважила і відклала на завтра, бо «завтра» не завжди приходить.

Се дуже мало похоже на тверезу пораду старшої сестри, але ти знаєш, що твоя сестра часто буває «без вина п'яна́» і тверезість не належить ні до її цнот, ні до її професії. Ні, ні, я нічого не ражу тобі і навіть не бажаю, я тільки буду щаслива за тебе, коли ти будеш щаслива, а здається, ти досі мала репутацію взагалі щасливої (і «линовище» найшла!).⁷⁶³ Ось бачиш, тепер навіть все до сього часу обходиться без драм, так властивих нашій родині при всяких «рішучих моментах». Ну, коли вже Микунька «дає своє благословенство» (запевне, навіки нерушиме), то, певне, воно таки «іменно» так слід. Але справді, М[ихайло] В[асильович] покорив увесь наш клан (се перемога навіть численно немала!), бо він справді, об'єктивно взявши, має право на найбільшу симпатію. Щодо мене, то коли я називаю його своїм братом, то се не жарт і не марне слово. В яких би він відносінах не був до тебе, для мене він уже раз назавжди брат. Ще на Новий рік наше з ним побратимство не було вже пустою формою, а потім ті страшні і незабутні для мене часи, що ми вкупі з ним пережили в Мінську, зробили його мені ще ріднішим, показали мені всю одвагу і разом з тим ніжність його серця. Коли найближчі приятелі мого нещасного друга боялися «розстроїти собі нерви» його видом, в той час М[ихайло] В[асильович], не примушений ніяким «довгом серця», був для нього (і для мене ще більш) справжнім братом милосердя і помагав так, як тільки було в людській силі допомогти. А вже до мене самої він і тоді, і потім був таким уважним, що коли б хотіти віддати мірою за міру, то, певне б, знов математика зрадила б, — може, ти вже якось відплатиш за мене...

А спитай лишень там мого братіка, чи хутко він має виїхати до Америки⁷⁶⁴ і чи буде ласкав хоч мені подати свою адресу?..

Ти добре зробила, що не дотримала заміру скривати час твого весілля до остатньої години, бо я таки справді мушу собі сукню пошити хоч яку-небудь, та білу, бо я не хочу бути в чорному на твоєму весіллі, а в кольоровому я просто якось не в стані бачити себе тепер, та в мене навіть і нема нічого кольорового тепер. Ти знаєш, як я відношусь до церковних церемоній взагалі, а до сеї спеціально, але як вона вже конечне мусить бути (коли се инакше вносить «трагедію» в родину!),⁷⁶⁵ то треба її принаймі зробити якнайменше неприємною. Єдине, що є гарного при тій церемонії, то убрання молодої, правда ж? Врешті, діло не в обряді, а в настрою того дня. Се дуже добра ідея виїхати до тьоті Єлі на той час, там справді ніхто не нависатиме. Дружками будемо тобі ми — правда? боярами Микунька і Юрко,⁷⁶⁶ — можна обійтись en famille,¹ слава Богу. Чи, може, маєш ти або М[ихайло] В[асильович] ще кого просити? Може, Галя К[омарова] приїде?.. Моя Джілія! Все-таки, — прости мене, — трошки мені смішновато казати «твое весілля», «твої дружки», коли подумаю, що все-таки ти і «Пуцик», і «Пудільда» і т. д. Ну, але ж правда, що ти і Лілея, ще й навіть лілейная, се дуже важно і поважно!

Хотілось би знати, як то ви на осінь устроїтесь. Моя товариська, і дружня, і братерська поміч завжді до вашої послуги, не забудьте.

А як се мама помирила свої ідеї щодо замужніх студенток і жонатих студентів з вашими замірами? Цікава я знати, що каже Оксана? вона ж у нас найхимерніша «свість»...

Я, здається, не втерплю і виїду звідси на цілий тиждень раніше, ніж спочатку думала. Раз, що хочеться скоріш бачити тебе; друге, що п. Ольга мусіла виїхати до Черновець і вже не може вернути сюди, а мені без неї скучно; третє, що розпочались дощі невсипущі і я починаю тратити надію на погоду, а дощ в горах — се розпачливе нещастя, щоб ти знала! Однак два тижні ще з певністю пробуду тут, бо треба конечне (крайня пора!) покінчити деяку літературну роботу, давно

---

¹ Своєю роудиною (франц.).

занедбану,⁷⁶⁷ а вже я напевне не могтиму її писати ні на переїздах, ні в Колодяжному. У всякім разі, хоч би й три тижні я пробула тут, то в початку іюля (ніяк не пізніше 1-го) буду в Колодяжному.⁷⁶⁸ Скоріш усього буду після 20 іюня, — раніш не можу, бо мушу на поворот ще побути в Чернівцях, вступити до Львова, а може, й до Коломиї.

Про себе спеціально не маю що багато писати. Я значно «склеїлась», нападів нема (було в Чернівцях тільки два, і то з виключних причин), тільки часом трошки обридає кашель, що почався у мене ще в Мінську (М[ихайло] В[асильович] не раз мене збирався бити за се!), та по ночах часом буває якийсь *status febrilis* з дуже важкими снами, але то пусте, бо жадних лихих наслідків з того нема. Лінуюся страшенно і справді не знаю, «куди я йду» з такою лінью... Але хоч там як, мушу оце добре взятись до роботи, бо, далєбі, час не жде. Життя проважу тут таке буржуазно-регулярне, як стара німка, навіть засипаю сливе завжді в 11 г[один] (просто аж сором!), встаю, правда, в 7 і раніше. Як тільки нема дощу, хожу багато в горах, а як дощ, то сижу на веранді і пишу або валяюсь на кушетці і думаю, по більшій часті про те, про що взагалі не варто думати... От і весь триб. Ще, правда, позавчора цілий день, від раня до вечора, писала вірші — вже іменно «стіх найшов».⁷⁶⁹

Ну, годі!

Спасибі за перслані листи, по мірі сил моїх буду на них відповідати.

Лілейнее мое, будь здорове, і веселе, і щасливе, і «легкомысленне» (се головно!). Міцно цілую тебе, так міцно, як люблю тебе, *mia Giglia bianchissima*.^I Всю братію теж цілую.

Твоя Леся

P. S. A G[eorge] Sand^{II, 770} все-таки читай! то не вадить.

---

^I Моя найбільша Лілее (італ.).

^{II} Жорж Санд (франц.).

182. До М. В. Кривинюка

9 червня 1901 р. Кимполунг

Kimpolung, 9.VI.1901

Нема на часі кращої картки, ⁷⁷¹ нехай вже буде хоч ся (дощ не дає купити кращої).

Напишіть, чи поїхав уже в Москву мій protégé, мені се конче треба знати, а не маю звістки.

Може, Вам що треба у Львові, то з поворотом буду там.

Ну, а коли ж в Америку?

Я, знаєте, хутко навколо світа поїду, ⁷⁷² то могла б до Вас «на візиту» вступити. Жарти на бік! — стискаю щиро Вашу руку.

Ваша сестра Леся

Дорі напишу завтра на двох картках.

183. До В. Г. Крижанівської-Тучапської

10 червня 1901 р. Кимполунг

Oesterreich, Bukowina, Kimpolung

(bei Frau Susanna Niessner)

10.VI (28.V).1901

Простите, дорогая Вера Григорьевна, впрочем, я знаю, что Вы не сердитесь, Вы не можете думать, что в моем молчании была злая воля. Много раз я собиралась приняться за письмо к Вам, и — признаюсь — не хватало решимости, — Вы можете этому поверить после тех ужасных писем, которые я решалась писать Вам из Минска? Да, но тогда была высшая мера напряжения, а теперь *détention des forces*.¹ Я приехала в Киев разбитой, не столько внешне (у меня всегда более или менее одинаковый вид), сколько внутренне: невыразимый разлад, мысли, которые не поддаются словам, чувства, которые не находят ни в чем выражения, странные навязчивые идеи — все это измучило меня страшно, и ближайшим результатом было сильное

¹ Спад сил (франц.).

обострение моей истерии, неспособность к работе, а потом непреодолимая апатия, инертность, под час непростительная. Все это, что я Вам пишу, конечно, не служит мне оправданием, а только показывает, что я далеко не героиня (и это, конечно, не ново!), но Вы оправдаете меня без оправданий.

Сейчас после светлого праздника я уехала за границу, на Буковину, к одной своей приятельнице, украинской беллетристке, с которой мы недавно, но уже близко знакомы. Здесь я нашла очень спокойную и подходящую обстановку и вполне дружеское отношение. Начала несколько приниматься за работу и приходить в себя, но несколько тяжелых впечатлений, достигших до меня из родного края, которые я в другое время сумела бы гораздо спокойнее принять, опять выбили меня из колеи, опять я «вышла из берегов», а к этому еще случайным образом присоединился легкий грудной катар, при чем показала дважды кровь из горла et voilà toute la boutique de diable à recommencer!¹... Я опять обратилась к испытанному средству, к перемене места, и переехала из Черновиц сюда, в Кимполунг, засела в горах, в одиночестве, и вижу, что хорошо сделала, — по крайней мере, ко мне возвратился образ человеческий и хоть некоторая работоспособность.

Вот Вам моя одиссея, или, если хотите, иеремиада, а теперь напишу о том, что для Вас, наверное, более важно.

Я посылаю Вам теперь один, переснятый, портрет нашего друга, я пересняла еще и другой, с одной группы, который в оригинале казался мне наилучшим, но в переснимке он вышел так ужасно плохо, что я не могу послать его Вам. Летом я буду в Гадяче, где была снята эта группа, — может быть, негатив еще существует, то я закажу отпечатать для Вас отдельный медальон. Если же негатива уже нет, то осенью у меня будет большой портрет, который напишет для меня один художник,⁷⁷³ знавший С[ергея] К[онстантиновича] (я собрала для него целую коллекцию карточек, из которых не все принадлежат мне), если портрет будет удачный, я [с]фотографирую его

---

¹ І вся ця чортівня знову розпочинається!... (франц.).

для Вас. Вы же позвольте мне удержать за собой Вашу карточку, ту, которую Вы прислали нашему другу, пусть она перейдет ко мне по наследству вместе с другими предметами, которые он сам завещал отдать мне.

Что написать Вам о его последних днях? Все это было бесконечно тяжело. После моих писем к Вам и его последнего к Вам (это было вообще последнее его письмо,⁷⁷⁴ больше он никому не писал) ему становилось все хуже и хуже, и наконец я увидела высшую меру человеческой слабости и несчастья, — я не могу и не хочу описывать Вам все это, т[ак] к[ак] знаю, что при жизни он был бы этим недоволен: он все время, не раз по ночам, просил меня заботиться, насколько в моих силах, о том, чтобы он не имел отталкивающего вида по смерти, просил покрыть его вуалью, украсить цветами, — он говорил, что это мой долг как друга и как поэта.¹ Пусть же будет так! Пусть никто не видит его таким, каким я видела его (даже остальные окружающие не все видели). Довольно, если я скажу, что в последний день я не стала бы удерживать его при жизни, если бы даже это было в моей власти; только присутствие его родных мешало мне впрыснуть ему морфий (меня упорно преследовала эта отчаянная мысль), если бы только я могла, я дала бы ему Gnadenstoss^{II} — Вы знаете, что это такое? Но довольно об этом, а то я опять с ума сойду... В самые последние минуты, однако, не было уже ничего ужасающего, он взял меня за руку, стал дышать все реже и реже, потом совсем затих и вдруг сделался прекраснее, чем был когда бы то ни было при жизни. При нем были тогда только его отец, я, доктор (его приятель) и один мой приятель из Киева.⁷⁷⁵ Я держала его за руку, пока совсем не прекратились последние признаки жизни, потом я начала исполнять «долг друга и поэта», но это еще не кончено. Осенью я поеду устраивать вместе с его отцом его могилу (он и об этом просил), и много еще надо сделать, но это пока относится только ко мне.

---

¹ М[ожет] б[ыть], это предрассудки, но они и мне свойственны. — Л. У.

^{II} Смертельный удар (нім.).

Что Вам сказать еще? Несмотря ни на что, он всегда был внимателен и деликатен к окружающим и с нежностью относился к своим друзьям, но это Вы сами знаете из его писем. И знаете ли, иногда, разговаривая с ним (пока это еще было возможно), мне приходило в голову, что только болезнь (сначала непризнаваемая ни им, ни его друзьями) заставляла его быть скептически-пассивным, а в сущности, альтруистическая восторженность никогда не умирала в нем, даже в бреду...

Довольно уже, я устала и Вас утомила — ведь правда? Но другого я не могла написать, да и Вы ждали от меня этого, — не знаю, так ли я исполнила Ваше желание, как Вы ожидали, но, видите ли, я еще не совсем возвратила себе прежнюю энергию. Положим, и то была чисто нервная энергия, да все же без нее еще хуже. Но она уже возвращается ко мне, — не правда ли, как скоро? Ведь еще не прошло и трех месяцев.

Сегодня я, правда, немного больна, весь день голова болит и кашель изводит, но я не хотела уже дальше откладывать с письмом, тем более, что много очередной работы и время с каждым днем все больше занято будет.

Напишите мне теперь о себе, я очень хотела бы знать, как Вам живется.

Здесь я пробуду еще две недели, потом отправлюсь в Черновцы (ул. Новий Світ, 61), а в начале июля буду ненадолго в Киеве. Пишите мне лучше в Киев, чтоб наверное письмо меня нашло.

Жму крепко Вашу руку, привет Павлу Лукичу.⁷⁷⁶

Ваша Л. Косач

184. До І. Я. Франка

11 червня 1901 р. Кимполунг

Kimpolung (bei Frau Susanna Niessner)

Шановний добродію et cher Maître,¹ — як стоїть справа з нашим катальогом?⁷⁷⁷ Я хтіла написати Вам взагалі звідси, та щось не пишеться (от і «письмателька!»). Мої твори, призначені до «Вістн[ика]», переписують мені у Чернівцях,⁷⁷⁸ та щось довгенько, — як будуть готові, то пришлю.

Щиро вітаю Вас з родиною і товариством.

З поважанням Л. Кос[ач]

У Львові буду через три тижні, а два тижні пробуду ще тут, у горах.

185. До О. Ю. Ковилянської

11 червня 1901 р. Кимполунг

11.V[I]

Хтось має довести до чиеїсь відомости, що приїде до когось раніше, ніж сподівався. Прийшли такі листи з України, що хтось уже мусить бути в початку липня вдома, бо там без нього вода не освятиться. Звістки не сумні і не страшні, навпаки,⁷⁷⁹ але тим більше треба додому їхати. Розкажу в чім діло при побаченні.

Тут усе хляпає, але хтось ловить хвилини помежи дощем і таки бігає трошки. На Магурі тільки раз був (сам), а на Vale Sak[á] ніяк не попаде — кара Бога!

Нехай би мені хтось добренький прислав книжки і рукописі (головно рукописі,⁷⁸⁰ а книжки можуть сяк-так заждати), бо хтось все-таки ще просидить тут два тижні, а 26-го виїде (се буде 4 тижні якраз пробування в Кім[полунзі]).

Сьогодні перший соняшний день, відколи хтось когось покинув, — бачите, і сонце комусь не світило!..

---

¹ І дорогий метре (франц.).

Хтось отримав гарненькі фотографії кримські і полтавські—для когось—і все-таки не пошле комусь, бо недобрий. Сам привезе.

Хтось був знов нещасний з листами, мусів написати їх $777 \times 7 = \dots$ (завелика математика).

Хтось дякує комусь за уважність і добрість і—не може описати рухів своїх рук.⁷⁸¹

Дами Нізнер шлють Вам привіт.

Хтось вітає всіх-всіх.

Л. К.

186. До О. Ю. Кобилянської

17 червня 1901 р. Кимполунг

17.VI.1901

Liebe, liebste Wunderblume!^I

Хтось просить не сварити, що не зараз вислав фотографію,⁷⁸² се вийшло так: листонош прийшов, як мене не було вдома, а він такий педант, що тільки в руки адресатові віддає реком[ендовані] листи, отже, приніс вдруге Вашого пакета аж увечері в суботу, а в неділю хтось на пошту до полудня спізвився, бо намагався викінчити того ж таки дня статью для «Жизни»,⁷⁸³ але викінчив тільки аж по полудні! Тоді вже взявся заодно переглядати чужий манускрипт⁷⁸⁴ (присланий від когось з Черн[івців]), думав, що пошле його сьогодні до Львова, але бачить, що конечне мусить мати старий манускрипт,⁷⁸⁵ бо деякі місця в копії полишені біло і невідомо, що там має стояти, а напам'ять хтось не вміє. Отже, чи не буде хтось такий добренький послати сюди хутенько старого манускрипта, аби хтось другий мав уже собі з тим спокій. Він уже одну біду з голови позбув—оту статью до «Жизни» про «Мих[аеля] Крамера»—es lebe die Freiheit!^{II} Хто не має обов'язкової, на термін, літерат[урної] роботи, той не знає, яке то щастя має чоловік

^I Люба, дорога чудесна квітко! (нім.).

^{II} Хай живе свобода! (нім.).

в той день, коли нарешті відправить рукопись геть з хати! Тепер на тиждень хтось має цілковиту волю (окрім чужого манускрипта!), а там мусить подумати про матерьял до дальшої статї, бо хтось инакше сяде на лід з своїми фінансами, як не буде статкувати, вже й так до кінця липня не матиме нічого і не знає, чи дотягне «до нового» о власній силі, чи прийдеться «просити помочі згори»⁷⁸⁶ (а хтось уже від того відзвичаївся!). Комусь три місяці безробіття (нібито спочинку!) і цензурні капризи⁷⁸⁷ вилізуть боком, бо муситиме потім подвійно гарувати... Ет, якось-то буде! не варт про те говорити!

Фотографій замовте, будьте ласкаві, в тим часом. Єсть деякі дефекти в тому знимку, то я щось не знаю, чи замовляти більше. Поражуся з Вами, приїхавши.

Хтіла написати Вам більше, як ми з фрейліцікою ходили в Korlagan-Schlucht,^{1, 788} як вона там у воду впала і т. и., але нехай вже або другим разом, або розкажу на словах. Тепер якось я втомлена від писання і не маю гумору. Зрештою, маюся добре і приїду, певне, до когось зовсім здоровою.

Св[ятій] Анні цілую ручки і прошу видужати зовсім, поки хтось приїде. Всій Вашій родині мій уклін. Чорненьку дитину поцілуйте.

Ой, спішусь, вже пізно, здається, на поchtу!

Паси, паси, паси... па!

Хтось

Обидві п. Нізнер когось вітають.

187. До О. Ю. Ковилянської

23 червня 1901 р. Кимполунг

Kimpolung, 23.VI.1901

Хтось когось пасами гладить і дякує за посилку (вона вже поїхала далі, слава Ісусу Христу!), — хтось не одписав одразу, бо мав багато спішної писанини. Що «Міріам»⁷⁸⁹ не приїхала, то

---

¹ Корлаген-Яр (нім.).

не біда, не буду вже її посилати, а повезу сама з цілою пачкою інших своїх «дітей».

Jemand gewiss hat Pech!^I ні до Vale Sak[á], ні до Путної⁷⁹⁰ не міг вибратись через дощ — і вже, певне, не вибереться, бо в четверг таки хоче їхати до Черновець (з Гатної⁷⁹¹ Schnellzug'ом поїде), — пора вже! і хтось там «праче» за кимсь, то треба йому раду дати.

Казав мені ведмідь з Рунгу, що симпатизуючий йому професор ist promoví[e]rt,^{II, 792} — як правда, то прошу передати повіншування від мене, а від себе порадьте не надуватись, бо то не файно і не фіялково. Мене он дощ мочить, і чаю вже не стало, і зо Львова ніхто не пише, і кашель дере, і переписування «млоїть», а я й то не надуваюсь.

Св[ятій] Анні з родиною мій привіт.

П[ані] Нізнер кланяються і дуже просять написати, чі маєте приїхати.

Па! па! па!

Хтось

188. До О. П. Косач (сестри)

26 червня 1901 р. Кимполунг

Kimpolung, 26–13/VI

Ліля!

Спасибі за телегр[аму].

Їду все-таки звідси завтра, але з Черн[івців], порадившись там, напишу. Я там запрошена в одно близьке село в гості, отже, там побуду, може, щодо Вижниці⁷⁹³ одвинусь (то недалеко і там має бути дуже гарно). У всякім разі значно не забарюсь, але, може, на тиждень проти визначеного. Вже хочеться до вас, годі блукати... Напиши в Черн[івці], чі довго будете в Колод[яжному], — може, мені вже просто в Гад[яч] їхати? Але скілька день в Колод[яжному] я б з охотою побула (довго боюся),

^I Комуś, звичайно, не пощастило! (нім.).

^{II} Захистив дисертацію на вчений ступінь (нім.).

я вже давно там не бувала. Зрештою, сподіваюсь застати листа завтра в Ч[ернівцях].

Бувайте здорові всі, хто є вдома, хутко побачимось.

Леся

189. До М. В. Кривинюка

26 червня 1901 р. Кимполунг

Жду відповіді, що сталось з моїм «протеже», — чому не пише, чі потрібні все-таки мої Recommendations-Briefe?¹ Спитайте і напишіть хоч сами в Ч[ернівці] мені. Дивне диво з тим А. Т.! Вітаю.

Л. К.

190. До М. І. Павлика

3 липня 1901 р. Чернівці

Чернівці, Нов[ий] Світ, 61

3.VII.1901

Шановний друже!

Я таки позволю собі все Вас так називати, як було давніше в листах, — а Ви чі позволите мені?

Ваш лист я прийняла до відомости, хоч і сподіваюся, що мені не прийдеться по Вас брати спадків, бо Ви самі будете в силі покінчити те, що заміряете. Але, звісно, обачність ніколи не вадить.

Спомини Ков[алевського] тримайте в себе⁷⁹⁴ або хоч і Лоз[инському]⁷⁹⁵ передайте, а я їх, вкупі з своїми споминами про Ков[алевського], сподіваюсь видати восени на українські гроші. Свій манускрипт, може, могтиму лишити в Галичині тепер, як буду там на переїзді додому. Було думала я 10.VII їхати до Львова, аби ще там захопити Франка для деяких своїх справ, та потім виявилось, що ті справи можуть пождати, то я ще собі посижу на Буковині, бо мені якось добре тут. Вас я таки

---

¹ Рекомендаційні листи (англ., нім.).

сподіваюся бачити на поворот. Пишіть мені, чи думаєте куди із Львова на літо виїздити, коли і куди, власне.

Про листи Коң[иського] відповіді ще не маю,⁷⁹⁶ — попрошу Труша, щоб залагодив сю справу, досі він вже в Києві.

Тепер я Вас попрошу допомогти мені в одній справі, бо я вже не знаю, як мені з нею бути. Я лишила Ганкевичу скілька рукописів моїх товаришів з України⁷⁹⁷ для видання у Львові, просила його обчислити, скільки ті видання будуть коштувати (кожде окреме), котрі з них можуть бути видані на галицькі кошти, а котрі потребують українських. Він обіцяв мені се в найшвидчій часі написати до Черновець, тим часом я сама йому вже тричі писала і не маю ні слова, ні відгуку, — а тут товариші допитуються, що буде з роботою.⁷⁹⁸ Се мене ставить у дуже прикрий стан супроти товаришів, та й погано се тим, що може розхолодити до праці людей, а вони ще тільки недавно взялись до неї охоче. Я Вас дуже прошу, коли Вам се тільки не прикро, побачтесь з Ганк[евичем] і попросіть його, коли не написати, то хоч Вам на словах сказати те, про що я оце питаю, і напишіть мені сюди ту відповідь.

Ну, а крім того, я взагалі рада завжді кожному листові од Вас. Сердечно стискаю Вашу руку.

Л. Косач

191. До Михайла та Ольги Косачів (сестри)

5 липня 1901 р. Чернівці

Чернівці, Нов[ий] Св[іт], 61

5.VII (22.VI).1901

Дорогі мої обоє, ви вже там, може, лаєте, що я мовчу, але мені так трудно було зібрати думки, що я просто не знала, як і з чого почати, та добре, що несподівано моя «проникливість» (до крайности розвинена останніми часами) відкрила мені виход, і я вже можу писати просто. Діло було так: я отримала ваші листи і днів два-три все думала, чого се до мене так гостро взялися? чого Міша радить їхати в Швейцарію і робить се «внушение» папі? чого ви так напинаєте, щоб їхати до Відня, йти

притьмом до лікаря etc. etc.? was ist eigentlich geschehen?^I адже я нічого нового про себе не писала проти того, що було в Києві; проте досі був spokój w kraju,^{II} а тут раптом... Сижу так і медітую, аж тут надходить Квітка,⁷⁹⁹ я дивлюсь на нього і якось несподівано «думаю вголос»: «Чи не ви се зрадили мене?» — його раптом мов хто окропом полив, зробився такий, що аж у мене вже не стало жорстокости напасти на нього так, як би варт було. Та властиве, чи справді варт було? Може б, кожний так вчинив на його місці. Головно ж те, що я не маю нічого проти того, аби мої обставини були відомі вам (я їх ховала головно від мами, бо не хотіла її попусту лякати, а без переляку вже б не обійшлося), і коли досі не писала нічого, то почасти через те, що взагалі рідко писала, а тема остатнього листа заставила мене зовсім забути про деталі мого здоров'я,⁸⁰⁰ почасти ж не хтіла ставити вас у фальшиве становище, як стануть допитуватись старші: а що вона пише і т. д., головно ж думала, що хутко буду зовсім здорова, то не варт і турбувати вас даремне (Квітці я якось нечаяно проговорилась, і то не думала, що він придасть таке значіння). Ну, нема лиха без добра, дякуючи неконспіративності К[вітки], можу зате писати (навіть уже мушу) зовсім по щирости, без недомовок. Отже, почну ab ovo:^{III} відомо вам, що кашель дере мене давно (ще з Мінська), часом менше, часом більше, а як зовсім перестає, то дуже не надовго, днів на два, а потім знов починає. Перше був кашель сухий, потім став трохи мокрий, але не дуже, аж нарешті (неділь 7 тому назад) об'явилась трохи кров горлом, нерви знов заграли, стало якось «млоїти» в грудях (головно з правого боку, з того ж боку у мене чогось завжди червоніше лице, так наче рум'янець), я вдалась до лікаря, що тут вважається найліпшим (бувний ординатор з Allgemeines Krankenhaus^{IV} у Відні), він мені сказав, що кров пішла від нервових причин,

---

^I Що ж насправді сталося? (нім.).

^{II} Спокій у країні (пол.).

^{III} Від яйця (букв.), спочатку (лат.).

^{IV} Лікарні загального типу (нім.).

але що все-таки маю в грудях ein kle[i]nes Katarrh^I (чі в бронхах, чі в легкому, того не сказав), що сам по собі зовсім не єсть небезпечний, тільки що я взагалі дуже анемічна і слабка (zu schwächlich)^{II} і хоч не маю виразної хвороби грудної (keine eigentliche Brustkra[n]kheit),^{III} але маю «предрасположение» (nur die Anlagen sind vorhanden,^{IV} — до тих Anlagen належить і теперішній катар); порадив мені їхати з міста десь у гори, жити гігієнічно і дав надію, що катар за яких два-три тижні мине. Отож я поїхала в Кімполюнґ. Жила справді дуже гігієнічно, нічим дуже не томилась, їла багато, лягала спати рано, але мене погода «підкузьмила» трохи: тільки перший тиждень було порядно, а потім як став іти дощ, то з малими інтервалами йшов увесь час (так я і виїхала в дощ!). Вілігости, правда, великої не було, бо там дуже швидко сохне (такий ґрунт і каміню до того багато), але гірські потоки порозливались і попсували мені сливе всі променади, так що приходилось більше сидіти вдома або ходити десь поблизу, тимчасом як найкращі місця були власне найдалше (я туди і ходила перший тиждень). Була помилка певна в тому, що я (оглядаючись на раду київських лікарів, що казали мені дуже високо не забіратись) оселилась в долині, а не на горі (хоч долина сама досить високо положена), тим часом, живучи там, завважила, що завжді, як заберусь вище в гори, де вже ніякого сліду мійського^V нема, то зараз мені дихати вільніше і більше енергії почувається; та перебіратись було вже трудно (повірте на слово, бо довго описувать, чому власне). Все-таки я завважила, що стала поправлятись, але остатніх тижнів 1½ так припустив дощ, що зопсував мені геть настрої і з'явилось щось наче пропасниця, маленька, без жадної правильности в нападах, якась капризна, тривала дуже недовго і таки ще в Кімпол[унзі] минула без жадних ліків. Кашель було відновився, знов два-три рази

---

^I Невеликий катар (нім.).

^{II} Занадто слабка (нім.).

^{III} Немає ніякого грудного захворювання (нім.).

^{IV} Тільки схильність видно (нім.).

^V Міського (заст.).

трохи об'являлась кров (прожилками в мокроті) і скільки днів обридав мені якийсь противний залізний смак після кашлю, нарешті се минуло, але кашель таки не минув. Вернула я до Черновець і ото вже роздумувала, щоб додому вертати, та надійшли ваші листи, тим часом я знов трохи киснуть почала: нічого виразного, тільки упадок енергії (остатніх днів три), малокровний стан голови (се трудно описать, але здумайте собі той стан, коли занадто довго просидіти в воді), кашель то менше, то більше. Отож я сьогодні знов пішла до того самого лікаря. Він ще уважніше оглянув мене і сказав, що катар таки не минув, хоч, на його думку, поменшав, але що загальна поправка дуже-дуже незначна. Сказав, що, певне, я завжді буду більш чи менш анемічною, але в такій мірі, як тепер, то не годиться і треба конче поправитись, з огляду на Anlagen та й на нерви, що мусять нібито теж поправитись вкупі з загальним станом (вони, може, й так поправились, бо в Кімп[олунзі] ні одного нападу не було і тепер нема). Знов повторив, що слід мені жити в горах, і то чим вище, тим ліпше (скільки раз наказав), і то жити, а не ходити на гори, вибрати місце з дуже чистим повітрям, пити багато молока (сього я досі не робила), ну, і триматись звичайних гігієнічних приписів. В болотяному і низькому місці Боже борони жити! (Adieu^I Колодяжне!) Я знов спитала, як і той раз, чи до санаторії не треба, сказав, що не треба, а тільки що звичайне гігієнічне життя десь високо в горах буде багато значити для всіх трьох моїх бід: анемії, катару і нервів.

Отже, я тепер на розпутті і не знаю, що почати: чи вертатись просто додому (в Гадяч), зваживши, що Anlagen то ще не справжня слабість, чи таки їхати в гори. Тут мені радять одно місце в руській Буковині^{80I} (ще за Вижницею, близько Чорногори), високе на 1000 метр[ів] над рівнем моря, не гóрод, не містечко і навіть не село, а так собі «колонія» для літніх мешканців, з закладом купельовим і з хатками тіпа chalets^{II} (а не великих будов санаторських), кажуть, що там є весь потрібний комфорт

---

^I Прощай (франц.).

^{II} Шале, швейцарських будиночків (франц.).

і не нудно, бо русини всі з'їздяться туди на поправку, так що завжди якоесь товариство єсть. Околиця, судячи по фотографіях, гарна (впрочім, вся Буковина гарна), і хати, як з тих же фотогр[афій] видно, таки именно на горах і в самісінькому лісі смерековому стоять.

То ж якби зважити не їхати додому, то я поїхала б туди, пробула б з місяць, а там, якби ще не стало ліпше, може б, далі в Європу забралась і віддала б себе в лапи якій «знаменитості». Тим часом же думаю, що не варт мені ще ні до Відня, ні в инше велике місто їхати, бо коли мені там те саме скажуть, що тут, то буде даремна трата і коштів, і сили, бо життя в великому місті мені тепер вадить, я от навіть з Черновець, чекаючи вашої відповіді, втічу в одно поблизьке село, бо місто, видимо, зле на мене впливає.

Я думаю, що розказувати всі оці деталі мамі не слід би (врешті, як уважаєте), — все-таки се її може налякати. А папі я оце зараз коротко напишу в Київ, коли ж він тепер в Колод[язному], то покажіть йому сього листа.

Відпишіть мені зараз (на черновецьку адресу) вашу раду, бо я (може, від анемічного стану голови) чогось ні на що зважитись не могу. Завтра пишу вам про инші справи, а тепер будьте здорові.

Ваша Леся

192. До М. І. Павлика

6 липня 1901 р. Чернівці

Чернівці, Новий Світ, 61

6.VII.1901

Шановний друже!

Добре, щосьте мені по щирости написали про Вашу уразу проти мене: так завжди і краще, і справедливіше, бо дає можливість обвинуваченому виправдатись. Отже: коли я була у Вас тільки раз, то не через те, щоб не інтересувалась Вами чи справами, а через те, що була дуже розклеена і втомлена і на велику силу успіла побувати хоч по разу, де мені було цікаво і потрібно

(і то далеко не скрізь!). Вас я ждала в отелю далеко довше призначеного часу, може, або я не добре почула призначений від Вас час, або Ви забули мій, — у всякім разі се було дуже прикре для мене непорозуміння. Про візити д. Лозинського мені в отелю ніхто нічого не казав, хоч я завжді питала портъера, чи не приходив хто до мене, — я се перше сьогодні з Вашого листа довідалась про ті візити. Я дуже прошу Вас, перепросіть за мене д. Лоз[инського] і скажіть, що я дуже жалую на таку нашу «незустріч» і постараюся направити втрачене, як буду на повороті у Львові. Рівно ж тільки тепер я довідалась, що Ви послали мені «Гром[адський] Гол[ос]», певне, се було тоді, як я була в Кімполюнзі, і коли б Ви написали на опасці, що то для мене, то мені б туди переслали. Ті газети і книжки, що Ви лишили у портъера, я маю, а за дарунок їх (мені) щиро дякую. Отже, бачите, що всі Ваші урази походили тільки з непорозуміння; що все тільки що написане — щира правда, я сподіваюсь, Ви не сумніваєтесь, бо я ж досі не дала Вам приводу сумніватись в моїй правдивості супроти Вас, через те я не буду ображати ні Вас, ні себе надмірними запевненнями: «хай буде слово ваше “так” — так, і “ні” — ні», — так найкраще, правда?

За те, що Ви було «усумнились» в мені на якийсь час, я не ображаюсь, бо розумію (може, з власного досвіду) психологію людини, багато раз зраженої і зневаженої приятелями, здавалось би, найщирішими. Чому ж би мали Ви більше впевнитись на мене, ніж на давніших, більше знаних Вам друзів? Отже, не дорікаю Вам за се, тільки прошу, аби Ви, кождий раз як заворушиться у Вас який сумнів проти мене, казали б мені його просто, не замовчуючи, а я Вам завжді з охотою так само просто відповім. Я думаю, що так буде найкраще і найгідніше нас обох. Я не буду ні запевняти, ні присягатись Вам, але я певна перед своєю власною душею, що я Вас ніколи не зражу і не зневажу, бо се було б проти моєї натури. Не беріть мені за зле млявість в моїй розмові з Вами у Львові і моє неписання до Вас з Буковини (до недавнього часу), — я була взагалі така пририта, що просто боялась озиватись до людей, аби їм не завдавати смутку. Звісно, на погляд, я такою не здавалась,

бо сю «видержку» я завжди маю (се Ви, либонь, і в Болгарії бачили), щоб триматися при людях (надто при чужих) спокійно і навіть quasi^I-енергічно, — нащо ж має кожний заглядати мені в душу? Але перед приятелями, надто в листах, я сеї видержки не маю, отже, коли не хочу їх журити і себе шарпати, то мовчу. Не беріть мені за зло, коли я у Львові поводитись дивно і проявляла видиму байдужість до того, що повинно мене інтересувати (і справді, воно мене інтересує), я була тоді в стані хворобливої апатії, фізичної і моральної перевтоми. Ся зима була для мене дуже тяжка, я була пів року в моральному пеклі, а два місяці були такі, що справді не знаю, як їх витримала, стільки се мене коштувало і нервів, і взагалі здоров'я, потрачених безнадійно... Описувати не буду, що се було, — нехай колись при нагоді розкажу, — але вірте на слово, що се була страшна трагедія, не кожний може таке витримати.⁸⁰² Я витримала, тільки все ж не зовсім без наслідків: маю загострення істерії та анемії, а до того ще й якийсь катар в грудях (новий дарунок щедрої природи!). Їхала я сюди просто ратуватись, мені треба було змінити обставини, вражіння, спосіб життя. Нерви я справді значно поправила (хоч певности нема, що найменша причина знов не поверне status quo),^{II} але ж анемія й катар зостаються в силі. Оце хутко їду куди-небудь високо в гори втікати від лиха, куди, власне, ще не знаю напевне. Напишу, як знатиму, куди їду. Дуже прошу, не кажіть там у Львові нікому (якби ненароком прийшлося де згадати про мене), що я хвора і що я перебувала якись трагедії, — у Львові, я се мала нагоду завважити, люблять займатись чужими приватними справами, але я до своїх справ тільки приятелів допускаю. Все, що пишу, то тільки до Вашої відомости, щоб Ви розуміли те, чого, може, інші не розумітимуть в моєму поведінні, а власне сих ненормальних змін активності й апатії, експансивності й замкнености etc. Се не *captatio benevolentiae*^{III} (можете мені

---

^I Майже (франц.).

^{II} Попередній стан (лат.).

^{III} Заробляння прихильності (лат.).

все-таки найширіше виявляти, що тільки матимете прикрого проти мене, — мої нерви се видержать), а тільки «об'єктивне подання фактів».

Про громадські справи, порушені у Вашім листі, напишу Вам з гір, а тепер се б далеко завело, а я вже втомлена.

Пишіть мені ще сюди. Стискаю Вашу руку, шановний друже.

Л. Косач

193. До О. Ю. Ковилянської

14 липня 1901 р. Вижниця

Вижниця, 14.VII.1901

Хтось не написав вчора, бо дуже був утомлений (а до того розкис) і не мав одваги взяти перо в руки. За пересилку листа дякує і просить пробачення за клопіт з грошима.⁸⁰³

Тут все йде дощ, але з павзами, то все-таки хтось з п. Кв[іткою] ходить до Черемоша і над Віженку,⁸⁰⁴ а се зараз вибірається їхати фіакром трохи за місто. Отже, не нудиться, але на дощ все такий лихий, бо невідомо, як то їхати дощем до Буркуту. Як не дуже хляпатиме, то в середу їдем, а як дуже, то ще не знаю. П[ан] Квітка посилає комусь сердечний уклін.

Хтось добре зробив, що не всім кланявся від мене, бо то не завжді варт. Нехай хтось без когось не журиться, нехай купить трембіту. Нехай пише, — хтось любить, як хтось пише.

Паси, поза коней і ..⁸⁰⁵

Поклін родичам і браттям.

Па!

Хтось

194. До П. А. Косача

14 липня 1901 р. Вижниця

Буковина, Вижниця над Черемошем,
у п. Москви,⁸⁰⁶ власителя руського склепу

14-1/VII.1901

Любий папа!

Листа твого отримала я вже тут, переслала мені його Ольга,^{1,807} а я ждати його в Чернівцях не хотіла, бо зважила, що краще їхати помалу в гори, спиняючись то тут, то там, щоб потроху звикати до більших високостів. Тепер я у Вижниці над Черемошем (єсть ще якась друга Вижниця над якоюсь іншою річкою, то треба так на адресі писати), се вже в горах, приблизно на такій високості, як Кімполунґ, де я жила, звідси днів через два поїду в Буркут,^{II} спиняючись по дорозі в Яворові⁸⁰⁸ у Окуневських⁸⁰⁹ (у тої п. Ольги Окуневської, піаністки, що колись училась у Лисенка) і в Ольги Федоровни⁸¹⁰ в Ясеневі,⁸¹¹ а потім приїду в Буркут, се єсть колонія для анемічних і пр. високо в горах (1200 метрів), недалеко від Венгрії (там близько Чорна гора), не город і не село, а просто доми серед ліса. Єсть там «заклад купелевий» (ванни), желізні води, під наглядом доктора, — се так щось, як санаторія, тільки без дорогого шику німецьких і швейцарських санаторій. Впрочем, подрбно описать можу тільки тоді, як буду там. Їду в гори тепер, не ждучи до осени, як радить мама, через те, що іменно тепер найкращий сезон для життя в горах (восени вже холодно і не для всякого добре, кажуть доктора і сами гірські люде), а также для того, щоб приїхати додому уже зовсім здоровою і впевнити Вас всіх, що ніякої причини до тривоги нема.

Даремне ви так нападаєтесь на Квітку, я, властиве, не знаю, в чім його злочинство. Хіба я одна могла б напастьись, що він

---

^I Дуже дякую за гроші, я думаю, що їх буде занадто багато. — Л. У.

^{II} Звідти напишу точний адрес. Поки що пиши сюди, в Вижн[ицю], а мені перешлють. — Л. У.

мене видав перед вами,⁸¹² але й я не нападаю, бо сама бачу, що так вийшло краще і що так всякий би зробив на його місці. Може бути, що якби він сього не зробив, то я б і досі мовчала про свій стан здоров'я, боячись кидати зайву тривогу, хоч, певне, се було б гірше, бо по ширости жити легше, ніж скриваючись. Хоч мама сердиться, звідки взяли, що вона злякається «бредней Квітки», однак же вона пише мені, що я заражена, що в мене легке застромлене і т. и., а сього ж їй і Квітка не міг казати, — именно таких її думок я і боялась. Що в мене показувалась разів 3–4 кров, то ще нічого не значить, у мами вона показувалась далеко частіше, і все-таки з того нічого страшного не вийшло. Я зовсім певна, що мій катар тільки катар і більш нічого, але, щоб він не обернувся в хронічний і не розвивав далі всяких «предрасположений», я хочу його вилічити тепер же, беручись одразу до більш енергічних способів, ніж би варт ради такої все-таки пустої слабости, як катар.

Я зовсім і виду не маю дуже слабкої людини, от така я тепер, як була в Києві перед виїздом (тільки припадків і крайньої нервности нема), і кашляю в тій же мірі (тільки що часом рипить у грудях та дуже рідко показується кров), на лице я здаюсь далеко здоровшою, енергія як часом, то нормальна, а як часом, то нема ніякої, але се відноситься більше до «самочувствія», об'єктивно ж беручи, се річ мало помітна. Буваю часто в анемічному стані, надто надвечер, — маленькі одливи від голови і певна безсилість, але не в такій мірі, щоб мені потрібна була стороння поміч. Та от, здається, і все. Зрештою, я вже писала про це все Лілі і ти мав той лист читати.

Мені дуже дивно, що ти пишеш мені «не удерживай Квітку, пусть едет в Швейцарию». Коли се я кого «удерживаю»? і чого б я мала «удерживать» в даннім разі? Се зовсім залежить від його волі і потреби, куди йому їхати, а куди ні, і я нічого йому радити не буду. Не бачу теж причини, чого б я мала забороняти йому бути там, де я. Коли він був у Чернівцях, він мені нічого не заважав, абсолютно нічим не розстроював, ніяких нервностей не показував, до того ж бігав там собі з студентами, так що я його остатні дні мало й бачила (він виїхав

за тиждень раніше). Було б дуже дивно, якби я при таких обставинах ні з того, ні з сього сказала б йому: я не хочу, щоб ви були там, де я. Се навіть мало б якийсь чудний смисл. Мені неприємно, що і ти йому про се говорив, так наче він божевільний чи заразний, що вже з ним в одному городі жити не можна. Впрочем, се твоє діло. Тільки ж я нікого «не удерживаю», але й не проганяю нікого без причини, кажу се просто і прошу не сердитись за се, — я держусь у цій справі нейтрально, бо инакше не вмю. Не знаю теж, чому вираз симпатії до мене чи дбання про моє здоров'я має називатись «вмешательством в наши семейные дела», — коли так, то й порада твоя «їхати в Швейцарію» теж єсть «вмешательство»? Мені чогось неприємно те, що ти ставиш питання, чи бути Квітці там, де я, чи ні, — се мене ставить в фальшиве положення. Я йому нічого казати не буду, нехай собі, як хоче, робить, а тобі кажу зовсім щиро, що він мені нічогісінько не заважає такий, як він тепер. Здається, він має ту саму ідею про мою слабість, що ви (тільки не каже нічого), і через те «щадить» мене до смішного, навіть боїться про всякі київські діла розказувати, щоб я не «з'їритувалась». Мені взагалі смішна моя роль, — я себе вважаю сливе здоровою, а мене всі вважають серйозно хворою. Я просила Ольгу і Квітку написати Лілі про мене все по правді, як їм здається мій стан здоров'я, давши їм слово не допитуватись, що вони написали; як напишуть, то, може, тобі Ліля розкаже. Впрочем, можна і мені вірити, бо я, коли не мовчу, то пишу по правді.

Я оце напишу зараз мамі в Гадяч, а Лілі в Колодяжне.

Бувай здоров, міцно цілую тебе. Будь спокійний за мене, я приїду здорова.

Твоя Леся

195. До О. П. Косач (сестри)

14 липня 1901 р. Вижниця

Вижниця над Черемошем, в домі п. Москви

14-1/VII.1901

Лілея моя!

Дякую за готовність приїхати до мене, але помагати мені властиве нема в чому, почуваюся я настільки здоровою, що скрізь у всьому даю собі раду сама. Товариство твоє мені, звісно, завжди мило, але ради самої приємности не варт зриватися і їхать такий світ. Це все я кажу зовсім обдумано і щиро. Я це тут на перепутті⁸¹³ (пиши мені сюди, то перешлють, а дальшу адресу подам, доїхавши), їду-таки в гори, бо коли їхать, то найкраще тепер, серед літа. Кашляю все ще по-прежньому, але сподіваюсь, що в горах мине. Напишу згодом довше, а сьогодні не маю енергії, бо й так мусіла досить писати. Будь здорова і сама й не сама.

Твоя Леся

196. До І. Я. Франка

20 липня 1901 р. Вижниця

Вижниця, 20.VII.1901

Високоповажаний добродію!

Не знаю, чи моя карта раніш до Вас доїде, чи я сама. Якщо виб'рається, може, куди на рибу сими днями, то будьте ласкаві за-триматись, бо між сею неділею а серединою я маю бути на недовгий час в Криворівній⁸¹⁴ (по дорозі в Буркут) і жалувала б дуже, якби не застала там Вас. Мое вітання пані Вашій і пп. Гнатюкам.⁸¹⁵ До побачення.

Л. Косач

197. До П. А. Косача

20 липня 1901 р. Вижниця

Вижниця, 20–7/VII.1901

Любий папа!

Завтра рано їду далі в гори. Раніш не можна було, бо не було звісток, чи є вільна квартира в Буркуті, до того ішли дощі і їхать було б погано, тепер, здається, погода встановилась. Впрочем, я нічого не втратила, що пробула скільки днів тут, околиця гарна (вже в горах), життя врядилось добре, я навіть вже успіла трохи поправитись, — сьогодні значно менше кашляю.

Писатиму з дороги картки, а листа вже тільки осівшись на місці напишу. Мені писати прошу так: Л. К. в Буркуті, остатня почта Жаб'є, ⁸¹⁶ Österreich Galizien.¹

Будь здоров!

Леся

198. До А. Москви

22 липня 1901 р. Криворівня

Криворівня, 22.VII.1901

Шановна добродійко!

Доїхалисьмо добре і без неприємностей, тільки мусіли трохи доплатити за перестанок в Яворові.

Здоровлю щиро і ще раз дякую за привіт.

П[ан] Квітка кланяється.

З поважанем

Л. Косач

---

¹ Австрія, Галичина (нім.).

199. До О. Ю. Ковилянської

23 липня 1901 р. Жаб'є

Жаб'є, 23.VII.1901

Хтось писав з Яворова мало, бо не мав енергії, і тепер ще не має багато, але все ж. В Яворові ми дуже добре провели час, п. Ольга нам досить грала⁸¹⁷ (грає далеко ліпше, ніж було в Києві), і було так привітно та мило, як хтось любить. Казала п. Ольга, що їде до Відня в серпні чи в вересні, а зрештою напише когось про те сама. В Яворові були ми пів дня і один ранок (ну, і ніч між тим, звичайно), більш не могли через фіакра. В Криворівні були стільки само, і там теж було добре. Франко казав, що напише передмову до нім[ецького] видання укр[аїнських] нов[ел],⁸¹⁸ тільки мусите йому спис річей послати.

Хтось напише з Буркута (там буде завтра), а тепер нема більше місця. Хтось когось, і п. Волод[имирові], і чорненькому посилає привіт.⁸¹⁹ Паси! Па!

Хтось

200. До П. А. Косача

25 липня 1901 р. Буркут

Буркут, 25-12/VII

Любий папа!

Вчора я доїхала сюди в полудні, але не писала, бо раз, що була втомлена, а друге, що все одно лист не пішов би, — тут почта йде не щодня, а тричі на тиждень (через се правильности великої в листах від мене не жди і не дивуйся, коли часом лист ітиме довгенько). Сьогодні пів дня була я досить втомлена, мені здавалось навіть, що гірше, ніж вчора, але от тепер уже втома пройшла, а вкупі з нею і кашель минув (рано був збільшився), та й одразу втома все-таки була менша, ніж у мене звичайне буває і ніж можна було сподіватись після такої досить довгої дороги кіньми. Правда, що їхала я з великою економією

сили, години 3–5 на день, не більше, половина дороги була дуже добра, половина (вище в гори) не так-то, але зовсім поганої було мало. Все-таки добре, що я рушила в дорогу пізніше, бо тепер погода встановилась і нігде дощ не мочив, і холодно не було, та й тут тепер найкраща пора. Не холодно і не гаряче, так, як у нас в початку юня, навіть те нагадує юнь, що тут саме почались позюмки,^I цвітуть дзвоники і кашка, ледве почалась косовиця. Вдень дуже тепло і ми всі вбираємось по-літньому, а ввечері, хто гуляє, то вже надіває осіннє, але гулять можна, бо туману нема і не мокро. Повітря тут помітно інакше, ніж в долині (я таке тільки раз в Криму на Ерікліку⁸²⁰ почувала), якесь прозоре і легке, але не різке. Я тут чогось краще бачу і даліше. Добре тут те, що куряви зовсім нема, бо нема вулиці, а стежки тільки і всього одна проїжджа дорога, та й по тій мало хто їздить, бо тут людей мало, тут всього чотири домики в лісі, один такий завбільшки, як дім в Зеленому Гаю, а три менші. Я живу в меншому, в домі у лісничого, де, крім мене, ще є одна пані приїжджа, а то лісничий з жінкою і дитиною, та й більш нікого. Всі чотири домики близько один від одного, так що люде всі в п'ять минут збираються до спільного стола. Їдять тут всі вкупі (table d'hôte),^{II} хто чотири, хто п'ять раз на день, я буду їсти п'ять раз, бо тут се не трудно, коли бути багато надворі. Тут єсть натуральна залізна шипуча вода, досить добра на смак, але я ще не дуже її п'ю, бо не знаю, як і скільки її пити (тим часом сьогодні взяла з неї ванну), а завтра піду до доктора, то буду знати. Доктор тут не «казенний», а незалежний, сам приїжджий,⁸²¹ і се краще, бо такому можна більше вірити, — йому нема інтереса в тім, чи хто тут буде жити і пити воду, чи ні. Приїжджі тут все більше русини з Галичини і з Буковини, всі живуть дуже в згоді один з одним і, як видно, не скучають, обстановка привітна і не больнична, та й не курортна в тім смислі, що тут кожний може одягатись, як хоче, і нема де показувати шик, хоч би хто й хотів, бо нема жадної «музики», «курзала»

---

^I Суниці (пол.).

^{II} Загальний стіл (франц.).

і т. и., хіба що гойдалка та Kegelbahn¹ нагадують якусь дачну культуру, більш нічого.

Тепер я пишу в самій «натуральній» обстановці, в лісі (за 50 шагів від моєї хати), під величезною смерекою, і навколо самі тільки дерева та папороть, птиці співають, Черемош шумить, а з ним навперейми шумить отой залізний потік, що то, власне, Буркутом зветься. Якби не сей шум, було б зовсім тихо, людей не чути, вітру нема (він тут рідко буває, гори не пускають). Як я тут не поправлюсь, то вже не знаю, якого мені клімату треба. Той доктор, що тепер сюди з сім'єю приїхав, вибрав се місце, перебувавши перед тим в різних курортах тутешніх і заграничних, і знаходить, що тут клімат рівніше, ніж в більшості швейцарських санаторій, бо високість положення самої колонії така сама (1000 м.), але там близькість снігових вершин занадто понижає температуру, а тут снігу нема (хіба трохи на Чорній горі, але то ще досить далеко звідси).

Врешті, побачу, як буде мені тут, якби недобре, то втічу, але думаю, що буде добре, на те більше похоже.

Тепер годі писати, бо вже темніє. Напишу другий лист до мами, а тим часом ти сей перешли, бо не знаю, як довго йтиме лист мій до Гадяча, може, з Київа пересланий раніше прийде.

П[ан] Квітка тобі кланяється; ти не бійся, що він тут, він ще мені помагав багато в дорозі, не тільки що не заважав; в Швейцарію не поїхав, бо не стало б грошей, — просто.

Бувай здоров, цілую тебе міцно. Пиши частіше, страх давно не маю звісток.

Твоя Леся

---

¹ Кегельбан (нім.).

201. До О. П. КОСАЧ (СЕСТРИ)

Перед 29 липня 1901 р. Буркут

Буркут (почта Жаб'є), Галичина

Лілея моя, де еси? Хочу тобі написати, та не люблю, як лист довго іде або довго лежить. Маюся тут на здоров'я ліпше, певне, зовсім поправлюсь за місяць. Чи застану тебе ще вдома, як приїду в кінці августва? Де буде на той час п. Крив[инюк]? Чому не пишете ніхто?

A rivederci.^I

Rumänische^{II} (Тобі вже куплений такий костюм).⁸²²

Леся

202. До І. Я. ФРАНКА

29 липня 1901 р. Буркут

Буркут (почта Жаб'є), 29.VII.1901

Високоповажаний добродію!

Посилаю оце скілька віршів і прошу не друкувати їх всі на купу,⁸²³ чогось сього не люблю, а так, щоб «Рітми» йшли окреме, «Хвилини» теж окреме, рівно ж і «Легенди», все в різних числах, аби не обридати занадто людям моїми творами. «Одержиму» все-таки ще притримаю;⁸²⁴ розправа про драми⁸²⁵ — mea culpa^{III} — ще не перекладена, але таки буде перекладена; коли? — quand un Breton dit qu'il viendra, il viendra, mais quand — ne demandez pas...^{IV}

Чи не будете ласкаві розпорядити, аби мені остатнє число «Вістника» прислали в Буркут, — я тут, напевне, до кінця серпня пробуду, хотіла б мати «Вістник», поки тут, бо, може, на Україні трудніше буде здобути.

^I До побачення (італ.).

^{II} Румунський (нім.).

^{III} Моя вина (лат.).

^{IV} Коли бретонець каже, що прийде, то він прийде, але коли — не питайте... (франц.).

Прошу сказати п. Гнатюкові, що п. Квітка нагадує про брідську адресу,⁸²⁶ просить не забути і не гаятись, при тім просить поздоровити Вас і п. Гнатюка з родиною. Від мене прошу сказати, що сьогодні ми бачили тут далеко страшнішу гадину, ніж вловлена в Криворівній, — тутешня була Kreuzotter.¹ Якби не гадюки, то Буркут був би ідеальним місцем пробування для мене, не скажу раєм, бо в раю теж були гадюки (змій), отже, рай не був би теж ідеальним для мене.

Коли ж Ви сюди на рибу?

Мое щире вітання Вашій дружині і родинам Гнатюків та Волянських.⁸²⁷

З глибоким поважанням

Л. Косач

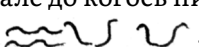
203. До О. Ю. Ковилянської

29 липня 1901 р. Буркут

Буркут, почта Жаб'є, 29.VII.1901

Ой, хтось комусь не вспів листа написати, мусить писать картку, і то хутенько, поки почта не втікла! Хтось і сам сказав би те, про що його тепер просять, і більше сказав би, хтось знає, що хтось міг би сказати. О, вже ж хтось скаже! Хтось так робить

 без кінця. Якби тут хтось був, ходив би тут на золоті гори, тут є золоті гори. Комусь тут добре, дуже спокійно, ніхто його не мучить, — йому все було краще по сей бік кордону, ніж по той бік, хоч там і нібито рідніший край... Хтось напише хутко багато. Хтось дуже лінивий, але до когось писати не буде лінуватись. Хтось когось любить

.

Чорненькому поклін і побратимові.⁸²⁸ П. Квітка комусь кланяється.

Хтось

Маґурі поклін.⁸²⁹

¹ Гадюка (нім.).

204. До О. Ю. Кобилянської

1 серпня 1901 р. Буркут

Буркут, п[ошта] Жаб'є, I.VIII.1901

Хтось комусь пише нарешті таки насправжки, а не тими картками, що все здаються комусь не справжніми листами, а сурогатами листів. Ой, якби-то тут були ми так — «хтось та ще хтось», як у Чернівцях, то б то було славно! але що вже казати...

Ну, хтось опише свою одіссею з Черновець до Буркута. З Черновець до Вижниці — нічого особливого, тільки спека і тіснота в вагоні. У Вижниці гарні гори і привітні люде. Мешкала я у п. Москви (потім і п. Квітка вибрався до них), робили ми чимало проходів, раз заїхали високо на гору Німчич⁸³⁰ і бачили звідти при заході сонця щось таке гарне і срібне, як мрія, — кажуть, що зветься Розтоки,⁸³¹ але я думаю, що то ніяк не зветься і що його вже тепер там нема, бо щось такого може показатись тільки раз і зникнути, а вже якби хто вдруге хотів би те саме побачити, то не знайшов би.

Був хтось у Бобикевичів,⁸³² пані йому більше сподобалась, як пан, а найбільше сподобалась мала Дунця,⁸³³ зрештою, когось там дуже гречно приймали, згадували когось і казали комусь кланятись. Було комусь у Вижниці не зле, але все ж хтось під кінець став іритуватись, бо дощі трохи обридали і листа з Буркута жадного не було, а їхати без звістки було страшно, бо люде казали, що всі помешкання в Б[уркуті] зайняті і прийдеться «під смереков ночувати» (з огляду на дощ воно не завжді вигідно, хоча й досить поетично). В тому чеканні (і в дощах) минув тиждень, аж, нарешті, прийшла картка з Б[уркута], що помешкання нема до 1-го серпня, однак хтось і пан Квітка зважили таки їхати з тим, щоб хоч у Жаб'їм чекати до 1-го серпня, бо ніяково було сидіти «в гостях» без кінця, але по дорозі, в Кутах,⁸³⁴ отримали телеграму, що помешкання єсть (правда, одно, для когось, де хтось і тепер мешкає, а п. Квітка все ще міститься «провізорично» то в сій, то в тій хаті), і поїхали далі вже спокійніше; до Яворова їхалося дуже добре. В Косові⁸³⁵ комусь не дуже сподобалось, а в Яворові дуже,

якось там дуже сімпатично і мило. Всі Окуневські (дві панни і батько, — братів не було) теж казали когось поздоровити. Ольга О[куневська] стала значно ліпше грати і сама стала куди цікавіша, ніж була в Києві. Хотіли ми було за годину-дві їхати далі, бо фіакер не хотів чекати, але Ок[уневські] не хотіли того слухати, отже, ми приплатили фіакрові лишне та й zostались через ніч і не жалували, бо дуже приємно перейшов нам той час. Другого дня стали ми в Ясеневі Горішньому, Маркес⁸³⁶ показав нам дорогу до Криворівної (з буслят бачили тільки од-но,⁸³⁷ Вільгельма, він щось хорує, а Рейнгольд цілий день в лісі, і його ніхто не бачить), там нас прийняли Волянські теж дуже добре та ще й потім дали нам до Буркату цілу пачку книжок, переважно етнографічних (п. Квітка, зобачивши у них велику масу укр[аїнських] книжок, розпалився великою жадністю і все просив, що бачив, а я певна, що він з того і сотої частки не перечитає). Натурально, бачили ми там Франків і Гнатюків. Згадували теж і про когось, Франко дуже хвалив чиесь «Під голим небом», тільки казав, що там «тих ідіотів забагато»; взагалі хвалив чиесь писання. Франко досить охочо згодився написати передмову до нім[ецької] збірки (чі хтось послав йому спис новель?) — нехай «ведмідь» заспокоїться!⁸³⁸ Гнатюк щось закидав, на що то комусь потрібні гонорари, коли «має багатого батька», але йому хтось сказав, що гонорари не мають нічого до того, який в кого батько, і що всяка праця варта плати і то, властиво, не такої жебрацької... далі п. Гнатюк сеї розмови не підтримував. Фр[анко] на когось справив на сей раз якесь дивне вражіння: з тим чоловіком щось робиться, якийсь він наче приголомшений, мало говорить, почне якусь розмову, неначе й зацікавиться нею, а потім раптом знеохотиться, урве, замовкне або с'як-так докінчить почату фразу. Щось не чула я від нього сей раз тих цікавих літературно-філософських розмов, що давніше, — від політики відтягався старанно, хоч п. Квітка дуже намагався звернути розмову на політичні теми, раз тільки Ф[ранко] оживився, як почав ганити львівських соц[іал]-демократів за робітницькі розрухи... хтось не дуже любить бачити людей, що вже «перешуміли», надто коли бачив

їх в найбільше голосний, шумливий час... Візита в Криворівну вийшла менше цікава, ніж хтось сподівався.

В Кривор[івні] пробули ми теж через ніч, відпустили фіакра і поїхали далі вже фірою (се було не дуже-то приємно, але инакше не можна було, бо прийшлося би переплатити надміру). В Жаб'їм стояли 4–5 год[ин], поки знайшли иншу фіру до дальшої подорожі. Там в Ж[аб'їм], у Коржинських,⁸³⁹ бачили ми людей такого розбору, яких хтось ще зроду не бачив: галичан-емігрантів до Росії (польку і русина), що не хочуть говорити ні по-польськи, ні по-українськи, «аби не зопсувати акценту (російського)», і для того говорять увесь час по-російськи, але таким «акцентом», що навіть не-москалям «вуха в'януть». Що вони хтять тим доказати? Ні, я таких людей, як сі «слав'янофіли» галицької формації, ще досі не бачила і дуже рада, що нарешті побачила. Але за що вони так мучать себе тою російщиною? дали б уже собі хоч у Жаб'їм спокій, адже звідти до Москви їх все одно ніхто не почує!

З Жаб'їого зачалась властива «pielgrzymka»,¹ бо трясло, трясло і ще трясло, і якби не прекрасні пейзажі навколо, то хтось «пракав» би, а так сидів тихо і навіть був досить добре успособлений; де вже ставало надміру тряско, там хтось уставав і йшов пішки, аж нарешті подер черевики в шмаття і кинув їх до направи в тій коршмі, де прийшлося ночувати (ночувати було не так зле, як хтось сподівався), далі їхалося все так само над Черемошем, і гарно було, і тряско було, нарешті трошки прикропив дощ, але мало, так собі, трошки, на пам'ятку. Приїхали ми в Буркут саме на обід, як усі при столі сиділи, там яюсь одразу познайомились з усіма, пристали до гурту і відразу перестали себе чужими почувати. «Душею товариства» був на той час доктор Кобринський (тепер від'їхав, а з неділі знов приїде), справді дуже товариський і досить приємний чоловік. Дав він мені деякі поради, між иншим, заборонив купатися сей перший тиждень, а по приїзді своєму обіцяв оглянути уважно і дати докладний розпорядок, що і як робити.

---

¹ Паломництво (пол.).

Тим часом я без розпорядку їм 5 раз на день (їсти тут єсть досить, зовсім не мало і не погано, як мене лякали, навпаки, при столі за обідом кожний бере собі, скільки хоче, без порції, дають завжді три потрави і якусь ярину, все старанно приладжене) і не тільки не примушую себе, щоб їсти, а навіть буваю щиро голодна, і то не раз, — се тут уже таке повітря й вода, що викликає голод (навіть п. Квітка став їсти не мало, теж 5 раз на день, і, певне, вже відступить п. Володимиру право на президію «в товаристві добровільно голодаючих»). Всі кажуть, що хтось в очах поправ[ив]ся за сей тиждень, та хтось навіть сам се почуває, — став сильніший, червоніший (ще!!) і кашляє менше, але ще таки не зовсім кашель минув, і напади раптового безсилля ще бувають, і в руки часом пече, але все то в меншій мірі. Хтось знає, що поправиться тут дуже за сей місяць, коли б тільки йому чого нового не притрапилось, коли тільки його хто-небудь чим не затроїть. Він такий чудний, отой хтось: як йому спокійно який час, то все йому здається, що от-от хтось розіб'є той спокій. Він сам не знає, на що себе тим мучить; чи то він так уже не звик жити в спокою?

Комусь перебили листа ввечерю, а потім хтось уже йшов до своєї хати, аби дописати комусь листа, коли се здибає на дорозі Франка, д-ра Кульчицького⁸⁴⁰ і — Міхновського! всі три наче з неба впали на Буркут.⁸⁴¹ Отже, прийшлося вистарати їм ввечерю і взагалі за гостей прийняти, бо якось так виходило, що Франко головно до когось приїхав. Фр[анко] був сьогодні в ліпшій гуморі і вже не здався комусь приголомшеним таким; Кульч[ицький] робить досить сімпатичне вражіння і нагадує більш українця, ніж галичанина, Міхн[овського] хтось мало бачив, бо той пан десь захопив пропасницю в дорозі, скупавшись десь у горах, приїхав розламаний і, ледве випив чаю, вклався спати в хаті п. Квітки.

Я, здається, пишу все таке щось малоцікаве, може, хтось того і читати нецікавий? Але як хтось когось любить, то, може, йому від когось і нецікаве цікавим здасться, а хтось любить балакати з кимсь довго, хтось знає. Тут мало цікавого, бо хтось живе, як рослина, живиться та спить переважно, читає мало,

пише ще менше, до жадної серйозної праці ще не брався, тільки вчора вірші до «Вістн[ика]» вислав,⁸⁴² а «Міріам» ще не зачіпав, хай полежить. Драми скульптурної теж не зачіпав.⁸⁴³ Зрештою, перших три дні був утомлений, а остатніх три дні дещо шив, а то так собі «природою жив».

Хтось хотів би зробити комусь тепер найніжніші паси, бо хтось дуже розуміє когось, і через те і жалує когось дуже, і зовсім не жалує, бо знає, що хто має силу ходити по гострім камінні, то завжди перейде по ньому до чогось високого, до вищого, ніж звичайно можна дійти рівними та гладкими стежками. А хтось має силу, хтось може. О, я ніколи не забуду, як хтось писав новелю в сі остатні дні перед виїздом когось з Черновець, — коли хтось так робить, то хтось багато може і буде могти, і не загине, а зірве собі золоту зірку з неба і цвіт папороті з землі і буде знати те, чого багато-багато інших людей не знають.

Хтось хотів би бачити «ведмедя» і з ним поговорити,⁸⁴⁴ — нехай там він вилізе з ліса!

Комусь уже пізно і лист задовгий. Хтось когось дуже любить

Нехай хтось пише. Сюди листи довго йдуть, цілий тиждень.

Па! ~~~~

Хтось

П[ан] Квітка просить когось гречно привітати.

205. До П. А. Косача

2 серпня 1901 р. Буркут

Буркут, п[ошта] Жаб'є, Галичина

2.VIII.1901

Любий папа!

Чом ні ти, ні інші не пишете? Я ще в Буркуті ні одного листа від вас не отримала, — невже листи пропали? Се мені сумно.

Я маюся досить добре. Кашель ще не перестав, але вже не сильний. Ще не купаюсь, але, може, з неділі доктор дозволить.

На вид значно поправилась. Енергія більша, ніж раніш, але ще не зовсім така, як слід. Ліхорадки нема, кров не показується.

Цілую тебе і прошу писати.

Твоя Леся

206. До І. Я. ФРАНКА

Не раніше ніж 7 серпня 1901. Буркут

Вибачте, *cher Maître*, що приписую на сьому клапті,⁸⁴⁵ — на лист не можу здобутися, бо почтарь наганяє, а до того ж лежу сьогодні в ліжку, бо розтягла собі трохи якийсь мускуль в носі, впавши порядно (таки все коло того фатального місця, де й при Вас падала), біль пустий і вже минає, та, як то кажуть: хто опікся на молоці, той на воду дмуха, — так і я звикла звертати надмірну увагу на свою оперовану ногу і через те лежу «для профілактики», хоч се і нудно.

Пересилаю Вам спис новель, до яких Ви були ласкаві обіцяти передмову,⁸⁴⁶ — тільки що сама отримала його. Кобилянська просить при сьому передати Вам її щирий привіт. Про те саме просить і п. Квітка; він часто згадує про Вас, між иншим і про те, що Ви один з трьох знаменитих туристів⁸⁴⁷ зволили попрощатися з ним при від'їзді. Нам тут дуже бракує Вас, *cher Maître* (без компліментів!), і Вас (се найбільше), і Ваших пісень, і — Ваших пстругів!⁸⁴⁸ Їли ми, правда, пструги від п. Пігуляка, але ті чомусь не були такі добрі.

Нас тепер мало:⁸⁴⁹ Кобринські⁸⁵⁰ і Рібаки⁸⁵¹ виїхали. Чі довго ще Ви в горах пробудете?

Щиро вітаю Вас і тих, хто коло Вас.

З поважанням Л. Косач

207. До О. Ю. Ковбильнськї

15 серпня 1901 р. Буркут

Буркут, 15.VIII.1901

До когось любого, і дорогого, і славного!

Комусь така досада, що страх, бо він бачить, що його довгий-предовгий лист до когось пропав. І жаль, що той лист (стілько писанини!) пропав, а ще більше жаль, що хтось, певне, сердиться і думає: «От подлий той білий хтось — не міг досі ні на один лист зібратись!». Тільки ж хтось не подлий, бо він писав, а подла тутешня почта, що лазить, як гусениця, помалу та ще й губить листи по дорозі. Коли б ще в який инший час лист пропав, то б нічого, а то якраз тепер, коли мені хтось і так за-журений, коли треба до когось бути дуже уважним і нічого «подлого» йому не робити. Хтось так не хоче, щоб той лист пропав, хтось дуже не хоче!!..

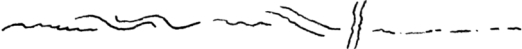
Сей лист піде до Черновець, може, туди скоріш дістанеться. Ой почта, почта!! Якби можна було сказати комусь, аби він щасливий був, та й він був би, то хтось зараз би те сказав з цілої сили своєї душі, але що ж, коли для того слів мало... Тільки все-таки хтось каже, аби хтось себе «подлим» не називав, бо хтось так не любить і то неправда, зовсім неправда, то хтось тільки з жалю так на себе каже. Не було там жадної «підлоти» чи «немочі», і нема за що комусь карати і катувати себе, а коли «ведмідь» справді хоче когось за який лист (все одно, за котрий, бо з них жадний не заслугує кари)⁸⁵² карати, він не карає, а йому сором озиватись, то він, значить, справдешній «ведмідь» в цілому значінні того слова. Ні, я навіть по «ведмедеві» того не надіялась би, я не думаю, щоб він міг, «аби когось вбити», женитися, — се вже було б занадто немудро такий французький «шлюб з досади», та ні, навіть не французький, бо французи беруть такий шлюб з досади на чийсь зраду, але щоб хто женився з досади на чийсь любов і щирість, на чийсь надмірну тонкість, ніжність і сумлінність, то се ще в світі нечувано. Се або просто бляга «ведмедяча» (справді, недобра і немудра бляга), або — сплата якого давнього довгу якійсь

«міщаночці», що не має таких ніжних ручок, як хтось, а просто «ловить і міцно тримає», коли «люде трафляються». Боюсь я, що комусь грубим і прикрим здається все отут написане, але тут винно schwarz auf weiss.¹ Головне нещастя в тім, що квітка з папороті занадто надзвичайна рослина для всіх взагалі, а «ведмедам» вже надто тяжко розуміти такі з'явища.⁸⁵³ Хтось не карати мусить себе, а ратувати: нехай їде до Відня не для того, аби тужити на чужині, а для того, щоб дати собі нові вражіння, нові інтереси. Хтось не з подлої маси скований, а з благородної, і через те мусить від огню гартуватись, а не ломитись. Тяжке то слово: «Я можу все витримати», але нехай хтось скаже його собі, так як і ще хтось казав у подібних обставинах, а потім хай розмахне крилами і злетить угору, куди не тільки «ведмеді» не заходять, а навіть орли не залітають, може, там трошки холодно і самотно буде спочатку, але, може, там стрінуться й інші гірські подорожні, і розпалять всі вкупі ватру велику, і будуть з неї искри на всю Україну. Нехай хтось не катує себе і не вважає пониженим. Чим понижився він? що посмів виступити з етикету? що сказав одважне, щире слово? що вийшов з пасивної ролі і схотів рішити свою долю сам з ризиком зламати її? що тут низького? Чи він чий вік занастив? чи він кого одурив? чи він кого «каптував»? чи він собі «партию» вишукував? Не має чого соромитись, але якщо в ньому збудилася гордість, то се натурально, і так повинно бути, бо хтось має право на гордість. Коли хто нещасний, то мусить бути гордим, інакше не витримає з честю. Не всякому можна так просто казати, що він нещасний, але комусь можна, бо він не боїться слова, коли не злякався самої річі. Нехай хтось не говорить таких слів, що він «хтів би не дожити» і т. и., бо хтось біленький буде плакати. Хтось мусить мати одвагу до життя, ту найвищу людську одвагу. Все-таки хтось знає, що він нікого не втратив навіки, то ще, значить, найгіршого не було. Все минеться, одна правда зостанеться, і як хтось стане високо-високо на горі, то звідти йому всі «ведмеді» здадуться

---

¹ Чорне по білому (нім.).

малими. Не всі мають те, що хтось має, хтось має іскру в серці, огонь в душі, се, може, не дає щастя, але дає щось більше і вище від щастя, щось таке, чому назви нема в людській мові. Правда ж? правда?

Ох, яке воно холодне сее schwarz auf weiss! нема тону, нема жесту, нема мовчання. А якби тепер тут був хтось та й ще хтось, вони пішли б разом над Черемош, от таки зараз, у сю темну-темну ніч, і слухали б, як вода шумить, і дивились би, як зорі пробиваються крізь темні хмари, і згадали б мовчки, не говорячи слова, все найгірше і все найкраще з свого життя, погляди й руки стрівались би в темряві, і було б так тихо-тихо, дарма що річка шуміла б... а потім хтось вернув би до хати вже менше смутний. А тепер? чі хтось менше смутний? чі хтось чує, як його хтось любить? хтось його так високо ставить в думці своїй і так заздро боронить від всього, що може вразити чі образити. Нехай хтось не зневажає себе, нехай хтось плаче, коли йому тяжко, але нехай не катує себе, бо комусь іншому болить від того, дуже болить... Ні, ні, хтось тільки зробить паси дуже-дуже ніжно і не буде вже нічого казати, а хтось і так буде знати чийсь думки.

Хтось

P. S. П[ан] Квітка вітає когось. Про деталі тутешнього життя в іншій листі — тепер пізно, треба спати, а почта завтра раненько відходить. Хтось здоровий досить, і добре йому. Св[ятій] Анні, побратимові, і всій родині, і чорній донечці мое щире вітання. Приїду у вересні.

Хтось

208. До А. Москви

21 серпня 1901 р. Буркут

Буркут, 21.VIII.1901

Високоповажана пані!

На превеликий жаль, я трохи запізно отримала листа, ⁸⁵⁴ отже, при найкращому бажанні тяжко було б мені дістатись до Вижниці на 23. Звідси так не можна, що «сів та й поїхав», а треба ще розпитатись за фіру, замовити її, та щоб вчасно приїхала і т. и. До того ж переїзд сей зробити за один день було б мені до небезпечности трудно, і не знаю, в якому стані з'явилась би я з дороги на концерт. Я сюди їхала три дні, з довгими відпочинками, а й то була змучена до краю. Шкода, що не знала я сього раніше, була б інакше врядилася з виїздом, а так я собі заміряла виїхати 30-го с[ього] м[ісяця] ідесь так за 3–4 дні дістатись до Вижниці, та, певне, прийдеться-таки так і зробити, бо лікар мені не радив занадто спішитися з гір. Може, шановні краяне будуть ласкаві відсунути концерт на той час, а як се неможливо, то прошу вже Вас, шановна добродійко, передати їм мою велику подяку за ту надзвичайну і нічим від мене не заслужену честь, яку вони мені складають. Народня справа запевне лежить мені на серці, і коли вже не сужено мені прислужитись їй своєю особою, то постараюсь якось надолужити роботою, а привітним буковинцям я завжді готова служити словом і ділом, оскільки се в моїй силі. Прошу не брати за зле, що висилаю листа, а не ставлюся сама на 25, — далєбі, на се нема фізичної можливости при тутешніх обставинах і при моему здоров'ї, приїхати ж так, щоб все одно спізнитись (могло б статись, що я тільки на 26 поспіла б до Вижниці при буркутському стані річей), то не варто, тоді вже все одно і в вересні прибути.

Так чі інакше, душею я завжді з тими, що так щиро виявляють свою прихильність до моєї невидної та незначної праці.

Щиро здоровлю Вас і шановних краян, що підписані на листі.

З найглибшим поважанням

Леся Українка

209. До О. Ю. Ковбилянської

27 серпня 1901 р. Буркут

Буркут, 27.VIII.1901

Хтось комусь подає до відомости, що 30 (в п'ятницю) виїздить звідси, пробуде кілька день в Довгополі,⁸⁵⁵ а кілька день у Вижниці (прошу мені писати у Вижницю до п. Москви), от аби не їхати раптом у долину, та й люде в гості просять; десь дорогою сподіваюсь бачити Стефаніка,⁸⁵⁶ бо писав, що хотів виїхати кудись напротив мене, аби побачитись. Якби п. Квітці було де приміститись в Черн[івцях] не в готелю, то приїхали би ми обоє разом, а так він чекатиме в Вижниці, поки я набудуся в Чернівцях, аби потім разом на Україну їхати, бо в Черн[івцях] в готелю мешкати не має коштів, хіба на день-два; трошки мені його шкода, але що зробити, приїду сама до когось, а його лишу.

До побачення. Ще писатиму з дороги.

Всім Вашим привіт, а комусь паси.

П[ан] Квітка кланяється.

Хтось

210. До В. М. Гнатюка

27 серпня 1901 р. Буркут

Буркут, 27.VIII.1901

Високоповажаний добродію!

Дякую за картки і обзиваюся: листа від п. Питляра⁸⁵⁷ з Бродів я отримала, тільки він не дає точної адреси (вулиці і числа дому), тож невідомо, де його в Бродах шукати; чи не будете ласкаві написати мені се. Також прошу подати Вашу приватну адресу у Львові, бо я хотіла б телеграфувати до Вас просьбу вислати книжки до Бродів, до п. Питляра, як тільки отримаю звістку, що там вже є кому ті книжки забрати. Тепер в сьому листі подаю список книжок:⁸⁵⁸ відзначені хрестиком попрошу вислати зараз же, якнайскоріше, по отриманні телеграми, а решту меншими пачками при нагоді, про котру сповіщу Вас в свій час пізніше. Прошу написати мені, чи зможетесь зайнятись

сею посилкою, а як згода, то куди Вам телеграфувати; писати прошу в Довгополе до о[тця] Попеля,⁸⁵⁹ бо від сеї п'ятниці буду вже там і сподіваюсь, що Ваш лист мене там застане; а якби й ні, то мені його перешлють до Вижниці. Вибаchte, коли роблю Вам клопіт, але то вже «на алтарь вітчизни»...

Моє щире вітання Вам і Вашій дружині з дітками.

П[ан] Квітка вітає Вас.

З поважанням

Леся Українка

P. S. Я не отримала тут «Вістника», отже, коли мені його не вислано, то прошу розпорядити, аби вислали на адресу п. Москви до Вижниці.

Дуже прошу відписати мені до Довгополя скоріше, аби не вийшло якої проволочки в справі.

Л. У.

P. P. S. Посилаю тепер 4 з[олоті] р[инські], а що бракуватиме, напишіть, то вирівняю.

211. ДО В. С. СТЕФАНИКА

27 серпня 1901 р. Буркут

27.VIII.1901

Високоповажаний пане товаришу!

Не відписала я Вам одразу, бо все не могла зважити, коли, куди і як їду. Тепер зважила, що виїду в п'ятницю (30) на Довгополь, а звідти, пару днів пробавивши, до Вижниці, десть так межі 7 а 10 буду там. Була б дуже рада бачити Вас чи то в Довгополі, чи в Вижниці. Напишіть, коли й куди приїдете, до Довгополя, де Вам догідніше, бо в Коломиї вже не буду, не лежить туди шлях, вертаю на Україну знов через Буковину. Отже, в Довгополі буду у о. Попеля, у Вижниці — у п. Москви, а в Черн[івцях] — у п. Кобил[янської].

У всякім разі, до побачення — так? Стискаю Вашу руку.

Леся Українка

212. До О. Ю. Ковбильянської

6 вересня 1901 р. Довгопілля

Довгополе, 6.IX.1901

Хтось перед кимсь дуже винен, що не відписав зараз на листа, як хотів, але правда, що то було таки перед самим від'їздом з Буркута, коли я пакувалась, та ще й голова мені тоді сильно боліла. Потім почав хтось їхати дуже крутими горами, через Ватинарку,⁸⁶⁰ спинився на день в Гриняві,⁸⁶¹ а там приїхав о. Попель своїми кіньми і забрав когось і п. Квітку до себе, і тепер вони тут сидять, у книжках риються, всю велику а крайню непорядковану бібліотеку о. Попеля до коріння перевертають та шукають, що кому потрібно, п. Квітка публіцистики, а хтось белетристики. Надворі йде дощ, в інтервалах межі дощем ми ходимо на прохід (перші дні були дуже погідні, і тоді ходилося з охоти, а тепер лише з обов'язку) і, певне, немало дивуємо гуцулів, що ніким не примушені болото місимо!.. Господар наш поїхав на вибори (кандидує в Косові), має вернути сьогодні або тріумфатором, або з «моральною побідкою». Обіцяв повезти нас в різні місця, показати околицю (се, звісно, як не буде дощу); через се, думаю, раніш 10-го навряд чі виїдемо звідси. В Кутах я мушу зложити візиту п. Стефановичевій,⁸⁶² — ми з нею пізнались в Буркуті, і мені та симпатична жінка дуже сподобалась, так що я запросини її прийняла не формально, яко форму гречности, а так щиро, як щиро вони були вимовлені. В Вижниці теж належить мені зложити дві-три візити, бо інакше віжничане будуть зовсім ображені на мене: вони вряжували «в честь» когось вечером⁸⁶³ («під протекторатом ц[ісарської]-к[оролівського] старости») і запрошували когось на той вечор «конечне» високим дуже стілем, в тому роді, що коли комусь лежить на серці доля рідного краю, то хтось мусять приїхати, а хтось таки не приїхав, тільки відписав греченького листочка, — їхати справді було б і трудно, бо поки б хтось дістав у Буркуті фіру та поки б доїхав у Вижницю, то все одно міг би на вечер спізнитись або приїхати втомленим

і розкислим до краю. А крім того, ganz aufrichtig gesagt,¹ хтось дуже радий, що не міг бути на тому вечері, бо і вечер, розказували люде, випав дуже невдало, і хтось себе дуже прикро і засоромлено почуває, коли про нього «вступні слова» говорять, а публіка йому в лице заглядає: ану, який він той «хтось», чи то він справді подібний до «такого», як про нього кажуть. Минула мене чаша сія і слава Богу за його милосердя на сей раз.

Але хтось все таке пише, що комусь, може, і читати не хочеться. Хтось хтів би вже, певне, знати, коли хтось білий долізе до Черновець. Хтось думає, що раніш 13–14 навряд чи долізе, хоч і дуже хотів би раніше, але як він тут не самостійно живе, а в гостях, і виїзд його залежить, між иншим, і від чужих коней, то він так напевне не може рішати по своїй тільки волі. А скаже він комусь, що хоч його тут і дуже добре приймають, і дуже гречно вітають (він собі ні від кого найменшої прикροсти не бачить), а все-таки йому з кимсь і в когось найліпше, бо тож не дарма люде кажуть, що в гостях добре, а вдома найліпше. Та й хочеться комусь із кимсь про децю по щирости поговорити, бо хоч хтось з п. Квіткою тепер великий приятель і відноситься до нього по-братерськи, а таки не на всі теми може з ним говорити, бо декотрі теми п. Квітку, як чоловіка нервового, могли би занадто зірітувати, а декотрі може зрозуміти тільки жінка, і то такого віку, як хтось та й ще хтось, бо дуже молоденькі ще (на своє щастя) не все розуміють. А ще більше, і навіть найбільше хтось хоче не про себе говорити, а про когось чорненького, і хотів би поспробувати так зробити, аби хтось не плакав, аби хтось розважився трошки; хтось ще сам не знає, як і чим він міг би те зробити, чи словами, чи очима, чи пасами, але він таки спробує. От якби хтось їхав не до Відня, а до когось у Київ, то було б дуже добре, — хтось би його зараз з собою повіз; але як то вже ніяк не може бути, то нехай хтось хоч до Відня їде, а в Чернівцях тепер нехай не сидить, бо то йому недобре.

---

¹ Щиро кажучи (нім.).

Нехай хтось не думає, що чийсь лист пропав, і нехай не жалує. Хтось тільки два листи комусь написав з Буркута, а решта були картки, бо хтось в Буркуті був подлий і лінивий і не хтів листів нікому писати, хоч дуже часто про когось думав і хотів з кимсь говорити, найбільше так, щоб сісти напів розібраним на чиесь ліжко, як хтось лежить вже в хусточці під ковдрою і трошки хоче спати, а трошки не хоче і має чорні очі з золотими искорками. Аби хтось знав, що і комусь (білому) треба, щоб хтось його душу підтримав, бо чиясь душа часто буває дуже прибита, хоч і не тим, чим була раніше, а чимсь ширшим, та зате й важчим; що і хтось тепер не раз плаче, хоч він і не має звичаю абичого плакати. Тільки хтось не буде тепер писати того всього, бо то було б довго і все-таки, може, не зовсім зрозуміло, а як хтось комусь буде казати в живі очі живим словом, то хтось його зараз порозуміє. Тільки нехай хтось не думає, що комусь щось лихе трапилося чи що хто-небудь когось мучить, ні, чиесь лихо більш абстрактної натури і залежить не від фактів, а від думок, не зв'язане ні з якою людиною, а залежить від розбрату у власній душі.

Нехай хтось не думає й так, що когось тая журба «сушить і в'ялить», ні, вона рідко так гостро до когось береться, і не завжди хтось їй піддається, бо таки звук боротися з нею (вона часто його опановувала й раніше, та потім на який час уступила перед різким жалем по дорогій людині), часом навіть хтось зовсім спокійно розмовляє з душею своєю про те саме, від чого в інший час плаче.

Доказ тому, що хтось не зоох і не зів'яв, се те, що хтось поважчав за сей місяць на 2 кільо, — гладкий став, і на лиці черствий, і не кашляє, і не труситься, і по-італьянськи не розмовляє з людьми, що сеї мови не вміють. Хтось уже здоровий і як приїде в Київ, то зможе знов узятись до якоїсь роботи і буде гроші на Крим заробляти. А тепер він мало що робить, бо лінується, а крім того, не хоче втомитись, щоб додому не приїхати втомленим і щоб там не подумали, що він все ще слабкий.

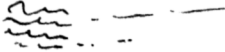
Хтось Франкові списка новель послав і чиюсь просьбу передав зараз же, а після того двічі Франка бачив (раз в Буркуті, раз

тут в Довгополі) і нагадував йому, і Ф[ранко] казав, що конечно напише і то невдовзі.

Хтось кінчає листа, бо вже й так задовгий, і комусь руки застигли пишучи. Через сей дощ хтось дуже мучиться, бо йому все дуже холодно, а як нагріється, то зараз кров кидається до голови і голова болить (се йому завжді восени так, і за те він ненавидить дощову осінь).

Ай, коли вже хтось буде з кимсь?!! Ну, таки на тім тижні буде, може, й раніше, ніж визначив, а вже не пізніше 14-го, напевне.

Хтось просить передати Св[ятій] Анні і всій родині його щирий привіт, а когось чорненького і дорогенького дуже цілує і пасами злегесенька гладить.

П[ан] Квітка комусь кланяється і чиїмсь браттям теж.

Хтось

213. До О. Ю. Кобилянської

11 вересня 1901 р. Вижниця

Вижниця, 11.IX.1901

Хтось отримав чиюсь картку і хтів завтра їхати, але що дуже втомлений і стрясений (їхав вчора цілий день страшно невідною дорогою і в дуже невідній позі), то не змогли виїхати, аж позавтраму, отже, буде у когось позавтраму, 13-го, у п'ятницю, певне, увечері, бо відси поїзд відходить у 3 по полудню. В Кутах хтось не буде і нігде не буде, тільки буде тут два дні лежати і вже. Але хтось здоровий, тільки втомлений.

Нехай хтось не дуже гризеться, хтось його поратує.

Всій родині поклін. До побачення. Па!

Хтось

П[ан] Квітка кланяється Вам всім.

214. До І. Я. ФРАНКА

14 вересня 1901 р. Чернівці

Чернівці, ул. Новий Світ, ч. 61

14.IX

Будьте ласкаві, cher Maître, написати мені сюди, як стоїть та справа з Ганк[евичем],⁸⁶⁴ — від сього значно залежить, куди маю їхати, чи на Львів, чи на Новоселицю.⁸⁶⁵ Але чи туди, чи туди, а з Черновець мушу виїхати 19-го IX рано, довше мені тут нема що сидіти, бо 20.IX Коб[илянська] їде до Відня, а без неї я в Черн[івцях] чужа. Отже, прошу дуже, не забаріться з відповіддю мені, аби я отримала її до виїзду.

Простіть за клопіт, але як Ви мене в сьому не поратуєте, то ніхто не поратує.

Обіцяні рукописі або привезу, або пришлю.

Мій привіт всім Вашим. Бувайте здорові.

З поважанням Л. У.

215. До М. І. ПАВЛИКА

15 вересня 1901 р. Чернівці

Чернівці, 15.IX

Шановний друже!

Була я вчора у Стоцького,⁸⁶⁶ казав, що переписки пошукає,⁸⁶⁷ що, здається, «вона десь є», буду обридати, поки знайде. Казав Ст[оцький], що од Вас жадного листа не отримав...

19–20 їду звідси, а в котрий бік, ще й сама не знаю. Львова я трохи боюсь через те, що томить він мене завжді до млостів, а як приїду додому занадто втомлена, то там знов подумують, що я маю сухоти, — тим часом я тепер зовсім здорова (наскільки вже се можливо для такого славного організма, як у мене) і катар свій покинула в горах.

Казали мені у Вижниці, що «Гром[адський] Голос» відновлений, — чи Ви приймаєте участь в новій редакції? і що то за редакція? Я б те хотіла знати не з марної цікавості.

Якщо зважу не їхати на Львів, то напишу Вам ще лист і проситиму писати до мене в Київ просто, я думаю, що можу й через «прірву» листуватися, з ким хочу.⁸⁶⁸ Стискаю Вашу руку.

Л. К.

216. До М. В. КРИВИНЮКА

15 вересня 1901 р. Чернівці
(До п. Кривинюка).⁸⁶⁹

Чернівці, 15.IX.1901

Отримала Вашу картку тільки позавчора ввечері, вона чекала на мене тут, поки я оцими горами пробіралась до ширшого світа⁸⁷⁰ «на тихі води». Я в Київі буду між 7–10 ст. ст., коли що-небудь не забарить, та думаю, що вже ні. Не знаю, чи застану Вас.

Пляна Праги тут не можна купити,⁸⁷¹ можна б виписати, але се довго, то може спізнитись і розминутися з Вами. Я дуже б хотіла застати Вас в Київі, але, звісно, як не можна, то «годі». Кланяйтесь від мене знайомим. Стискаю Вашу руку.

Л. К.

217. До О. П. КОСАЧ (СЕСТРИ)

15 вересня 1901 р. Чернівці

Чернівці, 15.IX.1901

Лілея моя!

Дуже мені жаль, що не застану вже тебе в Київі, ну, але зате зобачиш мене здоровою. Бачиш, я таки справжнє те скрипуче дерево, що два віки живе... Як будеш мати час, напиши мені вже в Київ, бо через 3 дні я звідси їду. Я напишу більше з Київа, а тут тепер не маю часу — лагожу новий збірник віршів до друку.⁸⁷² Цілую тебе і руку стискаю.

Твоя Леся

Ольга тобі кланяється. Вона теж виїзжає звідси через 3 дні, тільки не зо мною, а сама — до Відня. П[ан] Кв[ітка] ще в горах.

Се ті гори, що я через них з Буркута їхала, — сама федьковичівщина.⁸⁷³

218. До І. Я. ФРАНКА

16 вересня 1901 р. Чернівці

16.IX.1901

Cher Maître!

Дякую за листа і прошу вибачити за клопіт. Дуже може бути, що я таки персонально з'явлюся у Львові, аби лягтися, з ким варто, і розмовляти по добрости, з ким можна. Якщо приїду, то буде се 20 с[ього] м[ісяця] увечері, спинюся в «Hôtel Central[ny]», а не в якій приватній господі, аби не віддавати случайно переваги комусь з моїх знайомих та й аби мати волю виходити й приходити невчасно à la bohémienne.¹ Можу пробути найдовше до 23, сподіваюсь, що Гр[ушевський] вже буде на той час.

Ольга кланяється Вам,⁸⁷⁴ дякує за привіт, а приїхати тепер не може, бо вмовилася рушати з Яворова з О. Окун[евською], до Львова вступить на поворот.

Якщо я не приїду сама, то пришлю довшу епістолію. По-клін пані Франковій і малим.

З поважанням Л. У.

219. До М. І. ПАВЛИКА

16 вересня 1901 р. Чернівці

Шановний друже!

Отсе посылаю Вам сього листа від д. Бучинського,⁸⁷⁵ аби Ви бачили, як справа стоїть; я гадаю, після сього мені нема чого заїздити до Станіслава. У Львові я таки скоріш всього, що буду сама, то й привезу Вам дядькові листи, прислані від Б[учинського].

Хоч я напрошувалась до Вас в хату, але вже, відай, в отелі спинюся, бо, може, прийдеться приймати в себе по ділових справах людей, не конче Вам приемних, то не хочу ставити Вас у фальшиве становисько. В когось іншого, крім Вас, я знов з інших причин не хтіла б замешкати. Отже, буду знову

---

¹ По-циганськи (франц.).

в «Central-i», а приїду (якщо приїду) 20/ІХ. Тепер я здорова, то вже не буде мені тяжко прийти до Вас. Будемо більше бачитись, ніж той раз. Стискаю Вашу руку.

Л. У.

220. До М. І. ПАВЛИКА

18 вересня 1901 р. Чернівці

Чернівці, 18.ІХ.1901

Шановний друже!

Посилаю Вам те, що здобула від Буч[инського] і Ст[оцького],⁸⁷⁶ і той, і другий обіцяють пошукати потім ще, чи не знайдуть більше, але обоє сумніваються, аби знайшли, — я теж сумніваюсь. Ст[оцький] казав, що напевне знає, що в паперах Купч[анка]⁸⁷⁷ жадних таких матерьялів нема; листів Ваших, запевняє, не отримав і про справу з Мал[ицькою]⁸⁷⁸ нічого не чув.

З листа Вашого бачу, що ліпше мені до Київа поспішити, а не до Львова. Справою займаюсь ретельно. Постараюсь написати Вам довшого листа ще сьогодні (завтра виїзжаю), а як не вспію (маю ще багато всяких справ), то вже з Київа. Думаю, що нам ніщо не завадить переписуватись і звідти, — я на сі справи маю тепер инакший погляд. Тим часом стискаю міцно Вашу руку.

Л. К.

221. До І. Я. ФРАНКА

20 вересня 1901 р. Чернівці

Чернівці, 20.ІХ.1901

Cher Maître!

Таки не їду я у Львів, а се через 3 години рушаю на Україну через Новоселицю. Так обернулись деякі мої справи, що треба вже напростець до Київа гнатись. Ще якби я певна була, що приїду та й застану всіх, кого мені треба, то, може б, якось два дні в себе вкрала, а так, без тії певности не одважуюсь тратити час, кошти та й таки здоров'я (воно в мене найгірш не любить

втоми). Жаль мені, що більш тепер не побачу Вас і Павлика, та вже нехай до другого разу: я вже назнала шлях сей «за прірву», то, певне, їздитиму частіше.

Отже, щодо справ, які Ви були ласкаві взяти на себе, то я прошу, чи не можна їх так врядити. Як приїде Ганкевич, скажіть йому, що я гірко жалую об тій хвилині, коли передала йому ті злополучні рукописи, але вже «сталосся», отже, вимагаю тепер від нього, щоб він зробив відбитку окрему переклада Дікштейна «Хто з чого жие?»,⁸⁷⁹ надрукованого в «Волі»; нехай скаже, що коштуватиме відбитка, а гроші йому будуть вислані зараз. Я думаю, імя його ще так мало відоме рос[ійським] «власлям предедержашим», що можна гроші просто на його адресу слати. Решту перекладів (Лабріоля, Енгельс, «Маніфест комуніст[ичний]»), коли він ще не почав друкувати, то нехай і не друкує, а віддасть Вам, Ви ж, будьте ласкаві, відшліть їх Василеві Сімовичеві⁸⁸⁰ (Чернівці, ул. Руска, ч. 12), і більш нічого. Коли ж Ганк[евич] «паче чаянія» почав їх друкувати, то нехай назове «Видання групи укр[аїнських] соц[іал]-демокр[атів]» і скаже, скільки коштуватиме видання їх всіх, кожного нарізно, причім, коли писати мені поштою (я вже прошу, cher Maître, напишіть Ви мені се таки сами, а Г[анкевич] нехай тільки Вам на словах скаже, що треба, бо інакше не діждусь), то нехай «Хто з чого жие?» зветься відбиткою «Над морем», Лабріоля — «Атта Тролем», «Маніфест» — «Раткліфом», Енгельса розправа — «Балядами»; аби здавалось, що я трактую про свою власну справу з редакцією «Вістника». Пишіть просто мені: Киев, Мариинско-Благовещенская, 97. Як вишлете перекл[ад] Сімовичеві, то напишіть: Ваші вірші віддав ред[акції] «Буковини».

Щодо справи катальога українськ[их] книжок (що говорив з Вами Квітка), то, як він буде у Вас в рукописі готовий, пришліть мені, а я, зробивши додатки, знов пришлю Вам (або все, або самі додатки), видавайте сей катальог, де хочете, під якою хочете фірмою, ми в те не мішаємось, бо на Укр[аїні] і так пустимо ялось.

Простіть за хватаний лист, страшно спішуся.

П[ан] Квітка щиро вітає Вас, він теж сьогодні їде на Укр[аїну].

Здоровлю Вас, і родину, і знайомих.

Стискаю Вашу руку.

Леся Українка

Р. S. Уваги з пов[оду] Ваших статей у «Вістн[ику]»⁸⁸¹ пришлю з України.

222. До О. П. КОСАЧ (СЕСТРИ)

20, 24 вересня 1901 р. Київ

По дорозі від границі до Київа

7.IX.1901

Лілея моя лілейная!

Ти, певне, зараз скажеш «ет!», отримавши сього листа і побачивши, що се я вже додому вертаю, а досі тобі нічого не написала з поводу твого проекту подорожі до Італії. Але діло в тім, що твого заказного листа я отримала тільки в день виїзду з Черновець, бо Жаб'є справді «остатня почта в Європі», як жартує папа, і там з реком[ендованими] листами велика морока: на них перше «повістку» приносять, як на посилки! отже, й мені принесли повістку перед самісіньким виїздом з Буркута, коли вже мені коні готові стояли, я «довірила отримати» одній пані з Жаб'його, а вона отримати забула, я їй нагадала з Черн[івець], а вона отримала і переслала мені аж тоді, коли я вже й річі впакувала, щоб їхати з Черновець. Про Італію вже трудно було починать думати, бо поки б та вся переписка та «обсуждения» велись, то мені не було б де за границею той час пересидіти, бо Ольга рівночасно зо мною виїхала з Черн[івець], тільки в инший бік — до Відня — на цілий місяць; в горах вже холодно, навіть сніг почав було перепадати на високих полонинах, а хоч, може, тепер і знов потепліло трошки, то все одно вже «сезон» скінчений, кургауз в Буркуті закритий і всі чисто гості роз'їхались (я і п. Квітка були остатні, що виїхали); монялась я в дорозі на поворот «елика возможно», в одного

попа-радикала⁸⁸² в Довгім Полі над Черемошем (ще в горах, але багато нижче від Буркута) сиділа в гостях 10 днів, а далі вже ж ніяково було б сидіти, бо плати він з мене не брав, вважаючи мене за певну форму посереднього патріотичного податку (ти не повіриш, як мене всерйоз брали на Буковині — три вечера в мою честь дали⁸⁸³ — страх сказати, чистий сміх!). Ще сиділа у Вижниці три дні, розтрясшись трохи через гірську дорогу, та вже довше там сидіти не могла, бо хтіла бачити ще Ольгу до її від'їзду, та й таки час було рушати на Україну. Мало що була не попала до Львова, з заїздами до Станіслава та до Коломиї, але потім роздумала, бо в Станісл[аві] потім вже не треба було (листи мої замінили мене), в Коломиї була б тільки втома (хотіли мене нап'ясти, щоб я тримала відчит, але се для мене, ти знаєш, ріск втомитись мало не до млости), та й не хочеться мені ще на естраду, я і тепер ще маю *horror publici*.¹ У Львові не було виразного інтереса, бо львівські люде ще блукають по горах та долинах і дуже помалу починають злазитись; я ріскувала б сидіти в отелю з тиждень, поки б дочекалась тих людей, в яких я маю виразний інтерес (яких, напр[иклад], треба інтенсивно виляяти, на що я дала повноміччя Фр[анкові]), ну, а сидіти так довго в отелю і дорого, і скучно, і для здоров'я користи жадної; сидіти ж у Львові та списуватись з тіткою etc. вже зовсім не варт було.⁸⁸⁴ Без виразного діла сидіти у Львові, то все одно що в Києві, — тільки нерви томити та розбивати, бо там багато такого, що про нього можна б сказати: *tout comme chez nous!*¹¹

Нарешті, щодо Італії скажу так: я тепер дуже поправилась, може, навіть радикально (страх перед втомою — се вже педантизм «на всякий случай», щоб не попсувати так ще недавно налаженої справи), катару лікарь уже в мене не признав, кашлю, пропасниці та інших сімптомів уже місяць, як нема, поважчала я на 2 кіло, поправилась так, що й простим оком видко; сі гори, то була геніальна ідея черновецького лікаря.⁸⁸⁵

¹ Страх перед публікою (лат.).

¹¹ Як і в нас (франц.).

Чого ж, властиве, їхати до Італії? Якщо се буде справді потрібно для здоров'я, то я, звісно, можу вибратись і з Київа за папирні гроші, лишній день їзди не так багато значить, а паспорт все одно ще тільки на місяць годився б, а там мусіла б знову платити. Тепер ся подоріж, говорячи об'єктивно, непотрібна; ну, а для приемности я таки волю за свої власні гроші їздити, хоч ти мене лай, хоч не лай, тільки ж я тепер власних грошей не маю.

11.IX.1901. Київ

От уже четвертий день, як приїхала, та все ніяк не можу докінчити тобі листа, — що не сяду, то все щось або хтось мені переб'є. Взагалі настрої якийсь розтріпаний, бо все мушу то розказувати, то показувати всякі речі (часом вже не знаю, в котрий раз). Дещо є й прикрого: от, напр[иклад], те, що не можу нічим матерьяльно допомогти п. Крив[инюкові], так мене вкупі з «Жизню» посадили, що аж!⁸⁸⁶ А тепер мені гроші аж надто здалися б. Це треба спробувать поткнутись в «Мир Божий»⁸⁸⁷ або в «В[естник] Евр[опы]» (більше нема куди, властиво), поки ще за мене не до решти забули в рос[ійській] журналістиці. Маю три українські теми для статей, то дещо можу написати. Тепер я не хочу тебе клопотати, а як скінчиш іспити, то попрошу тебе навести мені деякі справки в Петерб[урзі], чи не знайдеться якось моя послана в лиху путь стаття про нову драму Гауптмана; я ледве відправила її з Кімполюнга на адресу редакції «Жизні», а хутко після того отримала звістку, що та редакція вже не існує, а куди і до кого дісталась рукопись, невідомо. То я проситиму згодом відшукати когось із співробітників «Жизні» та й допитатись, що сталося з усіма позostalими рукописями. Тільки тепер не прошу, бо то тобі зайвий заход.

Ну, п. Крив[инюк] наганяє, щоб дописувала, бо має йти на вокзал відправляти листа. Він все ще не зважив, куди, власне, їде, хоч у всякім разі хоче їхати сього тижня на Львів, а там побачить, чи у Львові зостанеться, чи в Прагу поїде. Відповіді з Праги про жінок-студенток ще нема, але, може, не

сьогодня-завтра прийде. Се все він просить мене написати, бо тепер сам за клопотом всяким ніяк до листа взятись не може.

Прикро, що твої з ним справи так невиразно стоять. Я буду тут агітувати за твое переселення за кордон, вже, крім всього иншого, через те, що тобі таки вадить петерб[урзький] клімат, як то вже встановлено й через лікаря. Щодо коштів, то не думай, аби їх було треба більше за кордоном, ніж в Петерб[урзі]; ну, та се зайво доказувати перед тобою, а треба доказати иншим, про се й постараюсь. Взагалі, «якось-то буде», але в найліпшому значінні сеї премудрої сентенції.

Мама й Оксани ще нема тут, сидять в Зел[еному] Гаю, та се, може, й добре для Оксани, бо при такій погоді, як тепер, таки варто на селі сидіти, тільки якби вони там не шарпали [одна] одну, та се вже... Я тим часом ще врівноважена, не розвіялась ще гірська енергія, хоч фізично я було трошечки розкисла, десь в вагоні захопила раптовий і просто несвітський нежит (Труш радив носити простирано замість хустки!), так що голова і очі боліли і вся була як збита, але сьогодні вже ніщо не болить і нежит очевидячки минає. Та то взагалі пусте! Постараюсь «не виходити з берегів», не збиватися з придбаних за кордоном гігієнічних звичок і «тримати високо знам'я своє», та, може, затримаю якось людську подобу на собі довший час. Я вже трохи навчилась писати вдень, а не ввечері, і сподіваюсь від того багато.

П[ан] Квітка кланяється тобі і просить сказати, що він тобі на лист і на гроші відповідав (се я напевне знаю), та, певне, його лист пропав, і се йому дуже прикро. Бідний він, мало поправився в горах, але ще якось би було, коли б не втрапив одразу в прикрі обставини; його матері скасували гімназичну квартиру⁸⁸⁸ (спочатку наполовину, а потім і зовсім прийдеться ліквідувати діло), і се дуже відбивається і на матерьяльному, і на моральному стані всеї родини. Певне, зле Квітці буде сеї зими, коли б ще й зовсім не розхорувався, а він, бідний, і так надломлений дуже. Я йому дуже вдячна за те, як він помагав мені в горах і ходити, і взагалі жити, щира і добра в нього натура, та, на лихо, така надломлена.

Ну, кінчаю.
Ось тобі едельвайс з Рунгу (з Кимполунзьких гір), причепи
на темний оксамит і зроби з того який вжиток естетичний.
Хутко пишу тобі знов, а тепер міцно цілую Лілею свою.

Леся

223. До О. П. КОСАЧ (МАТЕРІ)

21 вересня 1901 р. Київ

Люба мамочко!

От я вже й тут, приїхала вчора (7-го) увечері. Не пишу тепер багато, бо ще з дороги закаламучена голова, нехай уже, як оговтаюсь. Зрештою, думаю, що ти хутко приїдеш, — правда ж? Коли думаєте з Оксаною бути в Києві? Я б рада якнайскоріше вас бачити, бо се вже п'ятий місяць іде, як я вас не бачила... Страх довго! Ну, зате поправилась ґрунтовно, всі свої припадки і кашель в горах покинула, — сподіваюсь, назавжди. От, приїзжай, подивись на мене, поки я ще в гірській барві, поки її Київ не злизав. Я ж думаю, що мені вже тепер нема що в Зел[ений] Гай їхати? Ти ж, певне, не думаєш там довго сидіти. Напиши. Дуже жду листа твого, а тебе самої з Оксаночкою ще більше. Цілую міцно тебе і Оксану.

Твоя Леся

224. До І. Я. ФРАНКА

28 вересня 1901 р. Київ

Київ, Мариинско-Благовещенская, 97
15 (28). IX.1901

Cher Maître!

Дозвольте Вам рекомендувати мого приятеля Михайла Кривинюка, слухача львівської або пражської (ще невідомо напевне, котрої) політехніки. Коли він лишиться у Львові, то сподіваюсь, що Ви не відмовите допомогти йому своєю порадою при урядженні.

Про моє здоров'я і побут т. Кривинюк може Вам розповісти,
тож не пишу тим часом про се нічого.

Щиро вітаю Вас і Вашу родину.
З найглибшою повагою до Вас

Леся Українка

225. До М. І. Павлика

28 вересня 1901 р. Київ

Київ, Мариинско-Благовещенская, 97
15 (28).IX.1901

Шановний друже!

Сього листа віддасть Вам Михайло Кривинюк, приятель мій і всієї нашої родини; він може розповісти Вам і про дядину з родиною все, що Вас інтересує. Сподіваюсь, що приймете його прихильно.

Не буду тепер нічого писати про себе — дуже зайнята власне сьогодні — розпитайте п. Кривинюка.

Щиро стискаю Вашу руку.

Леся Українка

226. До М. В. Кривинюка

6 жовтня 1901 р. Київ

23.IX.1901

Дорогий брате!

Винна я перед Вами, що не писала досі, та вже простіть «по велицей милости своей», тим більше, що листа закритого я тільки вчора ввечері отримала, а остатню коресп[ондентку] позавчора, на першу ж не було ще так що й відповідати. Приємно, що Ваші справи починають вже набіратись якогось виразнішого характеру, але становище з «жіночою медициною» зовсім неприємно.⁸⁸⁹ До речі, з жіночою медициною: я вже нічого не розберу, — то папа казав (писав, властиве), що він не може утримувати Лілі за границею, хоч вона і бажає туди, а тепер каже, що то вона сама вважає «выход из медиц[инского]

института и переселение за границу равносильным оставлению медицины вообще»... Тут уже хіба Ліля pomoже розібратись. Писала вона в остатньому листі, що мається не зле, тільки горло часом поболує та очі трохи томляться, а се приїхала на днях Щербань,⁸⁹⁰ то казала, що у Л[ілі] таки не трохи очі болять, а так, що не раз зовсім читати й писати заважають, що лікарь органічної порчі не бачить, але й сказати напевне не може, чи то від анемії, чи від нервів. У всякім разі, се дуже прикро, боюсь, коли б вона серйозно не розхитала собі здоров'я тею медициною, тоді буде ні собі, ні людям. Сьогодні напишу їй експортацию, побачу, що вона відповість. Без міри досадно, що вона так погано провела літо,⁸⁹¹ і досадно теж, що наші вивуватять в цьому всіх і все, окрім самих себе, — невже справді вони щиро не бачать своєї вини? чи тільки не хотять признались?.. Ну, та що вже про те говорить, все одно не поможеш. Буду говорити про діло.

Я думаю дати аполог «Просвіті»,⁸⁹² як люде радять, а ініціали автора «(У)країнець (С)вого (Д)ому» можуть все-таки стояти під заголовком своїм порядком, а як «Просв[іта]» має гроші на видання, то і owszem,¹ бо мої на доріжці не валяються. І[ван] М[атвійович Стешенко] каже, що Старосольський⁸⁹³ може, коли хоче, умістити його хрию в своїй часописі, а коли не хоче (може, йому вже не на часі), то чи не прийме теж «Просвіта» (нехай лиш там не змішають псевдонімів, та не підпишуть і його Українцем; мені колись так трапилось, що мене Чайченком підписали). Запитайте там Сімовича, що він робить з моїми віршами і чи не час гроші посилати. Нехай Г[анкевич] не балакає дурниць, я йому виразно казала про відбитку не тільки «Над морем»,⁸⁹⁴ то він забув, а якби був ласкав обізватись до мене хоч раз за все літо, то я б йому нагадала. Я стою на своєму, що зо мною він обійшовся зовсім не по-європейськи і не по-джентльменськи, тож нехай його хто хоче оправдує, а я не прощаю і діла з ним більш ніколи ніякого мати не хочу (йому, запевне, від того ні тепло, ні холодно, але то я вже для власної

---

¹ То й добре (пол.). Тут у значенні «і прошу дуже», «і поготів».

сатисфакції пишу), коли б дав Бог хоч тепер якось розв'язатись. Що набір розкинутий, то пусте, річ така невелика, що передрук не повинен дорого коштувати, але нехай не моняються, бо й так вже пізно, нехай зараз же беруться за передрук. Як на мене, то я б інтерпеляцій ніяких не ждала, бо то довга казка при галицьких нравах, а послала б передрукувати (без пропусків, звісно) на Бук[овину], де прокураторія незалежна від галицької і ліберальніша. Не я сама так думаю; зрештою, Вам зблизька, може, видніше, чи варто, чи ні надіятись на інтерпеляції (а що, коли прокураторія поставить на своєму і без пропусків не дозволить?).

Г[анкевич] каже мені (через Ф[ранка]), що нерозбірність почерку манускриптів застала його покласти їх під сукно, — се чиста «безличність»! то не міг він додивитись зараз же до почерку? або хоч за ціле літо? чого ж гнітив досі і мовчав, як забитий? Фу, злість бере!!!

Оце вже треба кінчати, бо й хутко, значить, спать пора. Думаю, що і мій лист не дуже-то консеквентний, бо писаний під папіни розмови увесь час (тільки тепер сама в хаті лишилась), розмови про маміни будови⁸⁹⁵ і т. и. Вам добре відоме... Однак я напосілась-таки написати листа тепер, бо завтра може не бути часу: кінчаю приладжувати реферат для вечера Літературного] общ[ества]⁸⁹⁶ (26, в середу), що, власне, я уряджую «ко всеобщему удовольствию» (яка *mania grandiosa*!¹ га?); крім того, маю масу листів на черзі і так деяких практичних справ, а се мені, непрактичній людині, найгірша біда.

Сьогодні Оксана, Рада і Дора цілий день просиділи на пріютській лотереї — видавали виграни! А *propos*, чи лотерея «Бояна»⁸⁹⁷ вдалась? не казав Вам хто-небудь?

Як-небудь при нагоді (навмисне йти не варт) розпитайте там в Тов[аристві]⁸⁹⁸ (у Белея,⁸⁹⁹ чи Беднарського,⁹⁰⁰ чи Гнатюка, чи кому «о том ведать надлежит»), як там іде продаж моїх перекладів «Книги пісень» і віршів «На крилах пісень», — чи маю я надію колись за те який грейцар отримати? Цікаво теж, — так,

---

¹ Манія величі (лат.).

для статистики, бо гроші мені за те не належать, — скільки розійшлося моїх «Дум і мрій», може, дуже мало, то все одно не соромтесь повідомити. Тільки все це при нагоді, а клопоту собі з тим не завдавайте, бо Ви і так заняті.

Скажіть моему шановному другові,⁹⁰¹ що я його просьб не забуваю і все зроблю, що в моїй силі, зрештою, може писати до мене, коли хоче про що нагадати. Дуже рада, що він Вам сподобався, я його люблю над усіх галичан. Привітайте його від мене і від його приятелів.

Ну, бувайте здорові! Напишіть, як далі пішли Ваші діла, а я не лінуватимусь відповідати. Спільним знайомим мое вітання.

Стискаю Вашу руку і здоровлю усім гараздом.

Ваша сестра Леся

227. До О. П. Косач (сестри)

7 жовтня 1901 р. Київ

24.IX.1901

Лілея моя лілейная!

Пересилаю тобі листа п. Кривинюка, отримала його позавчора, але вчора не могла послати, бо він був мені потрібний для відповіді і для «справоздання». Сама на сей раз пишу мало, бо занята: післязавтра вечер в Літ[ературно]-арт[истичному] тов[аристві], то там будуть читати мій реферат, викроений з моєї статі про драму новітню, а я ще маю до нього доточити новий хвостик (огляд на українську драму)⁹⁰² — треба се скінчити сьогодні, бо той, хто читатиме, мусить перше репетицію вдома зробити.⁹⁰³ Сама я читати не хочу, боюся втоми, та й просто може голосу забракнути і кашель на естраді напасти; і так, може, прийдеться трохи поговорити під час дебатів (що, певне, будуть), то треба зберегти енергію. Ти, певне, розсердишся, прочитавши, що я до вечерів уже берусь, але сей вечер треба було врядити (так уже вийшло), а труда він мені стоїв самого мінімального, бо робота з рефератом залежала головню

в скороченні, та от іще маленький хвостик написати. За співцями і т. и. я не бігала, тільки дві записки написала, а бігали лакеї від общества, — і так я заміряюсь робити завжди.

Ну, однак я все про вечер, а се, може, й нецікаво.

У нас все гаразд, Оксана з Гадяча приїхала дуже поправлена, я її ще такою й не бачила досі. Дора трохи підтяглася раді гімназії, раніше лягає, раніше встає і трохи більше за порядок дбає, хоча при науці досить лінується. Вчора Оксана, Дора і Рада цілий день видавали публіці виграни на пріютській лотереї і сами виграли деякі дурнички, з чого досить були втішені. Микось виріс як дуб, захоплюється гонками велосіпедними і бродить взагалі занадто багато. На мене було по приїзді напав нежит, і я від того часу знов кашляю, тільки не дуже. Ну, решту згодом. Цілую тебе міцно.

Твоя Леся

Товаришці твоїй (що казала про неї Щер[бань]) постараюсь допомогти,⁹⁰⁴ елика в моїй силі. Слухай, що з твоїми очима? Напиши по правді, бо вже все одно більш ніж тепер не злякаєш, я й так боюся.

228. До О. П. КОСАЧ (СЕСТРИ)

Перед 11 жовтня 1901 р. Київ

Лілея моя!

Не пишу листа, бо занята сьогодні. Писатиму хутко. Вечер одложили на З.Х, отже, все ще знаходиться то сей, то той клопіт.

Товаришці твоїй (сибірячці) шукаю роботи, та все не можу знайти, хоч все ще маю надію.

У нас всі здорові. Папа на сей час в Колодяжному, мама в Полтаві на кустарній виставі, читатиме там реферата.

Як ти маєшся? боюсь за тебе. Як не можеш сама написати через очі, то продіктуй листа, сумно без звісток.

Цілую тебе дуже міцно.

Твоя Леся

229. До О. П. Косач (МАТЕРІ)

14 жовтня 1901 р. Київ

1.X.1901

Люба мамочко!

Вибачай, що я так затримала Дорин лист і сама не написала, се так вийшло через клопіт. Слабувала цілий сей тиждень Маруся,⁹⁰⁵ не вставала з ліжка, я вже думала, чи не тіф, але се щось гастричне було, тільки досить гостре. Отже, треба було в хаті самій прибрати і порати, до того і Дора в суботу була слаба («щось іззіла»), а Микось у п'ятницю, а вчора я вже сама втомлена була та ще й справи на місті мала, то отак і довелося з листом аж до сьогодні. Я думаю, що ти вже скоро приїдеш, то нема що й писать, та, може, запізнишся, то все-таки варто ще писати. До того ж Старицькі просили передать, що діло відложене з 6-го десь на 19-те; я не хотіла й писати про се, бо ти ще надумаєшся лишитись і далі будувати та малювати,⁹⁰⁶ а я б уже хотіла, щоб ти приїхала. Невже справді над тими малярами конечне треба самій сидіти? Отже, була ти в Полтаві, а воно ж там все якось робилось без тебе. Тут уже до тебе і з Общества раз у раз допитуються,⁹⁰⁷ і «повідки» присилають «г-же члену правления», а г-жи члена як нема, так нема... Оце в середу (3-го) має читатись в Обществі мій реферат «Общественная драма», викроений із статті, тобі відомої, буде читати з рукописі Маня Ст[арицька], бо я сама не хочу, боюся втоми, — тут, кажуть, в новій залі ще трудніше читать з таким голосом, як у мене, а мій голос не сильніше, може, ще й слабше став, ніж торік, та й так щось не хочеться вилазити на естраду, хіба, може, опоненти витягнуть, а то й не вийду.

Шкода, що ти не бачила мене одразу, як я з гір приїхала, а то я тепер вже почала «спускати жир» з себе тут у Києві, — поки приїдеш, то, може, й зовсім спуцу. Я сама не знаю, чого воно так, бо, здається, їм я так само (мусіла встановити постійно звичай снідання і вечері, бо звикла так в горах) і все инше таке саме, і спати лягаю рано (хіба часом на годину пізніше, ніж там), а все-таки вже не такою здоровою почуваюся. Не могу

сказати, щоб роботою томила, оце тільки реферата викроїла, а то навіть листів сливе не писала. От так собі! Правда, що зараз по приїзді захопила було страшенний нежит, а він перейшов в кашель, то нежит давно минув, а кашель і досі триває, хоч і не сильний, а все ж є трохи. Та, може, і він хутко мине, бо вже меншає. Властиве, я здорова, а тільки на вид вже не така, як була зараз по приїзді.

От, мало не забула те, про що хотіла просить тебе. Коли можна, будь ласкава, привези мені три плахти, з них дві подібні між собою малюнком, а одна може бути яка-небудь. Я хотіла б у себе в хаті оббити ними крісло і меншу кушетку, бо вони пообдирались і вилиняли, можна б кретоном покрити, та він хутко псується, а крім того, краще, аби все було під лад великій кушетці, якимось подібніше.

Ну, кінець, а то вже розписалась. Приїзди, то розкажу тобі «про всі дива Божі» і шитика⁹⁰⁸ покажу буковинського. Цілую тебе дуже міцно.

Твоя Леся

230. До М. В. Кривинюка

17 жовтня 1901 р. Київ

4.X.1901

Дорогий брате!

Напишу Вам сьогодні щось коротеньке, бо голова наче ключам набита після вчорашнього. Вчора, власне, був вечер в Літ[ературно]-арт[истичнім] тов[аристві], там читався мій реферат «про новітню соціальну драму», читала його М[арія] Стар[ицька], по рукописі, бо сама я «не в голосі» та, може б, і не вистояла б тепер стільки на естраді. Але такий спосіб має свої неприємности, бо моя читачка часто помилялась і не раз логічні наголоси робила зовсім не там, де треба. Та, крім того, не дуже добре, як я бачу, викроювати реферати для прилюдного читання з статей, призначених до журналу з метою огляду літерат[урних] новинок, — все зостається якийсь рецензентський характер, невластивий прилюдним лекціям. Хоч в данім разі

се ще не біда, бо не вадить публіці довідатись хоч з рецензії про ті твори, що инакше zostались би зовсім невідомими більшості публіки. Я думала, що власне через свій рецензентський характер мій реферат не викличе живих дебатів, але він таки їх викликав, змагалось б чоловік: Стешенко, Ратнер,⁹⁰⁹ Александровський,⁹¹⁰ Петровський, якийсь невідомий і Водовозов. Стеш[енко] почасти нападав на мене, почасти боронив, Водовозов цілком боронив (крім двох маленьких деталів), решта нападались головню за термін соціальна драма в значінні драми боротьби суспільних клас чі груп і за антитезу драми громадської драмі індивідуальній; крім того, опонентам «обідно показалось», що я в новітній російській драмі не знахожу навіть елементів соціальної драми (в загальноєвропейському значінні сього терміна), а в українській знахожу, — се і було «цвяхом» дебатів. Я була рада, що знайшлись для мене речники-однорідці, бо я сама була спроможна тільки недовгими репліками одгризатись, слабкість голосу і кашель (що власне тоді чогось причепився) зовсім заважали моїй красномовности, і якби не оборонці, то мої опоненти побили б мене силою більшости голосів і горл, а так все-таки моє вийшло зверху.

Се, може, Вам смішно, що я так розписуюсь про таку «бурю в склянці води», але се єдиний значніший факт в моєму житті за остатній час, Ви знаєте, що в Києві життя нерозмаїте.

У нас в хаті тепер малолюдно: папа поїхав в Колод[яжне], мама ще не приїхала. Минулого тижня у нас було неприємно: Маруся пролежала весь тиждень в ліжку, а я була «исправляющей должность» замість неї, досить се було мені не в пору, бо якраз треба було прикроювати реферат і приточувати до нього новий кінець, та й так були деякі справи поза домом, то я таки чимало втомилась, а тут ще Дора була на один день злягла, — кепсько було. Тепер уже всі здорові, і я можу вернутись в колію.

Від Лілі не маю звісток з того часу, як я Вам остатній раз писала. Прикро се. Чи не знаєте Ви чого про неї? З Праги прийшов їй лист з такими самими інформаціями, що й Ви писали. Я Лілі переслала листа з своєю припискою, — відповіді не маю.

Всі Ваші листи і картки дійшли.

Ноти від Вас отримала, дуже дякую. Се я хочу вкупі з Лисенком врядити в кінці сього місяця галицький вечер (реферат про молодих гал[ицьких] белетристів і галицькі пісні народні і сальонові). Будьте ласкаві, пошукайте ще квартета Нижанківського «Гуляли»⁹¹¹ (слова Федьковича), а теж «Над Прутом у лузі»⁹¹² і «Родимий краю»⁹¹³ (забула, хто їх автори, але там у Львові їх всі знають).

Щодо псевдоніма, про який писала той раз, то, кажуть, що краще тільки дві остатні літери ініціалів без першої (У), ну, най буде!⁹¹⁴ «Над морем»⁹¹⁵ нехай видадуть без жадних (без редакційних і без моїх) виносок під текстом, се конечно. Чи не озивались там буковинці?⁹¹⁶ до мене, ні.

Ну, бувайте здорові. Отже, не вмію писати коротенько, а голова тріщить «своєв дорогов». Пишіть. Чи не треба Вам чого з Київа? Стискаю Вашу руку.

Ваша сестра Леся

231. До М. В. Кривинюка

24 жовтня 1901 р. Київ

11.X.1901

Дорогий брате!

Пишу Вам два слова на поchtі, одсилаючи гроші.⁹¹⁷ Пишіть, чи не треба ще.

З псевдонімом кажуть, що краще без У, а тільки два остатні ініціали. Мені, зрештою, все одно, але так інші радять. За рахунки я, звісно, не в претензії, — що достанете, беріть, бо я однаково нічого не дістану.

Я сплутала: примітки не в «Над морем», а в першому творі,⁹¹⁸ отже, не треба ніяких. Може, переклад О. можна зредагувати?⁹¹⁹ порадьтесь там людей тямущих.

Рада Вас вітає (вона стоїть коло мене). Хутко ще [на]пишу, тепер спішусь.

Ваша сестра Леся

232. До М. В. КРИВИНЮКА

24 жовтня 1901 р. Київ

11.X.1901

Дорогий брате!

Послала Вам сьогодні гроші, а це маю нагоду написати «з-за границі». Тільки спішуть, бо ждуть.

Отже, про «псевдонім» і т. и. В рецензії на «Н[арис програми Української партії соціалістичної]» Ви зверніть увагу на примітку від редакції,⁹²⁰ що, мовляв, «Н[арис програми Української партії соціалістичної]» писаний в Києві, вийшов з друкарні київської і т. и. (що і неправда), а що рецензія теж з Києва; от наші і були скандалізовані і рішили «сховать кінці», а власне в той спосіб, щоб фірми не писать жадної, а тільки на тім місці, де звичайне пишеться имення автора, поставити дві літери С. Д. (ініціали, а не цілі), ніби в тім якась конспіратівність буде... Я, властиве, против сього, але не моя воля, інші рішили.

Примітки всякі до рецензії на «Н[арис програми Української партії соціалістичної]» викиньте: редакційна взагалі не потрібна, а авторські не провірені (виходить тепер), отже, краще без них.

Може, переклад О. можна зредагувати, додавши, напр[иклад], з Драгом[анова] про Угорську Русь⁹²¹ тощо. Порадьтеся з Фр[анком]. Ну, а як не можна, то не біда.

Грошей, коли треба, ще пришлем.

Ну, стискаю Вашу руку. Бувайте здорові. Хутко ще при нагоді напишу.

Ваша сестра Леся

233. До О. П. Косач (сестри)

28 жовтня 1901 р. Київ

15.X.1901

Лілея моя лілейная!

Оце посилаю тобі через п. Черемисинуву⁹²² сього листа і листа до П. Н. Ге.⁹²³ Я не знаю, де, власне, живе в Петербурзі сей п. Ге, а листа мені конче треба послать, то ти, будь ласкава, запитай про його адресу або в редакції «Вестника Всемирной Истории»⁹²⁴ — Миллионная ул., №34, — або просто в адресному столі, і коли не маеш часу або охоти віднести листа сама, то пошли по городській поchtі, хоч краще, якби однесла сама: «по нонешним временам» воно певніше. Се я, бачиш, довідавшись, що «Жизнь» воскресла в обложці «Вестн[ика] Всем[ирной] Истории»⁹²⁵ і що рукописі, позосталі від «Жизні», перейшли до сього журналу, маю надію, чи не знайдеться там моя стаття, послана з Буковини («Михаэль Крамер»), та оце й прошу п. Ге яко співробітника нового журналу відшукати, коли можливо, мою статтю, а крім того, пояснити мені, против чого посилають мені сей «Вестник», — чи то значить, що там бажають мене за співробітницю з запевненим становищем, як було в «Жизни», чи тільки так собі, за передплатницю. (От так фраза! — сливе сторінка без одної точки!). Не звертаюся просто до редакції, бо знаю з досвіду, що практичніше звертатись до одної виразної особи, ніж до зборного аноніма. До того ж я з п. Ге трохи знайома особисто. Можливо, що він полінується відповідати мені власноручним листом, тоді нехай би призначив тобі день, коли прийти за відповіддю. Я йому про сю комбінацію не пишу, бо не знаю, чи се тобі вигідно, а ти вже сама, коли се тобі не дуже не вигідно, скажи йому про се. Дуже було б мені приємно дістатись у співробітники до сього журналу, бо мої фінанси = 0, але я не набиваюсь, тільки питаю, «что вы под этим разумеете, джентльмены», посилаючи мені свій журнал. Не люблю я набиватись, навіть з роботою, бо вже по праву чи ні, а я більше звикла, щоб мене запрошувано, а не я напрошувалась. Забула написати Ге, що коли стаття моя в новій

редакції єсть, але для друку там не підходить, то нехай її віддадуть тобі. Чі не могла б ти сказати йому се на словах? Щодо співробітництва, то я, звісно, могла б без допитувань послати просто яку роботу та й побачити, чі думають мене приймати; але не хочеться мені писати «на авось», шкода праці, вже й так мені дві статі сього року пропало, у мене не стілько часу і сили, щоб писати на пропашце.

Можливо, що Ге нема в Петербурзі, то я вже напишу просто в редакцію «В[естника] Всем[ирной] Ист[ории]», а ти навідаєшся за відповіддю. Добре? Тільки не відкладай надовго вияснення сеї справи, бо мені хтілось би покінчити з нею скоріш, аби вже знати свої перспективи. Як з сього всього нічого не вийде, то подамся кудись до «Мира Божия» абощо, хоч приємніше було б мати діло з людьми, що вже мене знають, ніж шукати дороги під невідомі пороги. В моїх, та й не тільки в моїх, інтересах, щоб я знайшла собі заробіток скоріше. Я вже було звикла мати хоч які-небудь свої власні гроші і не здавати з них справи нікому, отже, тим трудніше вертати тепер до status quo. Я знаю, що ти і всі наші дивуетесь моїй психології в сьому напрямі, але вже така вона — що робить. Я маю власні довги і власні заміри, отже, мушу мати для них і власні гроші. Скажу тобі, що у мене було невимовно тяжке почуття при виїзді п. Крив[инюка] за кордон: він бігав по Київу за позичкою, я мусіла дивитись на се і пальцем не рушити, бо не маю ні шеляга. І се після моїх торішніх обіцянок! Я знаю, що він не винуватить мене, але я почувала себе «лишеною всех прав состоянія» — дуже се важке почуття. Хоч не завжді приємне буває почуття і в «постійного співробітника», коли він мусить писати не тоді і не так, як хочеться, та все ж краще, ніж мое теперешне, — принаймі тоді хоч матеріяльно чоловік «сам собі пан».

Не докоряй мені за вечера з рефератами: коли я не можу дати просто гроші на справу мені дорогу, то даватиму хоч свою працю і заход, поки споможуся. До того ж мені се не коштувало дуже багато: реферата я не писала наново, а тільки викроїла з давньої статї про соц[іальну] драму; музикальну

частину вечера я на себе не брала і по артистах не ганяла, тільки по просьбі Общества написала дві записки, та й годі. Трохи, правда, іритували всякі проволочки з розрешенням від попечителя та безтолкові відкладання вечера без своєчасних про те оголошень від Общества. Втома ж була тільки при дебатах після реферата, бо почались вони вже після кінця програми вечера і тяглися довгенько, бо опонентів було аж п'ять, з них толкових два (Стешенко і Водовозов), а решта зовсім безтолкових, таких, що мимоволі все згадувались приказки: «Говори, Грицю, Богородицю, а я буду Господи помилуй», «Ти йому образи, а він тобі луб'я» і т. и.

Однак розписалась я занадто довго, а часу мало, тепер уже 4 г[одини], в 7 Черем[исинова] їде, а я ще маю скінчити збірати для неї гроші (25 р.). Отже, спішусь.

Я думаю, що п. Кр[ивинюк] вибрав Львів⁹²⁶ головно через те, що ні з чеською, ні з нім[ецькою] мовою не справився. Крім того, знайшлись деякі інтереси у Львові,⁹²⁷ що його там затримали, — се, може, й добре, бо він з тих людей, що не можуть жить тільки власними інтересами. Користь з його пробування у Львові вже й тепер є. Згодом, як йому обридне Львів, звісно, можна й далі поїхати. Сподіваюсь, що він нічим там не скомпромітується, бо, крім мене та Ради, ні з ким із киян не переписується, а я, звичайне, не можу його скомпромітувати. Я вмисне просила його тільки до мене звертатись. Агрономії не вибрав він через те, що не сподівається потім заробітку з неї, так принаймі він казав мені.

Запевне, я можу тільки похвалити тебе, що ти вірно тримаєшся своєї медицини. Кому ж би з того була потіха, якби ти зосталась жінкою без професії, потративши 2½ роки інтенсивної праці надаремне? Розваживши добре, здається мені, що тобі не прийдеться бути сю зиму за кордоном, хіба що в гості на Різдво поїдеш. Бо в Австрії без грецької мови ти студенткою бути не можеш, навчитись же її за одну зиму, певне, ніхто не в стані. Без півкурсowego свідоцтва взагалі не варт їхати, бо «надзвичайною» нема користі бути, а замість того щоб їхати на остатній семестр, то краще вже скінчити його раніш

в Петерб[урзі], бути вільною літом, а на осінь уже починати щось певного. Так мені представляється діло, хоч, може, я й помиляюсь. У всякім разі, я сужу об'єктивно, а тут же треба приймати на увагу і суб'єктивний бік справи, коли не хотіти попасти в педанти.

Коли надумаєшся їхати до Львова на Різдво, то починай заходи про се задалегідь, щоб тебе не затримали з паспортом тощо. Мене, правда, не затримували, але я людина без офіціального становища, а ти студентка, то, може, до тебе инакше віднесуться. Куди «на південь» хотіла б ти перетягти п. Крив[инюка]? Коли у Францію, то як же він врядиться з франц[узською] мовою, не знаючи з неї нічогоісінько? Коли в південну Німеччину або в Тіроль, то вам обом треба щось думать з німецькою мовою. Хоч п. Крив[инюк] відносився так, що се пусте, але я думаю, що се не пусте освоїтись одразу і з новою мовою і з варьянтами в програмі, прилучивши до того і нормальну, вже саму по собі чималу, роботу.

Коли я закидала папі про те, що тобі вадить жити в Пет[ербурзі] і варто б їхати за границю, то він сказав: «Она сама этого не хочет, т[ак] к[ак] считает оставление инстит[ута] равносильным оставлению медицины вообще». Чому він се сказав? чі справді на основі якихсь твоїх слів?.. Ну, та вже аби всі інші умови уладнались, а «согласие родителей» завжді якось, чі сяк, чі так, здобудеться. Ти все ж таки Glückskind, la Mascotte,^{1,928} не дарма і «линовище» знайшла, отже, справи твої можуть тільки якийсь час зле стояти, а взагалі провалитись не можуть.

Про мое здоров'я не турбуйся, я не дам йому розклеїтись серйозно. Але ж їхати в Італію «з бухти баракхти» якось чудно. Завтра я йду до Яновського⁹²⁹ і поражусь, чі справді ся подоріж потрібна, та спитаю, як він знаходить мій стан взагалі, і буду триматись всіх приписів і режиму—далебі! Я часом, правда, трохи кисну, але коли ж було инакше зо мною в той сезон, коли надворі не літо? Побувавши у Ян[овського], напишу тобі. А тепер бувай здорова.

---

¹ Щаслива дитина (нім.), талісман (франц.).

Наші всі здорові, збираються писать тобі. Мами ще нема,
буде в Гадячі ще тижнів два.

Цілую тебе міцно, міцно, міцно!!

Твоя Леся

234. До О. П. КОСАЧ (СЕСТРИ)

3 листопада 1901 р. Київ

Лілея моя!

Будь ласкава, скоріш наведи ту справку у «Вестн[ике] Всемир-н[ой] Истории», що я тебе просила, хотілось би мені хоч трохи вияснити свої фінансові перспективи. Оце ж я нібито маю в Італію їхать. Кажу «нібито», бо ще ж тільки що початі «обсуждения», а се, ти знаєш, річ довга. Воно правда, що поїхати в С[ан]-Ремо⁹³⁰ — се не те, що в Зелений Гай, і грошей, і заходу далеко більше вимагає. Та й хто зна, наскільки се справді конечне потрібно. Лікарь (Яновський) каже, що конче треба б поїхати, але тут же поясняє, що се, власне, ще не для курації потрібно, а для профілактики, бо хоч я, по його думці, значно слабогруда і «предрасположена», однак жадних змін в легких нема і виразної хвороби він не постерігає. А може ж, і без тої «профілактики» нічого мені не станеться. Разом з тим все-таки не чуюся тепер дуже добре: кашляю вже шостий тиждень (з приїздом в Київ почала), лікарь каже, що се, може, й нервове, однак же за остатні дні кашель став уже мокрий, се вже навряд щоб нервове, хіба що горлове; у грудях поболює, і так якась розклеєність, надто в сиві дні, як от сьогодні. Той «жир», що я в горах набула, я вже спустила, хоч, здається, живу порядно, їм досить, лягаю спать рано (в 11 або 11½, рідко пізніше), не бігаю і не метаюсь, роботою не томлюсь, скоріш лінуюсь так, що аж сором. Не знаю, чого ще мені треба, хіба що вільного та доброго повітря, не такого, як тут в Києві.

Ось 26 (в п'ятницю) приїде нарешті мама, будем ще з нею «обсуждать». Я думаю, що вона скоріш говоритиме за подоріж, бо то ж у неї все ідея, що я заражена. Папа знов доказує, що важно, аби я сама себе гляділа, не простужувалась

(«пересижувала негоду в хаті»), слідила за своїм «питанием» і т. д., а се, мовляв, і дома можна, коли ж я сього не дотримаю, то й клімат не допоможе, а він сомнівається, щоб я дотримала. Доктор же каже, що, окрім режиму і бережіння від простуди, важно якнайбільше бути на свіжій повітрі, а се в нашу осінь і зиму недосяжно. Папа знов лякає, що коли у нас холодно зимою надворі, то зате в Італії холодно в той час в хатах. Ну, от тут і розбери!

Все-таки чогось мені здається, що я таки поїду, якось на те похоже. Тільки дуже б я хотіла хоч половину коштів заплатити сама, а то ж подумай — папі прийдеться рублів 500–600 видати на сей voyage en Italie!¹ і ще хто зна, який скуток з того вийде... Ет, якийсь неприємний настрій! Не люблю я сих періодів «обсуждения», якось вони заморочують голову і затроюють душу.

Буду писати, як се все рішиться.

Ну, пора кінчати, бо спізнюсь. Цілую тебе міцно.

Твоя Леся

235. До М. В. Кривинюка

12 листопада 1901 р. Київ

30.X.1901

Дорогий брате!

Не знаю, чому Ви вважаєте мене винною в неписанні, бо я на два листи від Вас відповіді не мала, на один з грошима (20 р.) і на другий звичайний. Про Вас, правда, деякі інформації мала, тільки ж то своїм порядком. Отже, хтіла б знати, чи вважаєте Ви, чи не вважаєте мене винною перед Вами. Як вважаєте, то я вже, може, особисто перепрошу Вас, бо сподіваюсь одвідати Вас так, може, за два тижні, — я ж таки оце нібито їду до Сан-Ремо. Тільки що ми з папою розмовляли «принципiально» і практично та й прийшли до рішинця, що таки варт їхати. Я все *in statu quo*, кашляю собі потрохи, може, навіть трохи

---

¹ Подорож до Італії (франц.).

більше, почуваю маленьку стінку в грудях та анемічну порожність в голові; не слаба, але й не здорова. Коли Вам Ліля про вирок Яновського писала, то не буду його тут повторяти. Воно, може, се й занадто «жирно» через саме якесь «предрасположение» до Італії вибратись, коли й виразно слабі люде здебільшого сидять і не рипаються, та вже нехай, аби не було потім нарікання, що от «якби було раніше захопити» і т. и.

Сподіваюсь також, що, може, до Відня їхатиму в компанії приятеля,⁹³¹ бо маючи коло 100 р. на дорогу, він, певне, могтиме хутко зібратись, а матиме ж напевне. Йому також варто б надовше вибратись в приемніший клімат, через те — «имеющие уши слышати да слышат».

В надії близького побачення не пишу тепер багато, бо і так мушу ще багато паперу за сей час списати. А се тільки попрошу Вас написати: 1) як хутко потрібний Вам чай, чи маєте ще його тижнів на два? — там я могла б привезти; 2) як стоїть справа професорського конфлікту?⁹³² тут сим дуже інтересуються, бо не знають, як належить на се реагувати. Попросить, будьте ласкаві, М. Шухевича,⁹³³ аби він реферував сю справу (від початку до теперешньої точки) в листі до мене або до Мик[оли] Віт[алійовича Лисенка] (краще до М[иколи] В[італійовича], бо зо мною лист може розминутись), ну, і сами, як що цікавого знаєте, то напишіть. Невважаючи на всі дотеперешні інформації, я все-таки мало що розумію в сій справі: «темна вода во облацех».¹

Рада жеде від Вас листа. М[аксим] І[ванович Мережинський]⁹³⁴ «почав» писати листа до Вас, і єсть надія, що колись його скінчить. Його, як і решту Ваших приятелів, я часто бачу і свідчу Вам з певністю, що приятелі Ваші в Києві, а Київ єсть на світі, таки в дійсности, а не тільки в географії.

Ліля писала недавно до п. Квітки і запевняла словом чести, що вже поправила після екзаменів, що очі заспокоїлись, а тільки горло від часу до часу поболує (він питав її про здоров'я і просив написати по щирости). Не вірити в її слово чести

---

¹ Щось незрозуміле (церковнослов.; фразеологізм бібл. пох.).

я не маю жадних причин і через те радію з такої звістки. Все ж таки було б краще, якби вона вибралася з Петерб[ургу], та хто зна, від чого і від кого се тепер залежить.

Ага, коли не послали чай Марії Кобил[янській],⁹³⁵ то можна б його тепер послати Ользі Коб[илянській], та чи єсть же він ще?

Ну, до побачення! Стискаю Вашу руку, або хоч і обидві. Все-таки ще напишіть «кореспондентку». Всі приятелі і сестри кланяються Вам. Мама теж, вона вже тут.

Ваша сестра Леся

236. До О. Ю. Кобилянської

12, 18 листопада 1901 р. Київ

30.X (12.XI).1901

До когось дуже любого.

Як се сталось, що хтось не отримав чийогось листа (довгого-предовгого і дрібного) у Відні? Як хтось про се довідався, то був страх лихий, бо, значить, про нього могли подумати, що він «подлий», а він себе все-таки подлим не почуває. На чиюсь остатню картку з Відня хтось не відповів зараз, бо думав, що вона просто розминулася з листом, а потім, як довідався від українця,⁹³⁶ що хтось уже був у Львові і нарікав на когось за мовчання, то хотів зараз написати, але йому всякі більші і менші справи перебили тоді і він тільки сьогодні зібрався писати, та й то уривками. Хтось тепер багато листів пише і все-таки всім винен, чимало й інших річей пише і все-таки неначеб нічого не зробив того, що конче потрібно, — вже не знає, як тому й порадити. Тим часом сили до роботи не має дуже багато, скільки б слід, бо знов «розклеївся». Хтось комусь писав до Відня, що знов не дуже добре мається: кашляє, зле спить, кисне, «млоїть» його часом. Хтось ходив після того до лікаря, то лікар знов сказав те саме, що dr. Anhauch¹ перед чиймсь виїздом

---

¹ Доктор Ангаух (нім.).

до Буркату: виразної слабости ще нема, але великі Anlagen¹ до того, та ще додав, що, на його думку, хтось мусить втікати з Києва на цілу зиму кудись на південь, найкраще, коли б до Італії. Хтось не хотів і змагався з лікарем: «Ви ж сами казали, що, крім Anlagen, нічого нема», а лікар сказав: «Тоді-то саме час коруватись, поки ще тільки Anlagen, а як буде щось виразне, то, може, й запізно вже буде». Татко потім ще сам, без когось, ходив до того лікаря, то він повторив те саме та ще додав, що комусь не можна багато писати і взагалі томитись, що хтось мусить дуже на себе уважати і т. и. Радились ми потім ще багато, чи їхати, чи не варт, та вчора ввечері татко таки прийшов до переконання, що варт, і казав, що вже почне комусь виправляти пашпорта і т. и. Отже, може, хтось тижнів за два і рушить; довше не слід би монятись, бо вже холодно буде їхати, а тепер ще досить добра погода (у нас принаймі). Їхати-ме на Львів, на Відень (шкода, що когось там вже нема!), а далі ще не знає як, чи на Інсбрук, чи на Трієст, чи на Мюнхен, через Швейцарію. Та се вже в'яснити недовго.

Хтось має замешкати в Сан-Ремо (так звана Рів'єра,⁹³⁷ над Генуезькою затокою),⁹³⁸ хтось там має кривних і знайомих,⁹³⁹ то не буде так дуже самотним, як був би де в іншому місці, хоч би, напр[иклад], у Криму; туди їде і старша сестра таткова⁹⁴⁰ (не тьотя Саша, а старша від неї) місяців на два, — хтось мав навіть вкупі з нею виїхати, але вже не встиг зібратись, бо вона їде за два-три дні і то не з Києва, а з Риги, то й нелегко так добре спитись, аби напевне стрінутись десь на дорозі, до того ж хтось не любить в'язатись і других в'язати, то ліпше вже поїде сам.

5.XI

Чи хтось бачить, як сей лист пишеться? Отже, так пішли справи: несподівано приїхав мій старший брат з Харкова⁹⁴¹ на три дні, — вчора вже виїхав, — певне, хтів подивитись, чи хтось дуже слабий, чи тільки трошки, хоч і не признався, що, власне, для того. Ну, було багато розмов, візити всякі, і т. и., а в павзах

---

¹ Схильності (нім.).

між тим всякий літературний клопіт, що дуже опанував когось остатніми часами, аж хтось уже не знає, коли отрясеться з того всього. Сьогодні хтось трошки розкис, бо втомлений: вчора було весілля Катрі Лисенківни, що пішла за молодого маляра Масляникова;⁹⁴² весілля було досить веселе, бо танцювали аж до 5-ї рано. Хтось, звісно, не сидів до 5-ї, а пішов додому ще перед 12-ю, але й то для нього запізно, він втомивсь, не міг хутко заснути, і тепер йому болить голова ganz Katzenjämmerlich.¹ Оксана і Дора ще досі сплять, хоч уже по полудню, — либонь, на обід встануть. Ото були танці в хаті молодого, а сьогодні ще Лисенко просить всіх до себе на вечер, — хто зна, відки в тих людей сила береться. Коли хтось піде сьогодні, то втіче перед 11-ю, бо не хоче розкисати, та й, зрештою, він собі з таких забав жадної веселости і розривки не бачить. Він собі і вчора мало що бавився, бо втік було посеред вечера відпроваджувати брата, а потім вернувсь, побув годину і знов утік спати. Він не може довго дивитись, як люде метушаться, якось голова морочиться і сумно стає...

Хтось в початку листа писав, що їде через два тижні, але тепер він не знає напевне, коли їде. Мамі дуже не хочеться, щоб хтось їхав, та й хтось уже починає думати, що, може б, і зовсім не їхати. Бо як хтось має тільки Anlagen, то, може, так при них і лишитись. Правда, брат, і всі товариші та приятелі, і решта родини нападаються, щоб хтось їхав, бо кажуть, що і без жадних Anlagen хтось може розкиснути від київського неспокійного, без потреби і skutku метушливого життя. Хтось, правда, міг би виїхати в Гадяч або на село, але де ж він там буде по снігах ходити так, як лікарі наказують, по 4–5 годин на день (вони кажуть, що хтось мусить раз у раз надворі бути). Отак собі хтось думає-гадає, то так, то инак, аж втомився, і ніяк не може до кінця зважити, що йому робити.

Як хтось вибереться за кордон, то напише комусь хоч карточку, аби хтось міг, коли схоче, виїхати на против когось до Львова. Чи зможе хтось? Хтось буде у Львові 2–3 дні, а потім

---

¹ Зовсім як після похмілля (нім.).

поїде через Відень далі. Хтось би дуже-дуже-дуже хтів би когось бачити. Бо листи, як хтось бачить, не завжди доходять і таки лист не те, що розмова або навіть мовчання удвох, сам на сам. Хтось дуже жалує, що його лист до когось до Відня не дійшов, там було дещо таке, чого хтось не вмів повторити тепер.

Хтось і тепер, і завжди однаково когось любить і хоче комусь «неба прихилити», але часом він не вмів писати так, як хотів би: розкис, голова болить, різні зайві думки заважають, от хтось і пише так якось блідо, апатично, зовсім не так, як думає про когось, як любить когось. А якби був тепер при комусь, то не потребував би сидіти та мазати пером по папері, а ліг би собі коло когось, наводив би на когось паси, може б, мало що говорив, а проте більше б сказав, ніж в сьому недотепному листі. Нехай мені хтось напише, як хтось мається, як його справи, чи не занадто прикро йому в Чернівцях і про все, про що тільки хтів би сказати комусь. І нехай напише, чи не дуже гнівається на когось, чи не вважає когось за «подлого»? Хтось дуже сього боїться, так боїться, що аж плакати хоче. Але якби хто бачив мое життя тут, то не дивувався б з таких нібито лінощів... Ой, ой, хтось такий втомлений, хтось зараз ляже (не спати, бо тепер день, а так, валятись).

Хтось когось дуже просить, щоб написав йому хоч карточку маленьку, чи не дуже сердиться.

Наші всі і Драгоманові Вам кланяються.

Хтось просить поздоровити Св[яту] Анну, і всю родину, і всіх знайомих. А «медведя» не здоровить, бо не любить його так, як Міріам не любила учеників,⁹⁴³ ох, як не любить!...

Паси:

Леся

P. S. Чи не буде хтось такий добрий запитати п. Сімовича, чому він не обзивається до мене і що там робиться з моїм збірником віршів.⁹⁴⁴ До нього писав мій товариш зі Львова⁹⁴⁵ і теж не має відповіді. Я починаю думати, що або мої вірші згубились де, або п. Сімович слабкий; і те, і друге рівно неприємно.

Якщо мої вірші таки будуть друкуватись, то я прошу поправити там один пропуск: я там забула поставити під заголовками поезій «Легенди» і «Трагедія» — «посвята товаришці Л. Старицькій-Черняхівській», а тим часом се так повинно бути; прошу п. Сімовича конечне поставити сю посвяту на властивому їй місці. Я б написала сама до п. Сім[овича], та не знаю, чи він в Черн[івцях] і чи не змінив адреси. Кланяйтесь йому від мене і порадьте обізватись хоч словом до «безталанного поета», котрого твори він нібито хотів видавати. Па!

Ваша Леся

237. До О. Ю. Ковилянської

27 листопада 1901 р. Київ

27 (14).XI.1901

Хтось комусь пише пару слів, щоб сказати, що вже він завтра рушає за кордон і позавтрому буде у Львові, там затримається днів два, і тільки в крайнім разі три, та й рушить далі. Не може сказати, як був би радий бачити когось у Львові, але сам до Черновець тепер приїхати не може, бо мало часу. У Львові хтось все одно мусів би тепер бути, а в Чернівцях пробути тільки днів два, то се ж тільки і себе, і когось подражнити, та й так ще: коли в Черн[івцях] 2 дні, у Львові два, а день на переїзд, то се вже 5 днів, тоді комусь прийшлося би гнатись від Львова до С[ан]-Ремо безперестанку, бо хтось мусить за тиждень від сьогодні вже там бути конечне (з причин, не від мене залежних), а їхати безперестанку півтретя доби хтось не може, буде дуже бідний і розкисне на самому початку, а він все-таки мусить глядітись, коли вже зважив аж так далеко їхати по здоров'я.

Вчора отримала листа від п. Сімов[ича], запрошує мене до Черновець, але... скажіть йому те, що я Вам написала. Я сама напишу йому зо Львова або десь з дороги, а тепер тільки скажу, що поручаю свої вірші («Відгуки») опіці Божій та Сімовичевій, коли вже сама мушу вступитись, тільки все ж прошу не випускати їх з друкарні (хоч би вже й зовсім готове було все

видання), поки я не перегляну готового примірника, аби в разі потреби можна було додати список «друкарських помилок», се, я знаю, нікому, крім автора, користи не дає, але нехай мені буде хоч тая потіха. От і все, а щодо деталей видання, то я щось уже за давністю й сама забула, о чім, власне, хтіла писати, пам'ятаю тільки, що треба поставити «посвята товарищці Людмилі Старицькій-Черняхівській» в заголовку «Легенд» і «Трагедії», але се вже, здається, відомо. Нехай не журиться малим розміром книжечки, втім є навіть дещо доброго.

Нехай хтось за когось не боїться, що хтось «аж» до С[ан]-Ремо їде, втім ще нема нічого страшного, от просто чиясь родина занадто про когось дбає та й хоче, аби хтось був vorsichtig,¹ та й годі. Нехай хтось не гнівається на когось за минулу недбалість в листах, більш так не буде, то тільки в Києві так буває, а в Італії такого звичаю нема. Хтось писатиме часто, і хтось нехай пише. І нехай хтось не буде бідний. Нехай хтось комусь напише, чи він не дуже бідний.

Чиясь адреса в Італії буде тим часом така: M-me Natalie Sadovski,⁹⁴⁶ Corso Cavallotti, Villa Natalia, San Remo, Italie (pour M-lle L. Kossatch).^{II}

А тепер хтось мусить кінчати, бо має ще багато передвиїзних справ і листів. Наші всі когось вітають, а хтось (білий) вітає чиюсь родину. Па! Нехай хтось пише і буде добренький, не гнівається. Па, па, па!

Леся

Р. S. Що там робить татарська дитинка, чому не обзивається до біленької мами? га?

---

^I Обережний (нім.).

^{II} Пані Наталії Садовській, бульвар Кавалотті, вілла «Наталія», Сан-Ремо, Італія (для панночки Л. Косач) (франц.).

238. До М. В. КРИВИНЮКА

27 листопада 1901 р. Київ

14.XI.1901

Дорогий брате! оце ж я вже завтра, 15.XI ст. ст. (четверг), в 7 г. 30 м. виїзжаю; значить, буду у Львові — в 12, здається? зрештою, се Ви вже сами знаєте, бо їхали ж тим поїздом.

Не знаю, чи не приїде сей лист вкупі зо мною, бо пізненько я зібралась його написати, та що ж, коли от до сьогодні не могла зважити як слід дня виїзду. Зрештою, не біда: с'як чи так хутко побачимось, ріжниця тільки в якій годині-двох, якщо лист запізно прийде.

Не пишу більш нічого, сподіваючись на близьку зустріч.

Отжé: до побачення.

Л. К.

239. До О. П. КОСАЧ (МАТЕРІ)

29 листопада 1901 р. Львів

16.XI.1901

Люба мамочко! доїхала я «як не може бути», без жадних авантур і навіть без пересадок (окрім, звісно, на границі), спати можна було б зовсім добре, але мені чогось не спалося, часто прокидалась і взагалі мало спала, через те досить втомлена тепер, хоч не слаба, а так тільки сонна. Крив[инюк] зострів мене на вокзалі; він мало змінився, хіба що трошки схуд. Живе, як видно по всьому, досить стіснено, хата в нього дуже поганенька. Працює, видко, чимало; прикростів ні він нікому, ні йому ніхто не робить. Окрім Крив[инюка], я мало кого бачила з знайомих (в Ольги Фед[орівни] ще не була,⁹⁴⁷ нехай завтра!), навмисне не заявлялась, бо втомлена і не хочеться балачок провадити.

Позавтрому рано думаю їхать далі, завтра не можу, бо на Відень іде ранішній поїзд найвигідніше, а виїзжаючи завтра з ранішнім, я зовсім не успіла б виспатись. Сюди я приїхала в 2 г[одини] 35 м[інут], так що нема ще й пів дня, як я тут.

Писатиму ще з дороги, а тепер вже кінчаю, бо втомлена.

Крив[инюк] всім кланяється, все допитувавсь, чому Оксана і Рада йому не відповідають.

Цілую міцно тебе, мамочко, і папу, і всіх наших. Була б вам дуже вдячна, якби застала вже одразу в С[ан]-Ремо звістку про Микосю і про всіх, — надто сумно так виїздити, коли не всі здорові. Ще раз цілую тебе.

Твоя Леся

240. До О. П. КОСАЧ (СЕСТРИ)

30 листопада 1901 р. Львів

30.XI.1901

Люба моя Лілея!

От тобі і колективне посланіє, — чи ждала? Се ж я вже на дорозі до С[ан]-Ремо! Не писала тобі з Києва, бо дуже була в роботі, в клопоті, та й певности не було ніякої з виїздом мало не до остатнього дня. Сюди я приїхала вчора, завтра думаю виїздити, бо мені тутешня погода щось не панує, та й не можу дуже затримуватися, бо маю певну дату, коли мушу бути в С[ан]-Ремо.

П[ана] Крив[инюка] застала я здоровим і сливе незмінним, тільки врядився він тут погано, хату має неприємну, варто б її покинути.

Що ти мені нічого про свої проекти переселення до Львова⁹⁴⁸ не написала? Я тим дуже інтересуюсь. Пиши мені: San Remo, Corso Cavallotti, Villa Natalia, à M-me Natalie Sadovski.

А тепер кінчаю, бо спішуся страх. Міцно цілую тебе, мое Лілінятко.

Твоя Леся

241. До М. В. КРИВИНЮКА

3 грудня 1901 р. Земмерінг

Semmering,^{1,949} 3.XII

Я мусіла-таки заїхати до Відня, бо львівський поїзд спізнився і я не поспіла до південного дворця завчасу. Не біда — виспалась зате. Шукала у В[ідні] тов[ариство] «Січ», та не знайшла в тім домі, де мені п. Гнат[юк] казав, — на Veronikag[asse], 15. Не знаю, хто винен. Будьте здорові. Напишу завтра з Венеції.

Л. К.

242. До М. В. КРИВИНЮКА

4 грудня 1901 р. Венеція

4.XII.1901

Ось Вам, дорогий брате, Гарібальді.⁹⁵⁰ Я, певне, ще й на поворот буду в Венеції, таке мені симпатичне се місто, шкода тільки, що дороге, тим я і втікаю з нього. Бувайте здорові, поклон знайомим.

Л. К.

243. До М. В. КРИВИНЮКА

18 грудня 1901 р. Сан-Ремо

Corso Cavallotti, Villa Natalia

18.XII.1901

Дорогий брате!

Дякую за «Діло»⁹⁵¹ і за картку, а п. Цег[ельському]⁹⁵² дякую за спогад, поклоніться йому від мене. Завтра посилаю рукопись, і листи, і гроші,⁹⁵³ сьогодні вже пізно для рекомендованих. Поклін приятелю.

Напишу Вам хутко листа, — сьогодні не можу, не виспалась і довгим листом додому втомилась. Взагалі мені добре, кашляю далеко менше, часом кисну, але то більше нервово. Л[іля] мені не пише, гніваюсь. Будьте здорові.

Л. К.

---

¹ Земмерінг (нім.).

244. До М. І. ПАВЛИКА

24 грудня 1901 р. Сан-Ремо

Italia, San Remo, Villa Natalia, Corso Cavallotti

24.XII.1901

Шановний друже!

От Вам і листи,⁹⁵⁴ простіть, що не відслала зараз, як п. Крив[и-нюк] написав. Отож я писала йому, здається, 18-го, що «завтра» посилаю, та й довела «даже до дне сего». Діло в тім, що я трошки слабувала, не виходила з хати, а чужих людей не завжді в дощ пошлеш на пошту. Ну, і недбальство своїм порядком, за що і прошу дружнього вибачення, сподіваючись, що ділу шкоди не вийшло з сеї проволочки. Посилаю ті листи, які тут маю, а більше до весни навряд дістану, хоч і досадно мені се.

З погодою я знов ожила, а то був тиждень дощу і мене вже пропасниця брала. Сьогодні справжнє літо, я це надворі в одній сукні пишу і знов помирилась з Італією, а то сердилась і ладна була хоч і втікати. Бувайте здорові!

Вашій мамі мій щирий поклін!

Л. Косач

245. До М. В. КРИВИНЮКА

27–28 грудня 1901 р. Сан-Ремо

San Remo, Villa Natalia, Corso Cavallotti

27.XII.1901

Дорогий брате!

За кого Ви мене вже досі вважаєте? за ледащицю-недбалицю, правда? Де ж, досі не написати ні разу толком! Складаю зброю долі і не боронюсь (в глибині душі сподіваючись, що, мовляв, лежачого не б'ють). В той день, як одправила Вам гроші, а Фр[анкові] для «Віст[ника]» рукопись,⁹⁵⁵ хотіла зараз же, прийшовши додому, написати Вам, та, вернувшись, була вже втомлена, а потім, скажу правду, залінувалась. Я це послала Вам 10 frs. з тим, щоб вернути Вам довг (2½ р.) і попросити

пренумерувати мені «Діло» на три місяці, починаючи з Нового року, — я забула адресу «Діла» і через те сама не можу пренумерувати, — може, сих грошей мало, то я надішлю, що бракуватиме.

За «Волю» дякую, цікаво було прочитати, хоч, властиве, замітка не дуже дотепно написана, можна б ліпше. Ну, дай їм Боже, нехай їх слово буде зверху, аби ж тільки справді робили діло так, як похваляються. Я думаю, дальша полеміка зайва, принаймі я б за неї не взялася, бо не варто за деталі довго змагатись, але, може, хто инший має охоту....

Загальний тон полеміки і хроніки «Волі» мені дуже не подобається: я гадаю, що така лайка нікому імпонувати не може, а самих полемістів компромітує, можна подумати, що се за браком аргументів поважних люде вдаються до корчемних виразів, тим часом аргументи знайшлись би навіть без великої праці. Ви скажете, може, що то сентіменти і що політична боротьба ніжностей не знає, але ж полеміка, напр[иклад], Драгоманова ніжністю не відзначалась, часто просто таки різала противників без жалю, але її завжді можна було вголос читати, не вдаючись до «многоточій», а від полеміки «Волі» просто «з душі верне», говорячи її ж стилем, тільки все ж менше енергічним. Мене просто болить за неї: ну, та годі, — не pomoже!

Скажіть, чи був хто з земляків? Я маю нагоду написати не-почтово, то могла б списати ті інформації, що зоставались досі при мені, але, може, вони й так уже відомі, тоді не варт. Напишіть скоріше, як ліпше зробити. Се треба знати до Нового року старого стіля.

Чи Вам хто пише з Києва, окрім сестер?

Ліля як замовкла, так досі до мене ні слова, відколи я за кордоном, — правда, я їй з San Remo ще не писала (все не зберу енергії на «фундаментальний» лист, а почуваю, що инакшого не можу написати), але ж дорогою писала я не раз і вона мою адресу знає. Чи Оксана була таки у неї, сього теж досі не знаю, бо Оксана мене не удостоїла досі свого автографа, не вважаючи на мої численні «кореспондентки». Так само не знаю, де Ліля буде на Різдво, чи не у Львові часом?

Я оце послала нарешті до «Вістника» свою «Одержиму» (цікаво, як вона Вам здасться), а більше, певне, не хутко що пошлю. Переклад статті про драму⁹⁵⁶ в свій час не викінчила, а тепер бачу, що стаття вже вимагала б реформи, бо се сливе рік, як вона писана, але ж на ґрунтовну реформу у мене тепер не стане снаги (та почасти й грошей, бо тут бібліотеки не дуже добрі і, напр[иклад], німецьку літературу прийшлося би купувати, а власних фондів я тепер не маю). Взагалі ся зима буде у мене дуже непродуктивна, дякуючи лікарям, що натрубили в вуха і мені, і ще більше моїм родичам (і в Києві, і тут), що я не повинна нічим томитись, що я мушу провадити цілком ростиinne життя, поки ґрунтовно не поправлюсь, бо у мене «все предрасположения» і т. и. Отже, я мусіла дати слово, що таки справді не буду нічим томитись, і мушу тепер того слова триматись. Томлюся я справді досить хутко і сливе з нічого, як Ви те бачили у Львові. Тут за перший тиждень у мене було здійснювалась енергія від доброї погоди і надвірнього режиму (7 годин цілих пробувала надворі). Але з другого тижня почались дощі, і вкупі з погодою розкисла було і я: голова боліла часом до того, що я зовсім сидіти не могла, у грудях скребло, маленька пропасниця прокинулася, прийшлося в хаті сидіти, і вся моя енергія було зникла. Але я, поки дощі, підлаталась медіцинськими способами, а там (остатнього тижня) знов сонце пригріло (хоч і бувають дощі, але вже не «40 днів і 40 ночей»), я знов стала надворі сидіти і знов подужала та енергічніша стала. Цікаво, що кашель мій сливе зник і навіть в дощовий період не погіршав, значить, він мусить тут мене покинути. Та пора б уже! се ж хутко рік, як він мене дере, виключаючи б тижнів у горах. Взагалі пора б мені вже склеїтись, правда? Отже, покладу сю зиму на склейку, і нехай земляки поставлять на моїй діяльності хрест до літа, бо я тепер нічого серйозного починати не можу під страхом великих переривів «по случаю ненастной погоды»...

У літератки я жити не буду,⁹⁵⁷ бо лишаяюся у родичів: їх квартирантки сподівані не приїхали, і я прийнята на пансіон. Мені се приємно, бо живу не в отелі, не в санаторії і не в чужій

обстановці, а разом з тим тут життя по курортному впорядковане ради хворого господаря.

Приїхала сюди п. Нестроева⁹⁵⁸ і живе в санаторії. Я раз була у неї з візитом і, певне, не хутко зберуся вдруге, бо раз, що до неї досить далеко і високо, а друге — мені там прикро. Ті галерії з лежачими людьми в сухотах роблять на мене пригнітаюче вражіння. Якби моя присутність була там комусь потрібна чи приємна, то я б не подивилась на вражіння, але як ні того, ні другого нема, то нащо я маю шарпати собі нерви? З п. Нестроевою ми в офіціальних відносинах і можемо не часто бачитись, при тім же вона вже вспіла заявити себе де в чому неприємно. Ну, та Бог з нею!

Ну, ще до завтра. Тепер пора спати.

27.XII. Сьогодні тітка⁹⁵⁹ з Оксаниних слів казала, що Ви маєте бути на свята в Києві, то я не знаю, чи сей лист Вас застане у Львові, а я попрошу його в Київ не пересилати. Тільки вже якось не маю енергії писати на безвість, ризкуючи розминутись.

Отжé: до побачення! Сподіваюсь на Вашу добрість, що Ви, не пам'ятаючи лиха, напишете мені слівце з Києва.

Тітка Вам кланяється.

Стискаю Вашу руку

Ваша сестра Леся

246. До А. Москви

28 грудня 1901 р. Сан-Ремо

Italia, San Remo, Villa Natalia, Corso Cavallotti

28.XII.1901

Вітаю з Новим роком Вас з шан[овним] мужем і сестрою, прошу згадати про мене. Вже мене біда загнала ось у які пальмові ліси...⁹⁶⁰ Дай Боже бачитись!

Леся Українка

247. До О. П. Косач (МАТЕРІ)

28 грудня 1901 р. Сан-Ремо

28.XII.1901

Люба мамочко!

Отримала твою записочку в листі п. Квітки і бачу, що ти дуже «ся розірвала»,⁹⁶¹ тільки не в галицькому значінні сього слова, гляди, коли б ти не занадто себе втомила та не довела до безсоння. Я писала папі, що була трохи нездорова (то все через той дощ! отже, знайшов він мене і в Сан-Ремо), але від того часу я вже більш не була нездорова, найбільше, що так часом голова заболить, і то не надовго. Правда, що й погода поправилась, хоч і буває дощ, але вже не з ранку до вечера, от сьогодні був тільки до полудня, а тепер таке сонце ясне, як літом. Вчора було страх тепло. Але се, певне, тільки в Сан-Ремо така весна, бо от т[ьотя] Єля з Мал[аньей] Фом[иничной] були вчора в Ніцці, то казали, що там дуже холодно і повітря якесь різке.

Еге ж, розігнались наші «тьотінькі» в Ніццу, а звідти ще й [в] Монте-Карло, кликали й мене з собою, та я не схотіла, не варт мені тепер їздити. Воно й добре, бо в тій подорожі не обійшлося без комічно-прикрих інцидентів. В Ніцці наші дами так зайнялись біганням по магазинах та купуванням всякої «дешевизни» (досить дорогої і не конче потрібної), що навіть не мали часу подивитись на могилу Герцена⁹⁶² (здається, просто забули про неї). В Монте-Карло приїхали поночі, коли вже сливе нічого побачити не могли, розігнались на рулетку, але туди їх — не пустили! Так-таки просто не пустили, сказали, що сюди в *costumes de voyage*^I не можна йти, ось, кажуть, ідіть в отель, перемініть убрання, а головно *changez vos coiffures*^{II} (дами були в хустках, та ще й з «козиного пуху»), а тоді приходьте, і то краще не сьогодні ввечері, а завтра рано, в 10-й (рано «панська публіка» не буває в казино). Наші вже до рана не ждали, а в другій годині ночі вернулись додому, іменно «не солоно хлебавши»...

^I У дорожньому вбранні (франц.).

^{II} Змінити зачіску (франц.).

Як я вже писала, бачилась я тут з п. Нестроевою. Вона у мене була тричі, а я в неї всього раз і, певне, не хутко зберуся вдруге, бо воно й далеченько, й височенько, а головню дуже прикре вражіння у мене від тієї санаторії. Уряджена вона, здається, добре, «по всіх правилах», але б я там жити не хтіла, бо то гірше клініки. Куди там! берлінська клініка далеко не пригнічує настрою так, як та санаторія. Тут як полягають люде всі в тій «Liegehalle»,^I то всі чогось конаючими здаються, навіть хто в дійсности і не дуже слабий. Я б не мала ясної хвилини, якби там жила. А п. Нестр[оева] каже, що власне таку обстановку найбільше любить. Значить, і се як на чий смак.

Я дуже рада, що можу лишитись тут, де тепер живу, бо санаторій не терплю (та й дорого: 14–16 frs в день, окрім різних *suppléments*),^{II} а всі тутешні отелі та пансіони чогось мені непривітними здаються. До письменки *Albini Bisi*^{III} я перше мала охоту піти жити, а тепер мені та охота минула, відколи та пані почала нам присилати білети на релігійні конференції з досить високою платою на користь реставрації якоїсь нічим не значної церкви. «Собеседований» досить і в Києві, так я собі думаю, а живучи у сеї пані, може, було б трудно або негречно від них ухилитись. В гості я до неї ходитиму, бо в неї досить приємно і цікаво. Показувала вона мені портрет Ади Негрі, — цікаве лице і великі, виразні чорні очі, але якесь не таке, як я сподівалась, кругліше і простіше.

Оце ж тут вже й Різдво минуло. Перед Св[ятим] вечером вдень грала музика в саду мійському, а в церквах були вряжені вертепи з діячами — теракотовими фігурами: *Madonna, San Giuseppe, pastori etc.*,^{IV} всі дуже італьянізовані, а збоку і в *arrière*^V сцені вже й просто італьянські типи дівчат з мандолінами і т. и. Я бачила те вдень, приготоване для вечірньої

---

^I У залі для відпочинку (нім.).

^{II} Додатків (франц.).

^{III} Албіні Бісі (італ.).

^{IV} Мадонна, святий Йосиф, пастухи тощо (італ.).

^V Позаду (франц.).

відправи (тільки Gesù bambino^I ще не було), а ввечері не бачила, було холодно і дощ накрапав, так що не можна було виходити мені. Цілий вечір по вулицях їздили оркестри всякої музики, витинали дуже веселі марші і спинялись перед більшими віллами для серенад. От який тут Святий вечір і Коляда. Замість куті був якийсь особливий пудінг (либонь, теж обрядовий), обложений букетами фіялок. Другого дня (1-й день Різдва) квіток було у нас сила! всі fournisseurs^{II} понаносили квіток при своїх продуктах. Тут же все присилають з базару сами продавці, а кухарка тільки ходить вибирати, так ото й прислали м'ясо з трояндами, молоко з геліотропом і т. д. Навіть хлопець-візник, що служить у Садовських, приніс своїй господині величезного букета «per buone feste Natalizie»,^{III} а кухарка прибори за столом квітками убрала. Кажуть, таке саме має бути й на Новий рік. Квіток тут взагалі не жалують, бо на їх тут «не голодні». Навіть на бульварах нікому не боронять зривати рожі, скільки хто хоче, бо з тих рож тут живоплоти роблять і вони цвітуть цілий рік.

Як то там у вас Різдво буде? Либонь, з снігом-морозом і без квіток. А все ж воліла б я бути на Різдво в Києві. Т[ьоті] Єлі писали, що на Різдво Ліля в Києві буде і Кривинюк теж. Скажи п. Крив[инюку], що я йому недавно до Львова писала, та думаю, що лист мій міг уже його не застати, отже, нехай не думає, що листа зовсім не було.

Сподіваюсь, що хоч на рокове свято наші «малютки»⁹⁶³ до мене обізвуться. Я хтіла Дорі листа написати, та от тепер не зібралась, значить, знов до другого разу, бо тепер оце скінчу, то треба йти гулять: тепер дуже гарно надворі, а завтра хто знає, як буде, то шкода пропускати.

Пиши ж мені, мамочко, «людоду й сонце біле», ти якось вмієш так листи писати, що мов перед очима все ставиш, а от я так не вмю, і через те з моїх листів рідко хто задоволений.

---

^I Немовляти Ісуса (італ.).

^{II} Постачальники (франц.).

^{III} На добре Різдвяне свято (італ.).

Мій остатній (власне, передостатній) лист до тебе, може, вразив тебе своїм нервовим тоном, але ти не придавай тому такого значіння, я була тоді взагалі якось розстроена. Звісно, на курортах «jak przy obowiązku»,¹ але треба-таки себе в руках держати і не завдавати жалю ні собі, ні своїм любим. Правда ж?

Цілую міцно тебе, і папу, і «малюток» (найдовшу малютку⁹⁶⁴ теж, хоч вона завжді в'ється при тому). Пишіть же мені, мої всі дорогі.

Твоя Леся

---

¹ Як на службі (пол.).

1. Поштова листівка. Ялта, 1897 р.

2. Поштова листівка. Мінськ. Початок 1900-х рр.

16
схищено...

20 Л. 1901

Мой дорогой друг. Вчера Григорьевна,
я в Тереміи последние времена
еще боете ослабела и аривтлаю
и помощи ~~судьбы~~ ~~Ваша~~ Л. П.,
судьбы манисафъ Ваш, судъ мовефъ,
последнее письмо перед смертью,
судъ врачи отъ меня сариваюфъ,
но для меня поидро, что мѣт
осраефъ судъ недомо. В последние
мануфъ судъ возстаюфъ судъ
в мануфъ судъ отношеніи
особенно ясно и судъ мануфъ
судъ мануфъ судъ мануфъ,
как мануфъ; вспоминаюфъ
слова и мануфъ, мануфъ друге,
судъ мануфъ судъ мануфъ
судъ мануфъ судъ мануфъ,
не судъ, - мануфъ судъ мануфъ.

3. Фрагмент листа С. Мержинського до В. Крижанівської-Тучапської від 20 лютого (5 березня) 1901 р., написаний рукою Лесі Українки.

No. 98 Verlag Leon König, Papierhandlung, Czernowitz

519

Mimo
1901

Буркут. (сестра Маре) Rumänische Bäuerinnen.
Тамбура.

Gruss aus der Bukowina

Мила моя, де си? Сору Габі: мамасага,
за не маю, де маю довіо іде, або довіо
севері. Скатея Гур на здоровая цоме,
неве довері направленост за мислел.
Чи застану тебе ще вдома, де спиду в
акци авиета? Де буде на фаі кас а. Крив.?
Сору не нумете мислти? — А Кривдерсі.
Маре.

4. Автограф. Поштова листівка до О. Косач (сестри).
Перед 16 (29) липня 1901. Буркут.

29 VII 1901 Буркут, роза Шаде.

Да, Якоб пам'ят не впад моста пам'ятати,
 якби писав карту і то зупинив, по як
 роза на в'їзді? Якоб і сам сказав би те,
 про що він змер просить, і дивне сказав би,
 Якоб знав, що Якоб міг би сказати... О, вже ж
 Якоб сказав! Якоб та ж родить...
 ... без м'яса. Як би був Якоб був, мабуть
 би був на златі корі, був і златі корі.
 Пам'ят був таке, дуже спокійно, куди його
 не веди, — йому все було краче по всі
 вні порядку, куди по той бік, як зм і куди
 то рідний край... Якоб пам'яті зупинив
 біля. Якоб дуже міцний, але до того, асади
 не буде міцувати. Якоб, кожен раз, як
 пам'яті пам'яті і пам'яті. Пам'яті пам'яті.
 Якоб. Пам'яті пам'яті.

5. Автограф. Листівка до О. Кобилянської
 від 16 (29) липня 1901 р. Буркут.

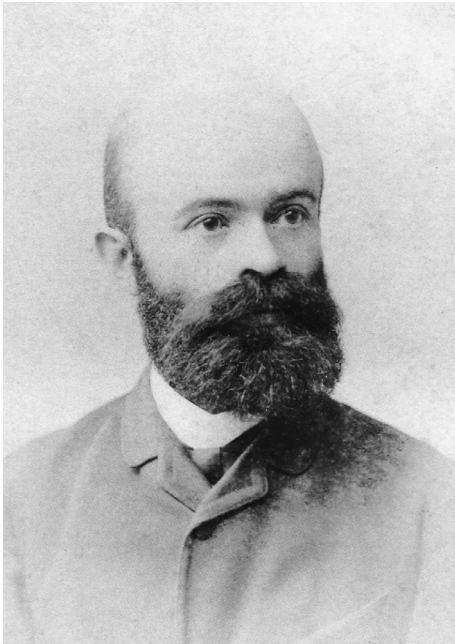
6. Листівка «Спомин з Буркута» з автографами Івана Франка
 та Лесі Українки. Буркут, 23 липня (5 серпня) 1901 р.

27 квіт. 1901.

Високоповажений пане Стефану!
Не відписав я Вам одразу, бо все не можна
зв'язати, коси, куди і на їду. Тимчасово зв'язав,
що буду в квітень (30) на Довгополі, а
звідти, пару днів провадивши, до Вирки;
де в 7 го меру 7 а 10 буду там. Була б
дуже рада бачити Вас ^{квитень, коли я буду приїждати до Довгополі,} і в Вирки, ^{де Ваш дочка живе, до в 10}
можливо вже не буду, не серйозно буду тільки
вертати на Чорногорі, щоб через Куровани,
або в Довгополі буду у с. Попелі, у Вирки,
у с. Мокри, а в Черк. у м. Радил. — у Вирки
і т. д., до побачення — там? ^{Стефану Стефановичу}

7. Автограф. Листівка до В. Стефаника
від 14 (27) серпня 1901. Буркут.

8. Михайло Іванович
Павлик. Львів, 1891 р.

9. Родина Кобилянських. [Чернівці, 1894 р.]

10. Зліва направо, попереду: Лідія Драгоманова-Шишманова, Олександра й Оксана Драгоманові, Олена Пчілка; позаду: Дмитро Шишманов, Оксана й Ізидора Косач, Аріадна Драгоманова. Гадяч, 1897 р.

11. Михайло Косач у колі друзів. Дерпт, 1894 р.

12. Автограф. Листівка до М. Кривинюка
від 9 (22) квітня 1901 р. Броди.

13. Автограф. Листівка до М. Кривинюка
від 15 (28) квітня 1901 р. Чернівці.

КОМЕНТАРІ ТА ПРИМІТКИ

1897

1. До І. Я. Франка

Початок 1897 р. Київ

Подається за автографом, який зберігається у Відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України: Фонд 3. Од. зб. 1626. С. 63 (далі посилання на фонди Інституту подається скорочено за формою: ІЛ. Ф. 3. Од. зб. 1626). Лист написано рукою невстановленої особи в період загострення хвороби Лесі Українки, очевидно, вона диктувала комусь із рідних.

Датується орієнтовно — за змістом листа на підставі згадки про написану й надіслану в редакцію журналу «Житє і слово» статтю «Не так тії вороги, як добрії люди» у відповідь на публікацію І. Я. Франка «З кінцем року» («Житє і слово». 1896. Т. 5. Кн. 6. С. 401–407). У 12-томному виданні 1975–1979 рр. лист датовано січнем 1897 р. (за н. ст.) (див.: Українка Леся. Зібрання творів у 12 томах. Том 10. Листи (1876–1897). Київ: Наукова думка, 1978. С. 362, 510; далі посилання на це видання подається за формою: Українка Леся. Зібр. творів у 12 т.), однак, імовірно, через загострення хвороби адресантки він міг бути написаний дещо пізніше — у січні лютому 1897 р. У виданні 1971 р. зазначено, що лист написано на початку 1897 р. (див.: Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. Нью-Йорк. 1970. С. 373; далі посилання на це видання за формою: Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 томах. Том 5. Київ: Держ. вид-во худ. літ., 1956. С. 186 (далі посилання на це видання подається за формою: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5).

¹ Франко Іван Якович (1856–1916) — український письменник, критик, перекладач, науковець, публіцист, громадсько-політичний діяч, видавець; на той час редактор часопису «Житє і слово»; приятель родини Косачів. Причетний до багатьох культурних,

літературних, видавничих проєктів, що втілювалися спільними зусиллями наддніпрянців та галичан. Про це йдеться в листуванні Лесі Українки з Іваном Франком. В оцінці естетичних явищ вони не завжди були однозгідними.

«Житє і слово» — літературно-художній та громадсько-політичний часопис, виходив у Львові впродовж 1894–1897 рр. Журнал мав кілька розділів (белетристика, наукові та етнографічні статті, критика і бібліографія, хроніка) і потужний авторський колектив (І. Франко, О. Маковей, Леся Українка, М. Коцюбинський, В. Гнатюк, М. Драгоманов, А. Кримський, М. Павлик, П. Грабовський та ін.).

² Мені передано, що Ви хотіли б, аби стаття була взята назад. — Ідеться про полеміку початку 1897 р. між І. Франком (стаття «З кінцем року») та Лесею Українкою (стаття «Не так тії вороги, як добрії люди») («Житє і слово». 1897. Т. 6. Кн. 3. С. 244–250). Цей «епізод непорозуміння між своїми» (вислів І. Франка) стосувався проблеми ролі української інтелігенції в національно-духовному відродженні народу. І. Франко закликав інтелігенцію до систематичної праці серед народу й гостро звинувачував наддніпрянських радикалів (переважно драгоманівських поглядів) в «глибокому розриві з народом», з чим не погоджувалася Леся Українка. Тези І. Франка викликали з її боку цілу низку заперечень. Леся Українка не сприйняла народницьких поглядів опонента й констатувала: І. Франко вживає слово «народ» «не в європейському розумінню, а в народницькому, тобто ототожнюючи поняття «народ» і «селянство». На думку Лесі Українки, в Україні «перш усього треба здобути собі інтелігенцію, вернути нації єї «мізок», аби не було так, що є над чим робити, та нема кому» (див.: Українка Леся. «Не так тії вороги, як добрії люде». «Житє і слово». 1897. Т. 6. Кн. 3. С. 247).

³ Н. С. Ж. — один із криптонімів Лесі Українки (детальніше див.: Українка Леся. Лист до М. Павлика від 14 (26) березня 1895 р.; коментарі).

2. До Л. М. Драгоманової-Шишманової

1 (13) лютого 1897 р. Київ

Подається за машинописною копією О. Косач-Кривинюк (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 1548. С. 40–41). Автограф нині не відомий.

Рік встановлено за змістом листа.

Уперше надруковано у виданні: *Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 2. К. 1956. С. 182–183* (далі посилання на це видання подається за формою: *Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 2*).

4 Шимманова (з дому Драгоманова) Лідія Михайлівна (1865–1937) — болгарська журналістка, театральна критикиня, музична оглядачка, письменниця, перекладачка, активістка жіночого руху; старша донька М. Драгоманова.

5 Мама — Косач (з дому Драгоманова) Ольга Петрівна (1849–1930) — українська письменниця (літературний псевдонім Олена Пчілка), етнограф, публіцистка, перекладачка, фольклористка, активна учасниця жіночого руху, громадська діячка, видавчиня.

6 Сьогодні мусів прийти знов доктор із своїм шприцем... — Унаслідок загострення хвороби Лесі Українці довелося знову звернутися до лікарів. На цей раз київський лікар К. М. Сапежко запропонував знерухомити вражений туберкульозом кульшовий суглоб і лікувати його за допомогою ін'єкцій йодоформу.

Сапежко Кирило Михайлович (1857–1928) — київський лікар Лесі Українки, хірург, професор медицини, викладач медичного факультету Київського університету Св. Володимира (1889–1901).

7 Левитський Микола Васильович (1859–1936) — український громадський діяч, батько кооперативного руху в Україні, автор популярного в 90-х роках XIX ст. проекту про землеробські артілі (в основному створювалися в Олександрійському повіті Херсонської губернії (нині — територія Кіровоградської обл.)).

8 Ваня — Шимманов Іван Дмитрович (1862–1928) — болгарський етнограф, історик, філософ, освітньо-політичний діяч, дипломат, професор Вищої школи в Софії, урядовець болгарського міністерства освіти, упродовж 1918–1919 рр. посол Болгарії в Україні; чоловік Лідії Михайлівни Драгоманової.

9 Мінцес Борис — професор Вищої школи в Софії, викладач німецької мови, приятель родини Драгоманових-Шимманових, знайомий Лесі Українки.

10 Оксана — Косач (в одруженні Шимановська) Оксана Петрівна (1882–1975) — молодша сестра Лесі Українки, яку вдома часто називали Уксусом, Уксусиком, Тамарою, Тамарцею, Марочкою, Марцею, Марунечкою.

11 Мама недавно устроювала вечер в пам'ять Надсона в Литерат[урном] общ[естве]... — 2 (14) лютого 1897 р. у Київському

літературно-артистичному товаристві проходив вечір пам'яті російського поета Семена Яковича Надсона (1862–1887), активну участь у ньому брала Олена Пчілка, яка зачитала перекладений Лесею Українкою вірш С. Надсона «Про любов твою, друже, я марив не раз...».

Київське літературно-артистичне товариство (КЛАТ, у листах Лесі Українки часто Літературне общество, Общество) — громадське об'єднання митців, учених і літераторів, що діяло в Києві впродовж 1895–1905 рр. Хоча товариство було зареєстроване як російське, київська Громада ввела до його правління Володимира Антоновича, Тадея Рильського, Олену Пчілку, Миколу Лисенка, Михайла Старицького і змогла проводити під егідою організації українські заходи. Завдяки зусиллям українських учасників об'єднання швидко стало національним осередком. На вул. Новоєлизаветинській, 8 (від 1901 р. на вул. Хрещатик, 15) відбувалися літературно-мистецькі вечори, концерти, вернісажі, тут відзначали ювілеї митців, читали нові твори, розважалися музикою і співом, частувалися, обговорювали новини. Товариство також організувало благодійні вечори на користь гімназистів, друкарів, кінематографічні сеанси для дітей, вечори-концерти учнів музичних шкіл, сольні концерти дітей-віртуозів, які відкривали їм шлях у велике мистецтво тощо. Про масштаби його діяльності свідчить статистика: якщо 1895 р. у товаристві налічувалося 37 членів, то 1904 р. — 757.

¹² Міцикато (Міцикато, Міка, Маусик, Лідик) — Шишманов Дмитро Іванович (1889–1945), син Лідії та Івана Шишманових; згодом відомий болгарський громадсько-політичний діяч, дипломат (посол Болгарії в УНР), письменник, перекладач; восени 1944 р. заарештований окупаційною радянською владою, у ніч із 1 на 2 лютого 1945 р. розстріляний на Центральному софійському цвинтарі разом із іншими представниками болгарської політичної еліти.

3. До Драгоманових

3 (15) лютого 1897 р. Київ

Подається за машинописною копією О. Косач-Кривинюк (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 1548. С. 42–43). Автограф нині не відомий.

Рік встановлено за змістом листа.

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5 С. 187.

13 Дядина— Драгоманова (з дому Кучинська) Людмила Михайлівна (1842–1918)— дружина М. П. Драгоманова, після смерті чоловіка (1895) ще кілька років мешкала в Софії, опікувалася його архівом, 1899 р. на запрошення родини Косачів повернулася до Києва.

14 Рада (Рюрик, Редіска, Редісочка, Рарік)— Драгоманова (в одруженні Труш) Аріадна Михайлівна (1877–1954)— молодша донька М. Драгоманова, двоюрідна сестра Лесі Українки; на той час навчалася малярства в новоствореній художній школі Софії.

15 Олеся (Лілічка, Ліля, Лілея, Лілеєнька, Ліцик, Пуц, Пуцик, Олеся, Олез)— Косач (в одруженні Кривинюк) Ольга Петрівна (1877–1945), молодша сестра Лесі Українки.

16 Микось (Миколочка, Микунько, Микуня, Кунья, Куня, Кухота, Кухоточка, Кохія, Кукота, Гусь)— Косач Микола Петрович (1884–1937), молодший брат Лесі Українки.

17 Дора (Дроздік, Дроздик, Дроздишка, Дроздонь, Дробішка, Пата, Біла Гусь, Гусик, Гусиня, Гусінька, Гуся)— Косач (в одруженні Борисова) Ізидора Петрівна (1888–1980), наймолодша сестра Лесі Українки.

18 Папа— Косач Петро Антонович (1841–1909)— батько Лесі Українки; на той час працював на посаді голови Ковельсько-Володимир-Волинського з'їзду мирових посередників в м. Ковелі (нині— районний центр Волинської обл.).

19 ...копія зовсім гарна...— Ідеться про копію картини, яку намалювала Л. М. Драгоманова. Дядина Лесі Українки почала вчитися живопису в зрілому віці (разом із донькою Аріадною) і досягла значних успіхів у цій справі, навіть брала участь у виставках, зокрема малюнки Л. Драгоманової презентував у Львові її зять— Іван Труш.

20 Гольштейн Володимир Августович (1849–1917)— приятель М. Драгоманова, його особистий лікар у Парижі; емігрував із Росії у 1870-х рр., відтоді жив у Європі (Женева, Париж); разом із дружиною, письменницею та перекладачкою Гольштейн (до одруження Баулер) Олександрою Василівною (1850–1937), опікувався сином М. Драгоманова Світозаром, коли той навчався у Франції.

4. До Л. М. Драгоманової

14, 22 березня (26 березня, 3 квітня) 1897 р. Київ

Подається за машинописною копією О. Косач-Кривинюк (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 1548. С. 44–45). Автограф нині не відомий.

Рік встановлено за змістом листа.

Уперше надруковано у виданні: *Леся Українка. Публікації, статті, дослідження*. Вип. 2. С. 185–186.

21 Галя—Ковалевська (в одруженні Деген) Галина Миколаївна (1870–1897)—донька М. В. Ковалевського, подруга Лесі Українки; страждала на сильні нервові розлади, унаслідок чого в кінці лютого—на початку березня 1897 р. покінчила життя самогубством.

22 Ковалевський Микола Васильович (псевдоніми Іван Маркович, Українець, А. Г., Прихильний; 1841–1897)—громадський діяч, соратник і близький приятель М. П. Драгоманова, член Старої Громади; після повернення із заслання в Сибір опікувався фінансуванням українських видань за кордоном, виступав посередником між М. Драгомановим і «молодими» громадами; автор популярної на той час у Львові «Короткої історії малоруського народу», виданої 1875 р. під псевдонімом І. Маркович; «старий друг» Лесі Українки.

23 Після неї зосталось двоє малих хлопчиків.—Ідеться про синів Галини—Юрія й Бориса Дегенів.

24 ...як де в домі багато малих дітей, як тепер у Шишманових...—На той час у новозбудованому домі Шишманових мешкала й сестра Івана Дмитровича Мара з трьома дітьми.

25 Незабаром в Обществі будуть поминки по Кулішеві...—2 (14) лютого 1897 р. на хуторі Мотронівка (нині с. Оленівка Борзнянського р-ну Чернігівської обл.) помер український письменник, фольклорист, мовознавець, перекладач, видавець, редактор Куліш Пантелеймон Олександрович (1819–1897).

26 Чула я, що в «Przedświt'i» написано «довольно возмутительно» про дядька і його адептів.—Можливо, Леся Українка має на увазі галицьке (львівське) польське жіноче періодичне видання «Przedświt» («Світанок» (пол.)), яке виходило у 1893–1896 рр.

27 Водовозов Василь Васильович (1864–1933)—російський публіцист та юрист, працював у «Вестнику Европы»; від кінця 1895 р. мешкав у Києві, член правління Київського літературно-артистичного товариства, 1904 р. оселився в Петербурзі, емігрував за кордон 1922 р.

28 Може б, вона тепер, забувшись трохи про свою [пропуск у копії], написала б мені листа...—У копії Г. Лазаревського було зроблено пропуск, що засвідчила О. Косач-Кривинюк; очевидно, він не зміг прочитати слово, можливо, іншомовне.

²⁹ Зоря — Драгоманов Світозар Михайлович (1884–1958) — син Михайла Петровича та Людмили Михайлівни Драгоманових, двоюрідний брат Лесі Українки; на той час навчався в Женеві, у коледжі Святого Антуана.

5. До М. В. КРИВИНЮКА

[6–12] (18–24) квітня 1897 р. Київ

Подається за автографом, який зберігається у Слов'янській бібліотеці у Празі при Національній бібліотеці Чехії: Фонд Т-LU1. Од. зб. 72 (далі посилання на фонди Слов'янської бібліотеки у Празі подається скорочено за формою: СБП. Ф. Т-LU1. Од. зб. 72). Написано для передачі в Лук'янівську в'язницю, де на той час перебував М. В. Кривинюк, лист до адресата з невідомих причин не потрапив.

Датується орієнтовно — за змістом листа на підставі інформації про час його написання в наступному листі Лесі Українки до М. Кривинюка (страсний тиждень, 1897 р. припав на 6–12 (18–24) квітня). На автографах кількох перших недатованих листів Лесі Українки до М. Кривинюка рукою О. Косач-Кривинюк зазначено ймовірну дату написання. Тут: *перша пол[овина] квітня 1897 (за ст. ст.)*.

Уперше надруковано у виданні: Косач-Кривинюк О. *Леся Українка. Хронологія життя і творчості*. С. 380–381. У першодруці є примітка О. Косач-Кривинюк: «Написано листа на дуже тоненькому — для секретної передачі в тюрму — папері дуже блідо простим олівцем, тому Леся думала, що краще буде читати, коли підкласти щось» (Там само. С. 380).

³⁰ Кривинюк Михайло Васильович (1871–1944) — український громадсько-політичний діяч, активний член соціал-демократичної партії. 24 листопада 1896 р. заарештований за розповсюдження нелегальної літератури й ув'язнений на п'ятнадцять місяців, після чого висланий до Астрахані; згодом близький друг Лесі Українки, довірена особа письменниці, чоловік її сестри Ольги.

³¹ ...мені було дозволено прочитати Ваші остатні два листи... — Очевидно, ідеться про листи М. Кривинюка, адресовані сестрі Лесі Українки Ользі, яка, щоб отримати дозвіл на побачення, назвалася його нареченою.

³² ...ті вірші, що вже давно написала Вам. — Мовиться про поезію «До товариша», яку Леся Українка написала 19 (31) січня 1897 р.,

за три місяці до листа, і присвятила М. Кривинюку (уперше опубліковано у збірці «Думи і мрії» (Львів. 1899. С. 92–93)).

6. ДО М. В. КРИВИНЮКА

Після 12 (24) квітня 1897 р. Київ

Подається за автографом (СБП. Ф. Т-ЛУ1. Од. зб. 4).

Датується орієнтовно — за змістом листа на підставі згадки про ін'єкцію йодоформу 12 (24) квітня і великодні свята (13–15 (25–27) квітня 1897 р.). Датування О. Косач-Кривинюк: середина квітня 1897 (за ст. ст.).

Уперше надруковано у виданні: Косач-Кривинюк О. *Леся Українка. Хронологія життя і творчості*. С. 381.

33 Прикрі мені звістки Вамі про те, що, по Вашій думці, чекає Вас після турми... — М. Кривинюк допускав, що після звільнення йому, імовірно, буде заборонено вступати у будь-який університет Російської імперії, а тому доведеться виїжджати на навчання за кордон.

34 ...часто мені пригадується одна обіцянка, дана на чужині... — Імовірно, ідеться про обіцянку Лесі Українки продовжувати справу М. Драгоманова, поетеса дала її на могилі дядька.

35 Скажіть Ів[анові] М[атвійовичу]... — Ідеться про Стешенка Івана Матвійовича (1873–1918), громадсько-політичного діяча, члена УСДРП, педагога, літературознавця, письменника, приятеля Лесі Українки. З осені 1896 р. працював викладачем у жіночій Фундуклеївській гімназії, був заарештований за пропаганду соціал-демократичних ідей серед населення, відтоді перебував у Лук'янівській тюрмі. Член Центральної Ради, генеральний секретар освіти. Загинув 30 липня 1918 р. в Полтаві, розстріляний за вироком ЧК у розпал червоного терору проти діячів УНР.

36 ...редактор просить мене, щоб я взяла свої слова назад, але я не беру. — Очевидно, ідеться про дискусію між І. Франком та Лесею Українкою, а також про її полемічну статтю «Не так тії вороги, як добрії люди».

37 І[ван] М[атвійович] Вам може се все роз'яснити. — В автографі, очевидно, адресантка викреслила півтора рядка подальшого тексту, встановити його не вдалося.

38 ...знайдуться люде, що й Вас визволять, як Нет., при першій можливості. — О. Косач-Кривинюк щодо скороченого в тексті листа прізвища писала: «Нерозбірливо — якесь скорочення, ніби

Нет[очаев], але трудно сказати напевне» (Косач-Кривинюк О. *Леся Українка. Хронологія життя і творчості*. С. 382).

³⁹ Новицький Василь Дементійович (1837 (за деякими джерелами 1839)–1907) — генерал-лейтенант Окремого корпусу жандармів, начальник Київського губернського жандармського управління (1878–1903); автор мемуарів «Із спогадів жандарма» (1929).

7. До М. В. Кривинюка

Друга пол. (кінець) квітня 1897 р. Київ

Подається за автографом (СБП. Ф. Т-ЛУ1. Од. зб. 3). На вільному аркуші дописка сестри Ольги до листа М. Кривинюку (без дати).

Датується орієнтовно — за змістом листа на підставі згадки про закінчення навчального процесу й початок періоду іспитів у гімназіях Києва (кінець квітня — травень). Датування О. Косач-Кривинюк: квітень 1897.

Уперше надруковано у виданні: Косач-Кривинюк О. *Леся Українка. Хронологія життя і творчості*. С. 382–384.

⁴⁰ ...в самій Полтаві для Вас було б приємніше... — В автографі, очевидно, адресантка викреслила рядок подальшого тексту, встановити його не вдалося.

⁴¹ ...після 5-ти м[ісяців] лежання... — Загострення хвороби Лесі Українки почалося на початку грудня 1896 р.

⁴² Шопенгауер Артур (1788–1860) — німецький філософ, автор учення про філософію песимізму.

⁴³ ...сьогодня (вже напевне) рішиться доля наших злополучних творів в журі. — Ідеться про конкурс на найкращий твір, оголошений Київським літературно-артистичним товариством (Леся Українка подала на конкурс оповідання «Голосні струни»).

⁴⁴ Цікаво б мені бачити наше журі: три супротивні стіхії! — У складі журі конкурсу були Володимир Науменко, Михайло Старицький та Микола Ковалевський.

Науменко Володимир Павлович (1852–1919) — член Старої Громади, редактор журналу «Киевская старина», співавтор «Словника української мови» (1907–1909), заступник голови Центральної Ради, міністр освіти в уряді П. Скоропадського, історик, публіцист, державний і громадський діяч; близький приятель П. А. Косача.

Старицький Михайло Петрович (1840–1904) — один із корифеїв українського професійного театру, драматург, актор, член Старої

Громади, приятель родини Косачів, їхній київський сусід від 1901 р.

45 Ломоносов Михайло Васильович (1711–1765)— російський учений-натураліст, геохімік, поет, перший російський академічно освічений учений. Деякий час навчався в Києво-Могилянській академії.

46 ...Дора вже виїхала на село...— Згадується Колодяжне— маєток Косачів на Волині за 8 км від повітового міста Ковеля, де на той час працював П. А. Косач.

47 Венгерова Зінаїда Опанасівна (1867–1941)— російська письменниця, літературна критикиня, історикиня літератури, перекладачка, авторка низки статей із історії зарубіжної літератури ХІХ— початку ХХ ст.; сестра С. А. Венгерова (1855–1920)— редактора відділу літератури «Энциклопедического словаря» Ф. А. Брокгауза та І. А. Ефрона, де розміщено близько 100 його статей (1891–1897 рр.).

8. До М. В. КРИВИНЮКА

Друга половина (кінець) квітня 1897 р. Київ

Подається за автографом (СБП. Ф. Т-ЛУ1. Од. зб. 1).

Датується орієнтовно— за змістом листа на підставі згадки про майбутній вечір пам'яті російського поета А. Майкова (відбувся у Літературно-артистичному товаристві 20 квітня (2 травня) 1897 р.). Датування О. Косач-Кривинюк: друга половина квітня 1897 (за ст. ст.).

Уперше надруковано у виданні: Косач-Кривинюк О. *Леся Українка. Хронологія життя і творчості*. С. 384–385.

48 Сьогодні цілу історію церкви прослухала...— Леся Українка допомагала братові Миколі готуватися до іспиту із Закону Божого, тому разом із ним слухала лекції репетитора.

49 ...філеллінство заходить врешті і в Київ...— Імовірно, згадується греко-турецька війна (21 січня— 20 вересня 1897 р.).

50 ...я ж тепер «оглашенная».— Леся Українка висловлювала побоювання, що галицькі видавці, зокрема й І. Франко, не захочуть друкувати її твори після публікації у Львові її статті «Не так тії вороги, як добрії люди».

51 Майков Аполлон Миколайович (1821–1897)— російський поет, перекладач, фольклорист; працював на посаді цензора, з 1875 р. був головою Санкт-Петербурзького комітету зарубіжної цензури.

⁵² Я тепер читаю поему на саму сучасну тему: «Дон Жуан» Байрона... — Ідеться про «Дон Жуана» — епічну поему англійського поета-романтика Джорджа Гордона Байрона (1788–1824).

⁵³ Чи не краще б і Вам, замість Кареева, удатись до яких давніх і все вічно нових творів? — Імовірно, згадується Кареев Микола Іванович (1850–1931) — російський історик, представник класичного позитивізму в соціології, послідовник і популяризатор вчення Огюста Конта та інших західних філософів; автор праць із філософії історії, які мали вплив на становлення М. С. Грушевського як історика.

⁵⁴ «Новое слово» (1893–1897) — російський щомісячний науково-літературний і політичний журнал, що виходив у Санкт-Петербурзі; видання публікувало внутрішньоекономічні та політичні статті, огляди подій за кордоном, кореспонденції з провінції, а також художні твори, бібліографічні відомості про літературні новинки. Навесні 1897 р. народницьке видання «Новое слово» стало органом марксистів, молодих економістів, як-от: М. Туган-Барановський, Н. Бельтов (псевдонім Г. В. Плеханова), В. Засулич, Ю. Мартов та ін., у грудні того ж року часопис було заборонено.

⁵⁵ Туган-Барановський Михайло Іванович (1865–1919) — український учений, економіст, професор, розробник вчення про фундаментальну закономірність циклічності економічної динаміки.

⁵⁶ Плеханов Георгій Валентинович (псевдонім Н. Бельтов, 1856–1918) — російський публіцист, діяч російського і міжнародного соціалістичного рухів, теоретик марксизму, філософ.

9. До М. В. Кривинюка

23 квітня (5 травня) 1897 р. Київ

Подається за автографом (СБП. Ф. Т-ЛУ1. Од. зб. 2).

Рік встановлено за змістом.

Уперше надруковано у виданні: Косач-Кривинюк О. *Леся Українка. Хронологія життя і творчості*. С. 385.

⁵⁷ Старицька (в одруженні Стешенко) Оксана Михайлівна (1875–1942) — українська дитяча письменниця, перекладачка, педагогиня; донька М. Старицького, дружина Івана Матвійовича Стешенка. За часів Директорії працювала головою дитячих притулків департаменту позашкільної освіти, згодом — в Українському Червоному Хресті. 1941 р. водночас із сестрою Людмилою

Старицькою-Черняхівською заарештована, померла в одному з таборів Казахстану.

Старицька (в одруженні Черняхівська) Людмила Михайлівна (Людя, 1868–1941)—українська письменниця, культурно-громадська діячка, знана перекладачка, мемуаристка, авторка історичних драм, зокрема «Гетьман Дорошенко», «Іван Мазепа», п'єси феміністської орієнтації «Крила», член Центральної Ради; донька й помічниця М. Старицького, подруга Лесі Українки. 1930 р. звинувачена в приналежності до так званої Спілки Визволення України (СВУ), засуджена умовно. Вдруге заарештована 1941 р., померла дорогою на заслання.

58 ...люки надумуються, то вже турки в Афінах мечеть збудують.— Іронічно згадується греко-турецька війна.

59 У неділю був вечор Майкова...— Тобто 20 квітня (2 травня) 1897 р.

10. ДО БАТЬКІВ

3 (15) травня 1897 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 99).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 188.

60 Марися—покоївка Косачів, молодша донька їхнього фурмана Шимона; приятелька дитячих літ Ольги Косач-Кривинюк.

61 В Літ[ературному] общ[естві] «обсуждали вопрос об издании “Ежегодника”» на трьох мовах...— Налагодити випуск періодичного видання такого формату товариству не вдалося, лише 1900 р. було видано «Ілюстрований збірник Київського літературно-артистичного товариства», україномовну частину якого так і не допустили до друку.

62 ...сховай їх так, щоб москалі не доступились...— Можливо, Леся Українка має на увазі жандармів, позаяк у Російській імперії на той час почастишали випадки обшуків у помешканнях людей із проукраїнськими та соціалістичними поглядами з метою пошуку доказів щодо їхньої протиімперської діяльності. На той час існувала можливість проведення такого обшуку і в будинку Косачів.

11. До М. В. КРИВИНЮКА

Після 3 (15) травня 1897 р. Київ

Подається за автографом (СБП. Ф. Т-ЛУ1. Од. зб. 5).

Датуються орієнтовно — за змістом на підставі згадки про чорнило, яким було написано лист (під час загострення хвороби й лікування йодоформом поетеса писала лежачи в ліжку олівцем). Датування О. Косач-Кривинюк: початок травня 1897 (за ст. ст.).

Уперше надруковано у виданні: Косач-Кривинюк О. *Леся Українка. Хронологія життя і творчості*. С. 387–389.

⁶³ ...пишу вже по-людськи: чорним на білому! — Попередні листи до М. Кривинюка написано олівцем.

⁶⁴ Комишанський — помічник прокурора, що давав дозвіл на побачення.

⁶⁵ Полонський Ілля Борисович — приятель Косачів та М. Кривинюка.

⁶⁶ Моргун Олександр Михайлович (1874–1961) — земський діяч, економіст, професор, за освітою правник, родом із Полтавщини; київський приятель Лесі Українки та М. Кривинюка, автор мемуарів «На провесні то було... (Спогади про Лесю Українку)», опублікованих 1963 р. в часописі «Визвольний шлях» (№ 4–5).

⁶⁷ ...сьогодні ми отримали випуск «Іст[орії] літератури» Шерра (в російському) перекладі)... — Очевидно, згадується праця німецького вченого Йогана Шерра (1817–1886) «Allgemeine Geschichte der Litteratur», яка була вперше опублікована 1851 р. і відтоді кілька разів перевидавалась.

⁶⁸ Арабажин Костянтин Іванович (1866–1929) — літературознавець, журналіст, письменник, перекладач; 1890 р. закінчив історико-філологічний факультет Київського університету Св. Володимира. Перебував у дружніх взаєминах із І. Франком, М. Павликом, М. Драгомановим. З 1892 р. мешкав у Петербурзі, де протягом 1899–1900 рр. редагував щоденну літературно-політичну газету «Северный курьер».

⁶⁹ Черняхівський Євген Григорович (1873–1938) — український хірург (1898 р. закінчив медичний факультет Київського університету Св. Володимира), перший ректор Київського інституту охорони здоров'я, заступник голови медичної секції ВУАН.

⁷⁰ Френкель Сергій Григорович (1868–[1940]) — рідний брат студентського товариша Михайла Косача Захара Френкеля; приятель Лесі Українки, її адресат. Закінчивши Київський університет Св. Володимира, викладав природознавство в київській

гімназії, згодом працював учителем фізики й математики в Полтаві (кадетський корпус і жіноча гімназія) й у Харкові (залізничне училище).

⁷¹ Крохмаль Віктор Миколайович (1873–1933) — громадсько-політичний діяч, учасник соціал-демократичного руху, член київського комітету РСДРП (з 1897 р.). Навчавсь у Київському університеті Св. Володимира (від 1891 р.), у лютому 1896 р. вперше заарештований і висланий на три роки до Уфи; знайомий Лесі Українки, її адресат.

⁷² ...«вільні музиканти» м[іста] Київа, підданці ді eterna Roma... — Ідеться про братів-італійців Емілію та Чечілію, які співали на вулицях Києва під акомпанемент гітари (детальніше див. у примітках до листа Лесі Українки сестрі Ользі Косач-Кривинюк від 5 (17) вересня 1896 р.).

12. До О. А. ТЕСЛЕНКО-ПРИХОДЬКО

17 (29) травня 1897 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 463). Лист надіслано 22 травня (3 червня) 1897 р., про що в автографі є запис, зроблений рукою Лесі Українки.

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 189.

⁷³ Тесленко-Приходько (з дому Косач) Олена Антонівна (псевдонім Олена Ластівка, Е. Ластівка, Зовиця; 1845–1927 (за деякими джерелами 1926)) — українська письменниця, громадська діячка, сестра П. А. Косача, тітка і щирий друг Лесі Українки (тютья Єля). 1879 р. заарештована в Петербурзі, де навчалася на акушерських курсах (ця подія підштовхнула Лесею Українку до написання першої поезії — «Надія»); відбувала заслання в Олонецькій (нині — Карелія, РФ) та Тобольській (зараз — Тюменська обл., РФ) губерніях. Згодом мешкала з родиною в Ризі, Запрудді (Волинь), Києві.

13. До М. В. КРИВИНЮКА

Перед 21 травня (2 червня) 1897 р. Київ

Подається за автографом (СБП. Ф. Т-ЛУ1. Од. зб. 6). Автограф пошкоджено: немає початку; очевидно, із конспіративних міркувань відірвано підпис.

Датується орієнтовно — за змістом листа на підставі згадки про стан здоров'я адресантки й інформації з листа Лесі Українки до П. А. Косача від 21 травня (2 червня) 1897 р. Датування О. Косач-Кривинюк: початок травня 1897 (за ст. ст.).

Уперше надруковано у виданні: Косач-Кривинюк О. *Леся Українка. Хронологія життя і творчості*. С. 389.

⁷⁴ Товариство імені Шевченка (з 1892 р. Наукове товариство імені Шевченка (далі вживається скорочена назва — НТШ)) — українська академічна організація, що діяла у Львові від 1873 р.

⁷⁵ Міцкевич Адам Бернард (1798–1855) — один із найвідоміших польських поетів, драматург, чільний представник романтизму в польській літературі, діяч національно-визвольного руху. А. Міцкевича вважають національним героєм Польщі, 1890 р. перепохований у Вавельському кафедральному соборі — головній католицькій святині Кракова, що є місцем коронування і місцем поховання багатьох польських королів та відомих політиків.

⁷⁶ ...щось не віриться, певне, міфологія! — 1897-й у житті І. Франка і справді був непростим. Журнал «Жите і слово», який він видавав (офіційно видавцем значилася Ольга Франко), постійно опинявся на межі банкрутства, аж до закриття в кінці року через брак передплатників; під час виборів нового керівництва Наукового товариства ім. Шевченка (6.II.1897) І. Франкові не довірили жодної керівної посади. До того ж після публікації статті «Поет зради» (віденська газета «Die Zeit» від 8.V.1897), де звучали гострі випадки проти А. Міцкевича, у творчості якого Франко вирізняє мотив зради як один із наскрізних, Івана Франка звільняють із газети «Kurjer Lwowski» й за кожної нагоди паплюжать у пресі й навіть на вулиці.

⁷⁷ Лисенко Микола Віталійович (1842–1912) — засновник української національної музики, композитор, піаніст, диригент, педагог, фольклорист, громадський діяч; активний член Старої Громади, приятель Косачів.

⁷⁸ Александровський Ізмаїл Володимирович (псевдонім Из. Альський) — театральний критик, член Київського літературно-артистичного товариства; з кінця 1880-х до 1903 р. був постійним театральним рецензентом газети «Киевлянин».

«Киевлянин» (1864–1919) — київська газета консервативно-монархічного українофобського спрямування. Від 1870-х років вела боротьбу з «українофільством» та «мазепинством»,

з 1908 р. — інформаційний орган «Киевского клуба русских националистов». Редактор газети Дмитро Піхно став одним із лідерів чорносотенського «Союза русского народа», його вихованець Василь Шульгін продовжив шовіністичну антиукраїнську лінію газети.

79 Стар[ицький] збирається позивати Алекс[андровськ]ого «за клевету и диффамацию»... — 1897 р. в петербурзькій газеті «Мировые отголоски» (Ч. 130) було опубліковано статтю Ізмаїла Александровського «Драматурги-хищники», у якій критик звинуватив М. Старицького й інших українських драматургів у літературному плагіаті, на що письменник відповів позовом до суду. Процес тривав кілька років і дуже підірвав здоров'я М. Старицького. Лише 18 листопада 1901 р. суд таки визнав І. Александровського винним у наклепі й призначив останньому покарання — сім днів в'язниці.

80 В «Ж[итті] і С[лові]» (2 кн.) є гарні вірші пам'яті В[ітрової] — Очевидно, ідеться про вірш Б. Грінченка «Марусі Вітрової, мучениці, що спалила сама себе у Петропавлівській тюрмі у Петербурзі», надрукований 1897 р. в журналі «Житє і слово» на додаток до написаного М. Вороним некролога.

Вороний Микола Кіндратович (1871–1938) — український письменник, театрознавець, талановитий актор (трупі М. Кропивницького, П. Саксаганського, М. Садовського), член Центральної Ради та один із засновників Українського національного театру (1917). Від 1926 р., повернувшись з еміграції, вів педагогічну та театрознавчу діяльність. Розстріляний 7 червня 1938 р. за вироком особливої трійки УНКВС Одеської обл.

Вітрова (Ветрова) Марія Федосіївна (Тодосіївна) (1870–1897) — українська революціонерка, акторка, учителька за фахом, яка 8 (20) лютого 1897 р., будучи ув'язненою в Петропавлівській фортеці, вчинила самоспалення й понад три доби перед смертю страждала з тяжкими опіками. Трагедія викликала багатолюдні, переважно студентські, демонстрації у Санкт-Петербурзі, Києві та інших великих містах Російської імперії. Б. Грінченко, що знав М. Вітрову особисто, відгукнувся поезією, про яку й згадує в листі Леся Українка.

14. До П. А. Косача з додатком листа до сестри Оксани

21 травня (2 червня) 1897 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 115). На вільному аркуші дописка, адресована сестрі Оксані.

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 190.

81 ...тютьо Елю з Юрком... — Тесленко-Приходько Юрій Петрович (1884–1944) — один із піонерів української рентгенології, син Олени Антонівни Косач. Закінчив Мюнхенську політехніку, 1920 р. заснував, а згодом і очолив Рентгенівський інститут у Києві. У 1930-х рр. працював викладачем Харківського рентгентехнікуму. Заарештований 30 грудня 1937 р., засуджений до розстрілу, кілька місяців перебував у камері смертників, поки адвокат клопотався про зміну вироку. Розстріл було замінено позбавленням волі в таборах. Ю. Тесленко-Приходько помер у лазареті Ветлосян (під Ухтою) 21 березня 1944 р.

82 Мотя та Льоля — київські приятельки Ізидори Косач.

83 Язева — власниця будинку поблизу університетського ботанічного саду, де з 1894 до 1899 рр. мешкали Косачі в Києві (вул. Назарівська, 21).

84 ...Бор[ецьк]ий з Сашею поїхали в Вену. — Згадується Борецький Андрій Олександрович — власник помешкання в Києві, яке винаймали Косачі впродовж зим 1881–1883 рр.; на той час із сином Олександром виїхали лікуватися за кордон.

85 Кароль приїхав і спить цілий день... — Очевидно, ідеться про Русиловича Кароля Робертовича — управителя маєтку Косачів у Колодяжному.

15. До О. П. Косач (матері)

20 червня (2 липня) 1897 р. Ялта, Чукурлар

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 164).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 191–192.

86 Чукурлар — «колонія» з 20-ти будиночків поблизу Лівадії, яку було облаштовано в Ялті з ініціативи доктора М. Ограновича. Точний переклад слова «чукурлар» із кримськотатарської означає «ями», але насправді це були досить мальовничі місця з гостинними дачами, власним морським берегом;

відпочивальників забезпечували умеблюванням у будиночках, обідами й служницями.

87 ...читаю [Нансена]... — Імовірно, ідеться про праці Нансена Фритьофа Веделя-Ярлсберга (1861–1930) — відомого норвезького мандрівника, ученого, доктора зоології, засновника фізичної океанографії як науки, дослідника Північного полюсу, лауреата Нобелівської премії (1922). О. Косач-Кривинюк вважала, що у листі прізвище Нансен написано помилково і Леся Українка читала твори Надсона (див.: Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. С. 394). Лишаємо авторське написання без змін, подаючи його у квадратних дужках.

16. До О. П. Косач (сестри)

20 червня (2 липня) 1897 р. Ялта, Чукурлар

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 274).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Збір. творів у 12 т. Т. 10. С. 372–373.

88 Чи єсть яка переміна в справах... — Імовірно, ідеться про ув'язнення М. Кривинюка.

89 ...досі не писала Оксані С[тарицькій] і через те не маю жадної звістки з Києва... — Можливо, Леся Українка пише про новини з Києва щодо звільнення з-під арешту І. М. Стешенка та його заплановане раніше одруження з О. Старицькою.

90 Вера казала, що за щось сердита на тебе... — Очевидно, згадується Комарова (в одруженні Волянська) Віра Михайлівна — наймолодша донька М. Ф. Комарова, приятелька Лесиної сестри Ольги. Дорогою до Ялти Леся Українка з тіткою зупинялись в Одесі, де тоді мешкала родина Комарових.

Комаров Михайло Федорович (1844–1913) — український письменник, бібліограф, етнограф, фольклорист, перекладач, лексикограф, видавець, громадський діяч, член Старої Громади, нотаріус за фахом; близький приятель Косачів.

17. До П. А. Косача

30 червня (12 липня) 1897 р. Ялта, Чукурлар

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 116).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 192–193.

⁹¹ Міша — Косач Михайло Петрович (1869–1903) — старший брат Лесі Українки; на той час, здобувши ступінь магістра (1897), проживав у місті Юр'єві (до 1893 р. Дерпт, нині — м. Тарту, Естонія) й із 1896 р. працював штатним асистентом при фізичному кабінеті університету.

⁹² Шура — Косач (з дому Судовщикова) Олександра Євгенівна (1867–1924) — українська письменниця (псевдонім Грицько Григоренко), перекладачка; приятелька та братова Лесі Українки.

⁹³ ...се мені було б «во многих отношениях вредно». — Життя у Києві (громадська діяльність, навчання молодших сестер і брата Миколи, домашні клопоти) забиравало в Лесі Українки багато сили і здоров'я.

⁹⁴ Цілую міцно тебе, Оксану і Юрка. — Ідеться про Юрія Тесленка-Приходька, сина тітки Єлі, який залишився в Колодяжному, поки його мати супроводжувала Лесею Українкою в Крим.

18. До О. П. Косач (матері) та сестри Ольги

6 (18) липня 1897 р. Ялта, Чукурлар

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 165).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 193–194.

⁹⁵ Мій лист мусить прийти якраз на ваші іменіни... — 1547 р. княгиню Ольгу причислено до лику святих рівноапостольних, відтоді щороку 23 липня (за н. ст.) її пам'ять вшановується і православною, і католицькою церквами.

⁹⁶ Для «саламандри»... — Так називає себе Леся Українка, оскільки, як і саламандра (уособлення вогняної стихії), добре переносить спеку.

⁹⁷ ...для сибірсько-ріжських звичаюк не дуже-то... — Тітка Лесі Українки Олена, котра поїхала з племінницею до Ялти, до цього жила здебільшого в прохолодніших краях — Сибір, Рига.

⁹⁸ Пашкевичівна — Пашкевич Параска Олександрівна (1855–1933) — київська знайома молодшого покоління Косачів, 1889 р. лікувалася разом із Лесею Українкою на Хаджибейському лимані, учителька за фахом.

⁹⁹ Як там Оксана С[тарицька] з своїм весіллям? невже «все має свій кінець»? — Весілля О. Старицької та І. Стешенка було заплановано на час, коли наречений вийде із Лук'янівської в'язниці. На момент заручин вони перебували в сусідніх камерах,

а пропозицію одружитися І. Стешенко зробив О. Старицькій під час прогулянки на тюремному подвір'ї. Після двотижневого арешту наречена вийшла на волю й почала готуватися до весілля, чекаючи звільнення майбутнього чоловіка, який пробув за ґратами майже пів року. Вінчання пари відбулося 13 (25) липня 1897 р. у Володимирському соборі Києва.

19. До М. В. Кривинюка

Перед 21 липня (2 серпня) 1897 р. Ялта, Чукурлар

Подається за автографом (СБП. Ф. Т-ЛУ1. Од. зб. 7).

Датується орієнтовно — за змістом листа на підставі згадки про стан хворої ноги адресантки та непевної інформації щодо одруження І. Стешенка й О. Старицької (див.: Українка Леся. Лист до О. П. Косач (матері) від 21 липня (2 серпня) 1897 р., звістку про шлюб від Оксани Старицької-Стешенко Леся Українка отримала напередодні). Датування О. Косач-Кривинюк: *середина червня 1897 (за ст. ст.)*.

Уперше надруковано у виданні: Косач-Кривинюк О. *Леся Українка. Хронологія життя і творчості*. С. 392–393.

100 ...хай би мені хто сказав, куди самий той посередник подівся... — Ідеться про І. М. Стешенка, який на той час уже був звільнений із тюрми.

101 «Прому споминати добрими словами». — За словами О. Косач-Кривинюк, це «слова з одної колодяжанської пісні» (див.: Косач-Кривинюк О. *Леся Українка. Хронологія життя і творчості*. С. 393).

20. До О. П. Косач (матері)

21 липня (2 серпня) 1897 р. Ялта, Чукурлар

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 166).

Уперше надруковано у виданні: *Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5*. С. 194–195.

102 Анна Іванівна — Судовщикова (з дому Хойнацька) Анна Іванівна (роки життя не встановлено), мати О. Судовщикової-Косач.

103 Чатир-Даг (Чатирдаг) — платоподібний гірський масив Кримських гір.

104 Ай-Петрі — одна з мальовничих вершин Кримських гір, висота — 1234,2 м.

105 Мержинський Сергій Костянтинівич (1870–1901) — близький друг Лесі Українки, соціал-демократ за політичними переконаннями, захоплювався ніцшеанством, був пристрасним шанувальником театру, перекладав із французької.

У листуванні це перша згадка про С. Мержинського, з яким Леся Українка за посередництва Павла Тучапського познайомилась улітку 1897 р. в Ялті. Закінчивши Київський університет Св. Володимира, жив у Мінську, де працював у Державному контролі Лібаво-Роменської залізниці. Хворів на туберкульоз легенів, помер 3 (15) березня 1901 р. на руках у Лесі Українки, яка доглядала його в останні місяці життя. У той період було написано драматичну поему «Одержима» (дата в чистовому автографі 18 січня 1901 р.). С. Мержинському також присвячено цикл інтимної лірики.

106 Тучапський Павло Лукич (1869–1922) — політичний діяч, прихильник ідей М. Драгоманова, співзасновник Російської Соціал-Демократичної Робітничої Партії (делегат I з'їзду РСДРП від Київського Союзу боротьби за визволення робітничого класу), із 1904 р. ідеолог Української Соціал-Демократичної Спілки; приятель С. Мержинського, знайомий Лесі Українки з юнацьких часів (у другій половині 90-х років XIX ст. був сусідом Косачів у Києві).

107 ...Окс[ані] годиться вишити пару тифель чи там що инше Нов[ицьком]у за те, що «соединил сердца». — О. Старицька та І. Стещенко, знайомі й раніше, особливо зблизилися в період ув'язнення обох, коли сиділи в сусідніх камерах і щодня бачилися на тюремному подвір'ї під час прогулянки.

21. До Л. М. Драгоманової

5 (17) серпня 1897 р. Ялта, Чукурлар

Подається за машинописною копією О. Косач-Кривинюк (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 1548. С. 46–47). Автограф нині не відомий.

Рік встановлено за змістом листа.

Уперше надруковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 2. С. 187–188.

108 Єсть у мене один замір... — Ідеться про намір поїхати в Болгарію, щоб там перезимувати й заодно попрацювати в бібліотеці М. Драгоманова. Ідею не схвалив П. А. Косач, тому план залишився нереалізованим.

109 Токмакова (з дому Теплова) Варвара Іванівна (1850–1936) — знайома Л. М. Драгоманової, дружина одного з засновників промислового виноробства в Російській імперії Токмакова Івана Федоровича (1838–1908), російського підприємця, купця родом із Сибіру, який переїхав до Криму через туберкульоз легенів і оселився з родиною в збудованому за його проектом маєтку Олеїз (10 км від Ялти).

110 ...яка доля спостигла статтю про Пірогова, що при мені писалась. — Очевидно, згадується одна з останніх статей М. Драгоманова.

22. До О. П. Косач (сестри)

Серпень 1897 р. Ялта, Чукурлар

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 276). Верх аркуша з датою відірвано, частину тексту в цьому місці втрачено.

Датується орієнтовно — за змістом листа на підставі згадки про дату (15 серпня) та дозрілий виноград.

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 195–196.

23. До О. П. Косач (сестри)

14 (26) серпня 1897 р. Ялта, Чукурлар

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 275).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 196.

111 Пишу перед виїздом наших... — Очевидно, Леся Українка передала цей лист через брата Михайла, який із родиною (дружиною та тещею) повертався з відпочинку в Ялті.

112 ...будь посередником при знаомстві Тучапського з Лідою... — Імовірно, ідеться про якесь доручення від соціал-демократичної групи, яке мала виконати Лідія Драгоманова-Шишманова разом із Лесею Українкою.

113 Тобі я можу не говорити про те, як обертається з листами... — Ідеться про конспірацію в листуванні: Ольга Косач добре зналася на цьому, адже регулярно листувалася з М. Кривинюком, який усе ще перебував у в'язниці.

24. До О. П. Косач (сестри)

30 серпня (11 вересня) 1897 р. Ялта, Чукурлар

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 277).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 196–198.

114 ...от тільки половину «Капітал'а» «проштудіровала» («читати» його не можна)... — На той час Леся Українка ознайомлювалася з книгою «Капітал. Критика політичної економії» (1867) німецького філософа, соціолога, економіста, письменника Карла Генріха Маркса (1818–1883).

115 Коли цього зірочка навіть автор «Alliance» часто не міг зломити... — Згадується М. О. Бакунін (1814–1876) і його «Альянс соціалістичної демократії».

116 Драгоманов Іван Петрович (1842–?) — дядько Лесі Українки, брат її матері; адвокат за фахом, мешкав із дружиною та дітьми в Орлі.

117 Драгоманова (з дому Магеровська) Глафіра Помпеївна — братова О. П. Драгоманової-Косач, дружина І. П. Драгоманова.

118 Драгоманова Лідія Іванівна — старша донька І. П. Драгоманова.

119 Чі привезла мені Ліда «Бай-Ганю» і «Rhapsodie»? — Ідеться про популярну сатиричну книгу Алеко Константинова «Бай Ганю. Неймовірні розповіді про одного сучасного болгарина» (1895) і ноти «Болгарської рапсодії» — музичного твору для гри на фортепіано.

Константинов Алеко Іваницов (1863–1897) — болгарський письменник, журналіст, перекладач, громадський діяч, адвокат за фахом; софійський знайомий родини Драгоманових, близький друг Івана Шишманова. З 1878 р. навчався в Російській імперії, де закінчив гімназію (Миколаїв) та юридичний факультет Одеського університету (1881–1885), повернувся в Софію, працював у судових органах, був адвокатом.

120 Комарова Галина Михайлівна (1877–1938) — українська поетеса, дочка М. Ф. Комарова, приятелька Ольги Косач.

121 Чі бачила ти Галю і Веру? — Ідеться про доньок М. Ф. Комарова.

122 Хом'ячок — Хом'якова А. П., подруга Ольги Косач-Кривинюк; згодом професорка медицини.

123 Гамбарашвілі (Гамбаров) Нестор Григорович (1871–1966) — студент природничого відділення фізико-математичного факультету Київського університету Св. Володимира, у 1895–1897 рр. винаймав кімнату в орендованому помешканні Косачів (вул. Назарівська, 21), близький приятель Лесі Українки; автор мемуарів «Мої спогади про велику українську поетесу Лесю Українку» (1963). Їхні взаємини віддзеркалено в листах поетеси та в деяких творах, датованих 1895–1897 рр. («Не дорікати слово я дала...», «Єврейська мелодія», «Прощання»).

25. До О. П. Косач (МАТЕРІ)

4 (16) вересня 1897 р. Ялта, Чукурлар

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 167).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 199.

124 *Справді се для мене весела звістка...* — Ідеться про телеграму від матері, у якій повідомлялося, що цензура дозволила до постановки драму Лесі Українки «Блакитна троянда» без жодних викреслень. Попри це, вперше постановку було здійснено лише 1899 р. (трупа М. Кропивницького).

125 *...тебе оте будування затримає...* — Ідеться про будівництво дачі на хуторі Зелений Гай біля Гадяча.

26. До О. П. Косач (МАТЕРІ)

23 вересня (5 жовтня) 1897 р. Ялта, Чукурлар

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 168).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 199–201.

126 *Смішно було мені читати про скуток шукання болгар на Волзі.* — Очевидно, ідеться про експедицію І. Шишманова в Казань (1897), на Волзі учений шукав підтвердження гіпотези, що «болгарин» буквально означає «людина з Волги, волжанин». Згодом результати досліджень було опубліковано в праці «Критичний огляд питання про походження праболгар з лінгвістичної перспективи та етимологій імені болгарського» (1900).

127 *Ми будемо мати théâtre libre?* — На той час М. П. Старицький керував у Київському літературно-артистичному товаристві

драматичним гуртком, який готував спектаклі для так званих Народних будинків Києва, допомагав драматургам у створенні п'єс для народного театру, консультував молодих митців.

128 Бердяев Сергій Олександрович (псевдоніми Обухівець, С. Київський, Старий театрал, Е. Велізарій; 1860–1914) — український письменник, літературний критик, перекладач-поліглот, мистецтвознавець, театральний оглядач, журналіст, публіцист; писав українською та російською мовами.

129 ...якось я тут читала в «Revue Bleue» його article... — Очевидно, ідеться про статтю С. Бердяєва в французькому журналі «La Revue politique et littéraire» (більш знаному як «La Revue bleue» за кольором блакитної обкладинки), що виходив із 1871 до 1939 р. У виданні була колонка для дописів письменників із Росії.

130 ...далі йдуть «сенсації» à la M-me de Курдюкоф. — Тобто в стилі героїні гумористичної поеми російського письменника Мятлева Івана Петровича (1796–1844) «Сенсации и замечания госпожи Курдюковой за границею, дан л'этранже» (1840–1844).

131 Ялта. Народная Библиотека, Почтовая... — В автографі адресантка в тексті викреслила слово: «Ялта. Народная [читальня] библиотека, Почтовая».

132 Стаханов Сергій Васильович — завідувач народної бібліотеки в Ялті (1897).

27. До О. П. Косач (МАТЕРІ)

1 (13) жовтня 1897 р. Ялта, Чукурлар

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 169).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 201–202.

133 ...пришли мені мою «гусеніцу»... — Так Леся Українка називала свою вовняну смугасту ковдру.

134 ...Маня має грати головну роль в моїй драмі... — Ідеться про постановку «Блакитної троянди», за яку в Київському літературно-артистичному товаристві хотів взятися М. Старицький.

135 Орест — герой драми Лесі Українки «Блакитна троянда».

136 «Пиш мені»... — Тобто «пиши мені коротко».

137 Мій новий адрес: Ялта, Катерининская ул., дача Лищинского... — У будинку, де мешкала поетеса в 1897–1898 рр., до її 100-літнього ювілею (1971) було відкрито «Музей Лесі Українки в Ялті» (вул. Катерининська, 8).

28. До О. П. Косач (МАТЕРІ)

23 жовтня (4 листопада) 1897 р. Ялта

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 170).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 202–203.

138 Пашка — Шимановський Павло Борисович (1877–1918) — двоюрідний брат Лесі Українки, син тітки Олександрри; після смерті батька, Шимановського Бориса Опанасовича (1849–1891), разом із братом Антоном часто гостював у Косачів.

Шимановський Антон Борисович (Тося, 1878–[1946]) — двоюрідний брат Лесі Українки, племінник П. А. Косача, на той час разом із братом навчався в Уманському училищі землеробства і садівництва (до 1900 р.).

Шимановська (з дому Косач) Олександра Антонівна (1847–1925) — тітка Лесі Українки, рідна сестра її батька.

139 ...мої ученики... — На той час Леся Українка займалася репетиторством — навчала філологічних наук двох хлопців (перший і другий клас).

140 ...безпосередний скуток тієї телеграми, яку я вчора отримала з Літ[ературного] товар[иства]... — Згадується телеграма від Київського літературно-артистичного товариства, адресована Лесі Українці, у якій авторку оповідання «Голосні струни» вітали з перемогою в конкурсі та сповіщали про нагородження золотим жетоном — найвищою відзнакою товариства.

141 ...чому ж мені жетона не дають? — За оповідання «Голосні струни» Леся Українка отримала премію Київського літературно-артистичного товариства й щитоподібний жетон із написами «Леся Українка» та «Кієвск. Лит. Арт. общество. I-й литер. Конкурсъ 1897 г.» (на звороті). Жетон не зберігся.

142 Гейне Крістіан Йоганн Генріх (1797–1856) — один із найбільш визначних німецьких поетів і журналістів. 1892 р. у Львові вийшла «Книга пісень» Г. Гейне в перекладах Лесі Українки та М. Стависького.

Славинський Максим Антонович (псевдонім М. Стависький; 1868–1945) — український громадсько-політичний діяч, перекладач, дипломат, публіцист. Був членом літературного гуртка «Плеяда», перекладав твори Г. Гейне (у співробітництві з Лесею Українкою), Й.-В. Гете, А. Франса, Р. Роллана, А. Міцкевича, Б. Пруса та ін., а також твори Т. Шевченка, І. Франка, В. Стефаника.

Закінчив Київський університет Св. Володимира (юридичний та історико-філологічний факультети), співпрацював із петербурзькими часописами «Жизнь» і «Северный курьер», редагував «Украинский вестник», «Вестник Европы» (1909–1917). У роки УНР був міністром праці, головою дипломатичної місії у Празі; 1945 р. помер у Лук'янівській в'язниці.

143 Ізиковський Владислав Леонович (1864–1944) — київський книгопродавець і видавець, власник книжково-нотної крамниці, продовжувач справи фірми «Леон Ізиковський» із численними філіями в Києві, Москві, Петербурзі, Варшаві.

144 Я б дуже хотіла, щоб ти привезла мені мого кинжала... — Ідеться про подарунок Нестора Гамбарашвілі восени 1896 р. — зроблений майстрами містечка Горі невеликий кинджал із найкращої криці, рукоятка і піхви були вставлені в срібну оправу з гравіруванням і черню. Прохання Лесі Українки про такий незвичний подарунок, очевидно, не випадкове: 1894 р., коли поетеса гостювала в Софії, М. Драгоманову студенти з України на 30-літній ювілей його наукової праці презентували срібного розрізного ножа з викарбуваним написом: «Борцю прав українського народу, писателю і критику».

145 Дуже сумно мені те, що ти пишеш про Гамбарова... — Навесні 1897 р. Н. Гамбарашвілі одружився, однак уже восени рідні сповіщали Лесю Українку, що стосунки молодого подружжя складаються вкрай нещасливо.

146 Чхенкелі Миха — приятель Н. Гамбарашвілі, разом із іншими студентами-грузинами (Васо Церетелі, Шіо Читадзе та ін.) заходив у гості до квартиранта Косачів.

147 Маргарита — Сидоренко (з дому Комарова) Маргарита Михайлівна (1870–1929) — подруга Лесі Українки з дитячих літ; мешкала з родиною в Одесі.

29. До О. П. Косач (МАТЕРІ)

26 жовтня (7 листопада) 1897 р. Ялта

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 171).

Уперше надруковано у виданні: Червоний шлях. 1923. № 6–7. С. 188–189.

148 Кропивницький Марко Лукич (1840–1910) — відомий український драматург, театральний актор; 1882 р. в Єлисаветграді (нині Кропивницький) створив першу професійну українську трупу Товариство акторів, більш відому як театр корифеїв.

149 ...туди має приїхати Кропивницький з трупою... — З кінця вересня до початку листопада 1897 р. трупа М. Кропивницького була на гастролях у Варшаві, де впродовж двох із половиною місяців поставила понад 50 спектаклів. Вистави відбувалися в Театрі Ельдорадо та Русько-малоруському театрі Варшави. Очевидно, трупа планувала продовжити гастролі в Мінську.

150 «Русская мысль» — одне з найпопулярніших видань Російської імперії, літературно-політичний щомісячник, виходив у Москві з 1880 до 1918 р.

151 ...читала я сьогодні в «Русск[ой] Мысли» рецензію на «Вабу» і «Пашеньку»... — Негативні рецензії на комедію С. А. Кеттлер «Вава» (переробка повісті Гі де Мопассана «Іветта») та драму Н. Л. Персіянинової (Рябової) «Пашенька» було опубліковано в 10-й книжці журналу «Русская мысль» за 1897 р.

152 ...тут в театрі Гарін і Станюкович мають читати прилюдно свої «уліти»... — Ідеться про російських письменників Гаріна-Михайловського Миколу Георгійовича (1852–1906) та Станюковича Костянтина Михайловича (1843–1903).

153 ...забрався, напр[иклад], так, як Надсон, у гори або яри... — У 1886–1887 рр. хворий на туберкульоз російський поет С. Надсон жив на дачі Цибульського на околицях Ялти (нині — вул. Басейна, 24). 1890 р. у будинку, де два останні роки свого життя мешкав письменник, побула Леся Українка, згодом написала вірш «Надсонова домівка в Ялті» (цикл «Кримські спогади», 1893) і переклала українською мовою його поезію «Про любов твою, друже, я марив не раз...» (переклад вірша вміщено в текст драми «Блакитна троянда»).

30. До О. П. Косач (сестри)

2 (14) листопада 1897 р. Ялта

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 278).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 206.

154 Вчора я отримала звістку про Миколу Васильєвича... — Тобто звістку про смерть Ковалевського М. В., який помер самотнім у невеликій київській квартирі в ніч з 3 (15) на 4 (16) жовтня 1897 р. Смерть «старого друга», як називала його Леся Українка, дуже вразила поетесу. Передбачаючи таку реакцію, рідні майже місяць приховували від неї звістку, допоки Леся Українка не прочитала слів співчуття з приводу трагедії в листі тітки Єлі.

155 ...попроси П[авла] Лук[ича] зробити се... — Тобто Тучапського Павла Лукича.

156 Напиши, як діло п. Михайла. — Ідеться про М. В. Кривинюка, який і далі перебував у Лук'янівській в'язниці.

31. До Л. М. Драгоманової

6 (18) листопада 1897 р. Ялта

Подається за машинописною копією О. Косач-Кривинюк (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 1548. С. 48–50). Автограф нині не відомий.

Рік встановлено за змістом листа.

Уперше надруковано у виданні: *Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 2. С. 188–190.*

157 ...сей російський landlord зробив на мене не саме краще вражіння... — Ідеться про Токмакова Івана Федоровича.

32. До А. М. Драгоманової

7 (19) листопада 1897 р. Ялта

Подається за машинописною копією О. Косач-Кривинюк (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 1548. С. 51–53). Автограф нині не відомий.

Рік встановлено за змістом листа.

Уперше надруковано у виданні: *Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 2. С. 190–192.*

158 ...«а счастье было так близко, так возможно!» — Перефразування репліки з монологу Тетяни Ларіної, головної героїні роману О. Пушкіна «Євгеній Онегін»: «А счастье было так возможно, Так близко!».

Пушкін Олександр Сергійович (1799–1837) — російський поет, автор роману у віршах «Євгеній Онегін» (1823–1830).

159 ...учу двох «Мікосів»... — Тобто ровесників Микося (Миколи), молодшого брата Лесі Українки.

33. До Л. М. Драгоманової-Шишманової

8 (20) листопада 1897 р. Ялта

Подається за машинописною копією О. Косач-Кривинюк (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 1548. С. 54–55). Автограф нині не відомий.

Рік встановлено за змістом листа.

Уперше надруковано у виданні: *Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 2. С. 192–193.*

160 Писали мені наші, ніби Л[юдмила] Мих[айлівна] хотіла при-
слати Зорю в Росію... — У грудні 1897 р. Світозар Драгоманов при-
їхав на постійне проживання до Києва, де відтоді деякий час пе-
ребував під опікою тітки — О. П. Косач, матері Лесі Українки.

161 А прогос, що за скандали там у вас були з powodu похорон Кон-
ст[антино]ва? — Алеко Константинов був убитий пострілом із
гвинтівки 11 (23) травня 1897 р. під час невдалого замаху на свого
однопартійця Михайла Такева. Замах було здійснено із засідки
на дорозі Пештера — Пазарджик, поблизу села Радилова. Причи-
ною замаху начебто стали дрібні політичні чвари з особистих мо-
тивів між жителями Радилова і Пазарджика.

162 Бельчев (Белчев) Христо (1857–1891) — поет, міністр фінансів
Болгарії, чоловік болгарської письменниці, перекладачки Белче-
вої Мари Іванівни (1868–1937), близької приятельки Лідії Шишма-
нової, софійської знайомої Лесі Українки; загинув у результаті
невдалого замаху на С. Стамболова.

163 Стамболов Стефан Ніколов (1854–1895) — болгарський гро-
мадсько-політичний діяч, письменник; прем'єр-міністр Болгарії
(1887–1894), смертельно поранений під час другого замаху, скоє-
ного на нього посеред Софії.

34. До О. П. Косач (МАТЕРІ)

10 (22) листопада 1897 р. Ялта

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 172).

Уперше опубліковано скорочено в перекладі російською мо-
вою у виданні: *Леся Українка. Собрание сочинений в 3 т. Т. 3. М.,
1950. С. 175* (далі посилання на це видання подається за формою:
Леся Українка. Собр. соч. в 3 т. Т. 3). Повний текст українською мо-
вою вперше надруковано у виданні: *Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5.
С. 206–208.*

164 Оксана Ст[арицька] писала мені про деякі сумні звістки з-за
кордону... — Імовірно, ідеться про те, що журнали «Жите і слово»
та «Зоря» припинили своє існування через брак фінансування,
яке в основному забезпечував цим галицьким виданням М. Кова-
левський. Для того йому доводилося навіть брати позику в банку
під заставу власного маєтку.

165 ...лобачать, що значили для них ті «дрібнесенькі датки», яких вони не вмiли шанувати. — Кошти для підтримки української преси, які збирав і передавав галичанам М. Ковалевський, часто використовувалися не за призначенням.

166 Виберіть там Ореста в *pendant* Мані... — Ідеться про постановку драми Лесі Українки «Блакитна троянда». Роль Любові Гощинської мала виконувати Старицька Марія Михайлівна (1865–1930) — українська драматична акторка, режисерка, педагогиня; дочка М. Старицького.

167 Атлас (Атлант) — згідно з давньогрецькою міфологією, титан, який брав участь у боротьбі проти Зевса, за що був покараний: мусив вічно підтримувати на своїх плечах небосхил.

168 «Précis d'histoire juive: depuis les origines jusqu'à l'époque persane» («Короткий виклад історії євреїв: від витоків до перської епохи». Париж, 1889) — одна з найбільш відомих праць Моріса Луї Верна (1845–1923), французького богослова, публіциста, професора Паризького університету. Окремі статті з неї було опубліковано в 31-томній «La Grande Encyclopédie» («Великій французькій енциклопедії»), що виходила впродовж 1886–1902 рр. Леся Українка перекладала їх за рекомендацією М. Драгоманова.

169 Толстовщина — релігійно-етичне вчення російського письменника Л. М. Толстого, в основі якого лежать християнські ідеї непротивлення злу насильством, пропаганда морального вдосконалення, ідеалізація селянського побуту поряд із гострою критикою й запереченням сучасного письменникові суспільного ладу та негативним ставленням до цивілізації. Леся Українка критично ставилася до толстовських теорій богошукання.

170 Тен Іпполіт Адольф (1828–1893) — французький філософ, культуролог, письменник, історик, психолог.

171 Ренан Жозеф Ернест (1823–1892) — французький експерт стародавніх мов і цивілізацій Близького Сходу, письменник, філософ, відомий своїми історичними творами про раннє християнство.

172 Сеньобос Шарль (1854–1942) — французький історик, професор Сорбонни, автор низки праць з історії давніх цивілізацій та історії міжнародних відносин у новий час. 1897 р. видав «Політичну історію сучасної Європи», де вчений розглядав історію не як науку, а як особливий процес пізнання. Імовірно, Леся Українка згадує саме це нове видання науковця, перекладене в Галичині (Сеньобос Ш. Сучасна Англія: нарис розвою й політичного життя

1814–1896 рр./З французької переклав д-р І. Франко. Львів, 1898. Накладом редакції «Літературно-наукового вістника». 85 с.).

«Літературно-науковий вістник» (далі подається скорочена назва видання — «ЛНВ») — заснований у Львові 1898 р. літературно-мистецький, науковий та суспільно-політичний щомісячний журнал, у редакційний комітет якого входив І. Франко. З 1907 до 1919 виходив у Львові та Києві (під ред. М. Грушевського), упродовж 1922–1932 — у Львові (під ред. Д. Донцова).

173 ...хоч би «уліта» сі книжки вивезла, то й то була б доброю робітницею. — Можливо, тут ідеться про молодіжне літературне угруповання «Літературна громадка» (інші назви — «Плеяда», «Література»).

174 Тепер вернімось «з форуму додому» — латинська приповідка, що означає: «Залишмо розмови про громадські справи, перейдімо до справ буденних».

35. До О. П. Косач (сестри)

12 (24) листопада 1897 р. Ялта

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 279).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 209–210.

175 Сьогодні я вислала вінок на твоє ймення... — Ідеться про вінок на могилу М. Ковалевському, який Леся Українка придбала в Ялті й надіслала до Києва.

176 «Наdejда» — петербурзька транспортна компанія, яка мала філії в багатьох містах Росії.

177 На лентях я написала фразу, що одбивалась мені у думці раз по раз... — Поетеса на стрічках вінка написала: «Нема його, і мов людей не стало».

36. До О. П. Косач (сестри)

16 (28) листопада 1897 р. Ялта

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 280).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 10 т. Т. 9. Листи, 1881–1900. К.: Дніпро, 1965. С. 282–287 (далі посилання на це видання за формою: Українка Леся. Твори в 10 т.).

178 ...давно дала велике слово за себе і за товаришів (отже, й за тебе) в иншій стороні, на иншій могилі. — Ідеться про могилу М. Драгоманова.

179 Я допомогла б тобі плакати, як торік, не допитуючись, не вимовляючи зайвих слів. — Імовірно, ідеться про особисте життя сестри Лесі Українки Ольги, яка тяжко переживала арешт та ув'язнення М. В. Кривинюка, свого майбутнього чоловіка.

180 ...не так з самою Марг[аритою], як з її чоловіком... — Ідеться про Сидоренка Михайла Дмитровича (1859–1927) — асистента, згодом професора Одеського університету; чоловіка Маргарити Комарової.

181 П[етро] Вас[ильович] збирається ніби відвідати мене тут... — Згадується Тесленко-Приходько Петро Васильович (1855?–1930) — чоловік Олени Антонівни Косач (тітки Єлі).

182 Мих[айла] Вас[ильовича] мені безконечно шкода... — Тобто М. В. Кривинюка.

183 Скажи Нестору Георгієвичу, як побачим, що, й не бачивши, мені легко його простить... — Після одруження Н. Гамбарашвілі перестав писати листи Лесі Українці, відтоді їхнє листування обірвалося.

184 Солон (приблизно 638–588 рр. до н. е.) — відомий політичний діяч і законодавець Афін, захисник інтересів «демократії», поет (до нашого часу дійшло понад 200 віршів — уривків із його політичних і повчальних елегій та ямбів).

185 Лікурґ (приблизно IX–VIII ст. до н. е., Давня Греція) — легендарний спартанський законодавець; у Спарті існував справжній культ Лікурґа.

186 ...подякуй за пам'ять пані Борецькій. — Ідеться про власницю помешкання, яке винаймали Косачі впродовж зим 1881–1883 рр.; дружину Андрія Олександровича Борецького.

187 Я дуже рада за Сашу — має щастя хлопець! — Згадується Олександр — син Борецьких, 1897 р. лікувався у Відні.

188 Приємно теж, що Сікорському «косвенним образом» носивтерли віденські лікарі. — Імовірно, ідеться про Сікорського Івана Олексійовича (1842–1919) — невропатолога, психіатра, професора Київського університету Св. Володимира, одного з лікарів Лесі Українки.

189 Борецький Льоня — син Борецьких, у 1900–1901 рр. лікувався в санаторії на Рейні.

190 Афеньева — імовірно, приятелька сестри Лесі Українки Ольги.

191 ...левне, Афанасьєв видасть свій курс публ[ічних] лекцій, тоді, будь ласка, пришли мені їх сюди. — Очевидно, ідеться про публічні

лекції доктора історії Афанасьєва Георгія Омеляновича (1848–1925), викладача, дипломата, міністра іноземних справ в уряді гетьмана Скоропадського (1918). 1895 р. перспективний учений покинув викладацьку роботу в Новомосковському університеті (Одеса) й очолив Державний банк у Києві, однак не полишив просвітницької діяльності й науки: читав публічні лекції з історії, здобув славу одного з кращих лекторів Києва.

192 ...засохне на «Гловайці». — Згадується підручник російсько-го історика Гловайського Дмитра Івановича (1832–1920), у якому вся історія Русі зводилася лише до діяльності царів та полководців.

193 «Себя собою наполняя...» — алюзія на вірш «Бог» російського поета Державіна Гавриїла (Гаврила) Романовича (1743–1816).

37. До О. П. КОСАЧ (МАТЕРІ)

2 (14) грудня 1897 р. Ялта

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 173). Кінець листа не зберігся.

Уперше надруковано у виданні: *Леся Українка. Публікації, статті, дослідження*. Вип. 3. К. 1960. С. 34–35 (далі посилання на це видання подається за формою: *Леся Українка. Публікації, статті, дослідження*. Вип. 3).

194 «All's well, that ends well» (усе добре, що добре кінчиться)... — назва п'єси англійського драматурга Вільяма Шекспіра (1564–1616) «Усе добре, що добре закінчується» («All's Well That Ends Well»).

38. До І. Я. ФРАНКА

7 (19) грудня 1897 р. Ялта

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 3. Од. зб. 1626. С. 211–213).

Уперше опубліковано в перекладі російською мовою у виданні: *Леся Українка. Собр. соч. в 3 т. Т. 3*. С. 177–178. Українською мовою текст уперше надруковано у виданні: *Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5*. С. 206–208.

195 ...наш публіцистичний контроверс... — Леся Українка має на увазі полеміку між нею та І. Франком, яка відбулася на початку 1897 р.

196 ...вразило мене особисто тільки слово «недобросовісно»... — І. Франко у статті-відповіді Лесі Українці «Коли не по конях, так

хоч по оглоблях», опублікованій у тому ж номері часопису «Жите і слово», писав: «...коли мій полеміст говорить, що в моїй статі “С кінцем року” та частина, де говорить ся про Українців, зложена дуже недбало, то я скажу йому, що его полеміка в тих уступах, що наведені висше, зложена по просту недобросовісно» (підкр. І. Франка. — Ред.; див.: Франко І. Коли не по конях, так хоч по оглоблях. Жите і слово. 1897. Т. 6. Кн. 3. С. 252).

197 ...з поводу чутки про скасування «Життя і Слова»... — Наприкінці 1897 р. Наукове товариство ім. Шевченка прийняло постанову щодо реформування своїх видань до 100-літньої річниці нової української літератури. У зв'язку з цим 1897 р. перестали виходити часописи «Зоря», «Жите і слово» і «Правда», натомість у січні 1898 р. з'явився новий журнал НТШ — «Літературно-науковий вістник» (іноді в листах Леся Українка вживає скорочену назву — «Вістник»).

198 ...було в ньому дещо таке і дехто такий, якого вже в «Вістнику» не буде... — Очевидно, Леся Українка має на увазі М. Драгоманова, який не раз публікував свої праці на сторінках журналу «Жите і слово».

199 Для початку посилаю вірші... — Ідеться про поезії «Східна мелодія» та «Мрії», що згодом були опубліковані в «ЛНВ» (1898. Т. I. Кн. 2. С. 140–142).

200 Щиро вітаю Вас і Ольгу Федоровну. — Згадується дружина адресата — Франко (з дому Хоружинська) Ольга Федорівна (1864–1941), українська громадська діячка, видавчиня, близька приятелька Косачів; улітку 1891 р. з дітьми та чоловіком гостювала в Колодяжному.

39. До О. П. Косач (МАТЕРІ)

13–14 (25–26) грудня 1897 р. Ялта

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 174).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 211–214.

201 «Ділові справи» здаю тепер цілком на твої руки... — Ідеться про перемовини щодо постановки «Блакитної троянди».

202 Руденко Іоїл Мефодійович (псевдонім Найда) — актор, керівник аматорських драматичних гуртків (Чернігів) й української професійної трупи М. П. Старицького (1898); на той час сусід Лесі Українки в Ялті.

203 Зарницька (Азгуріді) Єфросинія Пилипівна (1867–1936) — актриса українського класичного театру, належала до третьої трупи М. Кропивницького (1888–1893).

204 Мирославський (Винников) Костянтин Павлович (?–1907) — український актор, антрепренер, автор коротких російських водевілів.

205 «Я співець, на жаль! Співати не маю кому!...» — цитата з епічної поеми А. Міцкевича «Конрад Валленрод, історична повість з литовського та пруського життя» (1828).

206 ...про мене читають люде «реферати»... — 2 (14) грудня 1897 р. в Київському літературно-артистичному товаристві вперше було виголошено доповідь про творчість Лесі Українки.

207 Кольцов Олексій Васильович (1809–1842) — російський поет-пісняр, творчість якого переважно становить синтез елементів книжкової поезії й фольклору, автор кількох віршів українською мовою; у юнацькі роки відвідував Україну, збирав народні пісні, прислів'я.

208 Негрі Ада (1870–1945) — італійська поетеса, прозаїк, представниця веризму; авторка популярних у Російській імперії кінця XIX — початку XX ст. поетичних збірок «Доля» (1892) та «Буря» (1896), що стали об'єктом дослідження статті Лесі Українки «Два напрямлення в новейшій італійській літературі» («Жизнь», 1900. № 7. С. 187–214). Лариса Косач характеризувала Аду Негрі як продовжувачку традицій тих поетів, що тяжіли до класичної форми, відзначала, що в її пейзажах настроїв завжди превалює над описом.

209 Трохи «неприродний» склад нової редакції... — До складу редакції, крім І. Франка, також увійшли М. Грушевський (перший редактор, ініціатор видання), О. Борковський, О. Маковей та В. Гнатюк.

Грушевський Михайло Сергійович (псевдоніми — М. Заволока, Михайло Заволока, М. Сергієнко, Хлопець; 1866–1934) — відомий український історик, громадсько-політичний діяч; від 1894 року мешкав у Львові, завідувач кафедри історії Львівського університету (1894–1914), багаторічний голова НТШ (1897–1913), співзасновник і видавець «ЛНВ» (1898–1907), один із організаторів Українсько-руської видавничої спілки (1899); 1905 р. виїхав у Київ, голова Центральної Ради Української Народної Республіки (1917–1918); дійсний член Чеської АН (1914), член-кореспондент ВУАН (1923) та АН СРСР (1929), автор понад 2000 наукових праць; адресат Лесі Українки.

Борковський Олександр (Олександр) Михайлович (псевдоніми — Олекса Сторожинський, Українець та ін.; 1841–1921) — громадський діяч, публіцист, педагог, директор гімназії в Дрогобичі, редактор журналу «Зоря» (1886–1897), співзасновник і співредактор газети «Діло» (1896–1911), співзасновник товариства «Просвіта».

Маковей Осип Степанович (псевдоніми і криптоніми — Євмен, Омікрон, Стефан Ярошенко, О. Степанович, Осип з Буковини, Spectator, Соколик, О. М., О. М-ей та ін.; 1867–1925) — український письменник, критик, історик літератури, публіцист, перекладач, педагог, громадський діяч, доктор філософії (1901), адресат Лесі Українки.

Гнатюк Володимир Михайлович (1871–1926) — фольклорист, етнограф, мовознавець, перекладач, громадський діяч, секретар НТШ від 1899 р., редактор видань НТШ (близько 60 томів) й «ЛНВ», автор понад 300 бібліографічних наукових праць; адресат Лесі Українки, опікувався виданням її другої збірки «Думи і мрії» (1899).

210 ...добре зробила, що дала мого «Співця» в ювілейний збірник... — Очевидно, ідеться про вірш «Поет під час облоги», який разом із поезією «Товаришці на спомин» було надруковано в збірнику «Привіт д-ру Івану Франку в 25-літній ювілей літературної його діяльності складають українсько-руські письменники» (Львів, 1898).

211 «Антігона» (441 р. до н. е.) — трагедія давньогрецького драматурга Софокла, ґрунтується на фіванському циклі міфів.

40. До О. П. Косач (сестри)

15 (27) грудня 1897 р. Ялта

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 281).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Збір. творів у 12 т. Т. 10. С. 417–419.

41. До Л. М. Драгоманової

21 грудня 1897 р. (2 січня 1898 р.). Ялта

Подається за машинописною копією О. Косач-Кривинюк (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 1548. С. 56–57). Автограф нині не відомий.

Рік встановлено за змістом листа.

Уперше надруковано у виданні: *Леся Українка. Публікації, статті, дослідження*. Вип. 2. С. 194–195.

212 Фес[н]ева — імовірно, софійська знайома Драгоманових і Лесі Українки. У копії Г. Лазаревського в прізвищі згаданого адресата Лесі Українки, можливо, було зроблено помилку: замість Фесчева треба читати Феснева (див.: *Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчости*. С. 420).

42. До О. П. Косач (сестри)

1 (13) січня 1898 р. Ялта

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 282).

Уперше надруковано у виданні: *Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5*. С. 215–216.

213 Вілла «Іфігенія» — помешкання в Ялті (вул. Виноградна), назване на честь однієї з героїнь давньогрецького міфу (не збереглося, зруйновано під час Другої світової війни); на той час дачу орендувала родина лікаря Дерижанова Мартироса Саркісовича (у деяких джерелах *Мартина Сергійовича*; 1867–1900), вірменина за національністю. За місяць до переселення в будинок Лесі Українки в ньому було відкрито пансіонат для хворих, сам М. Дерижанов на той час лікувався від туберкульозу легенів. Нове помешкання (власність Овсяного) підшукала для доньки О. П. Косач, яка відвідала Лесю Українку в Ялті під час різдвяних свят.

214 ...коли б мені потім ся античність не прийшлася «з соком»... — Ідеться про віллу «Іфігенія», фасад якої було прикрашено античними статуями. Плата тут була значно вищою від ціни за оренду попереднього помешкання, проте умови проживання також вигідно відрізнялися: на дачі були теплі й сухі квартири з чотирма спальнями до сонця.

215 ...як, певне, бувало у самої Іфігенії, в той час як вона була в Тавриді жрицею холодної богині Діани... — За грецькою міфологією, для успішного завершення походу на Трою цар Агамемнон, батько Іфігенії, призначив доньку в жертву розгніваній на нього богині Артеміді (у римській міфології Діана). Під час обряду богиня врятувала дівчину від смерті, замінивши її на жертвовнику ланню, перенесла в Тавриду (Крим) і зробила жрицею в своєму храмі. У драмі «Кассандра» про цю жертву нагадає цариці Клітемнестрі, матері Іфігенії, троянська пророчиця Кассандра. Під час перебування на віллі «Іфігенія» Леся Українка написала драматичну сцену «Іфігенія в Тавриді» (1898).

216 ...як тому беранжеровському *petit homme tout habillé de gris*... — Очевидно, ідеться про образ сірого чоловічка, який, попри дощ та злидні, залишається оптимістом (поезія французького письменника П'єра Жана де Беранже (1780–1857) «*Le petit homme gris*» («Маленький сірий чоловічок»)).

43. До О. П. Косач (сестри)

10 (22) січня 1898 р. Ялта

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 283).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 216–217.

217 Гуси — жартівливе прізвисько молодших сестер Лесі Українки.

218 ...їх ціла пачка їде з мамою в Київ... — Ідеться про цикл поезій «Кримські відгуки», опублікований згодом у збірці «Думи і мрії» (Львів, 1899).

219 «Уліта» — у родині Косачів жартівлива назва літературних творів, що пишуться дуже повільно (похідне від «Улита едет, когда-то будет»).

220 ...то все «не до громадської відомости». — Очевидно, ідеться про інтимну лірику.

221 Хотіла я написати тепер листа до т[ана] Михайла... — Тобто до М. В. Кривинюка.

222 ...я менше, ніж всі, мала нагоду бачити його... — Леся Українка не мала змоги навідувати М. Кривинюка у в'язниці, період його арешту збігся у часі з загостренням хвороби поетеси.

44. До О. П. Косач (матері)

13 (25) січня 1898 р. Ялта

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 175).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 217–218.

223 ...радо-усміхнутее чорненьке хлоп'я... — Ідеться про Держанова Капріела Сергійовича (Саркісовича, 1886–1953) — молодшого брата М. С. Держанова, що також мешкав на віллі «Іфігенія»; із 1 (13) лютого 1898 р. Леся Українка готувала його до вступу в гімназію.

224 Нечуй — Нечуй-Левицький (Левицький) Іван Семенович (1838–1918) — український письменник, фольклорист, етнограф та викладач. Леся Українка не раз досить критично відгукувалася про його старосвітську манеру письма, а особливо естетичні погляди, що окреслені в полемічних статтях. Згадки про письменника в листах поетеси нерідко мають очевидний іронічний підтекст.

225 Вчора була «на старому попелищі»... — Ідеться про дачу Ліщинської.

226 Руденки — родина І. М. Руденка.

227 Ліщинська — власниця помешкання, що орендувала Леся Українка в Ялті до переїзду на віллу «Іфігенія» і яке продовжували винаймати Руденки.

228 Горева (Горева) Єлизавета Миколаївна (1859–1917) — російська драматична актриса, антрепренерка, у кінці 1880-х організувала в Москві власний театр, у якому з великим успіхом виступали українські трупи.

229 Ліницька-Загорська Любов Павлівна (1866–1924) — українська акторка, протягом 1892–1909 рр. успішно працювала в трупі П. Саксаганського.

230 Про артисток Кроп[ивницького] Руд[енко] одзивається скептично... — Трупа М. Кропивницького на той час не вирізнялася з-поміж інших сильним акторським складом, бракувало талановитих виконавиць жіночих ролей.

231 Настя — очевидно, покоївка на віллі «Іфігенія».

232 Дискоболос (дискобол) — одна з найбільш відомих статуй античності, перша класична скульптура, яка зображувала людину в русі.

233 ...Афродіта не вийшла зовсім... — Ідеться про статую Афродіти, що стояла на веранді вілли.

234 Орлов Федір Павлович (1844–1909)—один із найвідоміших ялтинських фотографів від початку 70-х років XIX ст., власник фотографічного ательє на вул. Єкатерининській, активний громадський діяч, меценат.

235 ...пришлю тобі вкупі з «Іфігенією». — Ідеться про драматичну сцену з циклу «Кримські відгуки» «Іфігенія в Тавриді» (1898).

45. До О. П. Косач (МАТЕРІ)

21 січня (2 лютого) 1898 р. Ялта

Подається за автографом (Іл. Ф. 2. Од. зб. 176).

Уперше опубліковано в перекладі російською мовою у виданні: Леся Українка. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. С. 178–181. Українською мовою текст уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 218–220.

236 Пані Разумова — власниця пансіону, у якому харчувалася Леся Українка, проживаючи на віллі «Іфігенія».

237 Льоня — старший син Разумової, певний час брав уроки французької мови в Лесі Українки.

238 Катюша — Деріжанова (з дому Муратчаєва) Катерина Каспарівна, дружина лікаря на віллі «Іфігенія»; згодом учителька музики (клас фортепіано).

239 «В мире отверженных: Записки бывшего каторжанина» (1896–1899) — двотомна книга нарисів російського письменника-народця Якубовича Петра Пилиповича (псевдонім Л. Мельшин; 1860–1911) про життя засуджених на каторзі.

240 Яйла (Ялтинська Яйла) — нагірне плато, частина найвищого пасма Кримських гір.

241 Латинський квартал — частина Парижа, де мешкали бідні студенти та митці. У Києві так жартома називала вулицю Тарасівську, позаяк в основному на ній оселялися студенти університету; протягом 1889–1890 рр. серед них жила й сама письменниця з братом Михайлом.

242 Се пишу для того, щоб ти і Мих[айло] Петр[ович] не думали, ніби я зреклась свого принципа виключення монологів з новітньої драми. — Ідеться про М. Старицького, який, очевидно, зацікавився драматичним твором Лесі Українки «Іфігенія в Тавриді».

46. До О. П. Косач (матері)

27 січня (8 лютого) 1898 р. Ялта

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 177).

Уперше надруковано у виданні: *Українка* Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 220–221.

243 «Іфігенія» чогось спинилась тим часом... — Драматична сцена «Іфігенія в Тавриді» — уривок однойменної незакінченої драматичної поеми в двох діях.

244 «Вісник літератури» — «Вестник иностранной литературы» (1891–1894) — щомісячний журнал, виходив у Петербурзі; в основному спеціалізувався на перекладах творів зарубіжної літератури російською мовою.

245 Баррет Браунінг Елізабет (1806–1861) — англійська поетеса, досить довго мешкала в Італії.

246 «Крейцера соната» — один із найвідоміших камерних творів німецького композитора і піаніста, представника «віденської класичної школи» Людвіга ван Бетховена (1770–1827) — Соната №9.

247 Чі роз'яснилася справа з Байроном? — Очевидно, згадуються книги 5-титомного зібрання творів Дж.-Г. Байрона, які письменниця мала отримати в Ялті. Можливо, ідеться про одне з перевидань збірки у 5 томах «Байрон в перекладі російських поетів», що її уклав Гербель Микола Васильович (1827–1883), російський поет, перекладач, редактор та видавець перших у Росії кількатомних видань відомих іноземних поетів у перекладі російською мовою (Ф. Шиллера у 9 т., В. Шекспіра у 4 т., Е. Гофмана у 4 т., Й. Гете у 10 т.).

47. До О. П. Косач (матері)

5 (17) лютого 1898 р. Ялта

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 178).

Уперше надруковано у виданні: *Українка* Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 221–222.

248 ...№5 (про Міцкевича)... — Очевидно, у листі йшлося про вечір, присвячений 100-літньому ювілею польського письменника А. Міцкевича, що відбувся в Київському літературно-артистичному товаристві; участь у ньому взяли М. Старицький, Олена Пчілка та М. Лисенко.

249 «Жизнь и искусство» — щоденна літературна, політична та художня газета, що виходила в Києві протягом 1894–1900 рр.

250 ...оповідання Сари Бернар... — Ідеться про «Різдвяну казку» французької актриси Сари (Розін) Бернар (1844–1923); переклад цього твору, який зробив Сергій Мержинський, було опубліковано в газеті «Жизнь и искусство» (1897. № 356).

251 ...у Байрона есть переклад Евріпідового «Прометея»... — Очевидно, ідеться про переклад Дж.-Г. Байроном уривка з трагедії «Прометей закутий» давньогрецького драматурга Есхіла (525–456 до н. е.).

252 Ну, комедія у вас з тим вечором Міцкевича! — Відзначення ювілею А. Міцкевича в Києві було сприйнято неоднозначно серед західноукраїнської інтелігенції та розкритиковано окремими її представниками.

253 ...се куди веселіше, ніж, напр[иклад], Науменкова спеціальність. — Імовірно, ідеться про Науменка Івана Олександровича — українського артиста й антрепренера.

254 Що Соловця з його ребятами поляки вижили, то я дуже рада... — Згадується Федоров Микола Миколайович (псевдонім Соловцов; 1857–1902) — російський актор, режисер, антрепренер, засновник театру «Соловцов».

255 ...не гаразд відкладати твою «Світову Річ»... — Ідеться про постановку трупю М. Старицького комедії Олени Пчілки «Світова річ», прем'єра відбулася 1885 р. в Катеринославі.

256 З Москви, од «підпирників», ні слику, ні вісти.... — Згадується М. Вороний, якому Леся Українка надіслала п'єсу «Блакитна троянда», у той час він був на гастролях у Москві.

48. До О. П. Косач (сестри)

16 (28) лютого 1898 р. Ялта

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 284).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 222–224.

257 А щодо подорожі по Волзі... — Імовірно, ідеться про візит до М. Кривинюка: на початку 1898 р. його вислали в Астрахань, місто, розташоване в дельті річки Волги.

258 Згадай мої неваді виступи на публіцистичному полі... — Леся Українка ніколи не вважала публіцистику важливою частиною своєї творчості й до власних статей («Безпардонний патріотизм» (1895), «Релігійний дур на Україні» (1895), «La voix d'une prisonnier

russi» (1896), «Не так тії вороги, як добрії люди» (1897) тощо) ставилася досить самокритично.

49. До О. П. Косач (МАТЕРІ)

21 лютого (5 березня) 1898 р. Ялта

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 179).

Уперше опубліковано в перекладі російською мовою у виданні: *Леса Украинка. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. С. 181–184.* Українською мовою текст уперше надруковано у виданні: *Українка Леса. Твори в 5 т. Т. 5. С. 225–226.*

259 Заньковецька Марія Костянтинівна (1854–1934) — відома українська актриса й театральна діячка, одна з провідних виконавиць жіночих ролей у перших професійних трупах в Україні.

260 Люба — Любов Гощинська — головна героїня драми *Лесі Українки «Блакитна троянда»*.

261 Лесбос — острів у північно-східній частині Егейського моря, один із центрів старогрецької культури, батьківщина давньогрецької поетеси Сапфо.

262 Мойра — синонім до слова «доля», древні греки називали мойрами трьох богинь долі — Клото, Лахесис та Атропос (у давніх римлян — парки).

263 ...хіба вже назвать, як у Леопарді, «Діалоги!» — Ідеться про прозові «Діалоги» італійського поета Леопарді Джакомо (1798–1837).

264 Маня — Старицька Марія Михайлівна (1865–1930) — українська драматична актриса, донька М. Старицького, приятелька Лесі Українки; мала намір зіграти у «Блакитній троянді» роль Люби Гощинської.

265 ...крім «Віїв», «Пропавших Грамот» і т. п. «феерій» з козами, чортами та відьмами, вони нічого не ставлять. — Характеризуючи український театр початку ХХ ст., Микола Садовський скаржився Є. Чикаленку: «Тут, в Києві, серйозний репертуар теж не дає ніяких зборів, тільки субота та неділя сяк-так виручають. Доводиться підлаштовуватись під смак публіки і ставити якісь дурниці, аби веселі» (див.: Чикаленко Є. *Щоденник (1907–1917)*. К.: Темпора, 2011. С. 85). Через орієнтацію на масового глядача прірва між театром й інтелігентним українським громадянством почала поглиблюватись з кінця ХІХ ст.

266 Садовський (справжнє прізвище Тобілевич) Микола Карпович (1856–1933) — один із найвідоміших українських режисерів та акторів кінця XIX — початку XX ст.

267 Ставили вони все ветом... — Леся Українка досить критично відгукувалася про акторів трупи Садовського та їхній репертуар. Вони продовжували ставити традиційні «касові» п'єси, мелодрами («Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка, «Наталку Полтавку» І. Котляревського тощо), орієнтуючись на масового невибагливого глядача, не приймали нових естетичних тенденцій, змін, принесених добою модернізму.

268 «Никандр Безщасний» — сценічна постановка М. Садовського за мотивами п'єси російського драматурга О. Ф. Писемського «Гірка доля».

269 Базилевська Євгенія Петрівна — актриса трупи М. Садовського. Їхній роман тривав кілька років, Євгенія стала матір'ю двох синів Садовського, Миколи та Юрка. 1918 р. організувала в Прилуках театр, де дебютував знаменитий актор Микола Яковченко, який вважав, що саме Базилевська допомогла йому зреалізувати сценічне обдарування.

270 ...як же тая польська *soirée de gala* обійшлась? — Можливо, ідеться про вечір, присвячений пам'яті А. Міцкевича, який організував М. Старицький.

50. До О. П. Косач (МАТЕРІ)

28 лютого (12 березня) 1898 р. Ялта

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 180).

Уперше опубліковано скорочено в перекладі російською мовою у виданні: Леся Українка. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. С. 184–187. Українською мовою повний текст уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 227–230.

271 ...не змінючи ні титли, ніже тії коми. — Перефразування з послання Т. Шевченка «І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм...»:

...Не минайте ані титли,
Ніже тії коми...

272 Більрот Теодор (1829–1894) — відомий віденський хірург, професор медицини, 1891 р. консультував Лесю Українку.

273 Шумка — коротка танцювальна пісня жартівливого змісту, близька до коломийки.

274 Завадський Михайло Адамович (1828–1887) — український композитор польського походження, піаніст, відомий автор 42-х інструментальних шумок для фортепіано.

275 Над лисячими виразами я справді дуже сміялась. — Леся Українка іноді іронічно називала галичан лисами.

276 Про твою поему я давно була тієї думки, що її гріх «маринувати»... — Ідеться про неопубліковану поему Олени Пчілки «Орлове гніздо» (орієнтовно 1892 р.).

277 Ста[риць]кі своїм «Мазепою» не переважають твого «Орлового Гнізда»... — Ідеться про російськомовну дилогію М. Старицького — романи «Молодость Мазепы» та «Руина» (вперше опубліковано в 1898–1899 рр. в газеті «Московский листок»). Ста[риць]кі — М. Старицький та його донька Людмила — незмінна помічниця батька в письменницькій праці.

278 ...роман, певне, буде щось à la «Богд[ан] Хмельн[ицький]»... — Згадується трилогія М. Старицького «Богдан Хмельницький» (1895–1897).

279 Гетьман Петро Дорошенко (1627–1698) — один із центральних персонажів роману М. Старицького «Руина».

280 «Коли назвуть найтяжчі страждання, тоді назвуть і моє». — У Г. Гейне: «Nennt man die besten Namen, so wird auch der meine genannt» («Коли назовуть найкращі імена, тоді й моє назовуть») (із циклу «Die Heimkehr»).

51. До О. П. Косач (матері)

10 (22) березня 1898 р. Ялта

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 181).

Уперше надруковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 3. С. 35–37.

281 Псел (давня назва Псло) — ліва притока Дніпра, річка, що протікає на Сумщині та Полтавщині, зокрема й у Гадячі.

282 Антоновичка — імовірно, Антонович Варвара Іванівна (1840–1901), перша дружина відомого українського історика Антоновича Володимира Боніфатійовича (1834–1908), приятеля родини Косачів.

52. До О. П. Косач (матері)

11 (23) березня 1898 р. Ялта

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 182).

Уперше надруковано у виданні: *Леся Українка. Публікації, статті, дослідження*. Вип. 3. С. 37–38.

53. До О. П. Косач (матері)

22 березня (3 квітня) 1898 р. Ялта

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 183).

Уперше надруковано у виданні: *Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5*. С. 230–231.

283 Я розумію Галю... — Ідеться про нервові розлади подруги Лесі Українки — Галини Ковалевської-Деген.

284 ...«иных уж нет, а те далече»... — поетеса цитує рядок із роману О. С. Пушкіна «Євгеній Онегін», натякаючи на арешти своїх київських знайомих: у ніч із 11 (23) на 12 (24) березня 1898 р. було заарештовано П. Тучапського та В. Г. Крижанівську-Тучапську.

285 Пані Борецька — власниця будинку в Києві, який винаймали Косачі впродовж зим 1881–1883 рр.

54. До Л. М. Драгоманові

26–27 березня (7–8 квітня) 1898 р. Ялта

Подається за машинописною копією О. Косач-Кривинюк (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 1548. С. 58–59). Автограф нині не відомий.

Рік встановлено за змістом листа.

Уперше надруковано у виданні: *Леся Українка. Публікації, статті, дослідження*. Вип. 2. С. 195–197.

286 Листа В[арварі] І[ванівні] я передала... — Тобто В. І. Токмаковій.

287 Як приїдете до нас, то я їм не дам боліти... — Ідеться про плани Драгоманових оселитись у Києві.

288 Напишіть, як справа з бібліотекою. — Дружина М. Драгоманова після смерті чоловіка досить довго шукала меценатів, готових придбати добірну бібліотеку для потреб українського товариства у Львові чи Києві. Збережені документи засвідчують, що книгозбірнею цікавився відомий український меценат Тарновський Василь Васильович (1838–1899), який нібито хотів купити

бібліотеку для Наукового товариства імені Шевченка у Львові. Однак із невідомих причин цього не сталося, натомість у липні 1899 р. книги придбало Вище училище в Софії (10 000 левів). Нині бібліотека М. Драгоманова зберігається в Софійському університеті святого Климента Охридського й налічує 4350 томів унікальних видань.

289 Пані та панночка Койчу— болгарські знайомі родини Драгоманових та Лесі Українки.

55. ДО А. М. ДРАГОМАНОВОЇ

27 березня (8 квітня) 1898 р. Ялта

Подається за машинописною копією О. Косач-Кривинюк (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 1548. С. 60–61). Автограф нині не відомий.

Рік встановлено за змістом листа.

Уперше надруковано у виданні: *Леся Українка. Публікації, статті, дослідження*. Вип. 2. С. 197–198.

290 «Скільки я ни собирався, а доселе не собрався». — Перефразування цитати з «Казки про царя Салтана» російського письменника О. С. Пушкіна («К нам он в гости обещался, А доселе не собрався»).

291 Чатир-Даг (Чатирдаг)— платоподібний гірський масив Криму, особливо привабливий навесні, у період цвітіння; 1980 р. частину цієї території оголошено заповідним урочищем «Яйла Чатирдага (Палат-Гора)».

292 Панночки Аттани (Аман)— софійські приятельки А. Драгоманової, знайомі Лесі Українки.

293 Що тобі пише Зоря з Києва... — На той час Світозар Драгоманов жив у Косачів і готувався до вступу в III клас київської гімназії.

294 Панночка Домна— очевидно, товаришка А. Драгоманової, болгарська знайома Лесі Українки.

56. ДО О. П. КОСАЧ (МАТЕРІ)

30 березня (11 квітня) 1898 р. Ялта

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 184).

Уперше надруковано у виданні: *Українка Леся. Твори в 5 т.* Т. 5. С. 231–233.

295 ...як виїде Заньк[овецька], то де ж знов тую прімадонну шукать?— У Ялті 6 (18) квітня 1898 р. мала виступати трупа під

керівництвом Найди, серед її акторів була М. Заньковецька. Леся Українка шкодувала, що в постановці «Блакитної троянди» актриса участі не братиме.

296 Учан-Су — найвищий водоспад України, розташований на південному схилі гори Ай-Петрі (Крим), за 6 км від Ялти.

297 Якось я переклала першу сцену з «Макбета»... — Ідеться про п'єсу В. Шекспіра «Макбет»; зберігся лише початок, очевидно, переклад не було завершено.

298 «Манфред» (1816–1817) — драматична поема Дж. Байрона.

299 «Каїн» (1821) — драматична поема (за авторським жанровим визначенням — містерія) Дж. Байрона («Cain. A Mystery»), початок якої (акт I; сцена 1) Леся Українка переклала українською мовою (1898).

300 ...«москвичи в Гарольдовом плаще»! — Перефраз рядків із поеми О. Пушкіна «Євгеній Онегін»:

...Что ж он? Ужели подражанье,
Ничтожный призрак, иль еще
Москвич в Гарольдовом плаще,
Чужих причуд истолкованье,
Слов модных полный лексикон?..
Уж не пародия ли он?

301 Полевой Микола Олексійович (1796–1846) — російський драматург, літературний і театральний критик, історик і перекладач, якому належить прозаїчний переклад «Гамлета» (1837).

302 ...його чудовий переклад «Гамлета» марнується... — Згадується видання: «Гамлет, принц Данський». Трагедія в V діях В. Шекспіра. Пер. на українську мову М. П. Старицький. Із прилогою музики М. Лисенка (Київ, 1882).

303 ...сонет Гейне до його матері. — Ідеться про сонет «Моїй матері Г. Гейне»:

Я звик високо голову держати,
Бо маю честь і мужність без догани;
Хай сам король мені у вічі гляне, —
Не опущу я їх, кохана мати.

Але тобі наважуся сказати:
Хоч дух у мене гордий, нездоланий,
Та біля тебе непокора гане,
Бо звик тебе, святу, я шанувати.

Моя душа подолана твоєю
Високою, прекрасною душею,
І в небеса я ліну разом з нею.

І каюсь я за вчинки, що смутили
Твоє високе серце, серце миле,
Що так мене усе життя любило!

Переклад М. Рильського

57. До О. П. Косач (МАТЕРІ)

1 (13) квітня 1898 р. Ялта

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 185).

Уперше надруковано у виданні: *Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 233–235.*

304 Мальюст — карета для перевезення пасажирів і пошти.

305 Яворський Іван — український актор, режисер.

306 Мороз Іван (1869–1898) — український драматичний актор, антрепренер; 1892 р. створив власну трупу, із якою гастролював в Україні, Росії й Польщі (Одеса, Харків, Петербург, Москва, Варшава); на той час актор трупи під керівництвом І. Руденка.

307 ...з ним якийсь галичанин... — Ідеться про Паньківського Северина Федоровича (1872–1943) — українського актора, театрального діяча з Галичини, учасника трупи М. Кропивницького й І. Руденка, активного учасника створення українського театрального музею, актора театрів «Руська Бесіда» й «Березіль»; дядько Паньківського Костянтина Костянтиновича (1897–1973) — голови УНР у вигнанні (1945–1948).

58. До О. П. Косач (МАТЕРІ)

7 (19) квітня 1898 р. Ялта

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 186).

Уперше надруковано у виданні: *Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 235–236.*

308 Балевиц — один із акторів трупи під керівництвом І. Руденка, знайомий Ольги та Оксани Косачів.

309 «Лимерівна» (1883) — драма Панаса Мирного.

310 Сорочка, видимо, сподобалась п. Дерижанову... — Очевидно, срібні подольські вишиванки на сорочку в подарунок

М. Держанову надіслала О. П. Косач на прохання доньки (див.: Українка Леся. Лист до матері від 28 лютого (12 березня) 1898 р.). Сестри Лесі Українки привезли також подарунок і дружині лікаря — ноти шумки М. Завадського.

59. До П. А. Косача

7 (19) квітня 1898 р. Ялта

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 117).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 236–237.

311 Завтра думаю почати ходити в «водолечебницю»... — Водолікарня була власністю лікарки А. С. Гур'ян, існувала в Ялті з 1891 р. та мала найновіше обладнання для лікування морською і прісною водами.

60. До О. П. Косач (матері)

10 (22) квітня 1898 р. Ялта

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 187).

Датується за змістом тексту: лист потрапив до адресата через сестер Лесі Українки — Ольгу та Оксану, які виїхали з Ялти 11 (23) квітня 1898 р. (у суботу), написаний за день до того.

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 237–238.

312 ...«птахом над моря водами». — Леся Українка, за спогадами О. Косач-Кривинюк, часто вживала в усному мовленні та в листах окремі рядки з пародій В. Самійленка на галицькі вірші, які автор іноді зачитував на засіданнях «Плеяди». Серед них:

Безнастанними спонуканий
Нестерпними перешкодами
Так зостався я ошуканий,
Немов птах над моря водами.

61. До О. П. Косач (матері)

19 квітня (1 травня) 1898 р. Ялта

Подається за автографом (початок — ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 188; закінчення — СБП. Ф. Т-ЛУ1. Од. зб. 8).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 238–239.

313 Софія Віталіївна — Старицька (з дому Лисенко) Софія Віталіївна (1850–1927) — українська громадська діячка; дружина М. Старицького, сестра М. Лисенка, приятелька родини Косачів.

314 Розчарування від найдячої трупи у нього тепер саме зірке... — Згадується трупа під керівництвом І. М Руденка (Найди), до складу якої на той час входили: М. Заньковецька, І. Мороз, С. Паньківський, М. Старицька та ін. У Ялті йшли популярні на той час серед пересічних глядачів постановки: п'єса «Наталка Полтавка» І. Котляревського, опера «Чорноморці» (лібрето М. Старицького за п'єсою Я. Кухаренка «Чорноморський побит на Кубані»), оперета В. Александрова «За Німан їду» та «Не ходи, Грицю, на вечорниці», п'єси І. Тогобочного «Мати-наймичка» (за сюжетом поеми Т. Шевченка «Наймичка») та «Жидівка-вихрестка».

315 Голуб — герой комедії Олени Пчілки «Світова річ».

316 ...все вірші Беранже згадуються... — «Ще одна зірка, яка падає, падає-падає і зникає...» — рядки з поезії П'єра Жана Беранже (1780–1857) «Les Étoiles qui filent» («Зірки, які падають», 1839).

317 Отримала я ноти Левицького... — Ідеться про музику (сопрано, скрипка, рояль) на «Колискову» Лесі Українки українського письменника, культурного діяча, композитора, викладача, перекладача (знав 10 мов), лікаря за фахом Левицького Модеста Пилиповича (1866–1932). Закінчивши Київський університет Св. Володимира, де навчався спочатку на історико-філологічному, а згодом на медичному факультетах, із 1894 до 1898 р. працював повітовим лікарем у Ковелі, заприятелював із родиною Косачів, часто бував у Колодяжному, лікував і консультував Лесю Українку. Тісно співпрацював зі Старою Громадою.

318 ...переказ про Моцарта і Сальєрі. — Згадується легенда про смерть геніального Моцарта від рук заздрісного і менш талановитого Сальєрі.

62. До О. П. Косач (сестри)

22 квітня (4 травня) 1898 р. Ялта

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 285).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 240.

319 ...отримала я листа від Мих[айла] Вас[ильовича]... — Тобто М. В. Кривинюка.

63. До Миколи та Ізидори Косачів

22 квітня (4 травня) 1898 р. Ялта

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 439).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Збір. творів у 12 т. Т. 11. С. 49–50.

320 ...ми з тобою еллінського роду. — Ідеться про грецьке походження Драгоманових.

321 У нас у домі єсть хлопчик... — Тобто Капрел Дерижанов.

322 Один мій бувший ученик... — Імовірно, Льоня Разумов.

64. До П. А. Косача

22 травня (4 червня) 1898 р. Ялта

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 118).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 240–241

323 ...всі мої хірурги не хвалили Полісся для життя людей з туберкульозом... — Леся Українка згадує про волинське Полісся, зокрема Колодажне.

65. До О. П. Косач (матері)

2 (14) червня 1898 р. Одеса

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 189).

Уперше надруковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 3. С. 39–40.

324 ...збиралась було перебіратись на лиман... — Ідеться про один із одеських лиманів, що відомі своїми лікувальними властивостями.

66. До П. А. Косача

5 (17) червня 1898 р. Одеса

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 119).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 241–242.

67. До Л. М. Драгоманові

18 (30) червня 1898 р. Гадач

Подається за машинописною копією О. Косач-Кривинюк (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 1548. С. 62–63). Автограф нині не відомий.

Рік встановлено за змістом листа.

Уперше надруковано у виданні: *Леся Українка. Публікації, статті, дослідження*. Вип. 2. С. 198–199.

325 Чи правда, що Рада думає зоставатись в Софії, щоб кінчать школу? — Ідеться про Софійську художню школу, в якій на той час навчалась Аріадна Драгоманова.

68. До О. П. Косач (матері)

29 червня (11 липня) 1898 р. Гадач

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 190).

Уперше надруковано у виданні: *Леся Українка. Публікації, статті, дослідження*. Вип. 3. С. 40–41.

326 Дядя Сама — Драгоманов Олександр Петрович ([1859]–[1919]) — дядько Лесі Українки, молодший брат її матері; психіатр-невропатолог за фахом, працював у Харкові (Клініка нервових і душевних хвороб, міська лікарня), Петербурзі, Творках (психіатрична лікарня біля Варшави); допомагав Лесі Українці розібратись у деяких питаннях психіатрії, коли вона писала драму «Блакитна троянда».

327 Привези теж которий там примірник моєї драми... — Ідеться про «Блакитну троянду».

328 Черняхівський Олександр Григорович (1869–1939) — громадський діяч, перекладач, лікар за фахом, згодом професор Київського університету, організатор медичної секції Українського Наукового Товариства в Києві, перший голова Всеукраїнської спілки лікарів-українців, один із авторів «Російсько-українського словника» (1920), активний творець української медичної термінології; чоловік Л. М. Старицької.

329 ...Каролеві лист прийшов, а нам ні... — Згадується Русилович Кароль Робертович, який на той час будував дачу Косачів у Зеленому Гаю.

69. До М. І. Павлика

2 (14) липня 1898 р. Гадяч

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 101. Од. зб. 344).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 242–243.

330 Павлик Михайло Іванович (1853–1915)—український громадсько-політичний діяч, письменник, публіцист, дійсний член НТШ. Після смерті М. Драгоманова головним змістом літературної праці М. Павлика було збирання й видавання матеріалів для характеристики цієї непересічної особи, його праці, заслуг і значення. Завдяки старанням Павлика вийшло 4-томне дослідження «Розвідки Михайла Драгоманова про українську народну словесність і письменство», кілька томів його листування з цільними представниками науки, літератури, мистецтва (І. Франком, М. Бучинським, Т. Окуневським, Лесею Українкою, Ю. Яворським, О. Борковським, О. Огоновським тощо), дослідження «Михайло Петрович Драгоманов (1841–1895). Його ювілей, смерть, автобіографія і опис творів» (1896), «Пам'яті Михайла Драгоманова» (1902), «Михайло Драгоманов. Його роль в розвою України» (1907), «Михайло Драгоманов як політик» (1911). На цьому ґрунті М. Павлика та Леся Українку еднала щира приязнь, віддзеркалена в їхньому листуванні.

331 ...не все те, що я писала і друкувала торік, написала б я тепер... — Очевидно, ідеться про статтю Лесі Українки «Не так тії вороги, як добрії люди».

332 ...збірник в пам'ять Миколи Васильевича... — Тобто М. В. Ковалевського.

333 Прийняти участь в сьому збірнику я хотіла б конечно... — Через відсутність фактичного матеріалу Леся Українка не завершила роботу над спогадами про М. Ковалевського, збірник М. Павлика так і не вийшов.

334 ...бачила дітей Галиних... — Ідеться про дітей Галини Ковалевської-Деген, онуків М. Ковалевського, — Юрія й Бориса Дегенів.

70. До О. П. Косач (сестри)

16 (28) липня 1898 р. Гадяч

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 286).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 243–244.

- 335 Пересилаю тобі листа. — Імовірно, лист від М. Кривинюка.
- 336 Серг[ій] Конст[антинівич] вчора ввечері поїхав... — У першій половині липня 1898 р. в Гадячі на запрошення Лесі Українки гостював С. Мержинський.
- 337 Наша група (в другій позі) вийшла дуже добре... — Тобто група світлина (Леся Українка з родиною та Сергієм Мержинським) біля копиці сіна в Зеленому Гаю.
- 338 Напиши, як ти застала наших в Умані... — В Умані на той час мешкала Олександра Антонівна Косач-Шимановська та її сини — Антон і Павло.
- 339 Костецький Микола Данилович (1873–1948) — близький приятель Антона Шимановського, учень Уманського училища землеробства і садівництва; згодом — відомий учений-селекціонер; певний час жив на квартирі в О. А. Косач-Шимановської, не раз бував у Косачів.
- 340 Листа Кат[юші] я одправила... — Ідеться про дружину М. С. Дерижанова.
- 341 Дядько сьогодні ввечері має виїздити і таки зважив заїхати на Орел. — Очевидно, О. П. Драгоманов планував відвідати в Орлі родину брата — Івана Петровича Драгоманова.
- 342 ...«долг выше всего!»... — На той час Ольга Косач була в Колодяжному й готувала до вступу в гімназію Світозара Драгоманова.

71. ДО М. І. ПАВЛИКА

20 липня (1 серпня) 1898 р. Гадяч

Подається за автографом (ІЛ. Ф.101. Од. зб. 345). До листа додано вірш «Порвалася нескінчена розмова» з припискою: «Прошу знайти де-небудь місце сим моїм віршам, якщо вони не підійдуть до «Вістника», і підписати моє звичайне літ[ературне] ймення — (інакше не хочу)».

Уперше надруковано у виданні: *Леся Українка. Публікації, статті, дослідження*. Вип. 3. С. 83–85.

343 ...чия має бути укінчена редакція роботи, Ваша чи моя? — Ідеться про збірник на пошану М. Ковалевського, зокрема про біографічний нарис, який планувала написати Леся Українка, та її спогади про нього.

344 ...як справа стоїть з друкуванням дядькової кореспонденції, що почалось у «Ж[итті] і С[лові]»? — Уже з першого випуску редакція

часопису «Жите і слово» під рубрикою «Із переписки наших літературних і політичних діячів» розпочала друк епістолярної спадщини відомих політиків, літераторів і журналістів. Від 1896 р. і аж до припинення його існування в червні 1897 р. М. Павлик публікував на сторінках журналу деякі матеріали «Із переписки М. Драгоманова». Згодом листування вийшло окремим виданням.

345 Дрепера хотілось би мати. — Ідеться про перекладену М. Павликом книгу «Історія боротьби між релігією та наукою» американського вченого Дрейпера (Дрепера) Джона Вільяма (1811–1882) (1897, додаток до журналу «Жите і слово»; окреме видання — Львів, 1898).

72. До О. П. КОСАЧ (СЕСТРИ)

8, 12 (20, 24) серпня 1898 р. Гадач

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 287).

Уперше опубліковано в перекладі російською мовою у виданні: *Леся Українка. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. С. 187–188.* Українською мовою текст уперше надруковано у виданні: *Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 244–246.*

346 ...втручалася в переклад рос[ійський] «Блакитної троянди». — Робота над автоперекладом «Голубая роза» (ІЛ, ф. 2, од. зб. 774) тривала до осені 1898 р., перша публікація датується 1951 р. (див.: *Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 2. С. 545–640.*)

347 «Париж» (1898) — останній роман трилогії «Три міста» («Лурд», «Рим», «Париж») французького письменника Еміля Золя (1840–1902).

348 «Об искусстве» Толстого... — Очевидно, ідеться про статтю Л. Толстого «Что такое искусство?» («Вопросы философии и психологии», 1897–1898).

349 Ібсен Генрік (1828–1906) — норвезький драматург, автор соціально-психологічних п'єс, які суттєво вплинули на подальший розвиток європейського театру. Леся Українка характеризувала творчість Г. Ібсена у статті «Новейшая общественная драма».

350 Фотя — Красицький Фотій Степанович (1873–1944) — український художник, класик українського малярства і графіки, автор серії портретів українських письменників; внучатий небіж Т. Шевченка. На хуторі Зелений Гай 1904 р. художник написав портрет Лесі Українки в дещо незвичному антуражі з використанням церковних свічок, які дали м'яке освітлення натури.

Ф. Красицький планував продемонструвати свій витвір на виставці українського мистецтва у Львові (1905), проте організатори розкритикували його за суперреалістичний підхід. Тоді художник написав інший портрет, де Леся Українка сидить біля вікна кімнати, що потопає в зелені та сонячних променях. І хоча поетеса більше вподобала перший варіант (демонструється в експозиції Музею Однієї Вулиці в Києві), на виставці у Львові було представлено інший, нині більш відомий портрет, який зберігається в Музеї Лесі Українки в Києві.

351 Броварки — село в Гадяцькому повіті на Полтавщині, здавна відоме стародавніми могилами-курганами; нині Броварський курганний могильник скіфського часу (VI–IV ст. до н. е.) — пам'ятка археології національного значення.

352 *Я вилізла тільки на одну, але зате на саму найвищу...* — Збереглося фото, на якому Леся Українка стоїть на вершині згаданого кургану.

353 Цяцьчин хутір — одне з родових гнізд Драгоманових поблизу Гадяча — хутір Івана Цяцьки, прадіда Лесі Українки по материнській лінії.

354 Лисавета — куховарка Є. І. Драгоманової, після її смерті працювала в Ольги Драгоманової-Косач — матері Лесі Українки.

355 Немирова Анна Федорівна — донька гадяцьких знайомих родини Косачів.

356 Лена — можливо, Биковська Олена Михайлівна — донька луцького нотаріуса Михайла Андрійовича Биковського, університетського товариша й земляка П. А. Косача.

357 Кучинська Женя — родичка Людмили Михайлівни Драгоманової (до одруження Кучинської).

358 Ковалевщина — хутір М. Ковалевського на Полтавщині, недалеко від Гадяча.

359 Садовські — далекі родичі Косачів. З 1899 р. житимуть у Сан-Ремо, на їхній віллі «Наталія» впродовж зим 1901–1903 рр. мешкатиме Леся Українка.

360 Стояновий хутір — хутір поблизу Гадяча, належав подружжю Стоянових; улітку 1883 р. Леся Українка заприятелювала з їхніми доньками — Вірою та Марією.

73. До Л. М. Драгоманової

7 (19) вересня 1898 р. Київ

Подається за машинописною копією О. Косач-Кривинюк (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 1548. С. 64). Автограф нині не відомий.

Рік встановлено за змістом листа.

Уперше надруковано у виданні: *Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 2. С. 200.*

74. До О. П. Косач (сестри)

7 (19) вересня 1898 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 288).

Уперше надруковано у виданні: *Українка Леся. Збір. творів у 12 т. Т. II. С. 64–65.*

361 Прислали і портрет пані Дер[ижанової] з сином...—13 (25) червня 1898 р. у сім'ї Дерижанових народився син — Дерижанов Сергій Мартинович (Саркіс Мартиросович, 1898–1945), згодом відомий патологоанатом, учений, педагог, доктор медичних наук, професор кафедри патологічної анатомії Іванівського медичного інституту, автор 25 наукових праць, 4 монографій; помер від туберкульозу легенів 1945 р., лікарську династію Дерижанових продовжила його донька Ірина.

75. До Л. М. Драгоманової

15 (27) вересня 1898 р. Київ

Подається за машинописною копією О. Косач-Кривинюк (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 1548. С. 65–66). Автограф нині не відомий.

Рік встановлено за змістом листа.

Уперше надруковано у виданні: *Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 2. С. 201–202.*

76. До Л. М. Драгоманової

22 вересня (4 жовтня) 1898 р. Київ

Подається за машинописною копією О. Косач-Кривинюк (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 1548. С. 67–68). Автограф нині не відомий.

Рік встановлено за змістом листа.

Уперше надруковано у виданні: *Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 2. С. 202–204.*

362 ...буде в одному класі з хлопчиком Лисенковим... — Згадується Лисенко Остап Миколайович (1885–1968) — син відомого українського композитора М. В. Лисенка, похресник Олени Пчілки; згодом музикознавець, педагог, викладач державних консерваторій у Львові та Києві, автор книги «Про Миколу Лисенка. Спогади сина» (1957).

363 Кантон — назва адміністративно-територіальної одиниці в Швейцарії, має свою конституцію й закони, у внутрішній політиці кантон незалежний від центральних органів влади.

364 Петр Іванович Добчинський — герой комедії М. Гоголя «Ревізор» (1836).

77. До І. П. Косач

27 вересня (9 жовтня) 1898 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 69). Дописано до листа Миколи Косача сестрі Ізидорі від 27 вересня (9 жовтня) 1898 р.

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Збір. творів у 12 т. Т. II. С. 69–70.

365 Муся — Лисенко Мар'яна Миколаївна (1887–1946) — київська подруга Ізидори Косач, донька М. В. Лисенка; згодом українська піаністка, педагогиня, професорка, диригентка Музично-драматичного інституту ім. М. Лисенка в Києві (1912–1918), концертмейстерка Львівського театру опери та балету (1942–1944), авторка підручника «Школа гри на піаніно», упоряднича кількох педагогічних збірок п'єс-пісень для фортепіано.

366 Борецька Соня — дочка Андрія Олександровича Борецького, давнього знайомого й сусіда Косачів.

78. До М. І. Павлика

4 (16) жовтня 1898 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 101. Од. зб. 346). Лист передано адресату через Д. Лукіяновича, який у вересні — жовтні 1898 р. двічі був у Києві й зустрівся з Лесею Українкою.

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 247–248.

367 ...привезу Вам її сама в січні... — Леся Українка планувала взимку їхати на операцію в Берлін із зупинкою у Львові.

368 Лукіянович Денис Якович (1873–1965) — український письменник, перекладач, літературознавець, працював у редакції «ЛНВ».

369 Дегени — родина зятя М. Ковалевського — Дегена Євгена Вікторовича (1866–1904), літературного критика, архівіста, прихильника ідей М. Драгоманова; від кінця 1890 р. навчався в Дерптському університеті, приятелював із Михайлом Косачем.

370 Ражу Вам ще вдатись до Людмили Мих[айлівни]... — Тобто до Людмили Михайлівни Драгоманової.

371 Вам розкажуть, що сталося з «фондом Драгоманова»... — Очевидно, деякі відомості про долю «фонду Драгоманова» Леся Українка переказувала М. Павликові через Д. Лукіяновича усно.

372 «Рай і поступ» — одна з останніх статей М. Драгоманова, дослідження історії зародження та розвитку ідеї поступу.

373 ...почала писати одну брошурку на політ[ичну] тему... — Імовірно, згадується незакінчена брошура «Державний лад».

374 ...час би вже мені видати другий збірник віршів... — Перша збірка Лесі Українки «На крилах пісень» вийшла друком у Львові на початку 1893 р.

79. До О. П. Косач (матері)

8 (20) жовтня 1898 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 191).

Уперше надруковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 3. С. 41–42.

375 Лучицький Іван Васильович (1845–1918) — український історик, професор Київського університету святого Володимира.

80. До І. Я. Франка

9 (21) жовтня 1898 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 3. Од. зб. 1626. С. 417–419).

Уперше надруковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 1. К. 1954. С. 46 (далі посилання на це видання подається за формою: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 1).

376 Оце посылаю Вам дві книжечки «Наші люде на селі»... — Ідеться про два перші випуски оповідань О. Є. Судовщикової-Косач (Грицька Григоренка) «Наші люде на селі» (Дерпт, 1898).

377 «Мужики» — повість А. П. Чехова, яка розповідає про нелегкі будні селян Російської імперії («Русская мысль». 1897. № 4).

378 «Зів'яле листя» (1896) — збірка інтимної лірики І. Франка, написана протягом 1886–1896 рр.

379 Спасибі за Вашу аж надто ласкаву відозву про мої вірші. — Ідеться про схвальну літературно-критичну статтю І. Франка «Леся Українка», у якій автор дав високу оцінку творчості поетеси («ЛНВ». 1898. Т. III. Кн. 7. С. 6–27).

380 ...паралелі між моїми а маминими віршами... — У згаданій публікації І. Франко зазначив: «В половині 80-х років у російському письменстві зайшла була мода на переспівування біблійних тем. Відгуком тої моди був також дуже слабкий вірш Олени Пчілки «Дебора», написаний 1887 р. і надрукований у «Першому вінку». За прикладом матері взялася й Леся віршувати біблійне оповідання про Самсона. Порівняння тих двох творів між собою і з біблійними первозорами було би дуже цікаве. Обі наші авторки поводяться з біблійним текстом дуже вільно, а властиво мовби й зовсім не дивляться на нього, а беруть тільки деякі мотиви, обскубані з тих міцних паростків, що в'яжуть їх із старожидівським життям і дають їм безсмертну силу. Пчілчина Дебора — се якась тінь, а не жива людина; Лесин Самсон — се шаблонний вояка і патріот з чудесною силою...».

381 ...при сій «оказії» повиншую Вас з юбілеем... — 18 (30) жовтня 1898 р. у Львові урочисто відзначали 25-ліття письменницької діяльності І. Франка.

81. До О. П. Косач (матері)

13 (25) жовтня 1898 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 192).

Уперше надруковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 3. С. 42–43.

382 Афеньєва — гімназійна подруга Ольги Косач-Кривинюк.

383 Щербин — можливо, гімназійна товаришка Ольги Косач-Кривинюк.

384 Тарле Євген Вікторович (1874–1955) — випускник Київського університету Св. Володимира (1896), викладач київської гімназії, згодом відомий науковець, дослідник історії Західної Європи, автор багатьох монографій, академік.

385 Лисенята — діти М. В. Лисенка.

82. До Л. М. Драгоманової

Після 13 (25) жовтня 1898 р. Київ

Подається за машинописною копією О. Косач-Кривинюк (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 1548. С. 69). Автограф нині не відомий. Очевидно, дописано Лесею Українкою до листа Світозара Драгоманова.

Датується орієнтовно — за змістом листа на підставі згадки про виїзд сестри Ольги в Колодяжне та приїзд О. П. Косач (матері) в Київ.

Уперше надруковано у виданні: *Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 2. С. 204.*

386 ...наші звістки роблять на Вас таке добре вражіння. — Імовірно, ідеться про вступ С. Драгоманова в Київську 4-у гімназію та його перші успіхи в навчанні.

83. До М. І. Павлика

21 жовтня (2 листопада) 1898 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 101. Од. зб. 378). Очевидно, лист написано у відповідь на прохання М. Павлика знайти у публічній бібліотеці Києва деякі статті М. Драгоманова за назвами та цитатами.

Датується за поштовим штемпелем — Київ, 21.X.1898.

Уперше надруковано у виданні: *Українка Леся. Збір. творів у 12 т. Т. 11. С. 75.*

387 «Вестник Европы» — щомісячний російський літературно-політичний журнал, виходив у Петербурзі протягом 1866–1918 рр.

388 ...другий раз цитуйте докладніше. — Готуючи до друку праці М. Драгоманова, М. Павлик не раз звертався за допомогою до Лесі Українки, зокрема йдеться про пошуки його російських публікацій за цитатами та назвами видань різних років.

389 «Русская мысль» — один із найбільш популярних щомісячних літературно-політичних журналів Російської імперії, виходив із 1880 р. в Москві, після приходу до влади більшовиків до 1927 р. видавався за кордоном.

390 Пишіть мені за ініціалом Л., а не О.... — Очевидно, до цього М. Павлик надсилав Лесі Українці листи на ім'я О. Косач — матері Лесі Українки.

84. До О. П. Косач (сестри)

29 жовтня (10 листопада) 1898 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 289). Очевидно, надіслано разом із листом Оксани Косач.

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Зібр. творів у 12 т. Т. 11. С. 76.

391 Пашкевич Феофан Олександрович (1870–1941) — гімназійний товариш Михайла Косача, лікар за фахом. На той час був серед медичних працівників, які добровільно виїжджали в райони спалахів епідемії чуми для лікування місцевого населення.

85. До М. І. Павлика

14 (26) листопада 1898 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 101. Од. зб. 347).

Уперше надруковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 3. С. 83–85.

392 ...моє переписування (експедиції) дарма пропало... — Ідеться про загублену бандероль, у якій Леся Українка надіслала до Львова кілька статей М. Драгоманова, власноручно переписаних у бібліотеці (див. попередній лист Лесі Українки до М. Павлика).

393 «Киевская старина» — щомісячний історико-етнографічний та літературний журнал, виходив у Києві протягом 1882–1906 рр. Першим редактором був громадський діяч Феофан Лебединцев, згодом видання багато років редагував Володимир Науменко, один із неформальних очільників київської Старої Громади. Завдяки його старанням від 1897 р. часопису надано право друкувати книги українською мовою, за допомогою каталогів їх можна було придбати на складі друкарні, з 1899 р. книгарня журналу почала діяти окремо (вул. Безаківська, 8).

394 Пишіть мені й далі... — Тобто на ім'я Лариси Косач.

86. До Л. М. Драгоманові

18 (30) листопада 1898 р. Київ

Подається за машинописною копією О. Косач-Кривинюк (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 1548. С. 70). Автограф нині не відомий.

Рік встановлено за змістом листа.

Уперше надруковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 2. С. 204–205.

395 Завтра мають читати моє оповідання в Літерат[урному] обществі... — Ідеться про оповідання «Над морем», прочитане на зібранні Київського літературно-артистичного товариства 19 листопада (1 грудня) 1898 р., у день завершення роботи над ним; опубліковано в «ЛНВ» 1901 р. (Т. XIII. Кн. 1-2).

396 ...маю роботу для вечера юбілейного (юб[ілей] Котляревського і століття укр[аїнської] літератури)... — На урочистому вечорі, що відбувся 25 листопада (7 грудня) 1898 р., М. Старицький із успіхом декламував новий вірш Лесі Українки «На столітній ювілей української літератури».

87. До М. І. Павлика

30 листопада (12 грудня) 1898 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 101. Од. зб. 348).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 249.

397 Досі не подякувала я Вам за Дрепера... — На прохання Лесі Українки М. Павлик надіслав їй примірник книги Дж. Дрейпера (Дрепера) «Історія боротьби між релігією та наукою» у своєму перекладі.

398 Відсвяткували ми тут роковини століття досить бучно. — Ідеться про святкування 100-літнього ювілею української літератури в Києві, на той час аналогічні урочистості відбувались і у Львові.

88. До Л. М. Драгоманові

6 (18) грудня 1898 р. Київ

Подається за машинописною копією О. Косач-Кривинюк (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 1548. С. 71). Автограф нині не відомий.

Рік встановлено за змістом листа.

Уперше надруковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 2. С. 205.

399 Бергман Ернст фон (1836–1907) — відомий німецький хірург, професор, основоположник асептики, без застосування якої нині неможлива жодна хірургічна операція; випускник Дерптського університету, на той час завідувач кафедри Берлінського університету.

89. До Л. М. Драгоманової

11 (23) грудня 1898 р. Київ

Подається за машинописною копією О. Косач-Кривинюк (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 1548. С. 72). Автограф нині не відомий.

Рік встановлено за змістом листа.

Уперше надруковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 2. С. 205–206.

400 Драма моя не надрукована... — Драму «Блакитна троянда» вперше опубліковано в альманасі «Нова рада» (Київ, 1908).

401 Оце я переклала її «по-руськи», завтра пошлю в цензуру. — Автопереклад тексту «Блакитної троянди» («Голубая роза») дозволений цензурою до постановки 10 (22) січня 1899 р.

402 Про переклад «До світла»... — Можливо, ідеться про неопубліковану через цензурну заборону книгу російського літератора, історика й перекладача Бонч-Бруевича Володимира Дмитровича (1873–1955) «Рассказы Ивана Франка. С галицийского перевел В. Ольховский» (1898).

Переклад оповідання І. Франка «До світла!» було зроблено чеською мовою 1895 р. празьким перекладачем, журналістом і публіцистом Франтішеком Главачеком (1876–1974), активним пропагандистом української літератури, автором першої у Чехії ґрунтовної розвідки «Іван Франко» (журн. «Čas» («Час»), 1898), статей про Т. Шевченка, Марка Вовчка, Леся Українку, М. Драгоманова. Російською мовою оповідання «До світла!» І. Франка 1903 р. з дозволу автора переклала також Леся Українка (И. Франко. «К свету!»: (Рассказ арестанта) Перевод с укр. Л. У. Издание товарищества «Донская речь», Ростов-на-Дону, [1903]. № 98).

90. До А. М. Драгоманової

11 (23) грудня 1898 р. Київ

Подається за машинописною копією О. Косач-Кривинюк (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 1548. С. 73). Автограф нині не відомий.

Датується за змістом листа на підставі згадки про його написання в листі Лесі Українки до Л. М. Драгоманової від 11 (23) грудня 1898 р.

Уперше надруковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 2. С. 207.

91. До М. І. Павлика

17 (29) грудня 1898 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 101. Од. зб. 349).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 249–250.

403 ...маєте право на свої 50 прим[ірників]... — Ідеться про так звані авторські примірники видавців праць М. Драгоманова.

404 Щодо обіцяної кимсь бібліотеки... — На той час ішли перемовини щодо продажу бібліотеки М. Драгоманова Науковому товариству імені Шевченка.

405 ...займаюсь ліквідацією літературних справ. — Леся Українка хотіла дописати драму «У пущі» та спогади про М. Ковалевського до поїздки в Берлін.

406 Трегубов Єлисей Купріянович (Кипріянович, Кіпріянович) (1848 (за деякими даними 1849)–1920) — викладач колегії П. Галагана, член Старої Громади; чоловік А. Ф. Хоружинської — сестри дружини І. Я. Франка, близький приятель П. А. Косача.

92. До О. П. Косач (МАТЕРІ)

17 (29) грудня 1898 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 193).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 250–251.

407 ...д-ра Левицького брат (судовик) був так гречний... — Ідеться про брата Модеста Пилиповича Левицького.

408 Пані Гіберман — Гіберман (із дому Лур'є) Поліна (Паулина, Песя) Ізраїлівна (1862 — після 1916) — лікарка, після закінчення Санкт-Петербурзького жіночого медичного інституту (1888) мала медичну практику в Києві, відкрила приватний пологовий притулок, у кінці 1890-х одна з керівників діяльності Червоного Хреста в Києві; знайома Косачів, до якої вони іноді зверталися по консультації.

409 Орія — Антонович Ірина Володимирівна (1868–1938) — подруга Лесі Українки та її сестри Ольги, донька професора Київського університету Св. Володимира В. Б. Антоновича.

410 П'єсу мою Пол[онський] давно приніс... — Очевидно, ідеться про переклад «Блакитної троянди».

93. До Л. М. Драгоманові

23 грудня 1898 р. (4 січня 1899 р.). Київ

Подається за машинописною копією О. Косач-Кривинюк (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 1548. С. 74). Автограф нині не відомий.

Рік встановлено за змістом листа.

Уперше надруковано у виданні: *Леся Українка. Публікації, статті, дослідження*. Вип. 2. С. 207–208.

411 Роботу свою я трохи спинила... — Очевидно, ідеться про літературну роботу та пошуки матеріалів для видання праць М. Драгоманова.

412 Ліля в Дерпті... — Наприкінці 1898 р. Ольга Косач їздила у Дерпт хрестити доньку брата Михайла — Косач (в одруженні Мільську) Євгенію Михайлівну (1898–1977), яку в родині називали Імочкою, Євцею. За хрещеного батька був Антон Шимановський.

Дерпт (з 1893 р. Юр'єв) — місто, у якому на той час мешкав Михайло Косач із сім'єю; нині — Тарту, інтелектуально-культурна столиця Естонії.

94. До О. П. Косач (сестри)

14 (26) січня 1899 р. Варшава

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 290).

Уперше надруковано у виданні: *Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5*. С. 251–252.

413 Коли завтра не забаримось у Творках... — Дорогою до Берліна Косачі відвідали Олександра Петровича Драгоманова, який на той час мешкав у Творках, поблизу Варшави.

414 Ніна — Драгоманова (в одруженні Альбертус) Ніна Олександрівна, донька О. П. Драгоманова, двоюрідна сестра Лесі Українки; в 1950-х роках мешкала в Житомирі.

95. До О. П. Косач (сестри)

17, 20 січня (29 січня, 1 лютого) 1899 р. Берлін

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 291).

Уперше опубліковано в перекладі російською мовою у виданні: *Леся Українка. Собр. соч. в 3 т. Т. 3*. С. 189–192. Українською

мовою текст уперше надруковано у виданні: *Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 252–254.*

415 «Візник Геншеля» — драма Гауптмана Гергарта Йоганна Роберта (1862–1946), німецького письменника, драматурга, лауреата Нобелівської премії з літератури (1912), одного з улюблених письменників Лесі Українки.

1899-й у «Deutsches Theater» було названо «роком Гауптмана», з'явилося відразу 5 нових постановок драматурга: «Самотні люди», «Ткачі» (п'єса, яку Леся Українка перекладала), «Боброва шуба», «Затонулий дзвін» і «Візник Гашеля». 18 (30) січня 1899 р. на сцені йшла 50-та вистава п'єси «Візник Гашеля» у постановці Еміля Лессінга. Ансамбль її акторів дослідник Е. Райсснер назвав «трупкою-мрією», адже імена семи з них (Рудольф Рітнер, Ельза Легман, Оскар Зауер, Емануель Райхер, Едуард фон Вінтерштайн, Еміль Людвіг, Макс Райнгардт) увійшли в одну з головних німецьких енциклопедій — «Meyers lexikon» («Енциклопедичний словник Мейера»).

96. До П. А. Косача

21 січня (2 лютого) 1899 р. Берлін

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 120).

Уперше надруковано у виданні: *Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 254–255.*

416 ...лими, коли вибираєшся в Київ... — 20 січня (1 лютого) 1899 р. П. А. Косач отримав призначення на службу в Києві членом Київського губернського в селянських справах «присутствия».

97. До М. І. Павлика

22 січня (3 лютого) 1899 р. Берлін

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 101. Од. зб. 350).

Листи з Берліна Леся Українка часто датувала за григоріанським календарем. У листі до М. Павлика від 22 січня (3 лютого) 1899 р. про це свідчить вказівка на час його написання: «Хутко тиждень, як я в Берліні...» (від 17 (29) січня 1899 р.).

Уперше надруковано у виданні: *Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 255–257.*

417 ...я і других не менше цікавих для мене работ не покінчала, напр[иклад], одної популярної брошюри, двох драм... — Ідеться про

брошуру «Державний лад» та драму «У пущі»; другим драматичним твором могла бути «Іфігенія в Тавриді».

98. До П. А. Косача

Після 31 січня (12 лютого) 1899 р. Берлін

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 121).

Датується орієнтовно — за змістом листа на підставі згадки про недавно перенесену операцію (26 січня (7 лютого) 1899 р.; див.: Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. С. 468) та виїзд Михайла Косача на кілька днів у Кельн (31 січня (12 лютого) 1899 р.). Підставою для такого датування поїздки брата Лесі Українки у справах до Кельна є:

1. Косач Михайло. Лист до П. А. Косача від 30 січня (11 лютого) 1899 р. з Берліна (намір завтра, 31 січня (12 лютого) 1899 р., виїхати на 2–4 дні в Кельн; див.: Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. С. 472);

2. Косач Михайло. Поштова листівка до О. П. Косач (матері) та сестри Лесі від 2 (14) лютого 1899 р. з Кельна (див.: Михайло Косач (Михайло Обачний). Твори. Переклади. Листи. Записи кобзарських дум/Упоряд., автор біографії, коментарів та приміток Л. Мірошниченко. К.: Комора, 2017. С. 425–426).

У 12-томному виданні 1975–1979 рр. лист помилково датовано 26 лютого 1899 р. (за н. ст.) (див.: Українка Леся. Збір. творів у 12 т. Т. 11. С. 95; 405).

Вперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 257.

418 Перешли мою н'єсу в Київ Лілі... — Можливо, ідеться про автопереклад російською мовою драми «Блакитна троянда».

419 Міша в Кельні, скоро вернеться. — Михайло Косач як приват-доцент Дерптського університету мав чимало доручень від університетського Правління в наукових справах, які мав виконати у Берліні та Кельні. Наприклад, мав відвідати газомоторний завод Отто Дейтца (Кельн) із метою досконалого вивчення роботи закуплених для потреб університету двигунів.

**99. До Л. М. Драгоманової
та Л. М. Драгоманової-Шишманової**
13 (25) лютого 1899 р. Берлін

Подається за машинописною копією О. Косач-Кривинюк (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 1548. С. 75). Автограф нині не відомий.

Рік встановлено за змістом листа.

Уперше надруковано у виданні: *Леся Українка. Публікації, статті, дослідження*. Вип. 2. С. 208–209.

100. До А. М. Драгоманової
13 (25) лютого 1899 р. Берлін

Подається за машинописною копією О. Косач-Кривинюк (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 1548. С. 76). Автограф нині не відомий.

Рік встановлено за змістом листа.

Уперше надруковано у виданні: *Леся Українка. Публікації, статті, дослідження*. Вип. 2. С. 209–210.

420 ...тут можна доставать всякі книжки на чужих мовах, що в Росії доволі трудно. — Книги для Лесі Українки Косачі брали в російській та іноземних бібліотеках Берліна. Перебуваючи в Німеччині, також купили кілька видань. У тій незначній частині особистої бібліотеки Лесі Українки, що дійшла до наших днів, збереглося чотири берлінські книги Г. Гауптмана видання С. Фішера: «Затонулий дзвін» (1898), «Візник Геншель» (1899), «Ткачі» (1905), «Сестри з Бішофсберґа» (1907). Перші дві з них, очевидно, було придбано під час перебування письменниці в Берліні, як і п'єса Г. Гауптмана «Самотні люди», про купівлю якої Леся Українка повідомляла О. П. Косач (матері) в листі від 31 травня (12 червня) 1899 р.

101. До М. І. Павлика
18 лютого (2 березня) 1899 р. Берлін

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 101. Од. зб. 351).

Уперше надруковано у виданні: *Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5*. С. 257–259.

421 «Громадський голос» — галицька газета, що виходила у Львові протягом 1895–1939 рр., друкований орган Русько-української радикальної партії, створеної 1890 р. Серед її засновників М. Драгоманов, І. Франко, М. Павлик.

422 Спасибі Вам за «Гром[адський] Голос» і за клопіт про «Вістник». — М. Павлик виконав прохання Олени Пчілки (див. лист О. П. Косач від 27 січня (8 лютого) 1899 р.) і надіслав для Лесі Українки в Берлін три книжки журналу «ЛНВ», а також три числа газети «Громадський голос».

423 Шкода, що в Галичині соціал-демократи такі... — Ідеться про Українську соціал-демократичну партію (УСДП), створену 1899 р. у Львові. 1919 р. лідери УСДП увійшли до складу Директорії Української Народної Республіки.

424 «Историческая Польша и великорусская демократия» — брошура М. Драгоманова (Женева, 1881), у якій автор досліджує історичний конфлікт «поляки-росіяни» і зазначає, що Україна залишається розмінною монетою в цій грі, позаяк жодна з політичних сил Росії та Польщі навіть не розглядає можливість української автономії.

425 ...видко із крит[ичної] статі Фр[анка] про молодих п[ольських] поетів. — Згадується стаття І. Франка «Сучасні польські поети» («ЛНВ». 1899. Т. V. Кн. 3. С. 176–199).

426 Яросевич Роман Гнатович (1862–1934) — доктор філософії (слов'янська філологія), доктор медицини (Краків, 1894), співзасновник і провідний діяч Русько-української радикальної партії, який хоч і належав до старшого покоління радикалів, прихильно ставився до молодого крила РУРП.

427 Що з радикалів певна частина виділиться в чисто соціал-демократичну фракцію, сього я давно ждала... — Ідеться про розкол радикальної партії Галичини і створення УСДП (1899), до якої приєдналися Р. Ярославич, С. Вітик, Ю. Бачинський, М. Ганкевич та ін. Упродовж 1899–1918 рр. УСДП діяла як автономна секція Соціал-демократичної робітничої партії Австрії, у 1918–1919 рр. стала самостійною партією в ЗУНР із гаслом «Наша ціль є вільна держава українського люду — Українська Республіка».

428 «Непомнящий родства» — словосполучення з циклу нарисів М. Є. Салтикова-Щедріна «За рубезом» («Отечественные записки», 1880–1881), шаблон для поліцейських протоколів того періоду щодо волоцюг.

429 «Хлопська бібліотека» (1896–1899) — серія науково-популярних книжок для селян, публіцистичний додаток до газети «Громадський голос».

430 ...З прим[ірники] моїх перекладів з Гейне; 3 наших перекл[ади] з Гоголя («Пропаща Грамота»); 1 прим[ірник] «Першого Вінка»;

І прим[ірни]к збірника «Привіт Фран[кові]». — Ідеться про книги, видані у Львові: «Книга пісень Генріха Гейне». Пер. Лесі Українки і М. Стависького (1892); М. В. Гоголь. «Вечорниці на хуторі під Диканькою». Пер. Михайла Обачного і Лесі Українки (1885); «Перший вінок». Жіночий альманах. Виданий коштом і заходом Наталії Кобринської і Олени Пчілки (1887); збірник «Привіт д-ру І. Франкові в 25-літній ювілей літературної діяльності» (1898).

431 «Напередодні нових смут» (1886) — стаття М. Драгоманова, у якій автор висунув ідею створення української радикальної партії.

432 Бордуляк Тимофій (Тимотей) Гнатович (псевдонім Т. Ветлина; 1863–1936) — український письменник, перекладач, священник, громадський діяч; перша збірка оповідань «Ближні» вийшла у Львові 1899 р. Леся Українка та Олена Пчілка зацікавилися його творчістю після прочитання в «ЛНВ» за 1898 р. статті О. Маковея «Тимотей Бордуляк (Т. Ветлина) (Літературно-критичний нарис)» (Т. 3. Кн. 8/9. С. 59–82).

102. До О. П. Косач (сестри)

27 лютого (11 березня) 1899 р. Берлін

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 292).

Датується Лесею Українкою за григоріанським календарем, про що свідчить зміст (згадка про накладений гіпс ще на півтора тижня) та інформація з її листа до Михайла Косача від 9 (21) березня 1899 р. (згадка про зняття гіпсу завтра чи післязавтра).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Збір. творів у 12 т. Т. 11. С. 97–98.

103. До М. П. Косача

9 (21) березня 1899 р. Берлін

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 80).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 259–260.

433 ...«ще нема нігде нічого», а я вже було таке завела — цур йому! — На початку 1899 р. в Косачів виникли деякі фінансові труднощі, пов'язані з великими витратами на операцію Лесі Українки. Позаяк П. А. Косач отримав нове призначення в Київ, то замислився над тим, щоб продати Колодяжне (50 000 крб.). Про це він написав

дружині в Берлін у листі від 1 (13) березня 1899 р., проте О. П. Косач і діти, зокрема Михайло та Леся, були категорично проти. Аргументи членів родини переконали Петра Антоновича Косача відмовитися від продажу Колодяжного. Ця садиба стала дуже дорогою для всієї сім'ї, із нею були пов'язані спогади дитинства, спільна родинна пам'ять.

434 Таємний товариш — так Леся Українка та її брат Михайло називали професора Е. Бергмана.

435 Поллі — очевидно, одна з пацієток Е. Бергмана.

436 Лютри — так Леся Українка жартівливо називала персонал клініки Е. Бергмана.

437 Мікушевський — пацієнт клініки Е. Бергмана.

438 Ти питаєш, які я «зайці» читаю? — Зайцями Леся Українка називала заборонені російською цензурою твори, нелегальну літературу.

439 «Vorwärts» («Вперед») — щоденна газета, друкований орган Соціал-демократичної партії Німеччини.

440 «Письма к тётенке» (1881–1882) — збірник творів М. Салтикова-Щедріна на актуальні для російського суспільства кінця XIX ст. теми. Очевидно, Леся Українка має на увазі первісну редакцію третього листа, яку через його викривальний характер було вилучено цензурою 1881 р. з вересневої книги «Отечественных записок». Попри заборону, третій лист «Писем к тётенке» швидко поширився в Російській імперії та отримав особливу популярність серед читачів.

441 Річчі (Рашель) — Олександра Судовщикова-Косач, братова Лесі Українки.

104. До О. Є. Судовщикової-Косач

9 (21) березня 1899 р. Берлін

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 94).

Уперше опубліковано в перекладі російською мовою у виданні: Леся Українка. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. С. 193–194. Українською мовою текст уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 260–261.

442 ...«Казка» краще, ніж «Сон»... — Ідеться про твори Лесі Українки — поему «Давня казка» (1893) та вірш «Сон» (1891).

443 ...май увагу стати з нею вище «суда глупца»... — Рядок із поезії О. Пушкіна «Поету»:

Поэт! не дорожи любовью народной.
Восторженных похвал пройдет минутный шум;
Услышишь суд глупца и смех толпы холодной,
Но ты останься тверд, спокоен и угрюм.

444 Бурже Поль-Шарль-Жозеф (1852–1935) — французський літературний критик, прозаїк, відомий своїми психологічними романами.

445 ...і маму твою... — Тобто Судовщикову Анну Іванівну.

105. До родини Драгоманових

7 (19) квітня 1899 р. Берлін

Подається за машинописною копією О. Косач-Кривинюк (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 1548. С. 77–78). Автограф нині не відомий.

Датується Лесею Українкою за григоріанським календарем, про що свідчить згадка у листі про зняту гіпсову ортопедичну пов'язку з «вытяжением» (2 (14) квітня 1899 р.). Рік встановлено за змістом листа.

Уперше надруковано у виданні: *Леся Українка. Публікації, статті, дослідження*. Вип. 2. С. 210–211.

446 «*Légendes religieuses Bulgares*» — збірник болгарських пісень та легенд, який видала 1896 р. Лідія Драгоманова-Шишманова в Парижі (примітки та коментарі М. Драгоманова).

447 Що се так обідали Болгарію, не запросили на мирну конференцію? — Ідеться про скликану за ініціативи Миколи II 1-шу Міжнародну конференцію в Гаазі (1899), на якій було прийнято конвенцію про закони і звичаї війни.

448 У нас в Росії таке робиться, що аж читать неприемно. — У лютому 1899 р. поліція жорстоко побила студентів Петербурзького університету, після чого розпочався всеросійський студентський страйк, до якого серед перших долучилися й кияни.

106. До М. В. Кривинюка

19 квітня (1 травня) 1899 р. Берлін

Подається за першодруком: *Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості*. С. 477. Місце зберігання автографа не встановлено.

Датується Лесею Українкою за григоріанським календарем, про що свідчить зміст листівки з Берліна («тут 1-го мая»).

449 Посилаю Вам «остатнє слово» малярської моди... — Очевидно, ідеться про зображення на поштовій листівці.

107. До М. І. Павлика

27–28 квітня (9–10 травня) 1899 р. Берлін

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 101. Од. зб. 352).

Датується Лесею Українкою за григоріанським календарем (вкладений у конверт перший лист до О. Кобилянської надійшов адресатці 3 (15) травня 1899 р., про що вона листовно сповістила В. Стефаніка наступного дня; див.: Мороз М. Літопис життя та творчості Лесі Українки. К.: Наукова думка, 1992. С. 236).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 263–264.

450 ...не відповіла на Ваше питання про дату заслання М[иколи] В[асильовича] К[овалевського], але я її не знала тоді... — М. Ковалевський відбував заслання в м. Мінусинську (Східний Сибір, Красноярський край) протягом 1879–1882 рр.

451 ...я поет «von Gottes Gnade» (як казав Франко)... — Очевидно, ідеться про високу оцінку творчості молоді поетеси в літературно-критичній студії «Леся Українка» («ЛНВ». 1898. Т. 3).

452 «Видавнича спілка» (Українсько-руська видавнича спілка) — товариство, засноване 1899 р. у Львові з ініціативи М. Грушевського; надрукувало понад 300 творів українських письменників, перекладів найкращих зразків світової літератури, популярно-наукових книг, зокрема й збірку Лесі Українки «Думи і мрії» (1899). Директором Українсько-руської видавничої спілки на той час був В. М. Гнатюк.

453 ...прислала мені три книжки свого видання на показ. — Перші книги, видані Українсько-руською видавничою спілкою 1899 р.: збірки С. Коваліва («Дезертир і інші оповідання») та О. Кобилянської («Покора»), «Поєми» І. Франка.

454 ...пришліть нам «Основи біблійної критики»... — Ідеться про переклад книги французького вченого Моріса Луї Верна (1845–1923) «Основи критики біблійної», видану 1891 р. у Львові коштом І. Франка.

455 Кобилянська Ольга Юліанівна (1863–1942) — українська письменниця, перекладачка, літературна критикиня, одна з ініціаторок створення «Товариства руських жінок на Буковині»; близька приятелька Лесі Українки, її незмінна адресатка до 1913 р.

Текст першого листа Лесі Українки невідомий. Його написано після прочитання збірки О. Кобилянської «Покора», яку 1899 р. люб'язно надіслала для ознайомлення зі своїми виданнями Українсько-руська видавнича спілка. Відтоді між письменницями зав'язалося жваве листування, що невдовзі переросло в щире дружбу.

456 ...«собственных Невтонов и быстрых разумом Платонов»... — Перефразування рядка з «Оды на день восшествия на всероссийский престол Елизаветы Петровны, 1747 года» М. Ломоносова:

О вы, которых ожидает
Отечество от недр своих
И видеть таковых желает,
Каких зовет от стран чужих,
О, ваши дни благословенны!
Держайте ныне ободренны
Раченьем вашим показать,
Что может собственных Платонов
И быстрых разумом Невтонов
Российская земля рождать.

457 Коваленко Григорій Олексійович (Григорій Коваленко, Грицько Коваленко; 1868–1937) — український письменник, журналіст, історик, етнограф, художник, громадський діяч; згодом автор першого підручника Наддніпрянщини (1906), у якому українська історія розглядалася в контексті всесвітньої; репресований 1937 р.

458 Тепер маленьке прохання від моєї сестри... — Очевидно, у листі до О. Кобилянської Леся Українка від імені сестри Ольги просила дозволу на переклад російською мовою її оповідань «Банк рустикальний», «Жебрачка», «Impromptu phantaisie», «У святого Івана» (опубліковано в петербурзькому журналі «Жизнь» 1900 р. (Т. 9).

«Жизнь» — літературно-політичний журнал, виходив у Петербурзі протягом 1897–1901 рр. Упродовж 1900–1901 рр. на сторінках часопису було опубліковано кілька статей Лесі Українки («Два направления в новейшей итальянской литературе», «Малорусские писатели на Буковине», «Новые перспективы и старые тени» («Новая женщина» западноевропейской беллетристики»), «Заметки о новейшей польской литературе»), поетеса була постійною співробітницею видання як літературна критикиня.

459 Кузьма — Ляхоцький Антон (Антін) Михайлович (1853–1918) — політичний емігрант із Росії, видавець, засновник вільної

української друкарні в Женеві, упродовж багатьох років очолював Українську громаду міста; близький приятель, співробітник М. Драгоманова.

460 ...чі могу я надіятись, напр[иклад], на «Хлопську Бібліотеку» для видання якої роботи в стилі дядькових брошюр? — Очевидно, ідеться про брошуру «Державний лад», над якою ще до операції працювала Леся Українка.

108. До В. М. ГНАТЮКА

28 квітня (10 травня) 1899 р. Берлін

Подається за автографом, який зберігається у Відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника (Фонд 34. Од. зб. 566. Арк. 1-2) (далі посилання на фонди Відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника подається скорочено за формою: ЛННБ. Ф. 34. Од. зб. 566. Арк. 1-2).

Датується Лесею Українкою за григоріанським календарем (згадка про отримані книги від Українсько-руської видавничої спілки та інформація про них із попереднього листа поетеси до М. Павлика від 27-28 квітня (9-10 травня) 1899 р.).

Уперше надруковано у виданні: Вітчизна. 1964. № 11. С. 174.

461 Дуже дякую за книжки... — Очевидно, ідеться про книги, видані Українсько-руською видавничою спілкою й надіслані Лесі Українці в Берлін.

462 ...нічого не маю проти того, щоб мої вірші були так видані. — Ідеться про другу збірку Лесі Українки «Думи і мрії» (1899), її виходом опікувався у Львові директор «Видавничої спілки» В. Гнатюк.

109. До П. А. КОСАЧА

1 (13) травня 1899 р. Берлін

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 122). На вільному аркуші дописка Ольги Косач, адресована батькові.

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 261-262.

463 ...десь так перед Ліліними роковинами... — Тобто перед 26 травня (7 червня).

464 Потсдам — місто у східній Німеччині (26 км від Берліна), розташоване на берегах кількох з'єднаних між собою озер.

465 Досадно, що ти мусиш все літо в Києві сидіти! — Напередодні П. А. Косач отримав нове призначення на службу, тому не міг піти у відпустку.

466 ...дом в хуторі... — Ідеться про дачу поблизу Гадяча, на хуторі Зелений Гай.

110. До І. П. Косач

1 (13) травня 1899 р. Берлін

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 70).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Зібр. творів у 12 т. Т. 11. С. 108–109.

467 Оля — Язева Ольга — подруга Ізидори Косач, донька власниці помешкання в Києві, яке Косачі винаймали протягом 1894–1899 рр. (вул. Назарівська, 21).

111. До О. Ю. Кобилянської

8 (20) травня 1899 р. Берлін

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 14. Од. зб. 869).

Датується Лесею Українкою за григоріанським календарем (поштовий штампель від 20.V.1899)

Уперше скорочено надруковано у виданні: Хрестоматія критичних матеріалів. Посіб. для філол. ф-тів ун-тів та пед. ін-тів/упор. С. М. Шаховський. Т. 3. Вид. 2-е, переробл. та доповн. К., 1949. С. 101 (далі посилання на видання подається скорочено за формою: Хрестоматія критичних матеріалів. Т. 3). Повний текст уперше опубліковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 1. С. 74–77.

468 «Мати Божа» — нарис О. Кобилянської, опублікований у галицькому часописі «Зоря» (1895. № 23).

469 ...гал[ицька] крітіка докоряє Вам німеччиною... — Ідеться про вплив німецької літератури на ранні твори мисткині, про що писав Осип Маковей у статті «Ольга Кобилянська» (газета «Буковина». 1896. 1 (13) травня).

470 Ніцшеанство — вчення німецького філософа Фрідріха Ніцше (1844–1900), що справило визначальний вплив на європейську культуру кінця XIX — початку XX ст. «Духовний батько європейського модернізму» підносить ідею індивідуалізму, гордої надлюдини, яка не хоче зважати на потреби загалу, натовпу і прагне

чистих осяйних вершин, досяжних лише для обранців. Ф. Ніцше приносить вість про смерть Бога і ревізує християнство як релігію, що зневолює й позбавляє життєвої сили та енергії. Мислитель справив значний вплив на багатьох українських модерністів. Сформована великою мірою в німецькій культурі, Ольга Кобилянська була його пильною читачкою. У деяких творах Лесі Українки ніцшеанські ідеї звучать із усією очевидністю. Як і Ніцше в «Антихристиянині», Леся Українка заперече рабський антиіндивідуалістський дух цієї релігії, постулат всезагальної рівності в покорі, уявлення про гріховність мистецтва, але, на відміну від німецького філософа, ніколи не абсолютизує волю до влади і не відкидає етику співчуття.

471 ...Ваш знайомий літерат... — Очевидно, у листі до Лесі Українки О. Кобилянська просила дозволу навідати її у клініці знайомому літератору, який мешкав у Німеччині. Ідеться про знайомство з Людвігом Якововським.

Якововський Людвіг (1868–1900) — німецький письменник, редактор літературно-наукового журналу «Die Gesellschaft» («Суспільство»), що виходив у Дрездені (1885–1902); у виданні друкувалися переклади художніх творів і статей українських письменників, зокрема було опубліковано німецький автопереклад поезії Лесі Українки «To be or not to be?» (1900).

112. До О. П. Косач (МАТЕРІ)

17 (29) травня 1899 р. Берлін

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 194).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Зібр. творів у 12 т. Т. II. С. 113–115.

472 Приемно, що вже кінець тій канітелі з Ярчевським. — Ідеться про драгунського офіцера Ярчевського, ротмістра, який від 1896 р. орендував будинок у Колодяжному (у зв'язку зі значними фінансовими витратами П. А. Косач змушений був віддати частину маєтку в найм). Орендатори Ярчевські виїхали з садиби Косачів 17 (29) жовтня 1898 р. (див.: Косач П. А. Лист до Лесі Українки від 17.X.1898 (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 515)).

473 ...з святом Пушкіна... — 22 травня (3 червня) 1899 р. в Київському літературно-артистичному товаристві проходив вечір пам'яті О. Пушкіна, присвячений 100-літньому ювілею поета, у підготовці до свята трупа російського драматичного театру (режисер М. Соловцов) участі не брала.

474 Яворська — можливо, ідеться про М. М. Старицьку, яка на той час виступала під псевдонімом Яворська в професійній трупі свого батька — М. Старицького.

475 За дом у гаю... — Тобто за дім на хуторі Зелений Гай, поблизу Гадяча.

476 Міміного коханого Vote побачу... — Очевидно, ідеться про полотно голландського художника-пейзажиста XVII ст. Яна Бота (1615–1652), із творчістю якого в голландський живопис увійшло сонячне світло.

477 Єсть можливість побачити й мені Rochegross'a... — Тобто картини французького художника Жоржа-Антуана Рошгросса (1859–1938), зокрема «Думки на прощання».

478 «Jugend» (з нім. «юність», «молодь») — популярний на батьківщині та за кордоном німецький щотижневий журнал (1896–1940). Завдяки унікальним ілюстраціям був візитівкою мюнхенських митців, під його впливом згодом усі німецькі художні напрямки модерну стали називати «югенд-стилем» (jugendstil).

113. До В. М. ГНАТЮКА

17 (29) травня 1899 р. Берлін

Подається за автографом (ЛННБ. Ф. 34. Од. зб. 566. Арк. 3–4).

Уперше надруковано у виданні: Вітчизна. 1964. № 11. С. 174.

479 ...обидві друковані у «Вістнику» за минулий рік... — Поезії Лесі Українки «Східна мелодія» і «Мрії» опубліковано в «ЛНВ» 1898 р. (Т. I. Кн. 2. С. 140–142).

480 ...«Поет під час облоги» з «Привіта Франку». — Ідеться про вірш Лесі Українки «Поет під час облоги», надрукований у збірнику «Привіт д-ру І. Франкові в 25-літній ювілей літературної діяльності» (Львів. 1898. С. 190–193).

481 ...мій переклад «Атта Троля» Гейне... — Ідеться про поему «Атта Троль» німецького письменника Гейне Крістіана Йоганна Генріха (1797–1856) — одного з улюблених поетів Лесі Українки, його портрет стояв на робочому столі мисткині.

482 «Вільям Раткліф» (1823) — романтична драма у віршах Г. Гейне, перекладав М. Славинський.

114. До О. Ю. Ковбилянської

17–18 (29–30) травня 1899 р. Берлін

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 14. Од. зб. 870).

Уперше скорочено надруковано у виданні: Хрестоматія критичних матеріалів. Т. 3. С. 101–103. Повний текст вперше опубліковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 268–271.

483 Хто хоче зрозуміти поета, мусить піти в поетову клініку! — Перефразування афоризму німецького письменника та мислителя Й.-В. Гете: «Хто хоче зрозуміти поета, мусить побувати в його країні».

484 ...через те, може, і Ваш знайомий не прийшов до мене... — Ідеться про Л. Якововського.

485 ...чи не було б для Вас вигідніше приїхати багато раніше вистави... — Відкриття археологічної виставки історичних знахідок Вікентія Хвойки з нагоди XI Всеросійського археологічного з'їзду відбулося 1 (13) серпня 1899 р.

Хвойка Вікентій Вячеславович (1850–1914) — український і російський археолог чеського походження, педагог, дійсний член 11 наукових товариств. З 1876 р. мешкав в Україні. Відіграв велику роль у заснуванні 1899 р. Київського музею старожитностей та мистецтв (нині Національний музей історії України), був першим хранителем його археологічного відділу.

486 Січовик — член студентського товариства «Січ», засновано 1868 р. у Відні.

487 Поступовці — тут «прогресивні», «передові».

488 Федькович Осип-Юрій Адальбертович (1834–1888) — український письменник, почесний член НТШ, редактор газети «Буковина» (1885–1888).

115. До Л. М. Драгоманової

24–25 травня (5–6 червня) 1899 р. Берлін

Подається за машинописною копією О. Косач-Кривинюк (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 1548. С. 79–81). Автограф нині не відомий.

Датується Лесею Українкою за григоріанським календарем (згадка про готовий апарат для ноги). Рік встановлено за змістом листа.

Уперше надруковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 2. С. 213–214.

489 ...«подвиг силы беспримерной!»— Слова з опери П. І. Чайковського «Пікова дама», що була створена 1890 р. за однойменною повістю О. С. Пушкіна і відразу ж стала однієї з найулюбленіших опер Лесі Українки.

Чайковський Петро Ілліч (1840–1893)— російський композитор, диригент, музичний журналіст, педагог.

490 ...пішла дивитись на драму Гауптмана «Einsame Menschen»... — Тобто драму Г. Гауптмана «Самотні люди», яка йшла на сцені «Німецького театру» 25 травня (6 червня) 1899 р.

116. До М. І. Павлика

26 травня (7 червня) 1899 р. Берлін

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 101. Од. зб. 353).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 271–273.

491 ...згадую про ту роботу, яку мушу, а не можу тепер зробити...— Тобто написання спогадів про М. В. Ковалевського.

492 Катренко Олександр (Катрухін Олександр Михайлович)— український письменник, автор оповідань історичного та етнографічного характеру.

493 Ковалів Степан (Стефан) Михайлович (1848–1920)— український письменник, публіцист, педагог, автор понад 40 методичних розробок, педагогічних виступів та статей.

494 ...попрошу її зредувати один мій нім[ецький] переклад мого оповідання... — Ідеться про автопереклад нарису Лесі Українки «Голосні струни» для збірника Л. Якововського.

495 Остатнє ч[исло] «Гром[адського] Гол[осу]» сповіщає про перемогу радикалів. — Ідеться про статтю «Нарешті!» («Громадський голос». 1 червня (за н. ст.) 1899 р.), у якій повідомлялося про розкол Русько-української радикальної партії й відокремлення від неї групи Р. Яросевича (українських соціал-демократів).

496 Се була б нова «Історична Польща». — Тобто праця, схожа на дослідження М. Драгоманова «Історична Польща і великоруська демократія».

497 Пишіть, що і кому маю від Вас сказати на Укр[аїні]... — Цей абзац тексту Леся Українка записала олівцем між рядками (у разі потреби його легко можна було витерти).

498 ...тепер не можу везти нічогосінько... — У листах рідні просили Лесю Українку не везти в Росію жодних не дозволених

цензурою книг, позаяк на кордоні їх усе одно заберуть, а крім того, це може негативно вплинути на подальшу долю сестер (Ользі, наприклад, закрити шлях до вступу в жіночий медичний інститут).

499 «Спілка», спасибі їй, прислала ще книжечку Мопассана... — Згадується видання французького новеліста Гі де Мопассана (1850–1893) «Дика пані і інші оповідання» (Львів, 1899).

500 В Росії тепер якийсь хаос, не згірше австрійського... — Велика промислова криза охопила на той час як Австро-Угорщину, так і Росію, що спричинило значну кількість страйків на території обох імперій.

501 «Все это было бы смешно, когда бы не было так грустно». — Рядки з вірша російського поета М. Лермонтова (1814–1841) «А. О. Смирновой» («Без Вас хочу сказать Вам много...»).

117. До О. П. КОСАЧ (МАТЕРІ)

31 травня (12 червня) 1899 р. Берлін

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 195).

Датується Лесею Українкою за григоріанським календарем (згадка про відвідини сестрою Ольгою театру, де йшла драма Г. Гауптмана «Einsame Menschen» («Самотні люди»), й інформація про цю виставу в листі Лесі Українки до Л. Драгоманової від 24–25 травня (5–6 червня) 1899 р.).

Уперше надруковано у виданні: *Леся Українка. Публікації, статті, дослідження*. Вип. 3. С. 43–44.

502 Кінь, коник — так Леся Українка та її брат Михайло називали асистента професора Е. Бергмана за його швидку й потужну ходу («стопохідність»).

503 Старий (до 1845 р. Королівський) музей — музей у центрі Берліна, на Музейному острові, будівлю якого в стилі пізнього класицизму зведено в 1822–1830 рр. архітектором Карлом Фрідріхом Шинкелем для розміщення художньої колекції родини пруських королів. Нині там розміщено колекцію предметів мистецтва античності.

504 Універмаг А. Вертгейма — один із найвідоміших магазинів Берліна кінця XIX — початку XX ст.

505 Хтіла я вчора піти на «Versunkene Glocke» (вдень), та побоялась і не пішла. — Постановку «Німецького театру» «Затонулий дзвін» Г. Гауптмана Леся Українка відвідала 13 (25) червня 1899 р.

506 ...я ще Уксусові приписку зроблю. — Дописка Лесі Українки, адресована сестрі Оксані, не збереглася.

118. До М. І. Павлика

6 [18] червня 1899 р. Берлін

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 101. Од. зб. 354).

В автографі дата написання неповна: не вказано число (/VI.1899). Датується на підставі примітки про поштовий штампель у 12-томному виданні 1975–1979 рр. (див.: Українка Леся. Збір. творів у 12 т. Т. 11. С. 414). Місце зберігання конверта не встановлено.

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 274.

507 ...щоб вона знайшла в публ[ічній] бібл[іотеці] те, що Ви просите. — Ідеться про пошуки статей М. Драгоманова, у цій справі Лесі Українці допомагали її молодші сестри — Ольга та Оксана. Згадуються, зокрема, публікації 1874 р., коли між колективом видання «Исторические песни малорусского народа» (М. Драгоманов, П. Житецький, В. Антонович) та російським ученим-фольклористом Міллером Орестом Федоровичем (1833–1889) розгорілася наукова дискусія. Співробітники київської газети «Киевлянин» звинуватили М. Драгоманова в сепаратизмі, сфальсифікували його виступ на банкеті на честь гостей Третього археологічного з'їзду, що відбувався в Києві 1874 р. Михайло Драгоманов надіслав до газети лист-спростування, його було надруковано, але з редакційними наклепницькими натяками й дошкульними коментарями.

508 «Санкт-Петербургские ведомости» — щоденна суспільно-політична газета Санкт-Петербурга, виходила під різними назвами («Ведомости», «С.-Петербургские Ведомости», «Петроградские Ведомости», «Ленинградская правда») з 1728 р.

509 «Известия Отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук» — журнал Російської академії наук (історія писемності, славістика, мовознавство, фольклор), виходив у Санкт-Петербурзі протягом 1896–1927 рр.

510 «Русские ведомости» — російська ліберальна суспільно-політична газета, виходила в Москві в 1863–1918 рр.

511 Міхновський Микола Іванович (1873–1924) — український громадсько-політичний діяч, публіцист, адвокат за фахом; перший

ідеолог українського націоналізму, співорганізатор Революційної української партії (1899), засновник Української народної партії (1902) та один із лідерів Української демократично-хліборобської партії (1917), член Братства самостійників, автор брошури «Самостійна Україна» (1900) та проекту Конституції України (1905).

512 Грабовський Павло Арсенович (псевдонім Павло Граб; 1864–1902)— український поет, публіцист, перекладач; на той час відбував заслання в Сибіру, до вересня 1899 р. мешкав у м. Якутську.

119. ДО БАТЬКІВ

14 (26) червня 1899 р. Берлін

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 100).

Уперше опубліковано скорочено в перекладі російською мовою у виданні: Леся Українка. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. С. 199. Українською мовою повний текст уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 275.

513 Tiergarten— парку Берліні.

514 Вчора вдень одважилась навіть на «Versunkene Glocke» піти...— 13 (25) червня 1899 р. в «Німецькому театрі» йшла 186-та вистава дуже популярної на той час п'єси Г. Гауптмана «Затонувлий дзвін». П'ятьох акторів із трупи письменниці вже бачила в постановці «Візник Геншель». Збереглася книга з бібліотеки Лесі Українки (ІЛ, ф. 2, од. зб. 1326), яку поетеса, очевидно, брала з собою на виставу й де робила олівцем деякі помітки в тексті.

515 ...в головній ролі актьор занадто спішивсь...— Ідеться про німецького актора театру Едуарда фон Вінтерштайна (справжнє ім'я барон Едуард Клеменс Франц фон Вангенхайм; 1871–1961). З 1910 р. активно знімався у кіно.

516 Бачила я на виставці знаменитого Бекліна...— Ідеться про полотно Бекліна Арнольда (1827–1901)— популярного в кінці XIX ст. в Європі швейцарського художника-символіста, автора романтичних пейзажів, міфологічних й алегоричних картин зі складною символікою.

120. ДО М. І. ПАВЛИКА

19 червня (1 липня) 1899 р. Берлін

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 101. Од. зб. 355).

Датується Лесею Українкою за григоріанським календарем (поштовий штампель— Берлін, I.VII.1899).

Уперше надруковано у виданні: *Українка* *Леся*. Твори в 5 т. Т. 5. С. 275–279.

517 «Будучність» — суспільно-політичний журнал, що виходив у Львові 1899 р.

518 Стефаник Василь Семенович (1871–1936) — український письменник, новеліст, громадсько-політичний діяч, посол австрійського парламенту від радикальної партії Галичини (1908–1918); 1933 р. на знак протесту проти Голодомору та переслідувань інтелігенції в Україні відмовився від персональної пенсії, призначеної йому радянським урядом.

121. До О. Ю. Кобилянської

9, 23 липня (21 липня, 4 серпня) 1899 р. Гадач, Зелений Гай

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 14. Од. зб. 871).

Уперше опубліковано скорочено в перекладі російською мовою у виданні: *Леся Українка*. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. С. 200–201. Українською мовою повний текст уперше надруковано у виданні: *Леся Українка*. Публікації, статті, дослідження. Вип. 1. С. 82–85.

519 ...вчора викінчила я свій переклад... — Ідеться про автопереклад оповідання «Голосні струни» для збірника Л. Якововського (опубліковано в німецькомовному журналі «*Ruthenische Revue*» під назвою «*Das Lied ohne Worte*» («Пісня без слів») із приміткою «Переклала О. Кобилянська» (1903. № 9–10)).

«*Ruthenische Revue*» («Русинський огляд»; з 1906 р. «*Ukrainische Rundschau*» («Український огляд»)) — український інформаційний часопис німецькою мовою, виходив у Відні протягом 1903–1916 рр., орієнтувався в основному на українського читача.

520 ...у мене хоч і є одна така повість... — Ідеться про повість «Одинак» (1894).

521 Шуман Роберт (1810–1856) — відомий німецький композитор-романтик, диригент, музичний критик, письменник, громадський діяч; один із улюблених композиторів *Лесі Українки*.

522 Шопен Фридерик Франсуа (Францишек) (1810–1849) — відомий польський композитор, майстер романтичної школи, піаніст; належав до улюблених композиторів *Лесі Українки*, його сонати, етюди й ноктюрни часто лунали в помешканні Косачів. Натрапляємо на згадки про Шопена й у творах письменниці, зокрема в оповіданнях «Голосні струни» й «Місто смутку».

122. До В. М. ГНАТЮКА

29 липня (10 серпня) 1899 р. Гадяч

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 922).

Уперше надруковано у виданні: «Наукові записки Львівського державного університету ім. І. Франка». Т. 19. Вип. 1. Львів, 1951. С. 45.

523 Посилаю коректу... — Ідеться про коректуру другої збірки Лесі Українки та її підготовку до друку.

123. До В. М. ГНАТЮКА

22 серпня (1 вересня) 1899 р. Гадяч

Подається за автографом (ЛННБ. Ф. 34. Од. зб. 566. Арк. 5–6).

Уперше надруковано у виданні: Вітчизна. 1964. № 11. С. 174–175.

524 ...чогось не хочеться мені, аби книжка скінчилася тим сумним «Поворотом». — У відповідь на прохання Лесі Українки В. Гнатюк перемістив у кінець збірки інший вірш поетеси — «Забута тінь».

525 Кобринська Наталія Іванівна (1855–1920) — українська письменниця, перекладачка, організаторка жіночого руху в Галичині, видавчиня; 1887 р. разом із Оленою Пчілкою видала альманах «Перший вінок». Уперше побувала на Наддніпрянщині 1899 р., відвідавши «з'їзд українців».

526 ...передам його через п. Кобринську або п. Кобилянську до «Вістника». — Переклад поеми Г. Гейне «Атта Троль», здійснений Лесею Українкою, опубліковано в «ЛНВ» на початку 1900 р. (Т. IX. Кн. 1–2. С. 102–112; С. 204–228).

527 ...аби вкупі з іншими перекладами (д. Слав[инського]), бо так було спочатку рішено і я хтіла б слова дотримати. — Окремою книгою переклади творів Г. Гейне («Атта Троль», «Раткліф», «Балади»), здійснені Лесею Українкою та М. Славинським, вийшли у видавництві «ЛНВ» 1903 р.

528 Байрон ще не готовий. — Ідеться про епіграф до циклу «Невільничі пісні» — рядки з «Шільйонського сонета» Дж. Байрона:

Eternal spirit of the chainless mind!
Brightest in dungeons, Liberty, thou art,
For there thy habitation is the heart,
The heart, which love of thee alone can bind!

Byron. Sonnet on Chillon

(Ти, вічний дух розкутого ума,
О Воля! найясніша ти в темниці,
Бо там в людських серцях твої світлиці,
В серцях, що полонила ти сама).

Байрон. Шільйонський сонет

529 ...одно з них посилаю тепер хутко до «Вістника»... — Імовірно, згадується оповідання «Над морем» («ЛНВ». 1901. Т. 13. Кн. 1–2. С. 18–33; 151–168).

124. До О. П. Косач (МАТЕРІ)

24 серпня (5 вересня) 1899 р. Гадяч

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 196).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 279–280.

530 ...хтілось би й з Лілею лишніх днів 10 пробути вкупі перед її виїздом. — Ольга Косач вступила в Санкт-Петербурзький жіночий медичний інститут і в середині вересня 1899 р. планувала виїхати на навчання.

531 Як же там наші п'єси? — 1899 р. трупа М. Кропивницького здійснила постановку п'єси Олени Пчілки («Світова річ») та Лесі Українки («Блакитна троянда»), прем'єра останньої відбулася в Києві 17 (29) серпня 1899 р.

532 Сергей Константинович кланяється тобі... — Очевидно, інформація про плани С. Мержинського щодо поїздки в Крим була в листі, який він надіслав із Мінська 13 (25) серпня 1899 р. Зберігся лише конверт із поштовим штампом (СБП. Ф. Т-LU5. Од. зб. 46). Листування Лесі Українки та С. Мержинського не збереглося.

533 Як там наші гості — дами? — Очевидно, ідеться про Н. Кобринську та інших учасниць XI археологічного з'їзду в Києві. О. Кобилянська виїхала з Зеленого Гаю 27 серпня (8 вересня) 1899 р., 30 серпня (11 вересня) 1899 р. повернулася у Чернівці.

534 Общество русских драматических писателей и оперных композиторов — добровільне товариство, створене 1870 р. в Москві з метою захисту прав митців у Росії. Леся Українка подала заяву на вступ до цього товариства 2 (14) лютого 1900 р., до неї додавала афіша як доказ того, що п'єса письменниці йде на сцені (див.: Леся Українка. Документи і матеріали. 1871–1970. К.: Наукова думка, 1971. С. 145–146).

535 Міцно цілую тебе, папу, Микося і дядину з кузенством. — На той час у Косачів зупинилась Л. М. Драгоманова, яка в серпні 1899 р. разом із донькою Аріадною переїхала з Софії до Києва.

125. До В. М. ГНАТЮКА

27 серпня (8 вересня) 1899 р. Гадяч

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 923).

Уперше надруковано у виданні: «Наукові записки Львівського державного університету ім. І. Франка». Т. 19. Вип. 1. Львів, 1951. С. 45.

536 З друку я вдоволена... — Ідеться про останню коректуру збірки «Думи і мрії».

537 Та се вже навряд чи можна тепер справити. — Епіграф із «Шільйонського сонета» Дж.-Г. Байрона в збірці надруковано на окремій сторінці перед поезією «Мати-невільниця».

538 Одна помилка зосталась несправленою: на ст[орінці] 81, стр[офа] 7, — замість *летить* треба *лежить*. — Ідеться про рядок з поезії «На вічну пам'ять листочкові, спаленому приятельською рукою в непевні часи» (цикл «Невільничі пісні»): «Замість пісні *лежить* пожарина».

126. До О. П. КОСАЧ (СЕСТРИ)

20 вересня (2 жовтня) 1899 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 293). Кінець листа не зберігся.

Уперше опубліковано скорочено в перекладі російською мовою у виданні: *Леся Українка. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. С. 201–202.* Українською мовою повний текст уперше надруковано у виданні: *Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 281–282.*

539 Робота ось яка: два переклади, реферат і оповідання... — Очевидно, ідеться про переклади драми Г. Гауптмана «Ткачі», брошури Ш. Дикштейна «Хто з чого живе?», оповідання «Над морем» та реферат «Два напрямлення в новейшей итальянской литературе».

Дикштейн Шимон (Семен) Рафаїлович (псевдонім Ян Млот; 1858–1884) — польський соціаліст, письменник, перекладач, автор популярної серед соціалістів брошури «Хто з чого живе?» (Варшава, 1881), перевиданої у Польщі кілька разів упродовж 20 років. Перший переклад російською мовою здійснено 1885 р. й опубліковано в Женеві (вид-во «Рабочая библиотека»).

540 Д'Аннунціо Габріеле (1863–1938) — італійський поет, драматург, політичний діяч (один із лідерів італійського націоналістичного руху, пов'язаного з фашизмом). Д'Аннунціо як особистість та поет формувався в атмосфері, коли італійці переймалися завданням, як після створення держави зорганізувати суверенну націю. Уже на початку ХХ ст. здобув визнання й популярність, згодом мав великий вплив на розвиток модерністського письменства. У той час вийшла збірка його творів російською мовою (Київ, 1904). Українською твори Д'Аннунціо перекладав Іван Франко.

У статті «Два напрямлення в новейшей итальянской литературе (Ада Негри и д'Аннунцио)» Леся Українка проаналізувала творчість італійського письменника, а також подала власні переклади його поезій та уривків роману «Діви скель» (1895).

541 Горощенко Леонтій Іванович (1864–?) — київський лікар-стоматолог.

127. До О. Ю. Кобилянської

4–5 (16–17) жовтня 1899 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 14. Од. зб. 872).

Уперше скорочено надруковано у виданні: *Хрестоматія критичних матеріалів*. Т. 3. С. 103–104. Повний текст уперше опубліковано у виданні: *Леся Українка. Публікації, статті, дослідження*. Вип. 1. С. 86–88.

542 ...хоч якось трохи куток собі вибрати і прибрати... — Ідеться про переїзд Косачів із одного будинку Києва (вул. Назарівська, 21) в інший (вул. Маріїнсько-Благовіщенська, 97; нині — вул. Саксаганського). Нове орендоване приміщення з п'яти кімнат належало відставному інженер-капітанові Миколі Сергійовичу Хитрово, який із родиною жив на другому поверсі. Поряд (спільне подвір'я) з 1894 р. мешкали Лисенки (вул. Маріїнсько-Благовіщенська, 95), а у 1901 р. поруч оселилися Старицькі (вул. Маріїнсько-Благовіщенська, 93). Нині на території «сполучених штатів» (вислів Л. Старицької-Черняхівської) знаходиться Музей видатних діячів української культури, а в будинку №97 від 1962 р. діє Музей Лесі Українки в Києві.

543 Минуло тижня мала я відчит про нові напрями італьянської літератури... — Ідеться про доповідь «Два напрямлення в новейшей итальянской литературе», виголошену 30 вересня (12 жовтня) 1899 р. в Київському літературно-артистичному товаристві

й опубліковану згодом в «Иллюстрированном сборнике Киевского литературно-артистического общества» (1900. С. 187–218) та в доповненому варіанті в журналі «Жизнь» (1900. № 7. С. 187–214).

544 Дору я прийняла до себе в хату... — Кімната Лесі Українки була на першому поверсі будинку, з вікном у двір.

545 «Любовна поема» («Poème érotique») — твір для фортепіано норвезького композитора Едварда Гагерупа Гріга (1843–1907).

546 Новий Світ — вулиця в Чернівцях, на якій мешкала родина Кобилянських (від 1944 р. вул. Шевченка).

547 ...я не забула про бретонську легенду... — Імовірно, ідеться про «Бретонську пісню» (1894) або «Легенду» (1898) французької композиторки Сесіль Шамінад (1857–1944).

548 ...випросити Ваму «Некультурну» на прочитання... — Ідеться про новелу О. Кобилянської «Некультурна» (1897).

549 ...подякуйте п. Стефаникові від мене за його «Синю книжечку»... — Напередодні В. Стефаник через свого приятеля В. Морачевського передав поетесі авторський дарунок — збірку «Синя книжечка» (1899).

Морачевський Вацлав Іполитович (псевдонім Дам'ян М.; 1867–1950), відомий науковець-біолог, літературний критик, чоловік Софії Окуневської.

550 ...я і з паном професором (антипатія п. Кобр[инської]) преломила копіє... — Ідеться про Колесу Олександра Михайловича (1867–1945) — українського вченого, філолога, громадсько-політичного діяча, професора Львівського університету (1898–1918), дійсного члена НТШ з 1899 р.

128. До О. П. Косач (сестри)

9 (21) жовтня 1899 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 294).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 284–287.

551 ...увечері ніколи буде через «асамблею Петра Великого». — Тобто через прийоми гостей.

552 Катря — Лисенко (в одруженні Масляникова) Катерина Миколаївна (1880–1948) — старша донька М. Лисенка; згодом директорка Музично-драматичної школи М. В. Лисенка (1912–1913), одна з фундаторів нотного відділу бібліотеки АН України (нині — Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського).

- 553 Фоті щось нігде нема ні слуху, ні вісти... — Фотій Красицький на той час навчався у Вищій художній школі при Імператорській академії мистецтв у Санкт-Петербурзі (майстерня Іллі Рєпіна).
- 554 Пипін Олександр Миколайович (1833–1904) — російський учений, літературознавець, етнограф, академік Петербурзької АН (1898); публіцист, співробітник часописів «Отечественные записки», «Современник», «Вестник Европы»; почесний член НТШ з 1903 р.
- 555 Воронцови — Воронцов Василь Павлович (1847–1918), російський економіст, соціолог, публіцист, та його дружина Воронцова (із дому Гіберман) Марія Петрівна (1862–?), лікарка за фахом, молодша сестра чоловіка П. І. Гіберман.
- 556 Пані Романова — очевидно, згадується українська письменниця Романова Дарія (Одарка) Володимирівна (1853–1922), яка була в дружніх взаєминах із родиною Косачів, Старицьких, Лисенків.
- 557 Зудерман Герман (1857–1928) — німецький белетрист і драматург, журналіст.
- 558 Анічков Євген Васильович (1866–1937) — російський літературознавець, фольклорист, прозаїк; на той час приват-доцент Київського університету Св. Володимира.
- 559 Ібсен Генрік (1828–1906) — норвезький драматург, п'єси якого революціонізували європейський театр. Леся Українка характеризувала творчість Г. Ібсена у статті «Новейшая общественная драма».
- 560 Пасхалова (Чегодаева) Анна Олександрівна (1869–1944) — російська актриса, співачка; працювала в Олександринському театрі в Петербурзі (нині — Російський державний академічний театр драми ім. А. С. Пушкіна), 1897 р. переїхала до Києва, виступала в кількох російських театрах, зокрема й у М. Соловцова.
- 561 L'int[é]rêt du scandale зібрав трохи більше публіки... Цікавість та плітки було викликано особистою трагедією А. Пасхалової: у січні 1899 р. її чоловік, художник О. Малов, через ревності застрелив актора М. Рощина-Інсарова.
- 562 ...ювілейний вечір Словацького... — Ідеться про вечір, присвячений пам'яті Юліуша Словацького (1809–1849) — класика польської літератури, поета й драматурга, уродженця Кременця на Волині.
- 563 Приїхав Dr. Левицький і вже сидить в клініці з своїм оком, жінка його і Вітя теж тут. — Ідеться про М. П. Левицького та його родину. Дружина — Зінаїда Левицька (1870–1919), українська

перекладачка, письменниця, авторка книги «При битій дорозі: Історична повість за [Ф.] Равітою» (Київ, 1912). Син — Левицький Віктор Модестович (1893–1960), згодом інженер за фахом (закінчив гідротехнічний відділ Української господарської академії в Подєбрадах), після смерті батька емігрував із України, жив у Аргентині.

564 Рудченко Іван Якович (Іван Білик; 1845–1905) — український письменник, фольклорист, етнограф, перекладач, співавтор і брат Панаса Мирного. Драгоманови-Косачі багато спілкувалися з родиною І. Рудченка, який певний час проживав у Гадячі й працював урядовцем у земстві. З-поміж трьох його дітей Леся Українка найбільше спілкувалася з Євпраксією.

565 Тиховський Ювеналій Іванович (1868–1919) — український історик, бібліограф, педагог, літературний критик; закінчив Московську духовну академію, отримав ступінь кандидата богослів'я, співробітник «Киевской старины».

566 Петров Василь Васильович — студент-медик, знайомий Лесі Українки та Ольги Косач.

567 Міша собі учителюе. — З 1897 р. Михайло Косач викладав математику, а згодом і фізику в Юр'ївській жіночій гімназії імені Пушкіна.

568 «Будьмо веселі» — перші слова студентської пісні-гімну полатині.

569 ...наші уманці всі здорові... — Ідеться про родину О. А. Шимановської. Поки Павло та Антон училися, вона винаймала помешкання в Умані, а хутір Луци здавала в оренду.

129. До О. П. Косач (сестри)

16 (28) листопада 1899 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 295).

Уперше опубліковано скорочено в перекладі російською мовою у виданні: Леся Українка. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. С. 203–208. Українською мовою повний текст уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 287–291.

570 ...вона сама дає урок дітям Лічкова... — Можливо, ідеться про Лічкова Леоніда Семеновича (1855–1943) — російського публіциста, статистика; на той час був головою «Киевского общества грамотности».

571 Кодекс Наполеона (Цивільний кодекс Франції (1804)) — документ, розроблений групою юристів під час правління Наполеона

Бонапарта (1769–1821). Кодекс ніколи не переглядався повністю, незалежно від політичного устрою вносилися лише невеликі правки, діє у Франції донині.

572 ...ти маєш право сказати мені, як Раутенделейн Нікельманові... — Згадуються герої п'єси Г. Гауптмана «Затонулий дзвін».

573 Наталочка — можливо, Вишинська (Гроздова) Наталія Іванівна (1875–1946) — внучка В. Ф. Сікорської, похресниця Олени Пчілки.

574 Галя Л. — Лисенко (в одруженні Шило) Галина Миколаївна (1883–1964) — друга донька М. Лисенка, автор спогадів про Лесю Українку («З давнини», 1971).

575 Муне-Сюллі Жан (1841–1916) — відомий французький актор-трагік, 1899 р. гастролював у Києві (російський театр М. Соловцова).

576 Багров (Топор) Михайло Федорович (1864–1923) — театральний діяч й антрепренер, актор київського театру «Соловцов» (1897–1910), згодом його керівник (1911–1913).

577 Сливинський Юзеф (1865–1930) — польський піаніст, диригент, один із найкращих виконавців творів Ф. Шопена та Р. Шумана; 28–29 жовтня (9–10 листопада) 1899 р. виступав у концертному залі Купецького зібрання в Києві.

578 Єсіпова Анна Миколаївна (1851–1914) — російська піаністка, музична педагогиня; у 1871–1892 рр. жила й працювала в Європі, згодом стала професоркою Санкт-Петербурзької консерваторії; з концертом у Києві виступала 2 (14) листопада 1899 р.

579 ...читала там про свою чигиринську подоріж... — Ідеться про враження подружжя Косачів від поїздки в Чигирин, колишню резиденцію гетьманів України.

580 ...Стар[ицький] читав «Дякову помсту» М[одеста] Ф[илиповича] Левицького... — Оповідання «Дякова помста» — один із перших творів, які написав М. П. Левицький українською мовою.

581 Левитський Микола Васильович (1859–1936) — український громадський діяч, організатор кооперативного руху, публіцист; у червні 1898 р. дорогою з Одеси в Гадяч Леся Українка та її сестра Ольга спинялись у М. В. Левитського у Єлисаветграді. Тоді він воявив гостей у село Аджамки, де діяла сільськогосподарська артіль.

582 Байдаківська Меланія Хомівна (Маланья Фоминична) — знайома родини Драгоманових, тітка Наталії Садовської, сестра її батька — Іллі Байдаківського (пом. до 1890).

583 Панна Клименко — орендаторка Луців, хутора Шимановських.

584 Паша і Тося все міняють свої плани...— Навесні 1900 р. двоюрідні брати Лесі Українки Павло та Антон Шимановські закінчували Уманське училище землеробства і садівництва. Антон мріяв далі вступати в Академію художеств, а Павло планував піти на службу.

585 ...дай її через Славинського в «Жизнь». — З 1898 р. М. Славинський мешкав у Петербурзі, де співпрацював із кількома часописами та газетами, зокрема й з журналом «Жизнь».

130. До Л. М. Драгоманової-Шишманової

29–30 листопада (11–12 грудня) 1899 р. Київ

Подається за машинописною копією О. Косач-Кривинюк (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 1548. С. 82–85). Автограф нині не відомий.

Рік встановлено за змістом листа.

Уперше надруковано у виданні: *Леся Українка. Публікації, статті, дослідження*. Вип. 2. С. 214–217.

586 ...через півтора тижня (9 дек[абря]) маю знов *conférence*... — Ідеться про читання реферату «Писателі-русини на Буковині», надрукованого згодом у газеті «Буковина» (14, 16, 19 квітня 1900 р.).

587 Парі (Паріс) Гастон-Брюно-Полен (1839–1903) — французький учений, дослідник середньовічної літератури, член Французької академії наук з 1896 р.

131. До О. Ю. Ковблянської

1 (13) грудня 1899 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 14. Од. зб. 873).

Уперше надруковано у виданні: *Леся Українка. Публікації, статті, дослідження*. Вип. 1. С. 89–90.

588 Беруся до аналізу «Царівни». — Ідеться про повість О. Ковблянської «Царівна» (1895).

132. До О. П. Косач (сестри)

4 (16) грудня 1899 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 296).

Уперше надруковано у виданні: *Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5*. С. 292.

589 Напиши, будь ласка, чи отримала ти рукопись... — Згадується рукопис статті Лесі Українки «Два напрямлення в новейшій італійській літературі», який Ольга Косач повинна була передати в редакцію журналу «Жизнь».

133. До О. П. Косач (сестри)

9 (21) грудня 1899 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 297).

Уперше опубліковано скорочено в перекладі російською мовою у виданні: *Лесья Українка. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. С. 208–209.* Українською мовою повний текст уперше надруковано у виданні: *Українка Лесья. Твори в 5 т. Т. 5. С. 293.*

590 Панна Рафаеля — очевидно, ідеться про одну з приятельок адресатки.

1900

134. До О. Ю. Кобилянської

18, 22 січня (30 січня, 3 лютого) 1900 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 14. Од. зб. 874).

Уперше скорочено надруковано у виданні: *Хрестоматія критичних матеріалів. Т. 3. С. 104–105.* Повний текст уперше опубліковано у виданні: *Лесья Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 1. С. 90–94.*

591 ...чекаючи так довго мого відчита... — Ідеться про доповідь «Писателі-русини на Буковині», у якій Лесья Українка аналізувала творчість трьох письменників — Ю. Федьковича, О. Кобилянської та В. Стефаніка (останнього зарахувала до буковинських, позаяк його перша збірка «Синя книжечка» вийшла друком у Чернівцях).

592 ...заміряюся тижнів через три їхати на північ до брата... — Ідеться про подорож до Юр'єва (до 1893 р. Дерпт), де на той час мешкав Михайло Косач з родиною.

593 ...одвідати того свого приятеля, що має сухоти... — Тобто Сергія Мержинського.

594 ...їхати до Риги, де мешкає старша тітка... — Згадується тітка Єля — Олена Антонівна Тесленко-Приходько.

595 ...побачу й той «жіночий університет»... — Ідеться про Санкт-Петербурзький жіночий медичний інститут, у якому навчалася сестра Лесі Українки Ольга.

596 Фортисимо — музичний термін, спосіб виконання — дуже сильно і дуже голосно.

597 ...порадьтесь там з редакцією, може, не варт і друкувать... — Скорочений варіант доповіді в українському перекладі опубліковано в газеті «Буковина» під заголовком «Писателі-русини на Буковині» (14, 16, 19 квітня 1900 р.).

598 Райзнауер (Рейзнауер) Альфред (1860–1907) — німецький піаніст, учень Луї Келера і Ф. Ліста; неодноразово гастролював у Російській імперії, у Києві виступав із концертом 16 (28) і 19 (31) січня 1900 р.

599 Моцарт Вольфганг Амадей (1756–1791) — відомий австрійський композитор, представник класицизму.

600 Ліст Ференц (Франц) (1811–1886) — угорський композитор, піаніст, педагог, диригент, представник музичного романтизму, засновник угорської композиторської школи.

601 Бачила я недавно Ібсенову «Нору»... — Ідеться про п'єсу «Ляльковий дім, або Нора» (1879) норвезького драматурга Г. Ібсена.

602 «Легенду», мушу признатись, ніяк не можу прислати... — Імовірно, ідеться про ноти «Легенди» або «Бретонської пісні» С. Шамінад (див.: Українка Леся. Лист до О. Кобилянської від 4–5 (16–17) жовтня 1899 р.).

135. До В. М. ГНАТЮКА

30 січня (11 лютого) 1900 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 924).

Уперше надруковано у виданні: «Наукові записки Львівського державного університету ім. І. Франка». Т. 19. Вип. 1. Львів, 1951. С. 46.

136. До О. П. КОСАЧ (МАТЕРІ)

11 (23) лютого 1900 р. Петербург

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 197).

Уперше опубліковано скорочено в перекладі російською мовою у виданні: Леся Українка. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. С. 211–213. Українською мовою повний текст уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 298–299.

603 Чириков Євген Миколайович (1864–1932)—російський прозаїк, драматург, публіцист; приятель С. Мерджинського, на той час (до 1902 р.) проживав у Мінську й був співробітником журналу «Жизнь». Згодом із родиною мешкав у Москві, Петербурзі. 1920 р. емігрував за кордон, оселився у Празі.

137. До О. П. Косач (МАТЕРІ)

21 лютого (4 березня) 1900 р. Тарту

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 198). На вільному аркуші— короткий лист Михайла Косача, адресований матері (див.: Михайло Косач (Михайло Обачний). Твори. Переклади. Листи. Записи кобзарських дум/упоряд., автор біографії, коментарів та приміток Л. Мірошниченко. К.: Комора, 2017. С. 466).

Уперше опубліковано в перекладі російською мовою у виданні: Леся Українка. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. С. 213–215. Українською мовою вперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 299–300.

604 ...сам редактор мені казав...—Протягом 1898–1901 рр. обов'язки редактора журналу «Жизнь» виконував Поссе Володимир Олександрович (1864–1940)—російський журналіст, видавець, громадський діяч, лікар за фахом.

605 Ігнат'єв Є. І.—редактор «Иллюстрированного сборника Киевского литературно-художественного общества» (1900).

606 ...хай почекає реферата про Гейне...—Ідеться про доповідь Лесі Українки до 100-річчя з дня народження Г. Гейне, вечір пам'яті якого проходив у Київському літературно-художньому товаристві 23 березня (5 квітня) 1900 р.

607 ...хай обмежиться віршами і «Струнами», нащо йому більше.—Вірші Лесі Українки та її оповідання «Голосні струни» у згаданому збірнику не публікувалися.

608 Бачила я в Петерб[урзі] подружжя Славинських...—Ідеться про Максима та Марію Славинських, які одружилися 30 червня 1899 р.

Славинська (з дому Сосчина) Марія Федорівна (1879–1958)—випускниця Петербурзьких бестужевських вищих жіночих курсів (історико-філологічний факультет), де за сумісництвом викладала М. Славинський, перекладачка, викладачка іноземних мов. Прислухала серію курсів із французької мови в паризькій Сорбонні.

З 1919 р. жила з чоловіком у Чехословаччині, де викладала французьку мову в Подебрадах та англійську в Українському вільному університеті в Празі.

609 Подружжя Кістяківських — Кістяківський Богдан (Федір) Олександрович (1868–1920), правознавець (навчався в Дерптському університеті, товаришував з Михайлом Косачем), соціолог, громадський діяч, згодом доктор державного права, професор, один із організаторів Академії наук України, та його дружина — Марія Беренштам.

Беренштам (в одруженні Кістяківська) Марія Вільямівна (1869–1932) — педагогиня, публіцистка, діячка українського жіночого руху; написала спогади про батька, українського громадського діяча й публіциста Вільяма Беренштама.

610 *Карташевські* — волинські приятелі Косачів. Після смерті чоловіка, що був головою Ковельського з'їзду мирових посередників, *Карташевська* Марія Миколаївна з дітьми жила в Житомирі, згодом переїхала в Петербург. Навчаючись у столиці Російської імперії, Ольга та Ізидора Косач часто бували у них.

611 Френкелі — рідні брати, приятелі старших дітей Косачів.

Френкель Захар Григорович (1869–1970) — лікар за фахом, близький товариш Михайла Косача. Упродовж 1896–1901 рр. працював санітарним лікарем Петербурзького губернського земства, 1 (13) листопада 1898 р. одружився з Полтавцевою Любов'ю Карпівною (1870–1948). У спогадах зазначив, що бачив Леся Українку раз у житті, коли навідався на хутір її бабусі Є. Драгоманової (див.: Френкель З. З спогадів про роки студентського життя в Дерпті (1890–1895). *Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 3.* С. 356). Не міг також на той час бути в Петербурзі й Сергій Френкель, адже його зустріч із поетесою після довгої розлуки відбулася лише на Великдень 1900 р. в Києві (див.: *Українка Леся. Лист до О. П. Косач (сестри) від 14–15 (26–27) квітня 1900 р.*). Можливо, письменниця в Петербурзі зустрічала Френкеля Якова Григоровича (1861–1936) і когось із його сестер.

612 Цвітковський Юрій Юрійович (1843–1913) — педагог, член Старої Громади, один із засновників Південно-Західного відділу Російського географічного товариства. Працював викладачем Володимирського кадетського корпусу у Києві, через українофільські погляди змушений був піти у відставку. Був редактором газети «Киевский телеграф». Після розгортання репресій проти українофілів, виходу Емського указу 1876 р., закриття

Південно-Західного відділу Російського географічного товариства, виїхав з України; родич Л. М. Драгоманові.

613 Слостіон Опанас Георгійович (1855–1933) — український художник, графік, архітектор, етнограф, педагог, засновник Миргородського краєзнавчого музею. 1908 р. надав Лесі Українці та К. Квітці власний фонограф для документування кобзарського мистецтва та допомагав Ф. Колесі записувати думи і пісні.

614 Струве Петро Бернгардович (1870–1944) — російський громадсько-політичний діяч, економіст, публіцист, історик, філософ, редагував російські журнали «Новое слово» (1897), «Начало» (1899), «Русская мысль» (1905–1907), 1900 р. був співробітником часопису «Жизнь»; згодом емігрував, репресований владою Третього Райху.

615 ...угризається совістю, що дорого коштує платити за інтернат... — Проживання студентки медичного інституту в гуртожитку 1901 р. коштувало 300 рублів на рік, у цю суму включалася плата за приміщення з опаленням, служницю, прання білизни, сніданки та обіди впродовж навчального року.

616 ...я ж таки думаю про вечер... — Тобто вечір з нагоди 100-річчя з дня народження Г. Гейне.

617 Домберг — пагорб Тоомемягі в Тарту («Домська гора»), на якому поряд із руїнами стародавнього собору розташовано бібліотеку місцевого університету й розбито парк.

618 Водив мене Міша вже на Домберг, в бібліотеку... — У бібліотеці Дерптського університету в книзі почесних відвідувачів, яка збереглася до наших днів, Леся Українка залишила запис: «Лариса Косач».

138. До О. П. Косач (сестри)

1 (13) березня 1900 р. Тарту

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 298).

Уперше опубліковано скорочено в перекладі російською мовою у виданні: Леся Українка. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. С. 215–216. Українською мовою повний текст уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 301–302.

619 Спасибі за пересилку коректури... — Ідеться про коректуру окремої книжки перекладів з Г. Гейне, яку надіслав В. Гнатюк.

620 ...цілий день бігав та гроші збирав... — Михайло Косач, на прохання сестри Ольги, займався збором коштів серед громадськості для допомоги студенткам-медикам із бідних родин.

621 Імочка пише тобі листа. — На чистому аркуші олівцем обмалювано праву руку дитини, підпис — «імочка» (очевидно, зроблено за допомогою Лесі Українки), нижче — багато закарлючок.

622 Бах Йоганн Себастьян (1685–1750) — відомий німецький композитор, один із творців світової музичної класики.

623 Гендель Георг Фрідріх (1685–1759) — німецький та англійський композитор, органіст, майстер опери.

624 ...лопала я тут на роковини Шевченка... — Ідеться про вечір пам'яті Т. Шевченка, організований студентством Юр'єва (Дерпта) 26 лютого (10 березня) 1900 р.

625 Бачила «Орестища»... — Ідеться про Остроградського Ореста Івановича (1868–1915) — правознавця, професора фінансового права Дерптського університету (1895–1913); родича М. Лисенка, одного з найближчих друзів Михайла Косача.

626 Срезневський Борис Ізмаїлович (1857–1934) — російський та український метеоролог, професор, організатор метеорологічної служби в Україні, дійсний член АН УРСР (з 1920 р.), директор Київської метеорологічної обсерваторії (1919–1934). На той час викладав фізичну географію й метеорологію в Дерптському університеті, був деканом М. Косача.

627 Трансвааль — незалежна держава в Африці, завойована Великою Британією в 1899–1902 рр.

628 Хоч би вже та війна кінчалась... — Друга англо-бурська війна 1899–1902 рр.

139. До В. М. ГНАТЮКА

4 (16) березня 1900 р. Рига

Подається за автографом (ЛННБ. Ф. 34. Од. зб. 566. Арк. 7–8).

Уперше надруковано у виданні: Вітчизна. 1964. № 11. С. 175–176.

629 ...чому при «Атта Тролі» нема Гейнової передмови, що я переклала для цього видання? — Уперше Українчин переклад поеми «Атта Троль» у «ЛНВ» було надруковано без передмови Г. Гейне, 1903 р. вийшов окремою книгою разом із перекладами М. Славинського. Леся Українка внесла в текст другого видання деякі мовно-стилістичні правки та додала в коректуру раніше перекладену передмову: Генріх Гейне. *Атта Троль*. Раткліф. Балади. Переклади Лесі Українки і Максима Славинського. Видання редакції «ЛНВ». Львів, 1903, с. I–VI, 1–88, з передмовою.

140. До В. О. Поссе

Після 28 березня (9 квітня) 1900 р. Київ

Подається за фотокопією автографа (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 1597). Автограф листа зберігається в Російському державному архіві соціально-політичної історії, м. Москва (Ф. 170. Оп. 1. Од. зб. 2. Арк. 11–12). Лист без початку. Друкується мовою оригіналу.

Датується орієнтовно — лист написано після повернення до Києва з подорожі Мінськ-Петербург-Юр'єв-Рига-Мінськ (згадка в листі Лесі Українки до сестри Ольги Косач від 29 березня, 1 квітня (10, 13 квітня) 1900 р. про те, що від початку подорожі нікому не писала до вчорашнього дня).

Уперше надруковано у виданні: «Вопросы литературы». 1975. № 1. С. 315–316.

630 *Две мои, уже известные Вам, статьи...* — Ідеться про статті «Два направления в новейшей итальянской литературе» та «Малорусские писатели на Буковине».

631 *...часть отложу на более отдаленное время.* — Протягом січня — лютого 1901 р., доглядаючи в Мінську С. Мержинського, Леся Українка писала статтю про народовський напрям у німецькій літературі, проте, очевидно, роботу так і не завершила.

632 *...какая судьба постигла переводы из О. Кобылянской, приложенные к моей статье о буковинских писателях?* — Переклади творів О. Кобылянської, які зробила Ольга Косач (сестра Лесі Українки), було опубліковано в журналі «Жизнь» разом зі статтею «Малорусские писатели на Буковине» (1900. № 9. С. 132–142), пізніше потрапив до друку лише переклад оповідання «Valse mélancolique» (1900. № 12).

141. До О. П. Косач (сестри)

29 березня, 1 квітня (10, 13 квітня) 1900 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 299).

Уперше опубліковано скорочено в перекладі російською мовою у виданні: Леся Українка. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. С. 218–219. Українською мовою повний текст уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 302–304.

633 *Вечер той одібрав у мене масу часу і енергії...* — Ідеться про вечір із нагоди 100-річчя з дня народження Г. Гейне.

634 Гольденвейзер — очевидно, член Київського літературно-артистичного товариства з родини Гольденвейзерів, яка була відомою в Російській імперії завдяки успішним юристам, економістам, музикантам, ученим.

635 *Малює тепер з мене один галичанин портрета...* — Згадується Труш Іван Іванович (1869–1941) — відомий український живописець-імпресіоніст (понад 6000 робіт), критик, організатор мистецького життя в Галичині, культурно-громадський діяч; від 1898 р. проживав у Львові, де на замовлення НТШ виконував різні мистецькі роботи, зокрема й портрети І. Франка, В. Стефаника, П. Житецького, М. Драгоманова, М. Лисенка, Лесі Українки (останній нині зберігається у Львівському музеї українського мистецтва); чоловік Аріадни Михайлівни Драгоманової.

636 *...сидить він аж у новому музею на Александровській вулиці...* — Ідеться про Київський міський музей, заснований 1899 р. і відкритий з нагоди початку роботи XI Всеросійського археологічного з'їзду; нині — Національний художній музей України (вул. М. Грушевського, 6).

637 *«Боротьба за існування»* (1889) — драма французького письменника Альфонса Доде (1840–1897).

142. До О. П. КОСАЧ (СЕСТРИ)

14–15 (26–27) квітня 1900 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 300).

Уперше надруковано з купюрою у виданні: *Українка* Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 304–307. Повний текст уперше надруковано у виданні: *Українка* Леся. Зібр. творів у 12 т. Т. 11. С. 176–180.

638 *...приїздив Френкель і Серг[ій] Конст[антинович]...* — Ідеться про Сергія Френкеля та Сергія Мержинського.

639 *...Пол[іна] Ізр[аїлівна], що якраз попала случайно до мене за лікаря, дуже радить поїхати цього року в Крим...* — Ідеться про П. І. Гіберман.

640 *Тут таки устроять спектакль на вашу користь...* — Тобто на користь студенток-медиків із бідних сімей.

641 *...хотіли ставить «Одинокие люди»...* — Ідеться про сімейну драму Г. Гауптмана «Самотні люди» (1891).

143. До В. М. ГНАТЮКА

18 (30) травня 1900 р. Гадяч

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 925).

Уперше надруковано у виданні: «Наукові записки Львівського державного університету ім. І. Франка». Т. 19. Вип. 1. Львів, 1951. С. 47–48.

642 Посилаю оце для «Вістника» два свої віршики... — Ідеться про «Єврейські мелодії» («Як Ізраїль діставсь ворогам у полон...», «Єреміє, зловісний пророче в залізнім ярмі»), опубліковані згодом у «ЛНВ» (1900. Т. II. Кн. 8. С. 122–123).

643 Метерлінк Моріс Полідор Марі Бернар (1862–1949) — бельгійський письменник, один із основоположників символізму в європейській драматургії, філософ, лауреат Нобелівської премії з літератури (1911), автор відомої драми «Синій птах» (1908).

644 ...пришлю свій переклад одноактової драми Метерлінка «L'intruse» — Згадується переклад драми М. Метерлінка «Непрохана» (1891) (у Лесі Українки «Неминуча»: «ЛНВ». 1900. Т. XI. Кн. 9. С. 344–358). В архіві Лариси Косач зберігся також неопублікований за її життя переклад філософського есею М. Метерлінка «Оливне гілля» (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 908; Леся Українка. Публікації. Статті. Дослідження. К., 1984. С. 5–15).

144. До О. П. КОСАЧ (СЕСТРИ)

25 травня (6 червня) 1900 р. Гадяч, Зелений Гай

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 301).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Зібр. творів у 12 т. Т. II. С. 181.

645 Поздоровляю тебе з твоїми роковинами... — Ольга Косач-Кривнюк народилася 26 травня (7 червня) 1877 р.

145. До О. П. КОСАЧ (СЕСТРИ)

2 (14) вересня 1900 р. Гадяч, Зелений Гай

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 302).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 308.

646 Еліасберг Сергій Савелійович — лікар і товариш С. К. Мержинського, із яким Леся Українка познайомилася в Мінську і з якого

взяла обіцянку написати їй у разі погіршення стану здоров'я приятеля.

146. До О. П. Косач (сестри)

18 (30) вересня 1900 р. Мінськ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 303).

Уперше опубліковано в перекладі російською мовою у виданні: *Леся Українка. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. С. 218–219.* Українською мовою текст уперше надруковано у виданні: *Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 308–309.*

647 Купер'ян — герой народної жартівливої пісні «Нехай же нас Бог рятує...» («Пісні про Купер'яна»), який завжди себе та інших тішить словами «Якось-то буде!».

147. До М. І. Павлика

5 (17) жовтня 1900 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 101. Од. зб. 356).

Уперше надруковано у виданні: *Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 309–310.*

648 ...один добродій, рос[ійський] кореспондент, напише Вам з Берліна... — У грудні 1900 р. В. Водовозов, який на той час був у Берліні, звернувся в цій справі до М. Павлика з посиланням на прохання Лесі Українки (див.: Мороз М. *Літопис життя та творчості Лесі Українки. С. 277*).

649 «І все-таки вона крутиться!» — слова італійського астронома й фізика Галілео ді Вінченцо Бонаюті де Галілея (1564–1642), виголошені після вимушеного зречення від теорії М. Коперника про рух Землі навколо Сонця.

650 ...оповідання Мартовича, якщо вони вже вийшли... — Ідеться про збірку оповідань «Нечитальник» українського письменника Лесі Мартовича (1871–1916), видану Українсько-руською видавничою спілкою 1900 р.

651 Бердяєва (з дому Гродська) Олена Григорівна (1866 — після 1919) — російська письменниця, перекладачка, дружина С. О. Бердяєва, знайома Лесі Українки. У 1890–1893 рр. подружжя Бердяєвих редагувало і видавало в Києві часопис «По морю і суші».

652 ...мій великий жаль з powodu лиха в його родині... — Улітку 1900 р. дружину І. Франка вдало прооперували, однак хвороба погіршила її психічний стан і спричинила подальші нервові розлади.

148. До О. П. Косач (сестри)

5 (17) жовтня 1900 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 304).

Уперше опубліковано скорочено в перекладі російською мовою у виданні: *Леся Українка. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. С. 220*. Повний текст українською мовою вперше надруковано у виданні: *Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 310–313*.

653 ...занята, «до умопомрачения», аж от букви пропускаю. — В автографі адресантка пропустила, а згодом додала першу букву «а» в слові «занята».

654 Чі могли б ще й тепер ті 150 р. ділу допомогти? — Зважаючи на те, що після арешту й заслання М. Кривинюку було заборонено навчатись у вищих закладах Російської імперії, а здобуття освіти за кордоном потребувало чималих коштів, Леся Українка запропонувала йому свою фінансову допомогу — позичку.

655 Оце напишу до одної кримської меценатки... — Імовірно, ідеться про В. І. Токмакову. Від 1885 р., коли її родина оселилася в маєтку Олеїз біля Ялти, Токмакови облаштували в сусідньому селищі Кореїз Народний дім із бібліотекою-читальнею, організували хор й оркестр, побудували за власний кошт двоповерхову школу на 50 дітей, невеликий медичний комплекс із лікарнею, пологовим відділенням, будинком для лікарів, інфекційним баракком. Після смерті чоловіка І. Ф. Токмакова передала ці приміщення у власність земству, однак продовжувала опікуватись ними. У різні роки на дачі Токмакових «Нора» жили І. Бунін, В. Короленко, М. Горький, Ф. Шаляпін. У Лесі Українки залишилося приємне враження від спілкування з В. Токмаковою.

656 ...на цілковите написання статї маю тільки три тижні перед собою! — Ідеться про статтю «Новые перспективы и старые тени («Новая женщина» западноевропейской беллетристики)», опубліковану в журналі «Жизнь» (1900. №12. С. 196–213).

657 Приїхала Маня з уссурійського краю. — Згадується Биковська (в одруженні Беляєва) Марія Михайлівна (1871–1930-ті) — донька

луцького нотаріуса Михайла Андрійовича Биковського, учителька за фахом, приятелька Лесі Українки з 1879 р., яка певний час проживала в Китаї. На згадку про Китай подруга привезла у подарунок письменниці ніж зі слонової кістки, інкрустованої перламутром, для розрізування сторінок книг. М. Биковська-Беляєва листувалася й із іншими членами родини, зокрема збереглося кілька її листів до Михайла Косача, Олени Пчілки.

149. До О. П. Косач (сестри)

19 (31) жовтня 1900 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 305).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 313–315.

658 ...Євг. увесь сей академічний рік (а не тільки до календарного нов[ого] року) не буде в стані помагати йому. — Очевидно, ідеться про когось із рідних М. Кривинюка.

150. До В. О. Поссе

29 жовтня (10 листопада) 1900 р. Київ

Подається за фотокопією автографа (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 1598). Автограф листа зберігається в Російському державному архіві соціально-політичної історії, м. Москва (Ф. 170. Оп. 1. Од. зб. 2. Арк. 7–8). Друкується мовою оригіналу.

Уперше надруковано у виданні: «Вопросы литературы». 1975. № 1. С. 316–317.

659 Тема статті: «новая женщина» во французской литературе с параллелями из других литератур (немецкой, английской и скандинавской). — Ідеться про статтю «Новые перспективы и старые тени («Новая женщина» западноевропейской беллетристики)».

660 Гуревич Любов Яківна (1866–1940) — російська письменниця, журналістка, театральна та літературна критикиня, перекладачка, публіцистка, громадська діячка; на той час співпрацювала з редакцією «Жизни» (відділ «Новости иностранной литературы»).

661 ...драма Ибсена... — Імовірно, згадується драма «Ляльковий дім, або Нора» Г. Ібсена.

662 Следующая моя статья будет о польской литературе... — Ідеться про статтю Лесі Українки «Заметки о новейшей польской литературе» («Жизнь». 1901. № 1. С. 103–123).

151. До О. П. Косач (сестри)

14 (26) листопада 1900 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 306).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 315–316.

663 Давос — курортне містечко в східній Швейцарії з мікрокліматом високогірної долини, корисним для хворих на легеневі захворювання; нині — відомий гірськолижний курорт та місце проведення Всесвітнього економічного форуму.

152. До О. Ю. Кобилянської

14 (26) листопада 1900 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 14. Од. зб. 875).

Уперше надруковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 1. С. 94–97.

664 Цитра — негроміздкий і порівняно дешевий струнний щипковий інструмент, що видає ясний і приємний, але темброво однорідний звук; у середині ХІХ ст. у багатьох сім'ях Галичини успішно заміняв фортепіано.

665 Розсердив мене «Вістник», поробивши з моєї статті цитати тільки про Стефаніка... — Ідеться про невеликі уривки зі статті «Малорусские писатели на Буковине», опубліковані в «ЛНВ» в рубриці «Хроніка і бібліографія» (1900. Т. 12. Кн. 11. С. 127–128).

666 «Під голим небом» (1900) — нарис О. Кобилянської, який Косачі, очевидно, прочитали в свіжому номері «ЛНВ» (1900. Т. 11. Кн. 9. С. 255–267).

667 ...мені прислала відбитки моїх «Буковинців»... — Ідеться про відбитки статті «Малорусские писатели на Буковине» («Жизнь». 1900. № 9).

668 ...оригінал її «Соловьиной песни», що Ви перекладали для нім[ецького] збірника... — Згадується оповідання Олени Пчілки «Соловйовий спів» (1889) і його переклад німецькою мовою, який зробила О. Кобилянська для збірника Л. Якобовського «Die Gesellschaft».

153. До О. П. Косач (сестри)

5 (17) грудня 1900 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 307).

Уперше опубліковано в перекладі російською мовою у виданні: *Леся Українка. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. С. 224.* Українською мовою текст уперше надруковано у виданні: *Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 318.*

154. До В. О. Поссе

9 (21) грудня 1900 р. Київ

Подається за фотокопією автографа (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 1599). Автограф листа зберігається в Російському державному архіві соціально-політичної історії, м. Москва (Ф. 170. Оп. 1. Од. зб. 2. Арк. 9–10). Друкується мовою оригіналу.

Уперше надруковано у виданні: *«Вопросы литературы»*. 1975. № 1. С. 317–319.

669 Спасович Володимир Данилович (1829–1906) — російський публіцист, літературознавець, юрист за фахом; автор нарисів з історії польської літератури, що ввійшов до 2-го видання книги О. М. Пипіна *«Історія слов'янських літератур»* (1879–1881).

670 ...решилась послати Вам теперь один перевод небольшой, но очень типичной вещи Ст. Пшибышевского... — В архіві журналу *«Жизнь»* зберігся автограф перекладу *«Апострофа к Королю-Духу на пороге нового столетия: поэма в прозе Станислава Пшибышевского памяти Юлиуша Словацкого»* з підписом *«М. К.»* (імовірно, Михайло Кривинюк), правки та примітки зроблено рукою Лесі Українки.

Пшибышевський Станіслав Фелікс (1868–1927) — польський письменник, перекладач, журналіст, один із головних представників епохи *«Молодої Польщі»*; на той час був лідером краківської богемії й одним із найавторитетніших її представників кінця XIX — початку XX ст.

671 ...мой автограф на юбилейном подарке Михайловскому... — Ідеться про подарунок з нагоди 40-річчя літературної діяльності Михайловського Миколи Костянтиновича (1842–1904) — російсько-го публіциста, соціолога, літературного критика, одного з теоретиків російського народництва, редактора журналів *«Отечественные записки»* та *«Русское богатство»*.

155. До О. Ю. Кобилянської

14, 21 грудня 1900 р. (26 грудня 1900 р., 2 січня 1901 р.). Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 14. Од. зб. 876).

Уперше надруковано у виданні: *Леся Українка. Публікації, статті, дослідження*. Вип. 1. С. 97–100.

672 ...Ви мені смутну новину написали про Якововського! — О. Кобилянська сповістила Лесю Українку про смерть Л. Якововського, який помер від ускладнень після менінгіту 19 листопада (2 грудня) 1900 р.

673 ...треба буде щось написати про нього до «Жизни»... — Згодом Леся Українка переклала російською мовою два оповідання Л. Якововського («Духи», «Как я раз боженьку забыл») і написала коротку передмову до перекладів, однак через заборону журналу «Жизнь» у червні 1901 р. ці матеріали так і не було опубліковано.

674 ...про долю того нещасливого збірника укр[аїнських] новель у Дрездні... — Ідеться про німецькомовний збірник новел І. Франка, Лесі Українки, О. Маковея, Л. Мартовича, О. Кобилянської та інших, який мав намір видати Л. Якововський. Після його смерті твори в перекладі О. Кобилянської було надруковано в журналі «Ruthenische Revue» (1903).

675 Оце хочу зладити видання своїх віршів таки тут, на Україні... — Намір видати збірку поезій в Києві Леся Українка зреалізувала лише 1904 р., коли вийшла «просіяна крізь цензурне сито» книга «На крилах пісень».

676 я поет тільки за кордоном, а на Україні — російський журналіст. — Через заборону друкованого українського слова та цензуру в Російській імперії дві перші збірки поезій Лесі Українки («На крилах пісень» та «Думи і мрії») вийшли невеликими тиражами у Львові, тоді як для пересічного читача Наддніпрянської України ім'я поетеси нерідко більше асоціювалося з її критичними статтями в різних виданнях.

677 Чи там вже вийшло мое «Над морем»? — Оповідання Лесі Українки «Над морем» уперше було опубліковано в «ЛНВ» 1901 р. (Т. 13. Кн. 1–2. С. 18–33; 151–168).

678 ...справи д[обродія] Стефаника так зле стоять... — Ідеться про В. Стефаника, який через матеріальну скруту та втрату

зацікавленості медициною покинув навчання в Ягеллонському університеті (Краків).

679 Яюсь була на новій драмі Кропивницького «Зайдиголова»... — Ідеться про постановку трупюю М. Кропивницького під керівництвом П. Саксаганського і М. Садовського за участі М. Заньковецької драми М. Кропивницького «Зайдиголова». Вистава відбулася в бенефіс автора п'єси 15 (27) грудня 1900 р.

680 Жаль мене гризе за український театр. — Леся Українка пропагувала європейські тенденції розвитку театру й нерідко критикувала репертуар українських труп через його перенасичення побутовими п'єсами. Свої погляди щодо українського театру письменниця висловила у статті «[Про театр]» («Радянське літературознавство». 1965. №10. С. 68–69), автограф розвідки без заголовка і закінчення зберігається в Музеї Лесі Українки в Києві.

681 Був у неділю оце вечер Старицького в Літер[атурно]-арт[истичному] товаристві... — Згаданий літературно-музичний вечір, який влаштував М. П. Старицький за участі М. Кропивницького, М. М. Старицької та хору М. Лисенка, відбувся 19 грудня 1900 р. (за ст. ст.).

682 Тіна ді Лоренцо (1872–1930) — італійська актриса театру та німого кіно.

683 «Дама з камеліями» — п'єса французького письменника Олександра Дюма-сина (1824–1895). Згадана постановка за участі Тіни ді Лоренцо відбулася 28 жовтня (10 листопада) 1900 р. у театрі Соловцова.

684 ...чі до речі тут згадувати про «декадентську» повість Лев[ицького]... — Ідеться про сатиричну повість-пародію І. С. Нечуя-Левицького «Без пуття (Оповідання по-декадентському)» («ЛНВ». 1900. Т. 11–12).

685 ...вишліть мені нову книжечку Стефаніка і ту брошуру Франка... — Ідеться про другу збірку новел В. Стефаніка «Камінний хрест. Студії і образки» (Львів, 1900) та статтю І. Франка «Русько-українська література», приурочену до 100-річчя виходу в світ «Енеїди» І. Котляревського (Чернівці, 1898).

686 ...маю тему «Нова соціальна драма»... — Ідеться про статтю «Новейшая общественная драма», її україномовний автограф під назвою «Європейська соціальна драма в кінці XIX ст.» зберігся лише частково (без закінчення).

156. До О. Ю. Кобилянської

9 (22) січня 1901 р. Мінськ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 14. Од. зб. 877).

Датовано за поштовим штемпелем рекомендованого листа — Мінськ, 09.01.1901. У ХХ ст. різниця між юліанським та григоріанським календарями становила 13 днів.

Уперше надруковано у виданні: *Леся Українка. Публікації, статті, дослідження*. Вип. 1. С. 100–101.

687 Спішуся Вам скоріше відповісти на Ваше питання... — О. Кобилянська цікавилася можливістю публікації повісті «Земля» в журналі «Киевская старина».

688 Чого я тут, про се напишу згодом. — 7 (20) січня 1901 р., отримавши лист від лікаря С. Еліасберга про раптове погіршення стану здоров'я С. Мержинського, Леся Українка терміново приїхала до Мінська.

157. До БАТЬКІВ

15 (28) січня 1901 р. Мінськ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 101).

Уперше опубліковано в перекладі російською мовою у виданні: *Леся Украинка. Собр. соч. в 3 т. Т. 3*. С. 225–228. Українською мовою текст уперше надруковано у виданні: *Українка Леся. Твори в 10 т. Т. 10. Листи, 1901–1913*. К.: Дніпро, 1965. С. 7–10 (далі посилання на це видання подається за формою: *Українка Леся. Твори в 10 т. Т. 10*).

689 ...мое лихо... — Ідеться про загострення хвороби С. Мержинського.

690 Гран, ґран (від лат. *granum* — зерно, крупинка) — застаріла одиниця маси на основі ваги середнього ячмінного зерна; використовували в аптекарській практиці до введення метричних мір: 1 гран — 62,2 мг.

691 ...спішилась кінчати свою статью... — Ідеться про статтю «Новейшая общественная драма», яка була прийнята до друку, однак залишилася не опублікованою, імовірно, через заборону цензури.

692 ...чи не озивався там «Брокгауз»? — Працюючи над критичними статтями, Леся Українка не раз замовляла потрібну літературу за кордоном, зокрема користувалася й послугами німецької

видавничої та книготорговельної фірми «Брокгауз», яку заснував 1805 р. в м. Амстердамі Ф. А. Брокгауз (1772–1823).

693 ...попросити у нього роман *Лене*... — *Лене* — скорочено від *Helene*. Очевидно, ідеться про один із романів Гелени Белая — «*Rampierbahnhof*» («Вокзал маневрів», 1896) або «*Halbtier*» («Полузверь», 1899).

Гелена (Елена, Єлена) Белая (1859–1940) — німецька письменниця-феміністка, авторка відомих романів про становище жінки в суспільстві.

158. До О. Ю. Кобилянської

16 (29) січня 1901 р. Мінськ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 14. Од. зб. 878).

Уперше опубліковано в перекладі російською мовою у виданні: *Леся Українка. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. С. 228–229*. Українською мовою текст уперше надруковано у виданні: *Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 324–325*.

159. До А. Ю. Кримського

26 січня (8 лютого) 1901 р. Мінськ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 447).

Уперше опубліковано в перекладі російською мовою у виданні: *Леся Українка. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. С. 229–231*. Українською мовою текст уперше надруковано у виданні: *Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 325–326*.

694 Кримський Агатангел Юхимович (1871–1942) — відомий учений-філолог, славіст, сходознавець, перекладач, письменник, автор роману «*Андрій Лаговський*»; приятель Лесі Українки. На той час жив у Москві, у листі до В. Гнатюка від 19 вересня (2 жовтня) 1900 р. просив надіслати зі Львова на Політехнічний музей деякі книги, зокрема ще раз збірку Лесі Українки «*Думи і мрії*» (див.: *Леся Українка. Документи і матеріали. 1871–1970. К.: Наукова думка, 1971. С. 148–149*).

Політехнічний музей (Політех) — один із найстаріших музеїв Москви, створений 1872 р. за ініціативою «Общества любителей естествознания, антропологии и этнографии». Новозбудоване приміщення музею використовували не тільки для експозиції, у залах проводили безкоштовні народні читання, які були популярні серед населення.

695 Тов[ариска] Черняхівська мені нічого не казала, вернувши з Москви, про Ваше бажання... — Очевидно, А. Кримський під час зустрічі в Москві з Л. М. Старицькою-Черняхівською говорив їй про народні читання в Політехнічному музеї й можливість ознайомити читачів із новими творами Лесі Українки.

160. До В. Г. Крижанівської-Тучапської

29 січня (11 лютого) 1901 р. Мінськ

Подається за автографом, початок якого зберігається у Волинському краєзнавчому музеї (ВКМ. Інв. № ЛУ-30), кінець — у Відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 445).

Уперше опубліковано у виданні: Леся Українка. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. С. 232–234.

Лист було надіслано разом із запискою, яку С. Мержинський надиктував Лесі Українці для В. Крижанівської-Тучапської та власноручно підписав олівцем:

«29.І.1901

Мой друг Вера Григорьевна, как видите, я пишу рукой другого человека, а именно Л[арисы] П[етровны], которая в опасное и тяжелое для меня время не оставила меня и неотлучно проводит время у моей постели. Лично я так ослаб после шестимесячного лежания, при высокой температуре, неоставляющей меня и теперь, что в данный момент почти не могу слова начертать. Месяца три тому назад я лишился окончательно голоса, и хотя врачи говорят о излечении, но ведь это их profession de foi: поживем, увидим. Меня преследует какая-то неудача в переписке с Вами. Вашего большого письма, о котором Вы пишете в письме при карточке, я до сих пор не получил. В сентябре я Вам писал, но также не получил ответа. Доходили до меня слухи, что Вы мне писали, — ничего не получил! Выражаясь Вашим же символическим языком, я могу сказать, что розы дружеского отношения к Вам никогда у меня не увядали, а потому им нечего воскресать. Очень хотел бы, чтобы Вы не замедлили ответом на мое письмо.

Дружески жму Вашу руку.

Сер[гей] Мерж[инский]

Р. S. Мой поклон Павлу Лукичу».

696 Крижанівська (в одруженні Тучапська) Віра Григорівна (1866—[після 1941])—перекладачка, педагогиня, активна учасниця соціал-демократичного руху в Україні, приятелька С. Мержинського; на той час мешкала у Вологодській губернії, де відбував заслання її чоловік—Тучапський Павло Лукич.

697 ...его отец...—Згадується Мержинський Костянтин Васильович.

161. До О. Ю. Ковилянської

29 січня (11 лютого) 1901 р. Мінськ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 14. Од. зб. 879).

Уперше опубліковано скорочено в перекладі російською мовою у виданні: *Леся Українка. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. С. 231–232. Українською мовою повний текст уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 328–329.*

698 Не давайте свого товариша на поталу недуз!—Імовірно, ідеться про Осипа Степановича Маковея, який був близьким приятелем О. Ковилянської.

162. До В. О. Поссе

14 (27) лютого 1901 р. Мінськ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 1420). Невелику частину 3–4 арк. зверху відірвано. Імовірний текст подано у квадратних дужках.

Уперше надруковано у виданні: «Вісник АН УРСР». 1954. № 6. С. 23.

699 Матерьялов я набрала с собою сюда на две статьи вперед...—Очевидно, згадуються статті про народництво в німецькій літературі та про драму Г. Гауптмана «Міхаель Крамер».

163. До В. Г. Крижанівської-Тучапської

19 лютого (4 березня) 1901 р. Мінськ

Подається за автографом, який зберігається у Волинському краєзнавчому музеї (ВКМ. Інв. № ЛУ-31).

Уперше опубліковано у виданні: *Леся Українка. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. С. 234–237.*

164. До О. П. Косач (матері)

22 лютого (7 березня) 1901 р. Мінськ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 199).

Датується за поштовим штемпелем — Мінськ, 22.ІІ.1901. У 12-томному виданні 1975–1979 рр., очевидно, помилково датовано 19 лютого (4 березня) 1901 р. (Українка Леся. Збір. творів у 12 т. Т. ІІ. С. 215–216; 433).

Уперше надруковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 3. С. 45.

700 Благаю тебе, не приїзди, ти тільки даремне надірвеш себе... — Ольга Косач у листі до свого нареченого М. Кривинюка від 23 лютого (8 березня) 1901 р. писала, що до Лесі Українки в Мінськ на допомогу хочуть їхати мама та К. Квітка (див.: Косач-Кривинюк. Хронологія життя і творчості. С. 530). Це перша згадка в листуванні Косачів про майбутнього чоловіка Лесі Українки (ідеться про листи, які збереглися).

Квітка Климент Васильович (1880–1953) — український учений, музикознавець, фольклорист, основоположник сучасної музично-фольклористичної педагогіки, автор багатьох наукових досліджень, юрист за фахом; чоловік Лесі Українки. Народився 23 січня (4 лютого) 1880 р., за словами К. Квітки, в м. Києві (офіційно в с. Хмелів (нині Роменський район Сумської області)). Рано втратив батька, з 5-ти років виховувався прийомними батьками — міщанами Карповими. Закінчив із золотою медаллю київську гімназію №5 (1897), паралельно навчався в Музичному училищі російського музичного товариства в Києві по класу роялю. Закінчив правничий факультет Київського університету Св. Володимира (диплом I ступеня, 1902). 1907 р. офіційно одружився з Ларисою Петрівною Косач. Працював секретарем окружного суду в кількох містах Криму й Грузії, де мешкав разом із дружиною. У добу УНР, після смерті Лесі Українки, займав посаду секретаря етнографічної комісії музичного відділу Генерального Секретаріату освіти в Києві, працював завідувачем канцелярії секретаріату судових справ Української Центральної Ради, заступником міністра юстиції. Після гетьманського перевороту П. Скоропадського (1918) займався викладацькою діяльністю (Київський вищий музично-драматичний інститут ім. М. Лисенка) та науковою роботою (АН УРСР, Кабінет музичної етнографії). Був двічі заарештований (1933, 1934), відбував покарання в таборах ГУЛАГу.

Із 1933 р. працював у Московській консерваторії (професор, завідувач Кабінету народної музики). Помер 19 вересня 1953 р. в Москві. До останніх днів свого життя активно популяризував творчість Лесі Українки.

165. До О. Ю. Кобилянської

12 (25) березня 1901 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 14. Од. зб. 880).

Датування листа за новим стилем виправлено (Леся Українка, очевидно, не врахувала, що різниця між григоріанським та юліанським календарями у ХХ столітті становила 13 днів).

Уперше опубліковано скорочено в перекладі російською мовою у виданні: *Леся Українка. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. С. 238.* Українською мовою повний текст уперше надруковано у виданні: *Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 333.*

701 ...нещастя вже впало на мою голову. — С. Мержинський помер 3 (16) березня 1901 р., похований на Сторожевському (інша назва Переспинське) кладовищі в Мінську. 1937 р. цвинтар закрили, нині там збереглася лише незначна частина вцілілих пам'ятників.

702 ...маю там справу до Труша... — І. Труш на той час практикував написання портретів із фотознімків. Леся Українка хотіла замовити в нього портрет С. Мержинського зі світлин, які мала.

166. До О. П. Косач (сестри)

26 березня (8 квітня) 1901 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 308).

Уперше надруковано у виданні: *Українка Леся. Збір. творів у 12 т. Т. 11. С. 217–218.*

703 ...старий Мержинський доставе йому місце, як обіцяв... — Тобто Костянтин Васильович Мержинський.

167. До О. П. Косач (сестри)

29 березня (11 квітня) 1901 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 309).

Уперше надруковано у виданні: *Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 334.*

168. До Є. М. Чирикова

30 березня (12 квітня) 1901 р. Київ

Подається за фотокопією автографа (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 1238). Автограф зберігається у Відділі рукописів Російської національної бібліотеки (м. Санкт-Петербург) (Ф. 248. Од. зб. 405).

Уперше опубліковано у виданні: Леся Українка. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. С. 238–239.

704 Передайте мои поздравления милой Валентине Георгиевне... — Ідеться про Чирикову (з дому Григор'єву) Валентину Георгіївну (сценічний псевдонім Йолшина; 1875–1966) — дружину адресата. Закінчила Московську драматичну філармонію, працювала в редакції однієї з самарівських газет, згодом обрала кар'єру актриси. 1922 р. емігрувала за кордон, після смерті чоловіка оселилась у США.

705 ...малышей, с будущим собратом Нолличкой во главе, поцелуйте. — У подружжя Чирикових було п'ятеро дітей. Згадується найстарша — Чирикова Новелла Євгенівна (1894–1978), майбутня драматична актриса.

706 ...оно лучше было, что Вы в то ужасное время отсутствовали... — Ідеться про смерть і похорон С. Мержинського.

707 ...прошу Конст[антина] Вас[ильевича]... — Тобто К. В. Мержинського.

708 ...снимок с нашей группы... — Світлину, на якій зображена Леся Українка з родиною та С. К. Мержинським.

709 ...не может ли он возвратит мне рукопись забракованной статьи... — Ідеться про статтю Лесі Українки «Новейшая общественная драма». Отримавши рукопис, письменниця взялася за переклад і дала майбутній публікації заголовок «Європейська соціальна драма в кінці XIX ст.: (Критичний огляд)», сподіваючись надрукувати її в «ЛНВ». Уперше статтю опубліковано 1930 р. (див.: Українка Леся. Твори: [в 12 т.]/заг. ред. Якубського Б. К.: Книгоспілка, 1930. Т. 12: Статті. С. 207–213).

710 Крив[инюк] кланяется Вам всем... — В останні два тижні життя С. Мержинського поряд із Лесею Українкою в Мінську був М. Кривинюк, який приїхав туди, щоб підтримати письменницю й допомогти їй. Тоді ж М. Кривинюк познайомився з родиною Є. Чирикова.

711 ...особенно же своей невесте... — Очевидно, ідеться про одну з трьох донечок Є. Чирикова, яку М. Кривинюк у Мінську, жартуючи, називав своєю нареченою.

712 ...просит елико возможно изменить внешние подробности известной Вам «темы»... — Очевидно, для своїх фейлетонів «Провинциальные картинки», які систематично публікував журнал «Жизнь», Є. М. Чириков використовував факти з розповідей власних знайомих, зокрема й М. В. Кривинюка.

169. До М. В. Кривинюка

9 (22) квітня 1901 р. Броди

Подається за автографом (СБП. Ф. Т-ЛУ1. Од. зб. 9). Поштову листівку надіслано в Київ на ім'я Ольги Петрівни Косач (для М. Кривинюка).

Уперше надруковано у виданні: Косач-Кривинюк О. *Леся Українка. Хронологія життя і творчості*. С. 533.

713 Переїхала без інцидентів... — [8] (21) квітня 1901 р. Леся Українка виїхала з Києва на Буковину через Львів. Ідеться про успішний перетин російсько-австрійського кордону на митниці в Бродах (нині — районний центр Львівської обл.). Леся Українка написала М. Кривинюкові, щоб заспокоїти, адже везла з собою у Львів рукописи брошур, підготовлених до друку членами групи УСД.

Група УСД — група українських соціал-демократів, до складу якої належали: Леся Українка, І. Стешенко, М. Кривинюк, В. Крохмаль, М. Коцюбинський, М. Мережинський, П. Канівець, Б. Ратнер та інші. За час існування (1896–1905) її члени підготували до друку й опублікували серію брошур («Михайло Петрович Драгоманов (український емігрант)» (1897), «Програма соціал-демократії» (1897), «Про соціал-демократичну роботу серед українського селянства» (1907), «Оцінка “Нарису програми української соціалістичної партії”» (1901), «Хто з чого живе?» (1901) тощо) та відозв, серед найактивніших авторів та редакторів — Леся Українка, одна з лідерів і співзасновників групи.

170. До О. П. Косач (МАТЕРІ)

9 (22) квітня 1901 р. Львів

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 200).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. *Твори в 5 т.* Т. 5. С. 336.

714 «Урядження» п. Труша мені подобається... — Ідеться про художню майстерню І. Труша, на той час розташовану в готелі

Англійському за адресою: м. Львів, вул. Кароля Людвіка, 25 (нині — пр. Свободи).

171. До М. В. КРИВИНЮКА

15 (28) квітня 1901 р. Чернівці

Подається за автографом (СБП. Ф. Т-ЛУ1. Од. зб. 10).

Уперше надруковано у виданні: Косач-Кривинюк О. *Леся Українка. Хронологія життя і творчості*. С. 533.

1715 Мої вірші всі прийняті, і хутко, певне, побачите їх в друку... — Пишучи листи в Київ однодумцям із табору УСД, зокрема М. Кривинюку, Леся Українка користувалася завчасно обумовленими словами-символами, аби не наражати на небезпеку адресатів та себе. Розшифрувати їх нині надзвичайно складно, проте однозначно можна сказати, що в таких посланнях словосполучення «мої вірші» (трапляється часто і чітко простежується в контексті) означало «наші матеріали». Очевидно, у листі до М. Кривинюка йдеться про матеріали брошур соціал-демократичного змісту, які Леся Українка передала для друку в Львові Миколі Ганкевичу.

Ганкевич Микола Юліанович (1869 (згідно з деякими джерелами 1867) — 1931) — прихильник радикального руху в Галичині, згодом перший голова і засновник УСДП (1899), згодом перший голова і засновник УСДП (1899), член Української національної ради (1918); на той час журналіст і відповідальний редактор газети «Воля».

«Воля» — офіційний друкований орган УСДП, виходив упродовж 1900–1907 рр., допоки його не замінило інше видання — «Земля і воля». У другій половині 1901 р. газета опублікувала статтю «Оцінка “Нарису програми української соціалістичної партії”», замість прізвища автора над заголовком стояли ініціали С. Д. Однак М. Ганкевичу незабаром довелося відмовитися від ідеї подальшого друку брошур серії: наступну публікацію Групи УСД (переклад праці Ш. Дикштейна «Хто з чого живе?») було конфісковано львівською прокуратурою. Окремою відбиткою переклад статті Ш. Дикштейна вийшов 1902 р. як видання РУП (Револьюційної української партії).

1716 ...хай радується Ваша остріжська душа!.. — Імовірно, ідеться про те, що найбільше галичанам сподобалася брошура, автором чи перекладачем якої був М. Кривинюк, уродженець с. Гнійниця Острозького повіту Волинської губернії (нині — с. Поліське Ізяславського р-ну Хмельницької обл.).

172. До родини КОСАЧІВ

15 (28) квітня 1901 р. Чернівці

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 102).

Уперше надруковано з купюрою у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 336–338. Повний текст уперше опубліковано у виданні: Леся Українка. Листи: 1898–1902/упоряд. В. А. Прокіп (Савчук). К.: Комора, 2017. С. 248–251.

717 Антоніна Федорівна — Трегубова (з дому Хоружинська) Антоніна Федорівна, рідна сестра О. Ф. Франко, знайома Косачів.

718 ...чоловікові її ... — Тобто І. Я. Франкові.

719 Житецький Павло Гнатович (1836(1837)–1911) — український учений-філолог, педагог, громадський діяч, член Старої Громади; член-кореспондент Петербурзької АН (1898), дійсний член НТШ (1903), доктор російської словесності (1908), автор багатьох шкільних підручників; приятель М. Драгоманова.

720 ...статья проти нього була надрукована торік чи позаторік... — Ідеться про рецензію І. Франка на монографію П. Житецького «“Енеїда” І. Котляревського і найдавніший список її у зв'язку з оглядом малоруської літератури XVIII ст.» (1900), опубліковану в «Записках Наукового товариства імені Шевченка» 1900 р. (Т. 38).

721 Грушевська (з дому Вояківська) Марія-Іванна Сильвестрівна (1868–1948) — українська педагогиня, літературна критикиня, перекладачка; 1917 р. увійшла до складу Української Центральної Ради від просвітницьких організацій Києва, скарбник Українського національного театру; дружина М. С. Грушевського.

722 Про свої переклади з Гейне довідалась... — Очевидно, ідеться про видання другої книги творів Г. Гейне, що їх переклали Леся Українка та М. Славинський.

723 ...мала приємність бачити свій портрет, мальований в Києві... — Згадується портрет роботи І. Труша, виконаний на замовлення Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка.

724 Шухевич Володимир Осипович (1849–1915) — український учений-етнограф, педагог, публіцист, культурно-громадський діяч; засновник і редактор (1890–1895) журналу для дітей і молоді «Дзвінок», співробітник галицьких видань «Зоря», «Діло», «Руська читанка», «Учитель»; співзасновник та один із керівників багатьох громадських установ у Львові («Просвіта», «Руське (Українське) Педагогічне Товариство», «Руська Бесіда», «Боян», Музичне

Товариство ім. Лисенка), дійсний член НТШ; дід головнокомандувача УПА генерала Романа Шухевича.

725 Панна Ольга — Тобто О. Кобилянська.

726 Написав оце драму... — Очевидно, ідеться про драму «Палій», написану на основі однойменного оповідання В. Стефаника; текст не зберігся.

727 ...тут тепер трупа Гриневецького... — Ідеться про трупу професійного українського театру в Галичині «Руська бесіда». Після смерті режисера Гриневецького Івана Миколайовича (1850–1889) й відставки 1892 р. другого співдиректора Біберовича Івана (1854–1920) очільники колективу періодично змінювалися, за кілька років їх було понад 10 (окремо й зі співдиректорами): Юліян Винницький, Іван Гуляй, Стечинський–Підвисоцький–Ольховий, Стечинський, Лопатинський, Ольшанський, Ольшанський–Вороний, Касяненко, Ольшанський, Поліщук–Ольшанський, Лопатинський, Тембицький, Заячківський та ін. Недовго директором був і небіж І. М. Гриневецького — Іван Гриневецький-молодший (1862–1929) — театральний діяч, лікар за фахом, знайомий Лесі Українки з часів його студентства у Віденському університеті. Імовірно, трупа під його керівництвом і гастролювала в Чернівцях 1901 р.

728 ...багато розказував з своєї редакторської практики... — Протягом 1894–1899 рр. О. Маковей працював у редакціях багатьох видань, зокрема в газеті «Буковина», журналах «Зоря» та «ЛНВ».

729 Білінський — співак, давній знайомий Лесі Українки.

730 Івасюк Микола Іванович (1865–1937) — український художник, закінчив Віденську та Мюнхенську академії мистецтв, один із найкращих художників історичного жанру в Україні, організатор першої художньої школи в Чернівцях (1899); репресований 1937 р.

731 ...повість п. Ольги зовсім вже не така довга... — Ідеться про повість О. Кобилянської «Земля» (1901).

173. До М. В. Кривинюка

27 квітня (10 травня) 1901 р. Чернівці

Подається за автографом (СБП. Ф. Т-ЛУ1. Од. зб. 11).

Уперше надруковано у виданні: Косач-Кривинюк О. *Леся Українка. Хронологія життя і творчості*. С. 534.

732 Статтю отримала... — Можливо, ідеться про одну з серії статей Групи УСД, яку мала редагувати Леся Українка.

174. До М. В. Кривинюка

28 квітня (11 травня) 1901 р. Чернівці

Подається за автографом (СБП. Ф. Т-ЛУ1. Од. зб. 12).

Уперше надруковано у виданні: Косач-Кривинюк О. *Леся Українка. Хронологія життя і творчості*. С. 534–536.

733 ...у Львівський університет можна жінкам вступати на основі їх свідоцтв матури... — Ідеться про можливість Ольги Косач продовжувати студіювати медицину в Львові, де мав намір оселитися М. Кривинюк, щоб навчатись у Політехніці.

734 ...я знов можу рахувати на свою силу, коли діло йде про «братню поміч»... — Ідеться про фінансову позику М. Кривинюку для навчання за кордоном.

735 ...я не дуже-то щадила Вас свого часу... — Очевидно, Леся Українка згадує часи, коли М. Кривинюк був поруч із нею в Мінську біля хворого С. Мержинського та відразу після його смерті.

736 ...приймаюсь за статтю до «Жизни» (нову)... — Робота над статтею «“Михаэль Крамер” Последняя драма Г. Гауптмана» тривала до 4 (17) червня 1901 р., однак не була надрукована в «Жизни» через закриття журналу.

175. До О. П. Косач (сестри)

28 квітня (11 травня) 1901 р. Чернівці

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 310).

Уперше надруковано у виданні: *Українка Леся. Твори в 5 т.* Т. 5. С. 339–341.

737 Мати її нагадує св[яту] Анну... — Ідеться про Кобилянську (із дому Вернер) Марію Йосипівну (померла 1906 р.) — спадкоємицю польсько-німецької сім'ї, родичку німецького письменника Вернера Фрідріха-Людвіга-Захарія (1768–1823); матір О. Кобилянської. Леся Українка в листах її часто називала Святою Анною.

738 ...батько, 75-літній патріарх... — Згадується Кобилянський Юліан Якович (1826–1912) — дрібний урядовець, виходець зі збіднілого шляхетського роду; батько О. Кобилянської.

739 ...остатні події в Росії зовсім збивають його з староруського тропу... — Очевидно, ідеться про демонстрації студентів найбільших вищих навчальних закладів Російської імперії, зокрема й київських, навесні 1901 р.

740 Старший брат — Кобилянський Юліан Юліанович (1859–1922), український педагог, мовознавець-лексиколог, перекладач,

згодом укладач кількох українсько-німецько-латинських словників та автор низки підручників із класичних мов для українських гімназій.

741 Молодший брат — Кобилянський Володимир Юліанович (1877–1909), колишній голова студентського товариства «Союз». Закінчив юридичний факультет Чернівецького університету (1901), здобув звання доктора юриспруденції (1903), працював судовим практикантом у Чернівцях, де постійно жив разом із батьками та сестрою Ольгою.

742 «Союз» — перше українське студентське товариство в Чернівцях (1875–1922).

743 Євгенія Пігуляківна (татарчатко, чорна дитинка) — учителька, донька Пігуляка Юстина Григоровича (1845–1919), українського художника, викладача малювання у Вищій реальній школі, громадського діяча Буковини. Родина мешкала в будинку навпроти Кобилянських (м. Чернівці, вул. Новий Світ, 48 (нині — вул. Шевченка, 84)).

744 Кимполунг (Kimpolung, у перекладі з рум. Довге Поле, Довгопілля) — гірське містечко Південної Буковини, у якому протягом 1874–1889 рр. мешкала родина Кобилянських; нині — місто в повіті Сучава (Румунія).

745 ...чі прийняли б там повість п. Ольги... — Тобто повість О. Кобилянської «Земля».

176. До М. М. Коцюбинського

28 квітня (11 травня) 1901 р. Чернівці

Подається за автографом, який зберігається у Чернігівському літературно-меморіальному музеї-заповіднику Михайла Коцюбинського (А-2278).

Уперше надруковано у виданні: Зеров М. Листи Лесі Українки до Михайла Коцюбинського. «Україна». 1924. Кн. 1–2. С. 169.

746 Коцюбинський Михайло Михайлович (1864–1913) — український письменник, прозаїк-імпресіоніст, журналіст (газета «Волинь», Житомир); від 1898 р. мешкав у Чернігові, працював у міському статистичному бюро, був головою місцевої «Просвіти».

747 Чернявський Микола Федорович (1868–1938) — український письменник, перекладач, педагог, громадський діяч; брав участь у виданні альманахів «Дубове листя», «З потоку життя», «Перша ластівка»; розстріляний 1938 р. як український націоналіст.

748 ...запросини до участи в Вашому чернігівському збірнику... — Ідеться про підготовку до друку літературно-художнього збірника «Дубове листя. Альманах на згадку про П. О. Куліша» (упорядники — М. Чернявський, М. Коцюбинський, Б. Грінченко; Київ, 1903), у якому згодом було опубліковано кілька творів Лесі Українки — вірші-легенди «Сфінкс», «Ра-Менеїс» (під назвою «Єгипетські фантазії») та поему «Роберт Брюс, король шотландський».

749 ...переписування для того видання віршів моїх, що має таки вийти... — Ідеться про київське видання збірки вибраних поезій Лесі Українки «На крилах пісень» (1904).

750 Коцюбинська (із дому Дейша) Віра Устимівна (1863–1921) — випускниця вищих Бестужівських курсів у Петербурзі, членкиня української «Громади», вчителька, згодом засновниця першої української школи ім. Б. Грінченка в Чернігові; дружина М. Коцюбинського.

177. До М. П. Косача

28 квітня (11 травня) 1901 р. Чернівці

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 82). Поштова листівка із зображенням Кафедральної церкви та написом «Gruss aus Czernowitz» («Привітання з Чернівців»).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 342.

178. До П. А. Косача

8 (21) травня 1901 р. Чернівці

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 123).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 342–343.

751 ...звістка, що ти пишеш про мою редакцію... — Очевидно, ідеться про можливість закриття журналу «Жизнь».

752 Поки справа виясниться, то я не посилаиму ще нової статті... — Леся Українка все-таки надіслала свою статтю ««Михаель Крамер». Последняя драма Г. Гауптмана», сподіваючись, що чутки про закриття журналу не підтвердяться.

753 Нізнер Сусанна — власниця пансіону в Кимполунзі, сестра лікаря Нізнера; його донька Мальвіна була подругою О. Кобилянської з юнацьких літ.

179. До О. Ю. Кобилянської

24 травня (6 червня) 1901 р. Кимполунг

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 14. Од. зб. 882).

Датовано Лесею Українкою за григоріанським календарем (на збереженому конверті поштовий штампель — Чернівці, 8.VI.1901). Листи з Буковини поетеса в основному датувала за новим стилем.

Уперше надруковано у виданні: *Леся Українка. Публікації, статті, дослідження*. Вип. 1. С. 105–106.

754 Нехай хтось буде добрий... — У листах до О. Кобилянської Леся Українка називала себе і подругу «хтось», «хтосічок»: «хтось біленький» або «біленький» — Леся Українка, «хтось чорненький» або «чорненький» — О. Кобилянська.

755 Відколи хтось виїхав звідси... — О. Кобилянська повернулася у Чернівці 22 травня (4 червня) 1901 р.

756 Маґура (1175 м), Рунг (1129 м) — карпатські вершини біля Кимполунга, вкриті лісами.

757 Суха Долина — провалля між горами (7 км від Кимполунга).

758 Ревна (Ревно) — село поблизу Чернівців, у якому 11 (24) травня 1901 р. гостювали Леся Українка та О. Кобилянська, навідуючи старшу сестру Ольги — Урицьку (з дому Кобилянську) Євгенію Юліанівну (1861–1917); нині — с. Ревне Кіцманського р-ну Чернівецької обл.

180. До А. М. Драгоманової

25–26 травня (7–8 червня) 1901 р. Кимполунг

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 1602).

Уперше надруковано у виданні: *Українка Леся. Зібр. творів* у 12 т. Т. II. С. 231–233.

759 Рарев — гірська вершина Карпат біля Кимполунга.

760 Чі не маєте яких гостей з-за границі? — Очевидно, ідеться про І. Труша, його приїзду в Київ чекала і Леся Українка.

761 ...Дора — enfi!... — Леся Українка чекала звістки від Ізидори, бо 17–19 травня (30 травня — 1 червня) 1901 р. її наймолодша сестра складала іспити до гімназії.

181. До О. П. Косач (сестри)

27 травня (9 червня) 1901 р. Кимполунг

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 311).

Уперше опубліковано в перекладі російською мовою у виданні: Леся Українка. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. С. 240–243. Українською мовою вперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 344–347.

762 ...на твоєму місці я б зважила вчинити так, як ти. — Ідеться про заручини Ольги Косач із М. Кривинюком, весілля мало відбутися влітку 1901 р. в Колодяжному.

763 ...ти досі мала репутацію взагалі щасливої (і «линовище» найшла!). — У родині Косачів Ольгу вважали щасливою: у дитинстві вона знайшла шкіру вилинялого вужа (линовище), що, за польським повір'ям, має магічну силу приносити щастя тому, хто її розшукав.

764 ...чі хутко він має виїхати до Америки... — Леся Українка іноді жартувала зі слів М. Кривинюка щодо його поїздки в Америку, куди той колись збирався втікати через нібито байдужість до нього Ольги Косач.

765 ...се инакше вносить «трагедію» в родину! — Проблема громадянського шлюбу Ольги Косач на той час жваво обговорювалася в родині, однак більшість її членів категорично заперечували таку можливість.

766 Юрко — Тобто Тесленко-Приходько Юрій Петрович.

767 ...треба конечне (крайня пора!) покінчити деяку літературну роботу, давно занедбану... — Очевидно, ідеться про український переклад драми Г. Гауптмана «Ткачі», над яким поетеса працювала з перервами протягом 1899–1901 рр.

768 ...в початку іюля (ніяк не пізніше 1-го) буду в Колодяжному. — Позаяк весілля М. Кривинюка та Ольги Косач відклали, Леся Українка виїхала з Буковини до Києва лише 7 (20) вересня 1901 р.

769 ...«стіх найшов». — Ідеться про поезії, написані 25 травня (7 червня) 1901 р. й присвячені пам'яті С. Мержинського, — «Ти не хтів мене взять...», «Квіток, квіток, як можна більше квітів...», «Уста говорять: він навіки згинув!...».

770 Жорж Санд (справжнє прізвище Амандіна Аврора Люсіль Дюпен; 1804–1876) — відома французька письменниця та феміністка. В епістолярії Лесі Українки є згадка про незавершений переклад казки Жорж Санд «Рожева хмаринка» (лист до Михайла

Косача від 26–28 листопада (8–10 грудня) 1889 р.). Доля автографа невідома.

182. До М. В. Кривинюка

27 травня (9 червня) 1901 р. Кимполунг

Подається за автографом (СБП. Ф. Т-ЛУ1. Од. зб.13).

Уперше надруковано у виданні: Косач-Кривинюк О. *Леся Українка. Хронологія життя і творчості*. С. 538–539.

771 Нема на часі крапці картки... — На листівці «Вітання з Буковини» зображено одну з церков румунської Буковини.

772 Я, знаєте, хутко навколо світа поїду... — Із дитинства Леся Українка мріяла здійснити подорож навколо світу, про що не раз писала в листах до рідних, але з часом усе більше сумно жартувала про це.

183. До В. Г. Крижанівської-Тучапської

28 травня (10 червня) 1901 р. Кимполунг

Подається за автографом, початок якого зберігається у Волинському краєзнавчому музеї (ВКМ. Інв. №ЛУ-33), кінець — у Відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (ІЛ. Ф.2. Од. зб. 446).

Уперше опубліковано у виданні: *Леся Українка. Собр. соч. в 3 т.* Т. 3. С. 243–246.

773 ...портрет, который напишет для меня один художник... — Ідеться про портрет С. Мержинського, який мав написати І. Труш на замовлення Лесі Українки; своєї обіцянки художник не дотримав і згодом повернув світлина поетесі.

774 ...это было вообще последнее его письмо... — Ідеться про останній лист С. Мержинського В. Крижанівській-Тучапській, написаний рукою Лесі Українки (автограф зберігається у Волинському краєзнавчому музеї (ВКМ. Інв. №ЛУ-32), остання сторінка листа пошкоджена, відірвано шматок збоку):

«Минск, 20.II.1901

Мой дорогой друг Вера Григорьевна, я в течении последнего времени еще более ослабел и прибегаю к помощи Л. П., чтобы написать Вам, быть может, последнее письмо перед смертью, хотя врачи от меня скрывают, но для меня понятно, что мне остается жить недолго. В последние минуты жизни возстают сцены

в памяти былых отношений особенно ясно и окутываются таким поэтическим покровом, как никогда; вспоминаются слова и многое-многое другое, хотя иногда примешивается чувство горечи, что ты поступил не так, — мог бы поступить лучше.

Мой дорогой друг, все что я Вам пишу, выливается прямо из сердца и глубоко искренно, чуждое всякой фразировки, и если с внешней стороны слова кажутся несколько сильными, то это вполне естественно, т[ак] к[ак] они соответствуют силе их внутrenнего содержания. Я очень рад, что в этом году имел возможность видет[ься] с Вами, только глубоко сожалею, что не мог быть при Вашем отъезде. В пять дней моей жизни в Киеве на Пасхе я успел пережить многое и получить новые впечатления, которые тоже дали многое и многое. Вы, мой друг, получите карточку от Л. П., которая покажется нам одной из лучших среди моих фотографий. Конечно, пишуци Вам это письмо, невольно чувствуешь некоторую неловкость, что приходится говорить посредством третьего лица, но я не в состоянии писать трех слов, это уже объясня[ется] характеро[м] моей болезни, — [...] так обезсилила [...].

Но Л. П. — мой дорогой друг, проводящий все время у моей постели и нежно относящийся ко мне.

Прощайте, не забывайте меня.

С. М.»

775 ...доктор (его приятель) и один мой приятель из Киева... — Тобто С. С. Еліасберг та М. В. Кривинюк.

776 ...привет Павлу Лукичу. — Згадується П. Л. Тучапський.

184. До І. Я. Франка

29 травня (11 червня) 1901 р. Кимполунг

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 3. Од. зб. 1635. С. 5).

Датується за поштовим штемпелем — Кимполунг, 11.VI.1901.

Уперше надруковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 1. С. 47.

777 ...як стоїть справа з нашим катальогом? — Ідеться про намір Лесі Українки та Івана Франка укласти каталог українських перекладів найкращих творів світової літератури.

778 ...твори, призначені до «Вістн[ика]», переписують мені у Чернівцях... — Згадується драматична поема «Одержима» (1901), яку Леся Українка залишила Ользі Кобилянській у Чернівцях для переписування.

185. До О. Ю. Кобилянської

29 травня (11 червня) 1901 р. Кимполунг

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 14. Од. зб. 881).

Датується за поштовим штемпелем — Кимполунг. 11.VI.01. В автографі дату (11.V), очевидно, зазначено помилково.

Уперше надруковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 1. С. 106–107.

779 Звістки не сумні і не страшні, навпаки... — Ідеться про заплановане на літо весілля сестри Ольги та М. Кривинюка.

780 ...головно рукописі... — Тобто рукопис драматичної поеми «Одержима».

781 ...не може описати рухів своїх рук. — У листах до О. Кобилянської Леся Українка часто згадує гіпнотичні та масажні рухи рук (паси), за допомогою яких подрузі вдавалося заспокоїти поетесу, врівноважити її нестабільний психічний стан після смерті найближчого друга та зняти напади істерії.

186. До О. Ю. Кобилянської

4 (17) червня 1901 р. Кимполунг

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 14. Од. зб. 883).

Уперше опубліковано скорочено в перекладі російською мовою у виданні: Леся Українка. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. С. 247. Українською мовою повний текст уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 351.

782 Хтось просить не сварити, що не зараз вислав фотографію... — Очевидно, згадується одна з двох світлин Лесі Українки та О. Кобилянської, зроблених у фотоательє Яна Кржановського в Чернівцях (вул. А. Кохановського, 16). О. Кобилянська надіслала подрузі в Кимполунг пробну фотографію, аби та зважила, скільки світлин хоче замовити. 1901 р. коломийський видавець Яків Оренштайн надрукував із цих знімків поштові картки.

783 ...намагався викінчити того ж таки дня статтю для «Жизни»... — Тобто статтю «Михаэль Крамер». Последняя драма Г. Гауптмана».

784 ...взявся за одно переглядати чужий манускрипт... — Ідеться про рукописну копію поеми «Одержима», яку О. Кобилянська зробила для «ЛНВ».

785 ...старий манускрипт... — Згадується автограф драматичної поеми «Одержима».

786 ...«просити помочі згори» — Тобто у батьків.

787 ...цензурні капризи... — Ідеться про цензурні заборони, через які 1901 р. в журналі «Жизнь» не було опубліковано статтю Лесі Українки «Новейшая общественная драма».

788 ...ми з фрейліцікою ходили в Korlagan-Schlucht... — Тобто з Мальвіною Нізнер.

187. До О. Ю. Ковилянської

10 (23) червня 1901 р. Кимполунг

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 14. Од. зб. 884).

Датовано Лесею Українкою за григоріанським календарем (поштовий штампель — Кимполунг, 23.VI.1901).

Уперше надруковано у виданні: *Леся Українка. Публікації, статті, дослідження*. Вип. 1. С. 109.

789 «Міріам» — драматична поема «Одержима» (за іменем головної героїні).

790 Путна — село на Буковині, у якому розташована православна святиня «Успіння Пресвятої Богородиці монастир Путна» (1466); нині — центр релігійного та туристичного полонництва північної Румунії (Сучавський повіт).

791 Гатна — село на Буковині, залізнична станція між Кимполунгом та Чернівцями; нині — Дерманешти (Сучавський повіт, Румунія).

792 ...сімпатизуючий йому професор ist promovir[t]... — Ідеться про О. Маковея, 1901 р. за монографію «Панько Олелькович Куліш» Чернівецький університет надав йому ступінь доктора філософії.

188. До О. П. Косач (сестри)

13 (26) червня 1901 р. Кимполунг

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 312).

Уперше надруковано у виданні: *Українка Леся*. Твори в 5 т. Т. 5. С. 342–343.

793 Вижниця — містечко над Черемошем за 70 км від Чернівців; від 1855 р. повітове містечко, нині — районний центр Чернівецької обл.

189. До М. В. Кривинюка

13 (26) червня 1901 р. Кимполунг

Подається за автографом (СБП. Ф. Т-ЛУ1. Од. зб. 14).

Датується за поштовим штампелем — Кимполунг, 26.VI.1901.

Уперше надруковано у виданні: Косач-Кривинюк О. *Леся Українка. Хронологія життя і творчості*. С. 543.

190. До М. І. Павлика

20 червня (3 липня) 1901 р. Чернівці

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 101. Од. зб. 357).

Уперше надруковано у виданні: *Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 353.*

794 Спомини Ков[алевського] тримайте в себе... — Ідеться про записки М. Ковалевського, які Леся Українка передала через Д. Лукіяновича М. Павлику в жовтні 1898 р.; опубліковані в «ЛНВ» під назвою «Зі споминів засланого без суду» (1901. Т. 16. Кн. 11).

795 Лозинський Михайло Михайлович (1880–1937) — український публіцист, правознавець, дипломат, літературознавець, театральний критик, перекладач, громадсько-політичний діяч; згодом доктор права Віденського університету, професор міжнародного права й історії української політичної думки Українського Вільного Університету; розстріляний 1937 р.

796 Про листи Ко[ниського] відповіді ще не маю... — Очевидно, ідеться про листи М. Драгоманова до О. Кониського, пошуком яких займався М. Павлик.

Кониський Олександр Якович (1836–1900) — український письменник, перекладач, публіцист, видавець, педагог, громадсько-політичний діяч; автор слів пісні «Молитва за Україну».

797 Я лишила Ганкевичу скільки рукописів моїх товаришів з України... — Ідеться про рукописи соціал-демократичних брошур, які під час свого останнього приїзду до Львова (квітень 1901 р.) поетеса лишила М. Ганкевичу для друку, серед них — український переклад праці польського соціаліста Ш. Дикштейна «Хто з чого живе?», очевидно, зроблений Лесею Українкою та доповнений її післямовою — «Додатком від впорядчика»; переклади брошур італійського філософа Антоніо Лабріола (1843–1904), німецьких філософів Фрідріха Енгельса (1820–1895) та Карла Гайнриха (Генриха) Маркса (1818–1883), здійснені однодумцями письменниці в Києві.

798 ...а тут товариші допитуються, що буде з роботою. — Серед товаришів, про яких згадує Леся Українка, насамперед був М. Кривинюк. У поштівках та листах до нього, починаючи від 9 (22) квітня 1901 р., письменниця часто подає зашифровану інформацію про підготовку до друку брошур Групи УСД або надсилає вказівки щодо цього.

191. До Михайла та Ольги Косачів (сестри)

22 червня (5 липня) 1901 р. Чернівці

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 313).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Зібр. творів у 12 т. Т. 11. С. 245–249.

799 ...аж тут надходить Квітка... — Климент Квітка приїхав у Чернівці орієнтовно 15 (28) червня 1901 р., виконуючи припис лікаря, який наполягав на його кліматичному лікуванні в гірській місцевості.

800 ...тема остатнього листа заставила мене зовсім забути про деталі мого здоров'я... — Ідеться про лист, у якому Ольга Косач повідомляла сестрі про намір одружитися з М. Кривинюком.

801 Тут мені радять одно місце в руській Буковині... — Ідеться про Буркут — кліматичний і бальнеологічний курорт у Карпатах, відомий своїми джерелами з мінеральною водою зі значною часткою вуглекислоти (угорською буркут — кисле джерело), що діяв лише в літній сезон від 1875 р. Інфраструктура закладу, відколи збудували новий курортний павільйон (1889), була досить розвиненою як на той час: відпочивальники могли скористатися гарячими ваннами, холодильниками з льоду й навіть майданчиком для гри в кеглі. Санаторій був дуже популярним серед інтелігенції, зокрема мистецької: сюди приїжджали науковці, художники, письменники. Нині — село Верховинського району Івано-Франківської обл. (з 2008 р. без жителів).

192. До М. І. Павлика

23 червня (6 липня) 1901 р. Чернівці

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 101. Од. зб. 358).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 353–355.

802 ...се була страшна трагедія, не кождий може таке витримати. — Ідеться про місяці, проведені біля С. Мержинського, який згасав на очах Лесі Українки й важко помирав.

193. До О. Ю. Кобилянської

1 (14) липня 1901 р. Вишніця

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 14. Од. зб. 885).

Уперше надруковано у виданні: *Леся Українка. Публікації, статті, дослідження*. Вип. 1. С. 110.

803 За пересилку листа дякує і просить пробачення за клопіт з грошима. — Напередодні на адресу О. Кобилянської поетесі надійшли гроші та лист від П. А. Косача (див.: *Українка Леся. Лист до П. А. Косача від 1 (14) липня 1901 р.*).

804 Виженка — кам'яниста річка з швидкою течією та численними водоспадами (довжина — 16 км), права притока Черемошу (впадає в межах міста Вишніці); нині протікає в межах Путильського (витоки) й Вишніцького районів Чернівецької обл.

805 Паси, поза коней і... — У листах Лесі Українки до О. Кобилянської графічні зображення масажних рухів (пасів) подано за допомогою хвилястих ліній («розгладжування»), рисок («розтирання») та крапок («постукування»). Епістолярій поетеси у ХХ ст. друкували без них. Уперше факсиміле графічних зображень у листах Лесі Українки подано у виданні: *Леся Українка. Листи/упоряд. В. А. Прокіп (Савчук)*. К.: Комора, 2016–2018.

194. До П. А. Косача

1 (14) липня 1901 р. Вишніця

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 124).

Уперше надруковано у виданні: *Українка Леся. Твори в 5 т.* Т. 5. С. 355–357.

806 Москва Михайло (1868–1942) — буковинський громадський діяч, адвокат за фахом, мешкав у Вишніці; на той час разом із дружиною — Москвою (з дому Голотою) Анною (Ганною) (1868–1928) — утримував крамницю («руський склеп», за визначенням І. Франка) та невеликий готель, де часто зупинялися українські митці, зокрема І. Франко, О. Кобилянська, І. Труш, В. Стефаник,

Ю. Федькович, Г. Хоткевич тощо (нині — вул. Романа Шухевича, 13). На згадку про перебування в «Домі під зеленою ліхтарнею» Леся Українка залишила запис у сімейному альбомі подружжя Москвів:

В інші гори я полину,
Але спогад не покину
По зеленій Буковині,
По привітній господині.

807 ...переслала мені його Ольга... — Тобто О. Кобилянська.

808 Яворів — село поблизу Вижниці (25 км); нині — Косівський р-н, Івано-Франківська обл.

809 ...спиняючись по дорозі в Яворові у Окуневських... — Ідеться про родину Окуневських:

Окуневський Іполит Данилович (1834–1902) — священник у Яворові (1869–1902); Окуневська (з дому Кобринська) Текля Іванівна — його дружина. Їхні діти:

Окуневський Теофіл (1858–1937) — український юрист, дипломат, посол до парламенту Австро-Угорщини (1895–1901) та Галицького сейму (1907–1918) від радикальної партії;

Окуневський Ярослав (1860–1929) — військово-морський лікар, адмірал флоту Австро-Угорської імперії, письменник, український громадський діяч; із 1887 до 1894 р. член «Січі», згодом завідувач санітарними справами в Державному Секретаріаті ЗУНР;

Окуневська Емілія (1862–1894) — дружина Михайла Дорундяка, адвоката, голови «Повітового товариства політичного в Борщеві»;

Окуневська Наталя (1864–1935) — активістка жіночого руху в Галичині, співредакторка Наталії Кобринської в альманасі «Наша доля» (1893–1896).

Окуневська Ольга (1875–1960) — відома піаністка, педагогиня; учениця М. Лисенка, акомпаніаторка С. Крушельницької, подруга О. Кобилянської.

810 ...в Ольги Федоровни... — Згадується О. Ф. Франко, на той час родина Франків відпочивала в Карпатах.

811 Ясенів Горішній — село в долині річки Чорний Черемош (нині — с. Верхній Ясенів, Верховинський район, Івано-Франківська обл.).

812 ...він мене видав перед вами... — Напередодні К. Квітка написав листа батькам Лесі Українки, у якому висловив стурбованість щодо стану здоров'я поетеси загалом та її легенів зокрема.

195. До О. П. Косач (сестри)

1 (14) липня 1901 р. Вишніця

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 314).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Зібр. творів у 12 т. Т. 11. С. 252.

813 Я це тут на перепутті... — Дорогою до Буркута, у Вишніці.

196. До І. Я. Франка

7 (20) липня 1901 р. Вишніця

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 3. Од. зб. 1635. С. 7).

Уперше надруковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 1. С. 47.

814 Криворівня — село на Гуцульщині, у якому любили відпочивати видатні українці ХІХ–ХХ ст.: В. Гнатюк, М. Грушевський, О. Кобилянська, М. Коцюбинський, Лесь Курбас, О. Маковей, С. Параджанов, В. Стефаник, І. Труш, Леся Українка, І. Франко, Г. Хоткевич тощо (нині — Верховинський р-н, Івано-Франківська обл.). Улітку 1901 р. за рекомендацією Володимира Гнатюка Іван Франко вперше поїхав відпочивати й працювати у Криворівню, відтоді митець їздив сюди майже щоліта.

815 Мое вітання пані Вашій і пл. Гнатюкам. — На той час у Криворівні відпочивали І. Франко та В. Гнатюк із дружинами та дітьми.

197. До П. А. Косача

7 (20) липня 1901 р. Вишніця

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 125).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 358.

816 Жаб'є — село на березі Чорного Черемошу, центр гуцульської культури (від 1962 р. смт Верховина Івано-Франківської обл., адміністративний центр Верховинського р-ну).

198. До А. Москви

9 (22) липня 1901 р. Криворівня

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 460).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Зібр. творів у 12 т. Т. 11. С. 256.

199. До О. Ю. Кобилянської

10 (23) липня 1901 р. Жаб'є

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 14. Од. зб. 886).

Уперше надруковано у виданні: *Леся Українка. Публікації, статті, дослідження*. Вип. 1. С. 110–111.

817 ...п. Ольга нам досить грала... — Згадується Ольга Окуневська.

818 ...напише передмову до нім[ецького] видання укр[аїнських] нов[ел]... — Ідеться про німецьке видання збірки українських новел, яке готував до друку Л. Якобовський.

819 ...п. Волод[имирові], і чорненському посилає привіт. — Тобто Володимирові Кобилянському та Євгенії Пігуляк.

200. До П. А. Косача

12 (25) липня 1901 р. Буркут

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 126).

Уперше надруковано у виданні: *Українка Леся. Твори в 5 т.* Т. 5. С. 359–360.

820 Еріклік — гірська місцевість поблизу Ялти, вкрита сосновим лісом (Крим).

821 Доктор тут не «казенний», а незалежний, сам приїзжий... — Улітку 1901 р. в Буркуті практикував лікар Кобринський Володимир Йосафатович (1858–1942) — громадсько-політичний діяч, колишній секретар і заступник голови студентського Товариства «Січ», згодом співзасновник «Українського лікарського товариства» (Львів), редактор одного з розділів етномонографії «Гуцульщина», член першої управи Товариства «Український Народний Дім» в Коломиї; 1900 р. був лікарем Ольги Федорівни Франко, у Буркуті жив із дружиною та сином і протягом двох літніх місяців консультував мешканців санаторію, зокрема й Лесю Українку.

201. До О. П. Косач (сестри)

Перед 16 (29) липня 1901 р. Буркут

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 316).

Датується орієнтовно — за змістом (незабаром після приїзду до Лесі Українки в Буркут) та поштовим штемпелем (21.[VII.1901],

Гадяч), враховано час листа в дорозі (5 днів) і дні тижня, коли з Буркута забирали пошту (16 (29) липня 1901 р., понеділок).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Збір. творів у 12 т. Т. II. С. 259.

822 Тобі вже куплений такий костюм. — На картці, яку Леся Українка надіслала сестрі Ользі, зображено двох буковинських селянок у національному вбранні: «Rumänische Bäuerinnen. Gruss aus der Bukowina» («Румунські селяни. Привіт з Буковини»).

202. До І. Я. ФРАНКА

16 (29) липня 1901 р. Буркут

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 3. Од. зб. 1624. С. 391–392).

Уперше надруковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. I. С. 48.

823 Посилаю оце скільки віршів і прошу не друкувати їх всі на купу... — Ідеться про опубліковані згодом у «ЛНВ» вірші з циклів «Ритми» (1901. Т. XV. Кн. 9. С. 233–237) і «Хвилини» (1902. Т. XVII. Кн. I. С. 37–38), а також поезії з циклу «Легенди», надруковані вперше у збірці «Відгуки» (Чернівці, 1902).

824 «Одержиму» все-таки ще притримаю... — Уперше драматичну поему «Одержима» було опубліковано в «ЛНВ» 1902 р. (Т. XVII. Кн. 3. С. 167–178).

825 ...розправа про драми... — Ідеться про український переклад відхиленої цензурою для публікації в журналі «Жизнь» статті «Новейшая общественная драма» — «Європейська соціальна драма в кінці XIX ст.».

826 ...п. Квітка нагадує про брідську адресу... — Ідеться про прикордонну станцію Броди, куди галичани надсилали бандеролі з книжками для їх подальшого нелегального перевезення в Київ.

827 Волянські — Волянський Олекса Миколайович (1862–1947), священник с. Криворівня, церковний та культурно-освітній діяч, його дружина Волянська (з дому Бурачинська) Марія та їхні доньки — Кекилія та Володимира. У будинку родини в різні часи зупинялися В. Гнатюк, М. Грушевський, О. Кобилянська, М. Коцюбинський, Ф. Красовський, А. Крушельницький, О. Маковей, В. Стефаник, І. Труш, Леся Українка, І. Франко, Г. Хоткевич та інші.

203. До О. Ю. Кобилянської

16 (29) липня 1901 р. Буркут

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 14. Од. зб. 887).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Збір. творів у 12 т. Т. II. С. 259.

828 ...поклін і побратимові. — Очевидно, згадується брат О. Кобилянської — Володимир.

829 Маґурі поклін. — На той час О. Кобилянська відпочивала в Кимполунзі.

204. До О. Ю. Кобилянської

19 липня (1 серпня) 1901 р. Буркут

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 14. Од. зб. 888).

Уперше опубліковано скорочено в перекладі російською мовою у виданні: Леся Українка. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. С. 247–248. Українською мовою повний текст уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 361–364.

830 Німчич (Турецька Вершадь) — перевал в Українських Карпатах (580 м), розташований на вододілі річок Виженки і Черемоша.

831 ...кажуть, що зветься Розтоки... — Очевидно, йдеться про місцевість біля села Розтоки поблизу Вижниці, що відома Буковинськими водоспадами (до 18 м висоти); нині — Путильський р-н, Чернівецька обл.

832 Був хтось у Бобикевичів... — Йдеться про родину вижницького священника Бобикевича Олекси Христофоровича (1865–1902) — українського письменника, педагога, видавця, громадсько-політичного та релігійного діяча.

833 Дунця — Бобикевич Клавдія Ісидорівна (1896–1971) — донька Марії та Сидора Бобикевичів, знайомих О. Кобилянської; згодом українська письменниця.

834 Кути — населений пункт над Черемошем (1,2 км від Вижниці); нині — смт Кути, Косівський р-н, Івано-Франківська обл. Повертаючись із Буркута, Леся Українка планувала відвідати там нову знайому Ольгу Стефанович, однак гостина не відбулася.

835 Косів — місто біля підніжжя Українських Карпат, у долині річки Рибниці; нині — місто-курорт Івано-Франківської обл.

836 Маркес — лісник у Криворівні.

837 ...з буслят бачили тільки одно... — Буслями Леся Українка (очевидно, вслід за О. Кобилянською) жартома назвала синів Маркеса — Вільгельма та Рейнгольда.

838 ...нехай «ведмідь» заспокоїться! — Тобто О. Маковей.

839 Там в Ж[аб'їм], у Коржинських... — Згадується родина священника-москвофіла Теодора Коржинського (1831–1902); у Буркуті його донька Теофілія (Теофіла, Теофіля) Лакуста, вдова пароха с. Ясенів Горішній Михайла Лакусти, утримувала невеликий водолікувальний заклад.

840 Кульчицький Лесь (Олександр) Григорович (1859–1938) — український громадський діяч, адвокат, фінансист, видавець.

841 ...всі три наче з неба впали на Буркут. — І. Франко, М. Міхновський та Л. Кульчицький відпочивали в Буркуті впродовж 19–23 липня (1–5 серпня) 1901 р.

842 ...тільки вчора вірші до «Вістн[ика]» вислав... — Імовірно, поезії Лесі Українки разом із листом до І. Франка, написаним 16 (29) липня 1901 р., було надіслано адресатові через два дні — 18 (31) липня 1901 р.: поштар у Буркут приходив тричі на тиждень.

843 Драми скульптурної теж не зачіпав. — Згадується драматична поема «У пущі», робота над якою тривала протягом 1897–1909 рр.

844 Хтось хотів би бачити «ведмедя» і з ним поговорити... — Очевидно, ідеться про спілкування з О. Маковеем.

205. До П. А. Косача

20 липня (2 серпня) 1901 р. Буркут

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 315).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 364.

206. До І. Я. Франка

Не раніше ніж 25 липня (7 серпня) 1901 р. Буркут

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 3. Од. зб. 1635).

Датується орієнтовно — за змістом листа на підставі згадки про недавній виїзд із Буркута І. Франка, М. Міхновського, Л. Кульчицького та фрази «почтарь наганяє» (пошту приносили й забірали в понеділок, середу та п'ятницю; найближча після виїзду гостей дата припадає на середу 25 липня (7 серпня) 1901 р.).

Уперше надруковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 1. С. 49.

845 ...приписую на цьому клапті... — Лист дописано на аркуші, на якому О. Кобилянська німецькою мовою подала «Спис українських новель, переложених на німецьке Ольгою Кобилянською»: «Мільйонер (Яць Зелепуга)» І. Франка, «Камінний хрест» і «Сама самісінька» В. Стефаника, «Клопоти Савчихи» О. Маковея, «Мужицька смерть» Л. Мартовича, «Чудовище» Н. Кобринської, «Пісня без слів» («Голосні струни») Лесі Українки, «Соловйовий спів» Олени Пчілки, «Битва» О. Кобилянської.

846 ...Ви були ласкаві обіцяти передмову... — Обіцяну передмову І. Франко не написав.

847 ...один з трьох знаменитих туристів... — Ідеться про І. Франка, М. Міхновського та Л. Кульчицького.

848 Пструг (форель) — прісноводний вид риб із родини лососевих. І. Франко дуже любив рибалити, а форель навіть умів ловити голими руками.

849 Нас тепер мало... — Ольга Стефанович у день свого від'їзду (за споминами очевидців виїжджав і І. Франко з приятелями) на поштовій листівці з краєвидом Буркута і видрукуванням підписом польською мовою «Zakład kąpielowy w Burkusie» збрала автографи тих, хто тоді відпочивав у «закладі купельовому» Т. Лакусти. Її рукою написано «спомин з Буркута. 5/8 901», нижче — автографи Івана Франка та Лесі Українки. На звороті картки свої підписи залишило понад 20 осіб: Лесь Кульчицький, Микола Міхновський, Климент Квітка, Ольга Стефанович із дочкою Стефанією, Теодор Коржинський і його сестра Євгенія Сохачька, Марія Ковблянська з дочкою Ольгою з Розтік, поміщик вірменського походження Богусевич із Мілієва, Богдана Левинська з Чернівців, учитель із Коломиї Теодор Рибак та його дружина Єлисавета, діти господині курорту — Ірина та Іван Лакусти, сім'я лікаря В. Кобринського, дві польки — Корчевська і Маєвська, студент Чернівецького університету М. Харжевський (допомагав К. Квітці записувати народні мелодії з голосу І. Франка) і його сестра М. Ласійчук. Загалом у той час у Буркуті відпочивало близько 30 осіб. Картку з автографами зберігала Стефанія Стефанович (в одруженні Литвинович) (1890–1982), яка разом із матір'ю 1901 р. відпочивала в Буркуті й залишила на поштівці свій автограф. Оригінал листівки нині зберігається в приватного колекціонера в Івано-Франківську.

850 Кобринські — родина лікаря В. Кобринського.

851 Рибакі — Теодор Рибак, учитель із Коломиї, та його дружина Єлисавета.

207. До О. Ю. Кобилянської

2 (15) серпня 1901 р. Буркут

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 14. Од. зб. 889).

Уперше опубліковано скорочено в перекладі російською мовою у виданні: *Леся Українка. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. С. 248–249. Українською мовою повний текст уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 365–367.*

852 ...з них жадний не заслугує кари... — Ідеться про листи О. Кобилянської до О. Маковея, понад 170 з них збереглося.

853 ...квітка з папороті занадто надзвичайна рослина для всіх взагалі, а «ведмедам» вже надто тяжко розуміти такі з'явища. — Тут і далі в листі йдеться про взаємини та розрив О. Кобилянської з О. Маковеем, восени 1905 р. письменник одружився з Ольгою Кордубівною.

208. До А. Москви

8 (21) серпня 1901 р. Буркут

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 461).

Уперше надруковано у виданні: *Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 367–368.*

854 ...я трохи запізно отримала листа... — Напередодні Леся Українка отримала колективне запрошення від громадськості Вишніці на благодійний концерт, організований на честь її приїзду. На вечорі, що відбувся 12 (25) серпня 1901 р., лунала музика західноукраїнських композиторів (І. Лаврівського, М. Копка, Ф. Колесси, С. Воробкевича) та твори самої поетеси. Зібрані кошти призначалися для розбудови бурси у Вишніці («Буковина». 1901. 23 серпня).

209. До О. Ю. Кобилянської

14 (27) серпня 1901 р. Буркут

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 14. Од. зб. 890).

Уперше надруковано у виданні: *Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 1. С. 119.*

855 Довгополе (Довгопілля) — село на Буковині над Черемошем (42 км від Вишніці); нині — Верховинський р-н, Івано-Франківська обл.

856 ...десь дорогою сподіваюсь бачити Стефаника... — Лист до В. Стефаника від 14 (27) серпня 1901 р. Леся Українка надіслала в Микуличин (80 км від Буркута). Від кінця 1890-х років село почало розвиватися як кліматичний курорт, сприяло те, що в цей карпатський населений пункт було проведено залізничну колію. Тут бували Іван Франко, Богдан Лепкий, Ірина Вільде, родина австрійського психолога Зігмунда Фрейда. 1901 р. в Микуличині відкрився перший готель «Народна гостинниця», у якому на той час зупинився В. Стефаник.

210. До В. М. ГНАТЮКА

14 (27) серпня 1901 р. Буркут

Подається за автографом (ЛННБ. Ф. 34. Од. зб. 566. Арк. 9–10).

Уперше надруковано у виданні: Вітчизна. 1964. № 11. С. 176.

857 Питляр Г. — мешканець Бродів, на адресу якого надсилали літературу для нелегального транспортування в Росію.

858 ...в сьому листі подаю список книжок... — Згаданий список книг не виявлено.

859 Попель Іван Йосипович (1850–1921) — священник із Довгопілля (з 1890 р.), засновник культурно-освітніх та економічних товариств на Гуцульщині, у будинку якого зупинялися О. Кобилянська, Б. Лепкий, О. Маковей, В. Стефаник, І. Труш, Леся Українка, І. Франко, В. Шухевич та ін. Дружина І. Попеля — рідна сестра матері О. Кобилянської.

211. До В. С. СТЕФАНИКА

14 (27) серпня 1901 р. Буркут

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 1036).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 369.

212. До О. Ю. КОБИЛЯНСЬКОЇ

24 серпня (6 вересня) 1901 р. Довгопілля

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 14. Од. зб. 891).

Уперше надруковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 1. С. 119–122.

860 Ватонарка — один із хребтів Гринявських гір (Українські Карпати, межиріччя Чорного та Білого Черемошу); нині — південь Івано-Франківської обл.

861 Гринява — село в Карпатах (82 км від Вишніці); нині — Верховинський р-н, Івано-Франківська обл.

862 В Кутах я мушу зложити візиту п. Стефановичевій... — Ідеться про Стефанович (з дому Коржинську) Ольгу Теодорівну (1866–1944), рідну сестру власниці санаторію в Буркуті, дружину греко-католицького священника із м. Кути Володимира Стефановича (1858–1939).

863 ...вони вряжували «в честь» когось вечерок... — Тобто благодійний концерт, що відбувся 12 (25) серпня 1901 р.

213. До О. Ю. Кобилянської

29 серпня (11 вересня) 1901 р. Вишніця

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 14. Од. зб. 892).

Уперше надруковано у виданні: *Леся Українка. Публікації, статті, дослідження*. Вип. 1. С. 122–123.

214. До І. Я. Франка

1 (14) вересня 1901 р. Чернівці

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 3. Од. зб. 1635. С. 9–10).

Рік встановлено за змістом листа.

Уперше надруковано у виданні: *Леся Українка. Публікації, статті, дослідження*. Вип. 1. С. 50.

864 ...як стоїть та справа з Ганк[евичем]... — Імовірно, ідеться про друк брошур Групи УСД та фінансові обрахунки справи.

865 Новоселиця — прикордонне містечко на Буковині (36 км від Чернівців), залізнична станція; нині — районний центр Чернівецької обл.

215. До М. І. Павлика

2 (15) вересня 1901 р. Чернівці

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 101. Од. зб. 359).

Уперше надруковано у виданні: *Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5*. С. 372–373.

866 Смаль-Стоцький Степан Йосипович (1859–1938) — український громадсько-політичний та культурний діяч, учений, доктор слов'янської філології, один із перших теоретиків українського віршування, професор Чернівецького університету (1885–1918), згодом один із засновників Музею визвольної боротьби України у Празі.

867 ...переписки пошукає... — Ідеться про листи М. Драгоманова.

868 ...можу й через «прірву» листуватися, з ким хочу. — Леся Українка в листах кілька разів вживала вирази «через прірву», «за прірву». Очевидно, ідеться про російський кордон, який відділяв земляків поетеси від цивілізованого світу.

216. До М. В. Кривинюка

2 (15) вересня 1901 р. Чернівці

Подається за автографом (СБП. Ф. Т-LU1. Од. зб. 16).

Уперше надруковано у виданні: Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. С. 562–563.

869 До п. Кривинюка. — Поштівку було надіслано на адресу Аріадни Драгоманової (Київ, вул. Паньківська, 14).

870 ...я оцими горами пробіралась до ширшого світа... — На картці зображено гірське село над Черемошем.

871 Пляна Праги тут не можна купити... — М. Кривинюк збирався їхати в Прагу, щоб там навчатись у політехніці.

217. До О. П. Косач (сестри)

2 (15) вересня 1901 р. Чернівці

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 319).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 372.

872 ...лагожу новий збірник віршів до друку. — Ідеться про «Відгуки» — третю збірку Лесі Українки, що вийшла друком 1902 р. в Чернівцях (30 віршів та драматична поема «Одержима»).

873 Се ті гори, що я через них з Буркута їхала, — сама федьковичівщина. — Гірський пейзаж Буковини, зображений на листівці, яку Леся Українка надіслала сестрі Ользі, нагадував описи природи з творів Ю. Федьковича. На картці — підпис: «Gruss aus der Bukowina. Uscie Putilla» («Привіт з Буковини. Усте-Путилів»).

218. До І. Я. Франка

3 (16) вересня 1901 р. Чернівці

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 3. Од. зб. 1635. С. 11–12).

Уперше надруковано у виданні: *Леся Українка. Публікації, статті, дослідження*. Вип. 1. С. 51.

874 Ольга кланяється Вам... — Тобто О. Кобилянська.

219. До М. І. Павлика

3 (16) вересня 1901 р. Чернівці

Подається за першодруком: Косач-Кривинюк О. *Леся Українка. Хронологія життя і творчості*. С. 563. Автограф нині не відомий, місце його зберігання не встановлено. О. Косач-Кривинюк зазначила, що це архів М. Драгоманова (див.: Косач-Кривинюк О. *Леся Українка. Хронологія життя і творчості*. С. 587).

Датується за першодруком та змістом листа (згадка про контактування Лесі Українки з М. Бучинським щодо листів М. Драгоманова).

875 Бучинський Мелітон Осипович (1847–1903) — український фольклорист, етнограф, перекладач, громадсько-освітній діяч, юрист за фахом; із 1880-х рр. мешкав у Станіславі (нині — м. Івано-Франківськ). Восени 1901 р. Леся Українка листувалася з М. Бучинським, допомагаючи М. Павлику збирати епістолярій М. Драгоманова з метою його подальшої публікації. Автографи й тексти листів письменниці до М. Бучинського нині не відомі.

220. До М. І. Павлика

5 (18) вересня 1901 р. Чернівці

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 101. Од. зб. 360).

Уперше надруковано у виданні: *Леся Українка. Публікації, статті, дослідження*. Вип. 3. С. 87–88.

876 Посилаю Вам те, що здобула від Буч[инського] і Ст[оцького]... — Ідеться про епістолярій М. Драгоманова.

877 Купчанко Григорій Іванович (1849–1902) — український етнограф, фольклорист, журналіст, видавець (віденські газети «Русска правда», «Просвещение»), прихильник «москвофілів», громадський діяч Буковини.

878 Малицька Костянтина Іванівна (Віра Лебедова, Чайка Дністрова; 1872–1947) — українська письменниця, перекладачка, видавчиня, педагогиня, діячка культурно-освітніх товариств Галичини; авторка популярних пісень «Чом, чом, чом, земле моя...» та «У Січі, у Січі гуртуймось, брати».

221. До І. Я. ФРАНКА

7 (20) вересня 1901 р. Чернівці

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 3. Од. зб. 1635. С. 13–16).

Уперше опубліковано в перекладі російською мовою у виданні: *Леся Українка. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. С. 250–252.* Українською мовою уперше надруковано у виданні: *Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 373–374.*

879 ...відбитку окрему переклада Дікштейна «Хто з чого жие?»... — Переклад брошури Ш. Дікштейна «Хто з чого живе?» вперше було опубліковано в газеті «Воля» (1901. № 13–19), окремою книжкою (за підписом «С. Д.») видано 1902 р. (Львів).

880 Сімович Василь Семенович (1880–1944) — український учений-філолог, мовознавець, культурно-громадський діяч, видавець збірки *Лесі Українки «Відгуки»* (Чернівці, 1902); на той час студент Чернівецького університету, учень С. Смаль-Стоцького. В. Сімович написав спогади «*Леся Українка на Буковині*» (див.: *Спогади про Леся Українку*. К.: Дніпро, 1971. С. 187–210) та підготував до друку видання: *Сімович В. Листування Лесі Українки з Й. Маковецем з додатком листів Олени Пчілки та власних споминів про побут Лесі Українки в Чернівцях/В. Сімович*. Львів: Хортиця, 1938. 78 с.

881 *Уваги з пов[оду] Ваших статей у «Вістн[ику]»...* — Ідеться про статтю І. Франка «З останніх десятиліть ХІХ віку» («ЛНВ». 1901. Т. 15. Кн. 7–9), у якій автор високо оцінив творчість Лесі Українки.

222. До О. П. КОСАЧ (СЕСТРИ)

7, 11 (20, 24) вересня 1901 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 317–318).

Уперше опубліковано скорочено в перекладі російською мовою у виданні: *Леся Українка. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. С. 249–250.* Українською мовою повний текст уперше надруковано у виданні: *Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 374–377.*

882 ...в одного попа-радикала... — Тобто в І. Попеля.

883 ...три вечера в мою честь дали... — Ідеться про два вечори на честь Лесі Українки в Чернівцях (21 квітня (4 травня) та 10 (22) травня 1901 р.) й один концерт у Вижниці (12 (25) серпня 1901 р.), про що повідомляли газети «Діло» (6.V.1901) та «Буковина» (26.V.1901; 23.VIII.1901).

884 ...сидіти ж у Львові та списуватись з тіткою etc. вже зовсім не варт було. — Ідеться про Тесленко-Приходько Олену Антонівну, тітку Лесі Українки, яка виїздила в Сан-Ремо й мала намір дорогою у Львові зустрітись з племінницею, щоб узяти її у разі потреби з собою в Італію.

885 ...то була геніальна ідея черновецького лікаря. — Згадується чернівецький лікар Ангаух, який порадив Лесі Українці поїхати в Буркут.

886 ...так мене вкупі з «Жизню» посадили, що аж! — Із закриттям журналу «Жизнь» Леся Українка втрачала постійний заробіток.

887 «Мир Божий» — щомісячний російський літературний і науково-популярний журнал, виходив у Санкт-Петербурзі протягом 1892–1906 рр.; 1902 р. Леся Українка надіслала в редакцію часопису статтю до ювілею польської письменниці Марії Кононницької (1842–1910), однак матеріали не було опубліковано нібито через їх невідповідність політиці видання.

888 ...його матері скасували гімназичну квартиру... — Ідеться про пансіон для гімназистів, який відкрила названа мати К. Квітки Карпова (з дому Дагаєва) Феоктиста Семенівна (? — [1915]), щоб покращити матеріальний стан родини.

223. До О. П. КОСАЧ (МАТЕРІ)

8 (21) вересня 1901 р. Київ

Подається за автографом (СБП. Ф. Т-ЛУ1. Од. зб.15). Написано на вільному аркуші листа П. А. Косача до дружини від 8 (21).IX.1901.

Датується за листом П. А. Косача.

Уперше надруковано у виданні: Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. С. 565.

224. До І. Я. ФРАНКА

15 (28) вересня 1901 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 3. Од. зб.1624).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 378.

225. До М. І. Павлика

15 (28) вересня 1901 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 101. Од. зб. 361).

Уперше надруковано у виданні: Косач-Кривинюк О. *Леся Українка. Хронологія життя і творчості*. С. 565.

226. До М. В. Кривинюка

23 вересня (6 жовтня) 1901 р. Київ

Подається за автографом (СБП. Ф. Т-ЛУ1. Од. зб. 17). Лист надіслав П. А. Косач із м. Ковеля на львівську адресу В. Гнатюка, про що свідчить конверт із поштовим штемпелем—28/IX 1901 (Ковель, Волинська губ.) та згадка про виїзд батька в Колодяжне в листі Лесі Українки до О. П. Косач (сестри), написаному перед 28 вересня (11 жовтня) 1901 р. («Папа на сей час в Колодяжному...»).

Уперше надруковано скорочено у виданні: Косач-Кривинюк О. *Леся Українка. Хронологія життя і творчості*. С. 566–567. Повний текст уперше опубліковано у виданні: *Листи так довго йдуть... Знадоби архіву Лесі Українки в слов'янській бібліотеці у Празі/упоряд., передмова та примітки С. Кочерги, післямова О. Сліпушко*. К.: Просвіта, 2003. С. 22–24.

889 ...становище з «жіночою медициною» зовсім неприємно. — Ідеться про Ольгу Косач та перспективу продовження її навчання за кордоном.

890 Щербань Анастасія (Настасія) Кирилівна — однокурсниця О. Косач-Кривинюк, активна учасниця студентської громади жіноцтва вищих шкіл.

891 ...досадно, що вона так погано провела літо... — Це зумовлено непростими взаєминами сестри Ольги з батьками, що склалися через розбіжності в поглядах на громадянський шлюб (без вінчання).

892 Я думаю дати аполог «Просвіті»... — У цьому абзаці подано зашифровану інформацію про видання Групи УСД. Ідеться про брошури (у тексті листа мої вірші), які в квітні 1901 р. Леся Українка у Львові передала М. Ганкевичу. Позаяк на той час від нього не було жодної інформації, члени групи замислювалися над тим, де шукати іншого видавця. Попередньо обговорювалася кандидатура В. Сімовича.

893 Старосольський Володимир Якимович (1878–1942) — український громадсько-політичний діяч, соціолог, юрист, один із

лідерів молодіжної організації «Молода Україна» (1899) та головний отаман Січових Стрільців (1913); на той час один із редакторів журналу «Молода Україна», згодом в. о. міністра закордонних справ УНР (1919–1920), голова Української соціал-демократичної партії (1937–1939); помер у таборах ГУЛАГу.

894 «Над морем» — встановлена Лесею Українкою в листах умовна назва перекладу праці Ш. Дикштейна «Хто з чого живе?» (див.: Українка Леся. Лист до І. Франка від 7 (20) вересня 1901 р.).

895 ...розмови про маміни будови... — Очевидно, ідеться про розбудову хутора Зелений Гай.

896 ...реферат для вечера «Літерат[урного] общ[ества]»... — Тобто реферат на основі статті «Новейшая общественная драма».

897 «Боян» — мережа українських хорових і музичних товариств, що діяла до 1939 р. в основному в Західній Україні. Найбільшим осередком був «Львівський Боян» (1891), який очолював Володимир Шухевич. Товариство опікувалося музичною освітою, нотодруком, при ньому діяли музичні школи, гуртки, хори, нотні видавництва тощо.

898 ...розпитайте там в «Тов[аристві]»... — Ідеться про НТШ.

899 Белей Іван Михайлович (1856–1921) — український публіцист, редактор газети «Діло» (1884–1902) та її літературного додатка «Бібліотека найзнаменитіших повістей», перекладач, критик, юрист за фахом.

900 Беднарський Карло (Кароль) (1848–1911) — фахівець друкарської справи, поліграфіст, директор друкарні НТШ у Львові (1878–1911).

901 Скажіть моему шановному другові... — Імовірно, М. Павлику.

227. До О. П. Косач (сестри)

24 вересня (7 жовтня) 1901 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 320).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 377–378.

902 ...огляд на українську драму... — Ця частина реферату не збереглася.

903 ...той, хто читатиме, мусить перше репетицію вдома зробити. — На згаданому вечорі Київського літературно-артистичного товариства реферат Лесі Українки читала Марія Старицька.

904 Товаришиці твоєї (що казала про неї Щер[бань]) постараюсь допомогти... — Ідеться про пошук роботи в Києві (див.: Українка

Леся. Лист до О. П. Косач (сестри), написаний перед 28 вересня (11 жовтня) 1901 р.).

228. До О. П. Косач (сестри)

Перед 28 вересня (11 жовтня) 1901 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 321). Написано на звороті листа-відповіді деканату медичного факультету Празького університету на запит щодо умов вступу на факультет.

Датовано орієнтовно — за змістом листа на підставі згадки про перенесення вечора на 3.Х та інформації про те, що всі члени родини здорові, — 28 вересня (11 жовтня) 1901 р. захворіла Ізидора Косач (див.: Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. С. 567).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 378.

229. До О. П. Косач (матері)

1 (14) жовтня 1901 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 201).

Уперше надруковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 3. С. 46–47.

905 Маруся — служниця Косачів.

906 ...надумаемся лимитись і далі будувати та малювати... — Ідеться про будівельні та малярські роботи в Зеленому Гаю.

907 ...до тебе і з Общества раз у раз допитуються... — Очевидно, згадується Київське літературно-артистичне товариство, членкинею правління якого була Олена Пчілка.

908 Шитик — шкіряний пояс.

230. До М. В. Кривинюка

4 (17) жовтня 1901 р. Київ

Подається за автографом (СБП. Ф. Т-ЛУ1. Од. зб. 18).

Уперше надруковано у виданні: Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. С. 567–569.

909 Ратнер, Петровський — можливо, члени Київського літературно-артистичного товариства.

910 Александровський Ізмаїл Володимирович — театральний критик, член Київського літературно-артистичного товариства, на той час постійний оглядач російської шовіністичної газети «Киевлянин»; брат Александровського Григорія, українського філолога, викладача Фундуклеївської жіночої гімназії в Києві.

911 «Гуляли» (1884) — один із відомих хорових творів українського композитора Нижанківського Остапа Йосиповича (1863–1919) на слова Ю. Федьковича.

912 «Над Прутом у лузі» — пісня Воробкевича Сидора (Ісидора) Івановича (1836–1903) — українського письменника, композитора, фольклориста, педагога, видавця, громадського діяча Буковини.

913 «Родимий краю, село родиме» — улюблена пісня Соломії Крушельницької, слова Мидловського Ісидора Михайловича (1854–1916), музика Матюка Віктора Григоровича (1852–1912).

914 ...краще тільки дві остатні літери ініціалів без першої (У), ну, най буде! — Ідеться про криптонім «С. Д.» Групи УСД, яким підписано низку брошур; серед них — «Оцінка “Нарису програми Української партії соціалістичної”» (1901), «Царі, пани а люди» (1903), переклади праць «Німецька революція в марті 1848 р.» (1902) та «Хто з чого живе?» (1901).

915 «Над морем» — умовна назва перекладу праці Ш. Дикштейна «Хто з чого живе?».

916 Чи не озивались там буковинці? — Очевидно, ідеться про В. Сімовича та його колег із редакції часопису «Буковина», із якими представники Групи УСД обговорювали питання друку брошури у Чернівцях.

231. До М. В. Кривинюка

11 (24) жовтня 1901 р. Київ

Подається за автографом (СБП. Ф. Т-ЛУ1. Од. зб. 19).

Уперше надруковано у виданні: Косач-Кривинюк О. *Леся Українка. Хронологія життя і творчості*. С. 569.

917 Пишу Вам два слова на пошті, одсилаючи гроші. — Ідеться про кошти на друк видань Групи УСД.

918 ...примітки не в «Над морем», а в першому творі... — Очевидно, ідеться про статтю «Оцінка “Нарису програми Української партії соціалістичної”» (Львів, 1901), у якій розкритиковано програму УСД у зв'язку з бажанням останньої об'єднатися

з соціал-демократами й соціалістами Росії та Польщі. Більшість дослідників (зокрема А. Жук, Ю. Лавріненко, В. Гошовська, І. Денисюк і Т. Борисюк) її автором вважають Лесю Українку. Автограф нині невідомий. Уперше текст опубліковано в журналі «Слово і час» 1990 р. (див.: Українка Леся. Оцінка нарису програми української партії соціалістичної: [Невідома брошура Лесі Українки/вст. ст. Т. Борисюк, І. Денисюка]. Слово і час. 1990. № 5. С. 6–10).

919 Може, переклад О. можна зредагувати? — Можливо, ідеться про переклад статті «Оцінка “Нарису програми Української партії соціалістичної”», запланований до друку членами Групи УСД.

232. До М. В. КРИВИНЮКА

11 (24) жовтня 1901 р. Київ

Подається за автографом (СБП. Ф. Т-ЛУ1. Од. зб. 20).

Уперше надруковано у виданні: Косач-Кривинюк О. *Леся Українка. Хронологія життя і творчості*. С. 569–570.

920 В рецензії на «Н[арис програми Української партії соціалістичної]» Ви зверніть увагу на примітку від редакції... — Стаття «Оцінка “Нарису програми Української партії соціалістичної”» вийшла у газеті «Воля» з передмовою від редакції. У листі йдеться про редагування надрукованої праці перед її брошуруванням, зокрема про вилучення всіх приміток. У тексті, виданому окремою книгою в кінці листопада 1901 р., редакційних приміток немає, залишилася лише авторська.

921 ...додавши, напр[иклад], з Драгом[анова] про Угорську Русь... — Очевидно, ідеться про працю М. Драгоманова «В справі Угорської Руси» (Львів, 1895), яку в українському суспільстві кінця XIX — початку XX ст. сприймали як політичний заповіт автора.

233. До О. П. КОСАЧ (СЕСТРИ)

15 (28) жовтня 1901 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 322).

Уперше опубліковано скорочено в перекладі російською мовою у виданні: *Леся Українка. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. С. 252–254*. Українською мовою повний текст уперше надруковано у виданні: *Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 379–381*.

922 Черемисинова — знайома О. Косач.

923 Ге Петро Миколайович (1859–1939) — статський радник (упродовж 1894–1914 рр. був мировим суддею в Петербурзі), мистецтвознавець, художній критик, у 1899–1901 рр. співпрацював із журналом «Жизнь».

924 «Вестник всемирной истории» — щомісячний ілюстрований журнал історії літератури і науки, виходив у Санкт-Петербурзі протягом 1899–1902 рр.

925 ...«Жизнь» воскресла в обложці «Вестн[ика] Всеми[рної] Истории»... — Це не відповідало дійсності.

926 ...п. Кр[ивинюк] вибрав Львів... — Ідеться про навчання у Львівській політехніці.

927 ...знайшлися деякі інтереси у Львові... — На той час М. Кривинюк опікувався у Львові справою видання серії брошур Групи УСД.

928 Маскотта — героїня однойменної оперети французького композитора Едмона Одрана (1842–1901), приносить щастя всім, хто з нею зустрічається. У родині Косачів таким талісманом вважали сестру Лесі Українки Ольгу.

929 Яновський Федір (Феофіл) Гаврилович (1860–1928) — на той час лікар-терапевт госпітальної клініки в Києві, автор кількох наукових досліджень, зокрема популярної брошури «Про сухоти» (1891); згодом дійсний член Академії наук УРСР; консультував Лесю Українку перед її поїздкою в Італію.

234. До О. П. Косач (сестри)

21 жовтня (3 листопада) 1901 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 323). Написано на вільних аркушах листа П. А. Косача до доньки Ольги, датованого 21 жовтня 1901 р.

Датується на підставі листа П. А. Косача.

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 382.

930 Сан-Ремо — курортне місто в Італії (неофіційна назва — «Місто квітів»), де на той час мешкали далекі родичі П. А. Косача; нині — найбільший населений пункт провінції Імперія.

235. До М. В. Кривинюка

30 жовтня (12 листопада) 1901 р. Київ

Подається за автографом (СБП. Ф. Т-ЛУ1. Од. зб. 21).

Вперше надруковано у виданні: Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. С. 570–571.

931 ...може, до Відня їхатиму в компанії приятеля... — Імовірно, згадується К. Квітка.

932 ...як стоїть справа професорського конфлікту? — Можливо, ідеться про так зване університетське питання (право на існування української викладавчої та урядової мови), обговорення якого серед галицької інтелігенції початку ХХ ст. отримало загальнонаціональний резонанс.

933 Шухевич Микола Осипович (1862–1942) — львівський адвокат, брат відомого науковця Володимира Шухевича.

934 Мережинський Максим Іванович (1872–1939) — український громадсько-політичний діяч, хірург, фтизіатр. Навчався на медичному факультеті Київського університету Св. Володимира, отримав диплом лікаря Московського університету, унікальний спеціаліст у галузі боротьби з туберкульозом, близький приятель родини Косачів (лікував свого часу Лесю Українку та К. Квітку). Працював лікарем-інтерном Київської міської лікарні цесаревича Олександра, головним лікарем Київського госпіталю та Боярської лікарні, завідував хірургічним відділенням Інституту підвищення кваліфікації лікарів.

935 ...коли не послали чай Марії Кобил[янській]... — Ідеться про матір О. Кобилянської.

236. До О. Ю. Кобилянської

30 жовтня, 5 листопада (12, 18 листопада) 1901 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 14. Од. зб. 893).

Уперше надруковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 1. С. 123–126.

936 ...довідався від українця... — Імовірно, згадується М. Павлик.

937 Ріве́ра — курортна зона на узбережжі Середземного моря, так званий Лазуровий (Лазурний) Берег, що включає міста Сан-Ремо, Рапалло, Монте-Карло, Ніццу тощо (Італія, Франція, Монако); вирізняється особливим кліматом — м'якою зимою й нежарким літом.

938 Генуезька затока—затока Лігурійського моря завдовжки 30 км, північно-західні береги Італії, курортна зона.

939 ...хтось там має кривих і знайомих... — Ідеться про Садовських—далеких родичів Косачів. На той час у Сан-Ремо їм належала досить скромна вілла «Наталія» (квартал Сан-Мартіно, бульвар Кавалотті, 36, біля будинку Альфреда Нобеля (1833–1896)). Нині на стіні «Адріани» (сучасна назва будівлі) встановлено двомовну меморіальну дошку з написом: «На цій віллі в 1901–1903 роках жила поетеса Леся Українка, палка виразниця українського національного духу».

940 ...старша сестра таткова... — Тобто Олена Антонівна Тесленко-Приходько.

941 ...несподівано приїхав мій старший брат з Харкова... — У серпні 1901 р. Михайла Косача було затверджено на посаді приват-доцента Харківського університету, де він в осінньому семестрі відкрив свій курс на кафедрі фізики й метеорології.

942 Масляников Віктор Леонідович (1877–1944)—український живописець, зять М. В. Лисенка.

943 ...як Міріам не любила учеників... — Ідеться про сюжет драматичної поеми Лесі Українки «Одержима» (1901).

944 ...з моїм збірником віршів. — Тобто зі збіркою «Відгуки».

945 ...мій товариш зі Львова... — Очевидно, Михайло Кривинюк.

237. До О. Ю. Ковилянської

14 (27) листопада 1901 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 14. Од. зб. 894).

Уперше надруковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 1. С. 126–127.

946 Садовська Наталія Іллівна—власниця вілли в Сан-Ремо, донька кузини П. А. Косача Байдаківської (з дому Косач) Софії Олексіївни, троюрідна сестра Лесі Українки.

238. До М. В. Кривинюка

14 (27) листопада 1901 р. Київ

Подається за автографом (СБП. Ф. Т-ЛУ1. Од. зб. 22).

Уперше надруковано у виданні: Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. С. 574.

239. До О. П. Косач (матері)

16 (29) листопада 1901 р. Львів

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 202).

Уперше надруковано у виданні: *Українка Леся*. Твори в 5 т. Т. 5. С. 383.

947 ...в Ольги Фед[орівни] ще не була... — Тобто в О. Ф. Франко.

240. До О. П. Косач (сестри)

17 (30) листопада 1901 р. Львів

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 324). Написано на вільному аркуші листа М. Кривинюка, адресованого О. П. Косач, сестрі Лесі Українки.

Листи, написані дорогою до Сан-Ремо та звідти, Леся Українка в основному датувала за григоріанським календарем.

Уперше надруковано у виданні: *Українка Леся*. Збір. творів у 12 т. Т. 11. С. 296–297.

948 ...проекти переселення до Львова... — Очевидно, ідеться про намір Ольги Косач оселитись у Львові.

241. До М. В. Кривинюка

20 листопада (3 грудня) 1901 р. Земмерінг

Подається за автографом (СБП. Ф. Т-ЛУ1. Од. зб. 24).

Рік встановлено за змістом листа.

Уперше надруковано у виданні: *Косач-Кривинюк О. Леся Українка*. *Хронологія життя і творчості*. С. 575–576.

949 Земмерінг — австрійське місто поблизу Відня (100 км), через яке проходить перша в світі гірська залізнична колія; нині — гірськолижний курорт.

242. До М. В. Кривинюка

21 листопада (4 грудня) 1901 р. Венеція

Подається за автографом (СБП. Ф. Т-ЛУ1. Од. зб. 23).

Уперше надруковано у виданні: *Косач-Кривинюк О. Леся Українка*. *Хронологія життя і творчості*. С. 576.

950 Ось Вам, дорогий брате, Гарібальді. — На листівці, адресованій М. Кривинюку, зображено пам'ятник із підписом: Venezia —

Monumento al Generale Giuseppe Garibaldi (Benvenuti) (Венеція— Пам'ятник генералові Джузеппе Гарібальді (Ласкаво просимо)) (італ.).

243. До М. В. КРИВИНЮКА

5 (18) грудня 1901 р. Сан-Ремо

Подається за автографом (СБП. Ф. Т-ЛУ1. Од. зб. 25).

Уперше надруковано у виданні: Косач-Кривинюк О. *Леся Українка. Хронологія життя і творчості*. С. 576.

951 «Діло»— галицька газета, офіційний орган Української національно-демократичної партії (1899), виходила протягом 1880–1939 рр. (від 1920 р. «Громадська думка», «Українська думка», «Український вістник», «Громадський вістник», «Свобода»).

952 Цегельський Лонгин Михайлович (1875–1950)— український громадсько-політичний діяч, журналіст, видавець, дипломат, юрист за фахом; на той час один із ініціаторів студентських виступів у Львівському університеті, член молодіжної організації «Молода Україна»; згодом посол австрійського парламенту (1909–1914), державний секретар (міністр) внутрішніх справ (1918) та керівник Секретаріату закордонних справ ЗУНР (1919), заступник міністра зовнішніх справ УНР (1919), автор тексту договору про акт злуки ЗУНР та УНР.

953 *Завтра посилаю рукопись, і листи, і гроші...*— Ідеться про рукопис драматичної поеми «Одержима» (І. Франкові, у редакцію «ЛНВ»), листи М. Драгоманова (для М. Павлика) та гроші для передплати галицького видання «Діло» (див.: Українка Леся. Листи до М. Павлика (від 11 (24) грудня 1901 р.) та М. Кривинюка (від 14 (27) грудня 1901 р.)).

244. До М. І. ПАВЛИКА

11 (24) грудня 1901 р. Сан-Ремо

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 101. Од. зб. 362).

Уперше надруковано у виданні: *Леся Українка. Публікації, статті, дослідження*. Вип. 3. С. 88.

954 *От Вам і листи...*— Ідеться про листи М. Драгоманова до членів родини, які Леся Українка частинами надсилала у Львів. Скопіювавши їх для майбутнього видання, М. Павлик, як і було домовлено, повертав оригінали.

245. До М. В. КРИВИНЮКА

14–15 (27–28) грудня 1901 р. Сан-Ремо

Подається за автографом (СБП. Ф. Т-ЛУ1. Од. зб. 26). На конверті рукою Лесі Українки зазначено: «Просять не пересилати в разі не-присутности».

Другу частину листа від 27 грудня 1901 р., написану наступного дня, Леся Українка, імовірно, помилково датувала 27.XII, про що свідчить його зміст («до завтра») та поштовий штампель на конверті (Сан-Ремо, 29.XII.1901).

Уперше надруковано у виданні: Косач-Кривинюк О. *Леся Українка. Хронологія життя і творчості*. С. 577–579.

955 ...для «Вістн[ика]» рукопись... — Згадується рукопис драматичної поеми «Одержима».

956 Переклад статті про драму... — Ідеться про статтю Лесі Українки «Новейшая общественная драма».

957 У літератки я жити не буду... — Ідеться про італійську письменницю Албїні Софію Бісі, з якою Леся Українка познайомилась у Венеції і в якій спочатку планувала жити.

Албїні Софія Бісі (1856–1919) — італійська письменниця-феміністка, громадська діячка, засновниця трьох журналів — «Журнал для панянок» (1894–1913), «Життя італійок» (1907–1913) та «Наш журнал» (1914–1917), натхненниця створення дитячих періодичних видань («Дитяча газета», «Маленький італієць»); дружина скульптора Еміліо Бісі, знайома А. де Губернатіса — адресата Лесі Українки.

958 Нестроева Поліна Миколаївна — далека родичка Л. М. Драгоманової, власниця дачі на Сирці, де відпочивали Драгоманови після повернення в Україну.

959 Сьогодні тітка... — Тобто О. А. Тесленко-Приходько.

246. До А. МОСКВИ

15 (28) грудня 1901 р. Сан-Ремо

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 462).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. *Зібр. творів у 12 т.* Т. II. С. 300.

960 ...мене біда загнала ось у які пальмові ліси... — На поштовій листівці, адресованій А. Москві, зображено пальми з підписом «Tra le palme. San Remo» (Серед пальм. Сан-Ремо (італ.)).

247. До О. П. Косач (матері)

15 (28) грудня 1901 р. Сан-Ремо

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 203).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 383–385.

961 ...ти дуже «ся розірвала»... — Галицький діалектизм, спільнокореневе до «розривка» — розвага, відпочинок, перерва.

962 Герцен Олександр Іванович (1812–1870) — російський публіцист, письменник, літературний критик, філософ, один із основоположників народництва, прихильник теорії про повну незалежність України та Польщі; згідно з заповітом, похований на кладовищі Шато (Замкова гора, Ніцца, Франція), поряд із дружиною та дітьми.

963 Наші «малютки» — молодші діти Косачів.

964 Найдовша малютка — Микола Косач.

Літературно-художнє видання

ЛЕСЯ УКРАЇНКА

Повне академічне зібрання творів

У чотирнадцяти томах

Том 12

Листи

(1897–1901)

Редакторка тому Ольга Полюхович
Випускова редакторка Оксана Плаксії
Коректура Оксана Плаксії
Художня концепція Ростислав Лужецький
Дизайн обкладинки Віталіна Лопухіна
Дизайн макета Микола Ковальчук
Верстка Віталій Бугара, Дарія Мацола

Волинський національний університет імені Лесі Українки

Адреса: просп. Волі, 13, Луцьк, 43025, Україна

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7197 від 24.11.2020 р.

Родина шрифтів «Literata» (OFL).

Формат 60×90¼в. Ум. друк. арк. 38,5.

Підписано до друку 18.01.2021.

Зам. №77 від 18.01.2021.

Наклад 1500 прим.

Надруковано ТОВ «Типографія “Від А до Я”»

Адреса: вул. Вишняківська, 7-А, кв. 63, Київ, 02140, Україна
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1844 від 11.06.2004 р.

Видано на замовлення Державної установи
«Український інститут книги»

Українка Л.

- У45** Повне академічне зібрання творів: у 14 томах.
Том 12. Листи. 1897–1901/
ред. О. Полюхович; упоряд. В. Прокіп (Савчук);
комент. В. Прокіп (Савчук), В. Агеева. —
Луцьк: Волинський національний університет
імені Лесі Українки, 2021. — 608 с., 8 с. іл.

ISBN 978-966-600-731-8

ISBN 978-966-600-727-1 (Т. 12)

До повного академічного зібрання творів Лесі Українки в 14 томах увійшли всі знайдені на сьогодні тексти письменниці. Відновлено фрагменти й матеріали, вилучені цензурою в попередніх виданнях. Додано розлогі текстологічні, історико-літературні та реальні коментарі.

У том 12 включено листи Лесі Українки за 1897–1901 роки, збережені в оригіналах, копіях чи першодруках.

УДК 821.161.2'05-6

AY